

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

INSTYTUT HISTORII

Józef Pietrzak

**ROZWÓJ I DZIAŁALNOŚĆ SAMORZĄDU
W OSTROWIE WIELKOPOLSKIM W LATACH 1919 - 1999**

**Praca doktorska napisana w
Zakładzie Historii Powszechnej XIX i XX wieku
pod kierunkiem
prof. dr hab. Tadeusza Kotłowskiego**

Poznań 2016

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział I: Tradycje samorządności w I RP i zaborze pruskim	13
1.1. Idea samorządu w Rzeczypospolitej, w Księstwie Warszawskim i na ziemiach polskich pod zaborami.....	13
1.2. Samorząd miejski w zaborze pruskim.....	19
Rozdział II: Samorząd terytorialny Ostrowa Wielkopolskiego w II Rzeczypospolitej	27
2.1. Podstawy prawne i ustawodawstwo wobec władzy samorządowej w okresie 1918 - 1939.....	27
2.2. Charakterystyka Ostrowa Wielkopolskiego w okresie II RP w aspekcie działalności samorządu miejskiego.....	38
2.3. Narodziny władzy samorządowej w okresie autonomii Wielkopolski w latach 1918 - 1922.....	42
2.4. Druga kadencja Rady Miejskiej w czasach demokracji parlamentarnej w latach 1921 - 1925.....	51
2.5. Wybory do Rady Miejskiej III kadencji i zmiana układu sił politycznych w latach 1925 - 1929.....	58
2.6. Rada Miejska IV kadencji w latach 1929 - 1933 i jej działalność w okresie kryzysu gospodarczego.....	63
2.7. Samorząd miasta V kadencji w okresie rządów sanacji 1933 – 1938.....	70
2.8. W cieniu zagrożenia wojną. Rada Miejska VI kadencji od 1938 roku.....	80
2.9. Działalność gospodarcza władz miejskich Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1919 - 1939.....	90
Rozdział III: Administracja terytorialna w Ostrowie Wielkopolskim w okresie okupacji niemieckiej	111
3.1. Powstanie i funkcjonowanie systemu okupacyjnego w Kraju Warty.....	111
3.2. Niemiecka administracja cywilna i samorząd terytorialny w okresie okupacji	

niemieckiej na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939 - 1945, ustrój samorządu terytorialnego na terenie okręgów Kraju Warty i Gdańska - Prus Zachodnich.....	116
3.3. Ostrow Wielkopolski pod zarządem niemieckim, plany i rozliczenia.....	123
3.4. Działalność Delegatury Rządu na obczyźnie w Ostrowie Wielkopolskim, planu reaktywowania samorządu.....	137
Rozdział IV: Samorząd terytorialny miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach	
1945 - 1950.....	140
4.1. Warunki działania samorządu miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 - 1950, próby odbudowy i upadek.....	140
4.2. Proces kształtowania władzy miejskiej w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1945 - 1950.....	144
4.3. Działalność gospodarcza samorządu Ostrowa Wielkopolskiego wobec przemian własnościowych w okresie 1945 - 1950.....	164
Rozdział V: Terenowe organy jednolitej władzy państwowej miasta Ostrowa	
Wielkopolskiego w latach 1950 - 1990.....	176
5.1. Funkcjonowanie administracji terytorialnej w okresie zmian ustrojowych 1950 – 1990.....	176
5.2. Działalność Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w okresie stalinowskim wobec zmian politycznych i gospodarczych.....	183
5.3. Funkcjonowanie Miejskiej Rady Narodowej w okresie „małej stabilizacji” w latach 1956 - 1970.	202
5.4. Działalność Miejskiej Rady Narodowej i Prezydium w okresie budowy „drugiej Polski” w latach 1970 - 1980.	215
5.5. Funkcjonowanie Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w okresie stanu wojennego 1981 - 1983.	230

5.6. Od Miejskiej Rady Narodowej i Prezydium do Komitetu Obywatelskiego w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1983 - 1989.	236
Rozdział VI: Samorząd terytorialny w początkach III RP.	245
6.1. Reaktywowanie samorządu terytorialnego w 1990 roku, zagadnienia prawne.....	245
6.2. Warunki działania samorządu miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1990 - 1999.....	258
6.3. Kierunki przemian w okresie działalności Rady Miejskiej I kadencji w latach 1990 - 1994.	267
6.4. Działalność Rady Miejskiej II kadencji 1994 - 1998.	287
6.5. Zmiany w gospodarce samorządowej po wyborach do Rady Miejskiej w 1990 r.....	303
Zakończenie	323
Aneksy	335
Bibliografia	358
Spis tabel	380
Spis ilustracji.....	383
Wykaz skrótów	384

Wstęp

Od pierwszych w powojennej Polsce demokratycznych wyborów przedstawiciele samorządu upłynęło 26 lat. Miniony czas doprowadził do powstania okolicznościowych publikacji. Miały one w przypadku Ostrowa Wielkopolskiego charakter popularnonaukowy i skupiały się na wybranych okresach lub analizowały wyłącznie zagadnienia prawno - ustrojowe. Rocznicą stanowi powód do scharakteryzowania w niniejszej pracy dziejów samorządu terytorialnego w mieście i prześledzenia drogi zwieńczonej wyborami w 1990 r. Proces odzyskiwania podmiotowości przez wspólnotę mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w XX stuleciu można podzielić na trzy etapy. Przełomowe wydarzenia stanowiły inspirację do zbadania uwarunkowań społeczno - politycznych oraz gospodarczych towarzyszących każdemu z nich. Pierwszy etap, po I wojnie światowej obejmował okres tworzenia tzw. Republiki Ostrowskiej w czasie poprzedzającym wybuch powstania wielkopolskiego i kojarzony był z postacią burmistrza Stefana Rowińskiego. Drugi etap, pod koniec II wojny światowej, obejmował działania Delegatury Rządu polegające na desygnowaniu burmistrza Henryka Serwy, usuniętego przez sowieckiego komendanta wojennego miasta. Ostatni dotyczył fenomenu Komitetów Obywatelskich i wprowadzenia reformy samorządowej, którego konsekwencją były wybory do rad w 1990 r. i w przypadku Ostrowa Wielkopolskiego „epoka” prezydenta Mirosława Kruszyńskiego. Od czasu tych wyborów samorząd zajął istotne miejsce w kontekście przemian nie tylko ustrojowych, społecznych ale również gospodarczych. Kolejne tematy badawcze pojawiły się w związku z analizą uwarunkowań prawno - ustrojowych, jakie towarzyszyły działalności samorządu od ustaw pruskich z XIX wieku, autorstwa ministra Karla von Steina do ustaw z 1990 r. o samorządzie terytorialnym i ordynacji wyborczej do rad gminnych.

Zainteresowanie sprawami samorządności to badanie genius loci rodzinnego miasta, poszukiwanie źródeł jego tożsamości i podmiotowości mieszkańców. Służy temu poznanie doświadczeń i tradycji municypalnej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1919 - 1999. Zakreślony okres badawczy stanowi wystarczające spektrum do ukazania zarówno dynamiki rozwoju instytucji samorządowych jak również jej fasadowości i likwidacji. W dotychczasowej historiografii i opracowaniach źródłowych nie pojawiła się praca poświęcona działalności samorządu miejskiego w danym okresie.

Analiza prac samorządu obejmuje kilka aspektów od uwarunkowań prawno - ustrojowych poprzez czynniki społeczno - polityczne, zadania i kompetencje organów samorządu terytorialnego, zasady zarządzania mieniem samorządowym, wybory do organów stanowiących do struktury organizacyjnej gminy. W ujęciu społecznym samorząd terytorialny to mieszkańcy gminy, tworzący wspólnotę i zajmujący określone terytorium, którzy w demokratycznych wyborach ustanawiają swoich przedstawicieli. Władze municypalne wyposażone są w kompetencje, umożliwiające wykonywanie zadań zaspokajających zbiorowe potrzeby miejskiej wspólnoty. W celu ich realizacji, dysponują mieniem i środkami finansowymi podlegającymi społecznej kontroli. Akcentowana jest również podmiotowość i

godność osoby ludzkiej. Obecnie wskazuje się na samorząd jako jedną z postaci administracji zdecentralizowanej. Natomiast jego podmiotem jest społeczność zamieszkała na określonym obszarze.

Współcześnie nauka prawa administracyjnego do najistotniejszych cech samorządu zalicza: zagwarantowanie określonym grupom mieszkańców prawa do zarządzania „swoimi” sprawami tzw. korporacyjność, obligatoryjne uczestnictwo w pracach i wyborach na mocy ustawy, wykonywanie zadań należących do administracji publicznej oraz zarządzanie na zasadzie samodzielności (decentralizacja). Administratywiści wyróżniają trzy podstawowe teorie samorządu. Według pierwszej naturalistycznej, samorząd przeciwstawia się państwu jako składnik niezależny. Teoria o wolności gminy, wywodząca się z naturalnego prawa komuny zakłada, że gmina jest starsza od państwa, a to ostatnie jest tylko federacją gmin. Gmina jako związek, nie utworzony przez państwo jest suwerenna. Teoria o naturalnym prawie gminy do samorządu, powstała z ideologii rewolucji francuskiej, obecnie przeszła do historii. Jej zaprzeczeniem jest teoria państwowa, zakładająca iż tylko państwo, może część swojej władzy przekazać społeczności lokalnej jako odrębnemu podmiotowi prawa. Według teorii państwowej istota samorządu polega na wykonywaniu praw, które państwo przekazało korporacjom samorządowym. Trzecia teoria - polityczna, istotę samorządu upatruje w osobowym (honorowym) składzie i udziale społeczeństwa w administracji publicznej. Międzynarodowe organizacje również formułują poglądy odnośnie samorządu terytorialnego. Europejska Karta Samorządu Terytorialnego z 1985 r. definiuje władzę municypalną jako prawo i faktyczną zdolność zbiorowości lokalnych do regulowania i zarządzania zgodnie z ustawami, znaczną częścią spraw publicznych, na własną odpowiedzialność i w interesie mieszkańców. Analiza definicji i historia samorządu wskazują, że był on wprowadzany w zależności od panującego układu sił politycznych i nie stanowił emanacji suwerennej woli mieszkańców. Stanowił formę ustroju zdecentralizowanej administracji, usytuowanej w strukturze władzy wykonawczej.

Analizowany w pracy termin samorządu interpretuję jako „samorząd nowoczesny” powstały pod wpływem idei rewolucji francuskiej, natomiast w odniesieniu do I RP można się go doszukać w ordynacji miejskiej, włączonej następnie do Konstytucji 3 maja z 1791 r. I RP szczyła się samorządem szlacheckim (wojewódzkim i ziemskim) oraz mieszczańskim (municypalnym), nie był on jednak powszechny z racji stanowych uwarunkowań. Badając podłoże historyczne i prawne władzy samorządowej na przykładzie Ostrowa Wielkopolskiego, początkowo w odrodzonej Polsce stanowiło dziedzictwo systemu prawnego ustaw pruskich z 1808, 1853 i 1883 r. oraz systemu badeńskiego. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż był to najlepiej rozwinięty system (w odróżnieniu od ziem zaboru austriackiego i rosyjskiego) istniejący na poziomie: gmin, powiatów i województw. Unifikacja struktur samorządowych i wyeliminowanie systemów prawnych państw zaborczych nastąpiła dopiero po 1928 r. Zmiany były następstwem rozporządzenia Prezydenta RP z tegoż roku o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej, ustawy z 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego oraz Konstytucji z 23 kwietnia 1935 r.

Były skutkiem zmian politycznych po przewrocie majowym i ograniczały zadania samorządu terytorialnego do potrzeb miejscowych oraz przewidywały większy od dotychczasowego nadzór rządu. Wzmacniały władzę i kompetencje organów wykonawczych, kosztem organów uchwałodawczych. Stworzyły podstawy organizacji administracji terenowej w II RP, opartej na koncepcji dualistycznej (z podziałem na zadania własne i zlecone samorządowi przez państwo). Okres 1939 - 1945 charakteryzował się narzuconym przez okupanta niemieckiego modelem administracji w Kraju Warty, rejencji łódzkiej. Natomiast opracowany przez władze polskie na obczyźnie plan reform samorządowych nie wszedł w życie.

Dekrety PKWN z 1944 r. o organizacji i zakresie działania rad narodowych nawiązywały do podstawowych założeń Konstytucji marcowej. Tworzone rady nie posiadały już mandatu społecznego ponieważ pochodziły z delegowania i kooptacji politycznej. Uchwalone ustawy w 1946 r. ostatecznie nadały kształt organizacyjny i określiły zasady funkcjonowania rad narodowych, narzuciły im status organów planowania działalności publicznej oraz kontroli nad rządowymi i samorządowymi organami wykonawczymi. Od 1950 r., w ramach stalinizacji Polski, historia rad narodowych przekształcona została w kronikę administracji rządowo - partyjnej. Wzorem radzieckim wprowadzono w 1950 r. ustawę o terenowych organach jednolitej władzy państwowej. Nowe ustawodawstwo ujednoliciło system władzy i administracji w terenie, do 1956 r. było jedną z prawnych podstaw stalinowskiej przemocy. Po przemianach politycznych z października 1956 r. ustawa uchwalona w dwa lata później ustabilizowała pozycję prawną Prezydium rady i częściowo wzmocniła rolę rady, radnego oraz komisji. Reorganizacja prawna rad w dekadzie lat 70 - tych służyła ponownie centralizacji. W myśl ustawy z 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, po raz kolejny osłabiona została rola rad narodowych. Likwidacja powiatów doprowadziła do znacznego scentralizowania administracji, paradoksalnie przy rozdrobnieniu terytorialnym na 49 województw. Kolejna, uchwalona pod koniec stanu wojennego w 1983 r., ustawa o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego była nieskuteczną próbą powiązania systemu rad narodowych z ideą samorządu terytorialnego. Idea ta odradzała się od 1980 r. w środowisku społecznego zespołu naukowego, działającego w ramach Konwersatorium Doświadczenie i Przyszłość, któremu przewodniczył prof. Jerzy Regulski. Dopiero dyskusje administratywistów w kontekście przemian społecznych w połączeniu ze zmianą ustroju państwa w 1989 r. dały podstawę do uchwalenia ustawy w 1990 r. o samorządzie terytorialnym. Powrócono do wzorców z okresu II RP, wprowadzając dualizm administracji lokalnej – terenowe organy administracji rządowej i samorządowej. Uzupełnieniem zmian była ustawa z 1998 r. która powołała samorząd terytorialny na poziomie powiatowym i wojewódzkim. Dla Ostrowa Wielkopolskiego, który znalazł się 1 stycznia 1999 r. po 24. latach ponownie w województwie wielkopolskim, zmiany oznaczały powrót do wielkopolskiej tradycji i proces odbudowy tożsamości lokalnej.

Wymienione uwarunkowania prawno - ustrojowe determinowały funkcjonowanie samorządu terytorialnego Ostrowa Wielkopolskiego. Założeniem pracy jest ukazanie

najważniejszych przemian organizacyjno - prawnych samorządu ostrowskiego, scharakteryzowanie jego statutowych działań, przedstawienie pracy organów władzy samorządowej szczebla gminnego, analiza źródeł dochodów, dotacji oraz subwencji i wydatków budżetowych. W kontekście analizowanych procesów historycznych udowodniona została teza, że wraz z rozwojem instytucji samorządu terytorialnego opartego na podmiotowości, niebywałemu rozwojowi podlegała lokalna społeczność, budująca po każdej z wojen swój kapitał społeczny i tożsamość kulturową. Z czterech reform wprowadzonych pod koniec XX stulecia w III RP, większość analityków wskazuje na samorządową, jako najbardziej udaną i zrealizowaną w całości. Również przykłady zawarte w pracy potwierdzają zależność między posiadanym kapitałem politycznym jakim jest autentyczne uczestnictwo w życiu samorządu oraz działania właścicielskie gminy jako wspólnoty, a odbudowywanym w społeczeństwie II i III RP kapitałem społecznym.

Od reformy samorządowej zapoczątkowanej w naszym państwie w latach 90 - tych ubiegłego wieku, uczestniczymy w procesie decentralizacji i przywracania klasycznej instytucji władzy municypalnej. Transformacja ustroju władzy lokalnej nawiązuje do rozwiązań polskich administratywistów z okresu II RP i uzupełniana jest normami ustrojowymi samorządu państw europejskich. W związku z modnym tematem odkrywania „małych ojczyzn” przez historyków regionalistów, pojawiła się nowa przestrzeń badawcza do eksploracji, marginalizowana i zapomniana w czasie PRL - u. W pracy uwzględnione zostały zagadnienia, które z różnych powodów nie pojawiły się we wcześniejszych monografiach dot. Ostrowa Wielkopolskiego np. działalność Miejskiej Rady Narodowej w latach 1945 – 1950, w okresie stalinowskim i po zniesieniu stanu wojennego. Opracowanie stanowi próbę wyjaśnienia i opisania pomijanych okresów.

Zakres chronologiczny pracy obejmuje lata od odzyskania przez Polskę suwerenności w 1918 r. po rok 1999, kiedy wszedł w życie drugi etap reformy związany z przebudową podziału terytorialnego oraz powołaniem samorządu terytorialnego na szczeblu powiatu i województwa. Formalne przejście władzy przez Polaków w mieście i na obszarze powiatu ostrowskiego nastąpiło w dniu 1 I 1919 r. Praca charakteryzuje działania samorządu w mieście, z uwzględnieniem zmian terytorialnych, jakie gmina przechodziła w okresie 80 lat. Rozdział I przypomina zarys historii samorządu „nowoczesnego” od końca XVIII wieku. Najistotniejszym zadaniem było przedstawienie zmian związanych z wprowadzeniem samorządu w wyzwolonym po zaborach mieście, z uwzględnieniem uwarunkowań prawno - ustrojowych pochodzących głównie z ustawodawstwa państwa pruskiego i z modelu badeńskiego (południowoniemieckiego). Przy opracowaniu zagadnień zamierzałem przedstawić w kolejnych rozdziałach zmiany związane z wdrażaniem samorządności będącej wytworem prac legislacyjnych II RP. Lata niemieckiej okupacji ze względu na braki w materiale źródłowym zostały opisane w charakterze łącznika między rozdziałami. Zwróciłem uwagę na intensywne tempo prac projektowych i budowlanych w mieście, wynikających z realizacji celów polityczno - gospodarczych III Rzeszy. Mam świadomość wybiórczego potraktowania rozdziału, które wynikało ze szczupłości materiału zachowanego częściowo i

zniszczonego przez uchodzącego z Kraju Warty okupanta. Część dokumentacji zawdzięczamy zbiorom będącym w trakcie opracowywania i przekazanych z prywatnych kolekcji do Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego. W rozdziale została również przedstawiona działalność Delegatury Rządu na obczyźnie i plany reaktywowania samorządu po okresie niemieckiej okupacji. Wskazałem na zapomnianą rolę jaką w 1945 r. odegrał Tymczasowy Komitet Miasta i Powiatu. Rozdział IV charakteryzuje pięcioletni proces zaczynający się reaktywowaniem rady miejskiej i zakończony jej politycznym oraz gospodarczym ubezwłasnowolnieniem. Opisane zagadnienia mają pionierski charakter. W kolejnym rozdziale dotyczącym lat 1950 - 1990 wprowadziłem pojęcie „terenowe organy jednolitej władzy państwowej” na obszarze miasta. Uważam, że w tym okresie w związku z uwarunkowaniami polityczno - prawnymi epoki socjalizmu, stosowanie terminu samorząd terytorialny jest nieuzasadnione. Mam świadomość, że poruszane tematy nie zostały wyjaśnione wystarczająco, ze względu na subiektywne relacje uczestników wydarzeń i stopień wiarygodności materiałów źródłowych czasów PRL. Końcowy rozdział charakteryzuje proces reaktywowania samorządu w 1990 r., opisuje kierunki przemian w epoce transformacji ustrojowej oraz wskazuje na pionierskie w skali kraju przekształcenia w gospodarce komunalnej.

Pod względem konstrukcyjnym praca ma charakter chronologiczno - problemowy. Tworzy ją wstęp i sześć rozdziałów merytorycznych, w obrębie których zastosowano podrozdziały. Składa się z zakończenia, aneksów, bibliografii, spisu tabel i wykazu skrótów. Do każdego działu przyporządkowałem podstawy prawne odnoszące się do omawianego okresu. Dokonałem charakterystyki uwarunkowań historycznych i opisałem najważniejsze instytucje municypalne. Kolejno zwracałem uwagę na podejmowane przez samorząd terytorialny statutowe działania w sferze: infrastruktury technicznej miasta, gospodarczej, społecznej, porządku i ładu przestrzennego. Dalej wskazywałem w jakim stopniu realizowano zadania własne i zlecone oraz podejmowano innowacyjne w skali państwa przedsięwzięcia. Podsumowaniem każdego rozdziału jest analiza finansowa podejmowanej działalności. Nie wszędzie pełna ze względu na brak porównywalnych danych o wpływach, subwencjach, dotacjach i wydatkach budżetowych. Zakończenie jest próbą podsumowania, bilansem zysków i strat władzy terenowej oraz samorządowej z pięciu jakże odmiennych okresów. W efekcie uzyskaliśmy odpowiedź na pytanie – czy organy samorządu terytorialnego optymalnie wykorzystały powierzone im środki w celu poprawienia jakości przestrzeni, systemu edukacji, gospodarki i sfery społecznej, których skutkiem powinien być wzrost poziomu życia wspólnoty czyli mieszkańców. W aneksie oprócz wybranego materiału ikonograficznego oraz statystycznego zamieszczone zostało, w charakterze glosy historycznej i zarazem świadectwa, wystąpienie inspiratora przemian politycznych z lat 80 – tych XX wieku w południowej Wielkopolsce - prof. Jerzego Pietrzaka.

Zasadniczą podstawę opracowanego tematu stanowią źródła archiwalne. Kwerenda przeprowadzona w Archiwum Państwowym w Kaliszu, Archiwum Państwowym w Poznaniu i Instytucie Zachodnim stanowi bazę źródłową pracy. Zaznaczyć należy, iż zasoby te nie są

wystarczające, szczególnie w odniesieniu do okresu okupacji, lub dyskwalifikuje je statystyka w kontekście danych z okresu PRL. Nie zachowały się materiały wydziału samorządowego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, dotyczące rocznych sprawozdań przesyłanych do zatwierdzenia wojewodzie jako organowi władzy nadzorczej. Zasoby merytoryczne akt miasta Ostrowa Wielkopolskiego z okresu 1918 -1999 są zróżnicowane.

Akta z okresu II RP dotyczą spraw ogólnie - organizacyjnych (okólniki, zarządzenia, statuty organizacyjne, wybór burmistrza, prezydenta i zastępców, spisy członków rad, protokoły rady miejskiej, sprawozdania), finansowo-budżetowych (preliminarze budżetowe, budżety administracyjne, sprawozdania rachunkowe, księgi inwentarzowe, zestawienia podatkowe), gospodarki samorządowej (zakładów miejskich, inwestycji komunalnych, oszacowanie majątku miasta, parcelacja, powiększenie obszaru miasta, Komunalna Kasa Oszczędności), administracji społecznej (opieka społeczna, likwidacja bezrobocia, przeciwdziałanie chorobom zakaźnym), administracji (spisy ludności, materiały propagandowe z kampanii wyborczych, sądowe, meldunkowe).

Akta z okresu okupacji obejmują dokumentację policyjną, sądu specjalnego w Kaliszu, administracyjną, dotyczącą Niemieckiej Listy Narodowej, landratury ostrowskiej, żandarmerii powiatowej, spraw budowlanych, oświatowych, katastralnych i podatkowych oraz zeznania świadków.

Akta z okresu PRL dotyczą zagadnień: ogólnie - organizacyjnych (wybory i komisje wyborcze, protokoły rady miejskiej, statuty, okólniki, sprawozdania, protokoły pokontrolne, powiększenie obszaru miasta), finansowo - budżetowych (bilanse roczne, budżety miasta, sprawozdawczość rachunkowa, księgi inwentarzowe, subwencje i dotacje, długi), gospodarki miasta (straty wojenne, miejskich przedsiębiorstw gospodarki komunalnej, inwestycje), przemysłu, rzemiosła i handlu (miejski handel detaliczny, likwidacja i przekształcenia prywatnego rzemiosła), administracji społecznej (czyny społeczne, szkolnictwo, nauka, laicyzacja, opieka społeczna, obywatelstwo polskie), administracji (spis powszechny, komitety osiedlowe, rejestry, Urząd Stanu Cywilnego). Bazę źródłową do okresu po 1989 r. stanowią dokumenty przechowywane w Biurze Rady Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w postaci protokolarzy posiedzeń rady, sprawozdań prezydentów, preliminarzy budżetowych i sprawozdań finansowych.

Akta dotyczące okresu międzywojennego znajdują się w następujących zespołach: Akta gminy Ostrów, Akta miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Starostwo Powiatowe w Ostrowie Wielkopolskim 1918-1939, Komunalna Kasa Oszczędności, Materiały propagandowe z kampanii wyborczych. Akta z okresu drugiej wojny światowej zgrupowane są w kilku zespołach: Landratsamt Ostrowo, Akta urzędowe, Protokoły, Relacje, Opracowania, Wspomnienia. Cenne są statystyki ludności polskiej i niemieckiej, obrazujące skalę wysiedleń Polaków i osiedlanie Niemców oraz kolonistów z krajów bałtyckich. Na uwagę szczególną zasługują materiały ostrowskie zebrane w latach 1962 - 1964 przez Edwarda Serwańskiego.

Akta z okresu PRL występują w następujących zespołach: Akta miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Starostwo Powiatowe w Ostrowie Wielkopolskim 1945 - 1950, Powiatowa Rada Narodowa, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wielkopolskim, Miejska Rada Narodowa w Ostrowie Wielkopolskim, Urząd Miejski, Sąd Okręgowy Ostrów, Komisje Wyborcze do rad narodowych miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Komitet miejski PZPR w Ostrowie Wielkopolskim, Komitet Wojewódzki PZPR w Kaliszu, Front Jedności Narodu w Ostrowie Wielkopolskim, Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego w Kaliszu. Poszczególne zespoły charakteryzuje duża dysproporcja a część z nich mimo sporych braków zawiera interesujący materiał badawczy. Przedstawia proces częściowej odbudowy samorządu po wojnie na przykładzie rady oraz prezydium miasta Ostrowa Wielkopolskiego, jego likwidację w okresie stalinowskim i poszczególne etapy reaktywowania aż do pełnej odbudowy w 1990 r. Dane do całego opisywanego okresu znalazły potwierdzenie w źródłach drukowanych jakie znajdują się w zbiorach Biblioteki Publicznej w Ostrowie Wielkopolskim i Muzeum miasta. Szczególnie cenne okazały się księgi adresowe, wykazy statystyczne, memorandum informacyjne obligacji oraz nowelizowane podstawy prawne rady miejskiej.

Z prac charakteryzujących samorząd od strony prawno - ustrojowej i w ujęciu historycznym należy wymienić publikacje: Jerzego Regulskiego, Michała Kuleszy, Jana Bocia, Zbigniewa Leońskiego, Aleksandra Łuczaka, Piotra Winczorka, Maurycego Jaroszyńskiego, Zygmunta Niewiadomskiego, Andrzeja Piekary, Teresy Rabskiej, Ireny Lipowicz, Jerzego Panejki i Stanisława Kasznicy. Pełną literaturę opublikowałem w zamieszczonej na końcu pracy bibliografii.

Informacje dotyczące miasta i regionu w ujęciu historycznym znalazłem m.in. w publikacjach pt.: „Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (Obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125 - lecie jego założenia 1845 - 1970” pod red. Witolda Jakóbczyka, „Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu” pod red. Stanisława Nawrockiego, „Ostrów Wielkopolski-ilustrowane dzieje miasta” pod red. Stanisława Krakowskiego, „Ostrów Wielkopolski i jego region w okresie II wojny światowej (1939 - 1945)” Edwarda Serwańskiego, „Ostrowska nostalgia” Witolda Banacha, „Ostrów Wielkopolski zarys dziejów samorządu miasta” Anety Franc i Macieja Kowalczyka oraz „Geneza i pierwsze półwiecze powiatu ostrowskiego (1887 - 1939). Zarys dziejów ustrojowo - politycznych” Macieja Kowalczyka. Ważną monografią potraktowaną jako modelową, stanowiła praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Rzepy „Dzieje Zbąszynia”. Nieocenione okazały się w odniesieniu do regionu Wielkopolski serie: Biblioteki „Kroniki Wielkopolski”, „Kroniki Miasta Poznania”, Księgi pamięci „Non omnis moriar” Stowarzyszenia Wychowanków Alma Mater Ostroviensis, „Rocznika Kaliskiego”, „Rocznika Ostrowskiego Towarzystwa Genealogicznego”, „Rocznika Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego” i Ostrowskie Studia Judaistyczne „Studia Iudaica Ostroviensia”.

Na szczególne wyróżnienie zasługuje prasa zarówno w kontekście szeroko rozumianej teorii samorządu i praktycznego zastosowania. W szczególności pomocny był miesięcznik

„Państwo i Prawo”, kwartalnik „Samorząd Terytorialny” oraz wydawany od 1990 r. dwutygodnik „Wspólnota”. Problematykę ostrowskiego samorządu analizowałem na podstawie artykułów zamieszczanych w prasie lokalnej. W okresie międzywojennym w rekordowym 1928 r. w mieście ukazywało się 11 pism w tym 5 dzienników. Z tak bogatego spektrum w komplecie niestety nie zachowały się całe roczniki. Z czasów II RP wykorzystałem: „Orędownik Ostrowski”, „Gazetę Ostrowską”, „Gońca Narodowego”, „Dziennik Ostrowski” i „Ostrowoer Heimat - Zeitung”. Z powodu znikomego zasobu materiałów źródłowych okresu okupacji, pomocny okazał się przegląd prasy niemieckiej w tym „Kreisblatt des Kreises Ostrowo”. Organ zawierał urzędowe obwieszczenia, które początkowo publikowano w dwóch językach. Po wojnie źródła prasowe w mieście występowały do lat 50 - tych. Korzystałem z informacji niestety bardzo lakonicznych zawartych na łamach „Głosu Ostrowskiego”, „Głosu Ostrowa”, „Gazety Ostrowskiej” oraz „Na Bierutowskiej warcie”. Warto wymienić jeszcze jedyny miesięcznik jaki ukazywał się w okresie PRL - u „Południową Wielkopolskę”. W konsekwencji podziału terytorialnego w połowie lat 70-tych XX wieku Ostrów pozbawiono prasy. Ukazywała się tylko gazeta zakładowa „Wagon”, która zawierała wykorzystany w pracy dodatek „Sprawy Miasta”. Cenne źródła prasowe do historii samorządu miejskiego pojawiły się na fali przemian ustrojowych 1989 r. W pracy wykorzystałem informacje zawarte w „Kurierze Ostrowskim”, „Gazecie Ostrowskiej”, „Naszym Rynku” i „Nowym Promieniu”.

Dużo informacji zwłaszcza do okresu III RP uzyskałem z biuletynów okolicznościowych, folderów informacyjno - reklamowych, materiałów przedsesyjnych publikowanych przez władze samorządowe. Nieocenionym źródłem informacji byli ławnicy, radni, pracownicy Biura Rady Miasta, z którymi przeprowadziłem wywiady. Źródłem pracy były nieopublikowane opracowania cząstkowe, prace magisterskie, monografie, publikacje źródłowe, katalogi i wzbogacające tematykę wydawnictwa najnowsze, w szczególności „Wykorzystać szansę wolności Komitety Obywatelskie Solidarność i wybory 4 czerwca 1989 r. w województwie kaliskim” prof. Jerzego Pietrzaka. Praca opiera się na badaniach wymienionych autorów z dziedziny samorządu terytorialnego ale część poświęcona gminie – miastu Ostrów stanowi pokłosie moich opublikowanych częściowo wyników badań. Drukowane były m.in. w „Gazecie Ostrowskiej” w ramach dodatku historycznego, „Roczniku Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego”, „Refleksach o Edukacji” i „Kronice Wielkopolski”.

Celem pracy było scharakteryzowanie ponad 80 - ciu lat funkcjonowania samorządu terytorialnego na przykładzie rodzinnej miejscowości, z uwzględnieniem zarówno problemów jak i sukcesów. Zaakcentowałem trzy najważniejsze z mojego punktu badawczego okresy, w jakich przebiegał proces odzyskiwania podmiotowości politycznej i gospodarczej przez samorząd miasta. (Po obu wojnach światowych i po 1989 r.) Miasta, które swoją tożsamość budowało w oparciu o wielkopolską tradycję, gospodarność, przedsiębiorczość i poszanowanie prawa. Praca ukazała trudną i nie zawsze udaną drogę budowy podstaw społeczeństwa obywatelskiego w Ostrowie Wielkopolskim w XX stuleciu na przykładzie historii samorządu.

Rozdział I: Tradycje samorządności w I RP i zaborze pruskim.

1.1. Idea samorządu w Rzeczypospolitej, w Księstwie Warszawskim i na ziemiach polskich pod zaborami.

Otrzymywanie praw związanych z lokacjami miast od XIII do XV wieku związane było z prawodawstwem stanowym jakie występowało w ustroju feudalnym. W przypadku Ostrowa wymieniane są dwa związane z tym wydarzenia. Najstarsza wzmianka, która potwierdziła miejski charakter Ostrowa pochodzi z siedemnastowiecznego dokumentu, wskazując na 1404 r. Relokacja przeprowadzona przez podskarbiego wielkiego koronnego Jana Jerzego Przebendowskiego w 1714 roku¹ ustanawiała miasto Ostrów na prawie magdeburskim. Inicjatywy samorządowe z okresu I RP nie miały jednak ciągłego charakteru a nadzór królewski wykonywany przez starostów był zróżnicowany.

Dopiero ustawa miejska uchwalona w trakcie obrad Sejmu Czteroletniego 18 IV 1791 r. zmierzała do wprowadzenia „samorządu nowoczesnego”. Nadawała miastom królewskim wolność w zakresie organizacji, przedsięwzięć społeczno - gospodarczych i jednocześnie określiła państwowy nadzór. Pomimo tego, że nie doczekała się praktycznej realizacji, jej nowatorski charakter w odniesieniu do reform municypalnych epoki stanisławowskiej znalazł uznanie i jest nie do podważenia. W artykule pierwszym uznano miasta królewskie jako wolne, natomiast trzeci regulował zasady sądownictwa dla mieszczan, wymienił również sądy apelacyjne². W opinii J. Staryszaka, powiększenie uprawnień sądowych miast, było echem rewolucyjnych wydarzeń we Francji, gdzie postulowano obok nadania praw człowieka również kodyfikację prawa samorządowego³. Wymiernym tego wskaźnikiem było ograniczenie prawa wyborczego tylko dla posesjonatów, którzy wyłaniali magistrat z burmistrzem oraz ławnikami. Miastom przypisano również uprawnienia do określania rozporządzeń porządkowych. Ustawa wspólnie z Konstytucją 3 maja kodyfikowała ustrój miast królewskich. Prawo na obszarze miast tej kategorii obejmowało zarówno mieszczan jak i stan szlachecki. Zakładając iż ustrój miast tworzony w epoce stanisławowskiej miał charakter nowoczesny (wg terminologii Z. Leońskiego i przyjętej w pracy) lub nowożytny wg J. Staryszaka, przyjął charakter publicznoprawny. Wraz z określeniem zasad samodzielności, był poddany nadzorowi państwa, w postaci urzędu Komisji Policji.

Zainicjowana przez ustawodawstwo Sejmu Czteroletniego reforma ustrojowa, która objęła status miast królewskich, nie została zrealizowana na skutek rozbiorów I RP. W ten sposób częściowo zakończono regulację samorządu ziemskiego i nie przeprowadzono modyfikacji stosunków feudalnych występujących w gminach wiejskich. Rządy państw

¹ Z. Boras. Ostrów i jego region od początku XVI wieku do roku 1793, w: Ostrów wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki, Poznań 1990, s. 142; A. Pełakowski, Jan Jerzy Przebendowski podskarbi wielki koronny i dobrodziej ostrowski. Szkic biograficzny, Kraków – Ostrów Wielkopolski 2014, s. 85.

² Prawo o miastach z 18 kwietnia 1791 r., w: Konstytucja 3 Maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji, red. J. Kowecki, Warszawa 1983, s. 120.

³ J. Staryszak, Prawo nadzoru nad administracją samorządową w Polsce. Warszawa 1931.

zaborczych zlikwidowały lub ograniczyły na ziemiach polskich samorząd i natychmiast ulokowały instytucje własnej administracji państwowej⁴.

Na skutek podpisania w 1793 r. traktatu rozbiorowego między Prusami a Rosją, Ostrów znalazł się w części monarchii Hohenzollernów. Zajęte ziemie jako Prusy Południowe, poddane zostały reorganizacji pod względem samorządowym. Zamierzeniem władz pruskich było wstępne zapoznanie się z ówczesnym stanem miast polskich. W tym celu sporządzone zostały kwestionariusze, na które miały odpowiedzieć magistraty miejscowości, w tym również Ostrowa. Obejmowały one kwestie m.in. stosunków własnościowych, demograficznych, wyznaniowych, położenia i zabudowy miast, organizacji władz miejskich oraz finansów miasta⁵. Ostrów znajdował się w rękach prywatnych, wchodził w skład dóbr klucza przygodzickiego księcia Michała Hieronima Radziwiłła. Zarząd miejski obejmował wszystkie sprawy z wyłączeniem kryminalnych. Tworzony był przez burmistrza, który był jednocześnie skarbnikiem i przez wójta. Wybory przeprowadzano corocznie a wyniki zatwierdzał właściciel miasta. Organy władz tworzyły zgromadzenia składające się z przełożonych cechów i korporacji. Kolejna reorganizacja pozbawiła magistrat większego wpływu na sprawy miasta. Ograniczone zostały uprawnienia właścicieli miast na rzecz administracji państwowej w postaci kamer i radców skarbowych. Zgodnie z ogłoszonym w 1795 r. patentem królewskim do uprawnień kamer należały m.in. sprawy podatkowe, administracja dobrami królewskimi, sprawy policyjne, nadzór nad urzędnikami niższych szczebli i przejmowanie apelacji od wyroków magistratów⁶.

Kolejne modyfikacje praw samorządowych oparte na wzorach francuskich nastąpiły z chwilą, kiedy po utworzeniu Księstwa Warszawskiego Ostrów od 1807 r. znalazł się w powiecie odolanowskim, departamencie kaliskim. Zmiany ustroju samorządowego były następstwem wprowadzenia przepisów konstytucji Księstwa Warszawskiego z 22 VII 1807 roku⁷. Dopiero jednak na podstawie dekretu wydanego 23 II 1809 r. przez Napoleona I – cesarza Francuzów, wprowadzono nową organizację władz miejskich⁸. Dekret w dwudziestu artykułach regulował zasady ustroju i określał kompetencje gmin w Księstwie Warszawskim. Nowe urzędy składały się z burmistrza, wójta oraz ławników, którzy wypełniali obowiązki lokalnej administracji.

Po zaopiniowaniu przez podprefekta i zatwierdzeniu przez ministra spraw wewnętrznych, w myśl art. 1, 2 i 3 dekretu, burmistrzów mianował król, natomiast wójtów prefekt. Do ich zadań przypisano powiadamianie mieszkańców o rozporządzeniach rządu, prefekta i

⁴ S. Wójcik, Samorząd terytorialny w Polsce XX w., Lublin 1999.

⁵ J. Wąsicki, Opisy miast polskich 1793-1794. T. II. Poznań 1962, s. 736. M. Kowalczyk, Pod pruskim zaborem, (cz.I). Ostrów w roku 1793, Gazeta Ostrowska, nr 13, 2008.

⁶ J. Wąsicki, Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806. (Studium historyczno-prawne), Wrocław 1957, s. 99.

⁷ Dzienniki Praw Księstwa Warszawskiego, Warszawa 1810, s. 24-26.

⁸ A. Ajnenkiel, Administracja w Polsce. Zarys historyczny. Warszawa 1975; A. Wojtkowski. Poznań od roku 1793 do 1853, Kronika Miasta Poznania, nr 1, 1999, s. 133.

podprefekta, administrowanie i dozór nad majątkiem miejskim, kierowanie robotami publicznymi, rozkład i pobór podatków oraz tzw. dozór policyjny. Uposażenia wypłacane były z dochodów gmin. System instytucji przedstawicielskich samorządu na obszarze księstwa uzupełniały rady municypalne i wiejskie oraz powiatowe i departamentalne.

W wyszczególnionych miastach: Warszawie, Poznaniu, Toruniu i Kaliszu, rady wybierały zgromadzenia mieszkańców. W mniejszych miastach skład wyznaczał prefekt, dobierając spośród kandydatów będących właścicielami nieruchomości. Rady składały się z 10 do 30 radnych. Do najważniejszych kompetencji rady należało: rozkładanie nałożonych przez prefekta na miasto podatków, uchwalanie projektów budżetu, opiniowanie propozycji zmiany własności samorządowej, kontrola realizacji budżetu i utrzymanie w dobrym stanie ulic⁹. Uchwały rad podlegały zatwierdzeniu przez prefekta lub ministra. Rady zbierały się na posiedzenia trzy razy do roku, sesje trwały sześć dni.

Rady na szczeblu departamentu i powiatu miały debatować nad kwestiami: utrzymania porządku i bezpieczeństwa, inwestycji publicznych w tym drogowych, ochrony zdrowia, zatwierdzania budżetów miejskich oraz uchwalania nadzwyczajnych składek na sprawy socjalne.

Nadana przez cesarza Francuzów konstytucja Księstwa Warszawskiego z 1807 r. w artykułach 67. i 68. formułowała ogólnie nowe zasady administracji samorządowej. W art. 50 - 63, rozszerzyła zakres praw wyborczych nie tylko do szlachty posesjonatów, ale przyznała prawa zamożnemu mieszczaństwu, inteligencji zawodowej, chłopom oczynszowanym i zasłużonym żołnierzom. Wytyczono 6 a po wojnie 1809 r. 10 departamentów z podziałem na powiaty i gminy¹⁰. Przejściowy i ograniczony w uprawnieniach samorząd doprowadził do nieodwracalnych zmian jakie wprowadził ustrój państw zaborczych. Zastąpił system patrymonialny nową strukturą biurokratycznych rad gminnych i wzmocnioną pozycję władzy wykonawczej burmistrza oraz wójta. Wybrane rady municypalne, oprócz spraw zapewnienia zaopatrzenia wojska, wykazały dużo inwencji, przyczyniły się do spolszczenia miast i ożywienia stosunków społeczno politycznych. Część polskich administratywistów interpretuje przepisy dekretu jako połączenie kompetencji urzędów państwowych i samorządowych. Burmistrz wypełniał również obowiązki administracyjne, sądowe i policyjne¹¹. Organizacja władz municypalnych w czasach Księstwa Warszawskiego, wzorowana na modelu francuskim powstałym w okresie Wielkiej Rewolucji Francuskiej i permanentnych wojen napoleońskich, służyła w dużym stopniu koncepcjom centralistycznym¹². Nie tworzyła właściwego samorządu, bardziej traktowana była jako

⁹ Dzienniki Praw Księstwa Warszawskiego, Warszawa 1810, s. 190-191.

¹⁰ S. Kieniewicz, Historia Polski 1795-1918, Warszawa 1980, s. 36 i n.

¹¹ A. Okolski, Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim, Warszawa 1980, t. I.

¹² W. Szafrński, Ustrój władz miejskich Poznania w latach 1793-1918, Kronika Miasta Poznania, nr 1, 1999, s. 157-158.

ogniwo pośrednie między samorządem a biurokratyczną administracją. W takiej formie przetrwała do zmian wprowadzonych w wyniku postanowień kongresu wiedeńskiego 1815 r.

Po zakończeniu wojen napoleońskich, Królestwo Polskie zniósło dotychczasowy ustrój. Konstytucja Królestwa z 27 XI 1815 r.,¹³ okrojowana przez cara Aleksandra I, nie wspominała o urzędach i radach municypalnych. W rozdz. IV dot. sejmików przywracała znikome prawa do zgłaszania kandydatów na urzędy administracyjne szlachcie. Natomiast w rozdz. V „o zgromadzeniach gminnych” wymieniała kategorie osób którym przysługiwało prawo do reprezentowania postulatów np. posiadaczom nieruchomości, przedstawicielom rzemiosła, nauczycielom, księżom i zasłużonym artystom¹⁴. Dopiero w roku 1818 na mocy postanowienia namiestnika samorządowe instytucje pochodzące z okresu napoleońskiego, zostały zniesione. Do reform miejskich z 1861 r. i wiejskich z 1865 r. na ziemiach Królestwa Polskiego samorząd nie występował.

Odmiennej tradycję samorządową posiadał natomiast zabór austriacki. Na obszarze Wolnego Miasta Krakowa w okresie 1816 - 1846 istniała tzw. Rzeczpospolita Krakowska, podzielona na 11 gmin miejskich i 17 wiejskich. Gminami kierowali wójtowie, których na dwuletnią kadencję wybierały zgromadzenia gminne. Rząd miasta Krakowa – senat, sprawdzał wykształcenie i kwalifikacje kandydatów. Podlegający senatowi wójt posiadał uprawnienia administracyjne a do 1833 r., sądowe. Urząd wójta został ostatecznie rozwiązany w 1837 r., i zastąpiony przez mianowanych w senacie komisarzy dystryktowych. W zakres ich obowiązków wchodziły sprawy administracyjne, policyjne i sądowe. Struktura i funkcjonowanie gmin Rzeczpospolitej Krakowskiej zniósła ustawa krajowa z 1866 roku¹⁵. W zaborze austriackim narodziła się w połowie XIX w. polska myśl samorządowa, zarówno w dyskusjach naukowych jak i przygotowanych projektach rozwiązań prawnych¹⁶.

Utworzony w Galicji w 1866 r. samorząd na szczeblu powiatowym nadzorowany był przez Wydział Krajowy i namiestnika. Rady powiatowe wybierano w ramach ordynacji kurialnej. Do ich najważniejszych kompetencji należały sprawy ochrony zdrowia, budowa i utrzymanie dróg, szkolnictwo, powiatowe kasy oszczędności i pomoc społeczna. Władzą zarządzającą i wykonawczą kierowały wydziały pod przewodnictwem marszałka powiatu. Powstały w 1862 r. samorząd gminny należał do rad miejskich i wiejskich, którym powierzono te same kompetencje. Rady dysponowały władzą uchwałodawczą i kontrolną, ich główne zadania sprowadzono do opieki nad oświatą, drogami, policją i nad ubogimi. Władzę wykonawczą miała zwierzchność gminna, na czele której stał wójt, który jednocześnie był szefem rady gminy. Obok zadań własnych, przypisano mu zadania zlecone przez administrację rządową. Były to: dane statystyczne ludności, przygotowanie i organizacja wyborów, egzekucja

¹³ Dziennik Praw Królestwa Polskiego z 1815, t. I, s. 1-103.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ J. Bieniarzówna, J. Małecki, Dzieje Krakowa, t. 3 Kraków w latach 1796-1918. Kraków, 1994; W. Brzeziński, Teoria organizacyjna gminy wiejskiej w Polsce, Warszawa 1932, s. 8.

¹⁶ Z. Leoński, Samorząd terytorialny w RP, Warszawa 2001, s. 2.

podatków i rekrutowanie poborowych. Ożywienie gospodarcze w epoce narodzin gospodarki kapitalistycznej w Galicji u schyłku XIX wieku i pojawiające się dysproporcje w rozwoju miast oraz mniejszych ośrodków, były powodem nowelizacji ustawy w 1889 r. Zmieniono ustrój trzydziestu miast. Władzę ustawodawczą w miastach posiadały rady, spośród których najliczniejsza – lwowska, liczyła stu radnych. Władzę wykonawczą sprawował magistrat, którymi kierowali w największych miastach (Krakowie i Lwowie), prezydenci. Dysponowali pomocą ze strony zastępców i 20 radców. W mniejszych miastach wykonywaniem władzy zajmowali się burmistrzowie, a magistrat tworzyli zastępcy burmistrzów i asesory. Miasteczkami zarządzali naczelnicy gmin, wspierani przez kilku asesorów. Większą autonomiczność posiadał jednak samorząd miejski niż gminny¹⁷.

Na skutek przemian społecznych, narodowych i gospodarczych po Wiośnie Ludów, w krajach niemieckojęzycznych powstały konstytucyjne państwa prawne. Oktrojowane konstytucje zainicjowały proces zmian ustrojowych. Wprowadziły dualizm organizacyjny i kompetencyjny urzędów. Oprócz administracji rządowej powstały organy samorządu terytorialnego. Kryzys monarchii absolutnych, zmiany relacji panującego do poddanych ze stosunku władzy w stosunek prawny, nabywanie przez obywateli praw publicznych, narodziny monarchii konstytucyjnych i reformy administracji, przywróciły do życia instytucję „samorządu nowoczesnego”. Geneza zmian stanowiła następstwo dojścia do władzy klasy średniej, która była pod dużym wpływem nowych prądów społeczno - ideowych, a zwłaszcza liberalizmu. Szczególnie postulowano ideę ograniczenia funkcji zewnętrznych i wewnętrznych państwa do roli „nocnego stróża”. Kierunek ekonomiczny liberalizmu zwany leseferyzmem, zakładał że zreformowane państwo nie powinno bezpośrednio ingerować w gospodarkę i powinno ograniczyć się do zapewnienia praw oraz porządku, pozostawiając gospodarkę stymulacji wolnorynkowej. Kierunek polityczny liberalizmu podkreślał wolność jednostki, która nie powinna podlegać ograniczaniu ze strony państwa. Myśl liberalna wywarł duży wpływ na wyłonienie nowego zakresu praw jednostki, również w kontekście praw municypalnych. W drugiej połowie XIX w. określono podstawowy zbiór praw i zasad równości obywatelskiej. Obejmował: zniesienie odrębnego prawa stanowego i podporządkowanie ludności zunifikowanej jurysdykcji, wprowadzenie niezależnie od przynależności stanowej równego dostępu do urzędów, zaprowadzenie „równości ciężarów publicznych”, (np. powszechnej służby wojskowej, powszechnego opodatkowania)¹⁸. Prawa wolnościowe dotyczyły: nietykalności osobistej, miru domowego i nietykalności mieszkania, zachowania tajemnicy korespondencji, wolności sumienia i wyznania, ograniczenia cenzury zwłaszcza prasy. Szczególną wagę myśl liberalna przywiązywała do wolności gospodarczej wyrażającej się w wolności osiedlania, zarobkowania i nietykalności własności prywatnej, która mogła podlegać wywłaszczeniu tylko na podstawie prawa. Przeobrażenia polityczne po Wiośnie Ludów i liberalizm, jako prąd ideowy dominujący wśród mieszczaństwa, wywarły

¹⁷ W. Lewicki, Samorząd gminny w Galicji i dzieje jego reformy: na podstawie źródeł urzędowych, Lwów 1888; A. Chwalba, Historia Polski, 1795-1918, Kraków 2001.

¹⁸ H. Izdebski, Historia administracji, Warszawa 1980.

częściowy wpływ na proces kształtowania „samorządu nowoczesnego”. Miejsce dotychczasowego modelu samorządu wspólnotowego i stanowego, zajął system oparty na administracji gminnej podporządkowanej władzy państwowej. Stanowił celowe uzupełnienie administracji rządowej¹⁹. Wykazywał odmienną od powstałych wcześniej w okresie rewolucji amerykańskiej, francuskiej i belgijskiej z 1830 r. Ustawodawstwo w okresie tworzenia monarchii konstytucyjnych w XIX stuleciu, pozbawiło samorząd nie tylko uprawnień sądowych ale również możliwości stanowienia lokalnego prawa. Kompetencje administracyjne również nie podlegały władzom gminy. Zmiany ekonomiczne epoki kapitalizmu, wymusiły jednak na ustawodawcy zwiększenie uprawnień gospodarczych.

Powstanie na ziemiach polskich w trzech zaborach odmiennych form samorządu terytorialnego było następstwem przeobrażeń tych monarchii w konstytucyjne państwa prawne. W wyniku powstań narodowo - wyzwoleniczych i jednoczenia się Niemiec, stanowiło rezultat polityki represji, wymierzonej przeciwko polskim dążeniom niepodległościowym. Ograniczało prawa „niepokornego” stanu szlacheckiego na rzecz klasy średniej w miastach. Równolegle przebiegał proces uwłaszczenia chłopów, likwidacji pańszczyzny i związany z tym etap nadania praw publicznych. Ukształtowany stan włościański dopominał się swoich praw w ramach gmin wiejskich²⁰.

Proces narodzin „samorządu nowoczesnego” wystąpił w okresie rewolucji mieszczańskiej z 1789 r., która zniósła ustrój stanowy i zbudowała polityczne oraz ekonomiczne podstawy demokracji. Koncepcje polskich myślicieli doby oświecenia znalazły wyraz w ustawie miejskiej, uchwalonej w trakcie obrad Sejmu Czteroletniego. Należy zaznaczyć, że w pełni ukształtowany samorząd terytorialny pochodził z nadania państw zaborczych po okresie Wiosny Ludów. Niezależnie od wprowadzanego ogólnie ustawodawstwa, występowała oryginalna forma władzy lokalnej na obszarze Rzeczypospolitej Krakowskiej. Również wprowadzona w 1889 r. ustawa o samorządzie w Galicji dała asumpt do narodzin i rozwoju polskiej myśli politycznej i prawniczej w okresie autonomii²¹.

¹⁹ J. Panejko, *Geneza i podstawy samorządu europejskiego*, Skład Główny w Księgarni Św. Wojciecha, Wilno 1934.

²⁰ H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 1980.

²¹ K. Grzybowski, *Galicja 1848 - 1914 Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, Kraków – Wrocław - Warszawa 1959.

1.2. Samorząd miejski w zaborze pruskim.

Klęska Prus w wojnie z Francją wymusiła wprowadzenie w monarchii Hohenzollernów reform wewnętrznych. Na podstawie ustawy z 1808 r., której autorami byli Karl von Stein i Karl August von Hardenberg, przeprowadzono reorganizację ustroju miejskiego²². Nowy model władz municypalnych opierał się na zasadzie równorzędności ich organów. Uchwały rady miejskiej wykonywał magistrat, natomiast gdy uznał je za nielegalne, mógł odmówić ich realizacji. Reforma Karla von Steina wzorowana na koncepcji średniowiecznych korporacji miejskich i założeniach modelu angielskiego, miała stworzyć wolną gminę. Przeciwwstawiała się ustrojowi absolutnemu i miała znieść francuski model municypalny²³. W odniesieniu do miast będących dotychczas stolicami departamentów, władze pruskie nakazały stosować dekret z 23 II 1809 roku²⁴. Dopiero jednak znowelizowana ustawa z 17 marca 1831 r. o zrewidowanym porządku miejskim, zapoczątkowała proces wprowadzania nowego ustroju miejskiego w Wielkim Księstwie Poznańskim²⁵. W tym okresie zmienił się status prawny Ostrowa. Na podstawie edyktu z 13 maja 1833 r. znoszącego za wykupem wszelkie uprawnienia właścicieli, miasto przestało należeć do rodu Radziwiłłów. Proces zmian wynikających z nowego ustawodawstwa municypalnego ilustruje tabela nr 1.

Tabela nr 1. Wprowadzenie nowego ustroju miejskiego w Wielkim Księstwie Poznańskim.

L.P.	Miasto	Data	Liczba mieszkańców 1817 r.	Liczba mieszkańców 1861 r.	Liczba mieszkańców 1909 r.
1	Bydgoszcz	1818	7360	22474	52204(1905)
2	Poznań	1832	32456	51232	117033(1905)
3	Leszno	1832	8667	10192	16021
4	Rawicz	1832	8316	10408	11403
5	Wschowa	1832	5341	6598	7452
6	Międzychód	1833	2637	3285	5726
7	Kępno	1833	6154	5909	5879
8	Międzyrzecz	1833	4598	4910	5800
9	Zduny	1833	3144	3472	3281
10	Bojanowo	1834	2999	2026	2106
11	Krotoszyn	1834	6337	8459	12659
12	Skwierzyna	1834	5123	4265	7325
13	Wieleń	1835	3288	3920	4407
14	Inowrocław	1835	4761	6664	26141(1905)

²² J. Wąsicki, Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815-1848 (Studium historyczno prawne), Warszawa-Poznań 1980; Samorząd. Skrypt według wykładów prof. dr Kasznicy, Poznań 1935.

²³ W. Szafrński, Ustrój władz miejskich... wyd. cyt. s. 159.

²⁴ Gesetzsammlung für die Preußischen Steeten, Berlin 1812, s. 17-23.

²⁵ Gesetzsammlung für die königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1831, s. 20; J. Kozłowski, Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1918, Poznań 2006.

15	Jutrosin	1835	1691	1998	1896
16	Kórnik	1835	2654	3157	2521
17	Kobylin	1835	2226	2360	2234
18	Kościan	1835	2044	3491	6868
19	Nakło	1835	2320	4487	1876
20	Ostrów	1835	4820	7220	13115
21	Rogoźno	1835	4400	5009	5305
22	Szamotuły	1835	2383	3864	6423(1905)
23	Sarnowa	1835	1835	1714	1321
24	Śmigiel	1835	2654	3242	3872
25	Śrem	1835	3131	5307	6625
26	Piła	1835	3385	6890	21624
27	Trzemeszno	1835	2157	3964	5195
28	Gniezno	1836	5770	8520	23727(1905)
29	Grodzisk	1836	3397	3959	5504
30	Poniec	1836	1680	1958	2573
31	Trzcianka	1836	3745	3781	7304
32	Czarnków	1837	3124	4120	4860
33	Koźmin	1837	3439	3348	4812
34	Łobżenica	1837	2524	2791	2216
35	Babimost	1838	2152	2323	1985
36	Buk	1838	2187	2362	3672
37	Łabiszyn	1838	2312	2265	2181
38	Strzelno	1838	1881	3188	4897
39	Rydzyna	1839	1329	1493	1123
40	Wronki	1838	2252	2541	4722(1905)
41	Bledzew	1839	1179	1498	1634
42	Chodzież	1839	2925	3385	6944
43	Pleszew	1839	4392	6182	7553
44	Ostrzeszów	1839	2091	2332	4946
45	Wągrowiec	1839	2048	3366	6040
46	Wolsztyn	1840	2592	2932	4087
47	Sieraków	1840	1908	2514	3024
48	Września	1841	3232	3347	7007
49	Kcynia	1842	2074	2568	3337
50	Sulmierzyce	1843	2305	2544	2829
51	Koronowo	1845	2226	2360	5267

Źródło: K.H. Streiter, Die nationalen Beziehungen im Grossherzogtum Posen (1815 - 1848), Bern - Frankfurt am Mein - New York 1986

Pruska konstytucja z 3 I 1850 r., stworzyła dalsze warunki do zmiany prawa municypalnego. Ustawa miejska z 30 V 1853 r. zastąpiła zrewidowany porządek miejski z

1831 roku²⁶. Ordynacja miejska znosiła rozróżnienie dotyczące pojęcia stałych mieszkańców. Mieszkańcem był każdy, kto posiadał w granicach miasta miejsce zamieszkania (Wohnsitz), traktował miejscowość jako stałą siedzibę. Wyjątek stanowili wojskowi pozostający w czynnej służbie. Mieszkańcy płacący podatki lokalne, byli uprawnieni do korzystania z usług zakładów gminnych. Drugą kategorię mieszkańców, tworzyło prawo obywatelstwa (Bürgerrecht). Dawało uprawnienia do wyboru rady miejskiej i pełnienia niepłatnych urzędów miejskich. Prawo obywatelstwa obejmowało tylko mężczyzn, którzy ukończyli 24 lata, mieszkali minimum rok na obszarze gminy, nie korzystali z dobroczynności publicznej, nie zalegali z opłacaniem lokalnych świadczeń, albo posiadali w mieście nieruchomość, albo prowadzili zakład rzemieślniczy, albo płacili podatek dochodowy rzeczywisty lub komunalny od uzyskanych dochodów w przedziale 660 - 900 marek²⁷. W przypadku zmiany miejsca zamieszkania, mężczyzna mógł otrzymać, decyzją magistratu prawo obywatelstwa przed upływem rocznego okresu zamieszkania. Jednocześnie prawomocny wyrok karny orzekał utratę czci obywatelskiej wraz z prawem obywatelstwa gminy na czas obowiązującego wyroku.

Zgodnie z pruską ordynacją wyborczą do rad miejskich czynne i bierne prawo wyborcze przysługiwało obywatelom miasta. Wprowadzono zapis o podziale ogółu elektoratu na trzy koła wyborcze, uwarunkowane rodzajem i wysokością płaconych przez wyborców podatków. Imienne listy wyborców uwzględniały podatki państwowe, prowincjonalne, powiatowe i gminne, od najwyżej opodatkowanego obywatela. Suma podatków dzielona była na trzy równe części i stanowiła warunek do utworzenia tyluż kurii. Ustawodawca wprowadził zastrzeżenie, iż osoby płacące tylko podatek miejski, będą głosowały zawsze w trzecim kole. Zgodnie z uchwałą rady miejskiej wprowadzono następujący podział wyborców: na pierwsze koło przypadało 5/12 z ogólnej sumy podatków, na drugie 4/12 i na trzecie 3/12 sumy. Obowiązującym wymogiem był przepis o wyborze przynajmniej połowy składu rady miasta spośród właścicieli nieruchomości. W Ostrowie w 1867 r. liczba obywateli uprawnionych do głosowania wynosiła dla poszczególnych kół: w pierwszym 72 osoby (z granicą dochodów 4600 talarów), w drugim 165 osób (807 talarów) i w trzecim 572 osoby (360 talarów). W związku ze wzrostem ilości mieszkańców w roku 1912 poszczególne koła liczyły: pierwsze 162 wyborców, drugie – 550 i trzecie – 2498²⁸. Ordynacja zakładała jawność wyborów. Czynne prawo wyborcze nie przysługiwało kobietom. Natomiast bierne prawo wyborcze nie przysługiwało m.in. członkom magistratu, płatnym urzędnikom miejskim, duchownym służby kościelnej, nauczycielom szkół podstawowych, sędziom i urzędnikom policyjnym.

²⁶ Gesetzsammlung für die königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1853; Ordynacja była wydana dla: Wielkiego Księstwa Poznańskiego, prowincji wschodnio i zachodnio - pruskiej, brandenburskiej, pomorskiej, śląskiej i saskiej.

²⁷ A. Heliasz, Ustrój samorządu miejskiego w Galicji i w b. zaborze pruskim u progu II RP, Dzieje Najnowsze, r. V, 1973, s. 15. Po 1873 r. talar został wyparty przez markę niemiecką.

²⁸ S. Nawrocki, Pod zaborem pruskim, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki, Poznań 1990, s. 178 i 205.

Ustawa z 30 V 1853 r. szczegółowo określiła zasady organizacji i zakres działania organów samorządu miejskiego. Gmina reprezentowana była przez wybieraną radę miejską i magistrat (kolegialny zarząd) z burmistrzem. Skład rady wybieranej co 6 lat, ulegał zmianie co 2 lata (w ilości 1/3 rajców)²⁹. Ilościowy skład rady zależał od liczby mieszkańców. Ostrów w latach 90 - tych XIX wieku przekroczył liczbę 10 tys. mieszkańców i wtedy liczba radnych wzrosła.

Tabela nr 2. Rady miejskie wg ordynacji miejskiej z 1853 r.

Rady miejskie wg ordynacji miejskiej dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej z 1853 r., § 12	
Mieszkańcy gmin miejskich	Radni
Do 2500	12
2501 - 5000	18
5001 – 10000	24
10001 – 20000	30
20001 - 30000	36
30001 – 50000	42
50001 – 70000	48
70001 – 90000	54
90001 – 120000	60
Ponad 120000	60 + 6 na każde 50 tys.

Źródło: Gesetzsammlung für die königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1853.

Rada decydowała o wszystkich sprawach gminy, które nie zostały przekazane magistratowi. W skład najważniejszych jej uprawnień należało: kontrolowanie administracji gminnej, uchwalanie za aprobatą magistratu jej regulaminu, podejmowanie uchwał w sprawie korzystania z majątku gminy, zaciągania zobowiązań finansowych i zbywania nieruchomości. Pracami rady kierował przewodniczący, wybierany na rok spośród jej grona. Władzę wykonawczą i zarządzającą sprawował magistrat, który tworzyli burmistrz, jego zastępcy, w zależności od liczby mieszkańców grupa ławników i płatni członkowie np. syndyk, skarbnik, radca szkolny. W skład magistratu nie mogli wchodzić m.in. radni miejscy i urzędnicy władz nadzorczych. Burmistrza i płatnych członków magistratu ze stałym uposażeniem, rada miejska wybierała na 12 lat. Zastępcę burmistrza i ławnicy byli wybierani na lat 6 i połowa z nich ustępowała co 3 lata. Wybór burmistrza i ławników w miastach powyżej 10 000 mieszkańców podlegał zatwierdzeniu przez króla. Zależność między liczbą mieszkańców a ilością ławników przedstawia tabela nr 3.

²⁹ R. Sikorski, Ustrój i zakres działania władz samorządowych. Samorząd miejski. Streszczenie wykładów, wygłoszonych przez dra R. Sikorskiego w opracowaniu N. Smoszyńskiej i S. Buczyńskiego, Warszawa 1925, s.38.

Tabela nr 3. Ławnicy wg ordynacji miejskiej z 1853 r.

Ławnicy Wg ordynacji miejskiej dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej z 1853 r., § 29	
Mieszkańcy gmin miejskich	Ławnicy
Do 2500	2
2501 – 10000	4
10001 – 30000	6
30001 – 60000	8
60001 – 100000	10
Ponad 10000	10 + 2 na każde 50 tys.

Źródło: Gesetzsammlung für die königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1853.

Od lat 90 - tych XIX wieku 6 - osobowy magistrat Ostrowa zgodnie z ustawą miejską wykonywał ustawy i rozporządzenia władz zwierzchnich i rady miejskiej, zarządzał miejskimi zakładami, wpływami i majątkiem gminy, nadzorował rachunkowością i sprawami kasowymi, przyjmował do pracy, po zaopiniowaniu przez radę urzędników oraz pełnił funkcje reprezentacyjne³⁰. Uchwały magistratu zapadały większością głosów a burmistrz kierował i nadzorował prawidłowy tok pracy administracji. Sprawował nadzór nad policją, wykonywał wszystkie sprawy administracji powiatowej, regencyjnej, prowincjonalnej i państwowej, jeżeli zadania nie zostały delegowane innym instytucjom³¹. Cechy szczególne ustawodawstwa pruskiego polegały na rozdzieleniu władzy wykonawczej (burmistrza i ławników) od władzy stanowiącej i kontrolującej (rady miejskiej). Burmistrz i ławnicy nie mogli być członkami rady. Druga zasada dotyczyła kadencji i płatnych członków magistratu, która wynosiła 12 lat, trwała dwukrotnie dłużej od kadencji rady miejskiej³². Spowodowało to, że w Prusach ukształtowała się grupa zawodowych burmistrzów i ławników, co spowodowało powstawanie profesjonalnych zarządów miast oraz stymulowało rozwój nowoczesnej infrastruktury gminnej.

Oprócz samorządu miejskiego w zaborze pruskim funkcjonował również samorząd wiejski i powiatowy. Ordynacja gminna dla siedmiu wschodnich prowincji z 3 VII 1891 r. wprowadziła podział powiatów na gminy miejscowe (jednowioskowe) i obszary dworskie. Podstawowy szczebel samorządu tworzyła gmina, obszar dworski był już odrębnym podmiotem administracyjnym pozbawionym samorządu. Zgromadzenia gminne pełniły władzę uchwalającą i kontrolną, natomiast w dużych wioskach wybierano radę. W skład rady wchodził radni, sołtys i ławnicy. Na zebraniach gminnych wybierano sołtysa i ławników, natomiast rady wyłaniano na trzyletnią kadencję w wyborach powszechnych, równych,

³⁰ Bürger-Buch der Stadt, Ostrowo 1910, s. 3.

³¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Naczelne Prezydium Prowincji Poznańskiej (APP), 3784, sygn. 321-323; J. Kozłowski, Wielkopolska... s. 45 i n; S. Kutrzeba, Historia ustroju Polski w zarysie, t. IV: Po rozbiorach, Lwów 1917, s. 89; S. Nawrocki, Pod zaborem pruskim ..., s. 205 i 206; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów Wielkopolski zarys dziejów samorządu miasta, Ostrów Wielkopolski 2010, s. 38 i n.

³² S. Kutrzeba, Historia ustroju... s. 89.

tajnych, bezpośrednich i proporcjonalnych. Po wyborze władzy wykonawczej podlegała ona zatwierdzeniu przez starostę³³. Zasady ordynacji spowodowały, że w organach władz samorządowych dominowali Niemcy³⁴.

Na obszarze powiatu władzę stanowiącą i kontrolną sprawowały sejmiki. Zasady funkcjonowania samorządu powiatowego określały dwie ordynacje: dla prowincji poznańskiej z dnia 20 XII 1828 r. i dla pomorskiej z dnia 13 XII 1872 r. Ilość posłów sejmiku była uwarunkowana liczbą mieszkańców w powiecie. Władzę wykonawczą sprawował wydział powiatowy, który tworzyli starosta (landrat), pochodzący z nominacji i sześciu członków. Tych ostatnich wyłaniał sejmik. Starosta dysponował kompetencjami administracyjnymi a wydział pełnił funkcje sądu administracyjnego pierwszej instancji.

Na poziomie rejencji samorząd nie istniał. Działał tylko w prowincji poznańskiej od 1824 r. i w pomorskiej od 1875 r. Kompetencje uchwałodawcze przypisano sejmikowi prowincjonalnemu natomiast reprezentantem społeczeństwa prowincji był wydział prowincjonalny z dyrektorem krajowym na czele³⁵.

W przypadku Ostrowa epoka „samorządu nowoczesnego” rozpoczyna się od wspomnianego wcześniej edyktu z 13 V 1833 r., kiedy miasto utraciło prywatny status. W okresie rządów pierwszego burmistrza Rudolfa Oehlersa, wprowadzony został w 1835 r. zrewidowany porządek miejski. Symbolem zmian był wybudowany, z fundacji Radziwiłłów, w 1828 r. ratusz. Od 1841 r. kiedy pierwszą drukarnię założył Theodor Hofmann powstał rynek wydawniczy i lokalna prasa. Przy politycznym wsparciu książąt Radziwiłłów, w 1845 r. otwarto z inicjatywy ks. Jana Kompały i Wojciecha Lipskiego Królewskie Gimnazjum Katolickie³⁶. Kolejny burmistrz Augustin doprowadził do powstania w 1867 r. gazowni, w okresie jego urzędowania została wprowadzona na obszarze miasta w 1853 r. ordynacja dla sześciu wschodnich prowincji Prus. Pełniący z przerwą przez dwie kadencje urząd burmistrza Schuder, przyczynił się m.in. do budowy w 1875 r. linii kolejowej z Poznania do Kluczborka. Istotnym czynnikiem, który zmienił funkcję miasta było powstanie powiatu ostrowskiego w 1887 r. Burmistrz Wilhelm Ressel w okresie 1896 – 1904, kontynuował plany związane z rozbudową infrastruktury gospodarczej miasta (wodociągi, rzeźnia). Od 1905 r. burmistrzem został wybrany Max Bessert, który sprawował urząd do 1918 r. W tym okresie oddano do użytku kanalizację, założono parki i planty, o wzrastającym znaczeniu gospodarczym mieszczaństwa świadczyło rozbudowujące się śródmieście³⁷. Od czasu powstania w 1871 r.

³³ S. Nawrocki, Percepcja pruskiego samorządu terytorialnego w latach 1919-1939, Kronika Wielkopolski 1990, nr 3, s. 15-23.

³⁴ L. Trzeciakowski, Pod pruskim zaborem 1850-1918, Warszawa 1973, s. 326.

³⁵ K. W. Kumaniecki, Ustrój władz samorządowych na ziemiach polskich w zarysie, Warszawa-Kraków 1922, s. 67; J. Kozłowski, Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1918, Poznań 2006.

³⁶ Galeria portretów I Liceum Ogólnokształcącego w Ostrowie Wielkopolskim, red. M. Lewicki. Ostrow Wielkopolski 2015, wyd. II, s. 3.

³⁷ M. Bessert, Aus der Vergangenheit der Stadt Ostrowo, Ostrowo 1914; S. Nawrocki, Pod zaborem pruskim ...

Rzeszy Niemieckiej wzrosła liczba mieszkańców Ostrowa i zmianie uległa struktura wyznaniowa. Skalę procesu ilustruje tabela nr 4.

Zmiany wyznaniowe mieszkańców Ostrowa w latach 1871 – 1914.

Rok	Katolicy		Ewangelicy		Żydzi		Ogółem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
1871	3441	43,2	2911	36,5	1612	20,3	7964	100
1895	6178	59,5	3237	31,3	912	9,2	10327	100
1910	9228	62,4	4828	32,6	714	5,0	14770	100
1914	9465	60,7	5598	35,8	556	3,5	15619	100

Źródło: *Die Gemeinden Und Gutsbezirke des preussischen Staates*, IV, Berlin 1874 (dane z 1871 r.), s.128; *Gemeindelexikon f.d. Provinz Posen*, Berlin 1898 (dane z 1895 r.), s. 148; *Gemeindelexikon*, IV, Berlin 1912 (dane z 1910 r.), s. 64. APP, 3785, f. 73.

Podział na katolików i ewangelików nie odzwierciedlał dokładnie rzeczywistych dysproporcji narodowych. Zarówno wśród katolików występowała grupa Niemców jak również wśród ewangelików znajdowała się grupa Polaków. Zmieniający się charakter Ostrowa z miasta rzemieślniczego na przemysłowy powodował napływ robotników i zwiększał liczbę ludności polskiej. Jednocześnie postępował proces migracji ludności żydowskiej do dużych miast³⁸. W latach 1820 - 1870 wzrastała ilość ostrowskich Żydów, którzy stanowili od 20 do 30 proc. ogólnej liczby mieszkańców³⁹. Zbiegał się w czasie z uzyskiwaniem wolności handlu i falą industrializacji. Po zniesieniu 8 V 1848 r., na mocy dekretu⁴⁰ ministra spraw wewnętrznych, podziału na Żydów naturalizowanych i tolerowanych w Wielkim Księstwie Poznańskim a zwłaszcza na skutek uzyskania pełni praw obywatelskich w 1869 r. w Prusach i w związku z realizacją polityki asymilacyjnej, rozpoczął się okres emancypacji oraz związany z nim proces emigracji ostrowskich Żydów⁴¹. Od pierwszego egzaminu maturalnego w ostrowskim gimnazjum w roku 1849, do 1918 r. świadectwa dojrzałości otrzymało 200 Żydów⁴². Po zakończeniu edukacji gimnazjalnej kontynuowali naukę na kierunkach lekarskich i prawniczych wybierając najczęściej Uniwersytet Berliński lub Wrocławski. Spośród absolwentów do najbardziej znanych należeli

s. 172-211; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów Wielkopolski zarys dziejów samorządu... s. 37 - 44; W. Banach, Ostrowska Nostalgia, Ostrów Wielkopolski 2011, s. 77 i 97; M. Kowalczyk, Geneza i pierwsze półwiecze powiatu ostrowskiego (1887 - 1939). Zarys dziejów ustrojowo - politycznych, Ostrów Wielkopolski 2012, s. 60.

³⁸ S. Nawrocki, Pod zaborem pruskim ... s. 203.

³⁹ E. D. Luft, Ostrowo's Jews under the 1833 Decree Naturalizing the Jews of the Grand Duchy of Posen and the Man Behind the Decree – Żydzi ostrowscy w świetle Dekretu o Naturalizacji w Wielkim Księstwie Poznańskim z roku 1833. Człowiek w obliczu Dekretu, Studia Judaica Ostroviensia – Ostrowskie Studia Judaistyczne 2009, t. 2, s. 85 i n.

⁴⁰ K. Morta, Społeczność żydowska Ostrowa Wielkopolskiego. Zarys historii ostrowskiego kahału, w: Lokalna społeczność żydowska, red. K. Morta, Ostrów Wielkopolski – Wrocław 2015, s. 30 i 31.

⁴¹ A. Wolff – Powęska, A bliźniego swego... Kościoły w Niemczech wobec „problemu żydowskiego”, Poznań 2003, s. 111 – 115.

⁴² J. Pietrzak. „Polskie Ateny” w Ostrowie, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej, red. W. Jakóbczyk, Wrocław – Warszawa - Kraków 1970, s. 110; Tamże s. 189 i n. Lista absolwentów.

m.in.: prof. Aron Freimann - historyk i archiwista, Hermann Galewski - dyrektor Kolei Bagdadzkiej, Aron Heppner - dr teologii, historyk, rabin, autor monografii dot. dziejów Żydów wielkopolskich, Heimann Kottek - dr teologii, historyk, rabin, opublikował rozprawę „Geschichte der Juden”, Hugo Lande - adwokat, działacz Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD), prezydent Düseldorfu, Otto Landsberg - prawnik, polityk SPD, Minister Sprawiedliwości Rzeszy w rządzie Philippa Scheidemanna, Martin Peltasohn - prawnik, poseł do Reichstagu, Berthold Kempinski - kupiec, restaurator⁴³. Społeczność żydowską Ostrowa reprezentowali również: Joseph Krauskopf - rabin, działacz społeczny i polityczny, doradca prezydenta USA, Dawid Lande - kupiec i przemysłowiec łódzki, prof. Adolf Gerstmann - teatrolog, tłumacz, pisarz, Isidor Lewkowitsch – chemik, Moritz Lande – architekt, projektant ostrowskiej synagogi, Leo Hirsch – pisarz i dziennikarz, Felix Priebatsch – historyk, księgarz i wydawca, Thekla Lande – działaczka społeczna walcząca o równouprawnienie kobiet, Norbert Grabowski – lekarz, prekursor medycyny naturalnej oraz Hermann Bielski, Natan Friedländer i Dawid Goldstein – działacze samorządowi⁴⁴. Zachodzące zmiany liczby mieszkańców nie znalazły odzwierciedlenia w składzie organów władz municypalnych. W ostrowskiej radzie miasta w II połowie XIX wieku, na liczbę 24 rajców przypadało oprócz Niemców, trzech lub czterech członków narodowości żydowskiej i dwóch Polaków. Od 1901 r. w radzie nie zasiadał żaden przedstawiciel polskiej społeczności⁴⁵. W 1912 r. ponad 60 proc. społeczność Polaków w Ostrowie reprezentował tylko jeden radny⁴⁶. W skład magistratu złożonego z 6 ławników, również wchodzili przedstawiciele niemieckiej i żydowskiej społeczności miasta. W roku 1907 zarząd miasta tworzyli: burmistrz Max Bessert, Paul Pawelitzki, David Goldstein, Emanuel Fraenkel, Martin i Paul Than⁴⁷.

W okresie zaborów ograniczono dotychczasowe stanowe, samorządowe prawa szlachty oraz mieszczaństwa i wprowadzono zmiany w systemie prawa administracyjnego, zgodnie z narzuconym wzorem i wymogami państw zaborczych. Reasumując, należy podkreślić, że scharakteryzowana organizacja władz miejskich po zaborem pruskim (również Ostrowa) przetrwała z drobnymi zmianami do 1933 roku, kiedy ustawodawstwo II RP wprowadziło jednolite przepisy normujące funkcjonowanie samorządu terytorialnego⁴⁸. Pruski porządek miejski z 1853 r. był następstwem zmian politycznych po Wiośnie Ludów. Otwierał proces wprowadzenia „nowoczesnego samorządu” na ziemiach zaboru pruskiego. Stanowił

⁴³ J. Biernaczyk, Społeczność niemiecka i żydowska Ostrowa w XVIII – XX wieku, w: Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje miasta, red. S. Krakowski, Ostrów Wielkopolski 2009, s. 230 i 231; J. Biernaczyk, Słownik biograficzny Żydów ostrowskich. Jews of Ostrów The Biographical Dictionary, Ostrów Wielkopolski 2012, s. 21 i n.

⁴⁴ W. Banach, Ostrowska ..., s. 44 i 45.

⁴⁵ W. Banach, Historia Ostrowa Wielkopolskiego na każdy dzień, Ostrów Wielkopolski 2004, s. 85; S. Nawrocki podaje, że w 1912 r. w radzie zasiadał jeden radny narodowości polskiej. Zob. S. Nawrocki, Pod zaborem pruskim ... s. 205.

⁴⁶ M. Kowalczyk, Zburzona codzienność 1914 – 1918. Powiat ostrowski i jego mieszkańcy podczas I wojny światowej. Ostrów Wielkopolski 2015, s. 39.

⁴⁷ Bürger - Buch der Stadt Ostrowo, Ostrowo 1910, s. 112.

⁴⁸ S. Nawrocki, Percepcja pruskiego samorządu terytorialnego w latach 1919 - 1939, Kronika Wielkopolski 1990, nr 3, s. 26.

jednocześnie, zwłaszcza w epoce Bismarcka, instrument polityki germanizacyjnej kiedy organy władzy lokalnej stały się dla większości Polaków niedostępne. Urodzony w Ostrowie pisarz Edzard Schaper, o istniejących podziałach między społecznościami Niemców i Polaków w okresie poprzedzającym pierwszą wojnę światową, wspominał po latach „Kopuła kościoła katolickiego, konwikt, wszystko to... seminarium duchowne, wszystko to było polskie i tam też był całkiem inny świat, powiedziałbym świat podziemny, który jak się później dowiedziałem, organizował się, który już wtedy w niedzielne popołudnia przeprowadzał ćwiczenia >>Sokoła<< do potajemnej wojny strzeleckiej przeciwko Niemcom i upijał żandarma, który tak chętnie oddawał się picciu piwa a oni przemierzali lasy i przeprowadzali ćwiczenia z ostrą bronią”⁴⁹. Rywalizacja polityczna w łonie instytucji samorządowych przeniosła się na płaszczyznę gospodarczą miasta w postaci „najdłuższej wojny nowoczesnej Europy”. Pomimo politycznej dyskryminacji społeczności polskiej, w samorządzie działającym pod zaborem pruskim w epoce drugiego cesarstwa, Ostrów przeszedł transformację społeczno - gospodarczą i w odrodzonej II RP dołączył do grona najlepiej rozwijających się miast.

Rozdział II: Samorząd terytorialny Ostrowa Wielkopolskiego w II Rzeczypospolitej.

2.1. Podstawy prawne i ustawodawstwo wobec władzy samorządowej w okresie

1918 -1939.

Wprowadzona w odrodzonej II RP demokracja parlamentarna wyznaczyła samorządowi ważne miejsce. Tworzone instytucje władzy składały się z aparatu administracji centralnej i lokalnej. Zmiany nawiązywały częściowo do francuskiego modelu scentralizowanej administracji⁵⁰ i badeńskiego wzorca odnośnie ustroju miast. Administracja terytorialna została podzielona na rządową i samorządową. Pierwszym etapem reaktywowania samorządu w suwerennej Polsce było powołanie w 1918 r. rad gminnych na terenie byłego Królestwa Polskiego. Na podstawie postanowień dekretów Naczelnika Państwa, określono zasady funkcjonowania samorządu: gminnego, miejskiego i powiatowego⁵¹. W ten sposób zgodnie z postanowieniem dekretu z 4 II 1919 r., model badeński stał się podstawą pierwszego ustroju samorządu miast w II RP⁵². W przypadku ziem

⁴⁹ Wywiad przeprowadzony dla Radia Berno przez F. Oberhausera w kwietniu 1968 r. Cyt. za Ostrów Edzarda Schapera w 90 rocznicę urodzin pisarza, red. W. Banach, Ostrów Wielkopolski 1998, s. 3; W. Banach, Ostrów pod znakiem pegaza. Literacki przyczynek do dziejów miasta, Poznań – Ostrów Wielkopolski 2005, s. 184.

⁵⁰ H. Izdebski, Historia... s. 48.

⁵¹ Dziennik Praw Państwa Polskiego (Dz. PPP) 1918, nr 18, poz. 86. Dekret Naczelnika Państwa z dnia 27 listopada 1918 r. o radach gminnych, obowiązujący razem z ukazem z 1864 r.; Dz. PPP 1918, nr 20, poz. 58. Dekret z dnia 13 grudnia 1918 r. o wyborach do rad miejskich w byłym Królestwie; Dz. PPP 1919, nr 13, poz. 141. Dekret z dnia 4 lutego 1919 r. o tymczasowej ordynacji powiatowej; Dz. PPP 1919, nr 13, poz. 40. Dekret z dnia 4 lutego 1919 r. o samorządzie miejskim.

⁵² O percepcji modelu ustrojowego samorządu badeńskiego w II RP, zob. I. Lipowicz, Tradycje i przyszłość samorządu terytorialnego w świetle nauki prawa administracyjnego, w: Między tradycją a przyszłością w nauce

byłego zaboru pruskiego gminy wiejskie funkcjonowały na podstawie ustawy gminnej z 3 VII 1891 r., zmienionej na podstawie rozporządzenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 25 III 1920 roku⁵³. Na mocy ustawy władza uchwałodawcza należała do Zebrania Gminnego, które dokonywało wyboru sołtysa i ławników. W dużych gminach Rady Gminne wybierano zgodnie z pięcioprzymiotnikowym prawem. Z kolei rada wybierała na trzyletnią kadencję sołtysa i ławników, których zatwierdzał starosta.

Rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 12 VIII 1921 r. o wyborach do Sejmików Wojewódzkich, zostało wydane na podstawie delegacji ustawowej, ustawy z 12 VIII 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. Dzielnicy Pruskiej⁵⁴. Wg rozporządzenia sejmik tworzyli członkowie wybierani w głosowaniu tajnym przez Sejmiki Powiatowe oraz rady miejskie czterech większych miast. Poznański Sejmik Wojewódzki tworzyło 85 posłów. Z powiatu ostrowskiego wybierano 2 członków. Biernym prawem wyborczym objęty był obywatel Państwa Polskiego, który musiał mieć ukończone 25 lat, posiadał pełne honorowe prawa obywatelskie, posługiwał się językiem polskim w mowie i piśmie. Prawo kandydowania otrzymały również kobiety. Po raz pierwszy wzięły udział w głosowaniu, wybierając w listopadzie 1918 r. delegatów na Polski Sejm Dzielnicowy. Po ukonstytuowaniu sejmik powoływał przewodniczącego i zastępcę. W dalszej kolejności wybierano Wydział, który tworzyli: przewodniczący, jego zastępcy, Starosta Krajowy i 12 członków. Tych ostatnich wybierał sejmik spośród mieszkańców województwa, którzy dysponowali biernym prawem wyborczym. Zniesienie cenzusu majątkowego i objęcie prawami wyborczymi kobiet, nadało demokratyczny charakter wyborom do sejmików wojewódzkich w Wielkopolsce i na Pomorzu. Inne zasady prawne obowiązywały na obszarze województwa śląskiego, z racji otrzymanej z dniem 15 VII 1920 r. autonomii⁵⁵.

Rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 1921 r. unieważniło ustawodawstwo pruskie dotyczące Ordynacji Krajowej dla prowincji Wschodnio i Zachodnio - pruskiej, Brandenburskiej, Pomorskiej, Śląskiej i Saksońskiej z 29 VI 1875 r. Anulowało również Ustawę Pruską o ustanowieniu stanów prowincjonalnych dla Prowincji Poznańskiej z 27 III 1824 roku⁵⁶. Istotna część rozporządzenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 12 VIII 1921 r. dotyczyła ordynacji wyborczej do Sejmików Powiatowych na terenie b. Dzielnicy Pruskiej⁵⁷ i przeprowadzenia wyborów w miastach⁵⁸.

prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Janowi Bociowi, red. Jerzy Supernat, Wrocław 2009, s. 427 i n.

⁵³ S. Nawrocki, *Percepcja...* s. 15 - 22; K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno - ustrojowe*, Poznań 1972, s. 86 - 98.

⁵⁴ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.)* nr 71, 1921, poz. 491.

⁵⁵ H. Szewczyk, *Zakres działania Województwa Śląskiego jako jednostki autonomiczno - samorządowej, Samorząd Terytorialny* 1992, nr 6, s. 3-11.

⁵⁶ *Zbiór praw pruskich* s. 141.

⁵⁷ *Dz. U. R. P.* nr 71, 1921, poz. 492.

⁵⁸ *Dz. U. R. P.* nr 71, 1921, poz. 490.

Reasumując, na ziemiach b. zaboru pruskiego, funkcjonowanie samorządu szczebla powiatowego nadal bazowało na pruskiej ordynacji z 28 XII 1828 r. znowelizowanej 13 XII 1872 r. Jej uzupełnieniem było wspomniane rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 12 VIII 1921 r. Zgodnie z rozporządzeniem na każde 1500 mieszkańców wypadał jeden członek sejmiku. Radnych sejmików, na czteroletnią kadencję, wybierały Rady Miejskie. Na obszarze gmin wiejskich, w których przypadało co najmniej 3 radnych sejmików, elekcji dokonywały Rady Gminne. Pięcioprzymiotnikowe wybory przeprowadzała Powiatowa Komisja Wyborcza. Czynne prawo wyborcze dotyczyło osób, które posiadały tzw. prawo swojszczyzny. Przysługiwało obywatelom Państwa Polskiego bez względu na płeć, którzy mieli ukończone 21 lat, w dniu 12 sierpnia 1921 r. był zameldowany na terenie powiatu oraz posiadał pełnię honorowych praw obywatelskich. Bierne prawo wyborcze dot. obywateli, którzy ukończyli 25 lat życia, spełniali powyższe kryteria i władali językiem polskim w mowie i piśmie. Starosta wraz z sześcioma członkami tworzył Wydział Powiatowy. Sześciu członków wydziału, spośród mieszkańców powiatu, wybierał Sejmik Powiatowy na pierwszym posiedzeniu. Równocześnie utraciły moc prawną wybrane przepisy: od §48 do § 112 i § 131 ordynacji powiatowej dla prowincji Wschodnio i Zachodnio - pruskiej, Brandenburskiej, Pomorskiej, Śląskiej i Saksońskiej z 13 XII 1872 r., od §4 do § 15 ordynacji powiatowej dla prowincji Poznańskiej z 20 XII 1828 roku⁵⁹. Nowe przepisy sankcjonował art. 3 część II rozporządzenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 10 I 1920 r. o tymczasowej organizacji samorządu komunalnego na ziemiach województwa poznańskiego nie stojących dnia 31 XII 1919 r. pod władzą polską⁶⁰. Na ziemiach byłego zaboru pruskiego i austriackiego pozostał relikw w postaci tzw. obszarów dworskich, na obszarze których nie funkcjonowały organy samorządu. Władza na tych terenach sprawowana była przez właścicieli majątków lub zarządców⁶¹.

W przypadku aktów prawnych dotyczących samorządu miejskiego, jako pierwszy wymienia się rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z 11 II 1919 roku⁶². Akt ten był pochodną władzy komisariatu i zrywał z ciągłością stanowienia prawa ustanowionego przez pruskiego zaborcę. Rozporządzenie z 11 II 1919 r. dotyczące wyborów do rad miejskich, modyfikowało rozwiązania, które były nadal stosowane zgodnie z pruską ordynacją miejską z 1853 r. Zmianie podlegały głównie zasady prawa wyborczego. Zniesiony został cenzus majątkowy jaki występował przy trójklasowym systemie wyborczym, prawa wyborcze uzyskały kobiety. Czynne prawo wyborcze przysługiwało osobom, które ukończyły 20 lat i w dniu 6 stycznia 1919 r. mieszkały w danym mieście⁶³. Prawo nie obejmowało osób ubezwłasnowolnionych, pozbawionych prawomocnym wyrokiem obywatelskich praw honorowych i obcokrajowców. Bierne prawo wyborcze przysługiwało od 25 roku życia.

⁵⁹ Zbiór ustaw pruskich s. 3.

⁶⁰ Dziennik Urzędowy, nr 3, 1920.

⁶¹ A. Łuczak, Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918 - 1939, Warszawa 1973, s. 27.

⁶² Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej (TU NRL), nr 5 z 1919 r., s. 23 - 24.

⁶³ TU NRL, nr 7 z 1919 r., s. 33 - 35.

Kadencję rad skrócono z lat 6 do 4. W 1921 r. dokonano kolejnych zmian. W kontekście rozporządzenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej bierne prawo wyborcze nie przysługiwało osobom, które nie ukończyły 25 roku życia, które nie władały językiem polskim w słowie i piśmie, funkcjonariuszom instytucji, poprzez które państwo sprawowało kontrolę nad miastami. Radnymi nie mogli być również członkowie magistratu, płatni urzędnicy miejscy, urzędnicy prokuratury i policji⁶⁴. Do kompetencji elekcyjnej rady należał wybór członków magistratu w tym prezydenta lub burmistrza. Kadencja ostatnich wynosiła 12 lat. Rozstrzygnięcie podjęte w gronie radnych wymagało zatwierdzenia przez Ministra b. Dzielnicy Pruskiej, natomiast od marca 1922 r. przez ministra spraw wewnętrznych⁶⁵. Ustawodawca umożliwił istnienie w byłej dzielnicy pruskiej tzw. miast o ustroju burmistrzowskim. W miastach do 2,5 tys. mieszkańców można było zastosować system uproszczony, w którym rada miejska liczyła 6 osób a ławnicy mogli być równocześnie radnymi. Jednoosobowy zarząd miasta należał do burmistrza, którego wspomagali 2 lub 3 ławnicy⁶⁶.

Potwierdzenie praw samorządu na obszarze II RP znalazło wyraz w Konstytucji RP z 17 III 1921 r. Ustawa zasadnicza w sześciu artykułach podkreślała jego samodzielność i wyznaczała jednostkom samorządu terytorialnego szeroki zakres działania⁶⁷. W art. 3 deklarowała że ustrój opiera się na zasadzie samorządu. Art. 65 sankcjonował podział państwa dla celów administracyjnych na województwa, powiaty, gminy miejskie i wiejskie. W celu realizacji zadań leżących w kompetencjach władz lokalnych, jednostki samorządowe mogły łączyć się w związki. Wg postanowień art. 67 kolegialne organy władzy wykonawczej na poziomie powiatu i województwa podlegały kontroli przedstawicielom administracji państwowej. Odrębne ustawodawstwo określało zasady nadzoru, sprawowanego przez sądownictwo administracyjne⁶⁸. Sprawy budżetowe, finansowe, kwestie ustalania podatków, określania wysokości dodatków do podatków państwowych i zobowiązań kredytowych gmin, poddano nadzorowi państwa i regulowała je również odrębna ustawa. W okresie II RP była nowelizowana 44 razy⁶⁹. Konstytucja na mocy art. 69, gwarantowała ustawowy rozdział źródeł dochodów pozyskiwanych przez instytucje państwowe i samorządowe. W celu orzekania legalności aktów administracyjnych, ustawodawca zakładał powołanie niezależnego sądownictwa administracyjnego z Najwyższym Trybunałem Administracyjnym⁷⁰.

Jak stwierdza A. W. Zawadzki Konstytucja nie zlikwidowała odrębności organizacyjnych i kompetencyjnych samorządu odziedziczonych po zaborcach. Duża część postanowień

⁶⁴ Dz. U. R. P. nr 26, 1921, poz. 176.

⁶⁵ Dz. U. R. P. nr 52, 1934, poz. 485.

⁶⁶ J. Bardach, Historia państwa i prawa polskiego, Warszawa 1985, s. 400.

⁶⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r., Dz. U. R. P. 1921, nr 44, poz. 267.

⁶⁸ Dz. U. R. P. nr 44, 1921, poz. 267.

⁶⁹ A. W. Zawadzki, Finanse samorządu terytorialnego w latach 1918 - 1939, Warszawa 1971, s. 42-60.

⁷⁰ M. Jaroszyński, Samorząd terytorialny w Polsce, Warszawa 1923, s. 6.

ustawy zasadniczej nie doczekała się praktycznej realizacji. Nie doprowadzono do unifikacji zasad działania samorządu na obszarze II RP⁷¹. Odrodzone w 1918 r. państwo odziedziczyło po części austriacki model administracyjny oraz wzór sądownictwa administracyjnego, pruskie zasady organizacyjne i rosyjskie przepisy finansowe nie wyłączając koncepcji Najwyższej Izby Kontroli. Wg opinii H. Izdebskiego wady systemu administracyjnego w początkowym okresie II RP, stanowiły bardziej pochodną uwarunkowań społecznych i politycznych niż rozwiązań ustrojowych. Uwarunkowane te wynikały z pozycji Polski jako państw wielonarodowego, dla którego bardziej pożądane były rozwiązania federalistyczne lub powołanie instytucji gwarantujących autonomię regionalną⁷². Ustawodawca w Konstytucji marcowej nadał samorządowi mało sprecyzowane ramy prawne (np. art. 66). Scedował dalsze prace ustawowe na rzecz parlamentu. Po przewrocie majowym wystąpił proces stopniowego ograniczania samodzielności samorządu.

Zapowiedzią kolejnych zmian było rozporządzenie Prezydenta RP z 19 I 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej⁷³. Zwiększało uprawnienia rządowej administracji terenowej w obszarze bezpieczeństwa publicznego i ograniczało zadania własne samorządu. Również na mocy rozporządzenia Prezydenta RP z 22 III 1928 r. powołano związki komunalne⁷⁴. Art. 1 rozporządzenia gwarantował prawo do łączenia się w związki międzykomunalne o statusie korporacji i z samodzielną osobowością prawną, w celu przeprowadzenia poszczególnych zadań. Przysługiwało ono gminom wiejskim i miejskim oraz powiatowym i wojewódzkim związkom komunalnym. Organa ustrojowe tworzyły: Rada Związku jako ciało stanowiące i kontrolne oraz Zarząd Związku, który sprawował władzę administracyjną i wykonawczą. Związkiem kierował prezes lub ciało kolegialne, oboje wybierani przez Radę Związku. Zadania i prerogatywy Związku Międzykomunalnego określał statut. Wybrane przepisy dotyczyły min: określenia nazwy, spisu zadań, oznaczenia siedziby zarządu, jego wyboru i odwołania oraz kadencji, przepisów o zestawieniu preliminarza budżetu, dysponowania majątkiem, funduszami i urządzeniami będącymi własnością Związku⁷⁵.

Statut określał również wysokość udziałów poszczególnych podmiotów i wysokość wzajemnych świadczeń. Majątek Związku tworzył odrębność od kapitału członków. Nadzór nad Związkiem Międzykomunalnym sprawowała władza powołana do zatwierdzenia budżetu Związków Komunalnych. Do jej uprawnień należało monitorowanie działalności związku pod kątem przepisów prawa i kontrolowanie stopnia realizacji planów. Rozporządzenie z 22 III 1928 r. znosiło przepisy pruskiej ustawy o związkach celowych z 19 VII 1911 roku⁷⁶.

⁷¹ A. W. Zawadzki, *Finanse...* s.12.

⁷² H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1999, s. 59.

⁷³ Dz. U. nr 11, 1928, poz. 86.

⁷⁴ Dz. U. nr 39, 1928, poz. 386.

⁷⁵ Tamże, art. 8.

⁷⁶ Zbiór ustaw pruskich, s. 115, art. 47.

Kolejny przykład współdziałania na forum samorządowym w latach II RP stanowiły również pozostałe związki: Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej, Związek Miast Polskich (ZMP) i Związek Gmin Wiejskich RP. Geneza ZMP związana była z powstałym z inicjatywy prof. Adolfa Suligowskiego w 1917 r. Związkiem Miast Królestwa Polskiego. Liczba 16 miast członków - założycieli powiększyła się do grupy 514 miast w 1939 r. Jednym z prezesów ZMP był Stefan Starzyński – prezydent Warszawy. Od 1921 r. dzięki inicjatywie członków ZMP wydawano miesięcznik municypalny „Samorząd Miejski”. Zakres działania związku obejmował przedsięwzięcia, które miały rozwiązywać problemy polityki oraz gospodarki municypalnej. Istotną rolę przywiązywano do prawidłowego funkcjonowania przedsiębiorstw komunalnych, unifikacji szkolnictwa, kultury, zdrowia i opieki społecznej, stanu komunikacji oraz rynku pracy. Działalność ZMP oparta była na statutach z roku 1917 i z 1931. Od czasu zjazdu w Krakowie w 1931 r. członkami związku były miasta polskie, które przedłożyły zarządowi akces w postaci odpowiedniej uchwały rady miejskiej.

Prezes Związku był jego reprezentantem i min. nadzorował wykonanie budżetu oraz uchwał Rady Naczelnej. Zarząd tworzyło 20 członków, którzy byli wybierani przez Radę Naczelną spośród jej członków. Spośród licznych kompetencji Zarządu na uwagę zasługuje prawo rozpatrywania spraw dotyczących nowych projektów ustaw, rozporządzeń i zmian odnośnie samorządu. Kolejny organ statutowy tworzyła Rada Naczelna w skład której wchodził m.in. członkowie dokooptowani spośród znawców problematyki samorządowej i posiadali bierne prawo wyborcze. W zwoływanym Zebraniu Ogólnym uczestniczyli: członkowie Rady Naczelnej, Zarządu, przedstawiciele miast-członków związku i zaproszeni goście. Nad prawidłowym wykonaniem budżetu związku czuwała Komisja Rewizyjna⁷⁷. Działania związku prowadzone były również na forum Międzynarodowego Związku Miast.

Ostateczny model ustrojowy samorządu terytorialnego w II RP wprowadziła ustawa z 23 III 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, nazywana „ustawą scaleniową”⁷⁸. Ustawa umożliwiała administracji rządowej wpływanie na prace samorządu poprzez poszerzone kryteria nadzoru. Zadania samorządu zostały podzielone na własne i poruczone. Do zadań własnych przypisano sprawy gospodarcze, oświatowe, kulturowe, zdrowia i opieki społecznej, zarządzanie własnym majątkiem, budowa i utrzymanie dróg oraz rozwój rolnictwa. W 1933 r. wyodrębniono majątek komunalny, jako przedsiębiorstwa użyteczności publicznej. Zadania poruczone dotyczyły spraw przekazanych samorządowi w drodze ustaw lub rozporządzeń Rady Ministrów, przypisanych do kompetencji administracji rządowej. Zarządy miejskie miast wydzielonych otrzymały najobszerniejszy zakres zadań m.in. administracji budowlanej, pośrednictwa pracy⁷⁹. Organy rządowe dysponowały dużymi środkami nadzoru i kontroli nad samorządem również pod względem finansowym.

⁷⁷ Statut Związku Miast Polskich 1931, § 1- 44.

⁷⁸ Dz. U. nr 35, 1933, poz. 294.

⁷⁹ K. Krasowski, M. Krzymkowski, K. Sikorska - Dziegielewska, J. Walachowicz, Historia ustroju państwa, Poznań 1994, s. 357.

Ustawa scaleniowa w I artykule wymieniała organy stanowiące i kontrolne dla poszczególnych szczebli samorządu. W gminach wiejskich tworzyły je rady gminne, w miastach rady miejskie i w powiatowych związkach samorządowych rady powiatowe. Władzę zarządzającą i wykonawczą sprawowały w gminach wiejskich zarządy gminne, w miastach zarządy miejskie, w powiatowych związkach samorządowych wydziały powiatowe. Wójt kierował pracami Zarządu Gminnego (w jego zastępstwie podwójt), burmistrz stał na czele Zarządu Miejskiego (w jego zastępstwie wiceburmistrz). W miastach wydzielonych z powiatowych związków samorządowych, władzę zarządzającą i wykonawczą sprawował Prezydent Miasta (w jego zastępstwie wiceprezydent). Ustawa zastrzegała tytuł radnego dla członków rad wszystkich szczebli samorządowych, natomiast tytuł ławnika dla członków zarządów gmin i miast. Organem nadzorczym dla gmin wiejskich i miast, które nie były wydzielone z powiatowych związków samorządowych był Wydział Powiatowy. Wobec miast wydzielonych i powiatowych związków samorządowych - wojewoda.

Czynne prawo wyborcze do organów władzy samorządowej obejmowało każdego obywatela, który do dnia ogłoszenia wyborów ukończył 24 rok życia (wg dotychczasowego rozporządzenia 21 lat), przynajmniej od roku mieszkał na obszarze związku samorządowego, którego organ jest wybierany i posiadał prawo wybierania do Sejmu. Jednoroczne ograniczenie nie dotyczyło właścicieli nieruchomości, urzędników wybranych instytucji publicznych i zawodowych wojskowych⁸⁰. Podwyższono cenzus wieku w przypadku biernego prawa wyborczego. Przysługiwało obywatelom, bez względu na płeć, którzy ukończyli do dnia ogłoszenia terminu wyborów 30 lat, posiadali obywatelstwo polskie i czynne prawo wyborcze oraz władali językiem polskim w słowie i piśmie⁸¹.

Gminy wiejskie tworzyły samorządną jednostkę terytorialną, która była osobą prawa publicznego i podmiotem praw majątkowych. Tworzyły je m.in.: osady, wsie, sioła, kolonie, zaścianki, folwarki, miasteczka. Rada Gminna składała się z wójta - przewodniczącego, podwójtów, ławników i radnych. Zarząd Gminy stanowili wójt, podwójt i od dwóch do trzech ławników. Gromadę wiejską tworzyła każda miejscowość. Posiadała organ uchwalający w postaci Zebrania lub Rady Gromadzkiej. Egzekutywę sprawował w ciągu trzyletniej kadencji sołtys lub jego zastępca (podsołtys). Zarządzał on majątkiem gromady, reprezentował ją na zewnątrz i załatwiał sprawy bieżące. Funkcję sołtysa mógł sprawować każdy obywatel polski, posiadający pełnię praw wyborczych i zamieszkały na obszarze Gromady. Nadzór państwowy nad gromadą wiejską pełnił wydział powiatowy⁸².

W rozdziale V ustawa scaleniowa wymieniała kompetencje i zakres zadań dla jednostek samorządowych na poziomie gmin wiejskich i w miastach. W skład zakresu działań rad

⁸⁰ Kolejne wyjątki wprowadzono na podstawie art. 4 ustawy z dnia 6 VIII 1938 r. o wyborze radnych miejskich. Dz. U. R. P. nr 63, 1938, poz. 480.

⁸¹ Dz. U. R. P. nr 35, 1933, poz. 294.

⁸² J. Staryszak, Prawo ..., s. 11 i n.

wchodziły m.in.: wybór członków zarządu rady i jej komisji, powołanie organu zarządzającego i jego kontrola, uchwalanie – regulaminów, statutów i preliminarza budżetowego, daniny komunalne, podejmowanie uchwał w sprawie zmiany nazewnictwa ulic, dot. majątku gminy i wyróżnienie w postaci honorowego obywatelstwa gminy.

Zarząd Gminy w myśl przepisów art. 44 decydował, w ramach powierzonej władzy wykonawczej, m.in.: o zaciągnięciu pożyczek krótkoterminowych, przygotowaniu wszystkich spraw stanowiących przez gminę, ustalaniu cennika opłat za użytkowanie infrastruktury komunalnej, pobieraniu opłat administracyjnych oraz za korzystanie z posiadanych publicznych środków komunikacji, w sprawie tworzenia i likwidacji przedsiębiorstw komunalnych, rozpatrywaniu i akceptacji ofert w ramach ogłaszanych procedur przetargowych. Rada Gminy w celu szczegółowego rozpatrzenia spraw lub przyspieszenia toku procedowania, mogła powoływać stałe lub czasowe komisje. Rada mogła również przekazać komisji do zaopiniowania lub rozpatrzenia kwestie administracyjne lub gospodarcze gminy. Komisje odpowiadały za przygotowanie wniosków na sesje rady. Skład komisji tworzyli oprócz radnych mieszkańcy gminy, którzy spełniali kryteria prawa wybieralności do rady. Stojący na czele władzy wykonawczej wójt, burmistrz i prezydent miasta działali jednoosobowo (z wyjątkiem spraw zastrzeżonych do rozpatrywania kolegiałnie), byli jednocześnie przełożonymi gminy i kierowali administracją oraz gospodarką gminną. W skład kompetencji wchodziło prawo reprezentowania gminy na zewnątrz.

W art. 56 i 57 ustawodawca określił powoływanie, skład i kompetencje powiatowych związków samorządowych. Radę Powiatową tworzyli radni i członkowie Wydziału Powiatowego. Elekcję radnych przeprowadzały kolegia wyborcze, które tworzyli radni i członkowie Zarządów gmin wiejskich i miast, nie wydzielonych z powiatowych związków samorządowych. Ordynacja zakładała jawność wyborów lub tajność, na wniosek 1/5 obecnych członków kolegium wyborczego⁸³. Członków Wydziału Powiatowego wybierali radni Rady Powiatowej w głosowaniu tajnym i proporcjonalnym. Art. 62 ustalał zasady kontroli nad działalnością finansową i gospodarczą organów władzy zarządzającej. Rady Powiatowe, Miejskie i Gminne wybierały ze swego grona lub spoza, komisje rewizyjne. Do statutowych obowiązków komisji rewizyjnych należało m.in.: kontrolowanie działalności związków samorządowych pod kątem zgodności i prawidłowości ich działań z obowiązującymi prawami, z postanowieniami statutów i uchwał rad wszystkich szczebli i z budżetem oraz mechanizmami oszczędnościowymi w gospodarce publicznej. Komisja rewizyjna zakazywała członkom władz samorządowych wchodzenia z organami ustrojowymi w stosunki prawne z pozycji kontrahenta. Jeżeli w sprawach materialnych uczestniczył zainteresowany członek organów władzy municypalnej, nie mógł on być obecny przy jej rozpatrywaniu i nie mógł głosować nad nią. Przepis obowiązywał również gdy występowało zainteresowanie sprawą ze strony krewnych, powinowatych i małżonka.

⁸³ Z. Leoński, Tradycje samorządu terytorialnego w Polsce, Samorząd Terytorialny 1991, nr 3, s. 42.

Ustawa nie zrealizowała, zapisanej w konstytucji regulacji dot. samorządu wojewódzkiego. W praktyce występował on w województwach: poznańskim i pomorskim⁸⁴. Art. 92 ustawy scaleniowej zlikwidował obszary dworskie. Równocześnie zachowane zostały niektóre regulacje prawne pruskiego państwa. M.in. § § 36 i 56 pkt. 2 ordynacji miejskiej z 30 V 1853 r. Pozostawiono również § 15 i § 17 pkt. 1 ustawy z 1 VIII 1883 r. dot. właściwości władz administracyjnych i administracyjno - sądowych⁸⁵. Na mocy tej ustawy zmianie uległa kadencja organów stanowiących i zarządzających, która wynosiła 5 lat. Zawodowych członków zarządów wybierano na 10 lat. Określona została ilość radnych w organach władzy stanowiącej i kontrolnej. Liczba zależna była od ilości mieszkańców. W Radach Gromadzkich wynosiła od 12 do 30 radnych, w Radach Miejskich od 12 do 72 radnych (w Ostrowie po 1933 r. było 24 radnych). W Radzie Miejskiej miasta stołecznego Warszawy miało zasiadać 100 radnych⁸⁶. Ustawa nie wprowadziła funkcji przewodniczącego rady. Obrady rady prowadzone były w zależności od szczebla samorządu, przez: wójta, burmistrza, prezydenta lub starostę. Ordynacja do Rady Gminy wiejskiej i miejskiej potwierdzała zasadę pięcioprzymiotnikową. W przypadku wyborów do rad gromadzkich wyłączono zasadę proporcjonalności. Członkowie Rady Powiatowej wybierani byli przez kolegia wyborcze, które tworzyli radni gmin wiejskich i radni miast niewydzielonych do 10 tysięcy mieszkańców - dwóch radnych, do 20 tysięcy mieszkańców - pięciu radnych.

Nadzór państwowy nad instytucjami samorządowymi w zakresie treści uchwał Rady Gminy w sprawach: statutów miejscowych, powoływania stanowisk służbowych, wynagradzania, emerytur, darowizn i zmiany lokalnego nazewnictwa podlegał zatwierdzeniu przez władze zwierzchnie. Stanowiły je, dla gmin wiejskich i miast niewydzielonych – starosta, dla miast wydzielonych – wojewoda i dla miasta stołecznego Warszawy – Minister Spraw Wewnętrznych. Organa władzy samorządowej, zarówno Rada jak Zarząd, mogły zostać rozwiązane na mocy decyzji wojewody (w miastach wydzielonych na podstawie rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych). Podstawę do rozwiązania stanowiły: bezczynność, nieudolność lub niedbałe wykonywanie zadań przez organ statutowy i doprowadzenie w konsekwencji do strat finansowych lub innych nieprawidłowości. Rozwiązanie organów statutowych następowało w przypadku dopuszczania się i tolerowania publicznych wystąpień, które naruszały powagę i obniżały zaufanie do organów publicznych. Oprócz prawa do rozwiązania, władze nadzorujące mogły przeprowadzać inspekcje i nakładać kary porządkowe.

Ustawa z 23 III 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, wprowadzona przez władze sanacyjne, stanowiła próbę budowania i ujednolicenia kształtu organizacyjnego samorządu terytorialnego. Ustawa akcentowała jednolitość administracji, usprawniała ją i zwiększała nadzór ze strony administracji państwowej. Skutkiem tego było

⁸⁴ E. Oleniczak - Szałowska, M. Stahl, Samorząd terytorialny - podstawowe zagadnienia, Warszawa 1994, s. 8 i n.

⁸⁵ Dz. U. R. P. nr 35, 1933, poz. 294.

⁸⁶ W późniejszym okresie pojawiły się odrębne regulacje prawne dla wybranych miast, m.in. ustawa z 16 VIII 1938 r. o samorządzie gminy miasta stołecznego Warszawy. Dz. U. R. P. nr 63, 1938, poz. 479.

powoływanie komisarycznych władz miejskich. W przypadku Poznania sanacja uczyniła z takiego prawa instrument do walki z samorządem. Zapisy ustawy nie obejmowały województwa śląskiego, które objęte zostało od 15 VII 1920 r. szeroką autonomią. Reforma administracji nie miała charakteru komplementarnego. Poza województwami: poznańskim i pomorskim nie objęła poziomu województwa. Ustawa scaleniowa stanowiła efekt kompromisu przedstawicieli nauki z dziedziny prawa administracyjnego⁸⁷.

Polityka ustawodawcy, zmierzająca do podporządkowania instytucji samorządowych administracji państwowej, znalazła odzwierciedlenie w Konstytucji Kwietniowej z 23 IV 1935 roku⁸⁸. Zwiększała kompetencje władzy wykonawczej, zwłaszcza urzędu Prezydenta RP. Petryfikowała ustrojowo system rządów pomajowych. W art. 4 rozdz. I w tzw. dekalogu, samorząd został uznany za integralną część ustroju władzy państwowej, miał pełnić rolę elementu państwowej administracji. Najważniejsze znaczenie odgrywał art. 75 ustawy zasadniczej który stwierdzał, że administrację państwową sprawuje: administracja rządowa, samorząd terytorialny, samorząd gospodarczy⁸⁹. Przepis zrównał administrację rządową i samorządową, akceptował dwudzielność administracji publicznej przy jednoczesnym utrzymaniu zasady jednorodności administracji państwowej. Określał, że samorząd ma „urzeczywistniać zadania administracji państwowej w zakresie potrzeb miejscowych”⁹⁰. Samorząd wojewódzki, powiatowy i gminny miał zagwarantowane prawo do wydawania, na podległym obszarze, norm prawnych pod warunkiem ich zatwierdzenia przez władzę nadzorczą. Dla realizacji zadań szczególnych - gminy, powiaty i województwa mogły łączyć się w związki. Rada ministrów sprawowała bezpośrednio nadzór nad działalnością samorządu lub z wykorzystaniem organów samorządu wyższego stopnia. W opinii A. W. Zawadzkiego ustawa zasadnicza wprowadziła dualistyczny model administracji, który powstał w Niemczech w XIX stuleciu, gdzie rozróżniano administrację nadzorowaną centralnie i administrację samorządową⁹¹. W odniesieniu do Konstytucji marcowej, ograniczono zapisy o samorządzie do rozdz. X który jednocześnie określał cele administracji państwowej i samorządu gospodarczego. Nie wystąpiły zapisy o zasadach elekcji organów uchwałodawczych oraz odnośnie podziału i struktury wewnętrznej organów samorządowych. Pominięto ważną sprawę jaką była samodzielność samorządu⁹². W porównaniu do konstytucji z 1921 r. już nie gromada, a gmina tworzyła najmniejszą jednostkę samorządową.

⁸⁷ A. Ajnenkiel, *Administracja w Polsce. Rys historyczny*, Warszawa 1975, s. 10 i n.; S. Kasznica, *Polskie prawo administracyjne*, Poznań 1946, s. 58 - 59; H. Izdebski, *Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej*, *Samorząd Terytorialny* 1991, nr 5, s. 34 i n.; Tamże ...nr 6, s. 46 i n; W. Dalbor, *Nowy Ustrój Samorządu w Województwach Poznańskim i Pomorskim*, Poznań 1933, s. 17 - 23.

⁸⁸ Dz. U. R. P. nr 30, 1935, poz. 227.

⁸⁹ R. Kamiński, *Samorząd terytorialny w Polsce w okresie międzywojennym*, *Karpacki przegląd naukowy* 2013, nr 4, s. 43 i n.

⁹⁰ Dz. U. R. P. nr 30, 1935, poz. 227.

⁹¹ A. W. Zawadzki, *Finanse* s. 12.

⁹² T. Bigo, *Samorząd terytorialny w nowej konstytucji*, Lwów 1936, s. 7.

Ustawa zasadnicza z 1935 r. wprowadziła wiele znaczących zmian w odniesieniu do prawnego statusu organów samorządowych. Stanowiła początek przemian ustrojowych państwa w kierunku ubezwłasnowolnienia samorządu. Zdaniem A. Ajnenkiela, zapisy Konstytucji kwietniowej formalnie powoływały jednolity na obszarze II RP samorząd⁹³. Były przejawem totalitarnych tendencji, określanych często jako autorytarne⁹⁴. W opinii M. Jaroszyńskiego najważniejsze było umocowanie instytucji samorządu w ustawie zasadniczej.

Reasumując należy podkreślić, że administracja w II RP miała scentralizowany charakter. Wpływała skutecznie na proces unifikacji ziem po okresie zaborów. Organizacja samorządu wkomponowana została w podział kraju dla celów administracji ogólnej. Wybierane organy stanowiące i kontrolne otrzymały prawo stanowienia w sprawach samorządu. Poszczególne jednostki organizacyjne mogły łączyć się w związki w celu zrealizowania zadań statutowych. Jednostki te dysponowały podmiotowością w zakresie prawa cywilnego i publicznego.

Dokonano podziału organów samorządu terytorialnego na stanowiące i kontrolne oraz zarządzające i wykonawcze. W opinii J. Bocia okres międzywojenny był za krótki, żeby wprowadzić racjonalną strukturę terytorialną kraju. Przez większość lat dwudziestolecia trwał proces wyeliminowania systemów prawnych państw zaborczych⁹⁵. Nie został powołany samorząd wojewódzki, z obawy przed zdominowaniem jego organów przez mniejszości narodowe na kresach wschodnich II RP. Odrębne zasady prawne obowiązywały w województwie śląskim, na podstawie otrzymanej w 1920 r. autonomii. Organami samorządowymi, które były spuścizną po okresie zaborów, pozostały sejmiki wojewódzkie w Wielkopolsce i na Pomorzu, wybierane wg znowelizowanej ordynacji. Ustawodawca gwarantował organom samorządowym wszystkich szczebli, prawo do łączenia się w związki międzykomunalne. Administracja posłużyła państwu jako sprawny instrument służący do budowy nowoczesnej infrastruktury komunalnej i wprowadzania elementów wolnorynkowej gospodarki municypalnej, zwłaszcza na terenach wschodnich II RP. Charakteryzujący się dużą samodzielnością samorząd, odegrał znaczącą rolę w wypełnianiu funkcji politycznych (wyłanianie lokalnych elit) i gospodarczych (budowa zakładów komunalnych). Ustawa scaleniowa, oprócz elementów normalizowania ustroju samorządowego w państwie, dla sanacji była środkiem służącym do eliminowania z administracji samorządowej przeciwników politycznych⁹⁶.

W zakres najważniejszych kompetencji samorządu terytorialnego wchodziły sprawy gospodarcze, kulturalne, zdrowia publicznego, szkolnictwa, opieki społecznej i dot. lokalnych potrzeb mieszkańców. W ramach zadań własnych i poruczonych organy samorządu mogły tworzyć i przekształcać zakłady i przedsiębiorstwa o charakterze użyteczności publicznej np.

⁹³ A. Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Warszawa 1982, s. 328.

⁹⁴ A. Ajnenkiel, *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975, s. 327.

⁹⁵ J. Boć, *Prawo administracyjne*, Wrocław 2000, s. 175.

⁹⁶ A. Ptak, *Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918 - 1939)*, Poznań, s. 48.

wodociągów i kanalizacji, gazownie, elektrownie, Komunalne Kasy Oszczędności, rzeźnie. Sprawowały nadzór właścicielski, przygotowywały i uchwały budżet, preliminarz budżetowy, statuty organizacyjne, rozstrzygały sprawy uposażeniowe i służbowe pracowników zakładów komunalnych. Ustawa scaleniowa nie tylko łączyła mozaikę odmiennych form samorządu z poszczególnych zaborów ale również określiła zasady nadzoru. Należał on do organów administracji ogólnej wyższego stopnia: ministra spraw wewnętrznych, wojewody i starosty. Wójtowie, burmistrzowie i prezydenci wybierani przez odpowiednie rady, podlegali zatwierdzeniu przez organy wyższej administracji rządowej. Zawodowych kierowników administracji samorządowej zatwierdzał wojewoda, niezawodowych – starosta. Oprócz wymienionych środków nadzorczych ustawa zaliczała: zatwierdzanie budżetów i rozwiązywanie organów stanowiących i kontrolnych samorządu wszystkich szczebli⁹⁷. Przemianom ustrojowym i politycznym towarzyszyły spory personalne. Procesy unifikacyjne i modernizacyjne realizowali oddani działacze samorządowi. W Wielkopolsce na przykładzie Poznania wymieniana jest postać prezydenta Cyryla Ratajskiego, zwolennika silnej władzy wykonawczej w samorządzie⁹⁸.

2.2. Charakterystyka Ostrowa Wielkopolskiego w okresie II RP w aspekcie działalności samorządu miejskiego.

Ostrów Wielkopolski w czasach II RP zaliczany był do większych miast województwa. Przez okres dwudziestolecia na obszarze miasta, występował proces zmian uwarunkowany czynnikami demograficznymi, społecznymi i gospodarczymi. W 1914 r. na liczbę 15 619 mieszkańców Ostrowa Polacy stanowili 60,7 proc., Niemcy (35,8 proc.) i Żydzi (3,5 proc.)⁹⁹. Na podstawie danych spisu powszechnego z 1921 r. powiat ostrowski obejmował 415 km² powierzchni, liczył 48 120 mieszkańców, na ogólną liczbę jednostek administracyjnych przypadało jedno miasto – Ostrów, 53 gminy wiejskie i 37 obszarów dworskich¹⁰⁰. Z chwilą likwidacji powiatu odolanowskiego z dniem 1 IV 1932 r. powierzchnia powiatu ostrowskiego zwiększyła się do 1058,9 km². Powiat dzielił się na 118 gmin wiejskich, 70 obszarów dworskich i 8 obwodów wójtowskich¹⁰¹. W 1927 r. na liczbę 18 167 mieszkańców Ostrowa - Polacy stanowili 97 proc., Niemców było 372 i 39 osób wyznania mojżeszowego¹⁰². Do

⁹⁷ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2003, s. 483.

⁹⁸ S. Czasz, Na marginesie rządowego projektu ustawy o gminie miejskiej, *Kronika Miasta Poznania* 1929, nr 11, s. 207-224.

⁹⁹ Zmiany wyznaniowe mieszkańców Ostrowa w latach 1871 – 1914. S. Nawrocki, *Pod zaborem pruskim ...* s. 202.

¹⁰⁰ Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania, ludność, stosunki zawodowe. Województwo poznańskie, Warszawa 1928.

¹⁰¹ Archiwum Państwowe Kalisz, Wydział Powiatowy Ostrów, sygn. 22, spis ludności do wyborów sejmikowych z 1932; Archiwum Państwowe Poznań, Urząd Wojewódzki Poznański 1919-1939, sygn. 5873; K. Pawlak, *Polska odrodzona ...* s. 248; M. Kowalczyk, *Geneza i pierwsze półwiecze powiatu ostrowskiego (1887 - 1939). Zarys dziejów ustrojowo - politycznych*, Ostrów Wielkopolski 2012, s. 112.

¹⁰² *Orędownik Ostrowski*, nr 84 z 21 X 1927.

1939 r. liczba mieszkańców miasta uległa podwojeniu z 16 421 w 1921 r. do 31 723. Zmiany składu narodowościowego spowodowane były migracją ludności żydowskiej do większych ośrodków miejskich od II połowy XIX wieku, i w przypadku Niemców wykorzystaniem prawa do optowania za przynależnością państwową. Część Niemców kontynuowała po 1918 r. działalność gospodarczą i zawodową w Ostrowie m.in. właściciel browaru Walter Hirsch, producent kafli Oskar Kurzbach, restaurator i kupiec Otto Käding, lekarze Hugo Krug i Erich Hecke, piekarz Rudolf Tschapke. Pastorami parafii ewangelickiej byli Friedrich Rutz i od 1934 r. Otto Reimann. Edukację prowadziły dwie niemieckie szkoły prywatne¹⁰³. Zmniejszenie tempa wzrostu ogólnej liczby mieszkańców w latach 1934 – 1936 wynikało ze zwiększenia ilości rodzin, które wyemigrowały w celach zarobkowych do Francji, Belgii i Luksemburga oraz stanowiło następstwo spadku przyrostu naturalnego.

Tabela nr 5. Zmiany ludnościowe i wyznaniowe mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1914 – 1936.

Rok	Katolicy (Polacy)		Ewangelicy (Niemcy)		Żydzi		Inne narodowości	Ogółem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	Liczba	%
1914	9 465	60,7	5 598 Ewangelików	35,8	556	3,5	-----	15 619	100
1927	17 693	97,79	372 Niemców	2	39	0,21	63 (w tym 44 Rosjan)	18 167	100
1934	23 987	98,16	394 (w tym 287 Niemców)	1,64	49	0,20	-----	24 430	100
1936	30 045	98,86	279 Niemców	0,91	72	0,23	-----	30 396	100

Źródło: Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. II; Statystyka Polski, Seria C, z. 76; Orędownik Ostrowski, nr 84 z 21 X 1927, nr 9 z 21 I 1938; K. Szepietowski, W II Rzeczypospolitej, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej..., Wrocław – Warszawa - Kraków 1970, s. 35; K. Pawlak, Polska Odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki, Poznań 1990, s. 238 – 244.

Obszar miasta w II RP z powierzchni 652 ha został ponad czterokrotnie powiększony do 2 902 ha. W 1934 r. w granice miasta włączone zostały gminy wiejskie (Krępa, Zębców) i obszary dworskie (Zacharzew i Kamienice Stare). Zmiany terytorialne doprowadziły do

¹⁰³ J. Biernaczyk, Społeczność ..., s. 227 i 228.

dalszego wzrostu znaczenia administracyjnego i demograficznego miasta¹⁰⁴. W dniu 20 I 1920 r. wprowadzono urzędową nazwę Ostrów Wielkopolski¹⁰⁵.

Na działania gospodarcze ostrowskiego samorządu w początkowym okresie II RP duży wpływ wywarła infrastruktura miejska, odziedziczona po pruskim zaborcy. W architektoniczny pejzaż na trwałe wpisały się obiekty administracyjne w stylu normandzkim (sąd i więzienie), budynki garnizonu przy ul. Wolności i ul. T. Kościuszki, zabudowa municypalna (gazownia, wodociągi, rzeźnia), obiekty komunikacyjne (pocztą, dworzec, parowozownia, urząd celny), domy urzędników i czynszowe kamienice w stylu historyzującym. Przybyły z Małopolski Witold Kochański, literaturoznawca i filozof, tak scharakteryzował klimat miasta: „Na nas przybyszach z Galicji, Ostrów wywarł dobre wrażenie przede wszystkim ze względu na znacznie wyższy niż w miasteczkach galicyjskich stopień rozwoju urządzeń komunalnych: wszystkie ważniejsze ulice były wyłożone granitową kostką, sieć wodociągowo - kanalizacyjna obsługiwała większość budynków, miasto dysponowało sprawnie działającą gazownią. Było też znacznie schludniejsze od Gorlic, a wystawy i wnętrza sklepów na ogół o wiele bardziej niż tam >>reprezentacyjne<<”¹⁰⁶.

Okres dwudziestolecia międzywojennego utrwalił pozycję Ostrowa jako regionalnego ośrodka komunikacyjnego, rzemieślniczo - przemysłowego, administracyjnego i edukacyjnego. Znalazło to potwierdzenie w postaci obiektów wznoszonych przez odradzający się kapitał prywatny, państwowy i samorządowy. Wymienić należy budynki wznoszone w stylu narodowym i dworkowym (szkoła powszechna im. Ewarysta Estkowskiego), stylu modernistycznym (filia Banku Polskiego), bryła kościoła św. Antoniego, rozproszone budownictwo czynszowe w śródmieściu i ortogonalny układ urbanistyczny na tzw. Parcelach Zacharzewskich. Do czasu wybudowania Fabryki Wagon w latach 1920 - 1922 miasto było lokalnym ośrodkiem produkcji przemysłowej, związanej z zapleczem rolniczym. W odniesieniu do struktury uprzemysłowienia w 1921 r. na terenie Ostrowa działało 18 zakładów, które zatrudniały 2143 robotników¹⁰⁷. W skali województwa Ostrów zaliczał się do sześciu powiatów, w których znajdowały się większe zakłady pracy, zatrudniające powyżej tysiąca robotników. Tworzyły je kolejno, w zależności od liczby pracowników: Poznań, Bydgoszcz, Ostrów, Inowrocław, Szubin i Gniezno¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Teza przedstawiana w niektórych opracowaniach o gospodarczej dominacji Kalisza w regionie wydaje się bezzasadna, ponieważ miasto było zniszczone i wyludnione po I wojnie światowej. Do 1 kwietnia 1938 r. Kalisz nie należał do województwa poznańskiego.

¹⁰⁵ Na mocy rozporządzenia Ministra dla byłej Dzielnicy Pruskiej. Zob. Z. i K., Zierhofferowie, Nazwy miast Wielkopolski, Poznań 1987; W. Banach, Historia Ostrowa Wielkopolskiego na każdy dzień, Ostrów Wielkopolski 2004, s. 10.

¹⁰⁶ W. Kochański, Z zagadnień integracji Wielkopolan i przybyszów z innych dzielnic w latach dwudziestolecia, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej (WSEN), Wrocław – Warszawa - Kraków 1970, s. 274 - 275.

¹⁰⁷ A. Czubiński, E. Makowski, Klasowy ruch robotniczy w Wielkopolsce w okresie II Rzeczypospolitej, t. I: Lata 1918 - 1922, Poznań 1963, s. 66.

¹⁰⁸ A. Czubiński, Wielkopolska w latach 1918 - 1939, Poznań 2000, s. 62.

Kolejarski Ostrów rozwijający się od 1875 roku wraz z otwarciem linii Poznań – Kluczbork, wkrótce po odzyskaniu niepodległości kontynuował rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej. Sposobność stworzyła inicjatywa budowy fabryki wagonów, pierwszej wielkiej inwestycji w II RP, która od razu zmieniła charakter gospodarczy i społeczny miasta. Pierwsza lokalizacja wskazywała na Nowe Skalmierzyce. Koncepcja ta upadła jednak z powodu brakujących terenów. Magistrat Ostrowa podchwycił inicjatywę i zakupił 66 ha działkę od księcia Michała Radziwiłła z przeznaczeniem na tą inwestycję. Ważną rolę w trakcie negocjacji odegrał Stefan Rowiński, pierwszy komisaryczny burmistrz miasta¹⁰⁹. Po powstaniu fabryki wagonów Ludwika Zieleniewskiego, będącą częścią koncernu Polskie Fabryki Maszyn i Wagonów L. Zieleniewski S. A., podstawę utrzymania ludności stanowił przemysł (38 proc.), rzemiosło i handel (25 proc.), komunikacja (21 proc.) oraz rolnictwo (4 proc.)¹¹⁰. O ile zabudowa śródmieścia z początków XX wieku była ilustracją „najdłuższej wojny nowoczesnej Europy”, z podziałem na zakłady i kamienice które należały do Polaka, Niemca czy Żyda, to w zabudowie miasta z lat 1918 - 1939, odwzorowane zostały podziały społeczne. Przykładem służyły wznoszone przez miasto domy socjalne, zróżnicowane w standardzie mieszkania czynszowe, jednorodzinne domy kolejarzy i wille w stylu dworowym lub modernistycznym. Wzrost ilościowy wystąpił wraz z nastaniem koniunktury po wielkim kryzysie lat trzydziestych. Wtedy oddawano do użytku ponad sto domów rocznie. W 1937 r. liczba budynków mieszkalnych wynosiła 1783¹¹¹. Budowali je urzędnicy, kolejarze, nauczyciele i rzemieślnicy. Zawód kolejarza zajmował wysoką pozycję w hierarchii pracowniczej. Kolejarzy wiązały określone zasady wynikające z przysięgi służbowej. Przed podpisaniem umowy o pracę, kandydat musiał przedłożyć „Świadectwo moralności” wystawione przez urzędnika administracji samorządowej i księdza¹¹². Ostrów miał coraz liczniejszą klasę średnią. Następstwem jej powstania było pośrednio założenie trzech nowych dzielnic: Nowej Dzielnicy za Alejami Słowackiego, rozbudowanych Parcel Zacharzewskich ze wspianymi nasadzeniami kasztanów i platanów oraz „Dzielnicy Adwokackiej” między Śródmieściem i Krępą.

Samorząd miejski w II RP dysponował określonym zasobem własności komunalnej. W skład majątku miasta wchodziły: gazownia, wodociągi, kanalizacja, rzeźnia, targowisko, warsztaty miejskie, cementownia, basen, Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem, Miejska Szkoła Przysposobienia w Gospodarstwie Rodzinnym, publiczne szkoły dokształcające zawodowe, Teatr Miejski, ratusz, dom strażacki, stare koszary im. J. H. Dąbrowskiego, nowe koszary im. T. Kościuszki, jatki, strzelnica, przytułek dla starców i hala lotnicza. Do obiektów użyteczności publicznej należy dodać dwa stadiony sportowe i basen. Na liczbę 40 zakładów przemysłowo - handlowych, przypadało w 1937 r. 2 383 pracowników. Działo w mieście

¹⁰⁹ W. Banach, *Ostrowska ...*, s. 107.

¹¹⁰ Archiwum Państwowe Kalisz, Wydział Powiatowy Ostrów, sygn. 44, budżet powiatu na rok 1939/1940; *Gazeta Ostrowska*, nr 20 z 18 V 2011.

¹¹¹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 2, budżet miasta na rok 1939/1940.

¹¹² B. Jarosz, M. Płociennik, *130 lat kolei w Ostrowie*, Ostrów Wielkopolski 2005, s. 47.

651 zakładów rzemieślniczych. Ważnym czynnikiem miastotwórczym były pełnione funkcje administracyjne i edukacyjne. Swoje siedziby miały w Ostrowie: Starostwo Powiatowe, Wydział Powiatowy, Komenda Powiatowej Policji Państwowej, Komisariat Policji Państwowej, Sąd Okręgowy, Sąd Grodzki, Więzienie, Komenda Garnizonu, Powiatowa Komenda Uzupełnień, Urząd Skarbowy, Urząd Akcyz i Monopoli, Inspektorat Straży Granicznej, Urząd Miar i Wag, Urząd Pocztaowo - Telegraficzny, Inspektorat Pracy, Inspektorat Szkolny, Ubezpieczalnia Społeczna, Inspekcja Budowlana, Powiatowy Urząd Ziemski, Stowarzyszenie Dozoru Kotłów¹¹³. Dzięki staraniom władz państwowych i samorządowych Ostrów skupiał wysoko wykwalifikowaną kadrę nauczycielską. Do „zakładów naukowych” miasta należały: Państwowe Gimnazjum Męskie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Emilii Sczanieckiej, Prywatne Gimnazjum Męskie, Gimnazjum Kupieckie, Szkoła Rolnicza, Miejska Szkoła Przysposobienia w Gospodarstwie Rodzinnym, 3 publiczne szkoły zawodowo - doksztalające, 7 szkół powszechnych i 4 przedszkola. Rozpoczętą w 1938 r. budowę nowej szkoły powszechnej przerwał wybuch wojny.

Po Poznaniu Ostrów był najważniejszym ośrodkiem przemysłowym Wielkopolski u schyłku II RP. Kolarze, żołnierze garnizonu, kupcy, rzemieślnicy oraz urzędnicy decydowali o zamożności lokalnego środowiska. W książce adresowej z 1938 roku zanotowano ponad 130 stowarzyszeń i organizacji. Tutaj osiedlali się emigranci, nauczyciele z Galicji, robotnicy z byłego Królestwa Polskiego. To jednak Wielkopolanie nadawali ton w procesie odbudowy i działalności administracji samorządowej. Na przykładzie Ostrowa w czasach II RP, można wykazać duży stopień zorganizowania społeczeństwa, stopniowy wzrost dochodów i znamiona rozwoju gospodarczego, jako procesy przebiegające znacznie lepiej niż w pozostałych częściach kraju.

2.3. Narodziny władzy samorządowej w okresie autonomii Wielkopolski

w latach 1918 - 1922.

Przegrana Niemiec w I wojnie światowej i rewolucja w Berlinie 9 XI 1918 r., rozpoczęły proces odzyskiwania niepodległości w Wielkopolsce i na pozostałych ziemiach polskich. Informacje o abdykacji cesarza Wilhelma II oraz o tworzeniu przez socjalistów rad żołnierskich i robotniczych, dotarły do jednostki batalionu zapasowego 155 pułku piechoty w Ostrowie tego samego dnia. W odpowiedzi na utworzoną przez Niemców Radę Żołnierską dnia 10 listopada, przedstawiciele żołnierzy Polaków zwołali wiec w Domu Katolickim. W trakcie manifestacji wybrano Komitet Ludowy a zgromadzeni uchwalili rezolucję, której najważniejszy fragment głosił: „...żołnierze, obywatele i młodzież polska żądają uroczystej wolnej, niepodległej i zjednoczonej Polski Ludowej z wolnym przystępem do morza w

¹¹³ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, Poznań 1990, s. 250; Orędownik Ostrowski z 14 VIII 1939.

granicach sprzed pierwszego rozbioru i przyrzekają w jej obronie dać życie i mienie”¹¹⁴. Podczas patriotycznego wiecu Polaków zwołanego przed ratuszem Włodzimierz Lewandowski, żołnierz wcielony do wojska pruskiego, mówił o niebezpieczeństwie bolszewizmu, którego następstwa obserwował podczas walk na froncie wschodnim. Przemówienie zakończył słowami: „...nie czerwony sztandar, ale ten (rozwinął sztandar z orłem) jest znakiem naszym”¹¹⁵. Komitet Ludowy kierowany przez adwokata Michała Lange przeprowadził rozmowy z niemiecką Radą Żołnierską w następstwie których, żołnierze Polacy opuścili 155 p. p. i w dniach 10 – 11 listopada utworzyli pierwszy polski pułk piechoty. Dało to początek tworzenia faktów dokonanych przez zajęcie starych koszar wraz z uzbrojeniem i obsadzenia gmachów urzędowych¹¹⁶. „Republika Ostrowska” – tak w tekstach literackich nazwano okres od 10 do 21 XI 1918 r., stanowiła pierwszy etap przejmowania władzy i odzyskiwania niepodległości na terenie miasta¹¹⁷.

Ton pracy niepodległościowej nadawało oprócz zbuntowanych żołnierzy i mieszczaństwa, przede wszystkim okoliczne ziemiaństwo i inteligencja. Działający od września 1918 r. tajny Komitet Obywatelski, kierowany przez Wojciecha Lipskiego z Lewkowa, współpracował z Centralnym Komitetem Obywatelskim i wyrażał poglądy poznańskiej endecji. W. Lipski współdziałał, jako łącznik z Komitetem Narodowym Polskim w Paryżu. Głównym zadaniem Komitetu Obywatelskiego było organizowanie władzy lokalnej i sprawne jej przejęcie z rąk Niemców, w chwili zakończenia wojny¹¹⁸. W tym celu desygnowano m.in. jako przyszłego starostę W. Lipskiego, na burmistrza księgarza Stefana Rowińskiego a jako organizatora Straży Obywatelskiej Jerzego Niemojewskiego. Widząc brak należytego przygotowania politycznego i zbrojnego oraz rewolucyjne zagrożenie, działacze endeckiego KO starali się podjąć współpracę z żołnierskim – Komitetem Ludowym. Na skutek odezwy z dnia 14 XI 1918 r., wydanej przez Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, o ujawnieniu się komitetów i przybraniu nazwy powiatowych rad ludowych, w Ostrowie nastąpiło ich połączenie. Na przewodniczącego Powiatowej Rady Ludowej wyznaczono początkowo hr. Bogdana Szembeka, ale ze względu na panujące nastroje rewolucyjne, funkcję tą powierzono

¹¹⁴ Z. Wieliczka, *Od Prosny po Rawicz. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego 1918 – 1919*, Poznań 1931, s. 16.

¹¹⁵ Z. Józwiak, Włodzimierz Lewandowski (1894 – 1940) badacz wojennych losów powstania, w: *Ku prawdzie. Historycy Powstania Wielkopolskiego w pamięci następców*, red. Z. Józwiak, B. Polak, M. Polak, Kościan – Leszno 2015, s. 56.

¹¹⁶ Tamże, s.14; A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919*, Warszawa – Poznań 1978, s. 108 i n.; Z. Dykik, *Republika Ostrowska*, Ostrów Wielkopolski 1992, s. 13.

¹¹⁷ Próby demitologizacji „Republiki Ostrowskiej” podjął się prof. Jerzy Pietrzak na wykładzie pt. „Republika Ostrowska” – prawda czy mit? w dniu 13 XI 2015 r. Zob. T. Gruchot, *Mitomania po Ostrowsku, Fakty Ostrowskie*, nr 36 (513), 9 XI – 7 XII 2015, s. 2.

¹¹⁸ L. Trzeciakowski, *Wielkie Księstwo Poznańskie w ostatnich latach panowania pruskiego*, w: *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919*, Poznań 1968, s.63.

adwokatowi Michałowi Lange. Na kontrolera burmistrza desygnowano S. Rowińskiego, który wspólnie z Piotrem Lasotą miał kierować, po wyzwoleniu gospodarką miasta¹¹⁹.

Przejeżdżający przez Ostrów, w drodze z Poznania do Warszawy posłowie: Władysław Seyda i Wojciech Trąmpczyński twierdzili, że: „...jeszcze nie wybiła godzina dwunasta, jest dopiero pięć minut przed dwunastą”¹²⁰. W kilka dni później 21 listopada tzw. „Republika Ostrowska” pod naciskiem Komisariatu NRL przestała istnieć. Natomiast Powiatowa Rada Ludowa wydała, dla uspokojenia nastrojów, odezwę: „Polacy! Obywatele! Nie bierzcie udziału w żadnych zamieszkach ulicznych. Zachowajcie zimną krew rozważę i spokój! Nie słuchajcie prowokatorów! Nie prowokujcie żołnierzy, ani ludności niemieckiej i żydowskiej! Unikajcie niepotrzebnego przebywania na ulicach. Czuwajcie nad dziećmi i młodzieżą. Zwracajcie się do nas z zaufaniem we wszystkich sprawach nagłych i wątpliwych”¹²¹.

Powstanie kolejnej rady ludowej oraz wysłanie delegatów z powiatu ostrowskiego na Sejm Dzielnicowy¹²² w Poznaniu, który obradował w dniach 3 – 5 XII 1918 r., doprowadziło do zmian w składzie Rady Miasta Ostrowa¹²³. Do dnia 10 XII 1918 r. w Magistracie wyłączną władzę sprawowali Niemcy z burmistrzem Maxem Bessertem (1892 – 1918) na czele.

¹¹⁹ Stefan Rowiński urodził się 10 sierpnia 1875r. w Mirkowie pod Kępem. Był synem Franciszka, nauczyciela szkoły elementarnej i Pauliny z Beckerów. W czasie nauki w gimnazjum klasycznym w Ostrowie pełnił funkcję prezesa Towarzystwa Tomasza Zana. Należał do Związku Młodzieży Polskiej i Ligi Narodowej. Został relegowany z gimnazjum w 1900r., w trakcie zdawania matury, za działalność konspiracyjną. W Krakowie i Lipsku uczył się introligatorstwa i księgarstwa, studiował w akademii handlowej. Organizował Koło Towarzystwa Gimnastycznego Sokół. W 1902 r. wrócił do Ostrowa, gdzie dzięki posagowi żony kupił, po zmarłym W. Leitgeberze księgarnię, drukarnię i wydawnictwo „Gazety Ostrowskiej”. Po utworzeniu wypożyczalni książek i wstąpieniu do Towarzystwa Czytelni Ludowych, pracował na rzecz polskość w zaborze pruskim. W 1904 r. założył Komitet Odczytów Ludowych im A. Mickiewicza, bibliotekę objazdową, od 1909 r. muzeum regionalne. Więziony w czasie I wojny, jako podejrzany o działalność szpiegowską na szkodę Prus. Był współtwórcą tajnego Komitetu Obywatelskiego w Ostrowie, wybrany 11 listopada 1918 r. do Powiatowej Rady Ludowej i wyznaczony jako kontroler burmistrza. Po odzyskaniu wolności pierwszy polski burmistrz Ostrowa od 1 I 1919 r. (zatwierdzony 10 IV) do 30 III 1920 r. Zainicjował prace związane z lokalizacją i budową Fabryki Wagon. Jednym z powodów ustąpienia ze stanowiska burmistrza mogła być śmierć żony, Kazimierzy Poturalskiej (1881-1919). W latach 1918 -1927 był członkiem magistratu. Uczestniczył w pracach uchwałodawczych jako radny w okresie 1922 - 1939. Doprowadził m.in. do rozbudowy gimnazjum i budowy elektrowni miejskiej. Działacz Narodowej Demokracji. W 1927 r. drukował „Gazetę Południową”. Był wydawcą „Gazety Ostrowskiej”, która ukazywała się do 1930 r. Jerzy Pietrzak, Stefan Rowiński, w: Wielkopolski Słownik Biograficzny, Warszawa - Poznań 1981, s. 626 i 627; Gazeta Ostrowska, nr 49 z 12 grudnia 1993; Relacja prof. Jerzego Pietrzaka.

¹²⁰ Z. Wieliczka, Od Prosnego po Rawicze ..., s.20.; Z. Dykcik, Republika ..., s. 15.; Powiatową Radę Ludową tworzyli: Michał Lange, Piotr Lasota, ks. Dziekan Henryk Zborowski, Stefan Rowiński, Bogdan Szembek, Jakub Pussak, Jan Nowicki, Stanisław Stanglewicz, Andrzej Działocha.; Orędownik Ostrowski, nr 129 z 28 X 1938.

¹²¹ Orędownik Ostrowski, nr 129 z 28 X 1938.

¹²² Obrady Sejmu Dzielnicowego poprzedziła Msza św. w poznańskiej farze, którą odprawił arcybiskup gnieźnieński i poznański, późniejszy kardynał Edmund Dalbor – syn miasta Ostrowa Wlkp. Por. C. Pest, Kardynał Edmund Dalbor (1869 – 1926), pierwszy Prymas Polski Odrodzonej, Poznań 2004, s. 124 – 125.

¹²³ Na Sejm Dzielnicowy wybrani zostali z powiatu ostrowskiego: Bogucki Antoni - Ostrów, Brodowski Józef - Psary, Kędziński Bonifacy - Skalmierzyce, Konieczny Michał - Westrza, Karolówna Maria - Ostrów, ks. Kazimierz Kostrzewski - Biskupice, Lasota Piotr - Ostrów, Lipski Wojciech - Lewków, Matczak Wojciech - Skalmierzyce, Michał Ignacy - Ostrów, Pasikowski Konstanty - Będzieszyn, Pawlicka Kazimiera - Ostrów, Rowiński Stefan - Ostrów, Szembek Bogdan - Wysocko, Szymański Tomasz - Skalmierzyce, Waszak Michał - Masanów, Wojtczak Jan - Łatowice, Zieliński Jan - Franklinów. Gazeta Ostrowska, nr 49 z 12 XII 1993.

Również Rada Miejska była, od 1901 r. wyłącznie niemiecka¹²⁴. W 1912 r. społeczność Polaków w Ostrowie reprezentował jeden radny. Radni niemieccy wobec zachodzących zmian politycznych, powołali 10 XII 1918 r. pierwszych Polaków jako obserwatorów. Byli to: adwokat Ludwik Begale, dyrektor banku Jan Nowicki, kupiec S. Rowiński oraz aptekarz Walenty Mierzejewski¹²⁵.

W okresie poprzedzającym wybuch powstania wielkopolskiego w Ostrowie istniała dwuwładza. Z jednej strony były to : Powiatowa Rada Ludowa, kierowana przez adwokata M. Lange. Drugą tworzyła niemiecka Rada Miasta z burmistrzem M. Bessertem, z czterema Polakami w charakterze obserwatorów. Oprócz tego, w miejscowych koszarach 155 p. p., władzę sprawowała polsko - niemiecka Rada Żołnierska.

Informacje o wybuchu walk w Poznaniu dotarły do Ostrowa 27 grudnia 1918 r. wieczorem. Sygnał „dzwonu Walentego”, w kościele parafialnym, był hasłem alarmu na cały powiat. Mieszkańcy zaczęli gromadzić się w Domu Katolickim oraz przed Bankiem Kupieckim. Do miasta dotarła wiadomość o śmierci Jana Mertki pod Skalmierzycami, który poległ w czasie patrolowania granicy polsko - niemieckiej¹²⁶.

Wobec tych faktów Powiatowa Rada Ludowa, kierowana przez W. Lipskiego przystąpiła do rokowań z Radą Żołnierską w sprawie: „...wycofania się oddziałów niemieckich”¹²⁷. W wyniku podpisanej umowy, żołnierze niemieccy przystąpili do opuszczania miasta. Musieli wyjechać w ciągu dwóch tygodni. Proces ten został przerwany 31 grudnia 1918 r. na skutek wiadomości napływających z Poznania o rozpoczęciu walk, planowanym przejeździe Ignacego Paderewskiego w drodze do Warszawy oraz bezpośrednio, w wyniku zajęcia przez batalion pograniczny ze Szczypiorna – granicznego dworca w Skalmierzycach. Ludność domagała się zakończenia pertraktacji z Radą Żołnierską. Wracający z frontu oficer, Władysław Wawrzyniak mianował komendantem tworzących się oddziałów powstańczych ppor. Mariana Modrzejewskiego. Straż Obywatelska i skauci dołączyli do tych działań. W ten sposób w mieście było już ok. 4 000 ochotników. Podzieleni na oddziały i uzbrojeni tylko w 100 karabinów, kosy i widły przystąpili do wyzwalań miasta. Żołnierze garnizonu, przestrzegając podpisanej z Powiatową Radą Ludową umowy, nie przystąpili do walki. Powstańcy zajęli m.in.: koszarę, dworzec i pocztę¹²⁸. „Okolo godz. 10 – tej (wieczorem) musiał pan landrat (Walter) Tiemann i inni dygnitarze pruscy, uprzejmie odwiedzeni przez delegację powstańców polskich, przyjąć do wiadomości, że przestali rządzić”¹²⁹. O północy komendant miasta rozwiązał niemiecki bal sylwestrowy, a uczestnicy udali się do domów

¹²⁴ K. Dembski, Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej – zagadnienia prawnoustrojowe, Poznań 1972, s. 16

¹²⁵ Orędownik Ostrowski, nr 146 z 7 XII 1938.

¹²⁶ Z. Dykcik, Republika..., s. 22 i 23.

¹²⁷ Gazeta Ostrowska, nr 157 z 31 XII 1919.

¹²⁸ Z. Dykcik, Republika..., s.24 i 25

¹²⁹ Orędownik Ostrowski, nr 11 z 25 I 1939.

obserwując: „die polnischen Kosynieren”¹³⁰. Wyzwolenie miasta umożliwił przystany ze Szczypiorna koło Kalisza pociąg pancerny z częścią batalionu pogranicznego. Miasto odzyskało niepodległość 31 grudnia 1918 roku¹³¹.

Następnego dnia, 1 I 1919 r. Ostrów był świadkiem przejazdu Ignacego Paderewskiego. O godz. 6. społeczeństwo zgromadzone na stacji witało polityka, biało czerwonymi sztandarami. Na ulicach rozlepiono odezwę w językach polskim i niemieckim o przejęciu władzy administracyjnej oraz wojskowej: „Dzisiejszej nocy władza w powiecie i mieście naszym przeszła w Polskie ręce. Najwyższą władzą jest Powiatowa Rada Ludowa. Starostą jest p. Wojciech Lipski z Lewkowa. Burmistrzem p. Stefan Rowiński. Komendantem miasta p. podporucznik M. Mierzejewski. Miasto zajęte zostało bez strzału i bez krwi rozlewu, świętym w tej chwili obowiązkiem każdego Polaka jest przyczynić się do utrzymania ładu, porządku i spokoju. RODACY! Stajemy z chwilą obecną w rzędzie wolnych narodów. Niech czci i honoru naszego nie splami żaden gwałt ani przeciwko ni mieniu bądź własnych braci, bądź ludzi obcej narodowości”¹³². Jednocześnie komendant miasta wzywał ludność do złożenia broni i amunicji do 3 stycznia, zakazał przeprowadzania rewizji w domach, zapowiedział karanie śmiercią w przypadku kradzieży. W mieście ogłoszono prohibicję i godzinę policyjną po 21.00. Rozprawiono się ze znienawidzonymi symbolami pruskiego zaboru: „Orły niemieckie należy usunąć do godz. 3 po południu z wszelkich gmachów”¹³³. Wkrótce rozebrano pomnik cesarza Wilhelma I, usytuowany przed frontonem ratusza. Proces wyzwolenia miasta zakończył się 3 stycznia, kiedy w Ostrowie zorganizowano VII okręg wojskowy z dowódcą por. Władysławem Wawrzyniakiem. W odróżnieniu od miasta, walka o wyzwolenie Wielkopolski trwała na froncie południowym do połowy lutego 1919 roku¹³⁴.

Równocześnie do walk prowadzonych na froncie południowym, w Ostrowie postępował proces stabilizacji polskiej władzy administracyjnej i formowanie życia politycznego. Sprawujący władzę, od czasu Sejmu Dzielnicowego Komisariat NRL, czekał na wynik decyzji paryskiej konferencji pokojowej. W dniu 3 I 1919 r. Komisariat wydał obwieszczenie, że: „wskutek wydarzeń ostatnich dni przeszła siłą rzeczy na Polaków zarówno władza administracyjna, jak i wojskowa”¹³⁵. Władze w Poznaniu, kierowane przez prezesa prowincji – adwokata Wojciecha Trąmpczyńskiego, przystąpiły do prac nad organizacją państwowości polskiej. Do jej istotnych elementów należało stworzenie organów samorządu terytorialnego. Komisariat miał prawo do rozwiązywania rad, w których konflikty narodowościowe uniemożliwiały im pracę. W związku z tym, że radni niemieccy wcześniej podjęli współpracę z Polakami w Ostrowie (10 XII 1918 r.) i nie dochodziło do konfliktów, samorząd kontynuował działania statutowe. Komisariat wezwał wszystkich urzędników do

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ St. Nawrocki, Pod zaborem pruskim, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, Poznań 1990, s. 235.

¹³² Orędownik Ostrowski, nr 155 z 30 XII 1938.

¹³³ Tamże.

¹³⁴ A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, Powstanie ... s. 280 i n.

¹³⁵ Z. Wieliczka, Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918 – 1919, Poznań 1932, s.66

dalszej pracy na swoich stanowiskach i zabronił ich usuwania. Powołani kontrolerzy sprawdzali działalność administracji i jednocześnie wprawiali się do samodzielnej pracy¹³⁶. Stawiało to Polaków w uprzywilejowanej sytuacji, wobec pozostałych części państwa polskiego, ponieważ instytucja władzy samorządowej na ziemiach polskich byłej dzielnicy pruskiej miała najdłuższą tradycję¹³⁷. Wciąż stosowano prawo wprowadzone przez zaborcę, było ono praktyczne i dawało półwieczne doświadczenie.

Okres przejściowy skończył się w dniu 11 lutego 1919 r. kiedy Komisariat NRL w Poznaniu wydał rozporządzenie o rozwiązaniu wszystkich Rad Miejskich. W terminie do 25 marca wyznaczono przeprowadzenie nowych wyborów samorządowych¹³⁸. Fakt rozwiązania dotychczasowych rad oznaczał zerwanie z ciągłością stanowienia prawa państwa zaborczego, równocześnie zmieniono zasady ordynacji. Zostały one wydane w nowym regulaminie, dotyczącym wyborów do Rad Miejskich, z dnia 18 II 1919 roku¹³⁹. Zgodnie z wprowadzonymi zasadami zerwano z ordynacją miejską z 30 V 1853 roku¹⁴⁰. Wybory były proporcjonalne, zlikwidowano trójklasowy system wg podziału majątkowego na zasadę równości, przyznano prawa wyborcze kobietom. Doszło do zrównania czynnego i biernego prawa wyborczego. Nadano je osobom, które ukończyły 20 lat i w dniu 6 stycznia zamieszkiwały w mieście. Prawo to nie obejmowało osób ubezwłasnowolnionych, pozbawionych praw honorowych i obcokrajowców. Pracownicy samorządowi zostali pozbawieni biernego prawa. Każdy wyborca dysponował jednym głosem¹⁴¹. Przed marcowymi wyborami, burmistrz Ostrowa Max Bessert wyjechał do Bydgoszczy¹⁴².

Pierwsze wybory przeprowadzono 23 III 1919 r. Głosowano od godz. 8.00 do 18.00. W Ostrowie zgłoszono dwie listy kandydatów: polską i niemiecką. Głosy oddało ogółem 6 263 wyborców (brak danych dotyczących osób objętych czynnym prawem wyborczym). 3 889 (62,1 proc.) wyborców poparało listę polską, 2 374 (37,9 proc.) listę niemiecką. Przyniosło to Polakom 15 mandatów w Radzie Miejskiej i 9 miejsc Niemcom¹⁴³. Do rady weszli jako pierwsi Polacy: Władysław Pniewski, Piotr Lasota, Stanisław Namysł, Andrzej Niegolewski, Wincenty Cieluch, Nepomucen Mielcarzewicz, Teofil Kantecki, dr Jerzy Taczak, Piotr Pussak, Baltazar Muszyński, Stanisław Kołodziejczak, Józef Bigoś, Jan Kuśmierczak, Józef Jaś i Sylwester Prusinkiewicz¹⁴⁴. Wyborcy głosując na blok polski nie zwracali uwagi na podziały

¹³⁶ A. Gulczyński, Władze miasta Poznania w okresie międzywojennym, w: Kronika Miasta Poznania, 1999, t. 1, s. 214.

¹³⁷ Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937, Warszawa – Poznań 1980, s. 144.

¹³⁸ TU NRL, nr 5 z 1919r., s. 23 i 24.

¹³⁹ TU NRL, nr 7 z 1919r., s. 33 – 35

¹⁴⁰ „Zbiór Praw dla Królestwa Pruskiego” nr 24 z 1853 r. Ordynacja miejska dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej z 30 maja 1853 r.

¹⁴¹ A. Gulczyński, Władze miasta ..., s. 215.

¹⁴² APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 72.

¹⁴³ Inaczej podaje K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu. Poznań 1990, s. 245. „Do nowej rady weszli sami Polacy”.

¹⁴⁴ Orędownik Ostrowski, nr 16 z 6 II 1939.

polityczne. Podobnie jak w Ostrowie, w miastach Wielkopolski, mandatami podzieliły się dotychczasowe, polskie i niemieckie Rady Ludowe. Zaznaczył się znaczny spadek wpływów ludności niemieckiej i żydowskiej.

Zaprzysiężenie Rady Miejskiej nastąpiło 10 kwietnia 1919 r. „po odczytaniu roty ślubu burmistrz zobowiązał radnych Polaków. Niemcy – radni wstrzymali się od zobowiązania, domagając się przetłumaczenia roty ślubu na język niemiecki”¹⁴⁵. Burmistrz S. Rowiński odpowiedział, że: „językiem urzędowym jest język polski”. Na sesji inauguracyjnej wybrano przewodniczącego rady dr Ignacego Taczaka, jego zastępcę Piotra Lasotę i sekretarza Józefa Bigosia.

Fakt wyboru samorządu, po raz pierwszy od rozbiorów, przez mieszkańców – Polaków, został podkreślony w okolicznościowym telegramie, wysłanym do rządu I. Paderewskiego w Warszawie: „Właściwe przedstawicielstwo polskie miasta Ostrowa zbierając się po raz pierwszy, składa hołd Rządowi Polskiemu, ślubuje Jemu i całej Polsce, że w pełni poczucia odpowiedzialności, kierować się będzie w postanowieniach swoich jedynie dobrem obywateli i państwa”¹⁴⁶.

W okresie założycielskim rada stanęła wobec konieczności rozwiązywania problemów aprowizacyjnych, gospodarczych i budżetowych. Stałym tematem obrad był sprawiedliwy rozdział chleba. Wprowadzono kartki żywnościowe. Ważną decyzją podjętą w ramach repolonizacji, była uchwała o spolszczeniu nazw miejscowych, ulic i placów. W Wielkopolsce 15 V 1919 r. wprowadzono język polski do urzędów i szkół. W Ostrowie, przepisy wykonawcze Magistrat zrealizował w lipcu, kończąc polonizację nazewnictwa¹⁴⁷.

Drugim sprawdzianem politycznym dla miasta i powiatu były, przeprowadzone 1 VI 1919 r., wybory uzupełniające do Sejmu Ustawodawczego. Ostrów, w myśl ustawy był siedzibą IV okręgu i obejmował powiaty: wschowski, leszczyński, rawicki, gostyński,

¹⁴⁵ Tamże.

¹⁴⁶ Tamże.

¹⁴⁷ Tygodnik dla powiatu Ostrowskiego nr 77 z 16 VIII 1919. Zmiany dotyczyły ulic i placów: Rynek zamiast Ring, Raszkowska – Raschkowerstrasse, Kaliska – Kalischerstrasse, Staro - Kaliska – Alt-Kalischerstrasse, Kościelna – Kirchstrasse, Sądowa – Gerichtsstrasse, Gimnazjalna – Gymnasialstrasse, Wrocławska – Breslauerstrasse, Szpitalna – Spitalstrasse, Kolejowa – Bahnhofstrasse, Zdunowska – Zdunyerstrasse, Stare Targowisko – Fleischmarkt, Starotargowa – Marktstrasse, Żydowska – Mittelstrasse, Za bożnicą – An der kath. Kirche, Droga Wysocka – Wysockower Weg, Droga Wrocławska – Breslauer Chaussee, Droga Odolanowska – Adelnauer Chaussee, Droga Gorzycka – Gorzycter Weg, Droga Krotoszyńska – Krotoschiner Chaussee, Droga Raszkowska – Raschkower Chaussee, Droga Pleszewska – Pleschner Chaussee, Droga do Starego Stawu – Alteicher weg, Polna – Feldstrasse, Łąkowa – Alteicherwiesen Weg, Przy Lotnisku – Pleschner Chaussee 1 Feldweg, Przy moście Kolejowym – An der Überführung, Przy dworcu – Am Bahnhof, Za kolejką – Hinterm Bahnhof, Celna – Zollstrasse, Ogrodowa – Gartenstrasse, Koszarowa – Kasernenstrasse, Kościuszki – Bismarckstrasse, Sienkiewicza – Lützowstrasse, Ułańska – Moltkestrasse, Fabryczna – Steinmetzstrasse, Sukiennicza – Tuchseerstrasse, Dąbrowskiego – Beckhausstrasse, park 3 – go Maja – Volkspark, park Mickiewicza – Am Wasserturm, park Marcinkowskiego – Richthofenpark, park Kilińskiego – Resselpark; J. M. Pietrzak, Samorząd miejski Ostrowa Wielkopolskiego w okresie II Rzeczypospolitej (lata 1918-1920), w: Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego, nr 1, 2006, s. 99.

koźmiński, krotoszyński, pleszewski, ostrowski, odolanowski, ostrzeszowski i kępiński; wybierano z niego 9 posłów¹⁴⁸. W wyniku wyborów zwycięstwo w okręgu odniosła endecja, reprezentowana przez Stronnictwo Narodowo – Demokratyczne (5 mandatów), oraz współpracujące z nią Narodowe Stronnictwo Robotników (3 mandaty). Jeden mandat otrzymało Centrum Mieszczańskie¹⁴⁹. Wybory uzupełniające do Sejmu Ustawodawczego, zamykały proces integracji Wielkopolski z odradzającym się państwem¹⁵⁰.

W tym czasie rząd niemiecki podpisał traktat w Wersalu 28 VI 1919 r.,¹⁵¹ również 1 lipca tego roku zniesiono granicę paszportową między Wielkopolską a krajem. Na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 1 VIII 1919 r. uchwalono, referowaną przez posła ks. S. Adamskiego ustawę o organizacji ziem byłego zaboru pruskiego. W ten sposób zamknięto okres przejściowy jaki trwał od 8 I 1919 r. Komisariat NRL podporządkował się rządowi w Warszawie¹⁵². Wielkopolska została włączona do kraju. Także Ostrów znalazł się w wolnej Polsce, po trwającym od 1793 r. czasie zaborów.

Zjednoczenie z II RP nadzorowane było przez Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej i objęło również siły zbrojne. Utworzony w Ostrowie 12 pułk strzelców wielkopolskich, wchodzących w skład VII okręgu wojskowego, został wcielony do Wojska Polskiego¹⁵³. Jadący do Poznania na uroczystość zjednoczenia wojsk, Naczelnny Wódz Józef Piłsudski, witany był uroczystie na stacji w Ostrowie. Starosta Wojciech Lipski wspominał: „Pociąg z Naczelnikiem Państwa stanął naprzeciwko kompanii honorowej. Po złożeniu raportu wojska przeszedł Piłsudski front kompanii honorowej, a w miejscu gdzie wojsko się kończyło, zaczynały się władze według rangi, duchowieństwo a potem cechy, gimnazjum i skauci. (...) Najpierw nadmieniałem, iż jest dla mnie i dla powiatu wielkim zaszczytem, że jako pierwszy z wielkopolskich starostów mam zaszczyt powitać Głowę Państwa Polskiego. Powiat nasz leży na samej granicy Śląska i stąd był zawsze na ataki germanizmu więcej narażony, jak inne środkowe strony. Niemcy byli tak pewni Ostrowa, że Ostrów nawet niemieckim Ostrowem nazwali. Ale były to pozory, bo gdy tylko nadarzyła się sposobność, siłą zrzucaliśmy nienawistne jarzmo i chlubiśmy się tem, że już 10 listopada sformowaliśmy batalion wojsk polskich, podczas gdy w reszcie księstwa panowały polsko – niemieckie socjalistyczne Soldaten – Rathy. Siły i odwagę do tego przedsięwzięcia czerpaliśmy z miłości do Polski i z czysto narodowych pobudek, a obce nam były wszelkie destruktywne, socjalistyczno –

¹⁴⁸ A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, Powstanie ... , s. 456.

¹⁴⁹ Tamże, s. 459

¹⁵⁰ J. Pietrzak, O reprezentację byłego zaboru pruskiego w Sejmie Ustawodawczym w 1919 r., *Dzieje Najnowsze* 1976, z. 4, s. 3 – 20.

¹⁵¹ Jedynym przedstawicielem delegacji niemieckiej, który nie parafował dokumentów Traktatu Wersalskiego był Otto Landsberg – Minister Sprawiedliwości Rzeszy, absolwent ostrowskiego gimnazjum. J. Biernaczyk, *Słownik ...* , s. 77 – 78.

¹⁵² K. Dembski, *Wielkopolska w początkach ...* , s. 119; A. Czubiński, *Wielkopolska w latach 1918 – 1939*, Poznań 2000, s. 27.

¹⁵³ Integracja jednostek wojska byłego zaboru pruskiego z Wojskiem Polskim zakończyła została 20 VIII 1919 r. Zob. B. Polak, *Zjednoczenie Armii Wielkopolskiej z Wojskiem Polskim w 1919 r.*, w: *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919 (artykuły i przyczynki)*, Kościan 1975, s. 107 – 133.

komunistyczne doktryny”¹⁵⁴. Wskazanie w przemowie na występujące różnice polityczne w chwili wyzwolenia, świadczyło o rysującym się podziale w wolnej już ojczyźnie. Ostrów znalazł się w niepodległej ale podzielonej politycznie Polsce. Pierwsze wybory do Rady Miejskiej i uzupełniające do Sejmu Ustawodawczego, jeszcze tak wyraźnie nie ujawniły podziałów na stronnictwa, ponieważ stanowiły formę antyniemieckiego plebiscytu.

W odrodzonym państwie Ostrów znalazł się na jego peryferiach. W okresie walki o granice miasto stało się miejscem schronienia dla: uchodźców, uciekinierów i zesańców politycznych. Latem 1920 r., gdy wojska sowieckie zagrażały Warszawie, Wielkopolska była ostatnim zapleczem frontu. Do Poznania ewakuowano urzędy centralne. W tym czasie w Wielkopolsce schroniło się ok. 10 tys. uchodźców¹⁵⁵. Przebywający w Ostrowie na przeszkoleniu wojskowym Jarosław Iwaszkiewicz, pisał: „...Tutaj moc Rosjan, bo to ich centralizacja jest Suchomlinow, Mreżkowski itd. w tej dziurze”¹⁵⁶. W Ostrowie przebywał w tym czasie Dymitr Mereżkowski, należący wspólnie z Borysem Sawinkowem, do Rosyjskiego Komitetu Politycznego. Razem z gen. Władimirem Staël von Holstein, tworzyli rosyjskie oddziały wojskowe do walki z armią sowiecką¹⁵⁷. W Ostrowie po podpisaniu rozejmu między II RP i bolszewicką Rosją, działały: Rosyjski Komitet Ewakuacyjny armii gen. Piotra Wrangla i rosyjski Czerwony Krzyż. Samorząd organizował koncerty charytatywne na rzecz Czerwonego Krzyża w teatrze miejskim¹⁵⁸. Okres bitwy warszawskiej znalazł swój ślad na dalekim zapleczu frontu¹⁵⁹. Starosta informował Wojewodę w Poznaniu: „...W nocy z dnia 30 na 31 lipca zostały porozlepiane po mieście plakaty wzywające do walki przeciw Żydom. Plakaty te moim zdaniem są agitacją bolszewicką, której celem jest wywołać u nas w Wielkopolsce zamęty i rozruchy. (...) Ponieważ prawie pewny jestem, że agitację tę wywołali przybysze Czerwonego Krzyża rosyjskiego, przeto wczoraj 31 lipca, przystąpiłem do zaareztowania (...) po dokładnej rewizji ich dokumentów i papierów okazało się, że są to agitatorzy bolszewiccy, których zadanie jest pod pozorem aprowizacji i tworzenia szpitali szerzyć zamęt u naszej ludności i mieć teren przygotowany na ewentualną inwazję”¹⁶⁰. Z drugiej strony władze lokalne zwracały uwagę na zagrożenie ze strony Niemców: „...którzy pod pozorem wakacji uzyskawszy swego czasu pozwolenie na przyjazd czy to z konsulatu, czy z biura paszportowego w Poznaniu przyjechali bez powodu do Ostrowa (...) Między nimi jest wielu oficerów pruskich jak: Than syn kupca, Koenigk syn dzierżawcy z Krępy, Hollmann, major Schoen. Ludzie ci, prawdopodobnie pod pozorem odwiedzin krewnych czy wakacji uprawiają szpiegostwo na rzecz Niemiec”¹⁶¹. W ważnej chwili dla losów państwa, Niemcy sprawdzali

¹⁵⁴ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 9. Pismo Józefa Lipskiego z dnia 5 września 1936.

¹⁵⁵ A. Czubiński, Wielkopolska .., s. 33

¹⁵⁶ J. Iwaszkiewicz, Listy z Ostrowa, Ostrów Wielkopolski 1991, s. 15.

¹⁵⁷ Tamże., s. 8 ; A. St. Kowalczyk, Sawinkow w Warszawie, Res Publica, nr 9, 1988.

¹⁵⁸ J. Iwaszkiewicz, Listy ... , s.16.

¹⁵⁹ J. M. Pietrzak, „ Wpisani w Ostrów Wielkopolski – wybitne postacie w dziejach miasta”, wystawa plenerowa – Rynek październik – grudzień 2012, Ostrów Wielkopolski 2012, s. 13.

¹⁶⁰ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 1. Pismo starosty z 1 sierpnia 1920.

¹⁶¹ Tamże, pismo starosty z dnia 30 lipca 1920.

nastroje i liczyli na zniechęcenie ludności Wielkopolski do rządu w zagrożonej Warszawie. Mieszkający w Berlinie i Wrocławiu ostrowscy Niemcy, przejawiali większą aktywność. W dniu 8 IX 1920 r. utworzyli, z siedzibą w Berlinie Związek Ostrowiaków „Verein Heimattreuer Ostrowoer”. W późniejszym okresie wydawali organ prasowy „Ostrowoer Heimat – Zeitung”, który ukazywał się od marca 1926 do grudnia 1931 roku¹⁶².

Po bitwie warszawskiej w okolicach Ostrowa nadal przebywali Rosjanie: „W Szczypiornie i Skalmierzycach znajduje się znaczna ilość żołnierzy rosyjskich armii Judenicza, którzy za wiedzą i zgodą Ministra Spraw Wojskowych tworzą oddziały mające walczyć przeciw bolszewikom. W Ostrowie znajduje się około 50 osób, którzy mają organizować Czerwony Krzyż rosyjski dla tej armii”¹⁶³. Miasto było w tym czasie świadkiem ekscesów wojsk rosyjskich: „zdarzają się wypadki, że żołnierze rosyjscy szczególnie kozacy na koniach w liczniejszych grupach przybywają do Ostrowa wykupując towary wszelkiego rodzaju po najwyższych cenach i wracają gromadnie do Szczypiorna. Policja jest w tym wypadku bezradna”¹⁶⁴. W mieście spokój zapanował dopiero po 20 października, kiedy oddziały rosyjskie opuściły obóz w Szczypiornie w efekcie działań Komisji Demobilizacyjnej.

Dnia 12 XII 1920 r. mieszkańcy witali, wracający z frontu wschodniego 60 Pułk Piechoty Wielkopolskiej¹⁶⁵. Od tego momentu w Ostrowie i powiecie zapanował spokój. Władze samorządowe oprócz zadań własnych, rozwiązywały podstawowe problemy gospodarcze, związane z zaopatrzeniem ludności w żywność i dotyczące zakwaterowania mieszkańców. Zasługą ostrowskiego samorządu w latach 1919 – 1920, było stworzenie własnej organizacji gospodarki miejskiej i administracji komunalnej, z wykorzystaniem istniejącej po zaborcach infrastruktury oraz praw. Proces ten dokonał się w trakcie powstania wielkopolskiego i zagrożenia wojną 1920 r.

2.4. Druga kadencja Rady Miejskiej w czasach demokracji parlamentarnej 1921 – 1925.

Z chwilą zakończenia walk o kształt terytorialny i ustrojowy państwa, w mieście uległy zmianie stosunki polityczne. Dotychczasowy uproszczony podział na Niemców i Polaków przestał obowiązywać. Największe wpływy na terenie miasta i w samorządzie miała endecja zrzeszona w Stronnictwie Narodowo – Demokratycznym (SND). Tworzyli ją przedstawiciele mieszczaństwa, okolicznego ziemiaństwa i miejscowej inteligencji, pod przewodnictwem Stefana Rowińskiego i Aleksandra Dubiskiego¹⁶⁶. SND dysponowało najpoczytniejszymi

¹⁶² Południowa Wielkopolska, nr 50 z 1966.

¹⁶³ APK, Starostwo..., sygn. 1. Pismo starosty z 5 sierpnia 1920.

¹⁶⁴ Tamże, pismo starosty z 9 października 1920.

¹⁶⁵ K. Szepietowski, W II Rzeczypospolitej, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 37.

¹⁶⁶ Tamże, s. 36.

organami prasowymi i wywierało duży wpływ na opinię publiczną. Były to: „Gazeta Ostrowska” i „Orędownik Ostrowski”.

Ważną rolę polityczną odgrywało Narodowe Stronnictwo Robotnicze, przekształcone w Narodową Partię Robotniczą (NPR). Cieszyło się sporym poparciem wśród wracających z Niemiec do Ostrowa optantów a zwłaszcza robotników z Westfalii, gdzie duży wpływ wywierało Zjednoczenie Zawodowe Polskie. Partia kierowana była przez Józefa Pełczyńskiego a jej aktyw tworzyli: Piotr Pussak i adwokat Antoni Banaszak¹⁶⁷. Działacze ci wchodziłi w skład Rady Miejskiej. Również NPR miała duże możliwości oddziaływania, wydając organ prasowy „Goniec Narodowy”. Największym jednak oparciem dla partii były związki zawodowe (Zjednoczenie Zawodowe Polskie). Natomiast Stronnictwo Mieszczańskie i ruch chrześcijański – społeczny, nie odgrywały większej roli w samorządzie¹⁶⁸.

W okresie drugiej kadencji rady w latach 1921 – 1925, układ polityczny ulegał kolejnym zmianom. Inicjatywa radnych doprowadziła do wybudowania na terenie miasta w latach 1920 – 22 Fabryki Wagon. Duży wpływ na jej lokalizację miał samorząd, przeznaczając nieodpłatnie tereny miejskie przy ul. Wrocławskiej pod jedną z pierwszych inwestycji w II RP¹⁶⁹. Fabryka częściowo likwidowała problem bezrobocia, dając pracę początkowo 1100 robotnikom. Pod względem politycznym, pojawiło się wśród pracowników poparcie dla Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). Starsi działacze nawiązywali do tradycji PPS – zaboru pruskiego. Partia dysponowała wpływami w Związku Zawodowym Kolejarzy i wyrażała swoje poglądy na łamach „Tygodnika Ludowego”. Działacze socjalistyczni współtworzyli samorząd jako radni, m.in.: Stanisław Suda, Jan Bestry, Leon Domański i Władysław Hoffmann¹⁷⁰. Partia zyskiwała duże poparcie wśród najemnych pracowników rzemiosła i bezrobotnych. Wiązało się to również z trudnościami aprowizacyjnymi i wysoką inflacją.

W Wielkopolsce w tym czasie dochodziło do strajków robotniczych i demonstracji ulicznych. Zgłaszano postulaty podwyższenia zarobków i sprawnego rozdziału chleba. Również w Ostrowie 15 I 1921 r. wystąpiły braki w zaopatrzeniu, które doprowadziły do strajku. Starosta informował: „...obecnie Magistrat postanowił zaprowadzić ścisłą kontrolę obywatelską w piekarniach i wyznaczył do odbierania mąki tylko uczciwych piekarzy wobec czego jest nadzieja polepszenia. Zależnem jednak wszystko jest od dowozu zboża z innych powiatów, gdyż o ile nie będzie mąki i chleba, ludność rozagitowana i podburzona przez piekarzy i agitatorów komunistycznych łatwo może dać się porwać do rozruchów”¹⁷¹. W dwa dni później starosta apelował do Ministra b. Dzielnicy Pruskiej, wskazując na źródło zagrożenia społecznego: „...proszę usilnie o zapewnienie dostawy wytworów chlebowych,

¹⁶⁷ Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, *Działalność ...*, s.142.

¹⁶⁸ K. Pawlak, *Polska odrodzona*, w: *Ostrów Wielkopolski. Dzieje ...*, s.283 i 284.

¹⁶⁹ M. M. Drozdowski, *Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Polska Odrodzona*, Warszawa 1982, s. 420.

¹⁷⁰ A. Ludwiczak, Z. Szymańska, *Dzieje Związku Zawodowego Kolejarzy w Ostrowie Wielkopolskim*, w: *Kształtowanie się władzy ludowej w Ostrowie w latach 1945 – 1949*. Red. T. Kaczmarek, Ostrów Wielkopolski 1974, s. 101.

¹⁷¹ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 1. Sprawozdanie sytuacyjne starosty z 15 stycznia 1921.

gdyż Ostrów jest miastem robotniczym ogromnie podminowanym przez sąsiedztwo z Kongresówką i agitatorzy łatwo mogą wyzyskać brak chleba dla wywołania rozruchów potrzebnych im w celu politycznym¹⁷². Rzeczywistym powodem braku zaopatrzenia był masowy przemysł chleba do Kalisza, co stanowiło opłacalny proceder, w związku z istniejącą do lipca 1921 r. granicą celną, między Wielkopolską i byłą Kongresówką. Według doniesień policji: „...wiele osób chleb na kartki pobrany sprzedaje zaraz u wyjścia z piekarni po 40 do 50 marek (...) i chleb ten zostaje następnie przemycany do Kalisza, gdzie za bochenek płacą po 100 i 200 marek¹⁷³. Wzrost kosztów utrzymania, inflacja i brak zaopatrzenia, doprowadziły do strajków robotniczych również wcześniej, w lutym 1920 r. na obszarze całej Wielkopolsce. W zakładach samorządowych, po raz pierwszy użyto wojska w charakterze łamistrajków. Starosta informował: „Przebieg strajku jest spokojny. W mieście zarządziłem wzmocnione patrole wojskowe i wydałem zakaz szynkowania alkoholu na czas strejku (...) Gazownia, młyn parowy i wodociągi zabezpieczyłem a ponieważ zagaszenie piecy w gazowni może przynieść miastu krociowe szkody, przeto wojsko dokłada węgle do pieców aby nie wygasły. (...) o ile strajk do soboty nie będzie skończony, zaczną kolejjarze w Ostrowie strajk sympatyczny (solidarnościowy)¹⁷⁴. Strajk zakończył się kompromisem, z żądanej 40 proc. podwyżki zarobków, robotnicy otrzymali tylko 10 proc. więcej.

Oprócz rozwiązywania narastających problemów gospodarczych i społecznych tego okresu, w marcu 1921 r. samorząd brał udział w akcji wspierania walki o odzyskanie ziem Górnego Śląska. Powstały latem Komitet Obrony Górnego Śląska, ustanowił w Ostrowie punkt zborny dla wysyłania uprawnionych do głosowania z terenów południowej Wielkopolski. W czasie tygodnia poprzedzającego plebiscyt z 20 marca 1921 r., w mieście przyjmowano Ślązaków, organizowano zbiórki pieniędzy i darów. Samorząd organizował część prac, a w odezwie do mieszkańców Magistrat apelował: „Ponieważ i gości plebiscytowych jako i przejeżdżających przez Ostrów trzeba ugościć, dlatego odzywamy się do ofiarności ogółu, aby darów na powyższy cel nie szczędzili. (...) Należy więc przyjąć naszych gości najwspanialej, dlatego upraszamy obywateli miasta, ażeby swe domy wystroili w girlandy, chorągwie i napisy narodowe, poczynawszy od niedzieli, dnia 13 marca, gdyż w tym dniu zaczną zjeżdżać plebiscytowcy¹⁷⁵. Zbiórkę funduszy nadzorowali: starosta Franciszek Bohdanowicz i ks. dziekan Henryk Zborowski. Miasto gościło przejazdem ok. 2 000 Ślązaków. Na teren plebiscytowy odprawiono, w dniu poprzedzającym głosowanie 10 pociągów. Magistrat zorganizował wiec w ogrodzie strzelnicy miejskiej, na którym odczyt o historii Górnego Śląska wygłosił dyrektor gimnazjum Jan Friedberg¹⁷⁶. O uspokojeniu nastrojów zadecydowało postanowienie Rady Ligi Narodów z 12 X 1921 r. o przyznaniu Polsce 1/3 części spornego obszaru Śląska.

¹⁷² Tamże. Sprawozdanie sytuacyjne starosty z 17 stycznia 1921.

¹⁷³ Tamże.

¹⁷⁴ Tamże. Sprawozdanie sytuacyjne starosty z 16 lutego 1921.

¹⁷⁵ Orędownik Ostrowski, nr 20 z 9 III 1921.

¹⁷⁶ Orędownik Ostrowski, nr 23 z 19 III 1921.

Konflikty narodowościowe wśród mieszkańców uwidoczniły się wkrótce. Ich podłożem były ciągłe podwyżki cen, braki zaopatrzenia i rosnące bezrobocie w regionie. Endecja wyrażała pogląd, że występujące trudności są ekonomicznym następstwem działań Niemców i Żydów. Inicjatywę podjęli miejscowi działacze NPR i organizacji związkowych, kontrolowanych przez Zjednoczenie Zawodowe Polskie. Pretekstu dostarczyły pogłoski o prześladowaniu Polaków w Niemczech, w odwecie za trzecie powstanie śląskie. Na 28 maja NPR zwołała wiec w Ostrowie na którym wg doniesień policji: „poufnie umówiono się by wszystkich robotników po skończonej pracy zabrać do miasta i urządzić odwet na Niemcach odnośnie Żydach”¹⁷⁷. Na wiecu uchwalono rezolucję, żądającą wysłania przez rząd noty dyplomatycznej w sprawie zaprzestania prześladowań Polaków¹⁷⁸. W przeciwnym razie grożono odwetem na Niemcach zamieszkających w mieście. Dnia 2 VII 1921 r. po wyjściu robotników pierwszej zmiany z Fabryki Wagon, tłum manifestantów skierował się na rynek, gdzie rozdzielony na grupy demolował sklepy niemieckie i żydowskie. Robotnicy pobili i zrabowali mienie m.in. Waltera Hirscha – właściciela browaru, Hermana Richtera – browarnika, Maxa Spiro – kupca, Juliusza Rostalskiego – cieśli, Juliusza Ratscha – cieśli, Karla Rostalskiego – robotnika kolejowego, Grünberga – kupca żydowskiego, Karola Retzlaffa – zegarmistrza¹⁷⁹. Wobec zaistniałych faktów policja nie była w stanie opanować tłumu i dopiero o godz. 18.00 wojsko zaprowadziło w mieście porządek.

W następnym dniu burmistrz Stanisław Musielak wydał odezwę, w której stwierdzał: „...wczoraj tłum niepoczytalny i nie zdający sobie sprawy ze swych zbrodniczych zamiarów i występków, dopuścił się karygodnych gwałtów, kradzieży, zniszczenia i obrabowania majątku, oraz uszkodzeń cielesnych licznych współmieszkańców naszego miasta, zaliczających się do mniejszości narodowych, którym traktat wersalski gwarantuje równe prawa”. Następnie apelował: „...do rozsądku i zdrowego rozumu wszystkich tych, których to dotyczy, ażeby opamiętali się, gdyż inaczej nie tylko sprowadzą większe jeszcze nieszczęście na miasto i poszczególnych obywateli, lecz swoją niemądrą i zbrodniczą robotą, ciężkie położenie międzynarodowe, w jakim się Państwo Polskie znajduje, jeszcze pogorszą”¹⁸⁰.

W następstwie rozruchów aresztowano robotników podburzających do zamieszek, a konsul niemiecki w Poznaniu złożył zażalenie do rządu w Warszawie w dniu 10 lipca. Prasa niemiecka komentowała, że w odróżnieniu od demonstracji w innych miastach Wielkopolski: „Policja państwowa w chwili otrzymania wiadomości o rozruchach spokojnie dołożyła wszelkich starań aby rozruchy uśmierzyć i zapewnić pomoc zagrożonym Niemcom i

¹⁷⁷ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 1. Raport Komendy Powiatowej Policji z 4 czerwca 1921.

¹⁷⁸ W czerwcu 1921 r. z inspiracji organizacji zawodowych zrzeszonych w ZZP, przeprowadzono demonstracje antyżydowskie i antyniemieckie w Lesznie, Kępnie, Koźminie, Krotoszynie, Inowrocławiu i Zbąszyniu. Zob. A. Czubiński, Wielkopolska ..., s. 45.

¹⁷⁹ APK, tamże. Raport do Wydziału Bezpieczeństwa z 27 czerwca 1921; A. Rhode, Ostrowoer Erinnerungen. Wspomnienia ostrowskie, Ostrów Wielkopolski 2008, s. 34 i 132.

¹⁸⁰ Tamże.

Żydom”¹⁸¹. Rzeczywiste podłoże rozruchów, tłumaczył raport policji do Wydziału Bezpieczeństwa w Poznaniu: „Wpływy PPS i jej znaczenie w życiu tutejszych robotników zaczęła współzawodniczyć z NPR. Na wzrost agitacji socjalistycznej wpłynęły ostatnie zajścia w Ostrowie, powrót z Westfalii reemigrantów pozostających dotychczas pod wpływem hasel skrajnie wywrotowych (...) coraz gorsze położenie materialne w związku z wzrostem cen oraz wzrastające niezadowolenie i rozgoryczenie wobec masowych zwolnień robotników”¹⁸². Zwłaszcza te ostatnie przyczyny doprowadziły do rozruchów. Burmistrz, po raz kolejny przy pomocy policji i wojska opanował sytuację w mieście. Wydarzenia stanowiły, dla urodzonego w Ostrowie pisarza Leo Hirscha, inspirację do stworzenia jednego z wątków powieści „Lampion”¹⁸³.

Procesy zmian zachodzących w układzie sił politycznych w organach samorządu, znalazły odzwierciedlenie w głosowaniu do Rady Miejskiej w 1921 r. Już na V zjeździe Miast Polskich w Poznaniu, który odbył się w dniach 9 – 11 IV 1921 r., zarzucano dotychczasowym radom – nominację, a nie pochodzenie z wyborów. Powszechnie krytykowano ich endecko – chadecki charakter¹⁸⁴. Drugie w wolnym państwie wybory zarządził Minister b. Dzielnicy Pruskiej, przed upływem kadencji, decydując się na przeprowadzenie głosowania w całej dzielnicy. Na mocy rozporządzenia ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 12 VIII 1921 r. o zmianie ordynacji miejskiej dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej z dnia 30 V 1853 r. i o przeprowadzeniu wyborów w miastach byłej dzielnicy pruskiej¹⁸⁵ – wygasły mandaty radnych. Dokonując zmian w pruskiej ordynacji, określono nowe pojęcie czynnego prawa wyborczego – tzw. prawo swojszczyzny. Przysługiwało ono bez względu na płeć obywatelom państwa polskiego, którzy ukończyli 21 rok życia, od sześciu miesięcy stale zamieszkiwali w granicach gminy i posiadali pełnię praw obywatelskich. W ten sposób potwierdzone zostały zasady pięcioprzymiotnikowego prawa wyborczego. Bierne prawo wyborcze przysługiwało osobom, które ukończyły 25 rok życia i posługiwały się językiem polskim w mowie i piśmie¹⁸⁶. Kadencja Rady została skrócona z 6 do 4 lat.

Termin wyborów w Ostrowie wyznaczono na 11 XII 1921 r., a głosowanie odbyło się w godz. od 9.00 do 17. 00. Listy zgłaszanych kandydatów zawierały dwa razy tyle nazwisk ilu wybierano radnych (2 x 24 kandydatów). W związku z dotychczasowymi sporami politycznymi i finansowymi, jakie występowały w samorządzie, prasa apelowała: „...Rada miejska ma za zadanie kierowanie sprawami gospodarczymi miasta, natomiast mieszanie w

¹⁸¹ Posener Tageblatt z 9 VI 1921.

¹⁸² APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 1, raport do Wydziału Bezpieczeństwa z 27 czerwca 1921.

¹⁸³ Była to powieść Leo Hirscha, *Lampion*. Ein Kleiner Roman, Mährisch - Ostrau 1928. Por.: W. Banach, *Ostrowska Nostalgia*, Ostrów Wielkopolski 2011, s. 48; J. Biernaczyk, *Słownik biograficzny Żydów ostrowskich*, Ostrów Wielkopolski 2012, s. 48-49; R. Dziergwa, *Dziedzictwo wielokulturowego pogranicza a tożsamość. Obraz południowych rubieży Wielkopolski w literaturze polskiej i niemieckojęzycznej XIX i XX wieku*, Ostrzeszów - Poznań 2015, s. 132-134.

¹⁸⁴ Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, *Działalność ...*, s. 145.

¹⁸⁵ Dz. U. R. P. nr 71 z 1921 r., poz. 490.

¹⁸⁶ A. Gulczyński, *Władze miasta ...*, s. 215 i 216

to kwestii politycznych nie powinno mieć miejsca, a uwydatnianie wszelkich interesów partyjnych w gospodarce miejskiej szkodzi tylko miastu i pośrednio obywatelom. Z tego powodu ustawianie list wyborczych przez poszczególne stronnictwa polityczne trzeba nazwać wręcz szkodliwym¹⁸⁷. W apelu tym zwracano również uwagę na trudną sytuację gospodarczą miasta w 1921 r.

Nie ustalono ilości kandydatów. Komitety wyborcze utworzyły następujące listy: kompromisowa (lista Polska) poprzez połączenie kandydatów ze ZLN, Chadeccji i Stronnictwa Mieszczańskiego; kolejna lista – NPR i ostatnia PPS. Niemcy nie zgłosili kandydatów do rady. Stojący na czele komisji wyborczej burmistrz St. Musielak, wydzielił 10 obwodów głosowania, z siedzibami w: 1 w Strzelnicy miejskiej, 2 w Hotelu Europejskim, 3 w Hotelu Polonia, 4 w Hotelu pod Poczta, 5 w Hotelu polskim, 6 w Sali Sylwestra Spychalskiego na ul. Wrocławskiej 26, 7 w auli gimnazjum, 8 w Domu Katolickim, 9 w domu administracyjnym gazowni i 10 w budynku kolejowym przy dworcu PKP¹⁸⁸. Nie ustalono ilości oddanych głosów i frekwencji.

Nową Radę tworzyli w większości radni z listy kompromisowej, która uzyskała 15 mandatów. Spośród nich: ZLN otrzymał 8 mandatów natomiast sojusznica Partia Chrześcijańsko- Demokratyczna 7 miejsc. Lista polska uzyskała wsparcie Stronnictwa Mieszczańskiego oraz Zachodniej Straży Obywatelskiej. Umocniła swoją pozycję w Radzie NPR, zdobywając 9 mandatów¹⁸⁹. Zasady solidaryzmu społecznego, zdecydowana krytyka socjalistów i współpraca z kręgami kościelnymi – głoszone przez NPR, znalazły uznanie wśród wyborców. PPS nie uzyskała żadnego mandatu. W Radzie II kadencji, zdecydowaną przewagę zdobył blok endecko – chadecki (15 radnych); opozycję tworzyła NPR (9 radnych), która skutecznie wyeliminowała w wyborach kandydatów PPS.

W odniesieniu do wyników wyborczych w miastach powiatowych Wielkopolski, samorząd Ostrowa nie odbiegał znacząco od pozostałych ośrodków. Większość mandatów zdobyły listy endecji i chadeccji, dał się jednocześnie zauważyć wzrost wpływów NPR w radach miast powiatowych w roli opozycji¹⁹⁰.

Drugą kadencję charakteryzowała stabilność polityczna. Do 1925 r. działały trzy kluby radnych: 1 połączone Stronnictwo Mieszczańskie i ZLN; 2 Chrześcijańska Demokracja i 3 – NPR¹⁹¹. Funkcję przewodniczącego Rady pełnił Piotr Lasota ze ZLN, jego zastępcą został wybrany Józef Jondro z Chrześcijańskiej Demokracji, sekretarzem był Stefan Dolatowski z NPR¹⁹². Stabilność polityczną władze miasta osiągnęły w dużym stopniu na skutek reformy monetarnej premiera Władysława Grabskiego, dzięki której uchwalono zrównoważony budżet.

¹⁸⁷ Orędownik Ostrowski, nr 99 z 10 XII 1921.

¹⁸⁸ Orędownik Ostrowski, nr 87 z 29 X 1921.

¹⁸⁹ Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność ..., s. 150.

¹⁹⁰ Tamże.

¹⁹¹ Goniec Narodowy, nr 203 z 3 IX 1925.

¹⁹² Orędownik Ostrowski, nr 6 z 19 I 1924.

Równocześnie odbyły się pierwsze wybory do sejmiku powiatowego. Obszar powiatu ostrowskiego nie uległ zmianie od czasu zaborów i obejmował 414 km². Ludność liczyła 48 129 osób. W skład powiatu wchodziły: 54 gminy wiejskie, 37 obszarów dworskich i cztery obwody – Ostrów Północ, Ostrów Południe, Sieroszewice i Skalmierzyce¹⁹³. Wybory były przeprowadzone na podstawie rozporządzenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 12 VIII 1921 r. Z terenu powiatu bezpośrednio wybierano 20 posłów, z obszaru miasta pośrednio Rada Miasta obsadzała 10 miejsc tzw. przedstawicieli. Jeden poseł reprezentował 1 500 mieszkańców. Ordynacja była pięcioprzymiotnikowa. Czynne prawo do głosowania przysługiwało od ukończenia 21 roku, z jednoczesnym posiadaniem obywatelstwa polskiego i zamieszkiwania na stałe w obrębie powiatu. Bierne prawo, obejmowało osoby, które ukończyły 25 lat, władały językiem polskim w mowie i piśmie, posiadały honorowe prawa obywatelskie, obywatelstwo polskie i od 12 sierpnia 1921 r. miały stałe zameldowanie w powiecie¹⁹⁴. Wybory przyniosły zwycięstwo NPR, która uzyskała 15 mandatów (50 proc.). Drugie miejsce zajęła lista polska (endecja) z 9 miejscami (30 proc.), kolejne PSL „Piast” z 6 mandatami (20 proc.)¹⁹⁵. W Wielkopolsce również w większości sejmików NPR zdobył 45,7 proc. miejsc, endecja – 33,4 proc. i PSL „Piast” – 18,3 proc¹⁹⁶. Wyniki wyborów do sejmiku powiatowego, w 1921 r. w Ostrowie, były podobne do danych Wielkopolskich. Ujawniły podział polityczny wśród społeczeństwa Wielkopolski południowej, na zwolenników: NPR, endecji i PSL „Piast”¹⁹⁷.

W związku z likwidacją Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej w kwietniu 1922 r. i procesem unifikacji II Rzeczypospolitej przeprowadzono wybory do sejmiku wojewódzkiego. Wicemarszałkiem Poznańskiego Sejmiku Wojewódzkiego wybrany został na inauguracyjnym posiedzeniu, 7 XI 1922 r., radny z Ostrowa, Antoni Banaszak – adwokat reprezentujący NPR¹⁹⁸.

¹⁹³ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ... , s. 248.

¹⁹⁴ Orędownik Ostrowski, nr 82 z 12 X 1921.

¹⁹⁵ Skład pierwszego sejmiku powiatowego: Idzi Matyśkiewicz – Krępa, Jan Drygała – Krępa, Stanisław Marchewka – Biskupice Ołoboczne, Jan Józefiak – Ostrów, Jan Figlak – Ostrów, Jan Stachurski – Przygodzice, Józef Kubik – Westrza, Ignacy Walczak – Sadowie, Franciszek Kubiak – Westrza, Paweł Górski – Wysocko Małe, Wawrzyn Knychała – Ołobok, Ignacy Jaźwiec – Rososzyca, Mikołaj Lisiak – Sławin, Ignacy Koprowski – Wielowieś, Józef Berger – Sieroszewice, Franciszek Sommer – Skalmierzyce, Ludwik Łęcki – Węgry. Orędownik Ostrowski, nr 102 z 21 XII 1921.

¹⁹⁶ A. Czubiński, Wielkopolska ... , s. 51.

¹⁹⁷ Orędownik Ostrowski, nr 102 z 21 XII 1921.

¹⁹⁸ Antoni Banaszak urodził się w 1881 r. w Pięczkowie, powiat Śrem. Studiował prawo, ekonomię i historię sztuki na uniwersytetach we Wrocławiu, Monachium i Berlinie. Od 1911 r. pracował jako jedyny adwokat – Polak w Westfalii (w Bochum). Brał udział w pracach ZZP i zasłynął jako obrońca w procesach politycznych. Pisał artykuły w „Wiarusie Polskim”. W okresie 1915 – 1918 służył jako starszy szeregowiec w armii niemieckiej. W wojsku polskim po I wojnie pełnił funkcję wiceprezesa sądu doraźnego w Ostrowie. Pełnił funkcje radnego miasta i sejmiku powiatowego. W 1921 r. wydał podręcznik: „Wykłady z prawa karnego i kryminalistyki dla policji państwowej”. Był senatorem I kadencji. Zob. T. W. Rzepeccy, Sejm i Senat 1922 – 1927, Poznań 1923, s. 395 i 396.

Wzrastające znaczenie samorządu miasta Ostrowa w okresie 1921 – 1925, znalazło potwierdzenie m.in. w objęciu stanowiska wicemarszałka sejmiku, przez radnego Antoniego Banaszaka. W listopadzie 1922 r. zakończył się proces odbudowy pełnego samorządu Wielkopolski na poziomie: gminy, powiatu i województwa. Początkowe strajki przeciwko podwyżkom cen i nacjonalistyczne demonstracje, ustąpiły miejsca wyborom. Ugruntowano podstawy lokalnej demokracji w Ostrowie, powiecie i województwie.

2.5. Wybory do Rady Miejskiej III kadencji i zmiana układu sił politycznych w latach

1925 - 1929.

Kolejne wybory po upływie czteroletniej kadencji, odbyły się 11 X 1925 r. Kampania do Rady Miejskiej przebiegała w tle kryzysu gospodarczego, jaki wystąpił po załamaniu się reform rządu Władysława Grabskiego. Duży wpływ na zmianę nastrojów społecznych w Wielkopolsce miała wojna celna z Niemcami. Spadały wskaźniki eksportu produktów rolnych i wzrastało bezrobocie. W Ostrowie doszło do radykalizacji poglądów politycznych i społecznych. Po raz pierwszy: „...w dniu 1 maja urządziło tutejsze towarzystwo socjalistyczne pochód przez miasto ze sztandarami i rozmaitemi tablicami z napisem jak: >>Żądamy pracy<<, >>Żądamy pokoju<<”¹⁹⁹.

W agitacji przedwyborczej, prasa urzędowa nawoływała do rozsądku: „Radny miejski nie potrzebuje być ani endekiem, ani chadekiem, ani enperowcem, ani żadnym innym partyjnikiem, ale musi być człowiekiem rozumnym i bezstronnie dbającym o dobro całej ludności miasta”²⁰⁰. Zwracano uwagę na stabilne funkcjonowanie gospodarki komunalnej w mieście. Prasa endecka podgrzewała walkę polityczną, szermując hasłami szowinistycznymi: „...są i jeszcze inne jednostki, wypełzły z pod czerwonego sztandaru, z kieszeniami napchanymi dość podejrzaną walutą, która zanadto zalatuje cebulą – tych zadaniem i szczytem marzeń jest największe gardłowanie, wyszydzanie księży i kościołów. Lecz sądzimy, że nikt z prawych Polaków nie będzie ich popierał, a tem samem profanował to, co jest dla nas najświętsze...”²⁰¹. Działacze endecji wysuwali program solidaryzmu społecznego, tworzenia wspólnego frontu: robotników, rzemieślników, urzędników i inteligencji przeciwko socjalistom.

Miejska Komisja Wyborcza, kierowana przez burmistrza Stanisława Musielaka, który sprawował urząd od 31 I 1920 do 18 VII 1929, wyznaczyła termin wyborów na 11 X 1925 r.,

¹⁹⁹ Orędownik Ostrowski, nr 36 z 5 V 1925.

²⁰⁰ Orędownik Ostrowski, nr 59 z 24 VII 1925.

²⁰¹ Goniec Narodowy, nr 206 z 6 IX 1925.

w godz. od 9.00 do 17.00. Miasto podzielono na 8 obwodów głosowania, Zmieniono przynależność ulic i siedziby lokali wyborczych, w porównaniu z poprzednimi wyborami²⁰².

W Magistracie, w budynku ratusza, zostały wyłożone spisy wyborców, które mieszkańcy mogli sprawdzać w ciągu 2 tygodni. Na listach umieszczeni byli ci, którzy ukończyli 21 lat i uzyskali prawo swojszczyzny. Ludność wybierała 24 radnych spośród 186 kandydatów, zgłoszonych przez sześć komitetów wyborczych: NPR (lista nr 1), z adwokatem Antonim Banaszakiem na czele, składała się z 43 kandydatów, PPS oraz Klasowe Związki Zawodowe (KZZ), (lista nr 2), z kolejarzem Stanisławem Sudą, liczyła 22 nazwiska, Wydziału Cechowego pod nazwą „Lista Rzemieślnicza” (lista nr 3), ze ślusarzem Franciszkiem Bąkiem, liczyła 24 kandydatów, Zjednoczenia restauratorów (lista nr 4), z restauratorem Baltazarem Muszyńskim, tworzyła 15 nazwisk, Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiego Demokracji (lista nr 5), z lekarzem Stefanem Ożegowskim, obejmowała 46 kandydatów, ZLN (lista nr 6), z wydawcą i księgarzem Stefanem Rowińskim, liczyła 36 nazwisk²⁰³.

Większość komitetów, w związku z pogorszeniem sytuacji gospodarczej w mieście, głosiła hasła naprawy finansów komunalnych i wychodzenia z kryzysu budżetowego. W 1925 r. wg danych Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy, w Ostrowie poszukiwało stałego zajęcia 438 osób, w tym 300 robotników niewykwalifikowanych²⁰⁴. Stanowiło to ważny problem społecznym, w liczącym 18 737 osób mieście. Także sezonowa emigracja zarobkowa, uległa ograniczeniu: „...na podstawie noty werbalnej Ambasady Francuskiej z dnia 22 czerwca br. (1925) wstrzymaną została do Francji emigracja jednostkowa do departamentów północy i wschodu we wszystkich zawodach”²⁰⁵.

Przy głoszeniu haseł naprawy gospodarczej, komitety wyborcze endecji i chadecji zwracały się przeciwko wspólnemu wrogowi. Był nim PPS, działający wspólnie z KZZ. Do wspólnej walki przeciw socjalistom, dołączyła NPR. Po zjeździe wojewódzkim partii, zorganizowanym w lipcu w Poznaniu, NPR jako partia solidaryzmu społecznego głosiła hasła obrony robotników przez wspieranie ideałów narodowych i chrześcijańskich. Wśród klerykalnie

²⁰² Podział na obwody w 1925 r. był następujący: 1 obwód w strzelnicy dla mieszkańców ulicy Raszkowskiej; 2 w Rzeźni miejskiej dla mieszkańców ulic: Droga Pleszewska, Droga Krotoszyńska, Droga Raszkowska, Przy lotnisku, Łąkowa i Polna; 3 w Hotelu Francuskim dla mieszkańców ulic: Kolejowa, Sukiennicza, Przy Kolei, Za Koleją, Koszarowa, Sienkiewicza; 4 w Hotelu Polskim dla mieszkańców ulic: Rynek, Przy Zborze, Kościelna, Krótka, Za Bożnicą, Stare Targowisko, Starotargowa, Żydowska; 5 w Sali Sylwestra Spychalskiego na ul. Wrocławskiej 26, dla mieszkańców ulic: Wrocławska, Droga Wrocławska, Kościuszki, Cegielna, Kolejowa, Dom Strażniczy; 6 w szkole żeńskiej na ul. Gimnazjalnej, dla mieszkańców ulic: Gimnazjalna, Staszica, Droga Wysocka, Szpitalna; 7 w Domu Katolickim, dla mieszkańców ulic: Kaliska, Starokaliska, Wodociąg, Sądowa, Przy Kościele; 8 w Gazowni, dla mieszkańców ulic: Zdunowska, Przy moście kolejowym, Fabryczna, Droga Odolanowska, Ułańska, Ogrodowa i Droga Gorzycka. Goniec Narodowy, nr 199 z 29 VIII 1925.

²⁰³ Tamże, nr 217 z 19 IX 1925.

²⁰⁴ Orędownik Ostrowski, nr 24 z 9 IV 1925.

²⁰⁵ Goniec Narodowy, nr 18 z 6 VIII 1925.

usposobionego społeczeństwa wielkopolskiego, trafiało to na podatny grunt²⁰⁶. Jednocześnie przestrzegano warstwy niższe, przed popieraniem radykalnych haseł, głoszonych przez PPS²⁰⁷.

Przebieg wyborów różnił się w sferze propagandowej od poprzednich, z 1921 r.: „Od wczesnego już rana agitacja wyborcza rozpoczęła się na dobre i ulice pokryły różnokolorowe odezwy poszczególnych partij rozrzucone hojnie, szczególnie przez socjalistów (...). Malowniczo wyglądały żywe reklamy przed lokalami wyborczymi z przewieszonymi tablicami i z kartkami o różnych cyfrach w dłoni, patrzące nawzajem na siebie z nieufnością i rzucając od czasu do czasu jeden drugiemu pogrożki pod adresem partii”²⁰⁸.

W wyborach 11 X 1925 r., uprawnionych do głosowania było 8 100 Ostrowian. Uczestniczyło tylko 4 650 osób, co przyniosło frekwencję 57,4 proc. Zwycięzcą została NPR która otrzymała 7 mandatów. Do rady z list partii weszli: Antoni Banaszak, Józef Pełczyński, Idzi Lis, Stanisław Połczyński, Stefan Dolatowski, Alfons Klemens i Tomasz Zybała. Duży sukces odniosła również PPS, zdobywając 6 mandatów i miejsca radnych dla: Stanisława Sudy, Jana Bestrego, Leona Domańskiego, Ignacego Saramowicza, Stanisława Giwerskiego i Józefa Szczepanka. Po raz pierwszy w Radzie Miasta zasiedli przedstawiciele niższych warstw społecznych, reprezentujących kolejno zawody: pomocnika maszynisty, tokarza, kierownika spółdzielni, robotnika niewykwalifikowanego, niterę i robotnika. Chadecja otrzymała 4 mandaty i w Radzie Miasta zasiedli: Stefan Ożegowski, Piotr Pussak, Antoni Danielak i Stanisław Reszelski. Oznaczało to klęskę i stratę 3 mandatów wobec reprezentacji partii, w poprzedniej kadencji. ZLN uzyskał również 4 mandaty. Z listy nr 6 do rady weszli: Stefan Rowiński, Wiktor Jankowski, Jan Kuśnierczak, i Władysław Rychwalski. Lista rzemieślnicza zdobyła 3 mandaty dla: Franciszka Bąka, Franciszka Finke i Józefa Janiszewskiego. Lista restauratorów nie uzyskała żadnego mandatu²⁰⁹.

Przywódcy endecji i chadecji, upatrywali wzrastającego poparcia dla socjalistów w mieście w ogólnych trudnościach gospodarczych, rozbiciu narodowców na 5 list obywatelskich, niskiej frekwencji i braku świadomości politycznej²¹⁰. Pojawiły się głosy o niebezpieczeństwie socjalistycznym w Wielkopolsce. Pomimo zwalczania PPS przez pozostałe partie oraz represji ze strony władz i pracodawców, lewica odniosła sukces zważywszy, że w poprzedniej radzie nie miała mandatu. Było to następstwem uprzemysłowienia miasta po wybudowaniu w latach 1920 – 1922 Fabryki Wagon. Robotnicy przemysłowi w powiecie, łącznie z nowym zakładem, liczyli 3 243 osoby, stanowiąc zaplecze społeczne lewicy²¹¹. Zmiany układu sił politycznych w Radzie, ilustruje tabela nr 6.

²⁰⁶ T. Kotłowski, Zjednoczenie Zawodowe Polskie, Poznań 1977, s. 65.

²⁰⁷ Prawda z 26 VII 1925.

²⁰⁸ Goniec Narodowy, nr 237 z 13 X 1925.

²⁰⁹ Orędownik Ostrowski, nr 82 z 13 X 1925; Goniec Narodowy, nr 217 z 19 IX 1925.

²¹⁰ Goniec Narodowy, nr 237 z 13 X 1925.

²¹¹ A. Czubiński, Wielkopolska ... , s.63 ; A. Ludwiczak, Z. Szymańska, Dzieje ... , s. 101.

Tabela nr 6. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1921 i 1925.

Rok wyborów	Nazwa stronnictwa					Liczba mandatów
	NPR	ZLN	Ch D	PPS	Lista rzemieślnicza	
1921	9	8	7	0	0	24
1925	7	4	4	6	3	24

Źródło: Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, *Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937*, s. 150; K. Szepietowski, *W II Rzeczypospolitej w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej*, s. 37; *Orędownik Ostrowski* nr 82 z 13 X 1925; *Goniec Narodowy* nr 217 z 19 IX 1925.

Po wyborach do Rady miejskiej z 1925 r., PPS stała się trzecią główną siłą polityczną w mieście, obok NPR i bloku endecko – chadeckiego. W konsekwencji powstała koalicja, skierowana przeciwko klubowi radnych PPS. Zmiany składu rady, wpłynęła na wybór nowego prezydium. Jego przewodniczącym został Stefan Dolatowski z NPR, wiceprzewodniczącym Stanisław Suda z PPS i sekretarzem Stanisław Reszelski z ChD²¹².

W dniu 6 XII 1925 r. odbyły się wybory do sejmiku powiatowego. Na mocy rozporządzenia o wyborach z 12 VIII 1921 r., do Sejmiku powiatu ostrowskiego, w związku ze wzrostem liczby mieszkańców wybierano 32 członków. Z tego 11 wybierała nowa Rada Miasta w sposób pośredni, 21 było wybieranych bezpośrednio w powiecie. Przewodniczący Powiatowej Komisji Wyborczej Jan Lipski, wyznaczył następujące okręgi: pierwszy z siedzibą w Lewkowie, drugi w Wysocku Wielkim, trzeci w Ołoboku i czwarty w Nowych Skalmierzycach²¹³.

W wyniku wyborów, najwięcej mandatów zdobyło PSL „Piast” – 12. Na drugim miejscu znalazła się NPR z 10. Pozostałe miejsca w sejmiku zdobyły: PPS – 4, ZLN – 3, ChD – 2, Chrześcijaństwo – Narodowe Stronnictwo Rolnicze – 1 mandat²¹⁴. PSL „Piast” zwiększyło ilość radnych, w porównaniu z poprzednią kadencją o 100 proc., co stanowiło duży sukces polityczny. Partia miała oparcie w powiecie wśród chłopów, zrzeszonych wcześniej w Zjednoczeniu Włościan, którymi kierowali Idzi Matyskiewicz i Józef Jurek z Krępy. Zmianę układu sił politycznych w sejmiku, w odniesieniu do poprzednich wyborów ilustruje zestawienie w tabeli nr 7.

²¹² *Orędownik Ostrowski*, nr 3 z 8 I 1926.

²¹³ *Orędownik Ostrowski*, nr 43 z 2 X 1925.

²¹⁴ K. Pawlak, *Polska odrodzona*, w: *Ostrów Wielkopolski. Dzieje ...*, s. 284; Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, *Działalność ...*, s. 159; *Orędownik Ostrowski*, nr 56 z 11 XII 1925.

Tabela nr 7. Wyniki wyborów do Sejmiku powiatu ostrowskiego w latach 1921 i 1925.

Rok Wyborów	Nazwa stronnictwa						Liczba mandatów
	PSL Piast	NPR	Lista Polska ZLN	ChD	ChN Stron. Rol.	PPS	
1921	6	15	9	0	0	0	30
1925	12	10	3	2	1	4	32

Źródło: APK, Wydział Powiatowy Ostrów, sygn. 19, pismo starosty do wojewody z 13 I 1926; Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937, s. 159; Orędownik Ostrowski nr 56 z 11 XII 1925.

Po wyborach do sejmiku powiatowego w 1925 r. liczba mandatów uzyskanych przez listę polską, organizowaną przez endecję, zmniejszyła się z 9 do 3. Był to skutek zaniku zagrożenia narodowego. Również straty odnotowała NPR – z 15 do 10 miejsc, w przeciwieństwie do poparcia w Wielkopolsce, gdzie partia ta odniosła sukces wyborczy. Największe zwycięstwo odniosło PSL „Piast”, a PPS po raz pierwszy zajął miejsce w samorządzie powiatowym²¹⁵. Dotychczasowa dominacja endecji i chadecji w regionie, po 1925 r. uległa osłabieniu. Na scenie politycznej pojawiła się silna opozycja, którą tworzyła w Radzie Miasta PPS natomiast w Sejmiku powiatu ostrowskiego PSL „Piast”.

Kolejne zmiany w układzie sił politycznych organów władzy samorządowej, nastąpiły w wyniku zamachu stanu Józefa Piłsudskiego i dokonały się po następnych wyborach. W dniu 13 maja 1926 r. zgodnie z poleceniem wojewody Adolfa hr. Bnińskiego na terenie miasta rozplakatowano odezwę: „stała się rzecz najgorsza, jaka się stać mogła, 2 pułki piechoty, 3 pułki kawalerji złamały przysięgę, zapomniały karności, podniosły bunt przeciwko Najwyższemu Zwierzchnikowi sił zbrojnych Prezydentowi (...) Na ich czele stanął Józef Piłsudski (...) Posiłki prowincji idą! Walka z buntownikami będzie podjęta”²¹⁶. Wielkopolska wyraźnie opowiedziała się przeciwko Piłsudskiemu. Wprowadzono stan wojenny. Dalszy przebieg wydarzeń, który doprowadził do nowelizacji konstytucji marcowej, dnia 2 sierpnia, warunkował zmiany ustrojowe oraz polityczne. Wpływy straciło Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji, nastąpił rozłam w NPR, endecja ponosiła porażki i ratowała się tworząc Obóz Wielkiej Polski, a następnie Stronnictwo Narodowe. Dalszy wzrost wpływów odnotował PPS.

²¹⁵ A. Czubiński, Wielkopolska ... , s. 92.

²¹⁶ Orędownik Ostrowski, nr 39 z 14 V 1926.

W przypadku samorządu nastąpił proces zwalczania, niewygodnych dla sanacji osób. Przykładem może służyć opinia starosty, dotycząca sprawdzenia kandydatury na niepłatnego członka Magistratu w Ostrowie: „Leon Domański ur. 26 marca 1890 r. w Gnieźnie, jest kierownikiem Spółdzielni Robotniczej w Ostrowie. Politycznie należy do PPS, gdzie cieszy się poważaniem (...) wykazuje dużą ruchliwość oraz wyrobienie w swej pracy społecznej i politycznej. Stosunek do poczynąń rządowych był zawsze opozycyjny”²¹⁷. Zmiany polityczne po przewrocie majowym, wywierały wpływ na działalność rady III kadencji. Często dochodziło do zmian personalnych, również w składzie prezydium. Na sesji rady w dniu 28 III 1927 r.: „...odczytano pismo zastępcy przewodniczącego Rady Miasta pana Sudy z PPS, w którym tenże komunikuje, że powodowany partyjnictwem w Radzie, zmuszony jest z udziału w prezydium Rady zrezygnować, zatrzymując jednak mandat radnego...”²¹⁸. Przeobrażenia polityczne zachodzące w kraju po 1926 r., występowały również na przykładzie gminy miejskiej, czego przejawem były zmiany personalne w organach samorządowych. Dochodziło do pierwszych konfrontacji między środowiskami prosanacyjnymi i zwolennikami endecji. W trakcie przeglądu związków wojskowo – wychowawczych, który przeprowadzono 24 V 1926 r. w Ostrowie wystąpiły incydenty z udziałem członków Sokoła, Bractwa Strzeleckiego i Związku Powstańców a z drugiej strony robotnikami, którzy wznosili okrzyki na cześć marszałka Piłsudskiego²¹⁹.

Pierwszą nieudaną próbą założenia komitetu Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w Wielkopolsce, stanowiło zebranie w dniu 8 VII 1928 r. z inicjatywy adwokata Winkowskiego w Ostrowie. W skład komitetu wchodził Stefan Grzywacz, Wojciech Witczak (rysownik), Wybierała (stelmach), NN - pracownik poczty i prezes NPR – Lewicy w Ostrowie Paweł Pusak. Wg informacji zawartych w sprawozdaniu sytuacyjnym wojewody, skład osobowy a zwłaszcza Grzywacz i Witczak, nie posiadał dobrej opinii i nie gwarantował prawidłowego działania ruchu prorządowego²²⁰. Po zmianach personalnych, które uzyskały aprobatę władz centralnych, w dniu 10 III 1929 r. miało miejsce zebranie założycielskie Komitetu BBWR w Ostrowie. W Sali Hotelu Polskiego, w obecności ok. 500 osób spotkanie prowadził prezes Rady Powiatowej, adwokat Jarosław Garliński. Delegowany z Warszawy zastępca generalnego sekretarza BBWR Antoni Puzyński, przedstawił cele polityczne ruchu²²¹. Członkowie komitetu utworzyli w nadchodzących wyborach do Rady Miejskiej „Bezpartyjny Blok Pracy Gospodarczej”.

Niezależnie od konfliktów politycznych, w latach 1925 – 1929 miasto rozpoczęło ważne inwestycje, powstała Szkoła Powszechna im. Ewarysta Estkowskiego przy ul. Wrocławskiej i rozpoczęto budowę elektrowni miejskiej. Zainicjowało to krótki etap wychodzenia

²¹⁷ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 28, opinia starosty z dnia 19 października 1928.

²¹⁸ Orędownik Ostrowski, nr 25 z 29 III 1927.

²¹⁹ P. Okulewicz, Obóz sanacyjny w województwie poznańskim w latach 1926 – 1935, Poznań 2014, s. 61.

²²⁰ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 5596, sprawozdanie sytuacyjne wojewody za czas od 6 – 12 lipca 1928. Cyt. za P. Okulewicz, Obóz ..., s. 235.

²²¹ Gazeta Zachodnia, nr 34, z 13 III 1929.

gospodarki komunalnej z okresu stagnacji. Zaciągnięte na ten cel kredyty, doprowadziły jednak do zadłużenia miasta i zakończyły się spadkiem zaufania rady do, sprawującego urząd burmistrza, Stanisława Musielaka. W dniu 18 lipca 1929 r. burmistrz zakończył urzędowanie. Do końca roku 1929, władzę wykonawczą, pełnił jego dotychczasowy zastępca Józef Jondro²²².

2.6. Rada Miejska IV kadencji w latach 1929 - 1933 i jej działalność w okresie

kryzysu gospodarczego.

Wybory do Rady Miejskiej czwartej kadencji odbyły się w dniu 6 X 1929 r. W związku z przewrotem wojskowym Józefa Piłsudskiego i po wyborach sejmowych w 1928 r., układ sił politycznych w mieście również uległ zmianie. NPR połączyła swoją listę wyborczą z chadecją. PPS, oprócz kolejarzy z węzła PKP i robotników przemysłowych Fabryki Wagon, objęła działaniem nowy Związek Zawodowy Robotników Rolnych i Leśnych. Zwolennicy endecji, skupieni w powstałym Stronnictwie Narodowym, utworzyli Blok Obywatelski. Obóz polityczny sanacji ujawnił swoją aktywność, na terenie miasta Ostrowa, pod nazwą „Bezpartyjny Blok Pracy Gospodarczej”.

Po raz drugi od czasu odzyskania niepodległości w 1918 r., listę wyborczą zgłosili Niemcy²²³. Powstałe rozdrobnienie polityczne komitetów, poddawano w trakcie kampanii powszechnej krytyce. Związek Obrony Kresów Zachodnich na powiat Ostrowski, w wydanej odezwie przedwyborczej ostrzegał: „... jesteśmy świadkami niebywałego rozbicia obozu politycznego, co w obliczu niebezpieczeństwa słabej frekwencji wyborczej ze strony naszej i podziwu godnej solidarności i karność społeczeństwa niemieckiego, które tym razem wystąpiło w mieście razem z własną listą, stwarza niebezpieczeństwo ujemnego wyniku wyborów dla społeczeństwa naszego”²²⁴. Na 18 908 mieszkańców Ostrowa w 1930 r., Niemcy stanowili 1,4 proc. ogółu. Nie stwarzali zagrożenia politycznego, jednak poprzez swoją wysoką pozycję ekonomiczną i powiązanie z ośrodkami z Niemiec, wśród społeczeństwa nadal byli oceniani nieprzychylnie²²⁵.

Nie uległy zmianie zasady głosowania, analogicznie jak w 1925 r. ustanowiono na terenie miasta 8 obwodów. Miejska Komisja Wyborcza zatwierdziła 5 list kandydatów. 1. Lista mniejszości niemieckiej z Walterem Hirschem, właścicielem browaru na czele, 2. PPS i KZZ ze Stanisławem Sudą, 3. Zjednoczenia Narodowego (Blok NPR i Chadecji) z przewodniczącym

²²² Orędownik Ostrowski, nr 45 z 4 VI 1929.

²²³ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ... , s. 287; Orędownik Ostrowski, nr 81 z 8 X 1919.

²²⁴ Orędownik Ostrowski, nr 80 z 4 X 1929.

²²⁵ E. Macyra, Rola mniejszości niemieckiej w gospodarce pasa granicznego w zachodniej Wielkopolsce (1918 – 1939), w: Kronika Miasta Poznania, t. 2, 1990, s. 65; Orędownik Ostrowski, nr 68 z dnia 24 VIII 1934.

Antonim Banaszakiem, 4. Bezpartyjny Blok Pracy Gospodarczej (sanacja) z dr Marianem Poleskim na czele, 5. Blok Obywatelski (endecji) ze Stefanem Rowińskim²²⁶.

Kampanię samorządową, wobec zaczynającego się kryzysu gospodarczego, zdominowała tematyka finansowa. Zwolennicy sanacji zgłoszeni na liście nr 4, zarzucali dotychczasowej Radzie Miasta niegospodarność, objawiającą się deficytem budżetowym, który w roku 1928/29, wynosił 100 000 zł. Stanowiło to 10 proc. ogólnej sumy wydatków. Obóz rządowy wykorzystał w Ostrowie dekret władz zgłaszając, na listy głosujących do rady, zawodowych wojskowych²²⁷. Uzyskał poparcie ze strony NPR – Lewicy. Również Blok Obywatelski (lista nr 5), występował w obronie zagrożonej równowagi budżetowej miasta. Przewodniczący stronnictwa apelował do wojewody o zatwierdzenie nowego burmistrza, Wacława Cegiełki: „...od blisko roku pozbawieni jesteście głowy miasta, bo obecny dyrygent Magistratu nie dorósł zupełnie do swego zadania i nie uczynił nic, co by świadczyło o tem, że ogarnia całokształt interesów miasta i zmierza do naprawy choćby tylko tak zszarganych stosunków finansowych”²²⁸. Obok haseł gospodarczych, pojawiły się również zarzuty personalne. Zgłoszona w lipcu 1929 r. kandydatura nowego burmistrza W. Cegiełki, zatwierdzona została przez wojewodę poznańskiego dopiero po październikowych wyborach.

Jedynie PPS wystąpiła pod własnym szyldem tworząc listę nr 2. Mogła liczyć, obok stałego elektoratu, na głosy bezrobotnych. O kryzysie społecznym informowało sprawozdanie z lustracji Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy w Ostrowie: „... oświadczył zastępca burmistrza, że jest koniecznym zatrudnienie choć części bezrobotnych przy rozpoczętych pracach drenarskich i to dlatego, aby obecnie powstrzymać bezrobotnych od niepożądanych ekscesów, jako też umożliwić Magistratowi przydzielenie im na wiosnę działek i tem samem załagodzić ich biedę, dać im zatrudnienie”²²⁹. W odróżnieniu od pozostałych stronnictw, lewica przystąpiła do wyborów z jedną listą. Silnie akcentowała w programie walkę z bezrobociem oraz obiecywała poprawę warunków mieszkaniowych dla warstw najuboższych.

Prasa relacjonowała: „Roznamiętnienie, jakie panowało przed wyborami ustąpiło w dniu wyborów miejsca rozsądkowi. Na wszelki wypadek policja była skonsygnowana, a nawet przed Ratuszem stała w pogotowiu sikawka motorowa (...) w nocy na niedzielę agitatorzy >> trójki<< wapnem gaszonym i farbą osmarowali domy i okna wystawowe”²³⁰. Ilustrowało to proces zaostrenia walki politycznej w okresie po przewrocie majowym.

²²⁶ Orędownik Ostrowski, nr 81 z 8 X 1929.

²²⁷ W Poznaniu zatwierdzono ok. 1200 wojskowych na listach wyborczych. E. Makowski, Wybory do RM Poznania w 1929 roku, w: Kronika Miasta Poznania, t. 2, 1973, s. 32; E. Makowski, Kształtowanie się stosunków społeczno-politycznych w Wielkopolsce w latach 1926-1939, Warszawa-Poznań 1979, s. 40.

²²⁸ Orędownik Ostrowski, nr 45 z 4 VI 1929.

²²⁹ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 27, sprawozdanie z lustracji PUPP w Ostrowie z 15 stycznia 1931.

²³⁰ Orędownik Ostrowski, nr 81 z 8 X 1929.

W wyborach oddano 7 201 ważnych głosów. Frekwencja wyniosła 63,6 proc. i była wyższa w porównaniu do poprzednich wyborów. Poszczególne listy uzyskały następującą liczbę mandatów. Tabela nr 8.

Tabela nr 8. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w 1929 r.

Nazwa listy	Numer listy	Liczba głosów	Procent	Ilość mandatów
Lista niemiecka	1	259	3,5	0
PPS	2	2 016	27,9	7
NPR i ChD	3	1 383	19,3	4
BB Pracy Gospodarczej	4	1 042	14,5	4
Blok Obywatelski	5	2 501	34,8	9

Źródło: Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937, s. 262; K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, s. 288; Orędownik Ostrowski nr 2 z 7 I 1930.

Najwięcej - 9 mandatów uzyskał Blok Obywatelski reprezentujący politycznie Stronnictwo Narodowe, któremu przewodniczył S. Rowiński. Duży sukces wyborczy i drugie miejsce z 7 mandatami odniósł PPS. Wspierany przez sanację Bezpartyjny Blok Pracy Gospodarczej zyskał tylko 4 miejsca w radzie. Lista koalicyjna NPR z ChD, podzieliła się 4 mandatami (w tym jeden dla ChD). Wyniki wyborów samorządowych do Rady Miasta, świadczyły o rosnącej polaryzacji poglądów wśród elektoratu miejskiego. W konsekwencji wyłonił się wyraźny podział na klub prawicowy z endecją i lewicowy, reprezentowany przez socjalistów oraz związki zawodowe. Endecja z prawej strony politycznej, odbudowała swoje znaczenie w radzie w porównaniu z 1925 r. i zwiększyła posiadanie z 4 do 9 miejsc. Jej sukces wynikał z połączenia samodzielnych list wyborczych. Socjaliści i przedstawiciele lewicowych związków zawodowych, w odniesieniu do poprzednich wyborów samorządowych, również powiększyli stan posiadania o 1 mandat.

Nową Radę tworzyli z: PPS – Stanisław Suda, Józef Szczepanek, Ignacy Sznura, Stanisław Giwerski, Antoni Janas, Wawrzyn Frąszczak, (N N); NPR i ChD – Antoni Banaszak, Maksymilian Myk, Stefan Brzeziński, Ignacy Kasprzak; Bezpartyjny Blok Pracy Gospodarczej – Stanisław Reszelski, dr Marian Poleski, Józef Nowak, Piotr Jakub Pussak; Blok Obywatelski – Franciszek Kwiatkowski, Stanisław Namysł, Stefan Rowiński, Roman Brykczyński, Ludwik Malecha, Jan Kościelak, Jan Waldowski, Wojciech Kostrzewa i Władysław Rychwański²³¹.

²³¹ Orędownik Ostrowski, nr 81 z 8 X 1929.

Konstytucyjne posiedzenie wybranej rady odbyło się 3 I 1930 r. Komisja wyborcza przeprowadziła głosowanie nad składem Prezydium Rady. Przewodniczącym został wybrany kupiec Roman Brykczyński z Bloku Obywatelskiego, wiceprzewodniczącym Wawrzyn Frąszczak z PPS, sekretarzem Józef Nowak z Bezpartyjnego Bloku Pracy Gospodarczej a jego zastępcą Maksymilian Myk z NPR i ChD²³². Na inauguracyjnej sesji poparcie dla nowo wyłonionej Rady Miasta wyraził burmistrz Wacław Cegiełka, zatwierdzony przez wojewodę na 12 lat²³³.

Zmianie uległ podział polityczny w sejmiku samorządu powiatowego. Przeprowadzone 8 XII 1929 r. wybory do sejmiku w Ostrowie, odzwierciedliły polaryzację nastrojów społecznych w dobie kryzysu ekonomicznego. Zasady ordynacji nie uległy zmianie w okresie upływającej kadencji. Ponownie wybierano 32 osobowy sejmik. Najwięcej mandatów – 9 zdobyło PSL „Piast”, przewodniczył mu znany działacz ruchu ludowego Antoni Jurek z Krępy. Na drugim miejscu uplasowała się NPR z 7 mandatami, kierowana przez adwokata Antoniego Banaszaka. Sukces odniosła PPS, która uzyskała 6 miejsc w sejmiku. BBWR, kierowany przez ziemianina Jana Lipskiego z Lewkowa i adwokata Franciszka Podejmę, zdobył tylko 4 mandaty. Zestawienie w tabeli nr 9 ilustruje nowy podział polityczny Sejmiku powiatu ostrowskiego, w porównaniu z wyborami w 1925 r.

Tabela nr 9. Wyniki wyborów do Sejmiku powiatu ostrowskiego w latach 1925 i 1929.

Rok wyborów	Nazwa stronnictwa							Mandaty
	PSL Piast	NPR	SN	BBWR	Ch-N Str. Rol.	ChD	PPS	
1925	12	10	3	0	1	2	4	32
1929	9	7*	5	4	0	0	6	32

*Poseł Władysław Hoffmann został wybrany w dwóch okręgach²³⁴.

²³² Orędownik Ostrowski, nr 2 z 7 I 1930.

²³³ Przewodniczący Magistratu Wacław Cegiełka urodził się 11 września 1887 r. w Grabowie jako syn murarza Szczepana i Marianny z Klichowskich. Pracował w zawodzie murarza na terenie Westfalii, gdzie wstąpił do Zjednoczenia Zawodowego Polskiego i pełnił funkcję sekretarza w obwodzie westfalsko – nadreńskim. Po rocznej służbie w armii niemieckiej, w okresie I wojny stał się obrońcą robotników z Kongresówki, internowanych w Rzeszy. Współtworzył Zarząd Główny NSR. W 1928 r. w listopadzie, wybrany został do Wydziału Wykonawczego Rady Robotników i Żołnierzy w Poznaniu. W czasie obrad Sejmu Dzielnicowego był sekretarzem. Był również członkiem NRL. W Ministerstwie b. Dzielnicy Pruskiej nadzorował Departamentem Pracy i Opieki Społecznej. Wybrany został w 1919 r. na posła do Sejmu Ustawodawczego, zrezygnował z mandatu na rzecz pracy w administracji. Pełnił urząd starosty w Kościanie i Czarnkowie. W 1930 r. został zatwierdzony na stanowisko burmistrza Ostrowa. J. Pietrzak, Cegiełka Wacław, w: Wielkopolski Słownik Biograficzny (WSB), Poznań 1981, s. 95.

²³⁴ Orędownik Ostrowski, nr 99 z 10 XII 1929; Tamże, nr 4 z 14 I 1930; Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność ..., s. 268.

Źródło: Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, *Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937*, s. 268; *Orędownik Ostrowski* nr 99 z 10 XII 1929; *Orędownik Ostrowski*, nr 4 z 14 I 1930.

Nadal największe wpływy w Sejmiku powiatu ostrowskiego odgrywały: PSL „Piast” i NPR, oraz endecja. Dużego poparcie uzyskał program wyborczy PPS. Wynikało to z aktywnej działalności pośła Józefa Szczepaniaka, sekretarza Związku Robotników Rolnych. BBWR z 4 mandatami nie uzyskał wpływów wśród wyborców, pomimo poparcia ze strony administracji rządowej.

Największy wpływ na działalność finansową samorządu miejskiego IV kadencji, wywarł wielki kryzys gospodarczy, który wybuchł pod koniec 1929 r. Ostrów i jego rolnicze zaplecze, były szczególnie podatne na recesję. Stagnacja wystąpiła w roku 1930 i wynikała z zależności gospodarki polskiej od kapitału zagranicznego oraz z przeludnienia wsi. Wystąpił spadek cen produktów rolnych przy jednoczesnym wzroście wartości artykułów przemysłowych²³⁵. Wzrosła liczba bezrobotnych i wynosiła w Wielkopolsce, w 1930 r. 17 614 osób. W Ostrowie ilość osób poszukujących pracy w latach trzydziestych, wahała się od 1 500 do 1600 zimą, w okresie letnim spadała do 1200 – 500. W porównaniu do okresu poprzedzającego kryzys, stanowiło to wzrost ilościowy o ok. 200 proc²³⁶. Rozpoczął się trudny okres w prowadzeniu gospodarki samorządowej. Władze urzędu wojewódzkiego wprowadziły oszczędności, co spotykało się ze sprzeciwem opozycyjnych radnych: „...sprawa zarządzonych przez Wojewodę zmian w budżecie administracyjnym, a mianowicie niżenie płac urzędnikom o 15 proc. wywołała niezadowolenie u radnych z PPS i NPR – u. Radni obu tych klubów opuścili salę obrad przed głosowaniem i zdekompletowali posiedzenie”²³⁷.

Liczne interpelacje radnych na sesjach, informowały o braku ofert pracy i występujących kłopotach z zaopatrzeniem mieszkańców w żywność. Realizowano kilka projektów. „Pierwsza interpelacja dotyczyła oddania gruntu przez miasto pod budowę nowego Przytułku dla starców, druga zapytywała Magistrat, kiedy bezrobotni otrzymają uchwalony dla nich przydział ziemniaków i węgla, dalej proszą interpelanci o interwencję Magistratu w Kuchni Ludowej, by korzystających z kuchni nie traktowano podług przekonań politycznych”²³⁸. Władze miasta w okresie zimowym utrzymywały kuchnię ludową, która wydawała codziennie od 1 400 do 1 600 obiadów. Oprócz tego dożywiano 1 100 dzieci szkolnych i

²³⁵ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918 – 1939*, Warszawa 1981, s. 182.

²³⁶ E. Makowski, *Od Socjaldemokracji do „Solidarności”*. Organizacje robotnicze w Wielkopolsce w XIX i XX wieku (do roku 1990), Poznań 1991, s. 127; K. Pawlak, *Polska odrodzona*, w: *Ostrów Wielkopolski, Dzieje ...*, s. 268.

²³⁷ *Orędownik Ostrowski*, nr 47 z 12 VI 1931.

²³⁸ *Orędownik Ostrowski*, nr 101 z 18 XII 1931.

przedszkolnych. Cały czas Magistrat, z własnych środków i dotacji Funduszu Pracy, zatrudniał okresowo 200 robotników sezonowych, głównie przy brukowaniu ulic²³⁹.

Oszczędności budżetu centralnego i wzrost znaczenia administracyjnego sąsiedniego Kalisza, doprowadziły, w czasie kryzysu, do planów likwidacji Sądu Okręgowego w Ostrowie. Rada uchwaliła w obronie instytucji rezolucję: „...zlikwidowanie, względnie przeniesienie Sądu Okręgowego zmniejszy obroty handlowe, a tem samem wpływy podatkowe miasta, prosi Rada Miasta miarodajne czynniki, aby zechciały pozostawić obecny stan rzeczy bez zmiany. Gdyby łącznie z powiększeniem okręgu Sądu Okręgowego okazała się potrzeba powiększenia gmachu sądu, Rada Miejska oświadczyła gotowość przyczynienia się ze swej strony do wykonania rozbudowy”²⁴⁰. Do nadbudowy gmachu sądu przystąpiono w 1933 r. i po trzech latach inwestycję ukończono. Siedziba sądu okręgowego w Ostrowie pozostała, koszty rozbudowy pokrył budżet nadzwyczajny miasta. Samorząd w gospodarczo trudnym dla II RP okresie, partycypował w kosztach utrzymania władzy sądowniczej.

Kryzys gospodarczy w ciągły sposób wpływał na ograniczanie dochodów miasta. W okresie 1929 – 1933 obniżano wysokość budżetu w Ostrowie, o 120 tys. zł. rocznie. Stanowiło to 10 proc. ogólnej sumy. Prasa urzędowa informowała: „Blisko 1/3 budżetu idzie na spłatę długu (procent i amortyzacja). Ogromnym ciężarem dla miasta jest pożyczka, zaciągnięta na budowę elektrowni, dalej pożyczki wzięte na budowę domów mieszkalnych i na złagodzenie bezrobocia. (...) Bank Gospodarczy Krajowy włożył areszt na wpływy miasta w kasie służbowej. Miasto będzie zmuszone na spłatę długów sprzedać część swoich gruntów”²⁴¹. Podczas głosowania nad uchwałami budżetowymi dochodziło do dalszej polaryzacji stanowisk radnych wobec zobowiązań finansowych miasta. „Po długich debatach nad budżetem radni z PPS i NPR złożyli oświadczenie, że głosować będą przeciwko budżetowi i za gospodarkę miejską nie biorą odpowiedzialności. Budżet zwyczajny balansujący sumą 1 017 039,33 złotych, oraz budżet nadzwyczajny głosami Klubu Narodowego, Bezpartyjnego Bloku i jednoosobowego Chrześcijańskiej Demokracji uchwalono”²⁴². Czas Rady IV kadencji był najtrudniejszym okresem w działalności gospodarczej samorządu miejskiego. Przy zatrzymaniu wszystkich inwestycji, Magistrat realizował spłatę długu w wysokości 2 mln zł, w latach 1929 – 1933. Koszty administracyjne w ramach oszczędności obniżono o 62 proc. Wypłacalność samorządu, umożliwiał majątek miasta wyceniony na ok. 8 mln zł²⁴³. Ostrów, podobnie jak inne miasta Wielkopolski, pokonywał stagnację gospodarczą w postaci wzrastającej stopy bezrobocia, braku możliwości inwestycyjnych i spadku budownictwa mieszkaniowego. Przeciwdziałając kryzysowi rada, kierowana przez Romana Brykczyńskiego i Magistrat pod zarządem burmistrza Wacława Cegiełki, dążyły do osiągnięcia równowagi

²³⁹ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ..., s. 268.

²⁴⁰ Orędownik Ostrowski, nr 34 z 28 IV 1933.

²⁴¹ Orędownik Ostrowski, nr 24 z 24 III 1933.

²⁴² Tamże, nr 26 z 31 III 1933.

²⁴³ Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego (MMOW), Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28, s. 53.

budżetowej. Realizowano programy oszczędnościowe, przy jednoczesnej minimalizacji kosztów obsługi administracyjnej. Współdziałanie radnych z PPS i NPR na sesjach Rady Miasta Ostrowa, stanowiło odzwierciedlenie zachodzących wydarzeń politycznych – wyborów brzeskich i kryzysu władzy II Rzeczypospolitej w listopadzie 1930 r. Stronnictwa, które wystawiły w wyborach wspólną listę „Centrolewu”, współdziałały również w czasie IV kadencji Rady Miasta. Stanowiły przez cały czas opozycję dla endeckiego Bloku Obywatelskiego i prorządowego BBWR.

Przykładem zaostrzenia metod walki politycznej i ograniczania praw, przez sanację, były kolejne posunięcia administracyjne: „W sobotę rozplakatowano w mieście naszym obwieszczenie wojewody poznańskiego, zawiadamiając, że PPS – Lewica uznana została jako partia antypaństwowa. Przynależność do tej partii jest karalne. W związku z tem podaje się ostrzeżenie dla ludności, by nie narażała się na postępowanie karne należeniem do partii komunistycznej”²⁴⁴.

Działalność statutowa podzielonej politycznie rady, prowadzona była do końca 1933 r. Od lipca tegoż roku, rada funkcjonowała w nowej formule prawnej, na podstawie uchwalonej przez sejm ustawy: „O częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego”²⁴⁵. Jednym z jej następstw, było przejęcie urzędu przewodniczącego rady przez burmistrza. Zmiana nastąpiła w czasie posiedzenia organu uchwałodawczego miasta, w dniu 6 lipca 1933 r. Przewodniczący Rady, kupiec Roman Brykczyński, przekazał formalnie urząd burmistrzowi - Wacławowi Cegiełce. Prezydium Rady zakończyło swoją działalność, a jego zadania przejął Magistrat²⁴⁶. Zgodnie z ustawą zmiany spowodowały ujednolicenie kształtu organizacyjnego samorządu terytorialnego i stopniowo zwiększyły nadzór nad nim, ze strony administracji państwowej.

2.7. Samorząd miasta V kadencji w okresie rządów sanacji 1933 – 1938.

Główne podziały polityczne w Wielkopolsce kształtowały się w odniesieniu do skutków jakie wywołał kryzys ekonomiczny. Wpływał on również na proces umacniania rządów sanacji po wyborach brzeskich 1930 r. W Ostrowie, nadal dużym poparciem, cieszył się po wyborach samorządowych w 1929 r. obóz narodowy reprezentowany przez Stronnictwo Narodowe. Na czele struktur partyjnych w Ostrowie, stali kupiec Dezydery Splitt i dr Jan Mamak. Bardziej radykalni działacze tzw. „młodzi”, wstępowali do Obozu Wielkiej Polski (OWP). W okresie 1926 – 1932 funkcję oboźnego OWP pełnił, członek Rady Miasta, S.

²⁴⁴ Orędownik Ostrowski, nr 14 z 17 II 1933.

²⁴⁵ Dz. U. nr 35, 1933, poz. 294.

²⁴⁶ Orędownik Ostrowski, nr 54 z 7 VII 1933.

Rowiński²⁴⁷. Po delegalizacji w Wielkopolsce w 1932 r. OWP, władze systematycznie konfiskowały nakład „Kurier Ostrowskiego”, na łamach którego drukowano artykuły o treści nacjonalistycznej i antysemickiej. Starosta, ppłk dr Józef Ekkert w uzasadnieniu zajęcia wydania gazety, z dnia 21 V 1933 r. stwierdził, że powodem było: „...sianie niepokoju i podburzanie przeciw policji państwowej oraz za rozpowszechnianie nieprawdziwych wieści”²⁴⁸. Sąd Grodzki na tajnym posiedzeniu wydał postanowienie o konfiskacie, co doprowadziło do upadku w 1934 r., wydawanego przez Janinę Neuman pisma. Policja aresztowała w Ostrowie kierownictwo OWP, a dr Jan Mamak został zesłany do obozu odosobnienia w Berezie Kartuskiej.

Kolejną partią, która uzyskała duże poparcie w powiecie ostrowskim, było Stronnictwo Ludowe (powstałe w 1931 r. po połączeniu PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie” i Stronnictwa Chłopskiego). W dniu 23 VIII 1931 r. zarząd SL zorganizował w mieście zjazd członków z udziałem Wincentego Witosa. Zjednoczonym ruchem kierował Ignacy Kierzkowski, działacz rady powiatowej w latach 1933 – 1938, rolnik z Jankowa Zaleśnego²⁴⁹.

Trudności organizacyjne jakie przechodziła w tym czasie NPR, doprowadziły do osłabienia jej znaczenia w radzie miejskiej. Poseł i radny Władysław Hoffman przeszedł w 1932 r. do PPS. W ten sposób NPR nie była reprezentowana w samorządzie miejskim. Rozbicie struktur NPR stanowiło pośrednie następstwo walki jaką prowadziła sanacja z partiami opozycyjnymi, skupionymi w Centrolewie.

W Ostrowie nadal duże wpływy, zwłaszcza wśród pracowników Fabryki Wagon posiadali socjaliści, zrzeszeni w PPS. Sama partia liczyła tylko 70 członków ale dysponowała poparciem Związku Zawodowego Kolejarzy. Głosiła hasła i wyrażała poglądy reformistyczne, tolerowane przez sanację. Władze administracji państwowej, poza rokiem 1931, nie zabraniały organizowania pochodów pierwszomajowych. Dziennik Ostrowski tak relacjonował przebieg święta robotniczego: „...o godzinie 16 – tej zebrały się w lokalu Zw. Zawodowych przy ulicy Kaliskiej delegacje ze sztandarami oraz członkowie organizacji socjalistycznych. O godz. 16.30 wyruszył przez miasto pochód, poprzedzony orkiestrą. W pochodzie wzięło udział około 350 osób w tym członkowie PPS, ZZZ, OM TUR, metalowcy oraz Polski Związek Myśli Wolnej. W pochodzie szło także kilkadziesiąt kobiet”²⁵⁰. Trasa pochodu prowadziła przez rynek, ulicą Zdunowską i Celną gdzie kończyła się na terenie targowiska miejskiego. Tam odczytywano przemówienie, zawierające postulaty gospodarcze i socjalne wobec samorządu.

Władze administracji państwowej, z powodu nikłego poparcia dla BBWR w Wielkopolsce, starały się wykorzystać wybory samorządowe w 1933 r., do umocnienia swoich wpływów politycznych. Ustawa z 23 III 1933 r., dawała administracji duże uprawnienia kontrolne nad

²⁴⁷ J. Pietrzak, Rowiński Stefan, w: WSB, Poznań 1981, s. 627.

²⁴⁸ Orędownik Ostrowski, nr 4 z 13 I 1933.

²⁴⁹ Orędownik Ostrowski, nr 4 z 13 I 1933.

²⁵⁰ Dziennik Ostrowski, nr 104 z 3 I 1933.

samorządem. Na podstawie rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z 9 X 1933 r., w sprawie regulaminu wyborczego do Rad Miejskich na obszarze województw pomorskiego i poznańskiego oraz na podstawie dekretu starosty powiatu ostrowskiego z 16 października, odbyły się wybory do Rady V kadencji. Miejska Komisja Wyborcza, której przewodniczył Wiceprezes Sądu Okręgowego Tadeusz Szurlewicz, podzieliła miasto na 6 okręgów wyborczych. Termin głosowania wyznaczono, zgodnie z rozporządzeniem, na 26 XI 1933 r., między godz. 9.00 i 19.00²⁵¹. Były to pierwsze wybory, przeprowadzone zgodnie z nową ustawą samorządową, określaną jako ustawa scaleniowa. Ordynacja zawierała istotne zmiany. Podniesiono granicę wieku, która w prawie czynnym obowiązywała od ukończenia 24 lat i wymagała rocznego zamieszkania w mieście, licząc od dnia zarządzenia wyborów. W prawie biernym dotyczyła osób, które ukończyły 30 lat i władały językiem polskim w mowie i piśmie. Warunek jednorocznego zamieszkiwania nie dotyczył: właścicieli nieruchomości, niektórych urzędników i zawodowych wojskowych. Każdy wyborca dysponował tyloma głosami, ilu mandatowy był okręg. Głosujący mógł rozdzielić swoje poparcie na poszczególnych kandydatów, lub oddać wszystkie głosy na jednego polityka. Zgodnie z tym, w Ostrowie w okręgu I wybierano 3 radnych, w okręgu IV – 5, a w pozostałych czterech okręgach – po 4 radnych. W ordynacji ustawodawca wprowadził zapis, o wprowadzeniu czynnego prawa wyborczego dla zawodowych wojskowych. Do lat 5 przedłużono kadencję rady. Nowa rada wybierała zarząd (w miejsce dotychczasowego Magistratu), który nie podlegał zatwierdzeniu przez władzę nadzorczą. Tylko burmistrz (kadencja 12 lat) i wiceburmistrz (kadencja 6 lat), wybierani byli na zarządzenie starosty i podlegali zatwierdzeniu. W Ostrowie, według ustawy scaleniowej, rada wybierała pięcioosobowy zarząd. Tworzyło go, trzech niepłatnych ławników (stanowili 10 proc. składu rady) oraz burmistrz i jego zastępca²⁵².

Kampania wyborcza, prowadzona w październiku i listopadzie 1933 r. cechowała się dużą aktywnością i oferowała nowe hasła programowe oraz postulaty. Lewica, skoncentrowana na ujawnianiu problemów socjalnych robotników przemysłowych i bezrobotnych, zwalczana była przez władze administracyjne. Starosta skonfiskował odezwę wyborczą PPS i KZZ, w której przedstawiono narastające polityczne podziały: „My przedstawiciele PPS byliśmy przez długie lata jedni i jedyni, którzy zawsze i wszędzie – czy to w Magistracie czy na Radzie Miejskiej – bronili wszystkich tych, którzy potrzebowali opieki i pomocy. (...) W Radzie Miejskiej jest 24 radnych. My z PPS mieliśmy tylko 7 miejsc. Przeciw nam był cały wielki blok endecko – sanacyjny, liczący 15 członków, a dwóch innych panów radnych milczeli zawsze wystraszeni. (...) domagaliśmy się lepszej i skutecznej opieki społecznej (...) domagaliśmy się pracy, wsparcia i ratunku dla bezrobotnych. Głośna była sprawa z kartoflami, które raz zamarzły to znów w błocie tonęły – ale z Lewkowa do Ostrowa dostać się nie mogły. Domagaliśmy się budowy domów robotniczych, zmniejszenia czynszów, ratunku dla eksmitowanych. (...) Domagaliśmy się sprawiedliwego i równego podziału kredytu z

²⁵¹ Dz. U. nr 35, 1933, poz. 294; Orędownik Ostrowski, nr 90 z 4 XI 1933.

²⁵² Tamże.

Komunalnej Kasy Oszczędności, przede wszystkim dla rzemiosła i budujących się kolejarzy”, jednocześnie apelowano: „W tym jednym dniu musicie się o to starać i to wszystkimi siłami, żeby nas było jak najwięcej i głosować tłumnie na listy PPS”²⁵³. Skonfiskowana przez starostę odezwa ujawniała najważniejsze problemy społeczne i ekonomiczne. Pomimo agitacyjnego tonu, charakteryzowała układ endecko - sanacyjny dominujący w radzie. Jej oskarżycielski ton, był nie do przyjęcia przez sanacyjną administrację. Jako uzasadnienie konfiskaty, zarzucano tekstowi używanie podstępu, w celu wywołania wpływu na sposób głosowania.

Sposób prowadzenia kampanii wyborczej, komentowała prasa: „Na mieście widać już coraz więcej plakatów i odezw rozlepionych na murach domów i płotach. Kolportuje się też liczne ulotki wyborcze. W niedzielę 19 listopada 1933 r., odbyły się liczne wiece przedwyborcze: Narodowego Bloku Gospodarczego (sanacji), Obozu Narodowego (endecji), PPS (socjalistów) i NPR – u. Udział wszędzie tłumny”²⁵⁴. Kryzys gospodarczy i jego społeczno - ekonomiczne następstwa wywarły wpływ na przebieg kampanii.

Oprócz socjalistów, największym rywalem politycznym w nadchodzących wyborach był dla obozu sanacji, komitet narodowców. Wystąpił pod nazwą: Obóz Narodowy Niezależności Obywatelskiej i Pracy Gospodarczej. Przewodniczyli mu: prezes SN dr Jan Mamak, poseł na sejm Piotr Lasota i prezes Związku Młodych Narodowców (faszyzującego odłamu, zdelegalizowanego OWP) - Janusz Neumann. Podobnie jak w przypadku socjalistów, również z tym przeciwnikiem, administracja rozprawiła się metodą konfiskaty i cenzury. Ocenzurowane fragmenty odezwy przedstawiały zasadnicze cele programowe SN. Było to m. in. wprowadzenie do samorządu kandydatów niezależnych politycznie, gospodarczych praktyków, zakładano obronę miejskiego handlu i rzemiosła przed konkurencją żydowską, obniżenie lokalnych podatków, niżkę opłat za gaz, wodę i prąd, zapewnienie sprawnej opieki społecznej i zwalczania bezrobocia, prawidłowy rozdział pożyczek z Komunalnej Kasy Oszczędności oraz utrzymanie równowagi budżetowej i ograniczenie niepotrzebnych inwestycji. Jednocześnie działacze SN trafnie interpretowali rzeczywiste cele wyborcze sanacji: „Walka o zwycięstwo toczyć się będzie przede wszystkim między Obozem Narodowym a >>sanacją<<. Staną naprzeciwko siebie dwa obozy: Jeden – Narodowy pod nazwą Obóz Narodowy Niezależności Obywatelskiej i Pracy Gospodarczej zasobny w zaufanie moralne i wielki dorobek twórczej pracy samorządowej w naszej gospodarce miejskiej, drugi – >>sanacja<<, pod przybraną dla wprowadzenia wyborców w błąd nazwą: Narodowego Bloku Gospodarczego, operująca frazesami o apolityczności przypisująca sobie wielkie doświadczenie w sprawach miejskich”. Pojawiły się również hasła demagogiczne: „Z samorządu miejskiego należy wyeliminować tych wszystkich, którzy dobro publiczne traktują jako żłób, zdolny tylko do wypełnienia ich potrzeb materialnych! Obóz Narodowy skupia pod swym sztandarem wszystkie warstwy społeczne, szczerze Katolickie i Narodowe i wprowadza

²⁵³ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 72, pismo starosty z 14 listopada 1933 r. do Prokuratora Sądu Okręgowego.

²⁵⁴ Orędownik Ostrowski, nr 93 z 21 XI 1933.

do Rady Miejskiej ludzi, rozumiejących się na rozsądnej i oszczędnej gospodarce”²⁵⁵. Cytowany fragment odezwy wg narodowców ilustrował proces zawłaszczania samorządu przez sanację po 1926 r.

Panoramę wyborczą przeciwników sanacji, uzupełniał komitet utworzony przez NPR. Partia nie dysponowała jednak zapleczem społecznym w mieście i jej program nie uzyskał akceptacji wśród wyborców.

Ostatecznie komisja wyborcza zatwierdziła 4 listy wyborcze: Narodowego Bloku Gospodarczego (NBG), nr - 1; PPS i KZZ nr - 2; NPR nr - 3 i Obozu Narodowego nr - 4²⁵⁶.

Wybory 26 XI 1933 r., po wcześniejszym represjonowaniu opozycji, odbyły się już bez incydentów. Odnotowano dużą frekwencję – 84,7 proc. Na 10 128 uprawnionych do głosowania, udział wzięło 8 586 osób. Na prorządową listę nr - 1 oddano 39,7 proc. głosów, co dawało 12 miejsc w nowej radzie. Socjaliści uzyskali - 15,4 proc. i tylko 2 stanowiska radnych. NPR poniosło klęskę wyborczą – 14,2 proc. poparcia i 1 mandat. Obóz Narodowy poparło - 29,3 proc. elektoratu i w konsekwencji zdobył on 9 miejsc w radzie²⁵⁷.

Zestawienie w tabeli nr 10 przedstawia zmianę podziałów politycznych w Radzie Miasta, w odniesieniu do poprzedniej kadencji.

Tabela nr 10. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1929 i 1933.

Rok wyborów	Stronnictwo					Liczba mandatów
	Obóz Narodowy	N B G sanacja	N P R ChD	PPS i KZZ		
1929	9	4	4	7		24
1933	9	12	1	2		24

Źródło: C. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937, s. 313; Orędownik Ostrowski nr 96 z 1 XII 1933.

W porównaniu do 1929 r. sanacja odniosła sukces w wyborach samorządowych na poziomie miasta, dysponując poparciem administracji rządowej. Jednak brak absolutnej

²⁵⁵ APK, Starostwo Powiatowe w Ostrów, sygn. 72, pismo starosty z 14 listopada do Powiatowej Komendy.

²⁵⁶ Orędownik Ostrowski, nr 94 z 24 XI 1933.

²⁵⁷ Tamże, nr 95 z 28 XI 1933; K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ... , s. 289.

większości, prowadził do tworzenia koalicji przy wyborze zarządu miasta. Zmalały wpływy, zwalczanej PPS i NPR. Poparcie wyborców w Ostrowie przesunęło się na ugrupowania prawicowe. Sanacja i endecja uzyskały 87,5 proc. mandatów. Był to wynik zbliżony do większości rad miejskich w Wielkopolsce (88,6 proc.)²⁵⁸. Sukces wyborczy sanacji, wynikał z przeprowadzonych sankcji administracyjnych i stosowania cenzury. Podział mandatów ilustruje proces polaryzacji społeczeństwa na obóz endecji i sanacji. Wybory z 1933 r. zakończyły etap demokratycznej rywalizacji o władzę samorządową, ustępując miejsca elekcji sterowanej administracyjnie. Pomimo szykan ze strony administracji rządowej, w trakcie obrad rady endecja utrzymała znaczące wpływy. Porównanie podziału mandatów w miastach województwa poznańskiego powyżej 10 tys. mieszkańców wskazuje wyraźnie na dominację dwóch obozów politycznych: sanacji (BBWR) i endecji (SN). Tylko w Lesznie i Ostrowie sanacja mogła rządzić samodzielnie.

Zestawienie ilustruje tabela nr 11.

Tabela nr 11. Podział mandatów w wyborach do Rad miejskich w Wielkopolsce w 1933 r.*

	BBWR	SN	PPS	ChD	NPR	Niemcy
Poznań	26	35			3	
Bydgoszcz	15	13		10	8	2
Inowrocław	11	14	7			
Gniezno	8	16			8	
Ostrów Wlkp.	12	9	2		1	
Leszno	11	7		1	1	
Krotoszyn	8	16				
Kościan	10	14				
Razem	101	124	9	11	21	2

*Zestawienie obejmuje miasta liczące powyżej 10. tys. mieszkańców.

Źródło: C. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937; E. Makowski, Kształtowanie się stosunków społeczno - politycznych w Wielkopolsce, s. 223.

²⁵⁸ Tamże.

Uroczyste, inauguracyjne posiedzenie rady V kadencji miało miejsce 29 XII 1933 r., o godz. 19 w sali sesyjnej ratusza²⁵⁹. Burmistrz Wacław Cegiełka: „...dłuższą przemową skierowaną do nowo wybranych radnych” zagaił, „...by dobro ogółu i interes miasta mieli zawsze na względzie, a ścierania zadań i różnica zapatrywań by odbywała się przy maksimum dobrej woli”²⁶⁰. Ton powyższej wypowiedzi miał łagodzić brutalność kampanii wyborczej i polityczne spory. Były to zadanie trudne do zrealizowania w nowej radzie.

Pierwsze konflikty pojawiły się przy wyborze członków zarządu miasta w dniu 17 I 1934 r. Sanacja zgłosiła następujące kandydatury ławników: notariusza Franciszka Podejmę, inż. Edmunda Ciesielskiego i kupca Władysława Wentzla. Klub endecji przedstawił propozycje osób: pośła Piotra Lasoty, radcy Henryka Serwy i kupca Romana Brykczyńskiego. Po długiej dyskusji na listę pryorządową głosowało 12 radnych, na narodową 9. Trzech radnych oddało puste kartki na znak protestu. Ostatecznie po kłótniach proceduralnych wybrano zarząd miasta, zdominowany przez sanację. Byli to trzej ławnicy: Franciszek Podejma, inż. E. Ciesielski i P. Lasota²⁶¹. Burmistrz W. Cegiełka i jego zastępca Ignacy Lis, reprezentowali stronę rządową. W ten sposób, na 5 osobowy zarząd miasta, tylko jedno miejsce przeznaczono dla przedstawiciela endecji. W myśl ustawy scaleniowej, zarząd przejmował uprawnienia rady m.in. w sprawie ustalenia opłat, dzierżawienia terenów i innych spraw finansowych, dlatego po wyborach, obóz pryorządowy od 1933 r. w Ostrowie przejął całkowitą kontrolę nad gospodarką samorządową.

W celu większego kontrolowania rad, obóz polityczny sanacji, przy wybieraniu składów komisji obsadził najważniejsze stanowiska przewodniczących, swoimi zwolennikami. Były to komisje: rewizyjna, miejskich zakładów przemysłowych, budowlana, podatkowa, rewizyjna dla Komunalnej Kasy Oszczędności (KKO), komitet rozbudowy miasta oraz Rada KKO²⁶².

Równocześnie w 1933 r. odbyły się kolejne wybory do rady powiatowej. Poprzedzały je wybory uzupełniające, do sejmików powiatowych w dniu 7 I 1932 r. Wybory związane były z likwidacją, w ramach oszczędności budżetu państwa, powiatów: pleszewskiego i ostrzeszowskiego. W dniu 1 IV 1932 r. zlikwidowano powiat odolanowski i włączono go do

²⁵⁹ Orędownik Ostrowski, nr 96 z 1 XII 1933. W skład Rady Miasta V kadencji wchodził: Narodowy Blok Gospodarczy (sanacja): Dr Marian Poleski, Stanisława Nowakowa, inż. Edmund Ciesielski, Ignacy Lis (wiceburmistrz), Jan Nogala, Stefania Hoffman, inż. Stanisław Matuszewski, Stanisław Smentek, Włodzimierz Wentzel, Józef Urban, Tomasz Organiściak, Stanisław Garbacz. Radni PPS: Leon Domański, poseł Władysław Hoffmann. NPR – Franciszek Matuszczak. Obóz Narodowy: dr Jan Mamak, Franciszek Anczykowski, Maria Niestrawska, Błażej Wiśniowski, Józef Jabłoński, Roman Brykczyński, Wojciech Kajzer, Stefan Rowiński i Wojciech Kostrzewa.

²⁶⁰ Orędownik Ostrowski, nr 1 z 2 I 1934.

²⁶¹ Tamże.

²⁶² Orędownik Ostrowski, nr 11 z 6 II 1934.

powiatu ostrowskiego²⁶³. W następstwie podwojenia obszaru i zwiększenia liczby mieszkańców, nowa rada powiatowa liczyła 66 radnych.

Wybory przeprowadziła Powiatowa Komisja Wyborcza z Józefem Lipskim jako przewodniczącym. Wg niepełnych danych, najwięcej – 18 mandatów zdobyło SL, NPR – 16, SN – 11 a PPS – tylko 4 miejsca²⁶⁴. Po wyborach starostą nadal był, piłsudczyk ppłk dr Józef Ekkert.

Rada miasta V kadencji, zdominowana przez klub Narodowego Bloku Gospodarczego, realizowała wytyczne władz administracyjnych, m. in. uczestniczyła w oficjalnie rozbudowanym kulcie marszałka Józefa Piłsudskiego. Już w pierwszym okresie po wyborach, 19 III 1934 r. podczas akademii w Teatrze Miejskim, radny M. Poleski odczytał następujący telegram: „Obywatele powiatu Ostrowskiego ziemi Wielkopolskiej ślą Tobie Ukochany Wodzu, z okazji Twych Imienin serdeczne życzenia oraz wyrazy Czc i Hołdu, ślubując w codziennym życiu wprowadzać w czyn wypowiedziane żądania Twe i hasła...”²⁶⁵. Realizacja działań propagandowych nie był łatwa, przy krytycznej opinii endecji do tych poczynąń i braku poparcia dla obozu rządowego w całej Wielkopolsce. Jako przykład takiej postawy może służyć głosowanie podczas sesji rady, w sprawie przemianowania reprezentacyjnej ulicy Kolejowej na Józefa Piłsudskiego. Radny z klubu sanacji: „...który przedstawił pogląd na sprawę przemianowania ulicy i zauważył, że niema to być manifestacją patriotyczną, lecz wyrazem uczuć i hołdu dla Marszałka...”²⁶⁶. Po długiej dyskusji ostatecznie 12 głosami sanacji, przy 11 przeciw (endecja i PPS), zmieniono nazwę ulicy. Zarząd Miejski obok szerzenia kultu Piłsudskiego, uczestniczył w działaniach na rzecz integracji społeczeństwa z wojskiem, wykorzystując do tego celu rocznice historyczne. W odezwie wydanej przez burmistrza w dniu 8 VIII 1934 r., wzywano mieszkańców do wywieszenia chorągwi i zaopatrzenia okien w emblematy narodowe, w związku z rocznicą „zwycięstwa nad Wisłą”. 15 sierpnia 1920 r.: „...uprasza się Szanownych Obywateli miasta Ostrowa z okazji >>Święta Żołnierza Polskiego<< by zechcieli z udekorowanych okien, balkonów i ulic, któredy będzie przechodziło nasze ukochane wojsko, obrzucać kwiatami żołnierzy”²⁶⁷. W ten sposób obok rządowej administracji, również wojsko miało budować zaufanie do władz państwowych. W tym celu min. na terenie miasta wykorzystywano żołnierzy do prac społecznych, przy budowie basenu: „...dnia 15 lipca o godz. 10.30 nastąpi uroczyste otwarcie zbudowanego przez Zarząd Miejski miasta Ostrowa wspaniałego basenu pływackiego na Szczygliczce. W otwarciu (...) weźmie udział poza władzami państwowymi i samorządowymi (...) poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny przy rządzie Rzeszy Niemieckiej pan Józef Lipski,

²⁶³ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ... , s. 248.

²⁶⁴ A. Łuczak, Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918 – 1939, Warszawa 1973, s. 200 i n.; Orędownik Ostrowski, nr 4 z 13 I 1933.

²⁶⁵ Orędownik Ostrowski, nr 23 z 20 III 1934.

²⁶⁶ Tamże.

²⁶⁷ Orędownik Ostrowski, nr 64 z 10 VIII 1934.

bawiący na wywczasach w rodzinnym Lewkowie”²⁶⁸. Ambasador Józef Lipski kierował w powiecie ostrowskim obozem piłsudczykowskim i stał na czele lokalnych struktur BBWR.

Obok administracji rządowej i wojska, samorząd miejski kontrolowany przez sanację, podejmował próby współpracy z Kościołem. Wykorzystał do tego celu, zjednoczoną instytucjonalnie od 1930 r. Akcję Katolicką. Nastąpiła w tym okresie zmiana stanowiska hierarchii biskupiej, wobec obozu rządzącego. Kościół przeniósł swoje sympatie polityczne z endecji na sanację. Za przykład takiej współpracy mogły służyć obchody 500 – lecia parafii rzymskokatolickiej w Ostrowie: „...1 grudnia 1934 r. o godz. 17.30 odbyło się w Ratuszu uroczyste posiedzenie Rady Miejskiej z udziałem ks. Kardynała – Prymasa Augusta Hłonda. Zarząd miejski, radni, starosta, ks. Dziekan Piszczygłowa z Odolanowa, ks. Kanonik Jarosz, płk Walczak w asyście oficerów, prezes Jan Lipski. W dłuższym pięknym przemówieniu powitał Najdostojniejszego Gościa gospodarz miasta pan burmistrz Cegiełka, a następnie pan radny Dr Poleski odczytał w pięknym stylu archaicznym ujętą uchwałę Rady Miejskiej, ofiarująca miasto Najświętszemu Sercu Jezusowemu”²⁶⁹. W okresie V kadencji Rady, administracja rządowa wykorzystywała samorząd miejski w celu pozyskania społecznego zaufania. Część samorządu wspierała te działania obok przedstawicieli: wojska, administracji i Kościoła.

Również śmierć Piłsudskiego została wykorzystana, poprzez organizowanie uroczystości żałobnych, do budowania pozytywnego wizerunku obozu politycznego sanacji wśród społeczeństwa. Kult wobec postaci marszałka, miał integrować spolaryzowane społeczeństwo. W Ostrowie w dniu 16 V 1935 r. odbyło się nadzwyczajne zebranie rady: „...sala radziecka była przybrana. Na podium ustawiono duży portret Zmarłego Marszałka, otoczony kirem, zielenią i kwiatami. (...) Najstarszy wiekiem radny pan Rowiński odczytał depesze kondolencyjne”. Pierwsza została skierowana do wdowy Aleksandry Piłsudskiej: „Magistrat i Rada Miejska miasta Ostrowa Wielkopolskiego, zebrani na uroczystym posiedzeniu ślą Ci Dostojna Pani imieniem całego tutejszego społeczeństwa, pogrążonego w smutku i żałobie szczere i serdeczne wyrazy najgłębszego współczucia prosząc Boga, by raczył Cię pocieszyć w tej najcięższej chwili”²⁷⁰.

W kolejnej depeszy, kierowanej do Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, gen. E. Rydza - Śmigłego, radni deklarowali projekt budowy pomnika marszałka na terenie miasta. Podobne wiernopoddańcze deklaracje składały zarządy i prezydenci innych miast w Wielkopolsce²⁷¹. Pomimo takiego stanowiska części radnych, społeczeństwo regionu nie popierało tych inicjatyw. Nie dysponowano również środkami do ich realizacji. Jedynie Kuratorium Okręgu Szkolnego w Poznaniu, nadało Państwowemu Gimnazjum w Ostrowie w 1935 r. imię

²⁶⁸ Tamże, nr 56 z 13 VII 1934.

²⁶⁹ Tamże, nr 97 z 4 XII 1934; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów Wielkopolski zarys dziejów samorządu miasta, Ostrów Wielkopolski 2010, s. 62.

²⁷⁰ Orędownik Ostrowski, nr 40 z 17 maja 1935.

²⁷¹ A. Czubiński, Wielkopolska ..., s. 155.

I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego²⁷². Sanacja równocześnie, realizowała politykę budowy społecznego zaufania, poprzez inwestycje w gospodarce komunalnej. Budżet miasta pod rządami rady V kadencji, wykazywał pozytywne wskaźniki. Słabnący kryzys ekonomiczny, doprowadził do koniunktury w rolnictwie oraz wzrostu produkcji przemysłowej. Dynamiczny rozwój Ostrowa, Polska Agencja Telegraficzna porównywała do Gdyni. Podwojeniu uległa liczba mieszkańców, z 16 421 w 1921 r. do 31 223 w 1939 r. Częściowo było to następstwem włączenia, w 1934 r. do obszaru miasta, gmin wiejskich: Krępy i Zębcowa oraz obszarów dworskich: Krępa, Kamienice Stare, Zębców i Zacharzew. Dzięki temu obszar Ostrowa powiększył się z 652 ha do 2 866 ha. W mieście budowano obiekty użyteczności publicznej. Obok oddanej do użytku w 1926 r. Szkoły Powszechnej im. Ewarysta Estkowskiego, dołączyły: elektrownia, dwa stadiony sportowe, basen, nadbudowa sądu²⁷³. Na liczbę 40 zakładów przemysłowo – handlowych, przypadało w grudniu 1937 r. 2 383 pracowników. Działało 650 zakładów rzemieślniczych. Nadal jednak występowało bezrobocie. Liczba osób poszukujących pracę wynosiła 1 500 osób, co dawało 10,7 proc. w stosunku do liczby dorosłej ludności. Natomiast w lipcu 1938 r. prasa informowała: „...nadmienił pan burmistrz, że Ostrów nie posiada już bezrobotnych. Do prac drogowych np. musiano już 40 ludzi wziąć z poza powiatu ostrowskiego z Wrześni, bo tu nie było chętnych”²⁷⁴. Przyczynami chwilowego spadku liczby bezrobotnych był rozwój gospodarczy regionu i zmniejszenie się przyrostu naturalnego. Wzrosła również w tym okresie emigracja zarobkowa do: Francji, Belgii i Luksemburga. Korzystne dane pochodziły z miesięcy letnich, zimą liczba bezrobotnych zwiększała się i wyniosła w mieście 752 osoby. Nadal w sprawozdaniach sytuacyjnych starosty, wymieniono liczbę ok. 300 nie zarejestrowanych bezrobotnych i ok. 800 osób ubogich, którzy podlegali kontroli tzw. opiekunów.

Statystyki ruchu budowlanego w mieście, wykazywały oddanie do użytku 116 domów jednorodzinnych do zamieszkania w 1937 r. Wznosili je urzędnicy, nauczyciele, kolejarze i rzemieślnicy. Następstwem ożywienia budownictwa mieszkaniowego było założenie trzech nowych dzielnic willowych: Nowej Dzielnicy za alejami Juliusza Słowackiego, Parcel Zacharzewskich i Dzielnicy Adwokackiej między Śródmieściem i Krępą²⁷⁵.

Zarząd miejski nadzorował produkcję oraz działalność zakładów komunalnych: rzeźni, gazowni, cementowni, wodociągów i kanalizacji oraz warsztatów miejskich. W przypadku rzeźni w 1936 r. dochodziło do protestów środowisk endeckich, o charakterze ogólnopolskim w sprawie tzw. uboju rytualnego. W związku z tym, na posiedzeniu w dniu 19 marca: „...na wniosek prezesa Narodowego Bloku Gospodarczego pana dra Poleskiego, uchwałała Rada

²⁷² S. Pacyna, W II Rzeczypospolitej, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej, s. 136.

²⁷³ W. Banach, Historia kołem się toczy, w: Ostrów Wielkopolski na przełomie wieków, Bydgoszcz b. r. w. s. 5.

²⁷⁴ Orędownik Ostrowski, nr 31 z 4 III i nr 79 z 4 VII 1938.

²⁷⁵ APK, Wydział Powiatowy Ostrów, sygn. 44, budżet powiatu na r. 1939/1940; K. Szepietowski, W II Rzeczypospolitej, w: WSEN, s. 39.

Miejska jednomyślnie znieść ubój rytualny w mieście Ostrowie. W ciągu całego roku zabito w rzeźni miejskiej tylko 7 sztuk bydła rytualnie”²⁷⁶.

Proces realizacji niektórych inwestycji, nie odbywał się bez afer i oskarżeń o malwersacje. Były one przedmiotem dochodzeń radnych z opozycji: endecji i socjalistów. W piśmie „Walka Ludu” pojawiły się artykuły oskarżające: burmistrza miasta, członka zarządu P. Lasotę i radnego S. Garbacza o to iż: „...w czasie urzędowania jako ławnik magistratu przywłaszczał sobie różne sumy pieniężne, przy budowie elektrowni, p. Garbaczowi, jako przewodniczącemu komisji rewizyjnej budowy elektrowni zarzucano stronnictwo przy badaniu rachunków, oraz panu burmistrzowi Cegiełce, że nadużycia te tolerował, narażając w ten sposób miasto na olbrzymie straty”²⁷⁷. Sprawa zakończyła się procesem o zniesławienie, w jego efekcie redaktorzy artykułów: Stanisław Idzior i Władysław Grześkiewicz, skazani zostali na 1 rok aresztu, 500 zł. grzywny i ponieśli koszty sądowe. Zarząd miasta obronił swoją dotychczasową pozycję. W wyniku złożonego przez dziennikarzy odwołania, Sąd Apelacyjny w Poznaniu uchylił wyrok pierwszej instancji i zawiesił karę na 6 miesięcy oraz zmniejszył karę dodatkową do 100 zł. grzywny w zawieszeniu na 3 lata.

Ostrów Wielkopolski po 1934 r. wszedł w okres rozwoju gospodarczego. Samorząd miasta na przykładzie działalności przedsiębiorstw komunalnych wykorzystał fazę koniunktury. Administracja państwowa korzystała, w okresie wzrostu gospodarczego, z nadzoru finansowego nad samorządem, wykorzystała siły zbrojne do rozbudowy infrastruktury miejskiej, zyskała częściową przychylność Kościoła i tworzyła kult Józefa Piłsudskiego w Ostrowie.

2.8. W cieniu zagrożenia wojną. Rada Miejska VI kadencji od 1938 roku.

W 1938 r. uległy zmianie warunki działania samorządu. Po śmierci Piłsudskiego, uchwaleniu Konstytucji kwietniowej oraz w obliczu wyborów do Sejmu i Senatu, według nowej ordynacji, toczyła się walka polityczna wewnątrz obozu sanacji. Społeczeństwo w ostrowskim okręgu wyborczym, bojkotowało wybory. W porównaniu do głosowania w 1930 r., w wyborach parlamentarnych z 1935 r., nie wzięło udziału 68,5 proc. uprawnionych²⁷⁸. Endecja, ruch ludowy i socjaliści, nawoływali do bojkotu partii reprezentującej obóz rządowy. Spadek poparcia politycznego dla sanacji, był powodem

²⁷⁶ Dziennik Ostrowski, nr 67 z 21 III 1936; Ostatecznie w dniu 5 IX 1936 r. Minister Przemysłu i Handlu w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych wydał rozporządzenie o warunkach obrotu mięsem pochodzącym z uboju rytualnego. Dz. U. nr 70, poz. 505.

²⁷⁷ Dziennik Ostrowski, nr 44 z 22 II 1936.

²⁷⁸ C. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność ... , s. 342.

rozwiązania BBWR i utworzenia w 1937 r. Obozu Zjednoczenia Narodowego (OZN). W Ostrowie OZN kierowany był przez: burmistrza W. Cegiełkę, Kazimierza Nykiela i Pawła Hęciaka, zrzeszał 390 członków²⁷⁹. Ze względu na hasła nacjonalistyczne i antysemickie zawarte w deklaracji programowej OZN, ugrupowanie to zjednało sobie zwolenników w środowisku endecji. Drugim nowym ugrupowaniem, jakie pojawiło się w wyborach samorządowych w 1938 r., było Stronnictwo Pracy, powstałe na skutek zjednoczenia NPR i Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji. W Ostrowie reprezentowane było przez urzędników: Edwarda Matuszczaka, Stefana Niezgódzkiego i Kazimierza Niełacnego²⁸⁰.

Kampania wyborcza do Rady miejskiej IV kadencji, prowadzona była w czasie nowych wyborów do Sejmu i Senatu oraz zbiegła się z kryzysem sudeckim, na forum polityki międzynarodowej. Oficjalne poparcie przez rząd w Warszawie żądań niemieckich wobec Czechosłowacji i domaganie się dla Polski Zaolzia, znalazło swoje odzwierciedlenie w Ostrowie. W dniu 11 IX 1938 r. odbył się przed ratuszem wiec protestacyjny. Jego inicjatorem był członek Zarządu Miejskiego Franciszek Podejma, a okolicznościowe przemówienie wygłosił dyr. Państwowego Liceum i Gimnazjum - Adam Czechowski. Organizatorzy pochodu udali się do siedziby starostwa, na ul. Wrocławską, gdzie wręczyli petycję władzom administracyjnym: „O tej ludności polskiej, która broni swej narodowości ostatkiem sił, nie wolno nam zapominać dzisiaj, gdy kwestia Czechosłowacji stała się przedmiotem układów międzynarodowych. Nie tylko Niemcom Sudeckim należy się prawo stanowienia o sobie. Opinia polska musi czuwać przede wszystkim nad sprawą Polaków naszych za Olzą”²⁸¹. Członkowie Zarządu Miasta brali udział w wiecu propagandowym, który eskalował nacjonalistyczne nastroje. Również popierane przez część radnych ostrowskie koło „Towarzystwa Pomocy Polonii Zagranicznej”, było pomysłodawcą i organizatorem, wyjazdów młodzieży szkolnej na obozy wędrowne po Zaolziu.

W czasie bojkotowanych przez opozycję wyborów parlamentarnych w 1938 r., prasa komentowała nastroje i postawy mieszkańców Ostrowa: „Stosunek przeciętnego obywatela do zagadnień polityki wewnętrznej, do programu gospodarczego i przemian struktury socjalnej, wyraża się bezkrytycznym narzekaniem na złe czasy współczesne, a to samo zaobserwować można, gdy chodzi o środowisko bliższe, o miasto w którym się mieszka i jego aktualne zagadnienia”²⁸². Wzrost tendencji nacjonalistycznych, spory polityczne między obozem rządowym a endecją wywierały wpływ na przebieg sesji Rady Miasta. Często dochodziło do sytuacji, że: „...radni Klubu Narodowego na znak protestu opuścili zebranie i tym samym uniemożliwiali dalsze obrady. (...) Magistrat nie oglądając się na Radę stosował nowe stawki przewidziane zmianą statutu. Radni narodowi uznali postępowanie takie za lekceważenie Rady. Wobec braku quorum posiedzenie przerwano”²⁸³. Między ławnikami

²⁷⁹ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ... , s. 292.

²⁸⁰ Orędownik Ostrowski, nr 143 z 30 XI 1938.

²⁸¹ Orędownik Ostrowski, nr 113 z 21 IX 1938.

²⁸² Orędownik Ostrowski, nr 138 z 18 XI 1938.

²⁸³ Tamże, nr 121 z 6 X 1938.

Zarządu Miasta, którzy byli zwolennikami obozu sanacji a radnymi z obozu narodowego do końca V kadencji występował spór w kwestii zarządzania gospodarką komunalną.

Przed kolejnymi wyborami samorządowymi Sejm uchwalił ustawę z dnia 16 VIII 1938 r., o wyborze radnych miejskich²⁸⁴. Zmiany wprowadzone do ordynacji dotyczyły, w przypadku Ostrowa, głosowania w okręgach 3 i więcej mandatowych. Po ustawie scaleniowej z 1933 r. wyborca rozporządzał tyloma głosami, ile przypadało na okręg. Mógł je oddać na jednego lub więcej kandydatów, zgłoszonych na jednej liście wyborczej. Nowa ustawa zabraniała wyborcy wielokrotnego wskazywania na jednego kandydata. Nadal występował system proporcjonalnego obliczania głosów, zachowano te same kryteria dotyczące czynnego i biernego prawa wyborczego.

Zgodnie z rozporządzeniem wojewody poznańskiego, wybory do Rady Miejskiej VI kadencji wyznaczono na 18 XII 1938 r., w godz. 9.00 – 19.00. Zachowano dotychczasowy podział miasta na 6 okręgów i 13 obwodów głosowania. Miejskiej Komisji Wyborczej przewodniczył sędzia Sądu Okręgowego Tadeusz Heinrich. Do 29 listopada wyłożono do wglądu spisy wyborców, również do tego dnia obowiązywał termin zgłaszania list przez partie. Obowiązywała numeracja wg kolejności zgłoszeń. Komisja zatwierdziła 4 listy wyborcze: 1. PPS i KZZ, ze ślusarzem Idzim Zemskim na czele, 2. Narodowe Zjednoczenie Gospodarcze, z inż. Stanisławem Matuszewskim, reprezentujące poglądy OZN, 3. Stronnictwo Pracy, z urzędnikiem Stefanem Niezgódkim, 4. Stronnictwo Narodowe, z kupcem Dezyderym Splittem²⁸⁵.

Kampania wyborcza rozpoczęła się po głosowaniu do Sejmu. Stronnictwo Narodowe, posiadające największe poparcie w mieście, wobec zagrożenia wybuchem wojny wysunęło jako najważniejszy postulat „narodową integrację”. Zapowiadało obronę Wielkopolski przed „naporem żydowskim” oraz gospodarczą dominacją Niemiec. Odwoływało się do nakazów moralności chrześcijańskiej. W całej Wielkopolsce sztandarowe hasło postulowało: „Przez narodowy samorząd do Wielkiej Polski”. Jako największego wroga politycznego, po rozwiązaniu KPP od 1937 r., uznano PPS²⁸⁶. Również OZN zarejestrowany na liście nr 2, podkreślał w swoim programie wyborczym hasła nacjonalistyczne i antysemickie.

Drugi znaczący obóz polityczny, reprezentowany przez PPS i KZZ, opierał swój program na wykazywaniu narastających nierówności w statusie materialnym, wśród mieszkańców. Wiece przedwyborcze zwoływano w sali KZZ na ul. Kaliskiej oraz na terenie targowiska przy ul. Celnej²⁸⁷. Największą siłą lewicy były związki zawodowe. Ostrów, jako miasto z ważnym węzłem kolejowym i siedzibą Fabryki Wagon, stanowił centrum działalności związkowej. Oprócz Związku Zawodowego Kolejarzy (929 członków), funkcjonowało prorządowe

²⁸⁴ Dz. U R P, nr 63 z 1938 r., poz. 480.

²⁸⁵ Orędownik Ostrowski, nr 143 z 30 XI 1938.

²⁸⁶ P. Strachanowski, Samorząd miasta Inowrocławia 1918 – 1939, Inowrocław 2000, s. 87; Orędownik Ostrowski, nr 143 z 30 XI 1938.

²⁸⁷ A. Ludwiczak, Z. Szymańska, Dzieje ZZK ..., w: Kształtowanie się władzy ..., s. 107.

Zjednoczenie Kolarzy Polskich (1500 członków). Poparcie uzyskane dzięki głosom związkowców, decydowało w dużym stopniu o korzystnych dla lewicy wynikach wyborczych. PPS nie posiadała wpływów we wszystkich związkach np. w Bezpartyjnym Związku Maszynistów Kolejowych i Związku Urzędników Kolejowych²⁸⁸. W kampanii wyborczej obiecywano: zwalczanie bezrobocia, wprowadzenie na dużą skalę robót publicznych, opiekę medyczną i społeczną dla osób pozbawionych ubezpieczenia oraz rozwój budownictwa mieszkaniowego. W wyborach z dnia 18 XII 1938 r., wzięło udział 11 596 osób, na 16 502 uprawnionych do głosowania. Frekwencja wyniosła 67,9 proc. Spadek zainteresowania głosowaniem, tłumaczono niekorzystnymi czynnikami: siarczystym mrozem, epidemią grypy oraz brakiem prądu w godz. 10.00 – 17.00²⁸⁹.

Wyniki wyborów, podaje zestawienie w tabeli nr 12. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w 1938 r.

Nr listy	Stronnictwo	Liczba głosów	Liczba mandatów
1	PPS i KZZ	8 570	4
2	OZN	9 845	5
3	SP	8 462	3
4	SN	15 229	12

Źródło: Orędownik Ostrowski nr 151 z 19 XII 1938; K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, s. 292.

Zmianę układu politycznego, w porównaniu z poprzednimi wynikami wyborów do Rady Miejskiej w okresie dwudziestolecia przedstawia tabela nr 13.

Tabela nr 13. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1919 - 1938.

²⁸⁸ Tamże, s. 108.

²⁸⁹ J. M. Pietrzak, W II Rzeczypospolitej, w: Ostrów Wielkopolski - ilustrowane dzieje miasta, Ostrów Wielkopolski 2009, s. 119; Mandaty radnych otrzymali z listy nr 1, Władysław Hoffmann, Władysław Sawicki, Czesław Bartczak, Kazimierz Niespodziany. Lista nr 2, Stanisław Matuszewski, Stanisław Szłapka, Czesław Lassociński, Stanisław Garbacz, Sylwester Stodolny. Lista nr 3, Matuszczak Edward, Józef Łonczek, Jan Nowak. Lista nr 4, Dezydery Splitt, Wacław Ludwik, Stanisław Sypniewski, Stanisław Janiszewski, Michał Stodolny, Aleksander Dubiski, Andrzej Krawczyk, Franciszek Kwiatkowski, Stanisław Kotowski, Jan Mamak, Józef Szudobaj i Franciszek Piechota. Orędownik Ostrowski, nr 151 z 19 XII 1938.

	Nazwa listy wyborczej								
Rok wyborów	Lista polska	Lista niemiecka	NPR, ChD, SP	ZLN, Obóz Narodowy, SN	ChD do 1925	PPS, KZZ	BB Pracy Gospodarczej, Sanacja, OZN	Lista rzemieślnicza	Mandaty
1919	15	9	---	---	---	---	---	---	24
1921	---	---	9	8	7	0	----	----	24
1925	---	---	7	4	4	6	---	3	24
1929	---	0	4	9	---	7	4	---	24
1933	---	---	1	9	---	2	12	---	24
1938	---	---	3	12	---	4	5	---	24

Źródło: Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937, s. 150, 262, 313; K. Szepietowski, W II Rzeczypospolitej w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej, s. 37; Orędownik Ostrowski nr 82 z 13 X 1925, Orędownik Ostrowski nr 2 z 7 I 1933; Orędownik Ostrowski nr 96 z 1 XII 1933; Orędownik Ostrowski, nr 153 z 23 XII 1938; Goniec Narodowy nr 217 z 19 IX 1925; K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, s. 288.

W wyborach do rady w 1938 r. klęskę poniósł OZN. Zwolennicy obozu sanacji w Radzie Miasta dysponowali większością głosów w okresie V kadencji (lata 1933 - 1938). SN przejęło część zwolenników sanacji i w obliczu zagrożenia niemieckiego, dominowało w składzie rady - ostatniej przed wybuchem wojny. W porównaniu do stanu posiadania NPR z poprzedniej kadencji, wzrost wpływów odnotowało SP. PPS, poparta przez Związki Zawodowe, podwoiła liczbę radnych. Wybory zakończyły się zwycięstwem endecji, obóz rządowy nie uzyskał poparcia w wyborach do Rady Miasta. Głosowanie z 18 grudnia 1938 r., przerodziło się w plebiscyt społeczeństwa przeciw OZN, stanowiło jednocześnie wyraz niezadowolenia wobec

administracji państwowej. Politycy opozycji poddawali krytyce zmiany samorządowe, wynikające z ustawy scaleniowej²⁹⁰.

Inauguracyjne posiedzenie Rady VI kadencji, burmistrz W. Cegiełka zwołał na dzień 14 I 1939 r.: „...radni Klubu Narodowego zajęli prawą stronę, radni z klubu OZN środkowe fotele, a radni z Stronnictwa Pracy i PPS zasiedli po lewej stronie. Na czele swych klubów miejsca zajęli ich przewodniczący”²⁹¹. Po przemówieniu burmistrza, radni podając rękę składali zobowiązanie rzetelnego wykonywania obowiązków samorządowych. Przed przystąpieniem do wyboru składu komisji, zgłoszono nagłe wnioski: „...przewodniczący Klubu Narodowego p. dr Mamak w dłuższym przemówieniu poświęcił wspomnienie pamięci zmarłego Romana Dmowskiego, tego Wielkiego Polaka, twórcy zjednoczenia i niepodległości naszej Ojczyzny, wychowawcę Narodu, któremu ziemie zachodnie zawdzięczają wyzwolenie spod jarzma pruskiego”²⁹². Pierwsze spory merytoryczne i regulaminowe pojawiły się podczas kolejnej sesji rady, 31 stycznia i związane były z wyborem ławników Zarządu Miasta. Radni bloku sanacyjnego i endecja zgłosili po jednej liście kandydatów. Przewodniczący zebrania Dezydery Splitt unieważnił kandydatury radnych OZN, powołując się na niezgodność deklaracji imiennych z ustawą samorządową. Bez głosowania wybrano listę SN: Stefana Rowińskiego, Franciszka Kwiatkowskiego i Henryka Serwę. Po wyborze doszło do demonstracyjnego opuszczenia sali obrad, przez radnych OZN i SP. W dniu następnym radni OZN i SP złożyli protest, przeciw ważności wyborów członków zarządu. Starosta zarządził przeprowadzenie kolejnych wyborów w dniu 6 III 1939 r. Na listę kandydatów OZN oddano 8 głosów, na listę SN - 12. Ostatecznie wybrano ławników po trwających miesiąc protestach i kłótniach personalnych. PPS zbojkotowała wybory i oddała białe kartki. Nowy zarząd utworzyli ostatecznie: Stefan Rowiński, Franciszek Podejma i Henryk Serwa. Funkcję burmistrza sprawował nadal W. Cegiełka, jego zastępcą był (od 10 marca 1938 r.) Alfons Stosik²⁹³. W 1939 r., władzą wykonawczą w strukturach samorządu miejskiego, podzieliły się: OZN i endecja. Nowy zarząd został zatwierdzony przez wojewodę poznańskiego.

Organ uchwałodawczy samorządu w obliczu nadchodzącej wojny, podejmował stosowne decyzje i uchwały. Na sesji w dniu 6 IV 1939 r.: „...w obliczu powagi chwili Rada Miejska jednomyślnie wśród oklasków uchwaliła subskrybować 10 000 zł. na pożyczkę przeciwlotniczą i pokryć tę sumę z nadwyżki budżetowej za rok 1938/39”²⁹⁴. Jednocześnie przekazano kolejną dotację w wysokości 5 000 zł na Fundusz Obrony Narodowej. Z tych drobnych sum zebrano w Wielkopolsce na konto FON 15 595 208 zł. Ludność brała udział w przygotowaniu schronów obrony przeciwlotniczej. Już dnia 22 kwietnia, przeprowadzono w

²⁹⁰ S. Grodziski, *De republica ordinanda. Uwagi nad rozwojem form podziału administracyjnego w Polsce*, Państwo i Prawo t. 8, 1998, s. 8.

²⁹¹ *Orędownik Ostrowski*, nr 7 z 16 I 1939.

²⁹² Tamże.

²⁹³ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 36, protokół wyborczy z 31 stycznia 1939; Tamże, pismo starosty z 14 lutego 1939; *Orędownik Ostrowski*, nr 14 z 1 II 1939.

²⁹⁴ *Orędownik Ostrowski*, nr 42 z 7 kwietnia 1939.

Ostrowie pierwsze ćwiczenia, połączone z zaciemnieniem miasta. Komendantem Obrony Przeciwlotniczej został wyznaczony burmistrz. Zarząd miasta odwołał się do ludności: „Chwile obecne jakie przeżywamy na tle ogólnej sytuacji międzynarodowej zmuszają nas do ciągłego wysiłku i współdziałania na rzecz obrony państwa (...) Taką formą nie nową wprawdzie lecz skuteczną i przynoszącą bardzo dobre rezultaty jest >>Powszechna Zbiórka Metali na FON<<”²⁹⁵. Spontaniczne zbiórki, zainicjowane przez radnych miasta, kontynuowane były m.in. przez pracowników Warsztatów Wagonowych PKP - Ostrów. Za uzbieraną kwotę 6 000 zł. zakupiono karabin maszynowy i wręczono uroczystie 60 p. p., w obecności burmistrza W. Cegiełki.

Od maja 1939 r., z chwilą gdy społeczeństwo zostało poinformowane o żądaniach niemieckich wobec Polski, po przemówieniu w Sejmie ministra Józefa Becka, odżyły nastroje narodowo - patriotyczne. Pojawiły się pierwsze prowokacje hitlerowskie. Na sesji rady, 5 maja: „...przed porządkiem obrad p. burmistrz Cegiełka w zagajeniu oświadczył, że radio wrocławskie pozwoliło sobie w południowej audycji informacyjnej na wrogie i nieuzasadnione insynuacje pod adresem Ostrowa, jakoby na niedzielnym publicznym zebraniu Stronnictwa Narodowego w Ostrowie stwierdzono wzrastające przygnębienie z powodu obecnego położenia politycznego”²⁹⁶. Dotychczasowe spory polityczne, między endecją i sanacją, ustąpiły miejsca, wobec wspólnego zagrożenia: „Na dowód tego wśród entuzjastycznych oklasków Rada Miejska wzniosła okrzyk na cześć Najjaśniejszej Rzeczypospolitej i naszej Armii”²⁹⁷.

Zagrożenie wojenne powodowało proces zwiększonej obserwacji mniejszości niemieckiej i walki z dywersją²⁹⁸. Niemcy na przełomie 1938/39, stanowili w Wielkopolsce 9 proc. ogółu ludności, natomiast w powiecie Ostrowskim 6,6 proc. (7 600 osób). Większość mieszkała na terenie byłego powiatu Odolanowskiego. W mieście zameldowanych było tylko 280 Niemców. Małą liczebność mniejszości niemieckiej dyskutowała jej silna pozycja ekonomiczna. W rękę niemieckim znajdowały się: browar Hirscha, dwa tartaki, młyn wodny, młyn parowy, gorzelnia, fabryka kafli Kurzbacha, fabryka wyrobów cementowych, zakłady „Dykta” oraz zakłady napraw maszyn młyńskich²⁹⁹. W celu zagrożenia dywersyjnego, władze wojewódzkie, rozwiązały już w 1936 r., działające w Ostrowie niemieckie organizacje polityczne: Deutscher Vereinigung i Jungdeutsche Partei. Brak organizacji politycznych przed wybuchem wojny, doprowadził do ożywionej działalności społecznej towarzystwa szkolnego: Deutscher Verein. Kierowali nim: Joachim Koenig i Otto Reimann³⁰⁰. Rada miasta również nie

²⁹⁵ Tamże, nr 59 z 18 V 1939.

²⁹⁶ Orędownik Ostrowski, nr 55 z 8 V 1939.

²⁹⁷ Tamże.

²⁹⁸ M. Jarnecki, Przygotowania III Rzeszy do wojny w świetle raportów Straży Granicznej na odcinku ostrowskim, Rocznik Kaliski t. 33, 2007, s. 241 – 245.

²⁹⁹ R. Macyra, Rola mniejszości niemieckiej w gospodarce pasa granicznego w Zachodniej Wielkopolsce, 1918 – 1939, Kronika Wielkopolski nr 2, 1990, s.68.

³⁰⁰ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ... , s. 293.

zezwołała w 1939 r., na prowadzenie działalności antypaństwowej przez mniejszość niemiecką.

Po raz ostatni przed wakacjami, plenarne posiedzenie Rady miasta VI kadencji odbyło się 26 VI 1939 r. W trakcie obrad, wybrano pięciu członków Rady Powiatowej. Podzielono miejsca, bez personalnych sporów, między przedstawicieli: SN (S. Rowiński, St. Janiszewski, Feliks Leśniczak) i OZN (Franciszek Podejma, Franciszek Matuszczak). Na sesji radni opiniowali wniosek w sprawie pożyczki, zaciągniętej w Polskim Banku Komunalnym w Warszawie w wysokości 60 tys. zł., na budowę drugiej szkoły powszechnej.

W następstwie agresji niemieckiej 1 września 1939 r., weszło w życie zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej, o wprowadzeniu na obszarze całej Polski stanu wojennego, W nocy z 1 na 2 września, miasto wraz z wojskiem opuściły władze administracji państwowej i samorządowej. Dnia 3 września wkroczyły do Ostrowa oddziały Wehrmachtu, rozpoczynając okres okupacji niemieckiej³⁰¹.

Działalność samorządu w II RP była niezwykle istotnym elementem w procesie zagospodarowania odzyskanej niepodległości. Instytucja ta na ziemiach polskich byłej dzielnicy pruskiej, posiadała najdłuższy staż, w odniesieniu do pozostałych części państwa. Wobec faktu, że pruski system przedstawicielski występował już od 1853 r., Wielkopolska wносиła do wyzwolonego państwa, gotowy model władzy lokalnej. Zmieniła go dopiero ustawa scaleniowa z 1933 r., tworząc wzór dla całego kraju.

Dla lokalnych działaczy politycznych, samorząd stanowił lekcję demokracji. Rada, wyrażająca swoją wolę poprzez uchwały, podjęte w obecności więcej niż połowy liczby radnych, zmuszała do tworzenia koalicji programowych i podejmowała nowatorskie wyzwania. Skłócone stronnictwa uczyły się na forum Rady miasta umiejętności tworzenia koalicji i trudnej sztuki kompromisu. W latach dwudziestych w Ostrowie były to: NPR i ZLN a po przewrocie majowym: BBWR i OZN oraz SN. Politycy lokalni uczyli się praktycznego stosowania i przestrzegania rozdziału kompetencji między: radą (organem stanowiącym i kontrolującym) oraz Magistratem (od 1933 r. Zarząd Miejskim) jako organem zarządzającym i wykonawczym. W okresie 1926 – 39 w gminie miejskiej, pomimo dominacji w składzie rady przedstawicieli endecji, administracja państwowa nie wyznaczyła burmistrza komisarycznego. Było to spowodowane faktem sprawowania władzy wykonawczej, przez polityka prorządowego – burmistrza Wacława Cegiełki (OZN). W ostrowskim samorządzie w zakresie władzy przedstawicielskiej, występowała odmienna sytuacja niż np. w Poznaniu czy Gnieźnie. W przypadku tych miast, po wyborach w 1933 r. minister spraw wewnętrznych nie zatwierdził wybranych prezydentów i powołał prezydentów komisarycznych³⁰².

³⁰¹ K. Szepietowski, W II Rzeczypospolitej, w: WSEN ..., s.46.

³⁰² A. Czubiński, Wielkopolska ..., s. 151.

W okresie II Rzeczypospolitej mieszkańcy Ostrowa sześciokrotnie wybierali swoich przedstawicieli do samorządu. Pomimo występujących różnic politycznych radni z: ND, ChD, NPR i PPS, wspólnie sprawowali władzę lub tworzyli konstruktywną opozycję. Po 1926 r., ukształtował się w radzie układ dwubiegunowy. Ograniczeniu uległy wpływy socjalistów, zwalczanych przez administrację państwową. Poparcie społeczne na terenie miasta straciła ChD. W tej sytuacji duży wpływ na pracę radę wywierała endecja, reprezentowana przez SN, na drugim biegunie pozostał obóz rządowy reprezentowany kolejno przez BBWR i OZN.

Przez dwadzieścia lat w Radzie miasta zasiadło ok. 160 mieszkańców. Część z nich ukształtowała typ działacza, społecznika i patrioty. Tak jak prezydent Cyryl Ratajski, stanowił symbol władz samorządowych w Poznaniu, to jego odpowiednikiem w Ostrowie był burmistrz i samorządowiec Stefan Rowiński³⁰³. Dla radnych był to również początek działalności parlamentarnej na forum: Sejmu Dzielnicowego, Sejmu RP, Senatu RP i Sejmiku wojewódzkiego.

Galerię postaci ostrowskich parlamentarzystów z okresu II RP otwiera XII ordynat ołycki i przygodzicki, książę Ferdynand Franciszek Radziwiłł herbu Trąby. Obrońca wartości narodowych w okresie kulturkampfu od 1874 roku był posłem do Reichstagu, po 1889 przewodniczył Kołu Polskiemu. Sprawował również mandat do pruskiego Landtagu. Był dożywotnim deputowanym w wyższej izbie parlamentu Rzeszy – Izbie Panów. Po odzyskaniu niepodległości wybrany został posłem do Sejmu Ustawodawczego II RP w latach 1919 -22, gdzie pełnił funkcję marszałka seniora³⁰⁴. Spośród dwunastu parlamentarzystów z okresu II RP, pięciu było uczniami i absolwentami Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Ostrowie. Płk dyplomowany Wojska Polskiego Ludwik Bociański, poseł Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem na Sejm II RP III kadencji w okresie 1930 – 1935, (w 1931 roku zrzekł się mandatu z nieznanых powodów). W Sejmie I kadencji (1922 -27) z okręgu ostrowskiego wybrani zostali, z listy państwowej nr 8 (Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej) ChZJN, dwaj książęta: Aleksander Kubik i Filip Dachowski. Książę Dachowski sprawował mandat poselski w Sejmie Ustawodawczym (1919 - 22) z rekomendacji listy nr 3 (Zjednoczenia Stronnictw Narodowych). Przedstawicielem klasy ziemiańskiej z ostrowskiego okręgu wyborczego w Sejmie IV kadencji (1935 - 38) był Włodzimierz Krzywoszyński. Wojciech Sikora reprezentował stan włościański jako członek Narodowego Stronnictwa Ludowego w Sejmie Ustawodawczym.

Grupę działaczy społecznych i samorządowców ostrowskich II RP reprezentował adwokat Antoni Banaszak, senator I kadencji 1922 - 1927, wiceprezes klubu Narodowej Partii Robotniczej. Postać zasłużona dla rozwoju Ostrowa w latach 20 – tych, przewodniczący Rady Miejskiej. Posłem na Sejm Ustawodawczy II RP 1919 - 1922 reprezentującym Narodowo – Chrześcijański Klub Robotniczy wybrany został Wacław Cegiełka, burmistrz

³⁰³ T. Kotłowski, Cyryl Ratajski (1875 – 1942), Kronika Wielkopolski, nr 2 (55), 1990, s. 27 – 41.

³⁰⁴ A. Galos: Radziwiłł Ferdynand Fryderyk, w: PSB, t. 30. Wrocław (i. in.) 1987, s. 181-183.

Ostrowa w latach 1930 – 1939. Zrzekł się mandatu 1. X 1919 r. Mistrz rzeźnicki i wiceprezes Rady Miejskiej w Ostrowie Piotr Lasota w 1919 r. uzyskał mandat do Sejmu Ustawodawczego gdzie był członkiem klubu Zjednoczenia Mieszczańskiego. Wybrany został powtórnie do Sejmu III kadencji 1930 - 1935 z listy Stronnictwa Narodowego. Współinicjator budowy elektrowni w Ostrowie. Listę posłów samorządowców okresu II RP zamyka przedsiębiorca budowlany, członek rady miejskiej Piotr Jakub Pussak. W Sejmie Ustawodawczym 1919 - 1922 reprezentował Narodowo – Chrześcijański Klub Robotniczy.

Działacz związkowy i współpracownik Wojciecha Korfanteo, Józef Adamek reprezentował Związek Parlamentarny Polskich Socjalistów w Sejmie II RP I kadencji 1922 - 1927. Pochodzący z Jankowa Przygodzkiego Jan Pietrzak działał w związkach zawodowych w Nadrenii, Westfalii i na Górnym Śląsku. Sprawował mandat poselski do Sejmu II RP IV kadencji 1935-1938 i V kadencji 1938 - 1939 jako członek sanacyjnego Obozu Zjednoczenia Narodowego³⁰⁵. Pomimo różnic politycznych - od konserwatystów poprzez prosanacyjny BBWR do PPS, niezależnie od różnic społecznych - od arystokracji do włościanstwa i dysproporcji ekonomicznych od właścicieli majątków ziemskich po zawód murarza i hutnika, pracowali w komisjach senackich i sejmowych. Należeli do pokolenia, które charakteryzowało ogromne poczucie odpowiedzialności wobec odrodzonego państwa.

Ważnym elementem działalności samorządu była gospodarka. Miasto przejęło po zaborcy uporządkowaną infrastrukturę komunalną, którą w zależności od warunków makroekonomicznych, rozbudowano oraz unowocześniono dostosowując do powiększonego obszaru i rosnącej liczby mieszkańców.

Ostrów tworzył w okresie II Rzeczypospolitej, na terenie południowej Wielkopolski największy ośrodek miejski i przemysłowy. Stan taki trwał do 1938 r., gdy w związku ze zmianą granic administracyjnych do województwa poznańskiego włączono Kalisz. Najważniejszym stronnictwem politycznym na terenie miasta była przez cały okres endecja, która tylko raz, w latach 1933 - 1938 oddała w radzie władzę przedstawicielom obozu sanacji. Opozycję w organach władzy samorządu miejskiego reprezentowała PPS. Ostrów, z miasta równorzędnego statusem do Odolanowa w 1919 r. po dwudziestu latach II RP, przekształcił się w ośrodek władzy lokalnej. Symbolem zachodzących przeobrażeń była zmieniana nazwa miasta: Ostrowo, Ostrów Poznański i od stycznia 1920 r. Ostrów Wielkopolski.

³⁰⁵ T., K. Rzepeccy, Sejm i Senat 1922-1927. Podręcznik dla wyborców, zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach i województwach. Podobizny senatorów i posłów sejmowych oraz mapy poglądowe, Poznań 1923; T., K. Rzepeccy, Sejm i Senat 1928-1933. Podręcznik dla wyborców, zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach i województwach. Podobizny senatorów i posłów sejmowych oraz mapy poglądowe, Poznań 1928.

2.9. Działalność gospodarcza władz miejskich Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1918 - 1939.

Obok przestrzegania zasad ustrojowych najważniejszą sferą działania samorządu było zarządzanie majątkiem i gospodarką komunalną. Miasta Wielkopolski po odzyskaniu niepodległości korzystały z szerokich uprawnień w zakresie skarbowości. Stosowano przepisy pruskich ustaw o daninach komunalnych z 1893 r.³⁰⁶ i o podatku dochodowym z 1906 roku³⁰⁷. Zgodnie z tymi ustawami związki samorządowe wszystkich szczebli, osiągały dochody z majątku własnego, z dotacji państwowych i mogły pobierać opłaty i składki. Wpływy do budżetu miasta pochodziły z podatków bezpośrednich i pośrednich, dodatków od podatków państwowych i z podatku dochodowego. Hiperinflacja i deficyt budżetowy II RP w latach 20., doprowadził do przejęcia przez państwo części dochodów komunalnych. Na podstawie ustawy z 17 czerwca 1921 r., odebrano budżetom samorządowym wpływy z niektórych dodatków do podatków³⁰⁸. Kolejna ustawa z 17 grudnia tegoż roku, przejęła na skarb państwa wpływy z podatków: proceduralnego i wyszynkowego³⁰⁹. W 1922 r. ograniczeniu uległy kwoty dodatków do podatku dochodowego³¹⁰. W ramach rekompensaty ustawodawca przyznał związkom samorządowym 30 proc. wpływów z państwowego podatku dochodowego. Unifikacja komunalnych przepisów podatkowych i budżetowych, została przeprowadzona na mocy ustawy „O tymczasowym uregulowaniu finansów komunalnych” z 2 VIII 1923 roku³¹¹. Ustawa określała rodzaj i wysokość podatków, sposób podziału i zasady ich wykorzystania. Ustawa obowiązywała do końca II RP i decydowała o kształcie finansów Ostrowa. Szczegółowe przepisy określał statut miejski z 1 lipca 1923 r.

Skalę problemów finansowych miasta ilustrowały tematy omawiane na sesjach rady. Burmistrz St. Musielak na posiedzeniu w dniu 4 IV 1921 r., informował radnych o zasadach wydawania legitymacji oraz karetek na chleb i cukier. Reglamentacja artykułów żywnościowych, zakończyła się w pół roku później z chwilą likwidacji Urzędu Żywnościowego, który działał przy Magistracie. Na sesjach, w związku z rosnącą inflacją, omawiano kwestie podwyżek podatków np. od zabaw publicznych z 15 do 500 marek polskich i zwiększenia opłat za wywóz śmieci czy za ubój w rzeźni miejskiej³¹². Uchwalono kredyty na zakup torfu dla najuboższych mieszkańców. Fragmentaryczne dane dotyczące finansów miejskich w 1924 r. szacowały majątek komunalny (po potrąceniu długów) na kwotę 4.786.190 zł³¹³. Jednocześnie, jak informował na sesji przewodniczący rady P. Lasota: „Dzięki więc stabilizacji naszej waluty oraz szybkiej, pilnej pracy komisji podatkowej oraz dzięki stanowisku zajętemu przez Radę Miasta, może Magistrat zamknąć kasę za rok ubiegły (1924 - przypis autora) bez

³⁰⁶ Zbiór ustaw pruskich, s. 152. Ustawa o daninach komunalnych z 14 lipca 1893 r.

³⁰⁷ Tamże, s. 276. Ustawa o podatku dochodowym z 19 czerwca 1906 r.

³⁰⁸ Dz. U R P, nr 59 z 1921 r., poz. 372.

³⁰⁹ Dz. U R P, nr 2 z 1921 r., poz. 7.

³¹⁰ Dz. U R P, nr 33 z 1922 r., poz. 266.

³¹¹ Dz. U R P, nr 106 z 1923 r., poz. 884.

³¹² Ograniczono prędkość przejazdu samochodów na obszarze miasta do 15 km/h. Orędownik Ostrowski, nr 28 z 6 IV 1921.

³¹³ Orędownik Ostrowski, nr 101 z 17 XII 1924.

deficytu”³¹⁴. Sprawozdanie z działalności rady za 1924 r. wykazało przewagę tematów, których celem było uzyskanie równowagi budżetowej. Żadne zakłady miejskie nie wykazały deficytu. W czasie 18 posiedzeń przegłosowano 31 uchwał podatkowych i 3 preliminarze budżetowe³¹⁵.

Zmiana ustawodawstwa II RP w zakresie podatków samorządowych w 1923 r. i reforma walutowa w 1924 r. stanowiły jeden z powodów procesu, który rozpoczął określanie nowych celów gospodarczych miasta. Dotyczyły one wytyczenia sfery interesów mieszkaniowych i gruntowych przez samorząd. W odniesieniu do zbliżonych wielkością miast Wielkopolski, Ostrów dysponował małą powierzchnią terenów komunalnych. Porównanie ilustruje tabela nr 14.

Tabela nr 14. Struktura własnościowa terenów miejskich w granicach administracyjnych w 1931 r., (miasta liczące 10 - 20 tys. mieszkańców).*

Miasto	Tereny zabudowane ogółem w (ha).	Komunalne w (ha).	Państwo we w (ha)	Prywatne w (ha).	Tereny nie zabudowane ogółem w (ha).	Komunalne w (ha).	Państwo we w (ha).	Prywatne w (ha).
Ostrów Wlkp.	457	17	-----	440	251	24	-----	227
Rawicz	88	22	32	34	1359	92	21	1246
Nakło	172	9	12	151	2010	150	214	1646
Kościan	116	25	9	82	140	8	2	130
Leszno	151	8	-----	-----	-----	155	-----	-----
Krotoszy n	132	1	-----	-----	-----	583	-----	-----

*Struktura uległa zmianie po powiększeniu obszaru miasta Ostrowa w 1927 i 1934 r.

Źródło: Statystyka Polski, seria B, z. 14.

Działania zmierzające do powiększenia obszaru miasta, magistrat rozpoczął w 1924 r. Burmistrz S. Musielak na podstawie obwieszczenia Ministra Reform Rolnych, przedstawił radnym sferę interesów mieszkalnych. Obejmowała ona obszary gmin - Krępa i Zębców, obszary dworskie - Krępa, Stare Kamienice, Zacharzew i Zębców oraz części lasów - Wtórek i

³¹⁴ Tamże, nr 5 z 17 I 1925.

³¹⁵ Tamże.

Nowy Staw³¹⁶. Magistrat m.in. wysłał w tej sprawie wniosek do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego o przyspieszenie procedury przekazywania i parcelacji obszarów dworskich - Krępa oraz Przygodzice³¹⁷. Część terenów pochodzących z parcelacji dóbr księcia Radziwiłła, zlokalizowanych za parkiem 3 Maja, zgodnie z uchwałą rady, przeznaczono na ogródki pracownicze³¹⁸. Na skutek prowadzonej gospodarki przestrzennej zainicjowanej przez radnych, obszar miasta w 1927 r. zwiększył się z 652 ha do 691 ha a liczba mieszkańców wzrosła do 18 243 osób³¹⁹. Proces powiększenia terenu Ostrowa zakończył się w 1934 r. Na podstawie rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych do miasta włączone zostały gminy wiejskie Krępa i Zębców oraz obszary dworskie: Krępa, Kamienice Stare, Zębców i Zacharzew³²⁰.

Analiza dochodów i wydatków miasta na podstawie zachowanego budżetu na rok 1927/1928 w wysokości 834 740 zł., wykazała duże koszty przeznaczone na administrację, utrzymanie szkół, opiekę społeczną oraz spłatę długów. Źródłem największych dochodów Ostrowa były: dodatki do podatków państwowych, podatki samoistne, opłaty za korzystanie z urządzeń zakładów dobra publicznego oraz zysk wypracowany przez przedsiębiorstwa komunalne. Szczegółowe dane budżetu zawiera tabela nr 15.

Tabela nr 15. Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wielkopolskiego na rok 1927/28.

Wydatki zwyczajne	Suma w zł.	%	Dochody zwyczajne	Suma w zł.	%
Administracja	187 998	22,52	-----	-----	
Majątek komunalny	26 926	3,26	Majątek komunalny	75289	9,02
Przedsiębiorstwa komunalne	-----		Przedsiębiorstwa komunalne	104662	12,54
Spłata długów	101947	12,21	Subwencje i dotacje	500	0,06
Drogi i place	73 145	8,76	Zwroty	23 222	2,78
Pomiary i plany rozbudowy	15 600	1,87	Opłaty administracyjne	10 200	1,22
Oświata	117 674	14,10	Opłaty za korzystanie z urządzeń komunalnych	114 250	13,69

³¹⁶ Orędownik Urzędowy, nr 33 z 21 V 1924.

³¹⁷ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 28, pismo z Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego do Burmistrza Ostrowa z 23 kwietnia 1925 r.

³¹⁸ Orędownik Ostrowski, nr 29 z 9 IV 1924.

³¹⁹ Tamże, nr 84 z 21 X 1927.

³²⁰ Dz. U, nr 42 z 1934 r., poz. 379.

Kultura i sztuka	4 500	0,54	Dopłaty	2 000	0,24
Zdrowie publiczne	94 847	11,36	Udział w podatkach państwowych	33 000	3,95
Opieka społeczna	110 620	13,25	Dodatki do podatków państwowych	342 173	41,00
Popieranie rolnictwa	2 430	0,29	Podatki samoistne	124 601	14,93
Popieranie przemysłu i handlu	6 570	0,79			
Bezpieczeństwo publiczne	58 690	7,03			
Świadczenia na inne związki komunalne	28 823	3,45			
Różne	3 969	0,48	Różne dochody	4 842	0,58
Razem	834 740	100	Razem	834 740	100

Źródło: Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28. Miasto Ostrów Wlkp. Województwo Poznańskie.

Na wydatki zwyczajne miasta składały się następujące działy szczegółowe: koszty administracyjne, utrzymanie majątku komunalnego w skład którego wchodziły nieruchomości, budynki i las miejski, spłata długów sprzed I wojny światowej od pożyczek w wysokości 1 000 000 marek niemieckich, spłata pożyczki na budowę szkoły powszechnej im. Ewarysta Estkowskiego, bieżące utrzymanie ulic, przeprowadzenie planów i pomiarów miasta w ramach parcelacji gmin wiejskich i obszarów dworskich, utrzymanie placówek oświatowych w tym szkół powszechnych, szkoły wydziałowej, państwowego gimnazjum żeńskiego, szkoły kształcącej przemysłowej i kupieckiej. W skład szczegółowych wydatków wchodziła również subwencja dla towarzystw kulturalno - oświatowych i dla Komitetu Odczytów Ludowych.

Miasto partycypowało w zakresie zdrowia publicznego utrzymując policję sanitarną i dbało o zieleń miejską, parki, studnie, kanalizację. Wyplacało zapomogi a w zakres opieki socjalnej, która obejmowała najuboższe warstwy społeczeństwa, wchodziły m.in. koszty leczenia, zakup lekarstw, wypłata zasiłków pogrzebowych, wychowanie zapobiegawcze. Samorząd utrzymywał przytułek, organizował składki na ubogich, wspierał działalność Towarzystwa Opieki Dworcowej i Czerwonego Krzyża. Przeznaczał środki na pomoc dla położnych. Ze względu na posiadane tereny rolne w granicach administracyjnych miasta, samorząd prowadził nadzór weterynaryjny na targach i jarmarkach oraz utrzymywał

urządzenia na cele targowe. Radni określili szczegółowe terminy jarmarków³²¹. W zakresie popierania przemysłu i handlu część środków budżetowych przeznaczono na dotacje dla Szkoły handlowo - przemysłowej oraz utrzymanie sądu handlowego. Na zapewnienie bezpieczeństwa publicznego wpływ miała przede wszystkim utrzymywana policja, zabezpieczenie p. pożarowe i oświetlenie ulic. Samorząd miejski przekazywał również świadczenia na rzecz innych związków komunalnych. Ostrów był członkiem Związku Miast Polskich, przekazywał składki na rzecz Krajowego Związku Komunalnego w Poznaniu³²². Pomimo kwoty 101 947 zł. spłaconych w 1927 r. należności, całkowita suma długów Ostrowa wynosiła 613 045 zł. i 12 210 marek. Wierzycielami byli m.in. Miejska Kasa Oszczędności, Powiat Ostrowski, Skarb Państwa i Krajowe Ubezpieczenie Ogniove³²³.

Wykazana równowaga budżetowa częściowo obciążona spłatą długów powodowała, że radni z opozycyjnego PPS często krytycznie opiniowali inicjatywy gospodarcze magistratu. O stanie finansowym zakładów prowadzonych przez samorząd miasta informowała prasa. „Miejska Kasa Oszczędności znajduje się obecnie w trudnościach płatniczych. Zwłoka w wypłacie depozytów powstała stąd, że instytucje miejskie są winne Kasie poważne kwoty. A mianowicie: Elektrownia 320 tys. zł., Gazownia 50 tys. zł., z Banku Gospodarstwa Krajowego ma wpłynąć 150 tys. zł., a z konwersji pożyczek 200 tys. zł. Gdy pieniądze te wpłyną, to ustaną trudności płatnicze. Pan radny Suda (PPS) apelował do rady by szczerze zajęła się ustanowieniem gospodarki miejskiej, bo socjaliści, którzy spodziewają się że już w niedługim czasie opanują rządy na ratuszu ostrowskim, nie bardzo by pragnęli otrzymać w spadku zabagnione stosunki finansowe”³²⁴.

Na dochody zwyczajne miasta wg danych budżetu na rok 1927/28 składał się posiadany majątek komunalny. W sprawozdaniu za ten sam okres gospodarczy burmistrz St. Musielak wymienił jego aktualną wartość na 7 836 570, 98 zł. nie licząc aktywów budującej się elektrowni³²⁵. W skład majątku wchodziły tereny zabudowane i nieruchomości m.in. ratusz, Dom Strażacki, stare koszary im. gen. J.H. Dąbrowskiego, nowe koszary im. T. Kościuszki, jatki, strzelnica, rzeźnia, gazownia, wodociągi i kanalizacja, hala lotnicza, przytułek dla starców. Majątek stanowiły tereny niezabudowane, hipoteki, kapitały z przeznaczeniem na różne fundusze, kapitały fundacji (np. Legaty Karola Waldecka na hospicjum, Fundacja Hirscha i Schulza dla ubogich mieszkańców, Legaty Marka i Marty Müller) oraz urządzenia miejskie. Dochody uzyskiwane z eksploatacji nieruchomości placów, łąk i lasów, budżet powiększał o należności otrzymywane z opłat rekognicyjnych. Na ogólną kwotę 104 662.00

³²¹ O handlowych tradycjach miasta świadczyły liczne jarmarki i targi. W 1925 roku radni zatwierdzili następujący terminarz: jarmarki z kramami i targi bydła (2 III, 4 IV, 24 VIII, 23 XI), jarmarki bydła i koni (13 I, 13 IV, 1 VI, 13 VII, 14 IX, 26 X) i jarmarki gwiazdkowe (13,16 i 21 XII). Orędownik Ostrowski, nr 101 z 17 XII 1924.

³²² MMOW, Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28. Miasto Ostrów Wlkp. Województwo Poznańskie. s. 38 i 39.

³²³ Tamże, s. 52.

³²⁴ Głos Wielkopolski Południowej, nr 26 z 2 X 1928.

³²⁵ Orędownik Ostrowski, nr 84 z 21 X 1927.

zł. zysku jaki osiągnęły przedsiębiorstwa komunalne, największe dochody wykazała gazownia 68 513 zł., rzeźnia 18 057 zł., i wodociągi miejskie 16 673 zł. Miasto otrzymywało: subwencję od powiatu na utrzymanie Państwowego Liceum i Gimnazjum Żeńskiego, zwroty od Skarbu Państwa za wymiar podatku gruntowego, od nieruchomości i lokali. Źródło wpływów budżetu Ostrowa stanowiły opłaty: administracyjne od podań, od atestów na bydło, od zezwoleń na budowę, za korzystanie z urządzeń i zakładów dobra publicznego (w tym opłata targowa, kanalizacyjna, za wywóz śmieci). Ważną część dochodową tworzyły udziały w podatkach państwowych np. 15 proc. w podatku dochodowym i dodatki do podatków państwowych np. dodatek do państwowego podatku gruntowego wynosił 80 proc., a do podatku przemysłowego 20 proc. Podatki samoistne miasto pobierało m.in. od: psów, zabaw, biletów teatralnych i filmowych, hoteli, spadków i darowizn, przedmiotów zbytku (samochodów i ekwipaży), lokali, oprotestowanych weksli. Na dochody różne składały się mandaty i kary policyjne oraz porządkowe³²⁶.

Jedną z największych inwestycji gospodarczych z lat dwudziestych jaką rada zainicjowała (oprócz Fabryki Wagon), była budowa elektrowni. Zlokalizowano ją przy ul. Fabrycznej, w sąsiedztwie gazowni. Projekt docelowo przewidywał, że zasilana ona będzie w energię okręg ostrowski w promieniu 30 km Uroczystość wmurowania aktu erekcyjnego odbyła się 16 VII 1927 r. Budowę obiektu, zaprojektowanego przez architekta miejskiego Franciszka Sterczyńskiego, finansowano z kredytu gwarantowanego przez rząd na sumę 120 tys. dolarów i udzielonego przez amerykańską spółkę Ulen & Company³²⁷. Zaciągnięty kredyt oraz kryzys gospodarczy, doprowadziły do zadłużenia budżetu i jak referował radny St. Rowiński: „przez zawarcie niekorzystnej umowy z amerykańską firmą Ulen & Co. na budowę w r. 1927 elektrowni poniosło duże straty, które dziś obywatele płacą w podatkach miejskich. Budowa elektrowni kosztowała blisko 2 i pół miliona złotych. Dzisiejsze długi na elektrowni wynoszą jeszcze około 530 tys. zł., nie mówiąc o pożyczce ulenowskiej w wysokości 120 tys. dolarów. To co firma Ulen pożyczyła miastu, to prawie, ze wzięta z powrotem w różnych nadmiernych poborach. (...) Referent podniósł również ciężkie zarzuty o podpisanie umowy ze stoczną gdańską przeciw b. burmistrzowi i ówczesnemu Magistratowi. W ogóle gospodarka przy elektrowni była bardzo niedokładna i lekkomyślna”³²⁸. Spadek zaufania rady wobec magistratu doprowadził do odwołania burmistrza St. Musielaka, który 18 VII 1929 r. zakończył urzędowanie³²⁹. Pełniący obowiązki

³²⁶ MMOW, Budżet ..., s. 39.

³²⁷ Orędownik Ostrowski, nr 57 z 19 VII 1927.

³²⁸ APK, Starostwo Powiatowe w Ostrowie Wlkp., sygn. 186, odpis protokołu rady miejskiej z 5 V 1937; Orędownik Ostrowski, nr 8 z 27 I 1933; J. M. Pietrzak, W II Rzeczypospolitej..., s. 110.

³²⁹ Stanisław Musielak od 1915 r. jako urzędnik niemieckich władz okupacyjnych pełnił obowiązki sekretarza burmistrza w Łukowie. Działał w konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej. Od 11 XI 1918 r. sprawował urząd burmistrza Łukowa. W uznaniu jego zasług, Rada Miejska uchwałą z dnia 13.03.1920 r. nadała mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta Łukowa. Następnie pełnił urząd burmistrza Ostrowa od 31 I 1920 r. do 18 VII 1929. W czasie jego kadencji wybudowano elektrownię i szkołę powszechną im. E. Estkowskiego. Mieszkał przy Starym Targowisku 3 (obecnie plac 23 Stycznia) Jako literat pisał w ostrowskiej prasie pod pseudonimem

burmistrza do końca roku był Józef Jondro. Niezależnie od zadłużenia miasta z powodu zaciągniętego kredytu, nowa inwestycja przyczyniła się do rozbudowy infrastruktury energetycznej. Np. do 1933 r. zelektryfikowano ul. Hallera, Kościuszki, drogę Zębcowską, Zacisze, Królowej Jadwigi, Mickiewicza, Kasprowicza, Reymonta, Żeromskiego, Staro - Kaliską, Pułaskiego i Wigury. Elektrownia po wybudowaniu odprowadzała do budżetu miejskiego ok. 30 000 zł. zysku rocznie i obok gazowni gwarantowała stabilne wpływy. W sprawozdaniu z działalności Magistratu i Rady Miasta za rok 1930, burmistrz W. Cegiełka informując mieszkańców o stanie budżetu Ostrowa zaznaczył, że: „Depresja gospodarcza, która w roku sprawozdawczym ogarnęła cały kraj, nie pozostała oczywiście bez wpływu na gospodarkę naszego miasta. To też wysiłki korporacji miejskich, skierowane były w pierwszej linii ku temu, żeby z jednej strony w miarę możliwości łagodzić skutki kryzysu a drugiej strony dostosować całokształt gospodarki miejskiej do zmienionych zupełnie warunków gospodarczych”³³⁰.

Działalność gospodarczą samorządu miasta w latach 30 - tych II RP charakteryzują częściowo dwa zachowane preliminarze budżetowe z lat 1937/38 i 1939/40 oraz budżet na rok 1939/40³³¹. Z wydatków zwyczajnych i nadzwyczajnych największe kwoty przeznaczano corocznie na pokrycie niedoborów oraz spłatę długów a dopiero w dalszej kolejności na inwestycje w przedsiębiorstwa komunalne i rozwój infrastruktury miasta. Podstawowe dane budżetu zawiera tabela nr 16.

Tabela nr 16. Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38.

Wydatki zwyczajne i nadzwyczajne	Suma w zł.	%	Dochody zwyczajne i nadzwyczajne	Suma w zł.	%
Zarząd ogólny	168 268	9,9	Majątek ogólny	137 637	8,10
Majątek komunalny	56 473	3,32	Przedsiębiorstwa komunalne	99 700	5,87
Przedsiębiorstwa komunalne	189 000	11,12	Subwencje i dotacje	-----	
Spłata długów	189 784	11,16	Zwroty	190 026	11,18

STAMUS. W dniu 2 IX 1939 r. był zastępcą przew. Komitetu Wykonawczego Straży Obywatelskiej w Ostrowie. Zamordowany przez Niemców 14 grudnia 1939 r. w Winarach k. Kalisza. Gazeta Ostrowska 26 XII 1999; W. Banach, B. Kowalska, Zbrodnia w Winarach. Obywatele Ziemi Ostrowskiej zamordowani w dniu 14 grudnia 1939, Ostrów Wielkopolski 2006, s. 42; <http://www.lukow.pl/index.php/en/2012-12-19-19-10-57/location/24-town-en/668-honorary-citizens-of-lukow>

³³⁰ Orędownik Ostrowski, nr 6 z 20 I 1931.

³³¹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 2, budżet miasta na rok 1939/1940.

Drogi i place publiczne	189 789	11,16	Opłaty administracyjne	28 850	1,7
Pomiary i plany rozbudowy miast	13 223	0,78	Opłaty za korzystanie z urządzeń komunalnych	36 550	2,15
Oświata	72 826	4,28	Dopłaty	100	0,01
Kultura i sztuka	3 470	0,20	Udział w podatkach państwowych	160 777	9,46
Zdrowie publiczne	54 900	3,23	Dodatki do podatków państwowych	179 000	10,53
Opieka społeczna	116 790	6,87	Podatki samoistne	16 576	0,98
Popieranie rolnictwa	200	0,01	Różne	1 502	0,09
Popieranie przemysłu i handlu	48 800	2,87	Ze sprzedaży i likwidacji majątku przedsiębiorstw	91 000	5,35
Bezpieczeństwo publiczne	66 694	3,92	Nadzwyczajne subwencje i dotacje	66 500	3,91
Świadczenia na rzecz innych związków komunalnych	31 467	1,85	Nadzwyczajne zwroty	26 455	1,56
Różne	83 972	4,93	Nadzwyczajne pożyczki	595222	35,02
Na pokrycie niedoboru budżetowego	419 238	24,66	Nadzwyczajne dopłaty	70 000	4,12
Razem	1699898	100	Razem	1699898	100

Źródło: Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38, s. 86 - 87.

Znacznym obciążeniem dla budżetu na rok 1937/1938 były pożyczki długoterminowe, spłacane przez miasto na łączną sumę 3 166 734 zł. Były dwa razy większe od budżetu rocznego. Miały jednocześnie zabezpieczenie w majątku miejskim, oszacowanym w 1938 r. na łączną kwotę 7 893 895 zł. Wartość majątku systematycznie powiększano m.in. o budynek szkoły im. E. Estkowskiego, elektrownię miejską i teatr. Zaciągane przez Magistrat pożyczki doprowadziły do modernizacji i rozbudowy infrastruktury komunalnej oraz łagodzenia skutków kryzysu gospodarczego. Pożyczki uzyskane przez samorząd na przykładzie lat 1927 - 1938 przedstawia tabela nr 17.

Tabela nr 17. Pożyczki długoterminowe Ostrowa Wielkopolskiego w 1927 i 1938 r.

Lata	Instytucja udzielająca pożyczki	Kwota w mk/zł	Cel pożyczki
1927 - 1928	Komunalna Kasa Oszczędności miasta Ostrowa	12 210 mk	Remont nowych koszar T. Kościuszki
	KKO powiatu Ostrowskiego	193 045 zł.	Rozbudowa wodociągów, rzeźni i gazowni
	Bank Gospodarstwa Krajowego Warszawa	200 000 zł.	Budowa Szkoły E. Estkowskiego
	Krajowe Ubezpieczenie Ogniove	200 000 zł.	Rozbudowa strażnicy
1937 - 1938	Bank Gospodarstwa Krajowego	200 000 zł.	Zatrudnienie bezrobotnych
	KKO powiatu Ostrowskiego	10 902 zł.	Rozbudowa wodociągów
	Bank Gospodarstwa Krajowego Warszawa	773 339 zł.	Budowa Elektrowni
	Bank Gospodarstwa Krajowego	254 012 zł.	Splata dla Stoczni Gdańskiej
	Komunalny Bank Kredytowy Poznań	38 609 zł.	Uregulowanie zadłużenia
	KKO miasta Ostrów	1 054 211 zł.	Uregulowanie zadłużenia byłej MKO
	Fundusz Pracy	129 268 zł.	na budowę elektrowni Wykonanie robót publicznych

Źródło: Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28. Miasto Ostrów Wlkp. Województwo Poznańskie, s. 52; Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38, s. 215 - 220.

Najwięcej pożyczek udzieliły miastu w okresie II RP Komunalna Kasa Oszczędności miasta Ostrowa i Bank Gospodarstwa Krajowego w Warszawie. Koszty obsługi pożyczek w większości przeznaczone były na pokrycie strat powstałych przy budowie elektrowni. Stanowiły efekt złej polityki finansowej magistratu i Rady miasta, były również następstwem kryzysu gospodarczego. Przy wykazanych wydatkach za rok 1937/38, 35,82 proc. obciążenia dla budżetu tworzyły koszty pokrycia niedoboru i spłata długów. Całość zaciągniętych w tym roku nadzwyczajnych pożyczek (35,02 proc.) przeznaczono na spłatę tych zobowiązań. Decyzje władz samorządowych III kadencji naraziły budżet miejski na straty, których konsekwencje w postaci zwiększonych podatków ponieśli mieszkańcy.

Zyski z przedsiębiorstw komunalnych wynosiły od 17 do 29 proc. wszystkich dochodów samorządu. Należy zaznaczyć, że ich faktyczny udział w budżecie miasta był większy. Zakłady przekazywały na rzecz miasta sumy zainwestowane w ich modernizację, które zapisywano w

budżecie pod pozycją „zwroty”. Systematycznie malały wpływy z opłat za korzystanie z urządzeń komunalnych. W roku budżetowym 1927/28 wynosiły 13,69 proc., natomiast w roku 1937/38 zaledwie 2,15 proc. ogółu dochodów³³².

Władze miasta reprezentowane przez magistrat tworzyły korzystne warunki do rozwoju przemysłu, handlu i rzemiosła, które równocześnie ułatwiały życie mieszkańcom. Pomijając straty powstałe przy budowie elektrowni, magistrat i rada prowadziły zrównoważone działania ekonomiczne, stanowiące jeden z czynników rozwoju gospodarczego miasta. Wypracowane zyski wracały do budżetu miasta w postaci dochodów pod pozycjami „dodatki do podatków państwowych” i „udział w podatkach państwowych”. W Ostrowie stanowiło to od 20 do 45 proc. ogółu dochodów w analizowanych okresach budżetowych. W 1938 r. przemysł ostrowski reprezentowało 21 zakładów. Oprócz Fabryki Wagon, która zatrudniała 800 pracowników, na terenie miasta działało 6 – firm budowlanych, 3 - metalowe, 4 - drzewne, 3 - wytwórnie wód mineralnych, 2 - reprezentujące przemysł mineralny, browar i zakład chemiczny. Handel reprezentowało 240 przedsiębiorstw w tym 24 hurtownie i 216 zakładów detalicznych (przeważały małe rodzinne sklepy, które zatrudniały od 1 do 3 osób). W Ostrowie warsztaty rzemieślnicze prowadziło 651 podmiotów. Najliczniej reprezentowane były branże: włókiennicza (134), spożywcza (118) i skórzana (105).

Pisarka Jadwiga Żylińska, mieszkająca w latach dzieciństwa i gimnazjalnych w Ostrowie we wspomnieniach przypominała nazwy nie istniejących już dzisiaj firm oraz nazwiska ich właścicieli, tworzących socjotopografię miasta w okresie II RP. „Idąc ulicą Wrocławską w stronę Rynku mijałam na rogu sklep tytoniowy pana Prusinkiewicza, ojca trzech pięknych córek i syna Witolda, wstawionego podczas walk z Grenzschutzem adiutanta pułkownika Thiela, dalej sklep pana Sobkowskiego itd., drogerię pana Wartenberga, >>Modę Polską<< pana Kujawskiego, na Rynku mieściła się firma win Rychwalski, obok >>Goplana<< i chemiczna pralnia >>Barwa<< prowadzona przez siostrę Goplany. Dalej Dux, Splitt, Woziwodzki, Kotliński – wełny i jedwabie. Niewidomy Pan Heinrich miał sklep z wyrobami wikliniarskimi. Również na Rynku znajdowała się drogeria Pani Wittigowej, gdzie kupowałam pierwsze w życiu perfumy >>La Rose<< Coty'ego. Na rogu apteka >>Pod Aniołem<<. Druga Pana Mierzejewskiego po przeciwnej stronie.(...) W dwudziestoleciu istniała jeszcze kategoria społeczników działających bezinteresownie. Jednym z nich był Pan Stefan Rowiński, księgarz. Jego księgarnia mieściła się przy ulicy Kościelnej”³³³. Zmiany zachodzące w życiu gospodarczym i społecznym miasta a przede wszystkim wzrost liczby mieszkańców i powiększenie obszaru Ostrowa w 1934 r., wymuszał modernizację w zakładach oraz instytucjach prowadzonych przez samorząd. Ustawodawca nałożył na władzę municypalną obowiązek zaspokojenia materialno - technicznych potrzeb mieszkańców. Skutki wielkiego

³³² MMOW, Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28. Miasto Ostrów Wlkp. Województwo Poznańskie; MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38, s. 86-87.

³³³ Rzeczpospolita, nr 265 z 10-12 XI 2000; J. Żylińska, Miasteczko Rodzinne, Ostrów Wielkopolski 2000.

kryzysu gospodarczego z lat trzydziestych i szczupłość dochodów miejskich determinowały zakres przedsięwzięć, które realizowały zakłady komunalne. Sprowadzały się one do zabezpieczenia i sprawnego utrzymania infrastruktury komunalnej oraz zaspokojenia elementarnych potrzeb technicznych. Obejmowały zaopatrzenie mieszkańców w wodę, gaz, elektryczność, usuwanie nieczystości, nadzorowanie aprowizacji, przestrzeganie zasad higieny, tworzenie przedsiębiorstw przemysłowo - handlowych. Stopień komunalizacji przedsiębiorstw miejskich w Ostrowie, podobnie do innych miast Wielkopolskich, należał do najwyższych w II RP. Był skutkiem tradycji komunalnej ziem pruskiego zaboru³³⁴.

Dużymi pracodawcami w Ostrowie były zakłady i instytucje prowadzone przez magistrat do których należały: Elektrownia, Gazownia, Kanalizacja Miejska, Las Miejski, Rzeźnia, Targowisko, Czyszczenie ulic i Tabor Miejski, Komunalna Kasa Oszczędności, Warsztaty Miejskie, Cementownia, Basen Kąpielowy, Przytułek dla Starców, Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem, Miejska Szkoła Przysposobienia w Gospodarstwie Rodzinnym I stopnia, 3 Publiczne Szkoły Zawodowe Doksztalające i Teatr Miejski. Charakterystyka najważniejszych zakładów obrazuje zakres wykonywanych zadań i ich znaczenie dla gospodarki komunalnej.

Gazownię w Ostrowie uruchomiono w 1867 r., jej zdolność produkcyjna wynosiła 300 m³ gazu na dobę. Początkowo stanowiła własność angielskiej firmy W. C Holmes i Sp. Od 1899 r. przeszła na własność miasta. Stale rosła produkcja gazu od 694 560 m³ w 1907 r. do 1 193 410 m³ w 1938 r. Oprócz gazu produkowała koks, smołę, benzol i grafit. Gazownia w miesiącu przerabiała średnio 350 - 380 ton węgla i osiągnęła w 1927/28 r. zysk w wysokości 68 531 zł. Stanowił on stabilne źródło dochodów budżetowych miasta. Po wybudowaniu elektrowni dochód z gazowni spadł w 1938 r. do 31 000 zł. Zmalało również zatrudnienie, które w 1927 r. wynosiło 37 pracowników fizycznych i 9 umysłowych. W okresie II RP w Ostrowie czynnych było 200 latarni gazowych. Produkowany gaz dostarczany był przede wszystkim gospodarstwom domowym. W 1939 r. długość sieci wynosiła 21,3 km³³⁵.

Kolejnym osiągnięciem w gospodarce komunalnej Ostrowa było otwarcie w 1896 r. rzeźni. Ubój w roku otwarcia, wynosił 8456 sztuk. Systematycznie wzrastał do 15 022 sztuk w 1910 r. i spadł w okresie pierwszej wojny światowej. Przedsiębiorstwo w 1926 r. przyniosło 16 404 zł. dochodu do budżetu miasta z uboju, który wyniósł 1 591 sztuk bydła i 9 407 sztuk świń. Wg sprawozdań radnych, duże wyzwanie dla zakładu w tym okresie stanowiła nielegalna konkurencja. Z powodu spadającego zapotrzebowania, uchwałą rady z dn. 19 III 1936 r. zniesiono ubój rytualny w rzeźni miejskiej. W 1937 r. zakład wyposażono w nowe agregaty chłodnicze, dzięki inwestycji produkcja lodu wynosiła 4 571 sztuk brył (12,5 kg). Wg

³³⁴ A. Ginsbert, *Gospodarka Komunalna*, Warszawa 1959.

³³⁵ Bürger - *Buch der Stadt Ostrowo*, Ostrowo 1904, s. 2 i 93; St. Nawrocki, *Pod zaborem ...*, s. 203-205; *Orędownik Ostrowski*, nr 49 z 24 IV 1939; A. Franc, M. Kowalczyk, *Ostrów ...*, s. 45-46.

sprawozdania z działalności przedsiębiorstw miejskich za 1937 r. ubój wyniósł 1 308 sztuk bydła, 11 540 sztuk świń i 5 525 sztuk cieląt³³⁶. Rzeźnia zatrudniała 51 pracowników.

System wodociągów wybudowany został w 1902 r. Na terenie lasów rewiru Wtórek, w pobliżu leśniczówki Kąkolewo dokonano odwiertów sześciu studni. W tym czasie uruchomiono stację wodociągową z filtrami żwirowymi, stację pomp, magistralę wodociągową do zbiornika wieżowego, który usytuowano przy ul. Kościuszki i uliczną sieć rozdzielczą. Oddanie systemu wodociągowego nastąpiło w dniu 1 I 1903 r. Właściciele posesji lub administratorzy zostali zobowiązani do podłączenia się do sieci ulicznej w okresie trzech miesięcy od jej wybudowania. Długość sieci wodociągowej w 1912 r. liczyła 18 km. Cena za m³ wody wynosiła w 1903 r. 25 fenigów. W okresie międzywojennym mieszkańcy płacili od 20 do 40 groszy za m³. Dla budżetu miasta opłaty za wodę stanowiły stały dochód zwyczajny, który w 1927 r. przyniósł 11 538 zł a w 1938 r. 21 000 zł zysku. Długość sieci ulicznej w 1939 r. powiększono do 32 km i obejmowała 913 budynków mieszkalnych. Ze względu na wzrost liczby mieszkańców oraz powiększony obszar miasta, zdolności produkcyjne urządzeń wodociągowych były niewystarczające³³⁷.

W Ostrowie od 1911 r. funkcjonowała kanalizacja systemu rozdzielczego. Obejmowała sieć sanitarną do odprowadzania ścieków gospodarczych oraz przemysłowych i sieć kanalizacji deszczowej. Ścieki doprowadzone były kanałami do przepompowni przy ul. Raszkowskiej i po oczyszczeniu mechanicznym zostały kierowane do biologicznej oczyszczalni ścieków w Rąbczynie. Oczyszczalnię tworzyły pola irygacyjne o powierzchni 50 ha. Systematycznie zwiększano ilość skanalizowanych ulic. W 1927 r. długość sieci kanalizacyjnej wynosiła 10 km., w 1939 r. 19 738 m. Witraże secesyjnego budynku przepompowni ścieków, ozdobiono napisem *Die Stadte Wohlfart – Des Landes Segen* (Dobrobyt miast – błogostawieństwem kraju)³³⁸. Równolegle do budowanych zakładów komunalnych władze samorządowe przystąpiły do prac nad estetyką miasta. W tym celu w 1900 r. powstało Towarzystwo Upiększania Miasta.

Elektrownia powstała w 1927 r., koszty jej budowy w większości pokrył kredyt w wysokości 120 tys. dolarów. Uruchamianie inwestycji przypadło na czas wielkiego kryzysu gospodarczego. W wyniku niegospodarności magistratu z burmistrzem St. Musielakiem, hipoteka zakładu obciążona została sumą 530 000 zł. po zakończeniu inwestycji. Oprócz tego spłacano raty tzw. pożyczki „ulenowskiej”. Elektrownia w pierwszym roku działalności przyniosła 22 524 zł. zysku, natomiast w budżecie za 1938/39 rok wykazała największy

³³⁶ MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38, s. 65; St. Nawrocki, Pod zaborem ..., s. 203-205; Orędownik Ostrowski, nr 12 z 28 I 1938.

³³⁷ Niemcy w okresie okupacji, w 1943 r. rozpoczęli budowę nowej stacji wodociągowej. MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38, s. 65; Orędownik Ostrowski, nr 49 z 24 IV 1939; E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX - leciu Polski Ludowej (1945 - 1975), Rocznik Kaliski t. XI, 1978, s. 145 - 146.

³³⁸ MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. VII; Orędownik Ostrowski, nr 84 z 21 X 1927; W. Banach, Ostrowska ..., s. 101.

dochód spośród przedsiębiorstw komunalnych Ostrowa w wysokości 80 000 zł. Kosztem gazowni, która traciła zamówienia od klientów, zwiększał się krąg odbiorców zakładu energetycznego. Wg sprawozdania zakładów miejskich w 1937 r. zainstalowano w regionie 4,5 tys. liczników na prąd. Produkcja energii elektrycznej w 1938 roku przekroczyła 1 mln kWh. Corocznie zwiększała się długość sieci elektrycznej o 3,5 km i do wybuchu wojny wynosiła 92 839 m. Systematycznie zwiększano nakłady budżetowe, które w przypadku elektrowni wyniosły w roku 1938. 416 368 zł³³⁹. Zakład był emitentem zastępczych żetonów, którymi można było regulować należność za energię elektryczną. Mosiężne żetony wrzucano do licznika i zastępowały bilon. Na awersie umieszczono napis Elektrownia Miejska Ostrów Wlkp., rewers wypełniał herb miasta³⁴⁰.

Wobec podanych przykładów działalności zakładów i instytucji prowadzonych przez magistrat i od 1933 r. zarząd miejski, należy stwierdzić, że przez okres II RP w Ostrowie rosła systematycznie infrastruktura komunalna. Powiększono sieć wodociągów, kanalizacji i gazu, zbudowano elektrownię miejską. Przedsiębiorstwa komunalne, zaliczały się pod względem liczby zatrudnionych pracowników do średnich firm. Największe zatrudnienie zapewniały rzeźnia i gazownia. Podkreślić należy, że zakłady komunalne odgrywały kluczową rolę w funkcjonowaniu samorządu i miasta. Większość przedsiębiorstw została poddana modernizacji a w przypadku elektrowni – zbudowana od podstaw. Systematycznie zwiększano produkcję, chociaż w przypadku gazowni jej roczny zysk obniżył się z chwilą uruchomienia elektrowni. Zakłady komunalne wносиły istotny udział do ogólnych dochodów Ostrowa. W roku budżetowym 1927/28 na ogólną sumę dochodów miasta 834 740 zł. 29 proc. tworzyły skumulowane dochody zwyczajne, które pochodziły z przedsiębiorstw komunalnych, w tym: 12,54 proc. ze zwrotów 2,78 proc i opłat za korzystanie z urządzeń komunalnych 13,69 proc³⁴¹. Dochody uzależnione były od koniunktury gospodarczej i ustabilizowały się od połowy lata trzydziestych. Część wypracowanego zysku przeznaczono na budowę i modernizację ulic. Prace wymagały zwiększonych nakładów finansowych z chwilą powiększenia obszaru miasta w 1934 r. i zaplanowania nowych dzielnic. Od tego roku ilość ulic wzrosła z 41 do 152 w 1938 r. łączna długość wynosiła 119 km, w tym 7 km z nawierzchnią granitową, 11 km wybrukowanych kamieniem polnym, 14 km wybudowanych systemem szosowym i 87 km z nawierzchnią gruntową³⁴². Większa część remontów wykonywano we własnym zakresie w ramach działalności cementowni miejskiej, która produkowała min. płyty chodnikowe, bruk z mieszanki cementowo - żwirowej i krawężniki. W ramach prac interwencyjnych miasto zatrudniało również bezrobotnych. W 1937 r. zatrudniono przy układaniu chodników 140 osób przez okres 9 miesięcy. Część środków

³³⁹ MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. VI; Orędownik Ostrowski, nr 12 z 28 I 1938; K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ..., s. 255.

³⁴⁰ R. Mikołajczyk, R. Polerowicz, Pieniądz zastępczy w Ostrowie Wielkopolskim i powiecie ostrowskim do 1939 roku, Ostrów Wielkopolski 1994, s. 8 - 9.

³⁴¹ MMOW, Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28. Miasto Ostrów Wlkp. Województwo Poznańskie.

³⁴² APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 2, budżet miasta na rok 1939/1940.

pochodziła z dotacji Funduszu Pracy³⁴³. Stabilne wpływy budżetowe umożliwiły radnym planowanie dalszych inwestycji komunikacyjnych. Na sesji rady w listopadzie 1938 r. Zarząd Miasta informował, że „Nowy plan przewiduje zamiast autostrady szeroką, umocnioną szosę I klasy, która bieć będzie od szosy Pleszewskiej w kierunku szosy Wrocławskiej za torami kolejowymi. Szosa ta wyeliminuje ruch tranzytowy ze śródmieścia”³⁴⁴. Władze miasta przystąpiły do realizacji planów budowy tunelu kolejowego do dzielnicy Zacharzew w kwocie 550 tys. zł. z której 1/3 kosztów pokrywał budżet Ostrowa. W połowie lat trzydziestych na terenie planowanej dzielnicy Zacharzew wytyczono sieć ulic, które obsadzano kasztanowcami i platanami. Równocześnie „Radny p. Rowiński przedłożył propozycje nazw ulic na przyłączonym podmiejskim obszarze Zacharzew. Nowym ulicom nadano takie nazwy jak Bronisława Pierackiego, gen. Prądzyńskiego, Sowińskiego, Traugutta, Bema, Wybickiego, Bartosza Głowackiego, ks. Skorupki, Kilińskiego, Batorego i in.”³⁴⁵. Przykład stanowi wymowne świadectwo intensywnego ruchu budowlanego, który w drugiej połowie lat trzydziestych występował w Ostrowie. Zmiany ilustruje tabela nr 18. Dynamikę rozwoju Ostrowa w tym okresie, Polska Agencja Telegraficzna porównywała do budowy Gdyni³⁴⁶.

Tabela nr 18. Ruch budowlany w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1935 - 1938.

Rok	Wybudowane domy mieszkalne	Wybudowane domy gospodarcze i przemysłowe	Kubatura nowych domów w m ³
1935	131	80	102 263
1936	118	91	105 912
1937	116	86	89 462
1938	64	75	67 932
Razem	429	332	365 569

Źródło: Muzeum Miast Ostrowa Wielkopolskiego, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. III.

W Ostrowie w okresie II RP działały instytucje kredytowe, reprezentowane przez banki spółdzielcze: Kasę Pożyczkową i Bank Kupiecki. Do czasu kryzysu gospodarczego znaczącą rolę w sektorze bankowym w regionie odgrywały Bank Polski, Bank Związku Ziemian oraz Bank Kwilecki i Potocki. Do 1939 r. na terenie miasta działalność prowadziły następujące instytucje bankowe: Bank Polski oddział w Ostrowie, Spółdzielczy Bank Kupiecki, Kasa Pożyczkowa, Komunalna Kasa Oszczędności powiatu ostrowskiego, KKO miasta Ostrowa i dla ludności niemieckiej Kredit – verein - Bank Spółdzielczy³⁴⁷. KKO miasta Ostrowa była

³⁴³ Orędownik Ostrowski, nr 11 z 26 I 1928.

³⁴⁴ Tamże, nr 132 z 4 XI 1938.

³⁴⁵ Orędownik Ostrowski, nr 90 z 9 XI 1934. Na sesji rady dnia 24 I 1935 r. nadano nazwy kolejnym ulicom: Czwartaków, Długa, Zakątek, Krańcowa, Niska, Sieroca, Ceglana, Woźna, Okopowa, Glinkowa, Mylina, Dworska, Siewna, Włociańska, Graniczna, Odesk, Wodna, Wenecja, Bracka, Kamienna, Południowa, Gajowa, Leśna, Boczna, Strażacka, Krępska, Strzelecka, Jasna, Miodowa, Pruślinska, Żwirowa, Klasztorna, Cicha, Topolowa, Olszowa, Zielona, Swobodna. Orędownik Ostrowski, nr 9 z 29 I 1935.

³⁴⁶ K. Szepietowski, W II Rzeczypospolitej ..., s. 39; W. Banach, Historia kołem się toczy ..., s. 5.

³⁴⁷ Książka Adresowa Miasta Ostrowa 1927 - 1928.

zakładem samorządowym i posiadała odrębną osobowość prawną. Ostrów jako związek założycielski był poręczycielem i odpowiadał za bezpieczeństwo wkładów oszczędnościowych oraz za wszelkie zobowiązania kasy. Źródłem dochodów kasy były prowizje, procenty od rachunków bieżących, od pożyczek wekslowych, skryptowych i hipotecznych. Ważnym zadaniem statutowym było rozwijanie wśród mieszkańców zmysłu oszczędności. Instytucja reklamowała się na łamach lokalnej prasy hasłem: „KKO miasta to ostoja wszystkich spraw życia gospodarczego, na którym opiera się przyszłość i dobrobyt obywateli naszego miasta”³⁴⁸. Najwięcej klientów przysparzało niskie oprocentowanie, które w 1938 r. wynosiło 8 proc. rocznie dla kredytobiorców indywidualnych i 6 proc. rocznie dla rzemieślników. Większość banków oferowała, w tym samym czasie, oprocentowanie kredytów powyżej 15 proc. w skali roku. Obroty roczne wzrosły z 23 000 000 zł. w 1934 r. do 33 174 004 zł. w 1938 r. KKO miasta zgromadziła w 1934 r. 1 mln zł. wkładów oszczędnościowych, które po czterech latach zostały powiększone do 2 mln zł. W samym 1938 r. wzrost kapitału kasy wyniósł 220 074 złotych³⁴⁹. Reasumując, KKO miasta dobrze zarządzała kapitałem i przetrwała kryzys gospodarczy³⁵⁰.

Na poziom gospodarczego rozwoju miasta, od czasu powiększenia granic administracyjnych w 1934 r., wpływały dochody uzyskiwane z rolnictwa. Na terenie Gminy Miejskiej Ostrów prowadzono w 1939 r. 292 gospodarstwa rolne. Najwięcej było małych gospodarstw o areale do 10 ha - 266. Od 10 do 50 ha - 21 i powyżej 50 ha - 5 gospodarstw. Podstawę ich działalności stanowiła hodowla 185 koni, 106 krów i 205 sztuk trzody chlewnej. Płody rolne sprzedawano na lokalnym rynku. Do czasów wielkiego kryzysu korzystano m.in. z pośrednictwa Spółki Spożywców „Zgoda” a w latach trzydziestych Towarzystwa Skupu i Sprzedaży „Rolnik”³⁵¹.

Duży wpływ na stan finansów budżetu miasta i jego gospodarczy rozwój miał poziom dochodów budżetowych państwa. Fazy rozwoju gospodarczego miasta wpisywały się w poszczególne cykle koniunktury ekonomicznej kraju. Przyczyną stagnacji w inwestycjach gminy miejskiej był wielki kryzys ekonomiczny lat 1929 - 1933. Koszty spłaty kredytów naraziły budżet miejski na straty i w konsekwencji budżet wykazywał deficyt. Koniunktura gospodarcza z okresu 1936 - 1939 doprowadziła do wzrostu działalności inwestycyjnej miasta w oświacie, komunikacji i budownictwie mieszkaniowym. Zwiększyła się liczba ludności posiadającej stałe źródła dochodów (stabilne zatrudnienie gwarantowały zakłady komunalne, koleje państwowe, urzędy, instytucje oświatowe a zwłaszcza Fabryka Wagon). Wymienione grupy zawodowe stać było na budowę własnych domów, które lokalizowano w nowo rozplanowanych dzielnicach Zacharzew, Krępa, Zębców i Wenecja. O stwarzaniu korzystnych warunków gospodarczych dla funkcjonowania samorządu nie można mówić w

³⁴⁸ Orędownik Ostrowski, nr 23 z 23 II 1938.

³⁴⁹ Tamże.

³⁵⁰ APK, Wydział Powiatowy Ostrów, sygn. 20, rachunki obrotów KKO pow. Ostrowskiego za rok 1928, sprawozdania z działalności KKO za rok 1932; Orędownik Ostrowski, nr 20 z 8 III 1934.

³⁵¹ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ..., s. 263 - 265.

przypadku działań państwa. Poza udziałami, dodatkami do podatków państwowych i subwencjami jakie wykazywano w budżecie miasta, państwo nie przejawiało większej inicjatywy finansowej. Miał to zmienić od 1936 r. czteroletni plan rozwoju gospodarczego, opracowany przez ministra skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego. Z sumy 2,4 mld zł. jakie planowano wydać na inwestycje w II RP, na Wielkopolskę przypadało niewiele. Rządowe wsparcie skierowane na budowę Centralnego Okręgu Przemysłowego, Gdyni i Warszawskiego Okręgu Przemysłowego, doprowadziło do całkowitego zaniedbania zachodniej Polski. Jedną z form obrony interesów gospodarczych ziem zachodnich II RP stanowiło utworzenie w 1937 r. Wielkopolskiej Rady Gospodarczej. Na konferencji zwołanej w 1938 r. przez Biuro Planu Regionalnego przy Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu, przedstawione zostały plany rozwoju. „Zgodnie z założeniami planu krajowego Wielkopolska ma być obszarem rolniczym, zatym cały tu istniejący przemysł przeniesiony będzie do COP. Za przemysłem odpłynie zatrudniona w nim ludność, a więc przewiduje się zmniejszenie ludności miejskiej”³⁵².

W dwudziestoleciu samorząd Ostrowa dużą wagę przykładął do inwestowania w edukację i wychowanie. Miasto oprócz przeprowadzenia procesu repolonizacji i utrzymania przejętej po zaborcy sieci placówek, przystąpiło do budowy nowych szkół. Dużym wyzwaniem dla oświaty były trudności lokalowe związane ze wzrastającą liczbą mieszkańców i braki kadrowe wśród nauczycieli. Mała liczba miejscowej inteligencji i odpływ Niemców z administracji oraz szkolnictwa, spowodował napływ wykształconej kadry z innych dzielnic Polski, głównie z Małopolski. Zajmowanie lukratywnych stanowisk w administracji przez przybyszów z „Galicji”, rodziło postawy niechęci. W Ostrowie, podobnie jak w całej Wielkopolsce, ludność napływową nazywano „Galicjokami”³⁵³. Uchwały rady miejskiej precyzowały rozporządzenia NRL odnośnie repolonizacji szkolnictwa. Do 1921 r. oprócz szkół powszechnych, miasto zarządzało Państwowym Gimnazjum Żeńskim. W roku szkolnym wprowadzono rejonizację i utworzono sieć 4 szkół powszechnych. Dwie męskie im. T. Kościuszki i im. E. Estkowskiego oraz dwie żeńskie im. M. Konopnickiej i im. Królowej Jadwigi. Miasto utrzymywało do 1930 r. dwie szkoły wydziałowe. Największymi inwestycjami oświatowymi w tym okresie były: nadbudowa w latach 1925 - 1926 drugiego piętra Państwowego Gimnazjum Męskiego i budowa w 1926 r. szkoły powszechnej przy ul. Wrocławskiej. W tym celu: „...postanowiła Rada Miejska zakupić od Banku Polskiego 1 milion cegły, przeznaczonej na budowę gmachu Banku Polskiego. Cena wynosi 23 zł. za tysiąc. Z ilości tej miasto oddało bezpłatnie 180 tys. cegły na nadbudowę gimnazjum państwowego”³⁵⁴. Aktu poświęcenia kamienia węgielnego pod budynek Szkoły Powszechnej im. Ewarysta Estkowskiego, w czasie VI Zjazdu Katolickiego dnia 28 VI 1925 r., dokonał pierwszy Prymas odrodzonej Polski, ks. kardynał Edmund Dalbor,

³⁵² Cyt. za A. Czubiński, *Wielkopolska ...*, s. 161.

³⁵³ W urzędach kolportowano ulotki w formie litanii, którą kończył apel: „My grzeszni Ciebie Boga prosimy od nagłej niespodziewanej śmierci, głodu, ognia, wojny, morowego powietrza i rządów galicyjskich – zachowaj nas Panie”. A. Czubiński, *Wielkopolska ...*, s. 55.

³⁵⁴ *Goniec Narodowy*, nr 164 z 18 VII 1925.

syn miasta i honorowy obywatel Ostrowa³⁵⁵. Po 1934 r. na powiększonym obszarze miasta funkcjonowały kolejne szkoły w Krępie i w Zębcowie³⁵⁶. Do 1939 r. samorząd poprzez Radę Szkolną Miejsową zarządzał pracą 7 szkół powszechnych. W 1938 r. rozpoczęto budowę nowej szkoły powszechnej o 13 salach lekcyjnych, kosztem 300.000 zł. Do wybuchu II wojny światowej miasto przeznaczyło na inwestycję, razem z wartością działki 110 500 zł. Średnia wydatków budżetowych miasta na oświatę wynosiła od 5 do 14 proc., do 1921 r. na całkowitym utrzymaniu samorządu było gimnazjum żeńskie. Samorząd miejski partycypował w opłatach komunalnych za oświetlenie gazowe i elektryczne, wodę i opał. W szkołach miejskich w 1938 r. zatrudniano 84 nauczycieli (42 mężczyzn i 42 kobiety). Oprócz 3 publicznych szkół zawodowo - doksztalcających ważną rolę spełniało Gimnazjum Kupieckie. Na budowę szkoły samorząd sprzedał willę burmistrza przy ul. Zdunowskiej, gdzie gimnazjum od 1934 r. miało siedzibę. Największe znaczenie w kształtowaniu warstw inteligencji miały gimnazja. W 1921 r. przeprowadzono pierwszą polską maturę w gimnazjum męskim i w 1924 r. w żeńskim. Chociaż gmina miejska nie musiała ponosić kosztów utrzymania szkół gimnazjalnych to środki przekazane z budżetu Ostrowa w latach 1925 - 1926, przyczyniły się do rozbudowy Państwowego Gimnazjum Męskiego.

Ważnym zadaniem realizowanym przez władze miejskie w ramach polityki socjalnej, było zwalczanie problemu bezrobocia, który występował przez całe dwudziestolecie a na początku lat trzydziestych wykazywał tendencję wzrostową. Problemy na rynku pracy nie występowały tylko w krótkich okresach koniunktury. Chociaż Ostrów stanowił drugi w Wielkopolsce po Poznaniu ośrodek przemysłowy, to jednak nie gwarantował zatrudnienia dla większości mieszkańców. Problem z zatrudnieniem tworzył podstawy do formułowania postulatów przez partie opozycyjne. O nastrojach jakie panowały wśród robotników w największych zakładach przemysłowych Ostrowa, informował w raporcie z 6 VII 1921 r. kierownik ekspozytury wydziału II. „Od czasu ostatniego wiecu agitacyjnego, który odbył się w tutejszej strzelnicy przedsięwzięty z łona zwolenników PPS a przeciw któremu występowali członkowie NPR, należący także do Zw. Zaw. Polskiego w Poznaniu. W tutejszej fabryce panuje zupełny spokój. Robotnik coraz więcej zdaje sobie sprawę z wewnętrznej sytuacji w kraju i z agitacji niemiecko – żydowskiej w Polsce, która pragnie go podburzać przeciw własnemu narodowi. (...) Podczas (kolejnego - przypis autora) wiecu, który odbył się pod gołym niebem na miejscu przy ogródkach, zawezwany przez publiczność burmistrz m.

³⁵⁵ MMOW, Akt erekcyjny Szkoły Powszechnej im. Ewarysta Estkowskiego z dn. 28 czerwca 1925 r.; C. Pest, Kardynał Edmund Dalbor ..., s. 446; Gazeta Ostrowska, nr 6 z 6 II 2013; Apostoł Wielkiej Dobroci. Sługa Boży ksiądz Kazimierz Rolewski, red. A. Franc, M. Juda – Mieloch, Renata Kania – Weis, A. Kraska, A. Mąka, Ostrów Wielkopolski 2014. W czasie VI Zjazdu Katolickiego w Ostrowie Wielkopolskim w dniu 28 czerwca 1925 r. kardynał Dalbor celebrował mszę św. pontyfikalną związaną z poświęceniem pomnika kardynała Mieczysława Ledóchowskiego.

³⁵⁶ W. Suszycki, Z dziejów ostrowskiej oświaty, w: Ostrów Wielkopolski-ilustrowane dzieje miasta, Ostrów Wielkopolski 2009, s. 241-145.

Ostrowa po ukończeniu swej przemowy został zelżony przez członków NPR³⁵⁷. Urząd burmistrza sprawował w tym czasie St. Musielak, który na sesjach rady informował o trudnościach aprowizacyjnych miasta, szczególnie w mąkę i ziemniaki. Jak informowała w 1925 r. lokalna prasa: „Celem zmniejszenia biedy i nędzy uchwalono wydawać z funduszków miejskich opał bezrobotnym a co najważniejsze, że przyznano kredyt na wybrukowanie ul. Staszycza i Koszarowej”³⁵⁸. Problemy społeczne wynikające z braku zatrudnienia rozwiązywano również poprzez rekrutowanie w Urzędzie Pośrednictwa Pracy w Ostrowie, górników i robotników do pracy we Francji. W latach dwudziestych bezrobocie nie było jeszcze duże. Wg danych Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy z 1927 r. liczba bezrobotnych w powiecie ostrowskim wynosiła 461 robotników i 787 pracowników niewykwalifikowanych³⁵⁹. Władze samorządowe prowadziły działania interwencyjne i socjalne. W 1927 r. magistrat zaciągnął pożyczkę na sumę 25 000 zł. z Poznańskiego Urzędu Wojewódzkiego w celu zatrudnienia bezrobotnych. Z czego 10 000 zł. przeznaczono na dożywianie i zakup opału, 2 000 zł. na pokrycie kosztów leczenia i budowę baraków dla 40 rodzin przy ul. Polnej³⁶⁰. Na początku lat trzydziestych wystąpiły czynniki, które doprowadziły do wzrostu liczby bezrobotnych, m.in.: wielki kryzys, zakończenie emigracji zarobkowej do Francji i wzrost populacji mieszkańców po powiększeniu granic administracyjnych Ostrowa oraz na skutek przyrostu naturalnego. Średnio w skali roku liczba mieszkańców wzrastała o 900 osób. Magistrat odwoływał się do udzielania pomocy i ofiarności przez pracowników zakładów komunalnych. Przez cztery miesiące 1931 r. dyrekcja i pracownicy KKO miasta Ostrowa zobowiązali się opodatkować dobrowolnie na fundusz bezrobotnych w wysokości 1 proc. miesięcznych poborów. Zebraną kwotę przekazano burmistrzowi³⁶¹. W okresie wzrastającego bezrobocia rada wspierała rodziny, głównie poprzez wypłatę zasiłków. Jedną z form pomocy jaką zastosował magistrat w 1933 r., był zakup 5 mórg lasu w Mikstacie w celu wybudowania ośrodka wypoczynkowego „dla dzieci z warstw mniej zamożnych”³⁶². Zebraną kwotę również przekazano burmistrzowi. W latach 1936 - 1939 liczba mieszkańców poszukujących pracy ulegała sezonowym wahaniom, zimą było to 1500 - 1600 osób natomiast w okresie letnim 600 - 1200. W Ostrowie zasiłki pobierało zimą 150 - 200 osób, latem 50 - 100. Jedyni żywicieli rodzin stanowili ok. 65 proc.³⁶³ ogólnej liczby bezrobotnych. Z tego powodu magistrat monitorował proces zatrudniania w zakładach miejskich i do prac sezonowych. W pierwszej kolejności do pracy przyjmowano jedynych żywicieli rodzin. Średnio do 200 osób rocznie. Starania władz, w celu łagodzenia skutków nasilającego się

³⁵⁷ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 1, raport polityczny kierownika ekspozytury Ostrów Wydziału II Sztabu Dowództwa Okręgu Generalnego Poznań z 6 VII 1921.

³⁵⁸ Orędownik Ostrowski, nr 102 z 22 XII 1925.

³⁵⁹ Orędownik Ostrowski, nr 25 z 29 III 1927.

³⁶⁰ Tamże.

³⁶¹ Orędownik Ostrowski, nr 17 z 27 II 1931.

³⁶² Orędownik Ostrowski, nr 32 z 21 IV 1933.

³⁶³ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 110, sprawozdanie starosty ze stanu bezpieczeństwa za lata 1936 - 1939; MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. VI.

zjawiska braku pracy, polegały nie tylko na zatrudnianiu bezrobotnych w ramach prac interwencyjnych (np. przy budowie elektrowni) i wypłacaniu zasiłków. Działalność socjalna miasta finansowana była ze środków budżetowych np. w wysokości 13 proc. w 1927 r. i 7 proc. w 1937 r. Kolejnym źródłem finansowania były dotacje z Funduszu Pracy. Prasa ostrowska informowała o różnorodnych formach socjalnej pomocy, jakie stosowała władza samorządowa, zwłaszcza w okresie zimowym: „kuchnia ludowa wydaje obiady dla bezrobotnych po 1400 do 1600 porcji dziennie, w szkołach natomiast dożywia się w Ostrowie 800 dzieci, w przedszkolach 300 dzieci oraz w powiecie 700 dzieci.(...)przez cały czas w miarę posiadanych środków prowadzone są różne prace jak roboty drogowe, niwelacja ulic w mieście, prace ziemne na stadionie sportowym”³⁶⁴. Szacunkowe dane o bezrobociu podawane przez prasę lokalną były zawyżane w celu epatowania opinii publicznej, natomiast liczba osób zarejestrowanych w Urzędzie Pośrednictwa Pracy mogła być zaniżana. Liczbę tych bezrobotnych, którzy się nie rejestrowali szacowana jest na 200 - 300 osób. Niektórzy zatrudniani byli dorywczo lub pracowali w tzw. szarej strefie. Szczegółowe dane z lat 1938 - 1939, zamieszczone w tabeli nr 19, wykazują cykliczny charakter bezrobocia.

Tabela nr 19. Bezrobotni zarejestrowani w Państwowym Urzędzie Pośrednictwa Pracy w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1938 - 1939.

Ilość bezrobotnych zarejestrowanych w Ostrowie Wlkp. w latach 1938 -1939	
Miesiąc i rok	Liczba osób zarejestrowanych
Wrzesień 1938	667
Październik 1938	846
Listopad 1938	1 017
Grudzień 1938	1 443
Styczeń 1939	1 607
Luty 1939	1 362
Marzec 1939	1 340

Źródło: Muzeum Miast Ostrowa Wielkopolskiego, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. VI.

Reasumując, przez cały okres międzywojenny magistrat inicjował i nadzorował działania, które łagodziły skutki bezrobocia. Oferta samorządu obejmowała m.in.: zatrudnienie jedynych żywicieli rodzin w pierwszej kolejności, oferty pracy w zakładach miejskich, wypłacanie zasiłków, organizowanie robót publicznych zwłaszcza przy budowie chodników i brukowaniu ulic, pracę na czas określony przy realizowaniu miejskich inwestycji np. elektrowni, szkół powszechnych, stadionu, basenu i przy nadbudowie sądu. Kolejne formy stosowane w celu łagodzenia skutków społecznego wykluczenia obejmowały pomoc doraźną. Kuchnia ludowa wydawała w zimowych miesiącach do 1600 obiadów, w 7 szkołach

³⁶⁴ Dziennik Ostrowski, nr 22 z 28 I 1936.

powszechnych i 4 przedszkolach prowadzono dożywianie dzieci. Osoby poszukujące pracy wspierano zapomogami w tzw. naturaliach, które obejmowały m.in. zaopatrzenie w chleb, mleko, ziemniaki, torf, węgiel i lekarstwa. Władze Ostrowa doprowadziły do wybudowania osiedla dla 40 rodzin bezrobotnych. W 1937 r. gmina miejska zatrudniała 1 lekarza sanitarnego i dla ubogich, 1 lekarza w przychodni Opieki nad Matką i Dzieckiem oraz 3 pielęgniarki w Przytułku dla Starców. Budżet przekazywał wspólnie z kasą chorych środki na coroczny pobyt 150 dzieci w ośrodku kolonijnym w Mikstacie³⁶⁵. Nie były to duże środki, jednak w istotny sposób przyczyniły się do znikomego występowania na terenie miasta zjawisk: kradzieży, włóczęgostwa, żebractwa i prostytucji.

W okresie II RP Ostrów, oprócz funkcji administracyjnych, gospodarczych, oświatowych, kulturalnych i społecznych, pełnił również rolę militarną. Z tych względów magistrat współpracował z dowództwem 60 p. p. i dywizjonu 25. Pułku Artylerii Lekkiej. 60 p. p. sformowany w rejonie Gostynia, po wojnie polsko - bolszewickiej w dniu 12 XII 1920 r. wrócił, zgodnie z planami lokalizacyjnymi do nowego miejsca – Ostrowa. Obecność jednostki wojskowej wpływała pozytywnie na gospodarkę miasta poprzez zamawianie usług i zlecanie prac. Władze miasta wykorzystywały wojsko do opanowania strajków w 1920 r. i do powstrzymania demonstracji w 1921 r. W skład majątku miasta wchodziły m.in. stare koszary im. gen. J.H. Dąbrowskiego i nowe koszary im. T. Kościuszki. W 1927 r. dochód budżetu miasta za dzierżawę budynków przez Ministerstwo Spraw Wojskowych, wynosił 57 000 zł. Koszty remontu obiektów wojskowych, częściowo pokrywał samorząd Ostrowa³⁶⁶. Przykładem podtrzymywania więzi wojska ze społeczeństwem były: święto pułku obchodzone corocznie 9 maja na pamiątkę wkroczenia jednostki w 1920 r. do Kijowa, uroczystości związane ze składaniem przysięgi, które miały miejsce na ostrowskim rynku i powitanie wojsk wracających z ćwiczeń poligonowych. W ramach współpracy władz samorządowych z dowództwem 60 p. p., żołnierze uczestniczyli w działaniach: kulturalnych poprzez organizację przedstawień teatru wojskowego, sportowych – pracowali przy budowie basenu i stadionu wojskowego czy socjalnych - wydawali obiady dla bezrobotnych³⁶⁷. W dowód wdzięczności ostrowianie ufundowali sztandar dla pułku. Uroczystość poświęcenia i przekazania sztandaru odbyła się 27 V 1928 r. w obecności Prezydenta RP prof. Ignacego Mościckiego. Burmistrz S. Musielak i przewodniczący Rady Miejskiej Stanisław Reszelski, powitali Prezydenta RP i uczestniczyli w uroczystościach oraz zawodach sportowych, natomiast wydatki, związane z pobylem głowy państwa w Ostrowie, poniósł Wojciech Lipski

³⁶⁵ MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. VI.

³⁶⁶ MMOW, Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28. Miasto Ostrów Wlkp. Województwo Poznańskie; MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38, s. 24

³⁶⁷ W. Banach, Ostrowska Nostalgia ..., s. 42.

z Lewkowa. Rada Miasta zdominowana przez przedstawicieli NPR, blok endecko - chadecki i radnych PPS nie pokryła kosztów uroczystości³⁶⁸.

W latach trzydziestych, kiedy w radzie dominował 12 – osobowy klub radnych BBWR, burmistrz W. Cegiełka w imieniu Zarządu Miejskiego apelował do mieszkańców w odezwie: „Z okazji uroczystego obchodu 14 - tej rocznicy >>Zwycięstwa nad Wisłą<< przypadającej w dniu 15 sierpnia 1934 r., uprasza się Szanownych Obywateli miasta Ostrowa o wywieszenie chorągwi i zaopatrzenie swych okien w emblematy narodowe (...) by zechcieli z udekorowanych okien, balkonów i ulic, którędy będzie przechodziło nasze ukochane wojsko, obrzucać kwiatami żołnierzy”³⁶⁹. Końcowe lata II RP i czas zagrożenia wojennego ujawniły przykłady poświęcenia i ofiarności mieszkańców na rzecz obronności. Rada Miejska podjęła m.in. uchwałę, która dotyczyła subskrypcji 10 000 zł. pożyczki przeciwlotniczej. Burmistrz W. Cegiełka, mianowany na komendanta Obrony Przeciwlotniczej, przekazał 60 p. p. karabin maszynowy, zakupiony ze składek mieszkańców³⁷⁰.

Reasumując, należy wyróżnić w gospodarce komunalnej i działalności społecznej samorządu w latach 1918 – 1939, na terenie Ostrowa cztery fazy.

Pierwsza, w okresie 1918 – 1921 polegała na przejmowaniu majątku po Niemcach, jego zagospodarowaniu i ochronie w czasie trwania powstania wielkopolskiego, strajków, nacjonalistycznych demonstracji i wojny o granice państwa. Samorząd przyczynił się do repolonizacji administracji i oświaty. Częściowo wykorzystał w tym celu imigrantów i przybyszów z pozostałych dzielnic Polski.

W drugiej fazie w latach 1921 – 1928 na skutek stabilizacji złotówki i dzięki utrzymaniu równowagi budżetowej po reformach Władysława Grabskiego, gospodarka komunalna wkroczyła w okres wzrostu i rada przystąpiła do zainicjowania oraz zrealizowania pierwszych inwestycji. Były to m.in.: Fabryka Wagon, Szkoła Powszechna im. E. Estkowskiego, rozbudowa Państwowego Gimnazjum Męskiego, remiza straży pożarnej i budowa elektrowni. Kierowany przez burmistrza Komitet Rozbudowy Miasta opracował program rozwoju przestrzennego i plan zabudowy nowych dzielnic Ostrowa.

Kryzys gospodarczy w 1929 r. doprowadził do stagnacji gospodarki komunalnej i zadłużenia budżetowego. Działalność magistratu skupiona była na częściowym łagodzeniu ekonomicznych i społecznych następstw recesji. Prowadzono profilaktyczne i doraźne działania w celu ograniczenia problemu bezrobocia. Kryzys gospodarczy i niegospodarność magistratu doprowadziły do zmian personalnych, również na stanowisku burmistrza.

³⁶⁸ Gazeta Ostrowska, nr 45 z 13 XI 1994; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów Wielkopolski ..., s. 198-199; Gazeta Ostrowska, nr 6 z 11 II 2004.

³⁶⁹ Orędownik Ostrowski, nr 64 z 10 VIII 1934.

³⁷⁰ J. M. Pietrzak, W II Rzeczypospolitej, w: Ostrów ..., s. 121-122.

Czwarta faza rozwoju gospodarki samorządowej wystąpiła w latach 1934 – 1939. Związana była z ożywieniem ekonomicznym w kraju, gdzie przystąpiono (kosztem ograniczenia inwestycji w Wielkopolsce) do budowy m.in. COP - u. W powiększonym od 1934 r. Ostrowie samorząd wprowadzał elementy gospodarki przestrzennej w przyłączonych dzielnicach, budżet miasta w 1936 r. pokrył koszty rozbudowy sądu, basenu, dwóch stadionów, ośrodka kolonijnego w Mikstacie, ogródków pracowniczych. Wybuch wojny przerwał planowane inwestycje: otwarcie drugiej szkoły powszechnej i tunelu do dzielnicy Zacharzew, budowę nowego kościoła p.w. św. Antoniego Padewskiego³⁷¹ przy ul. Raszkowskiej oraz powstanie obwodnicy na przedłużeniu ulicy Poznańskiej. Autorzy planu budżetowego na rok 1939/1940 konstatowali: „Dogodne połączenie kolejowe, rozwój przemysłu i handlu, korzystne tereny budowlane przyczyniły się do tego, że Ostrów rozbudowany o wyglądzie estetycznym, pełen życia, wzrósł do rzędu czołowych miast Wielkopolski”³⁷². Podsumowując należy podkreślić, że przedstawiciele organów samorządowych Ostrowa, z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości, sprawowali władzę w garnizonowym miasteczku na granicy II Cesarstwa. W dwadzieścia lat później Ostrów, po Poznaniu był drugim miastem przemysłowym Wielkopolski z ukształtowaną klasą średnią³⁷³ i obywatelami zrzeszonymi w prawie 130 stowarzyszeniach oraz Związkach Zawodowych. Działalność władz samorządowych w okresie II RP, stanowiła jeden ze sprzyjających warunków, który determinował rozwój miasta.

Rozdział III: Administracja terytorialna w Ostrowie Wielkopolskim w okresie okupacji niemieckiej 1939 - 1945.

3.1. Powstanie i funkcjonowanie systemu okupacyjnego w Kraju Warty.

1 września 1939 r. niemieckie oddziały wojskowe wkroczyły do Wielkopolski, zagrożona otoczeniem Armia „Poznań”, pod osłoną batalionów Obrony Narodowej, zmuszona została 7 września do opuszczenia tych ziem. Po zwycięstwie Wehrmachtu okupowane przez wojska niemieckie ziemie II RP, zostały podzielone na: Generalne Gubernatorstwo i tzw. wschodnie ziemie wcielone do Rzeszy. Zgodnie z dekretemi wydanymi przez Adolfa Hitlera 8 i 12 X 1939 r., na bezprawnie inkorporowanych ziemiach dokonano podziału administracyjnego na dwa okręgi Reichsgau Danzig – Westpreußen i Reichsgau Posen oraz rejencje katowicką i ciechanowską. W celu odróżnienia nowo wytyczonego okręgu od tych samych ziem, które znajdowały się pod zaborem pruskim, zmieniono nazewnictwo. Od 29 I 1940 r. obowiązywała nowa tytulatura, w miejsce Reichsgau Posen okupant wprowadził nazwę

³⁷¹ Zaprojektowany w 1937 r. przez architekta Franciszka Morawskiego kościół p.w. św. Antoniego, stanowił reminiscencję wcześniejszego projektu, który został zgłoszony w 1930 r. na konkurs dot. Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie. Por. M. Olejniczak, Bedeker ostrowski, Ostrów Wielkopolski 2004, s. 57 – 58.

³⁷² MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. II.

³⁷³ R. Jaworski, „Swój do swego” Studium o kształtowaniu się zmysłu gospodarności Wielkopolan 1871 - 1914, Poznań 1998, s. 230.

Reichsgau Wartheland (Okręg Rzeszy Kraju Warty)³⁷⁴. Na podstawie zarządzenia szefa sztabu generalnego wojsk lądowych z 23 VII 1939 r., władze okupacyjne rozpoczęły proces przygotowania administracji. Przed praktyczną realizacją Fall Weiss, opracowane zostały procedury przejścia cywilnej administracji pod zarządem wojskowym. W sprawowaniu władzy lokalnej uwzględniono udział przedstawicieli mniejszości niemieckiej.

Nazistowska ustawa o obronie państwa z 21 V 1935 r., na wypadek stanu wojny, całkowitą władzę przekazywała naczelnemu dowódcy wojsk lądowych oraz dowódcom poszczególnych armii. W zakres ich kompetencji wchodziło wydawanie przepisów prawa i poleceń urzędnikom administracji oraz tworzenie sądów doraźnych. Urzędy państwowe i kierownictwo partii nazistowskiej, zobowiązano do każdorazowego uzgadniania z dowództwem wojsk bądź armii, treści zarządzeń. Przed podjęciem działań militarnych Fall Weiss, już w dniu 26 VIII 1939 r. generał płk Walther von Brauchitsch wraz z dowodzącymi poszczególnymi armiami, przejęli pełną władzę nad przyszłym teatrem działań wojennych na wschodnich ziemiach Rzeszy³⁷⁵. Tego samego dnia opublikowano dwa rozporządzenia odnośnie wojennego prawa karnego, które wprowadzało karę śmierci w przypadku stwierdzenia szpiegostwa, działań partyzanckich i niezastosowania się do zarządzeń dowódców. Za stawianie oporu wobec zarządzeń wojska przewidywano kary do 15 lat pozbawienia wolności i konfiskatę majątku³⁷⁶.

W dniu agresji Niemiec na II RP, generał Brauchitsch wydał odezwę skierowaną do ludności polskiej, w której nakazywał stosowanie się do poleceń i zarządzeń wojska. W Wielkopolsce w okresie od 1 do 11 września 1939 r., oprócz dowódcy wojsk lądowych, pełną władzę dysponowali gen. Johannes von Blaskowitz – dowódca 8 armii i gen. Günther von Kluge – dowódca 4 armii. Wydawali zarządzenia, które łamały przepisy prawa międzynarodowego. Zgodnie z obowiązującą Rzeszę konwencją haską z 1907 r., okupant nie uzyskiwał suwerennej władzy na podbitym terytorium, mógł tylko czasowo administrować i użytkować majątek, który stanowił własność podbitego kraju³⁷⁷.

Również szefowie zarządu cywilnego, którzy podlegali dowódcom armii, odegrali istotną rolę w administracji wojskowej. W Wielkopolsce w okresie wojny obronnej 1939 r. działało dwóch szefów zarządu cywilnego. Przy 4 armii funkcję szefa sprawował SS - Oberführer H. Herman, przy 8 armii był to dr Harry Craushaar. Wobec podejrzanych Polaków stosowano najsurowszy wymiar kary. W październiku 1939 r. oddziały Wehrmachtu uczestniczyły

³⁷⁴ Literatura do tego okresu: E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1972; C. Łuczak, *Kraj Warty 1939 - 1945. Studium historyczno-gospodarcze okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1972; S. Nawrocki, *Hitlerowska okupacja Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego (wrzesień-październik 1939)*, Poznań 1966; E. Serwański, *W latach okupacji*, w: *Ostrów Wielkopolski. Dzieje ...*, s. 299 - 302.

³⁷⁵ S. Nawrocki, *Wielkopolska w okresie zarządu wojskowego*, w: *Zbrodnie Wehrmachtu w Wielkopolsce w okresie zarządu wojskowego (1 września - 25 października 1939)*, Kalisz 1986, s. 30.

³⁷⁶ Tamże, s. 18.

³⁷⁷ E. Serwański, *W latach okupacji*, w: *Ostrów Wielkopolski. Dzieje ...*, s. 301.

wspólnie z policją w przeprowadzaniu masowych egzekucji. W dniu 26 X 1939 r. wprowadzono dekret Hitlera o podziale administracyjnym okupowanych terenów II RP³⁷⁸.

W połowie września kontrolowano wszystkie organy wykonawcze administracji terenowej. Powiaty zostały obsadzone przez landratów, w miastach mianowano burmistrzów. Zmiany personalne objęły również funkcje wójtów i sołtysów. Pierwszy burmistrz okupowanego Ostrowa, miejscowy Niemiec i właściciel browaru Walter Hirsch nie był jeszcze wrogo nastawiony do Polaków. Natomiast działalność w południowej Wielkopolsce Einsatzkommando I/14 pod dowództwem SS – Sturmbannführera Gerharda Flesha, ukazała rzeczywisty cel okupanta – szybką i powszechną regermanizację terenów³⁷⁹.

Etap zarządu wojskowego zakończył się 26 X 1939 r. Na stanowisko cywilnego namiestnika Rzeszy powołał Hitler, urodzonego w Środzie Wielkopolskiej byłego prezydenta Senatu Wolnego Miasta Gdańska, Artura Greisera. Sprawował on od połowy września funkcję szefa zarządu cywilnego przy zarządzie wojskowym w Poznaniu. Oprócz stanowiska administracyjnego - Reichsstatthalter, dzięki znajomości z Hitlerem, Greiser został powołany na przywódcę – (Gauleiter) partii NSDAP w Kraju Warty. Koncentracja władzy państwowej i partyjnej w połączeniu z szerokimi kompetencjami miała służyć szybkiemu „powrotowi obszaru do macierzy”. Na ziemiach okupowanych rozpoczęła się, w warunkach scentralizowanej władzy szybka eksterminacja polskiej ludności. Cel ostateczny stanowiło utworzenie okręgu wzorcowego (Muster - Gau). Konsekwencją polityki którą realizował Greiser miała być nie tylko germanizacja ludności polskiej i stworzenie „wzorcowego” okręgu Rzeszy ale również powiększenie obszaru Kraju Warty³⁸⁰. Cały okupowany teren obejmował 43 943,49 km² i został podzielony w listopadzie 1939 r. na trzy rejencje (poznańską, kaliską i inowrocławską), 44 powiaty w tym 6 powiatów miejskich (Poznań, Łódź, Kalisz, Inowrocław, Gniezno, Włocławek) oraz cztery miasta wydzielone: Poznań, Kalisz, Włocławek i Gniezno³⁸¹. Przedwojenny podział granic między powiatami pozostał bez zmian. Wśród 38 powiatów znajdowało się 141 miast i 430 gmin wiejskich. W ten sposób ukształtowany został największy okręg administracyjny w Rzeszy, którym zarządzał jednocześnie namiestnik i przywódca partyjny³⁸². Greiser miał sprowadzić w ciągu 10 lat podległy obszar do roli dostawcy taniej żywności i po procesie germanizacji, dostarczenia darmowej siły roboczej ośrodkom przemysłowym Rzeszy. Mając świadomość, że represje spotkają się z oporem ze strony narodu polskiego, który zawsze w takich chwilach szukał oparcia w religii, opracował plan „nowego politycznego ładu kościelnego”. Oprócz ograniczenia uprawiania

³⁷⁸ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Poznań, sygn. 3/372, t. 2, statut prawny narodu polskiego pod okupacją niemiecką na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej 1939 - 1945, k. 2.

³⁷⁹ E. Serwański, Ostrów Wielkopolski i jego region w okresie II wojny światowej (1939-1945), Poznań 1992, s. 43.

³⁸⁰ C. Łuczak, Kraj Warty ..., s. 11; W. Porzycki, Posłuszni aż do zbrodni. Rola personelu administracyjnego w realizacji hitlerowskiej polityki w Kraju Warty 1939 - 1945, Kronika Wielkopolski nr 4 1992, s. 27.

³⁸¹ W miejsce utworzonej rejencji kaliskiej w 1940 r. wyodrębniono rejencję łódzką z miastami wydzielonymi Łódź i Kalisz.

³⁸² C. Łuczak, Kraj Warty ..., s. 13.

praktyk religijnych, niszczone świątynie, konfiskowano mienie i rozpoczęto eksterminację duchowieństwa. W akcji wysiedleń i zsyłki do obozów koncentracyjnych – przeważnie do Dachau, uczestniczyli przedstawiciele okupacyjnego aparatu administracyjnego, starostowie i burmistrzowie³⁸³.

Polityka eksterminacji młodocianych na obszarze Kraju Warty prowadzona była w trzech kierunkach, germanizowania „przydatnych z powodów rasowych” osób, wykorzystania jako taniej siły roboczej i przeprowadzenia eutanazji nieuleczalnie chorych. Pierwszym tak „zlikwidowanym” szpitalem był Zakład Psychiatryczny w Owińskach. Wobec młodego pokolenia stosowano bezwzględne metody: zdelegalizowano organizacje i stowarzyszenia, zamknięto szkoły, rejestrowano w celach identyfikacyjnych osoby od 15 roku życia, wprowadzono obowiązek pracy od 14 (następnie 12) lat, który stał się atrybutem XX - wiecznego niewolnictwa. Władze okupacyjne przystąpiły do określenia praw i obowiązków ludności w Kraju Warty, z wyraźnym podziałem rasowym. „Nadludzie”- Niemcy z chwilą zakończenia zarządu wojskowego przejęli urzędy i wykonywali do końca okupacji polecenia władz piastując kierownicze stanowiska. Wraz z narzuconą zwierzchnością polityczną dysponowali licznymi przywilejami ekonomicznym i kulturalnymi³⁸⁴. Wobec „podludzi” – Polaków władze niemieckie zastosowały system bezwzględnego terroru. Represje wymierzone w cały naród miały doprowadzić do częściowej biologicznej zagłady, zmniejszenia populacji przez wysiedlanie do Generalnej Guberni (później w Sudety) i wykorzystania taniej siły roboczej poprzez łapanki i wywożenie do prac przymusowych w głąb Rzeszy. System totalitarnego państwa wprowadzał wyrafinowane metody eksterminacyjne wobec Polaków, których praktycznie pozbawiono obywatelstwa i zastosowano zbiorową odpowiedzialność, konfiskatę mienia, segregację rasową, zbiorowe egzekucje, zsyłki do obozów pracy i koncentracyjnych, przymusową germanizację dzieci w ośrodkach Lebensborn, obniżenie przyrostu naturalnego, wyczerpującą pracę fizyczną przy jednoczesnej reglamentacji podstawowych artykułów żywnościowych i utrzymanie obniżonych standardów życia. Wprowadzane metody miały doprowadzić do wykluczenia Polaków z kręgu narodów cywilizowanych. „Nigdy - przez minione 150 lat pruskiego zaboru – polskość i państwowość narodu polskiego nie były tak zagrożone jak przez pięć lat hitlerowskiego zaboru”³⁸⁵.

³⁸³ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939 - 1945*, Poznań 1970; *Życie religijne pod okupacją hitlerowską 1939 - 1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982; E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski i jego region ...*, s. 86-89; Z. K. Jeżewski, *Ostrowskie „ELEUSIS” 1939 - 1945*, Ostrów Wielkopolski 2007, s. 82-88.

³⁸⁴ S. Datner, J. Gumkowski, K. Leszczyński, *Wysiedlanie ludności z ziem polskich wcielonych do Rzeszy*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, XII, Warszawa 1960; J. Marczewski, *Hitlerowska polityka wysiedleńcza w tzw. okręgu Warty*, w: *Przegląd Zachodni* nr 2 1969, s. 263 - 308; C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 483; M. Banasiewicz, *Polityka naukowa i oświatowa hitlerowskich Niemiec na ziemiach Polskich wcielonych do III Rzeszy w okresie okupacji 1939 - 1945*, Poznań 1980.

³⁸⁵ E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski ...*, s. 46.

W celu bezwzględnej realizacji tych założeń od 1940 r. okupant niemiecki wprowadził sprawny system administracji terenowej, specjalnej, gospodarczej i policyjnej w powiązaniu z aparatem partyjnym. Zakończone w 1941 r. masowe przesiedlenia i deportacje, umożliwiły władzom niemieckim rozpoczęcie zmian gospodarczych związanych z przemysłem zbrojeniowym i realizację projektów z zakresu polityki przestrzennej. W tym okresie częściowo urzeczywistniono urbanistyczne plany „niemieckiego Ostrowa”. Po etapie wywłaszczania i wysiedlania, pozostawionych Polaków wykorzystywano do niewolniczej pracy. Ważną rolę tym procesie odgrywały „urzędy pośrednictwa pracy”. Za pośrednictwem Arbeitsamtu Niemcy nie tylko rejestrowali i rekrutowali pracowników ale uczestniczyli w obławach, organizacjach transportów oraz ewidencjonowaniu pracy przymusowej.

Ustawodawstwo Rzeszy przewidywało dla Polaków restrykcyjny system nakazów, zakazów i sankcji. Szczegółowy wykaz dotyczył m.in. zasad odbywania praktyk religijnych,³⁸⁶ zakazu opuszczania domów w związku z obowiązującą godziną policyjną, posługiwania się językiem polskim w instytucjach, zasad uczestniczenia w ograniczonym życiu zbiorowym, stosowania polskich nazw własnych, ulic, imion itp., uczęszczania do kin, restauracji, parków, korzystania ze środków komunikacji zbiorowej, posiadania radia, roweru, zmiany miejsca zatrudnienia, rodzaju uzyskanych zwolnień oraz przepustek itd.³⁸⁷. Istotne dla szybkiego wdrażania rozporządzeń władz było obsadzenie najważniejszych urzędów przez ludzi bezwzględnych i wrogo usposobionych wobec Polaków. Władze Rzeszy, przed rozpoczęciem działań militarnych we wrześniu 1939 r., podjęły współpracę z miejscowymi Niemcami. Część z nich, wbrew oficjalnym zapewnieniom przekazywanym z Berlina, była na usługach Sonderdienst lub Abwehry.

Komisaryczny burmistrz Walter Hirsch, który pełnił funkcję do wiosny 1940 r. nie był członkiem organizacji niemieckich. W okresie pacyfikacji sprzeciwił się przeprowadzeniu egzekucji obywateli Ostrowa w miejscu publicznym na rynku, jednocześnie uważał, że Polacy powinni zrezygnować z marzeń o zachowaniu polskiego oblicza miasta. Zwolennikiem metod wprowadzanych przez Greisera był sekretarz magistratu, miejscowy Niemiec Alfons Nowak³⁸⁸. Administracja uczestniczyła w procesie zmian własnościowych w gospodarce. Niemcy od 1939 r. rozpoczęli procedurę przejmowania polskich i żydowskich zakładów oraz majątków. W pierwszej kolejności ustanawiano „powierników” (Treuhänder). Na kolejnym etapie tymczasowych zarządców, zastępowali obywatele Rzeszy. Największego pracodawcę Ostrowa jakim była Fabryka Wagon, włączono do Kolei Rzeszy. Zakład pod zmienioną nazwą Reichsbahn Ausbesserungswerk Ostrowo (RAW), przestawił produkcję na potrzeby

³⁸⁶ Kościół farny w Ostrowie, dla katolików Polaków został 25 sierpnia 1941 r. zamknięty ostatecznie na rozkaz gestapo. W świątyni odprawiano nabożeństwa dla katolików Niemców. Notatka Jerzego Pietrzaka. E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski ...*, s. 139; A. Franc, ks. A. Mąka, *Z historii ostrowskich kościołów*, w: *Ostrów Wielkopolski – ilustrowane ...*, s. 182.

³⁸⁷ J. Marczewski, *Podstawowe dyrektywy hitlerowskiej polityki okupacyjnej w sprawie polskiej*, *Przegląd Zachodni*, nr 2, 1969, s. 256; C. Łuczak, *Dyskryminacja Polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*. Wybór źródeł, Poznań 1966.

³⁸⁸ E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski ...*, s. 52.

przemysłu zbrojeniowego. W Fabryce Maszyn Młyńskich, która była własnością Jana Maximowicza i Jana Szejnera, zarząd przejął Niemiec Paul Hoffmann a odlewnia realizowała zamówienia wojskowe³⁸⁹. Równocześnie w powiecie ostrowskim wielkopolskim, trwał proces wysiedlania przedstawicieli ziemiaństwa m.in. Lipskich z Lewkowa, Szembeków z Wysocka Wielkiego, Niemojowskich ze Śliwnik, Brodowskich z Psar i Ponińskich z Ocięża. Ich majątki obsadzono niemieckimi zarządcami. Niechlubny wyjątek stanowiła postawa ordynata przygodzickiego, Michała Radziwiłła³⁹⁰. Równocześnie z wywłaszczaniem oraz wysiedlaniem, okupant wprowadzał kolejne zarządzenia, które dotyczyły m.in. wprowadzenia marki jako nowego środka płatniczego. Następnym środkiem, który miał doprowadzić do całkowitej germanizacji Polaków była, wprowadzona 4 III 1941 r. na ziemiach wcielonych do Rzeszy, niemiecka lista narodowościowa „Deutsche Volksliste”³⁹¹. W odróżnieniu od zasad listy, wprowadzanej na podstawie reskryptu Heinricha Himmlera jako komisarza Rzeszy do spraw wzmacniania niemieczyny, Greiser uważał, że w Kraju Warty należy poddawać germanizacji nie ludzi lecz ziemię.

3.2. Niemiecka administracja cywilna i samorząd terytorialny w okresie okupacji niemieckiej na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939 - 1945, ustrój samorządu terytorialnego na terenie okręgów Kraju Warty i Gdańska - Prus Zachodnich.

Namiestnik Kraju Warty od początku okupacji realizował zadania, które polegały na likwidacji polskości w znaczeniu narodowym oraz państwowym zarówno w kategoriach ludzkich jak i materialnych. Zastosował metodę zbiorowej odpowiedzialności i wydał we wrześniu 1939 r. rozporządzenie skierowane do komisarycznych starostów oraz burmistrzów, nakazujące przygotowanie masowych egzekucji Polaków. Zastępcą namiestnika i wykonawcą jego poleceń był August Jäger³⁹². Hierarchicznie podlegali im prezesi trzech rejencji, którzy jednocześnie pełnili funkcje w SS i byli okręgowymi inspektorami NSDAP. Rolę „wodzów” na terenie powiatów sprawowali starostwie (landraci), którzy w przeważającej części nadzorowali rejonowe ogniwa NSDAP (Kreisleiter). Posiadali również powiatową władzę policyjną³⁹³. Na czele czterech miast wydzielonych stali nadburmistrzowie

³⁸⁹ B. Jarosz, Miasto na kolejowym szlaku, w: Ostrów Wielkopolski... , s. 280; W. Banach, J. Cegiełka - Kuroszczyk, From Arnold to FP SPOMAX S.A. 125 years of the company In Ostrów Wielkopolski. Od Arnolda do FP SPOMAX S.A. 125 lat firmy w Ostrowie Wielkopolskim, Ostów Wielkopolski 2007, s. 66.

³⁹⁰ A. Łuczak, Utracone decorum. Grabież dóbr kultury z majątków ziemiaństwa polskiego w Wielkopolsce w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939 - 1945, Warszawa – Poznań 2011; J. Pietrzak, A. Gibasiewicz, Dziedzice, Dwory, Pałace Właściciele dóbr rycerskich w powiecie ostrowskim wielkopolskim 1795 - 1945, Poznań – Ostrów Wielkopolski 2013, s. 15 i 252; J. Małkowski, O rodzie Brodowskich herbu Łada i majątku Psary w powiecie ostrowskim, Ostrów Wielkopolski 2015, s. 101.

³⁹¹ J. Fest, Oblicze III Rzeszy, Warszawa 1970; A. Czubiński, Historia Powszechna XX wieku, Poznań 2003, s. 411.

³⁹² S. Nawrocki, Hitlerowski aparat do zwalczania ruchu oporu na ziemiach wcielonych do Rzeszy na przykładzie Kraju Warty, Przegląd Zachodni, nr 3, 1988, s. 75; M. Rutowska, Eksterminacja inteligencji wielkopolskiej w latach II wojny światowej w: Ausserordliche Befriedungsaktion 1940. Akcja AB na ziemiach polskich, Warszawa 1992, s. 142.

³⁹³ S. Nawrocki, Hitlerowski aparat..., s.75.

(Oberbürgermeister), w pozostałych miastach władza wykonawcza należała do burmistrzów (Bürgermeister). W obwodach urzędów kierownicze obowiązki administracyjne sprawowali komisarze urzędowi (Amtskommissar)³⁹⁴. Greiser oprócz hierarchicznej struktury administracyjnej i partyjnej, dysponował rozbudowanymi służbami państwa totalitarnego. W celach eksterminacji narodu Polskiego wykorzystywał policję: państwową, kryminalną, ochronną i pomocniczą oraz służbę bezpieczeństwa, żandarmerię a także wyspecjalizowane formacje straży – lokalnej, fabrycznej, miejskiej, wiejskiej, kolejowej i leśnej. Większość wymienionych służb oprócz inwigilacji, przygotowywała listy proskrypcyjne, nadzorowała i wykonywała polecenia władzy państwowej³⁹⁵.

Na ziemiach wcielonych do Rzeszy wprowadzono zasadę „Najpierw Niemiec potem urzędnik” (Erst Deutscher – dann Beamter). Służyła bieżącej ocenie „jakości” pracy urzędnika zatrudnionego w administracji pod względem przydatności i dyspozycyjności. Już w okresie występowania zarządu wojskowego przystąpiono do pozbawienia Polaków opieki prawnej. Jednym z obowiązków dowódców okręgów wojskowych, było zapewnienie spokoju i współdziałanie przy tworzeniu niemieckiej administracji. Wehrmacht uczestniczył w przeprowadzeniu pierwszej fali zbrodni przeciwko ludności cywilnej. Sąd wojenny 208 dywizji piechoty w listopadzie 1939 r. skazał na karę śmierci osoby, które oskarżono o występowanie w czasie działań wojennych z bronią w ręku, na terenie Ostrowa i w okolicach Odolanowa oraz Granowca³⁹⁶. Za jednostkami frontowymi Wehrmachtu, do akcji terrorystycznych o charakterze odwetowym, przystępowały specjalne grupy operacyjne policji i służby bezpieczeństwa (Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst)³⁹⁷. W dalszej kolejności obsadzano stanowiska starostów. Przed wstąpieniem na urząd, od namiestnika, potencjalni kandydaci otrzymywali wykazy miejscowej ludności niemieckiej w tym osób szczególnie „oddanych” Rzeszy³⁹⁸. Pierwszy komisaryczny landrat w okupowanym Ostrowie dr Fr. Büttner został zastąpiony przez nadzorcę rejonowego ognia NSDAP Otto Lehmana³⁹⁹. Podobne kompetencje posiadali mianowani nadburmistrzowie miast wydzielonych. Wyłonienie burmistrzów następowało na skutek decyzji landratów. W początkach okupacji kandydatów wyłaniano przeważnie z Niemców miejscowych. W przypadku Ostrowa burmistrzem komisarycznym został Walter Hirsch – właściciel browaru. Podobny proces przejmowania władzy samorządowej przez miejscowych Niemców, zachodził na terenie ziem wcielonych do Rzeszy. Często stanowiska burmistrzów i wójtów

³⁹⁴ W. Porzycki, *Posłuszni ...*, s. 12 -13.

³⁹⁵ Tamże..., s. 16.

³⁹⁶ Instytut Zachodni Poznań, *Akta Urzędowe*, dok. I - 908; A. Czubiński, *Zbrodnie hitlerowskie na Ziemi kaliskiej w latach 1939 - 1945*, Kalisz 1979, s. 65.

³⁹⁷ M. Rutowska, *Eksterminacja ...*, s. 142.

³⁹⁸ S. Nawrocki, *Hitlerowska ...*, s. 117 i n.

³⁹⁹ *Amtsblatt des Landrats In Ostrowo*, nr 91 z 11 XI 1940; M. Kowalczyk, *Geneza ...*, s. 120; E. Serwański wymienia jako pierwszego komisarycznego ostrowskiego landrata Wolfa von Wolfersdorfa i jego zastępcę, niejakiego Brendela. E. Serwański, *Ostrów ...*, s. 48.

zajmowały osoby, które wcześniej nie pracowały w administracji. Zastępowani byli po kilku miesiącach Niemcami przysyłanymi z Rzeszy.

W czasie zarządu wojskowego, okupant przystąpił do tworzenia administracji terenowej. Jako jedne z pierwszych powstały urzędy pracy (Arbeitsamt). W dniu 8 września uruchomiono placówki w Lesznie, Krotoszynie, Kępnie, Ostrowie, Wieluniu i Rawiczu. Od października w miastach powiatowych rozpoczęły działalność urzędy finansowe (Finanzamt). Nadzór nad szkolnictwem powiatowym przejęli komisarze (Kreisschulkomisar) natomiast opieką społeczną nad Niemcami zajmowały się ośrodki ds. socjalnych działające w ramach NSDAP⁴⁰⁰. Większość kandydatów na kierownicze stanowiska rekrutowano z Niemców napływowych, przeważnie spośród członków partii narodowosocjalistycznej. Pod koniec 1939 r. Greiser rozpoczął proces usuwania, spośród urzędników administracji, osób niepewnych i nie znajdujących uznania wśród zwierzchników z NSDAP. Od 1940 r. przy wyznaczaniu personelu w urzędach wszystkich szczebli samorządu, obowiązkowo sprawdzano a następnie wykluczano osoby, które miały polskie pochodzenie lub wykazano jakiegokolwiek stopień pokrewieństwa oraz powinowactwa z Polakami⁴⁰¹. Rozmiary procesu wymiany kadry urzędniczej ilustruje tabela nr 20.

Tabela nr 20. Szacunkowe zatrudnienie urzędników w Kraju Warty w 1941 r.

Rodzaj urzędu	Ilość zatrudnionych urzędników
Urząd namiestnika	1 400
Urzędy prezesów rejencji	868
Urzędy nadburmistrzów miast	3 340
Urzędy starostw	1 900
Urzędy nadburmistrzów miast wydzielonych Poznań, Gniezno, Kalisz, Włocławek	1 200
Urzędy burmistrzów	2 730
Urzędy obwodów	7 500
Ogółem	18 938

Źródło: APP, akta Reichsstatthaltera, sygn. 597.

Pomimo dużej liczby urzędników, na charakter i jakość ich pracy wpływała specyfika ziem wcielonych do Rzeszy. W okresie okupacji na obszarze Kraju Warty, obok siebie żyli Niemcy delegowani z Rzeszy, Niemcy miejscowi i przesiedleńcy np. Niemcy bałtyccy. Zatrudnieni w urzędach Reichsdeutsche, Volksdeutsche i Umsiedlerzy wywarli duży wpływ na charakter ich działalności. W początkowym okresie okupacji istotną rolę w przejmowaniu administracji odegrali Niemcy miejscowi. W Ostrowie oprócz pierwszego burmistrza byli to m.in.

⁴⁰⁰ W. Porzycki, *Posłuszni ...*, s. 31.

⁴⁰¹ S. Nawrocki, *Hitlerowska ...*, s. 249 i n.

przedsiębiorca Karl Nasarek, właściciel fabryki kafli Oskar Kurzbach, właściciel drukarni Alfred Hoffmann, doktor Willi Hecke i urzędnik kolejowy Karol Sinner. Po wkroczeniu Wehrmachtu, większość z nich przejawiała wrogość wobec Polaków⁴⁰². Urzędnicy napływowi, którzy przybyli z Rzeszy, wykorzystali zatrudnienie w administracji jako okazję do szybkiego wzbogacenia. Kandydaci w podaniach o pracę i skierowanie do okręgu Rzeszy Kraju Warty, powoływali się na szczególne zasługi m.in. na udział w wojnie przeciwko Polsce, we wrześniu 1939 r. (Polenfeldzugteilnehmer). Rzadziej w grę wchodziła motywacja ideowa⁴⁰³.

Najważniejszym czynnikiem motywującym pracę urzędników było uzyskanie większych dochodów. W Ostrowie, jak i w innych miastach korzyści osiągnęto w akcji bezprawnego wywłaszczania i konfiskowania polskiej własności, poczynając od nieruchomości a kończąc na przejmowaniu majątku organizacji społecznych oraz kulturalnych. Urzędnicy, szczególnie starostowie, razem ze stanowiskiem otrzymywali po zaniżonej wycenie mieszkania służbowe, wyposażone w meble i obrazy, które stanowiły często własność polskiego ziemiaństwa. Pracownikom administracji pokrywano koszty przeprowadzek. Ostatecznym celem było wyeliminowanie Polaków z urzędów. W połowie października 1939 r. zgodnie z zarządzeniem namiestnika Kraju Warty, zwolniono wszystkich Polaków zatrudnionych w administracji⁴⁰⁴. Urzędnicy niemieccy w czasie okupacji wykazywali drobiazgowość przy wprowadzaniu restrykcyjnych praw. Oprócz strat materialnych przyniosły one również straty moralne i duchowe. Tylko w części wynikały z następstw działań militarnych w 1939 r. i w 1945 r.

Na podstawie rozporządzenia namiestnika z 21 XII 1939 r., z mocą obowiązującą od 1 I 1940 r., wprowadzono niemiecką ustawę gminną (DGO) uchwaloną 30 I 1935 r. Obowiązywała w gminach byłego Wolnego Miasta Gdańska, powiatach miejskich okręgów Gdańska – Prus Zachodnich i Poznania, ziem włączonych do prowincji Prus Wschodnich i prowincji śląskiej. Niemiecki porządek prawny objął powiaty: Gdańsk, Gdynia, Sopot, Bydgoszcz, Toruń, Grudziądz, Inowrocław, Włocławek, Gniezno, Poznań, Kalisz, Łódź, Katowice, Sosnowiec i Królewską Hutę⁴⁰⁵. Od momentu nadania, przez namiestnika lub nadprezydenta na ziemiach włączonych do prowincji Prus Wschodnich i prowincji śląskiej, obowiązywał niemiecki porządek prawny w pozostałych gminach. Okoliczności nadania statusu dla wybranej gminy określała instrukcja wykonawcza z 8 VI 1940 roku⁴⁰⁶. W jej pkt. 4 zalecano nadawanie praw DGO powiatom. Procedurę badania i analizę występujących warunków dla każdej gminy przeprowadzał namiestnik lub nadprezydent.

Art. II rozporządzenia namiestnika z 21 XII 1939 r. zawierał przepisy przejściowe dla gmin, które uzyskały ustrój DGO. Dotyczyły one m.in. warunków otrzymania obywatelstwa, zasad

⁴⁰² E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 55 - 56.

⁴⁰³ W. Porzycki, Posłuszni ..., s. 123.

⁴⁰⁴ C. Łuczak, Dzień po dniu w okupowanej Wielkopolsce i Ziemi Łódzkiej (Kraj Warty), Poznań 1993, s. 89.

⁴⁰⁵ Deutsche Gemeindeordnung, art. 1, ust. 1.

⁴⁰⁶ DGO art. 1, ust. 2.

prowadzenia gospodarki gminnej i określenia rodzaju władz zwierzchnich (dla gmin władzę nadzorczą sprawował landrat, dla powiatów miejskich – prezes rejencji). Hierarchiczny model samorządu powiatowego powstawał wraz z tworzonymi urzędami administracji państwowej. W art. III rozporządzenia z 21 XII 1939 r. określone zostały zasady sprawowania władzy w tych gminach, które nie zostały objęte DGO. W powstałych jednostkach administracji państwowej, tj. obwodach urzędowych (Amtsbezirke) zarządzali, powoływani przez namiestnika, komisarze urzędowi. Gmina stanowiła korporację prawa publicznego. Do jej zadań należało prowadzenie wszystkich spraw publicznych o charakterze lokalnym, z jednoczesnym ponoszeniem odpowiedzialności⁴⁰⁷. Niemiecka ustawa gminna wprowadziła zasadę powszechności zadań nałożonych na samorząd i jednocześnie sankcjonowała prawo jedności administracji. Do praw nadanych jednostkom samorządowym należało realizowanie zadań własnych, oraz delegowanych z mocy ustawy – zadań państwowych i zleconych⁴⁰⁸. Gminy, w przypadku uregulowania lokalnych spraw, mogły uchylać statut. Każda gmina obligatoryjnie wydawała statutu główny, który podlegał zatwierdzeniu przez władze nadzorcze po wyrażeniu zgody przez pełnomocnika NSDAP. Zgodnie z uregulowaniami statutu, gmina zobligowana była do corocznego publikowania statutu budżetowego⁴⁰⁹. Władzę w gminie sprawowali: burmistrz, asesorowie, radcy gminni i doradcy. Odrębne stanowisko w administracji gminnej należało do pełnomocnika NSDAP.

Burmistrz Ostrowa wypełniał podwójną funkcję: jako wódtz, stał na czele wspólnoty terytorialnej jaką była gmina i jako kierownik lokalnej administracji sprawował służebną rolę wobec wspólnoty narodowej. Powołany na 12 lat, z pominięciem zasady powszechnych wyborów, dysponował pełną władzą w zakresie kompetencji organów uchwałodawczych i kontrolnych gminy. Realizował i nadzorował wypełnianie zadań własnych, państwowych i zleconych⁴¹⁰. Stanowisko zastępcy burmistrza sprawowali asesorowie. Pierwszy asesor był jednocześnie zastępcą burmistrza. Pełnili obowiązki urzędników, w zakresie przydzielonych obowiązków, i bezpośrednio podlegali burmistrzowi. Burmistrz dysponował prawem wyznaczania innych niż asesorzy urzędników do realizacji określonych zadań⁴¹¹.

Do najważniejszych zadań burmistrza i asesorów należało zagwarantowanie harmonijnej współpracy między zarządem gminy a narodowo - socjalistyczną partią. W tym celu ustawa DGO, zakładała powołanie pełnomocnika partii. W myśl założeń wodzowskiej koncepcji przywództwa gminnego, procedura wyboru burmistrza polegała na wyłonieniu w drodze konkursu i sprawdzonego przez partię kandydata a następnie jego powołaniu. Podania kandydatów opiniował pełnomocnik NSDAP, który po konsultacji z radcami gminnymi, kierował wniosek do władz państwowych. Po wyrażeniu zgody przez właściwy organ władzy

⁴⁰⁷ DGO § 1 ust. 1 i § 2 ust. 2.

⁴⁰⁸ DGO § 2 ust. 3.

⁴⁰⁹ DGO §§ 82-93.

⁴¹⁰ Z. Janowicz, Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939 - 1945, Poznań 1951, s. 97-108.

⁴¹¹ DGO § 35, ust. 3.

państwowej, gmina mianowała daną osobę na stanowisko. Kadencja zawodowych burmistrzów i asesorów wynosiła 12 lat, honorowych lat sześć. Ustawa dopuszczała możliwość ponownego powołania lub powołania dożywotniego. Jednocześnie burmistrza obowiązywała procedura tzw. „roku próbnego”, zgodnie z którą mógł zostać odwołany z urzędu, po porozumieniu z władzami partii⁴¹².

Uprawnienia nadane radcom gminnym miały zapewnić łączność administracji ze wspólnotą gminną. Radcy nie dysponowali prawem głosu. Doradzali burmistrzowi indywidualnie. Powoływał ich pełnomocnik NSDAP po konsultacji z burmistrzem. Przedstawiciel partii musiał uwzględnić najważniejsze kryteria przed powołaniem radcy: posiadane kompetencje, „pewność narodową” i „pewność narodowo - socjalistyczną”. Kadencja radców wynosiła sześć lat i mogła zostać raz przedłużona. Urząd sprawowali honorowo⁴¹³. Dysponowali prawem do opiniowania w sprawach m.in. zmian statutów gminy i jej granic, ustalenia danin, przyjęcia zadań zleconych oraz sprawami własnościowymi gminy. Opinia radców nie posiadała mocy wiążącej i ostateczną decyzję podejmował burmistrz⁴¹⁴. W celu zarządzania wyspecjalizowanymi działami administracji gminnej, na podstawie statutu głównego gminy, można było utworzyć stanowisko doradcy. Doradcami mogli również być, obok radców gminnych, fachowcy dobrani spośród mieszkańców. Zgodnie z przepisami niemieckiej ustawy gminnej, istotną rolę w sprawowaniu władzy lokalnej odgrywał pełnomocnik partii. Nie stanowił organu gminy i państwa lecz stanowisko wyłącznie partyjne. Na obszarze Rzeszy funkcje te sprawowali z reguły kierownicy powiatowi NSDAP (Kreisleiter). W Kraju Warty, na terenie Gdańska – Prus Zachodnich oraz na ziemiach wcielonych do prowincji śląskiej i Prus Wschodnich pełnomocnikami byli szefowie okręgowi partii (Gauleiter)⁴¹⁵. Najważniejszym zadaniem pełnomocników w gminnych jednostkach samorządu było decydowanie o wszystkich sprawach politycznych. Oprócz współdziałania w procedurze powoływania i odwoływania urzędników gminy, współdecydował o nadaniu lub pozbawieniu obywatelstwa honorowego oraz odznaczeń. W przypadku gdy nie wypracowano kompromisu, burmistrz obowiązkowo występował do namiestnika⁴¹⁶.

Niemiecka ustawa gminna w § 106 określiła zakres i formy nadzoru instytucji państwowych nad samorządem gminnym. Jego istota polegała na zagwarantowaniu zarządzania w gminach zgodnie z przyjętym w Rzeszy ustawodawstwem i celami władz państwowych. Nadzór miał przyczynić się do wzmocnienia poczucia obowiązku zarządu gminnego. Przy sprawdzaniu realizowanych przez samorząd zadań własnych, państwowych i zleconych, weryfikowano ich legalność i celowość. Władza nadzorcza wyposażona w niezbędne środki, miała obowiązek podjęcia natychmiastowej interwencji, bez względu na osobę. Podstawowe środki nadzoru stanowiły: prawo egzekwowania wyjaśnień i rewizji

⁴¹² DGO § 45, ust. 1.

⁴¹³ DGO § 52, ust. 1.

⁴¹⁴ DGO § 52, ust. 2.

⁴¹⁵ DGO § 6, ust. 2.

⁴¹⁶ DGO § 33, ust. 2.

uchwalonych aktów, prawo do zatwierdzania ważnych uchwał, prawo unieważnienia zarządzeń burmistrza jeżeli godziły w cele państwa i prawo do wyznaczania zarządcy komisarycznego - pełnomocnika⁴¹⁷.

W przypadku powoływania lub odwoływania burmistrzów, asesorów i radców gminnych, kompetencjami nadzorczymi dysponował również namiestnik prowincji. W systemie prawnym DGO, regulacje obejmowały organy władzy samorządowej stopnia powiatowego i okręgowego. Całością administracji jako wódz wspólnoty, kierował namiestnik. Podobnie do funkcji pełnionych przez landrata i burmistrza, był wodzem wspólnoty samorządowej i szefem organów administracji zarówno lokalnej jak i państwowej. Był nie tylko najwyższym rangą urzędnikiem państwowym i partyjnym w okręgu, gwarantował sprawne współdziałanie organów władzy państwowej, partyjnej oraz samorządowej. Stałym zastępcą namiestnika odnośnie samorządu był Gauhauptmann, mianowany na dwanaście lat przez ministra spraw wewnętrznych. Funkcje doradcze posiadali radcy okręgowi, którzy sprawowali urząd honorowo. Powoływani byli przez kierownika kancelarii partyjnej na sześcioletnią kadencję. Rekrutowano ich spośród kręgu wyższych funkcjonariuszy partyjnych⁴¹⁸.

W celu koordynacji działalności gmin i związków komunalnych, na mocy ustawy z 15 XII 1933 r., powołano Der Deutsche Gemeindetag. Do jej zadań należało: prowadzenie doradztwa i wspieranie rad gmin oraz związków samorządowych, wymiana doświadczeń pomiędzy gminami a instytucjami państwowymi. Minister spraw wewnętrznych mianował przedstawicieli zasiadających w organach korporacji. Były to osoby sprawujące kierownicze stanowiska w hierarchii administracji samorządowej. Korporacja mogła tworzyć podległe organy w postaci związków krajowych i prowincjonalnych⁴¹⁹. Instytucją zapewniającą nadzór polityczny nad organami samorządowymi został, powołany przez NSDAP, Główny Urząd dla Polityki Komunalnej. Podporządkowano mu urzędy okręgowe i urzędy powiatowe przy odpowiednim kierownictwie partii. Zadania Głównego Urzędu polegały na opiece i przeprowadzaniu szkoleń politycznych członków NSDAP, którzy pełnili funkcje w instytucji samorządowych. Wspierano również urzędy partyjne w zakresie doradztwa w sprawach komunalnych. W praktyce pełnomocnik gminny partii sprawował jednocześnie funkcję kierownika ds. polityki komunalnej w urzędzie powiatowym⁴²⁰.

Funkcjonowanie administracji lokalnej na ziemiach wcielonych, miało stwarzać wrażenie działania autentycznego samorządu. W III Rzeszy od 1933 r., w ramach polityki Gleichschaltung, przystąpiono do procesu unifikacji życia politycznego i społecznego. Niemiecka ustawa gminna uchwalona dnia 30 I 1935 r. wyeliminowała zasadę demokratycznego wyboru przedstawicieli wspólnot samorządowych na rzecz procedury

⁴¹⁷ DGO § § 108, 110 i 111.

⁴¹⁸ SG § 2, ust. 5.

⁴¹⁹ RGBI § § 7 i 11.

⁴²⁰ RGBI § 2 z 10 VI 1940, s.875.

powołania osoby zaufanej - wodza, który akceptował dominującą rolę administracji państwowej. W omawianym okresie w państwach totalitarnych, nad działalnością instytucji samorządowych czuwała partia. Prowadzona przez NSDAP polityka personalna w urzędach gmin i związków komunalnych, za pośrednictwem pełnomocników partii, doprowadziła do obsadzenia kierowniczych stanowisk sprawdzonymi urzędnikami a w konsekwencji do sterowania wszelkimi działaniami organów samorządowych.

3.3. Ostrów Wielkopolski pod zarządem niemieckim, plany i rozliczenia.

Wybuch II wojny światowej zmienił warunki polityczne i gospodarcze funkcjonowania samorządu. Zniesiono dotychczasowe podstawy prawne i ekonomiczne władzy lokalnej, zastępując je niemieckim zarządem komisarycznym. Od 1 I 1940 r., obowiązywały artykuły niemieckiej ustawy gminnej (DGO). Miasto zostało oddane bez walki niemieckiemu najeźdźcy, a oddziały 60 p. p. wycofały się z Ostrowa 1 IX 1939 r. Żołnierze przystąpili zgodnie z planami wojennymi do ewakuacji oddziałów a następnie wzięli udział w bitwie nad Bzurą w rejonie Uniejowa oraz Łęczycy. Władze cywilne z burmistrzem Wacławem Cegiełką i starostą Józefem Łobosem, ewakuowały się do Rumunii. Jeden ze świadków relacjonował wydarzenia: „Tymczasem nadszedł wieczór. Wyjazd ludności przekształcił się w popłoch, paniczną ucieczkę. Około godziny 11 w nocy wycofały się ostatnie oddziały naszej armii, wysadzając za sobą mosty. Równocześnie burmistrz zarządził ewakuację. Ludność uciekała przed siebie, bez celu, nie zastanawiając się ani chwili nad skutkami tego. Kazano uciekać, ale dokąd? I po co? Zdążyłem jeszcze na ostatni pociąg, za którym jechał wagon niszczący tory kolejowe”⁴²¹. Władze samorządowe i państwowe nie zarządziły przeprowadzenia w Ostrowie ewakuacji, co doprowadziło do wybuchu paniki wśród ludności cywilnej a w następstwie do żywiołowej ucieczki.

Działania militarne jednostek Wehrmachtu w połączeniu z aktami dywersji V kolumny w rejonie nadgranicznego Odolanowa, wzmogły spontaniczną ewakuację mieszkańców w kierunku Kalisza i Sieradza. Dnia 2 września w Ostrowie powstała Straż Obywatelska i Komitet Wykonawczy. W rozplakatowanej ulotce, skierowanej do uchodźców z innych miast i powiatu, informowano: „Miasto nasze pod wpływem wypadków ostatnich godzin, opuszczone przez władze państwowe i samorządowe, pozostało bez jakiegokolwiek opieki. Ażeby zabezpieczyć ład i porządek w mieście, postarać się o zaoprowadowanie ludności pozostałej, niżej podpisani obywatele utworzyli w rannych godzinach straż obywatelską”⁴²². Komitet wykonawczy tworzyli działacze samorządowi, włącznie z byłym burmistrzem Stanisławem Musielakiem. Apelowano o zachowanie spokoju i zgłaszanie się do czynnej służby w straży obywatelskiej. Był to przykład obywatelskiej akcji ze strony najbardziej znanych przedstawicieli życia gospodarczego i społecznego. Skład Komitetu Wykonawczego

⁴²¹ E. Niesobski, J. Pfeiferówna, *Dziennik harcerza i „Szarotki” (1939 – 1945)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 37.

⁴²² MMOW, *Ulotka do uchodźców miasta i okolic Ostrowa Wielkopolskiego*, sygn. 1750; E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski...*, s. 37.

tworzyli również przedstawiciele mniejszości niemieckiej (6 osób na ogólną liczbę 26 członków)⁴²³.

Dnia 3 września, w budynku ratusza, odbyło się zebranie nowej niemieckiej rady, o czym świadczyła relacja ppor. Dominika Serbińskiego. W dniu tym pluton 60 p. p. wrócił do miasta, w celu rozpoznania sytuacji: „Po wejściu na rynek i ubezpieczeniu się wszedłem do magistratu z małym patrolem i tu zastałem zebranie nowej rady magistrackiej niemieckiej, z delegatem z Wrocławia. Nastąpiła ogromna konsternacja, widziałem strach malujący się na twarzach zebranych. Kazałem przeciąć druty telefoniczne, przejrzałem papiery miejscowych Niemców i rozpędziłem ich kolbami, a delegata z Wrocławia, po odebraniu mu papierów, zabrałem jako jeńca ze sobą”⁴²⁴. W pierwszych dniach wojny miasto było w zasięgu patroli ustępującej na wschód 25 Dywizji Piechoty i napierających z zachodu plutonów 24 DP Wehrmachtu.

Zajęcie miasta przez Niemców nastąpiło 4 września i rozpoczęło, trwający sześć tygodni okres zarządu wojskowego. Komendantem Ostrowa Wielkopolskiego był por. Manteufel, który pełnił tę funkcję do 25 października. W tym dniu oficjalnie wcielono zachodnie ziemie Polski do Rzeszy Niemieckiej, na podstawie dekretu A. Hitlera z 8 października 1939 r. Komisarycznym burmistrzem, kierującym pracą niemieckiego zarządu miejskiego, był właściciel browaru Walter Hirsch. Na jego zastępcę wybrano Gustawa Sinnera – naczelnika parowozowni⁴²⁵. Tymczasowy Zarząd Miasta wprowadził nowe rozporządzenia skierowane do Polaków. Pierwsze z nich, pochodzący z 4 września i wprowadziły zakaz wydawania polskich gazet. Przez cały okres okupacji na terenie miasta i powiatu ukazywała się prasa urzędowa „Kreisblatt des Kreises Ostrowo” i od 1942 r. „Amtsblatt Landrats in Ostrowo”⁴²⁶. Zawierała wyłącznie informacje administracyjno - porządkowe wydawane przez landraturę, burmistrza i podległe im urzędy. O zarządzeniach niemieckiego dowódcy poznańskiego okręgu wojskowego, relacjonował Edward Niesobski: „Z okupacją niemiecką nastały niemieckie porządki. A więc najpierw: wolno Polakom chodzić tylko między godziną 6 a 20. Składy wszystkie w południe przez dwie godziny nieczynne. Nabożeństwa w kościele ograniczone. Ogłoszenia (Anruf, Bekanntmachung, Anordnung, Vorschrift) i rozkazy porożlepiane na każdym miejscu, grożą karą śmierci za >>zamach na siłę zbrojną Rzeszy<<, za pobicie Niemca czy coś podobnego. Wszędzie ograniczenia. Radia oddać. (...) Władze niemieckie bardzo dobrze poradziły sobie z tzw. nieinteligencją. Wszyscy dotychczasowi

⁴²³ Tamże, s. 267. Członkowie Komitetu Wykonawczego Straży Obywatelskiej: Paweł Kotowski, Paweł Hubrich, Edmund Buchwald, Kazimierz Biliński, Michał Idzior, Stanisław Smętek, Ludwik Malecha, Stanisław Woschke, Marian Głębocki, Franciszek Jackowski, Pastor Wagner, Walter Hirsch, Oskar Kurzbach, Gustaw Sinner, Kazimierz Wartenberg, Stanisław Kujawski, Stanisław Byża, Maciej Pasek, Władysław Fagiewicz, Leon Kuśmierczak, Roman Nogala, NN Chleboś, Stanisław Olszewski, Tadeusz Strumpf.

⁴²⁴ K. Szepietowski, W II Rzeczypospolitej, w: WSEN, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 46.

⁴²⁵ E. Serwański, W latach okupacji, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., Poznań 1990, s. 303; Inne nazwisko, płk Rittera jako komendanta wojskowego Ostrowa podaje H. Matuszczak, W okresie okupacji hitlerowskiej, w: WSEN ..., s. 49.

⁴²⁶ Archiwum Państwowe Poznań, Landratura Ostrów 1942 – 1943, sygn. 67.

bezrobotni dostali pracę, wychwalając niemiecką zaradność. O Polsce nie ma co marzyć, koniec z nią – taki duch wśród nich panował”⁴²⁷. Informacje dotyczące zatrudnienia bezrobotnych świadczyły o nieskutecznych próbach pozyskania części społeczeństwa wielkopolskiego przez okupanta. Zatrudnianie nisko opłacanej siły roboczej wynikało z realizacji planów gospodarki wojennej i stanowiło jeden z etapów eksterminacji narodu polskiego. Równocześnie w okresie zarządu wojskowego w październiku 1939 r., okupant wystawił posterunek honorowy, złożony z żołnierzy Wehrmachtu przed tablicą pamiątkową na frontonie dworca, poświęconą J. Piłsudskiemu⁴²⁸. Były to nieudane próby pozyskiwania zaufania społecznego. Kierowano je, nie rozumiejąc rzeczywistych nastrojów, do społeczeństwa wielkopolskiego w którym największe wpływy miała endecja.

Równocześnie przystąpiono do działań odwetowych i zbrodniczych. Na terenie miasta zakwaterowane było Einsatzkommando I/14, z dowódcą SS - Sturmbannführerem Gerhardem Fleschem. W Ostrowie działał również sąd wojenny 208 Dywizji Piechoty, skazując na karę śmierci osoby za posiadanie broni oraz „akty przeciwko Niemcom”. Komisaryczny burmistrz realizował polecenia komendanta wojennego przy wprowadzeniu m.in. zakazu nabywania i sprzedaży własności, wymiany marki niemieckiej na złotówki oraz rozporządzeń dotyczących segregacji rasowej. Wykonywał zarządzenia Artura Greisera dotyczące rozwiązania wszystkich polskich organizacji społecznych, politycznych i konfiskaty ich majątku. Dnia 20 września 1939 r. zwolniono z pracy wszystkich polskich nauczycieli⁴²⁹. W trzy dni później nakazano usunięcie wszelkich polskich napisów w miejscu publicznym. Proces likwidacji polskiego życia gospodarczego, szkolnictwa, organizacji Kościoła katolickiego zamykał dekret z 7 października o umocnieniu niemczyzny na zajętych terenach. W dniu 25 października 1939 r., komendant Ostrowa, por. Manteufel, przekazał władzę niemieckiej administracji cywilnej. Rozpoczął się następny okres okupacji miasta, a jego mieszkańcy stracili obywatelstwo i zostali poddani: terrorowi, dyskryminacji i eksterminacji.

System okupacyjny zakładał całkowitą germanizację mieszkańców okręgu Warty. Ostrów Wielkopolski stanowił miejsce wprowadzania bezwzględnych metod wywłaszczania i wysiedlania Polaków. Wg danych ze stycznia 1939 r. ludność miasta liczyła 31 723 mieszkańców, w tym 227 Niemców (0,7%) i 66 Żydów⁴³⁰. Polacy stanowili dominującą większość. W drugim roku okupacji skład narodowościowy mieszkańców Ostrowa zmienił się. Zestawienie liczby mieszkańców wg stanu z dnia 1 października 1940 r., tzw. Einwohnererfassung wykazało 32 622 osoby, w tym 6 102 Niemców i brak Żydów (w większości zostali wywiezieni do getta w Sieradzu). Dawało to liczbę 13,4 % Niemców w Ostrowie. W grupie 6 102 Niemców mieściło się 3 279 obywateli Rzeszy „Reichsdeutsche” (w tym 2 000 stacjonujących żołnierzy), Niemców z międzymorza bałtycko – czarnomorskiego

⁴²⁷ E. Niesobski, J. Pfeiferówna, Dziennik ... , s. 55.

⁴²⁸ Tamże, s. 379.

⁴²⁹ E. Serwański, Wielkopolska w cieniu swastyki, Warszawa 1970, s. 161.

⁴³⁰ MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/40, s. III.

„Baltendeutsche”, Niemców z Rumunii, Niemców galicyjskich „Galiziendeutsche”, Wołyniaków i volksdeutschów 1 912 osób⁴³¹.

Gwałtownym przeobrażeniem uległy również stosunki narodowościowe w powiecie. Okupant poprzez wywłaszczenie i wysiedlenie Polaków do Generalnej Guberni, przy jednoczesnym osadnictwie niemieckich rolników, budował podwaliny pod „tysiącletnią” Rzeszę. Koloniści z międzymorza bałtycko – czarnomorskiego tworzyli grupę właścicieli wiejskich na obszarze powiatu, natomiast Niemcy z Rzeszy pełnili funkcje urzędniczo – wojskowe w Ostrowie. Zmiany narodowościowe w powiecie ilustruje tabela nr 21.

Tabela nr 21. Zmiany narodowościowe w powiecie ostrowskim w latach 1939 - 1944.

Rok	Miesiąc	Polacy	Niemcy	Procent ogółu mieszkańców	Razem
1939		101 712	11 968	10,5	113 680
1941		84 591	19 583	18,9	104 174
1942	I	85 179	20 773	19,6	105 970
1942	X	87 482	22 054	20,1	109 536
1943	III	89 493	23 771	20,9	113 264
1943	X	88 012	26 359	23,0	114 371
1944	VIII	br. danych	31 659	br. danych	br. danych

Źródło: J. Wróbel, Przemiany ludnościowe spowodowane polityką okupanta hitlerowskiego w tzw. rejencji łódzkiej 1939 – 1945, Warszawa 1987; J. Wróbel, Ludność niemiecka w rejencji łódzkiej 1939 – 1945, Biuletyn Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Łodzi 1989. T. 1, s. 71 – 81.

Wzrost liczby Niemców w okresie okupacji wystąpił w dwóch etapach. Pierwszy w latach 1939 – 1940 to zaplanowany przez hitlerowców system wysiedleń oraz osadnictwa i drugi w 1944 r. związany ze zbliżającym się frontem wschodnim, a w konsekwencji z falą uchodźców. W 1944 r. namiestnik Rzeszy, Artur Greiser ogłosił, że Kraj Warty zamieszkuje już milion

⁴³¹ E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 271; IZ dokumenty V – 403. Materiały Ostrowskie. Zespół I. Einwohnererfassung z dnia 1 X 1940.

Niemców na 3,5 mln Polaków⁴³². Ludność miasta Ostrowa w chwili zakończenia wojny liczyła 34 149 mieszkańców, w tym 24 292 Polaków i 9 857 Niemców (28,9 %).

Zbrodnicze metody prowadzenia wojny z udziałem niemieckiego Zarządu Miasta, który organizował, planował i przygotowywał represje wśród ludności Ostrowa – doprowadziły do strat osobowych. Poprzez: wywłaszczenia, wysiedlenia, eksterminację, kierowanie do więzień, obozów koncentracyjnych i pracy przymusowej, liczbę strat z całego okresu okupacji wśród mieszkańców przedstawia tabela nr 22.

Tabela nr 22. Ogólna liczba strat mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1939-1945.

Liczba strat mieszkańców Ostrowa Wlkp. w latach 1939 -1945.	
Okoliczności śmierci	Liczba osób
W wojnie obronnej 1939 r.	335
W więzieniach	78
W obozach koncentracyjnych	90
Zamordowani	22
Na skutek egzekucji	64
W innych okolicznościach*	206
Razem w Ostrowie Wielkopolskim	815

*m.in. żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, ofiary zbrodni w Katyniu, w Charkowie, w Twerze Miednoje, Ponarach, ofiary rzezi na Wołyniu.

Źródło: IZ. Dok. V - 403. Materiały ostrowskie. Zespół I; E. Serwański, W latach okupacji, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ... , s. 305; Zbrodnie hitlerowskie na Ziemi Kaliskiej w latach 1939 – 1945, red. A. Czubiński, Kalisz 1979; J. K. Niełacni, Ostrowska Ściana Pamięci Narodowej na kościele św. Antoniego Padewskiego w Ostrowie Wielkopolskim, Ostrów Wielkopolski 2015.

Wykazane ilościowo straty obejmowały osoby szczególnie zasłużone dla narodu oraz państwa, przedstawicieli klasy średniej, inteligencji, duchowieństwa i absolwentów gimnazjum. Ujawniły podstawowy kierunek polityki okupacyjnej, wobec podbitego narodu na obszarze Ostrowa Wielkopolskiego – likwidację narodowej wspólnoty.

Okoliczności towarzyszące wydarzeniom z dnia 23 X 1939 r., kiedy ziemie zachodnie zostały wcielone do Rzeszy, utrwalił w pamiętnikarskim zapisie E. Niesobski. W Ostrowie: „5 listopada odbyło się w województwie poznańskim święto przyłączenia tzw. Wathegau do Niemiec. Pogoda paskudna, a widzów – oprócz Niemców –żadnego. Miasto oflagowane, na ulicach transparenty w rodzaju: >>Wir danken unserem Führer<<. (Dziękujemy naszemu Wodzowi)”⁴³³. Relacja świadka udokumentowała rozpoczęcie nowego etapu niemieckiej

⁴³² E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 110.

⁴³³ E. Niesobski, J. Pfeiferówna, Dziennik ..., s. 58.

okupacji. Wielkopolska została włączona, jako jedna z trzech prowincji do III Rzeszy, z nadaną nazwą Reichsgau Wartheland (Okręg Rzeszy Kraju Warty). Namiestnik okręgu i szef partii Greiser zarządzał Krajem Warty, który podzielono na trzy rejencje: poznańską, inowrocławską i łódzką. Miasto Ostrów Wielkopolski (Ostrowo), znalazło się w obrębie rejencji łódzkiej. Okupant wprowadził również pośredni stopień podziału administracyjnego – landratury, który był odpowiednikiem przedwojennego starostwa powiatowego. Na urząd ten w Ostrowie Wielkopolskim powołano komisarycznego landrata dr Fr. Büttnera, który został zastąpiony przez nadzorcę rejonowego ogniwa NSDAP Otto Lehmann⁴³⁴. Integrowanie zadań administracyjnych i politycznych w ręku jednej osoby sankcjonowało wprowadzenie totalitarnego modelu władzy w samorządzie. Powiat ostrowski podzielono na cztery miasta z burmistrzami (Bürgermeister) i 13 gmin (Amtsbezirke) z komisarzami, którym podlegali sołtysi. Zmiany wprowadzone w administracji i obsadzanie urzędów oraz zakładów komunalnych przez Niemców powiązane zostały z procesem germanizacji. Miastom nadano nazwy: Ostrów (Ostrowo), Odolanów (Adelnau), Mikstat (Mikstadt), Raszków (Raschkau). Gminom: Biniew (Biningen), Czekanów (Schakenau), Daniszyn (Dieterslinde), Strzyżew (Deutschdorf), Odolanów (Adelnau), Przygodzice (Hirschteich) – na cześć komisarycznego burmistrza, Raszków (Raschkau), Sieroszewice (Langenheim), Skalmierzyce Nowe (Neu Skalden), Wysocko Wielkie (Gross Hochkirche), Czarnylas (Schwarzwald), Chojnik (Honig) i Sośnie (Suschen)⁴³⁵.

Od 1940 r. za wykonywanie zarządzeń Greisera na terenie miasta, ponosił odpowiedzialność nowy burmistrz – Willy Kemnitz i jego zastępca NN Böckmann. Burmistrz pochodził z Westfalii, miał wykształcenie średnie i był oficerem rezerwy. Przystąpił do reorganizacji samorządu wydając m. in. nowy regulamin Zarządu Miejskiego. Zgodnie z jego postanowieniami burmistrz, powinien współpracować z radcami w sprawach zapewnienia porządku i bezpieczeństwa dla niemieckiej ludności. W rozdziale II podkreślono nadzór gauleitera NSDAP nad zarządem, oraz obowiązek ścisłej współpracy wszystkich wydziałów administracji samorządowej z komórkami partii. We władzy wykonawczej, najważniejszą rolę przypisano: zarządcy policji, szkolnictwa, kultury oraz zdrowia i spraw narodowościowych. Oddzielne kompetencje przypisano wydziałowi gospodarki bieżącej, finansów oraz rozwojowi urbanistycznemu⁴³⁶. Od 1939 r. zaangażowano samorząd do prowadzenia polityki eksterminacyjnej, wobec narodu polskiego. Wszyscy dotychczasowi mieszkańcy stracili obywatelstwo, prawo przysługiwało tylko Niemcom i wpisanym na Niemiecką Listę Narodową. Majątek państwa polskiego, publiczny oraz prywatny podlegał przejęciu przez skarb Rzeszy. Niemiecka administracja uczestniczyła w procesie wywłaszczania i wysiedlania ludności do Generalnej Guberni. W czasie pierwszej akcji policyjnej, przeprowadzonej w dniu 8 listopada 1939 r. wykwaterowano 800 mieszkańców z rynku, a następnie wywieziono do

⁴³⁴ Amtsblatt des Landrats In Ostrowo, nr 91 z 11 XI 1940; M. Kowalczyk, Geneza ..., s. 120.

⁴³⁵ E. Serwański, Ostrów Wielkopolski i jego region ..., s. 47; Amtsblatt des Landrats in Ostrowo, nr z 5 I 1942.

⁴³⁶ MMOW, Regulamin Zarządu Miejskiego miasta Ostrowa z 1 października 1941 r., Geschäftsordnung für die Stadtverwaltung Ostrowo (Wartheland) 1941 r., nr inwentarza 1296, s. 9 i 10.

obozu przejściowego w Nowych Skalmierzycach. Świadek wydarzeń relacjonował: „Pracowałem również w niemieckim zarządzie miejskim od 1939 r. do dnia 12 grudnia 1942 r. W listopadzie 1939 r. w przeddzień wysiedlania z Rynku, burmistrz miasta – Hirsch wezwał mnie wraz z innymi pracownikami (...) i polecił nam dokonać spisu osobowego mieszkańców Rynku. Spis miał obejmować głównego lokatora oraz członków rodzin”⁴³⁷. W tym samym dniu aresztowano 25 znanych i szanownych obywateli Ostrowa.

W ramach nasilającego się terroru w nocy z 7 na 8 grudnia w święto Matki Bożej, okupant przystąpił do niszczenia obiektów kultu religijnego. Zburzono pomniki: św. Jana Nepomucena, kardynała Mieczysława Halki – Ledóchowskiego i kapliczkę NM Panny w dzielnicy Krępa⁴³⁸. Na wnioski płynące ze strony urzędników samorządowych zniszczono w podobny sposób kolejne symbole kultu religijnego⁴³⁹. Przed obsadzeniem urzędów w administracji i samorządzie na okupowanym terenie Niemcy wykorzystali oddziały specjalne Einsatzkommando I/14 do likwidacji wybitnych Polaków, w tym: posłów, działaczy samorządowych, członków Bractwa Kurkowego oraz byłych powstańców wielkopolskich. W pierwszej egzekucji dokonanej 14 XII 1939 r. na 25 zakładnikach w lasku winiarskim k. Kalisza, zamordowano przedstawicieli ostrowskiej elity m.in. byłego burmistrza Ostrowa Stanisława Musielaka, wiceburmistrza Józefa Jondro i dyrektora Komunalnej Kasy Oszczędności – Jana Mieżyńskiego⁴⁴⁰. Stanowiło to początkowy etap polityki ludobójstwa jaką stosowano wobec wybranych grup społecznych a zwłaszcza wobec osób szczególnie zasłużonych dla miasta. Eksterminacja biologiczna Polaków w Ostrowie trwała przez cały okres niemieckiej okupacji. Hitlerowcy uważali, że: Wielkopolska, Śląsk i Pomorze zawsze stanowiły ziemie niemieckie, dlatego szczególnie powstańców wielkopolskich traktowano jako przestępców, winnych zdrady głównej. Informacje o masowym zabójstwie ukrywano do końca okupacji. W przypadku publicznych egzekucji administracja niemiecka przekonywała, że były one następstwem oraz karą za „przestępstwa”, których Polacy dopuścili się w czasie wojny 1939 r. wobec mniejszości niemieckiej.

Burmistrz i urzędnicy samorządowi został włączeni do prac ustalając informacje odnośnie wywożonych osób. Jednym z elementów nasilającego się terroru jaki zastosował okupant, było tworzenie systemem obozów pracy i obozów koncentracyjnych. Również na terenie Ostrowa działał od 20 IV 1942 r. do grudnia 1943 r. obóz pracy przymusowej

⁴³⁷ Cyt. za E. Serwański, wyd. cyt., s. 95. Relacja Czesława Bilskiego w zbiorach autora.

⁴³⁸ E. Niesobski, J. Pfeiferówna, Dziennik ... s. 58 i 377.

⁴³⁹ W dniu 1 III 1941 r. zburzono pomnik Najświętszego Serca Pana Jezusa, który znajdował się przy ul. Raszkowskiej. E. Serwański, Ostrów Wielkopolski i jego region ... , s. 141, informacja J. Pietrzaka.

⁴⁴⁰ Pełna lista pomordowanych: Jan Adamski, Władysław Anioł, Adam Czechowski, Antoni Danielak, dr Aleksander Dubiski, Jan Dudka, Władysław Hoffmann, Michał Idzior, Wacław Jankowski, Józef Jondro, Władysław Karolewski, Roman Wacław Kasprzak, Roman Kluczyński, Roman Kubicki, Piotr Marciniak, Maksymilian Matysiak, Jan Mieżyński, Stanisław Musielak, Maksymilian Nowicki, Sylwester Nowostawski, Michał Pankowiak, Franciszek Ratajczak, Jan Siarkiewicz, Wojciech Sikora, Andrzej Stawowy, S. Szlagowski, Józef Wojciechowski. E. Serwański, W latach okupacji, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., Poznań 1990, s. 305; W. Banach, B. Kowalska, Zbrodnie w Winarach. Obywatele Ziemi Ostrowskiej zamordowani w dniu 14 grudnia 1939, Ostrów Wielkopolski 2006, s. 29-46.

(Arbeitserziehungslager)⁴⁴¹. Zajmował obszar Majdanu przy ul. Kościuszki 14 (Bismarck Str.). Podlegał centrali gestapo w Łodzi, a jego komendantem był SS – Hauptsturmführer Fritz Jobsky. Od 1943 r. jego następcą został SS - Hauptscharführer Kriminal Oberassistent Philipp Lohn. Ogółem na terenie obozu, w wyniku ciężkiej pracy fizycznej, śmierć poniosły 194 osoby⁴⁴². Administracja samorządowa była odpowiedzialna za kierowanie wybranych osób do obozu, poprzez sporządzanie wykazów przez ostrowski Urząd Pracy i rozbudowane służby policyjne. Natomiast o współudziale urzędu przy organizowaniu transportów i wysyłaniu do pracy przymusowej w Niemczech, świadczyły liczne relacje zatrudnionych tam Polaków: „Kierownikiem Arbeitsamtu był dr Günther – polakożerca. Pracowałem w dziale rolniczym. W pierwszym okresie odchodziły co tydzień transporty robotników wywożonych na roboty przymusowe do Rzeszy. Tylko z naszego działu przypadło na transport około 150 osób. (...) Gdy powstało zapotrzebowanie i przygotowano transport, a rąk do pracy było za mało, organizowano łapanki i to przeważnie w niedziele. Policja gromadziła się pod kościołami i chwytała wychodzących, względnie łapała wracających z kościoła do domów. Były to tak zwane akcje oczyszczające”⁴⁴³. Stosowane policyjne metody naboru obejmowały przymusową pracę również dzieci w wieku 14 lat, a po 1941 r. od 12 roku życia. Oprócz ekonomicznych celów okupant wykorzystywał tanią siłę roboczą poprzez: niską płacę, brak ubezpieczeń społecznych i zaniżone normy żywienia. Landrat i burmistrz podawali w urzędowej prasie obowiązujące w mieście normy żywieniowe, np. rozdział kartkowego chleba dla Polaków po 500 gr. na osobę⁴⁴⁴.

Wprowadzony przez namiestnika zakaz posługiwania się językiem polskim w miejscach publicznych powiązano z germanizacją nazw urzędowych: miejscowości, placów i ulic. Opracowany w 1941 r. przez zarząd miejski plan, ilustrował wprowadzone zmiany w nazewnictwie wg trzech kategorii. Postaci historycznych i polityków np. Rynek – Adolf Hitler Platz, ul. Kościelna – Rudolf Hess StraÙe, ul. Raszewska – Hermann Göring Str., ul. Kościuszki – Bismarck Str., Aleja Powstańców Wielkopolskich – Hindenburgallee. Wg okręgów Rzeszy np. ul. Kantaka – Brandenburgische Str., ul. Wigury – Hessische Str., ul. 3 Maja – Westfälische Str. Trzecim kryterium zmian było przywrócenie „starych” nazw z czasów cesarstwa. Np. ul. Wojska Polskiego – Helmut von Moltke Str., ul. Sienkiewicza – Lützow Str. (były landrat), ul. Dąbrowskiego – Beckhaus Str. (dyr. Gimnazjum)⁴⁴⁵. Zmiana nazewnictwa, oprócz wprowadzanych innych restrykcji, miała pozbawić mieszkańców Polaków, poczucia

⁴⁴¹ Z. Wilk - Woś, Wychowawczy obóz pracy w Ostrowie Wielkopolskim (1942 - 1944), Biuletyn Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi – Instytut Pamięci Narodowej, t. VI, Łódź 1998.

⁴⁴² Pełna lista nazwisk: APK, Akta Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 10. Opracował Henryk Matuszczak na podstawie książki cmentarnej. Ostrów Wielkopolski, 3 V 1969 r.; II Wojna Światowa w Powiecie Ostrowskim. Unikatowe Zbiory na DVD; Częściowa lista nazwisk: J. Szulczyk, Ostrów Wielkopolski. Hitlerowski obóz pracy przymusowej dla Polaków, Poznań 1971, s. 1 i 2.

⁴⁴³ Cyt. za E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ... , s. 49, relacja Edmunda Jezierskiego.

⁴⁴⁴ „Amtsblatt des Landrats in Ostrowo”, nr z 20 X 1942.

⁴⁴⁵ MMOW, Plan miasta Ostrowa z 1941 r., nr inwentarza 314.

narodowej wspólnoty i zniszczyć nadzieje na odbudowę polskiej państwowości na obszarze ziem wcielonych do Rzeszy. Administracja samorządowa przez cały czas zarządzania miastem, nadzorowała proces germanizacji w mieście. Po rozwiązaniu wszystkich polskich organizacji społecznych, likwidowała wszelkie przejawy życia kulturalnego. Zakazano również korzystania z obiektów sportowych, parków, ogrodów publicznych poprzez umieszczanie tabliczek z napisem: „Nur für Deutsch”.

W Ostrowie Zarząd Miasta realizował założenia planu dotyczącego hitlerowskiej polityki narodowościowej, na ziemiach wcielonych do Rzeszy. Burmistrz uczestniczył w przygotowaniu list proskrypcyjnych, które służyły do eksterminacji wybranych grup zawodowych i warstw społecznych. Sporządzane przy współudziale niemieckiej administracji imienne listy osób obejmowały przedstawicieli: ziemiaństwa, duchowieństwa i inteligencji a zwłaszcza nauczycieli. Na podstawie wykazu USC w Ostrowie Wielkopolskim – liczba Polaków zmarłych w obozach koncentracyjnych, rozstrzelanych oraz uznanych za zmarłych z obszaru miasta w okresie niemieckiej okupacji wynosi 347 osób⁴⁴⁶.

Od momentu powołania Urzędu Komisarza do Spraw Umocnienia Niemczyzny, w pierwszym roku okupacji w Ostrowie osiedliło się 3 279 Niemców z Rzeszy (w tym 2000 żołnierzy)⁴⁴⁷. Akcja wysiedlania ludności polskiej objęła ok. 0,5 mln Wielkopolan, deportowanych do Generalnej Guberni. W okresie okupacji z miasta wysiedlono do GG i w Sudety łącznie 3100 osób, a dalsze 2 439 przekwaterowano. W sumie z terenu powiatu ostrowskiego w latach 1939 - 1945, wywieziono i wyrugowano 14 486 osób⁴⁴⁸. Jednocześnie wywożono Polaków na roboty przymusowe do Rzeszy ogółem 200 tys. osób z Wielkopolski, w tym z Ostrowa i powiatu 2 725 mieszkańców. Zmiany dotyczące osób wysiedlonych i wyrugowanych na tle innych powiatów Kraju Warty, w latach 1941/1942 ilustruje tabela nr 23.

Tabela nr 23. Dane statystyczne osób wysiedlonych w Kraju Warty w latach 1941/1942.

Powiat	Ilość wysiedlonych	Powiat	Ilość wysiedlonych
Chodzież	542	Międzychód	1097
Czarnków	1152	Mogilno	109
Gniezno	693	Nieszawa	1379
Gostynin	1390	Oborniki	731
Gostyń	5381	Ostrów	3480

⁴⁴⁶ M. Kowalczyk, M. F. Nowak, Wykaz Urzędu Stanu Cywilnego w Ostrowie Wielkopolskim – Polaków zmarłych i zamordowanych w obozach koncentracyjnych oraz rozstrzelanych względnie uznanych za zmarłych z terenu Ostrowa Wielkopolskiego i innych w czasie drugiej wojny światowej, Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Genealogicznego, t. IV, 2010, s. 387 – 397.

⁴⁴⁷ IZ dokumenty V – 403. Einwohnererfassung z dnia 1 X 1940.

⁴⁴⁸ E. Serwański, W latach okupacji, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., Poznań 1990, s. 311-312.

Grodzisk	2564	Poznań	6025
Inowrocław	2103	Rawicz	1529
Jarocin	3409	Sieradz	10529
Kalisz	5309	Szamotuły	1672
Kępno	3279	Szubin	1
Koło	1368	Śrem	645
Konin	12188	Środa	950
Kościan	6137	Turek	6187
Krotoszyn	3542	Wągrowiec	943
Kutno	4976	Wieluń	6435
Leszno	3642	Włocławek	3054
Łask	12969	Wolsztyn	1091
Łęczyca	8998	Września	826
Łódź –miasto i powiat	1851 i 2079	Żnin	749

Źródło: IZ-Poznań, dok. I -120. Końcowe sprawozdanie Centrali Przesiedleńczej w Łodzi o wysiedleniach w związku z osadzaniem Niemców besarabskich (trzeci plan krótkofalowy) od 21 I 1941 r. do 21 I 1942 w okręgu Rzeszy „Kraj Warty”.

W okupowanym Ostrowie administracja niemiecka realizowała rozporządzenia Greisera dotyczące Niemieckiej Listy Narodowej (NLN). W 1940 r. na NLN wpisało się w mieście 1 912 osób⁴⁴⁹. O metodach nacisku stosowanych przy zapisywaniu na listę świadczy relacja pracownika zarządu miejskiego: „Zdaniem moim był nacisk w sprawie wpisywania na Niemiecką Listę Narodową. Spośród 23 Polaków pracujących w magistracie 4-5 osób wpisano na listę. Był także nacisk przy zapisywaniu Polaków do Reichspolenverband”⁴⁵⁰. Na podstawie zachowanych fragmentarycznych danych z października 1943 r. można przedstawić liczbę Volksdeutsche w powiecie. Na 14 644 osób, które figurowały w czterech grupach, Polacy wpisani do III i IV grupy w liczbie 2644 osób stanowili 18 proc. ogółu⁴⁵¹. Należy jednocześnie podkreślić uwarunkowania w jakich niektórzy z nich się znaleźli. Występowały one w postaci strachu przed deportacją do obozu, zagrożenia życia i utraty majątku. Istniały również przypadki szczególnie dramatyczne. Jadwiga z Brinkmannów Rychwalska „Niemka i ewangeliczka z urodzenia; obywatelka polska i katoliczka z wyboru, żona powstańca wielkopolskiego i znanego działacza polskiego w Ostrowie, zamordowanego w Oświęcimiu. Nie chciała podpisać Volkslisty; zrobiła to na naleganie Stefana Rowińskiego.

⁴⁴⁹ E. Serwański, Z dziejów wielkopolskiej konspiracji 1939 – 1945, Poznań 1999, s. 25 i 27.

⁴⁵⁰ Prawidłowo Leistungspolenverband – Związek Polaków Wydajnie Pracujących. Cyt. za E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 142, relacja Romana Szkudlarka.

⁴⁵¹ S. Waszak, Liczba Niemców w Polsce w latach 1931 - 1959, Przegląd Zachodni nr 6, 1959.

Ukrywała nie tylko Rowińskiego, ale prowadząc restaurację zdobywała wiadomości o zamierzonych akcjach antypolskich”⁴⁵².

Ostatecznym celem administracji Kraju Warty, było stworzenie jednolitego „narodu panów” z Reichsdeutschów, Umsiedlerów i Volksdeutschów. W przypadku Ostrowa, osadnicy napływający do Wielkopolski oprócz miejscowych Niemców z okresu zaboru pruskiego, byli w większości przesiedleńcami z nad Morza Bałtyckiego. Pod koniec okresu okupacji Reichsdeutsche i Baltendeutsche stanowili razem prawie 10 tys. niemieckich mieszkańców Ostrowa. W wyniku prowadzonej akcji osadniczej w 1944 r. w powiecie ostrowskim było: 922 Baltendeutschów, 2478 Niemców z Wołynia, Galicji i z dorzecza Narwi, 5300 Niemców z terenów Rosji, 149 z Bukowiny, 706 z Besarabii oraz 2722 Niemców z Rzeszy. Na ogólną liczbę 14 396 przesiedleńców w powiecie, przeważali rolnicy, którzy przejęli gospodarstwa Polaków. Proces zmian narodowościowych w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1939 - 1944 ilustruje tabela nr 24.

Tabela nr 24. Zmiany narodowościowe w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1939 - 1944.

Rok okupacji	Mieszkańcy ogółem (Polacy i Niemcy).	Liczba Niemców.	Procent Niemców.
1939	31 863	227	0,7
1940	32 622	6 102	13,4
1944	34 149	9 857	28,9

Źródło: E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 109 i 271; H. Matuszczak, W okresie okupacji hitlerowskiej, w: WSEN, Wrocław 1970, s. 49.

Na wzrost osadnictwa Niemców w latach 1939 – 1945 na terenie Ostrowa wpłynęły następujące czynniki: wyrugowania mieszkańców, wysiedlenia Polaków do Generalnej Guberni i równoczesne osadnictwo, zdominowane przez kolonistów z międzymorza bałtycko – czarnomorskiego oraz wywózki na roboty przymusowe do Niemiec. Dużą rolę w tym procesie odegrał obok aparatu policyjnego III Rzeszy, okupacyjny Zarząd Miasta, z burmistrzem Willy Kemnitzem. Uczestniczył w akcji wysiedlania, eksterminacji oraz eksploatacji gospodarczej obywateli państwa polskiego do końca okupacji.

Analiza działalności administracji terenowej okresu drugiej wojny światowej w Ostrowie, uzasadniła tezę o politycznym ubezwłasnowolnieniu samorządu. Poczynania zarządu miejskiego były iluzoryczne, sprowadzały się do realizacji zadań zleconych przez organy administracji państwowej lub partyjnej oraz jej zwierzchników: landrata i pełnomocnika NSDAP. Większą część ogłoszeń urzędowych, publikowano początkowo w dwóch językach w „Kreisblatt des Kreises Ostrowo”, który ukazywał się od 12 IX 1939 r. do 1944 r. Informacje

⁴⁵²Cyt. za. E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ... , s. 142, relacja Jerzego Pietrzaka.

zamieszczano również od 1942 r. w „Amtsblatt Landrats in Ostrowo”; dotyczyły spraw organizacyjno – porządkowych sygnowanych przez landrata i burmistrza W. Kemnitz⁴⁵³. W zachowanym regulaminie Zarządu Miasta Ostrowa (Geschäftsordnung für die Stadtverwaltung Ostrowo), opublikowanym w dniu 1 X 1941 r. w art. 1. wymienione zostały najważniejsze zadania burmistrza. Powinien współpracować z radą dla zapewnienia Niemcom porządku i bezpieczeństwa, natychmiast załatwiać bieżące sprawy gospodarcze oraz sprawować nadzór nad urzędami oraz zakładami komunalnymi⁴⁵⁴. W skład zarządu miejskiego wchodził: burmistrz jako przewodniczący, zarządcy wydziałów – policji, szkolnictwa, kultury, zdrowia i narodowości, meldunkowy i mieszkaniowy, rozwoju gospodarczego, gospodarki bieżącej i finansów. Strukturę okupacyjnej administracji samorządowej tworzyły poszczególne działy. W zakres obowiązków działu pierwszego wchodziły sprawy osobowe urzędników i pracowników zatrudnionych w przedsiębiorstwach komunalnych, księgowość, archiwizacja, sprawy policyjne i obieg korespondencji. W dziale drugim, gospodarczym nadzorowano sprawy zaopatrzenia, system reglamentacji, przedsiębiorstwa komunalne, sprawy mieszkaniowe, ulice i mosty. Dział trzeci odpowiadał wyłącznie za prowadzenie szkół powszechnych. Opieka społeczna w dziale IV obejmowała sprawy inwalidów wojennych, rodzin wojskowych, wdów i sierot. Dział piąty dysponował uprawnieniami w zakresie opieki zdrowotnej obejmującej szczepienia ochronne i likwidowanie zagrożeń epidemiologicznych. Dział szósty – urząd stanu cywilnego przy prowadzeniu rejestru urodzeń, ślubów i zgonów ściśle współpracował z gestapo. W regulaminie wydanym w 1941 r. burmistrz W. Kemnitz potwierdził przeprowadzanie cyklicznych spotkań informacyjnych a w razie potrzeby publikowanie rozporządzeń w okolicznościowym biuletynie „Mitteilungsblatt der Stadt Ostrowo”. Nie zachowała się dokumentacja odnośnie wyborów i kooptacji członków zarządu miejskiego. Główną cechą charakteryzującą działalność samorządu w okresie okupacji było jego podporządkowanie partii i organom administracji rządowej.

Wraz z zakończeniem pierwszego etapu wywłaszczeń i wysiedleń powiązanych z osadnictwem Niemców, zarząd od 1940 r. przystąpił w okupowanym mieście do realizacji planów gospodarczych, które były podporządkowane celom militarnym i narodowościowym. Stosowana w Ostrowie polityka osadnictwa, doprowadziła do pełnej obsady przez Niemców wszystkich kierowniczych stanowisk w przedsiębiorstwach samorządowych. W prywatnych zakładach wprowadzono niemieckich powierników (Treuhänder). Działania administracji okupanta w Ostrowie w latach 1940 – 1943 podporządkowano jednemu z celów, jakim były plany urbanistycznej przebudowy. Zakończyły się w 1943 r. po klęsce militarnej na froncie wschodnim i ogłoszeniu przez Hitlera wojny totalnej. Zachowane fragmenty planów rozbudowy przedstawiały trzy etapy powstania śródmieścia w dzielnicy Krępa. Rejon ten miał stanowić wg zarządu miejskiego nowe centrum Ostrowa i dominować nad

⁴⁵³ W. Banach, Katalog prasy ostrowskiej 1852 - 1989 od początku istnienia do „czwartej ostrowskiej”, Ostrów Wielkopolski 2011, s. 26-27.

⁴⁵⁴ MMOW, Regulamin Zarządu ..., s. 10.

dotychczasowym układem miasta. Z dokumentacji fotograficznej, planów oraz inwentaryzacji ulic wynikało, że okupant rozpoczął prace projektowe i budowlane w 1940 r. i przerwał je w 1943 r.

Projekt z 1941 r. sytuował nowy rynek na skrzyżowaniu ulic: Ludwika Waryńskiego i Walentego Śmigielskiego (Dessau i Saksońskiej). Wg zmodyfikowanych planów z kwietnia 1942 r. ratusz i podłużny plac centralny umieszczono bardziej na północ, w rejon ulic: Kaliskiej i Ledóchowskiego (Kalischer Straße i Baltische Straße). Projekty z lipca 1943 ostatecznie potwierdziły wcześniejsze koncepcje. Niemiecki rynek, w odróżnieniu od dotychczasowego, miał być kilkakrotnie większy, natomiast wieża nowego ratusza dwukrotnie wyższa od najwyższej budowli miasta, czyli wieży kościoła farnego pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa. Okupant szczegółowo planował, oprócz bryły ratusza⁴⁵⁵ nowe obiekty. Budynek domu partii, siedzibę landrata, gmach straży pożarnej, kino – teatru, komunalnej kasy oszczędności, szkoły powszechnej i reprezentacyjnych domów mieszkalnych dla sprowadzonych z Rzeszy osadników⁴⁵⁶.

Zachowana dokumentacja fotograficzna ilustruje wygląd rynku w momencie obchodzenia przez okupanta świąt państwowych. Ideologiczne zasady narodowego socjalizmu Niemcy akcentowali nie tylko przez eksponowanie propagandowych symboli w miejscach publicznych. Przystąpili równocześnie do niszczenia architektonicznego wyglądu miasta, w miejscach występowania narodowych i religijnych akcentów. Pierwszą decyzją władz samorządowych było rozebranie budowanej szkoły powszechnej położonej przy Alei Powstańców Wielkopolskich (Hindenburgallee). Na potrzeby przemysłu zbrojeniowego zdarto z gmachu Banku Polskiego miedziane pokrycia dachu i zniszczono orła na frontonie budynku, z jedynego czynnego dla Niemców kościoła katolickiego św. Stanisława Biskupa zdjęto dzwony. Wykorzystując więźniów obozu pracy, już w 1939 r. zniszczono XIX – wieczny cmentarz żydowski przy Alejach Słowackiego (Nordallee). Nagrobne macewy użyto do budowy i umacniania rowów melioracyjnych oraz skweru na Placu 23 stycznia (Fleischmarkt). Uzyskany po kirkucie teren, wykorzystany został na poszerzenie gospodarstwa ogrodniczego. Wyburzono małą dzielnicę żydowską położoną przy targu mięsnym, pozostawiając budynek synagogi jako magazyn. Pozostały po zniwelowaniu plac przeznaczono na śródmiejski skwer⁴⁵⁷. Nie oddany do użytku budynek kościoła katolickiego przy ul. Raszkowskiej (Hermann Göring Straße) wykorzystano na magazyn drewna. Dzięki interwencji komisarycznego burmistrza Waltera Hirscha przetrwał okres wojny⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ Plan adoptowania w lipcu 1943 r. kościoła pw św. Antoniego na ratusz przedstawił Z. K. Jeżewski, Ostrowskie ..., s.14.

⁴⁵⁶ MMOW, Fotografie i plany urbanistyczne z lat 1940 – 1943, nr inwentarza 314 – 338; A. Rogalanka, Sztuka regionu ostrowskiego, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 605 i 606.

⁴⁵⁷ K. Morta, Społeczność żydowska ..., s. 36.

⁴⁵⁸ E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 52.

Okupant ze względu na ważne ze względów strategicznych położenie miasta, realizował plan rozbudowy węzła kolejowego. Od 1940 r. przygotowując się do wojny z ZSRR, Niemcy przystąpili na ziemiach polskich do realizacji planu Otto. Jego celem było rozbudowanie kolejowych szlaków komunikacyjnych na osi wschód - zachód⁴⁵⁹. Poszerzono torowiska łączące stację z warsztatami wagonowymi przez co zniszczono część parku przy ul. Kościuszki (Bismarck Straße). Zarząd miasta nadzorował wspólnie z kolejami państwowymi (Deutsche Reichsbahn), inwestycje związane z budową trzech mostów kolejowych położonych przy ul: Odolanowskiej (Adelnauer – Chaussee), Krotoszyńskiej (Krotoschiner Straße), Parkowej (Schleswig Straße). Do przebudowy układu komunikacyjnego w mieście np. ul Królowej Jadwigi (Feiststraße) wykorzystywano oprócz więźniów z obozu pracy, robotników skierowanych przymusowo z urzędu pracy. Okupant prowadził prace melioracyjne i regulację rowów kanalizacyjnych m.in. wzdłuż Alei Słowackiego (Nordallee). Największe zmiany urbanistyczne, zarząd miasta zaczął wprowadzać w dzielnicy Krępa, przy budowie nowego śródmieścia. Oddano do użytku kompleks na ok. 1 tys. mieszkańców przy ul. Osiedle Robotnicze (Thuringische Straße). Mniejszy zespół budynków, przeznaczony dla pracowników kolei i Fabryki Wagon, wzniesiony został wzdłuż ulic: Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury (Hessische Straße i Frieslandische Straße)⁴⁶⁰.

Plany urbanistyczne przedstawione zostały osadnikom i Niemcom sprowadzonym z Rzeszy do Ostrowa, na wystawie w budynku strzelnicy miejskiej. Ekspozycja z 1942 r. zatytułowana „Miasto Ostrów” miała utwierdzać zwiedzających w przekonaniu, że naród polski już nigdy nie wróci na ziemie wcielone do Rzeszy. Makieta rynku przedstawiała stare elewacje kamienic. Wg zachowanej dokumentacji inwentaryzacyjnej, miały zostać poddane „modernistycznej rewitalizacji”. Nowe miasto w dzielnicy Krępa, miało być zdominowane przez budynek ratusza z okazałą wieżą i siedzibę urzędu landrata. Zarząd miejski nadzorował prace przy rekultywacji terenów parkowych położonych między starym i nowym śródmieściem. W przyszłości planowano również powstanie sztucznego zbiornika retencyjnego i ośrodka rekreacyjnego nad rzeką Ołobok.

W latach 1939 – 1945 udało się władzy administracyjnej zrealizować tylko część projektów urbanistycznych i architektonicznych. Na planie miasta z 1941 r., w dzielnicy Krępa zaznaczono działki budowlane pod przyszłe osiedle⁴⁶¹. Nazwy jeszcze nieistniejących ulic, miały utwierdzać obywateli Rzeszy o trwałości dokonywanych zmian. Informacje umieszczone na planie wskazywały, że zarząd niemiecki projektował nową dzielnicę na 15 tys. mieszkańców. Wobec liczby 24 tys. Polaków mieszkających w mieście pod koniec okupacji, stwarzało to duże demograficzne zagrożenie. Stosowane wobec Polaków metody terroru i wywłaszczania miały umocnić panowanie Niemieckie w Ostrowie. Realizowane równocześnie na obszarze miasta inwestycje nie były w stanie zrównoważyć zniszczeń i

⁴⁵⁹ B. Jarosz, M. Płóciennik, 130 lat kolei w Ostrowie, Ostrów Wielkopolski 2005, s. 52 -54.

⁴⁶⁰ MMOW, Fotografie i plany urbanistyczne z lat 1940 – 1943, nr inwentarza 314 – 338; MMOW, Aufbau der Stadt Ostrowo, Wartheland 1939 – 1942, b. r. wyd.

⁴⁶¹ MMOW, Plan Ostrowa Wielkopolskiego 1941 r., nr inwentarza 320.

strat, poniesionych przez mieszkańców - Polaków. Wznoszone obiekty służyły tylko obywatelom Rzeszy i miały zapewnić ostateczne panowanie na „ziemiach wcielonych”. Wprowadzanie większości zmian możliwe było dzięki wykorzystywaniu administracji samorządowej.

3.4. Działalność Delegatury Rządu na obczyźnie w Ostrowie Wielkopolskim, plany reaktywowania samorządu.

Z chwilą utraty niepodległości przez II RP w 1939 r., w listopadzie na terenie miasta powstały pierwsze ośrodki zorganizowanego ruchu oporu. Okupacja przyniosła nowy etap działania dla władz samorządowych. Dotychczasowy burmistrz Wacław Cegiełka wrócił z ewakuacji do Ostrowa i ukrywał się do kwietnia 1940 r. w obawie przed aresztowaniem przez gestapo. Po wyjeździe do Generalnej Guberni osiadł w Skarżysku – Kamiennej, gdzie pełnił urząd burmistrza⁴⁶². Pomimo Niemieckich represji przedstawiciele różnych grup społecznych przystąpili do tworzenia organizacji niepodległościowych. Miały one stanowić kontynuację struktur państwowych w konspiracji, również w zakresie działań instytucji samorządowych. Pierwszymi z nich były: Tajna Organizacja Wojskowa i Ojczyzna. Rząd Polski na wychodźstwie nadzorował od 1940 r. tworzenie pionu cywilnego administracji. Od momentu powstania w Poznaniu Delegatury Rządu Polskiego dla Ziem Zachodnich w lipcu 1940 r., z Adolfem Bnińskim na czele, zostali wyznaczeni pełnomocnicy. W Ostrowie Wielkopolskim był nim przedwojenny burmistrz, księgarz i wydawca Stefan Rowiński. Do lipca 1941 r. kiedy nastąpiła dekonspiracja i fala aresztowań, działania były utrudnione. Równocześnie przystąpiono do prac studyjnych nad odtworzeniem administracji państwowej i władz samorządowych. W Delegaturze Południowej Wielkopolski zorganizowano pierwsze referaty, m.in. do spraw samorządu terytorialnego. Oprócz próby reorganizacji władzy lokalnej najważniejszymi sprawami były przygotowania do działania: tajnego szkolnictwa, opieki społecznej, służb informacyjnych dokumentujących poczynania okupanta i wydawania prasy konspiracyjnej⁴⁶³.

Po rozbiciu przez Gestapo Delegatury w okresie 1942 – 1943 na obszarze Wielkopolski działał, jako pełnomocnik Biura Zachodniego Delegatury RP w Warszawie, Edward Serwański. Teren prac konspiracyjnych Biura podzielono na trzy obszary: południowy z ośrodkiem w Ostrowie Wielkopolskim, którym kierował St. Rowiński, centralny z ośrodkiem w Poznaniu,

⁴⁶² J. Pietrzak, Wacław Cegiełka, w: WSB, Warszawa - Poznań 1981, s. 95.

⁴⁶³ G. Górski, Administracja Polski Podziemnej w latach 1939 – 1945, Toruń 1995, s. 9 i 226. Zob. W. Grabowski, Polska Tajna Administracja Cywilna 1940 – 1945, Warszawa 2003.

kierowany przez Jana Czapiewskiego i północny z siedzibą w Inowrocławiu, prowadzony przez Bernarda Wysockiego⁴⁶⁴.

Pełnomocnik działał w imieniu radcy S. Rowińskiego (pseudonim Eryk) – faktycznego delegata Rządu RP na Wielkopolskę i prowadził prace nad rekonstrukcją zastępczego aparatu samorządowego. Przygotowano kandydatury Konspiracyjnej władzy cywilnej Okręgu Poznańskiego, na obszar miasta i powiatu ostrowskiego. Na burmistrza powojennego Ostrowa Wielkopolskiego desygnowano, zastępcę kierownika organizacji „Ojczyzna” w południowej Wielkopolsce – Henryka Serwę. Na stanowisko starosty – dr historii Mariana Magdańskiego i jego zastępcę mgr inż. leśnictwa Mieczysława Nowaka⁴⁶⁵. Próby odtworzenia agend administracji państwowej i samorządowej, zostały przerwane w 1943 r. W okresie wojny totalnej i bezwzględne terroru jaki wprowadzili Niemcy, zdekonspirowany E. Serwański wyjechał do Warszawy, a funkcję Delegata Okręgowego pełnił do śmierci 27 X 1943 r. S. Rowiński. Jego zastępcą został mianowany Leon Jędrowski, ze Stronnictwa Narodowego. W 1943 r. ze względu na aresztowania w Poznaniu, Ostrów pełnił rolę nieformalnej konspiracyjnej stolicy Wielkopolski. Na terenie miasta miała również siedzibę Komenda Okręgowa AK. Wg opinii E. Serwańskiego : „Na przestrzeni minionych 200 lat udało się Niemcom po raz pierwszy zepchnąć centralne ośrodki działalności Wielkopolan, Ślązaków oraz Pomorzan w rejon środkowej Wisły do GG. (...) Więcej, po raz pierwszy w tych dziejach udało się także Niemcom zepchnąć rolę konspiracyjnej stolicy ziem zachodnich – Poznania do miasta prowincjonalnego, do 30 – tysięcznego Ostrowa Wielkopolskiego w którym jedną trzecią mieszkańców stanowili już Niemcy”⁴⁶⁶.

W okresie wojny totalnej, pomimo trudnych warunków jakie towarzyszyły prowadzeniu działalności konspiracyjnej, do końca 1944 r. prowadzono prace nad stworzeniem administracji samorządowej. W związku z aresztowaniem L. Jędrowskiego, mandat przedstawiciela Delegata Rządu sprawował Feliks Kasprzak, były starosta kępiński i gnieźnieński⁴⁶⁷. Przy tworzeniu struktur samorządowych podziemnego państwa, pełnomocnicy utrzymywali kontakty polityczne z przedstawicielami najważniejszych partii: Marianem Kwiatkowskim ze Stronnictwa Narodowego, Wojciechem Mockiem ze Stronnictwa Ludowego i Wiktorem Łęckim, który reprezentował Stronnictwo Pracy. Współpracowano również z ks. Biskupem Walentym Dymkiem. Oprócz przygotowania kadry i odtworzenia samorządu w powojennej Polsce, za najważniejsze zadanie uważano prowadzenie tajnego szkolnictwa. Kierował nim szef Kuratorium Wojennego, z siedzibą w Kaliszu – Jan Wikariak. W Ostrowie zajęcia prowadziło 20 nauczycieli szkół średnich i podstawowych oraz ok. 50 przedstawicieli inteligencji i studentów⁴⁶⁸. Wprowadzony został podział na dwa rodzaje szkolnictwa: pierwszy stanowił przejaw indywidualnej pracy

⁴⁶⁴ Tamże, s. 234; E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 163.

⁴⁶⁵ Tamże, s. 285.

⁴⁶⁶ E. Serwański, Z dziejów ..., Poznań 1999, s. 103.

⁴⁶⁷ H. Matuszczak, W okresie okupacji hitlerowskiej, w: WSEN, s. 54.

⁴⁶⁸ Tamże, s. 54.

kształceniowej, drugi włączony był w skład tajnego państwa i podporządkowany Delegaturze Rządu⁴⁶⁹.

Przygotowanie przez kolejnych przedstawicieli Delegatury Rządu podstaw aparatu administracyjnego i oświatowego, stanowiło ważny etap procesu przejścia władzy cywilnej w chwili zakończenia okupacji. Zorganizowane w ten sposób formy cywilnych działań prowadzono do stycznia 1945 r., kiedy do miasta wkroczyły wojska sowieckie⁴⁷⁰. W okresie okupacji najbardziej zaangażowane osoby poddawano represjom bądź poniosły śmierć, jak poszukiwany przez gestapo S. Rowiński. Desygnowany na starostę powiatu M. Magdański został prawdopodobnie zamordowany w 1945 r. przez Niemców w więzieniu Radogoszcz w Łodzi. Wielu działaczy z okresu konspiracji, po 1945 r. próbowało kontynuować pracę w reaktywowanym samorządzie. Ostrowski kupiec, kandydat na burmistrza – H. Serwa jako przewodniczący Komitetu Obywatelskiego⁴⁷¹ był świadkiem wkraczających do miasta sowieckich oddziałów. Część z ujawniających się konspiratorów została w późniejszym okresie bezprawnie aresztowana i uwięziona. Pełnomocnik E. Serwański został skazany na 7 lat więzienia za działalność w Delegaturze Rządu.

W dniach 23 - 25 I 1945 r. wojska sowieckie prowadziły walki o wyzwolenie miasta spod okupacji niemieckiej. Oswobodzenie regionu poprzedziło „Powstanie Ostrowskie” w styczniu 1945 r., wg E. Serwańskiego: „Z konspiracji wojskowej II Rzeczypospolitej wyszły oddziały Armii Krajowej z bronią w ręku i w trakcie walk Armii Czerwonej - współdziałając z nią – uczestniczyły w wyzwoleniu Ziemi Ostrowskiej. Dzięki AK można było zorganizować jawny, pierwszy, dobrowolny pobór ochotników do oddziałów wojskowych. Powołano milicję z komendą odpowiadającą wszystkim wymogom służb policyjnych, zabezpieczających życie i mienie mieszkańców”⁴⁷². Od 23 stycznia obowiązki burmistrza pełnił H. Serwa, który jednocześnie został wybrany przewodniczącym Tymczasowego Komitetu Miasta Ostrowa i Powiatu⁴⁷³. 29 stycznia został usunięty przez wojennego komendanta miasta mjr Aleksandra Wasiliewicza Fieczina. W ten sposób przerwano działalność konspiracyjnych przedstawicieli administracji samorządowej Ostrowa Wielkopolskiego, desygnowanych przez Delegaturę Rządu. Władzę w organach samorządu terytorialnego przejęły osoby związane z PPS i członkowie Klasowych Związków Zawodowych. Kierownictwo tworzyli: Czesław Bartczak, Idzi Zemski – nowy burmistrz, Ignacy Cal, Władysław Sawicki – nowy starosta i Ludwik Sobiś⁴⁷⁴.

⁴⁶⁹ E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski ...*, s. 198 – 203.

⁴⁷⁰ A. Czubiński, Z. Szymankiewicz, *Konspiracja wielkopolska. Zarys dziejów*, Poznań 1988.

⁴⁷¹ Do powołania Komitetu Obywatelskiego i wydrukowania odezwy przyczynili się: Mieczysław Urbanowicz, Janina Adamkówna, Paweł Hybs, Roman Jondro, Stanisław Kobylański, Franciszek Marszałek, Wincenty Mądrzak, Jan Owczak i Bronisław Szubert. E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski ...*, s. 249.

⁴⁷² E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski ...*, s. 251.

⁴⁷³ L. Misiak, *Działania bojowe żołnierzy i formacji okręgu poznańskiego AK*, w: *Okręg Poznański Armii Krajowej w końcowej fazie okupacji (1943 - 1945)*, red. M. Woźniak, Poznań 1995, s. 91 i n; E. Jakubek, *Ostrowski ośrodek Armii Krajowej, Ostrów Wielkopolski 2005*, s. 235 i 236.

⁴⁷⁴ E. Serwański, *Ostrów Wielkopolski ...*, s. 159.

Niezależnie od przejęcia w 1945 r. władzy w organach samorządowych w Ostrowie przez nowe ugrupowania polityczne, związane z PPS a następnie z PPR, działalność konspiracyjna Delegatury Rządu przyczyniła się do przygotowania przyszłej kadry urzędniczej a w konsekwencji do zapewnienia funkcjonowania administracji municypalnej i zakładów komunalnych. Konspiracyjna struktura władz administracyjnych i samorządowych odegrała, wspólnie z oddziałami AK, znaczącą rolę w przejmowaniu od uciekających Niemców przedsiębiorstw i zakładów miejskich. W Ostrowie w ten sposób uratowano przed zniszczeniem: elektrownię warsztatów wagonowych, gazownię i wodociągi⁴⁷⁵.

Członkowie konspiracyjnych władz państwa podziemnego, w marcu 1945 r. poznali prawdziwe metody przejmowania władzy przez funkcjonariuszy PPR. Aresztowanie przez NKWD w Pruszkowie całego składu Krajowej Rady Ministrów, spowodowało zakończenie działalności konspiracyjnej administracji samorządowej⁴⁷⁶. W marcu 1945 r. w Ostrowie Wielkopolskim odbyło się zebranie informacyjne Komitetu Powiatowego i Miejskiego PPR, którego inicjatorami byli oddelegowani przez partię: Franciszek Dziągwa, Stanisław Starostawski i Florian Stelmaszczyk. Członkowie PPR, zostali dokooptowani do składu władz samorządowych⁴⁷⁷. Po okresie okupacji niemieckiej, władzę w radzie miejskiej Ostrowa kontrolowały w marcu 1945 r. dwie siły polityczne: PPS i PPR. Ostatecznie radni dokooptowani z PPR dysponowali większością miejsc w radzie i wspólnie z koalicyjnym PPS, po zjednoczeniu partii w grudniu 1948 r. przystąpili jako członkowie PZPR do legitymizacji nowego modelu terenowych organów władzy.

Rozdział IV: Samorząd terytorialny miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 - 1950.

4.1. Warunki działania samorządu miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 - 1950, próby odbudowy i upadek.

Opis funkcjonowania samorządu miasta Ostrowa Wielkopolskiego, w okresie 1945 -1950, wymaga przedstawienia zmian terytorialnych miasta i przekształceń demograficznych. W czasie wyzwania, miasto i majątek komunalny nie uległy większemu zniszczeniu. Stan ten występował również w czasie okupacji. Jedynie wycofujące się 1 IX 1939 r. wojsko polskie wysadziło dwa mosty kolejowe. Okupant niemiecki zwiększył zasób mieszkaniowy miasta poprzez budowę osiedla w dzielnicy Krępa (Osiedle Robotnicze). W 1943 r. przystąpił do budowy nowej stacji wodociągowej. Rozbudował węzeł kolejowy i trzy mosty dla celów gospodarki wojennej, wykorzystując do prac więźniów i robotników przymusowych.

⁴⁷⁵ H. Matuszczak, W okresie ..., w: WSEN..., s. 57.

⁴⁷⁶ G. Górski, Administracja ..., s. 274.

⁴⁷⁷ Głos Ostrowski, nr 1 z 10 VI 1945.

Samorząd przejmując w 1945 r. zadania gospodarcze miał dogodny punkt wyjścia do dalszych działań⁴⁷⁸.

Po wyzwoleniu w 1945 r. gmina miejska rozpoczęła działalność w warunkach zmian politycznych (walka z podziemiem niepodległościowym, referendum, wybory do Sejmu Ustawodawczego) i gospodarczych (reforma rolna, nacjonalizacja przemysłu i plan 3 – letni). Od 1934 r., kiedy włączono do miasta tereny podmiejskie, składające się z następujących gmin wiejskich i obszarów dworskich: Zacharzew, Zębców, Kamienice Stare i Krępa, jego obszar nie uległ w latach 1945 – 1950 zmianie i wynosił 2 903 ha⁴⁷⁹. W okresie tym nie została zmieniona infrastruktura gminy miejskiej. Nastąpił czas odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych i integracji z ziemiami odzyskanymi. Zmianie uległ stan własnościowy gminy – z komunalnego na państwowy.

Zmiany ludnościowe ilustrował pierwszy spis: „Dnia 1 marca 1945 r. odbył się na terenie miasta Ostrowa szczegółowy spis wszystkich mieszkańców oraz nieruchomości, który miał wielkie znaczenie dla życia gospodarczego miasta tak w celach ewidencyjnych jak i podatkowych oraz aprowizacyjnych. Spis ten wykazał 32 934 mieszkańców. (...) Zarząd Miejski był zmuszony z powodu braku mieszkań ograniczyć przyjmowanie mieszkańców, którzy w roku 1939 nie mieszkali na terenie tut. miasta. Ten napływ wskazuje, (...), że w stosunku do września 1939 liczba mieszkańców wzrosła o 6 000 czyli, że obecnie zamieszkuje w Ostrowie 38 000 ludzi, nie licząc załogi wojskowej miejscowego garnizonu”⁴⁸⁰.

Powszechny spis ludności, przeprowadzony 14 II 1956 r. wykazał liczbę 30 808 mieszkańców. Spadek liczby mieszkańców wynikał z powojennej migracji. Większość z ogólnej liczby (ok. 6000) wyjechała na ziemie odzyskane. Dla Ostrowa teren patronacki stanowiło miasto i powiat Babimost. Procentowy spadek liczby mieszkańców w latach 1947 – 1950 w odniesieniu do 1946 r. wyniósł 2,9 proc. (około 900 mieszkańców)⁴⁸¹.

Straty ilościowe w stanie ludności, warunkowane przez okres niemieckiej okupacji, zostały wyrównane w 1948 r. Liczba mieszkańców po II wojnie uległa zmniejszeniu z 31 863 w 1939 r. do 30 808 osób. Ogólna liczba strat z terenu miasta wynosiła 815 osób poległych w wyniku działań wojennych, zamordowanych w obozach, więzieniach oraz na zesłaniu. Miasto straciło szanownych obywateli (m.in. burmistrza Stanisława Musielaka, wiceburmistrza Józefa Jondro), przedstawicieli inteligencji, nauczycieli, ziemiaństwa, duchowieństwa i absolwentów liceum męskiego⁴⁸². Powojenny samorząd odradzał się w zmienionej strukturze społecznej.

⁴⁷⁸ A. Rogalanka, Sztuka regionu ostrowskiego, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 605 i 606.

⁴⁷⁹ E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX – leciu Polski Ludowej, Rocznik Kaliski, t. XI, 1978, s. 133.

⁴⁸⁰ Głos Ostrowski, nr 5 z 3 II 1946.

⁴⁸¹ A. Czyżewski, Miasta wielkopolskie w Polsce Ludowej, Warszawa – Poznań 1976, s. 92.

⁴⁸² J. Wawrzyńczak, Lista strat wychowanków i nauczycieli z lat 1863 - 1945, w: WSEN..., s. 171 -179; E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., aneks 8 - 10, s. 280 – 282; Absolwent gimnazjum poeta Wojciech Bąk, w

Po wyzwoleniu miasta przez Armię Czerwoną, w organach władzy samorządowej, dominowali przedstawiciele środowisk robotniczych. Prowadzili działalność związkową i polityczną w Związku Zawodowym Kolarzy oraz Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1946 r. w istniejących w mieście 63 zakładach przemysłowych pracowały 5 054 osoby⁴⁸³. Napływ ludności z okolicznych gmin oraz przyrost naturalny, zwiększył liczbę mieszkańców do 32 787 w 1950 r. Przy niezmiennym obszarze miasta (29,0 km²), gęstość zaludnienia wzrosła, wynosząc odpowiednio: w 1946 r. – 1059 osób na km², a w 1950 r. – 1127⁴⁸⁴.

Pod względem narodowościowym ludność miasta uległa dalszym zmianom. Wg sprawozdania Komisji do spraw volksdeutsche'w w grudniu 1945 r. na terenie Ostrowa znajdowało się ich 1 700. Natomiast 170 Niemców II kategorii wysiedlono do Niemiec.

Miasto w latach 1945 – 1950, po działaniach wojennych i okupacji, ulegało stopniowym przeobrażeniom. Proces odbudowy organów samorządu przebiegał w zmienionej przez: okupację, reformę rolną i nacjonalizację przemysłu – strukturze zawodowej oraz społecznej. W okresie 1946 - 1949 liczba osób zatrudnionych w przemyśle wzrosła o 10 proc. Rozpoczęto proces przekształceń charakteru gospodarczego miasta, z komunikacyjno – handlowego na przemysłowo – komunikacyjny⁴⁸⁵.

W latach 1945 – 1950 samorząd terytorialny działał w oparciu o ustawy uchwalane przez Krajową Radę Narodową (KRN) i dekrety wprowadzane przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN). Geneza rad związana jest z dniem 31 XII 1943 / 1 I 1944 r., kiedy na pierwszym posiedzeniu KRN uchwalono Statut Tymczasowy Rad Narodowych jako organów terenowych nowej administracji państwowej. Nawiązywano w ten sposób do idei ludowładztwa, stworzonej w ZSRR.⁴⁸⁶

Manifest PKWN z 22 lipca 1944 r. podkreślał zasadę wyłączności rad, stwierdzając: „Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego sprawuje władzę poprzez wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne rady narodowe i przez upoważnionych swych przedstawicieli. Tam gdzie rady narodowe nie istnieją, demokratyczne organizacje obowiązane są natychmiast

związku z umieszczeniem tablic memoratywnych z nazwiskami ofiar wojen i okupacji w holu I Liceum Ogólnokształcącego w Ostrowie Wlkp. w 1958 roku napisał wiersz „Ja ich znałem”. Dla poety profesorowie, absolwenci, uczniowie: „To ci sami - ci sami... Na tablicy czytam/ Imiona znane. Tyle nazwisk... śmierci tyle.../ I przyjaciół młodości mej z uśmiechem witam - / I przed zmarłymi z łzami podziwu skroń chylę! Cyt. za E. Serwański, Ostrów Wielkopolski ..., s. 63.

⁴⁸³ J. Dolata, W PRL – Przemiany społeczno - gospodarcze w okresie powojennym, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 375.

⁴⁸⁴ Tamże, s. 378.

⁴⁸⁵ W. Maik, Rozwój i funkcje Ostrowa Wielkopolskiego, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 605 i 606.

⁴⁸⁶ A. Albert, Najnowsza historia Polski 1914 – 1993, t. I. Londyn 1994, s. 560.

powołać je do życia włączając w ich skład cieszących się zaufaniem ludności – Polaków – patriotów, niezależnie od ich poglądów politycznych”⁴⁸⁷.

Podstawę prawną dla funkcjonowania samorządu terytorialnego stanowiła ustawa z dnia 11 IX 1944 r.⁴⁸⁸ o organizacji i zakresie działania rad narodowych jako organów uchwałodawczych i kontrolujących. Do najważniejszych zadań zaliczała planowanie działalności publicznej, uchwalanie budżetu, podejmowanie uchwał zastrzeżonych dla samorządu, zaciąganie pożyczek. Jako organ kontrolujący, ustawa dawała radnym prawo do kontroli urzędów, przedsiębiorstw i instytucji na terenie działania rady. Wybór członków miał się dokonywać poprzez delegowanie i kooptowanie, co w okresie walki o władzę i jej utrwalanie doprowadzało do częstych zmian personalnych⁴⁸⁹.

Wprowadzony wcześniej przez PKWN dekret z 21 VIII 1944 r. o trybie powoływania władz administracji ogólnej pierwszej i drugiej instancji, wprowadzając urzędy wojewodów i starostów doprowadził do powstania tzw. „dualizmu administracji państwowej” w terenie. Występował on przez cały czas działania samorządu aż do 20 III 1950 r., kiedy uchwalona została przez Sejm Ustawodawczy ustawa o terenowych organach jednolitej władzy państwowej⁴⁹⁰.

Najważniejszym aktem prawnym dla funkcjonowania administracji lokalnej w latach 1945 – 1950, był dekret PKWN z dnia 23 XI 1944 r. o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego⁴⁹¹. Wprowadził w gminie miejskiej zmieniony system organizacji zarządu i kompetencji burmistrza. Zgodnie z dekretem PKWN na posiedzeniu w dniu 28 V 1946 r. Kolegialny Zarząd Miejski Ostrowa ustanowił następujący podział organizacyjny. Wydział ogólny tworzyły: referat organizacyjny, referat personalny, kancelaria i registratura. Wydział ewidencji i ruchu ludności składał się z: referatu wojskowego i referatu kwaterunkowego. Wydział administracyjny – porządkowy stanowiły: referat przemysłowo – handlowy, referat sanitarny, referat porządku publicznego, referat aprowizacyjny. Wydział opieki społecznej. Wydział Finansowo – Gospodarczy tworzyły: referat majątkowy, referat budżetowy, referat gospodarczy, oddział podatkowy i główna kasa miejska. Wydział techniczno – budowlany stanowiły: oddział budownictwa miejskiego, oddział pomiarów i oddział nadzoru budowlanego. Urząd Stanu Cywilnego⁴⁹².

Również zadania burmistrza Ostrowa zostały uchwalone przez zarząd i obejmowały: sprawy kierowane do władz nadrzędnych i równorzędnych, sprawy o zasadniczym i szerszym

⁴⁸⁷ Dz. U. RP nr 1 z 1944r., poz. 1.

⁴⁸⁸ Dz. U. RP nr 3 z 1944 r., poz. 26.

⁴⁸⁹ K. Pawlak, W Polsce Ludowej. Stosunki prawno – ustrojowe i zmiany administracyjne, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 357.

⁴⁹⁰ J. Kuciński, Kształtowanie się PZPR – owskiej koncepcji rad narodowych jako terenowych organów jednolitej władzy państwowej, Przegląd Historyczny, t. LXX, z. 2, 1979, s. 201.

⁴⁹¹ Dz. U. RP nr 14 z 1944 r., poz. 74.

⁴⁹² APK, Akta miasta Ostrowa 1932 - 1950, sygn. 8, statut organizacyjny Zarządu Miejskiego miasta Ostrowa z 28 V 1946.

zasięgu, wyłaniające się ze spraw bieżących, sprawy majątkowe, budżetowe, gospodarcze i kasowe, ogłoszenia prasowe i zarządzenia publiczne, sprawy sporne, zażalenia i odwołania, wszelkie sprawy dotyczące Kolegialnego Zarządu Miejskiego i kierowane na posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej (MRN) oraz wykonywanie uchwał, sprawy personalne, uposażeniowe i dyscyplinarne, sprawy dotyczące organizacji i usprawnienia administracji, sprawy, które zostały przez niego przed opracowaniem zastrzeżone do jego decyzji, sprawy prowadzenia przedsiębiorstw i zakładów miejskich, reorganizacji i nadzoru nad nimi, sprawy, które z mocy obowiązujących ustaw i przepisów wymagały wyłącznej decyzji przełożonego gminy⁴⁹³.

Podstawy prawne dotyczące regulaminu działania MRN nie uległy zasadniczym zmianom w odniesieniu do okresu II RP. Wyjątek stanowiła wspomniana powyżej zasada o delegowaniu i kooptowaniu członków. Ich liczba w latach 1945 - 1950 wahała się od 32 do 40⁴⁹⁴. Przewodniczący i 5 osobowe Prezydium MRN nadzorowali działalność uchwałodawczą i kontrolną następujących komisji: Budżetowej, Finansowej, Podatkowej, Opieki Społecznej, Apropowizacyjnej, Szkolnej, Przemysłu i Handlu, Propagandy Kultury i Sztuki, Miejskich Zakładów Przemysłowych, Komisji Mieszkaniowej oraz deputacji – budowlanej, rzeźni miejskiej, kanalizacji i leśnej⁴⁹⁵.

Cezurą prawną okresu 1945 – 1950 była ustawa z dnia 20 III 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej⁴⁹⁶. Likwidowała ona nie tylko dualizm władzy administracyjnej rządowej i samorządowej⁴⁹⁷. Równolegle zlikwidowała podmiotowość prawną i gospodarczą samorządu terytorialnego⁴⁹⁸.

4.2. Proces kształtowania się władzy miejskiej w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1945 - 1950.

Pierwszą próbą tworzenia lokalnej władzy po okresie okupacji był wiec zwołany w Sali Teatru Miejskiego dnia 23 I 1945 r. o godz. 16, w celu zbadania nastrojów społeczeństwa wobec zbliżających się Rosjan i wybrania tymczasowych władz. Redaktor Mieczysław Urbanowicz przygotował treść odezwy do mieszkańców, wraz z Tadeuszem Karasińskim i Henrykiem Finke uzgodnili projekt utworzenia „Komitetu Obywatelskiego”. W skład pierwszych władz proponowali: Henryka Serwę na burmistrza, ppor. AK inż. Kazimierza Budę na dowódcę obrony miasta oraz ppor. AK Tadeusza Karasińskiego na komendanta milicji.

⁴⁹³ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 8, statut organizacyjny Zarządu Miejskiego.

⁴⁹⁴ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokoły MRN, t. 3.

⁴⁹⁵ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokół Rady Miejskiej, t. 1.

⁴⁹⁶ Dz. U. RP nr 14 z 1950 r., poz. 130.

⁴⁹⁷ Z. Janku, Przenikanie państwa do samorządu terytorialnego w okresie międzywojennym i po wyzwoleniu, Kronika Wielkopolski, t. 3 (56), 1990, s. 100 – 113.

⁴⁹⁸ S. Jankowiak, Wielkopolska w okresie stalinizmu (1948 – 1950), Poznań 1995, s.50.

Powołano również „Tymczasowy Komitet Miasta i Powiatu”. Była to pierwsza władza lokalna bez powiązań z Rządem Tymczasowym RP.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej 25 stycznia ukazał się Rozkaz Komendanta Wojennego miasta Ostrowa nr 1 (również w języku rosyjskim), który nakazywał urzędom i zakładom prowadzenie działalności. Wszystkim osobom cywilnym w terminie trzydniowym zdanie wszelkiej broni palnej, amunicji, sprzętu wojennego, sprzętu radiowego, stacji nadawczych i odbiorników radiowych. Oprócz spraw bezpieczeństwa, zaciemnienia, ogłoszenia godziny policyjnej nakazywał zarejestrowanie w komendanturze wszystkich drukarni, maszyn do pisanie, hektografów, powielaczy, szapirografów a także pieczęci towarzystw, organizacji, zakładów i urzędów⁴⁹⁹. Jak informował Głos Ostrowski, Półurzędowy Organ Polityczno – Społeczny: „Ratusz stał się ośrodkiem władzy, która zabezpieczała mienie państwowe, samorządowe i prywatne, która zabezpieczała ludności chleb codzienny i najpotrzebniejszą żywność, co napotkało na brak zapasów i na trudności z powodu palącego się jeszcze największego młyna. (...) W środę dnia 25 stycznia 1945 r. w godzinach popołudniowych przybył do Ostrowa mianowany przez Dowództwo Grupy Operacyjnej Sowieckiej Komendant Wojenny na miasto i powiat ostrowski, major Feczyn i obrał sobie na siedzibę gmach Starostwa Powiatowego przy ul. Wrocławskiej 22. Na murach domów, słupach i miejscach ogłoszeniowych ukazał się rozkaz nr 1 Komendanta Wojennego, który w 11 paragrafach uregulował sposób postępowania ludności. (...) W tym samym dniu zwołał do siebie przedstawicieli partii politycznych, omawiając z nimi całokształt zagadnień administracji wojskowej i cywilnej”⁵⁰⁰.

W dniu 26 stycznia zostali wezwani do wojennego komendanta miasta mjr Aleksandra Wasiliewicza Fieczina, dowódcy poszczególnych oddziałów obrony. Komendant wyraził pełne uznanie za ich postawę wobec Niemców. Stwierdził również, że dotąd nigdzie nie spotkał się z taką sytuacją, aby całe miasto było tak zabezpieczone i nie miało przerwy w dostawach wody i prądu, po czym wezwał pododdziały do złożenia broni i aparatów radiowych w dniu 27 stycznia o godz. 12⁵⁰¹.

Równocześnie prowadzono pierwsze rozmowy w sprawie utworzenia organów władzy samorządowej akceptowanych przez komendanta wojennego. Nastąpiło to w dniu 29 stycznia, kiedy powołano jako starostę Władysława Sawickiego z PPS i burmistrza Idziego Zemskiego z PPS. Desygnowany przez Delegaturę Rządu burmistrz H. Serwa został pozbawiony stanowiska. Ponieważ nie zezwolono na odbudowę najsilniejszego przed wojną w regionie ugrupowania – Stronnictwa Narodowego, decydujący wpływ na tworzenie władzy

⁴⁹⁹ MMOW, rozkaz Komendanta Wojennego miasta Ostrów nr 1.

⁵⁰⁰ Głos Ostrowski, nr 4 z 27 I 1946.

⁵⁰¹ J. Pietrzak, J. Szulczyk, W Polsce Ludowej, w: WSEN..., s. 61; W. Grabowski, Rozwój społeczno – gospodarczy Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 - 1980, w: Ostrowski sejmik kulturalny. Wybrane zagadnienia tematyczne, Ostrów Wielkopolski 1988, s. 20; E. Serwański, W latach okupacji, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 345; L. Misiek, Działania ..., s. 97.

lokalnej, po wkroczeniu Armii Czerwonej do miasta, mieli członkowie PPS. Już 23 stycznia reaktywowano działalność partii socjalistycznej w Ostrowie, która dysponowała największym poparciem środowiska robotniczego a zwłaszcza kolejarzy. Wspierana była przez Związki Zawodowe (Związek Kolejarzy liczył około 6000 członków)⁵⁰². Liczebność PPS ocenia się na 1600 członków w powiecie, gdy tymczasem rozpoczynająca działalność 19 lutego PPR liczyła w mieście 75 członków (166 w powiecie). Część mieszkańców myliła PPR z przedwojenną NPR i podobnie jak to było w Poznaniu, zapisywała się do partii komunistycznej. Do komitetu w Ostrowie delegowano również działaczy, którzy pochodzili z innych regionów np. Franciszka Dziągwę z Małopolski czy Stanisława Starosławskiego z Kalisza⁵⁰³. Okoliczności, w jakich doszło do powołania rady miejskiej relacjonował Stanisław Suda, działacz PPS: „W połowie lutego wizytował Ostrów vice Wojewoda Poznański Bigoś. Przeprowadził on rozmowę z burmistrzem, jego zastępcą, starostą i prezesem PPS, poczem zwrócił się do mnie z prośbą, abym zorganizował Miejską Radę Narodową. Oświadczył, że daje mnie osobiste pełnomocnictwo do zorganizowania Miejskiej R. N. Wręczył mi Zarządzenie Ministerstwa i instrukcje dotyczące składu MRN i sposobu przeprowadzenia tej akcji”⁵⁰⁴.

Pierwsze posiedzenie Tymczasowej Miejskiej Rady Narodowej odbyło się 21 lutego, w udekorowanej sali ratusza o godz. 16. Obecni byli zaproszeni: komendant wojenny mjr A. W. Fiecin, starosta powiatowy Władysław Sawicki, pełnomocnik Rządu Tymczasowego do spraw wojennych świadczeń rzeczowych i burmistrz Idzi Zemski. W pierwszej od zakończenia wojny sesji uczestniczyło 32 radnych. W skład rady wchodził: Ignacy Bilski (PPR, kierownik robót PKP), Wojciech Witczak (PPR), Stefan Sznura (PPS, malarz), Alfons Gdyra (PPR), Wacław Rogalewski (PPR, nauczyciel ze średnim wykształceniem), Ludwik Sobiś (PPS, malarz), Jan Stefaniak (PPS, stelmach), Franciszek Prusiński, Józef Kulczewski (PPR), Franciszek Heidt (PPS, kolejarz), Adam Chrościński (PPR, prokurator), Leon Karasiewicz (ślusarz), Serafin Zając, Józef Karliński (PPS, mistrz ślusarski), Władysław Marcinkowski (Zw. Zawodowe, rzeźnik), Franciszek Marszałek (PPS, zecer), Władysław Juszcak (PPR), Józef Szcześniak, Aniela Sawicka (PPS), Stanisław Suda (PPS), Jakub Jasiczek, Józef Jurkiewicz (PPS), Wincenty Franc (PPS, ślusarz), Adam Ludwiczak, Andrzej Piasek (PPR, ślusarz), Andrzej Sacha (PPR, rzeźbiarz), Stefan Ostrowicz, Helena Szuszkiewicz (Związek Nauczycielstwa Polskiego, nauczycielka), Józef Pawłowski (PPR, stolarz) i Czesław Szymański (bezpartyjny). W ogólnym zestawieniu liczba mandatów wynosiła: 16 dla PPS, 9 dla PPR i 7 dla radnych bezpartyjnych⁵⁰⁵. Rada została zdominowana przez członków PPS. Starosta w sprawozdaniu do Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, informował o nowym podziale mandatów: „Teren powiatu ostrowskiego został przez zwycięskie wojska Radzieckie wyswobodzony 23 I 1945 r.

⁵⁰² K. Pawlak, W Polsce Ludowej ..., s. 354.

⁵⁰³ W. Chojnicki, K. Szymański, Początki i rozwój PPR w Ostrowie Wielkopolskim i powiecie ostrowskim, w: Kształtowanie Władzy Ludowej w Ostrowskiem w latach 1945 – 1949, Ostrów Wielkopolski b. r. w., s. 16.

⁵⁰⁴ S. Suda, Powstanie Władzy Ludowej oraz Organizacji Społecznych w Ostrowie Wlkp. w okresie 1945 r., w: Z. K. Jeżewski red., Ostrowskie „ELEUSIS” 1939 - 1945, Ostrów Wielkopolski 2007, s. 221-233.

⁵⁰⁵ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz Rady Miejskiej, posiedzenie z dn. 21 II 1945.

Z tą chwilą przystąpiło obywatelstwo miasta Ostrowa do tworzenia zrębów władzy samorządowej i państwowej. Na czoło w tych poczynaniach wysunęła się Polska Partia Socjalistyczna, której czołowi działacze i osobistości objęły ster władzy miasta. (...) Jako jedna z pierwszych organizacji społecznych rozpoczęło działalność Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego w Ostrowie”⁵⁰⁶.

Zebrani na pierwszym posiedzeniu radni przystąpili do wyboru prezydium oraz komisji. Przewodniczącym MRN został wybrany Stanisław Suda z PPS, zastępcą Kazimierz Niespodziany również z PPS, natomiast członkami zostali: Helena Szuszkiewicz ze Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz Alfons Gdyra i Ignacy Bilski z PPR. Utworzono stałe komisje zajmujące się działalnością statutową, zaczynając od najważniejszej budżetowej a kończąc na komisji leśnej. Jeden z pierwszych wniosków, przyjęty jednogłośnie, dotyczył zaciągnięcia kredytu na zakup 1600 ławek, 20 tablic oraz wieszaków w szkołach powszechnych im. Królowej Jadwigi i Marii Konopnickiej. Zgłoszono również wnioski dotyczące nazewnictwa ulic Sportowej, Wolności i na prośbę radnych PPS o nadanie reprezentacyjnej ulicy miasta nazwy Armii Czerwonej (ul. Raszkowska).

Na członków magistratu wybrano: burmistrza Idziego Zemskiego, wiceburmistrza Stanisława Sudę, Ignacego Cala, Franciszka Marszałka (wszyscy z PPS) i Mieczysława Kaczmarka (PPR)⁵⁰⁷. Organ władzy wykonawczej samorządu również kontrolowali członkowie PPS⁵⁰⁸.

W dniu 25 lutego opublikowano obwieszczenie Pełnomocnika Rządu RP dla województwa poznańskiego w sprawie powołania rad narodowych, w którym wyznaczono czas ukonstytuowania rad na połowę marca 1945 r. W zmienionych okolicznościach dnia 12 III 1945 r. odbyło się drugie posiedzenie MRN z udziałem 30 radnych. Przed obradami zebrała się 9 marca Komisja Porozumiewawcza PPR i PPS. „Na posiedzeniu obecni byli z ramienia PPR towarzysze Bilski, Kulczewski, Starostawski, Dziągwa i Cichy z ramienia PPS towarzysze Niespodziany, Błaszczyk, Sobiś, Sznura, przedstawiciel Rad Narodowych w Ostrowie tow. Suda, Starosta tow. Sawicki i Burmistrz Zemski. (...) tow. Sznura, który był tylko dwa dni w

⁵⁰⁶ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 35, sprawozdanie sytuacyjne z życia stronnictw i partii z dn. 19 IV 1945.

⁵⁰⁷ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 21 II 1945.

⁵⁰⁸ Pierwszy po II wojnie burmistrz miasta Ostrowa - Idzi Zemski urodził się 20 VIII 1899 r. w Wilhelmsburgu w Niemczech w rodzinie emigrantów zarobkowych; ojciec również Idzi, matka z domu Kopras. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Służbę wojskową odbywał jako poborowy w latach 1919 -1921, a następnie zmobilizowany w stopniu szeregowca brał udział w wojnie obronnej 1939 r. Ukończył naukę zawodu i pracował jako ślusarz w warsztatach wagonowych, gdzie jako aktywny działacz PPS został zwolniony. Następnie został przyjęty do pracy w firmie Karla Nasarka. W okresie 1921 - 1939 działał w Związku Zawodowym Kolejarzy, był zastępcą przew. Zarządu PPS w Ostrowie, współtworzył także Organizację Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (OM TUR). W czasie okupacji niemieckiej działał w tajnej organizacji PPS. Po wojnie pełnił funkcję burmistrza (od 29 stycznia 1945 r.), wybrany przez MRN 12 marca 1945 r. sprawował urząd przez 3 lata do wydzielenia miasta Ostrowa w 1948 r. Pochodził z rodziny katolickiej, był żonaty i miał troje dzieci: Halinę, Henryka i Genowefę. APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 12, wybór burmistrza prezydenta i jego zastępców. Wniosek o przyjęcie w poczet pracowników Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego z dn. 12 III 1945.

Milicji jako Komendant scharakteryzował pracę Milicji, i mówił by tę całą Milicję przegonić i postawić Milicję z ludzi zaufanych i Partyjnych, by Partia była za swych ludzi odpowiedzialna. (...) Po krótkiej dyskusji wystawiono z ramienia PPS tow. Zemskiego z ramienia PPR tow. Starosławskiego na Burmistrza. Na zastępcę nie stawiono kandydatów, gdyż uzgodniono się, który z nich dostanie więcej głosów będzie burmistrzem, a mniej – zastępcą. Na członków Magistratu byli kandydaci z PPS Cal Ignacy z PPR Kaczmarek Mieczysław i Kazimierz Michał⁵⁰⁹.

Druga sesja MRN rozpoczęła się od protestu klubu radnych PPR i przystąpiono do ponownego wyboru burmistrza. Został nim wybrany Idzi Zemski, wiceburmistrzem Ignacy Cal, a trzema ławnikami magistratu (po tajnym głosowaniu) zostali: Leon Karasiewicz (PPS), Mieczysław Kaczmarek (PPR) i Stanisław Cieluch (PPS). Konflikt jaki wystąpił przy obsadzie magistratu, rozpoczynał okres rywalizacji we władzach samorządowych między przedstawicielami PPS i PPR. Radny Wojciech Witczak z PPR złożył oświadczenie w sprawie obsadzania Rady Narodowej przez osoby nie reprezentujące żadnego z istniejących ugrupowań politycznych oraz zaznaczyć: „z ubolewaniem stwierdzamy, że w obecnej chwili, gdzie jedność klasy robotniczej jest tak bardzo pożądana, PPS swym przeciągnięciem jedność tę rozbija, wobec czego współpraca na terenie Rady miasta Ostrowa między PPS a PPR jest na razie nie do przyjęcia”⁵¹⁰. Na znak protestu członkowie klubu radnych PPR opuścili salę obrad w osobach: Bilski Ignacy, Kluczewski Józef, Juszczak Władysław, Witczak Wojciech, Pawłowski Józef, Piasek Andrzej, Łuczak Adam, Szcześniak Józef, Szymański Czesław. Ponieważ po opuszczeniu sesji plenarnej zostało jeszcze 19 radnych, którzy stanowili quorum, przewodniczący zarządził dalsze obrady. Obejmowały one tematy gospodarcze związane z przejmowaniem mienia niemieckiego, aprowizację, zatwierdzenie opłat za prąd, gaz i wodę (wymianę marek niemieckich na złote). Na zakończenie posiedzenia radni PPS złożyli oświadczenie, w którym stwierdzili, że głosowanie odbyło się legalnie i zgodnie z ustawą o radach narodowych oraz że Rada Narodowa uważa za bezpodstawne i szkodliwe dla samorządu oraz noszące cechy antydemokratyczne, odpowiadające dawnemu liberum veto, poczynania radnych z klubu PPR.

Kolejna zmiana układu sił politycznych w radzie miejskiej nastąpiła na V posiedzeniu w dniu 1 VI 1945 r. Poprzedziły ją wydarzenia związane z kończącą się wojną i wznowieniem działalności przez Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), które reprezentowali Wojciech Mocek, Stanisław Grzelak, adwokat Piotr Moś i Ludwik Biegański oraz Stronnictwo Demokratyczne kierowane przez prezesa Stefana Płończaka a następnie M. Urbanowicza (SD). PSL liczyło wówczas około 300 członków a SD 500⁵¹¹. W okresie między wyzwoleniem miasta (23 stycznia 1945 r.) a zakończeniem wojny (9 maja 1945 r.) władza samorządowa uczestniczyła w sporadycznie organizowanych konferencjach przedstawicieli Komendy Wojennej, władz

⁵⁰⁹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 12, posiedzenie Komisji Porozumiewawczej z dn. 9 III 1945.

⁵¹⁰ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 12 III 1945.

⁵¹¹ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 35, pismo starosty ostrowskiego z dn. 19 IV 1945.

powiatowych oraz reprezentantów handlu, zakładów usługowych i przedstawicieli rzemiosła w Sali Teatru Miejskiego lub budynku Komendy Wojennej. „...usuwały przeszkody natury technicznej i umożliwiały wzmóc znacznie ruch handlowy. Wprawdzie był zapewniony chleb codzienny i dzięki systemowi kartkowemu sprawiedliwy jego rozdział. Odczuwał się zawsze brak tłuszczów i mięsa, których większość ludności pracującej, nie mogła z swych szczupłych zarobków po cenach wolnorynkowych nabyć”⁵¹². Oprócz występowania trudności aprowizacyjnych o głównym problemie przed którym stały organy administracji terenowej informował Referat Śledczy w Ostrowie w sprawozdaniu z dn. 30 IV 1945 r. do Komendy Wojewódzkiej MO: „W nocy z 29/30 IV 1945 zarządził komendant wojenny miasta Ostrowa obławę za poborowymi, którzy uchylają się od obowiązku wojskowego. W tym celu delegowano milicjantów z komendy Pow. MO oraz członków partii PPS, PPR i ZWM. Wymienieni zamiast wykonać swoje zadanie, dopuszczali się na tutejszej ludności bezprawia, dokonując rewizji domowych, rzekomo w poszukiwaniu broni, zabierając ludności aparaty fotograficzne i inne przedmioty nie podlegające żadnym zakazom i przy tej okazji plądrując mieszkania. Ludność polska jest rozzarowana podobnymi wypadkami, z jakimi musi się spotykać czy to ze strony wojsk sowieckich czy też polskich żołnierzy względnie członków partii, po oswobodzeniu nas przez wojska sowieckie i polskie nie zaznając choć w małej mierze spokoju”⁵¹³. Nastroje niezadowolenia wobec organów władzy administracyjnej i komendantury wojennej, jakie występowały wśród części społeczeństwa, doprowadziły pośrednio do kontynuowania konspiracyjnej działalności wojskowej. Na bazie struktur AK w Ostrowie dnia 10 V 1945 r. ppłk Andrzej Rzewuski ps. Hańcza, powołał Sztab Dowodzenia Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochotniczej Warta. Głównym celem sztabu było udzielanie pomocy byłym członkom AK, represjonowanym przez funkcjonariuszy NKWD i UB. Do wiosny 1946 r. Ostrów stanowił siedzibę Inspektoratu, Obwodu i Komendy Miasta WSGO „Warta”⁵¹⁴.

Po zakończeniu II wojny do miasta wkroczyły oddziały Wojska Polskiego. Była to powracająca w dniu 25 maja z frontu II dywizja artylerii dowodzona przez gen. Benedykta Nesterowicza. Wojska: „...były przyjmowane przez Starostę Powiatowego, Burmistrza, Przedstawicieli Partii Politycznych i miejscowe społeczeństwo. Nastrój był podniosły i przybrał charakter Święta Narodowego”⁵¹⁵.

Wymienione wydarzenia doprowadziły do dalszych zmian w składzie rady miejskiej na wspomnianym wcześniej V posiedzeniu w dniu 1 VI 1945 r. Po ustąpieniu radnych z PPS i powołaniu do wojska Alfonsa Gdery, wybrani zostali nowi: Czesław Bartczak, Jan Kopeć ze Związku Walki Młodych oraz działacze Stronnictwa Demokratycznego, Mieczysław

⁵¹² Głos Ostrowski, nr 35 z 2 II 1946.

⁵¹³ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn. 35, sprawozdanie sytuacyjne z 30 IV 1945.

⁵¹⁴ Agnieszka Łuczak, Rozpracowanie Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochotniczej „Warta” przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu, Pamięć i Sprawiedliwość, nr 1, 2004.

⁵¹⁵ Głos Ostrowski, nr 1 z 10 VI 1945.

Urbanowicz i Bogdan Biliński⁵¹⁶. Każde posiedzenie rady miejskiej w drugiej połowie 1945 r. zaczynało się od rezygnacji dotychczasowych i kooptacji nowych radnych. Świadczyło to o tworzeniu się partii i stronnictw politycznych na terenie miasta i miało wpływ na prace samorządu. Na skutek kooptacji radnych, od wymienionego piątego posiedzenia do dwunastego w dniu 29 XII 1945 r. układ sił politycznych przedstawiał się następująco: PPS – 14 radnych, PPR – 9, SD – 4, PSL - 2 i bezpartyjnych – 3⁵¹⁷. Zmiany stanowiły następstwo wyboru radnych z SD i PSL.

Powrót w połowie 1945 r. Stanisława Mikołajczyka z emigracji i utworzenie w sierpniu Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) jako partii opozycyjnej, znalazły wyraźne odbicie w układzie politycznym w radzie miejskiej. Na ósmym posiedzeniu w dn. 21 VIII 1945 r. odbyło się ślubowanie 3 nowych radnych – Tadeusza Ganczarczyka z PPS i Piotra Mosia z PSL oraz Ludwika Biegańskiego z PSL znanego restauratora. Uczestniczyli w posiedzeniach sesyjnych do czasu złożenia rezygnacji 10 VIII 1946 r. na skutek oskarżeń i nacisków politycznych związanych z referendum⁵¹⁸. Należy zaznaczyć, że udział przedstawicieli PSL i SD w pracach rady wpłynął na podniesienie jej merytorycznego poziomu (zwłaszcza w sprawach gospodarczych), partie desygnowały kandydatów z wykształceniem wyższym i średnim.

Pomimo pojawienia się nowych stronnictw w składzie rady, występował spór personalny między przedstawicielami PPS i PPR. W następstwie zatwierdzenia burmistrza i wiceburmistrza przez Wojewodę Poznańskiego 16 VIII 1945 r., radni PPR zażądali przeprowadzenia ponownych wyborów. W cztery dni później wystosowali pismo do Prezydium MRN domagające się zawieszenia procedury „wprowadzenia w urząd” burmistrza Zemskiego oraz wiceburmistrza Cala, ponieważ zostało złamane porozumienie. Członkowie Komitetu Powiatowy PPR apelowali: „Polska Partia robotnicza drogą służbową odwołuje się do Ministra Administracji Publicznej o spowodowanie rewizji zarządzenia Wojewody Poznańskiego Dr Widy – Wirskiego zatwierdzającego wybór prezydenta”⁵¹⁹.

W połowie 1945 r. ujawniła się w Ostrowie mieście opozycja nielegalna - zbrojne podziemie niepodległościowe. Aktywną działalność rozpoczęła po wyjeździe komendatury wojennej i odegrała największy wpływ na funkcjonowanie rady miejskiej od czerwca do października 1945 r. Najliczniejszym oddziałem było ugrupowanie „Błyska”, które liczyło od 60 do 120 żołnierzy. Pod tym pseudonimem prowadził konspiracyjną działalność Jan Kempieński, syn rolnika ze wsi Jaskółki (powiat Ostrów), oficer ZWZ - AK wyszkolony na Lubelszczyźnie i skierowany do dyspozycji Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochotniczej

⁵¹⁶ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 1 VI 1945.

⁵¹⁷ J. Pietrzak, J. Szulczyk, W Polsce Ludowej, w: WSEN..., s. 61.

⁵¹⁸ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 13, spisy członków MRN.

⁵¹⁹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 12, wybór burmistrza prezydenta i jego zastępców. Pismo PPR z dn. 20 VIII 1945.

„Warta”⁵²⁰. Aresztowany w grudniu 1945 r. w Poznaniu i w pół roku później skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy na karę śmierci⁵²¹. Akcje militarne i działalność prewencyjna oddziału zmierzały do: zdyskredytowania nowych organów władzy administracyjnej – członków rad narodowych, zwalczania funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa, MO, żołnierzy jednostek KBW, NKWD oraz aktywistów PPR i ZWM⁵²². Takiemu celowi służył atak na Gminną Radę i Komunalną Kasę Oszczędności – Ostrów Wielkopolski oddział w Odolanowie, skąd zabrano 60 000 złotych. Odbierano zagrabiony przez Armię Czerwoną majątek, m.in. było które następnie rozdawano rolnikom⁵²³. Egzekwowanie wyroku sądowego wobec Stanisława Sudy - przewodniczącego MRN w Ostrowie, relacjonował żołnierz oddziału „Błyska” Jan Kurdwanowski: „...Siuda podniósł się z klęczek i rażno wypełnił polecenie. Zauważyłem na jego twarzy błysk radości czy ulgi – zrozumiał, że nie będzie zastrzelony. Jeden z chłopaków wyrecytował wyrok, tak jak go >>Błysk<< nauczył, tyle że krócej: W imieniu Polski, za zdradę zostałeś skazany na pięćdziesiąt kijów na dupę. Jak się nie poprawisz, to znów przyjdziemy. Wypnij się!”⁵²⁴. Oddział oprócz akcji odwetowych na banki, gorzelnie i mleczarnie, egzekwował wyroki śmierci na działaczach PPR. Zbiorowy wyrok wykonano 6 X 1945 r. w Krzywosądowie na trzech członkach PPR, którzy wracali ze Zjazdu Aktywistów Wojewódzkich z Poznania. Jednym z działaczy, był Florian Stelmaszyk radny dokooptowany ze ZWM w dniu 25 września⁵²⁵.

Na tle rywalizacji politycznej w drugiej połowie 1945 r. występował problem braku żywności w mieście. Referent z Komisji Aproprowizacyjnej na dziesiątym posiedzeniu w dniu 27 października informował radnych: „...że, poza przydziałem chleba, można na karty żywnościowe otrzymać jeszcze ocet i sól, które jak wiadomo nie są artykułami podstawowymi”⁵²⁶.

W trakcie 13 posiedzenia MRN, dn. 7 stycznia 1946 r. zaprzysiężony został radny ze Stronnictwa Pracy (SP) dr Tadeusz Michejda. Reprezentował kolejne stronnictwo, które przystąpiło do pracy w organach władzy samorządowej. SP wznowiło działalność pod koniec 1945 r. Działało głównie na terenie miasta, liczyło od 185 do 230 członków i nie weszło w skład Bloku Stronnictw Demokratycznych⁵²⁷. Nowo dokooptowany poseł z SP: ...w krótkim przemówieniu uwypuklił znaczenie Rad Narodowych w dziele odbudowy zrujnowanego przez okupanta życia państwowego, podkreślając, że jedynie solidarność i porozumienie

⁵²⁰ Niepokorni 1945-1956. Materiał zebrał i opracował Jurand Piotrowski na podstawie dokumentów byłych Sądów Wojskowych. Związek Więźniów Politycznych i Represjonowanych Okresu Stalinowskiego, Kalisz 2000, s. 28.

⁵²¹ W. Handke, Wielkopolska niezłomna. Żołnierze WSGO „Warta” 1945 – 1946, Warszawa 2014, s. 207.

⁵²² 40 lat SB i MO w walce o ład i bezpieczeństwo na Ziemi Kaliskiej, red. C. Mojsiewicz, Kalisz 1984, s.51; K. Pawlak, W Polsce Ludowej ..., s. 360.

⁵²³ Zob. E. Baran, II wojna w Raszkowie (1939 – 1945), w: Raszków na przestrzeni wieków, red. G. Kucharski i J. Bartczak, Raszków 2010.

⁵²⁴ J. Kurdwanowski, Z „Błyskiem”, Karta nr 11, 1993.

⁵²⁵ W. Chojnicki, K. Szymański, Początki i rozwój PPR ..., s. 16.

⁵²⁶ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 27 X 1945.

⁵²⁷ K. Pawlak, W Polsce Ludowej ..., s. 358.

przedstawicieli poszczególnych stronnictw politycznych – stać się może jedynie podstawą odbudowy kraju na wszystkich odcinkach życia gospodarczego”⁵²⁸. Radny jednocześnie zadeklarował współpracę z PPS i PPR. Tadeusz Michejda równocześnie kandydował na deputowanego Krajowej Rady Narodowej. Liczebność radnych SP wahała się od 1 - 2 w 1946 r. do 4 w latach 1948 – 1949. Stronnictwo nie wywierało dużego wpływu na prace rady miejskiej. Radni stronnictwa zarzucali w oświadczeniu wygłoszonym na XVI posiedzeniu w dniu 29 kwietnia 1946 r., marginalizację klubu: „Stronnictwo Pracy, jakkolwiek dopuszczone do współpracy ze znacznym opóźnieniem, kierować się będzie dobrem warstw pracujących (...) przyznana SP ilość mandatów jest zbyt mała w porównaniu z wpływami Stronnictwa i licznym stanem członków na terenie tutejszym”⁵²⁹. Było to ostatnie stronnictwo polityczne, które przystąpiło do pracy w MRN po II wojnie.

W 1946 r. największymi wpływami w radzie miejskiej dysponowało 18 radnych PPS. Również Prezydium MRN według spisu członków z dn. 17 maja 1946 r. obsadzone było przez PPS: Czesław Bartczak - przewodniczący, Kazimierz Niespodziany i Helena Szuszkiewicz - członkowie. Oprócz nich zasiadali Wacław Rogalewski (PPR) i Mieczysław Urbanowicz (SD). Skład rady miejskiej przedstawiał się pod względem politycznym następująco: PPS – 8 mandatów, PPR – 8, SD – 4, PSL - 2, SL - 1, ZWM - 1, OM TUR - 1, Powiatowa Rada Związków Zawodowych – 2 i bezpartyjni – 5 mandatów⁵³⁰. Liczba radnych uległa zwiększeniu na XVI posiedzeniu dn. 29 kwietnia 1946 r. z 32 do 38 na podstawie art. 1 pkt. 4 noweli z dnia 3 stycznia 1946 r. o zakresie działania i organizacji rad narodowych⁵³¹. W wyniku kooptacji skład rady powiększył się o 6 nowych radnych: Stefana Niezgódzkiego z SP, Stanisława Morissona z Powiatowej Rady Zw. Zawodowych, Stefana Biegalskiego z Towarzystwa Kupców, Stanisława Kołeczko z Polskiego Związku byłych Więźniów Politycznych oraz 2 niezrzeszonych – Michała Olejnika i Juliana Szczygielskiego, adwokata⁵³².

Ważnym sprawdzianem poparcia dla nowych władz było przeprowadzenie referendum ludowego w czerwcu 1946 r. Poprzedzone zostało wiecami oraz manifestacjami z udziałem działaczy partyjnych (PPS i PPR), przedstawicieli administracji państwowej, wojska i samorządu. W zmasowanej kampanii propagandowej władze komunistyczne wykorzystały m.in. pokazową rozprawę jaka odbyła się przed Wojewódzkim Sądem Rejonowym w Poznaniu. W dniu 4 V 1946 r. zapadł wyrok w sprawie żołnierzy i współpracowników WSGO „Warta”, którymi dowodził porucznik Jan Kempieński ps. „Błysk”. Poznański dziennik „Wola Ludu” zamieszczał krzykliwe tytuły: „Sensacyjny proces >>Błyska<<. Wśród 25 oskarżonych – dwóch członków PSL”⁵³³. W Ostrowie: „... Największa manifestacja odbyła się w dniu 19 czerwca przed ratuszem z inicjatywy i pod przewodnictwem organizacyjnym PPR. (...) Wiec

⁵²⁸ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie dn. 7 I 1946.

⁵²⁹ Tamże.

⁵³⁰ W. Chojnicki, K. Szymański, Początki i rozwój PPR ..., s. 19.

⁵³¹ Dz. U. RP nr 3 z 1946 r., poz. 19.

⁵³² APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie dn. 29 IV 1946.

⁵³³ Wola Ludu z 1 V 1946, cyt. za. W. Handke, Wielkopolska niezłomna ..., s. 66.

otworzył I sekretarz Komitetu Powiatowego Jan Wielgosz, który w krótkim wstępnym przemówieniu podkreślił znaczenie referendum, w którym cały naród polski ma ustosunkować się do postawionych przez Rząd Jedności Narodowej pytań, odzwierciedlających przemiany społeczno – ustrojowe, jakie zaszły w naszym kraju”⁵³⁴. Wystąpienia poparto zmasowaną agitacją, a miasto zostało zarzucone materiałami propagandowymi w postaci ponad 58 tysięcy broszur, ulotek, afiszy, sloganów i plakatów. Ostrów Wlkp. podzielono na 12 obwodów, w których przewodniczącymi komisji byli w większości radni oraz działacze PPS i PPR (w 6 obwodach). Tylko jeden członek PSL sprawował funkcję przewodniczącego komisji obwodowej, adwokat Piotr Moś w okręgu nr 6⁵³⁵.

O przebiegu referendum w mieście częściowo dowiadujemy się z Głosu Ostrowskiego Półurzędowego Organu Polityczno – Społecznego, który był redagowany przez radnego z SD Mieczysława Urbanowicza. „Już od samego rana uprawnieni do głosowania udawali się do lokali referendum, aby złożyć swój głos. W większości obwodów – do południa złożyło przeszło 50 % uprawnionych swoje kartki w urnach. Komisje działały sprawnie, porządek był wzorowy. Nie doszło do żadnego incydentu. Jedynie w obwodzie I – wszym, którego lokal znajdował się w ratuszu, ogonki chcących głosować były widoczne cały dzień. (...) Ogółem uprawnionych w 12 obwodach Ostrowa: 21 595, głosowało 17 860”⁵³⁶. Frekwencja w mieście wyniosła 83 proc. i była niższa niż w powiecie (91 proc.). Na kluczowe pierwsze pytanie w Ostrowie i powiecie oddano zgodnie z zaleceniami PSL (za zniesieniem Senatu) 46,39 proc. głosów (wobec 53,56 proc. w województwie poznańskim)⁵³⁷ i 32 proc. w Polsce⁵³⁸. Wg oficjalnych wyników głosowanie ludowe w Ostrowie wygrał Rząd Jedności Narodowej.

Po referendum na najbliższym posiedzeniu MRN w formie protestu przeciwko fałszerstwom i manipulacjom jakie wystąpiły przy liczeniu głosów, rezygnację złożył Ludwik Biegański z PSL (zastąpił go Wojciech Sikora). Natomiast klub radnych PPR w związku z toczącą się „walką o utrwalenie granicy zachodniej” (jedno z pytań w głosowaniu ludowym) wystosował rezolucję: „...jeszcze nie przebrzmiały echa mów p. Churchilla i p. Bevina, które

⁵³⁴ Z. Jakubowski, Z działalności ostrowskiej PPR w referendum i wyborach do Sejmu w latach 1946 -1947, w: Kształtowanie Władzy Ludowej w Ostrowskiem w latach 1945 – 1949, Ostrów Wielkopolski b. r. w., s. 86.

⁵³⁵ Tamże, s. 84.

⁵³⁶ Głos Ostrowski, nr 27 z 7 VII 1946.

⁵³⁷ J. Zasada, Referendum w województwie poznańskim 30 VI 1946, Poznań 1971, tab. 7.

⁵³⁸ M. P. nr 61, poz. 115; A. Choniawko, Stosunki polityczne w Wielkopolsce 1945 - 1950, Poznań 1980; C. Osękowski, Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce, Warszawa 2000. C. Osękowski podaje mało reprezentatywne i przybliżone dane na podstawie zachowanych protokołów z Małopolski. Na pierwsze pytanie (zniesienie Senatu) tak udzieliło odpowiedzi 26,9 proc., nie 73,1 proc., na drugie (reforma rolna i nacjonalizacja przemysłu) tak odpowiedziało 42,0 proc., nie 58 proc., na trzecie (granica na Odrze i Nysie Łużyckiej) tak udzieliło odpowiedzi 66,9 proc., nie 33,1 proc. Wg wyników ogłoszonych przez Komisję Generalną na pierwsze pytanie twierdząco odpowiedziało 68,2 proc., na drugie – 77,3 proc. , na trzecie – 91,4 proc. Wyniki te nie odpowiadały prawdzie. Zob. A. Albert (W. Roszkowski), Najnowsza historia Polski 1914 – 1993, t. 2, Londyn 1994, s. 55.

wzmogły tylko butę germańską, a u Polaków wywołały protestujący odzew na ataki, na nasze granice zachodnie, a tu znowu minister spraw zagranicznych USA p. Byrnes ponawia zakusy na nasze Ziemie Odzyskane. (...) MRN dołącza się w związku z powyższym do protestu całej Polski i podkreśla z uznaniem stanowisko ZSRR, wyrażone ustami ministra spraw zagranicznych p. Mołotowa, (...) , że oparci o sojusz z ZSRR możemy być pewni swych granic zachodnich”⁵³⁹. O nastrojach społecznych jakie występowały wśród części mieszkańców dowiadujemy się pośrednio na podstawie wniosku zgłoszonego przez klub PPS. Dotyczył on faktu profanacji grobów żołnierzy Armii Czerwonej, w dniu 22 lipca 1946 r. w Ostrowie, dokonanej przez nieznanych sprawców.

Do kolejnych zmian personalnych w MRN w 1946 r. doszło na XXI posiedzeniu dn. 25 października, kiedy (zgodnie z uchwałą MRN z dnia 24 września 1946 r.) nastąpił wybór 3 nowych członków powiększonego składu zarządu. W ten sposób do Zarządu Miejskiego zostali dokooptowani: drugi radny z PPR (Ignacy Bilski) i po jednym, z SD (Stefan Płończak) oraz z SP (Ludwik Jędrzejak). Przewagą w zarządzie dysponowała nadal PPS mając 4 członków. Tuż przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego, wybrano nowego przewodniczącego MRN na XXIV posiedzeniu w dniu 23 grudnia. W miejsce przeniesionego do Poznania dotychczasowego przewodniczącego Czesława Bartczaka (PPS), wybrany został ilością 20 głosów Kazimierz Niespodziany (PPS) a jego zastępcą został Andrzej Sacha (PPR)⁵⁴⁰.

Dopiero wybory do Sejmu Ustawodawczego przeprowadzone w styczniu 1947 r. wywarły zdecydowany wpływ na charakter prac i skład MRN. Poprzedzone zostały propagandowymi wiecami, spośród których największy zwołano 15 grudnia 1946 r. w Sali Teatru Miejskiego z udziałem 700 osób. Okolicznościowy referat wygłosił wiceprezydent Poznania, Antoni Drabowicz z PPS. Rozmówcy reprezentujący Blok Stronnictw Demokratycznych wskazywali na doniosłość aktu wyborów i wzywali do głosowania na listę nr 3⁵⁴¹. Miasto i powiat ostrowski weszły w skład 35 okręgu wyborczego, obejmującego Kalisz i powiaty: kaliski, jarociński, kępiński, kolski, koniński, krotoszyński oraz turecki. Wykrojenie okręgu z ośrodkiem PPR i PPS w Kaliszu oraz PPS w Ostrowie miało swoje odniesienie w podziale funkcji w komisjach obwodowych. Zestawienie ilościowe wykazało, że 95 % obsady personalnej w komisjach zagwarantowano dla działaczy PPR i PPS. Na 160 miejsc w komisjach, 152 obsadziły te dwie partie⁵⁴². Równocześnie w okręgu nr 35 przed wyborami została unieważniona lista PSL, pod pretekstem powiązań członków stronnictwa z podziemiem niepodległościowym. W 1947 r. w powiecie ostrowskim działało kilka oddziałów i grup zbrojnych: Drzymały II (40 członków), Szerokiego (12 członków) oraz Kuby (8 członków)⁵⁴³. W obliczu stosowania powyższych metod, w wyborach sejmowych, Blok

⁵³⁹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie dn. 24 IX 1946.

⁵⁴⁰ Tamże, posiedzenie dn. 23 XII 1946.

⁵⁴¹ Z. Jakubowski, Z działalności ostrowskiej ..., s.91.

⁵⁴² Tamże, s. 88.

⁵⁴³ 40 lat MO i SB w walce o ład i bezpieczeństwo na Ziemi Kaliskiej, red. C. Mojsiewicz. Kalisz 1984, s. 51.

Stronnictw Demokratycznych uzyskał w okręgu 9 mandatów (SD -3, PPS – 2, PPR – 2, SL – 2), SP - 1 i PSL „Nowe Wyzwolenie” – 1.

Na pierwszym posiedzeniu MRN po wyborach do Sejmu Ustawodawczego dn. 23 stycznia 1947 r. na „górnej” sali strzelnicy miejskiej podjęto uchwałę. Rada Miejska „z radością wita Sejm Demokratyczny woli ludu polskiego i życzy mu, aby z pożytkiem dla Narodu i Państwa rozwiązał wszystkie zasadnicze zagadnienia związane z jego rozwojem i utrzymaniem bytu niezależnego. (...) wita z uznaniem decyzję Rządu aby Traktat Pokojowy z Niemcami podpisany został przez przedstawicieli Niemiec w Stolicy Polski Warszawie”⁵⁴⁴. Uchwała rady aprobowwała wynik wyborów do Sejmu Ustawodawczego i odnosiła się do polityki zagranicznej Rządu RP.

Reakcją działaczy PSL na wynik wyborczy była rezygnacja radnego Piotra Mosia na posiedzeniu 19 maja 1947 r. Natomiast na XXXI posiedzeniu 30 października tegoż roku: „radny Ganczarczyk (PPS) wnosi nagły wniosek o wykluczenie z Rady ob. Radnego Sikory Wojciecha z PSL, co MRN jednogłośnie uchwaliła (...) na jednym z ostatnich posiedzeń Prezydium powzięto uchwałę pozbawienia mandatu ob. Sikory Wojciecha z uwagi na to, że PSL na terenie miasta nie istnieje i jak stwierdzono ob. Sikora nie wykazał żadnej aktywności w Radzie”⁵⁴⁵. Radni pozbawili również mandatu niezrzeszonego Hieronima Karpińskiego stawiając mu zarzut braku aktywności w pracach organów uchwałodawczych. Na posiedzeniu plenarnym pojawił się po raz pierwszy przedstawiciel wojska ppor. Marian Marek (zgodnie z uchwałą Prezydenta Krajowej Rady Narodowej z dnia 16 września 1947 r.)⁵⁴⁶. Po wyborach do sejmu do końca 1947 r. ukształtował się nowy podział mandatów w MRN. Na posiedzeniu dn. 19 XII 1947 r. radę tworzyli przedstawiciele dominujących partii i organizacji społeczno - zawodowych: PPR – 8 radnych, PPS – 7, SD – 4, SP – 4, Organizacje Zawodowe – 7, Organizacje Społeczne – 2; po jednym radnym ZNP, Zrzeszenie Kupców, SL, ZWM, OM TUR i Wojsko Polskie⁵⁴⁷. W grudniu 1947 r. po raz pierwszy po dwóch latach rywalizacji w radzie miejskiej, większością głosów dysponował klub radnych PPR. Znalazło to potwierdzenie w ilości członków partii w mieście i zrównaniu się liczebnie z PPS.

Kolejnym wydarzeniem, które doprowadziło do zmian w składzie zarządu i wyboru prezydenta miasta, było wyłączenie Ostrowa z powiatu (zgodnie z decyzją Ministerstwa Administracji Publicznej z 31 października 1947 r.)⁵⁴⁸. Z okazji wyboru prezydenta i zarządu, na uroczystym posiedzeniu MRN dnia 23 I 1948 r., przewodniczący określił stanowisko władzy samorządowej wobec aktualnej sytuacji politycznej. W przemówieniu inauguracyjnym zaznaczył, że: „trzecia rocznica oswobodzenia miasta, winna nam

⁵⁴⁴ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie nadzwyczajne dn. 23 I 1947.

⁵⁴⁵ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie dn. 30 X 1947.

⁵⁴⁶ Tamże.

⁵⁴⁷ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie dn. 19 XII 1947.

⁵⁴⁸ K. Pawlak, W Polsce Ludowej ..., s. 348.

przypomnieć fatalną politykę rządów przedwrześniowych, uprzytomnić wielkie realne osiągnięcia, jakie zawdzięcza cała Polska, a z nią i nasze miasto demokracji ludowej, związanej serdecznym sojuszem z Związkiem Radzieckim. Niechaj to co przebyliśmy nauczy nas raz na zawsze, że nie ma innej możliwości pokojowej jak ścisłe braterstwo z naszym sąsiadem”⁵⁴⁹.

Po tej deklaracji politycznej klub radnych PPR, zgłosił jako kandydata na prezydenta Władysława Prętkowskiego z PPR, klub PPS zgłosił kandydaturę I wiceprezydenta Idziego Zemskiego, a klub SD na II wiceprezydenta prof. Wiktora Hildebranda. Kandydatury zostały szybko przegłosowane. Wybrano również nowy zarząd według klucza – 2 osoby z PPR, 2 z PPS i po 1 z SD oraz SP. Przegłosowana podczas sesji MRN kandydatura II wiceprezydenta prof. Wiktora Hildebranda nie została przyjęta przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN), na podstawie pisma Wojewody Poznańskiego z dnia 27 lutego 1948 r. We wcześniejszym telefonogramie dn. 21 stycznia Przewodniczący WRN w Poznaniu scharakteryzował miejsce rady miasta Ostrowa w nowym układzie władzy: „Prezydium WRN poleca ze względu na III rocznicę oswobodzenia miasta Ostrowa przeprowadzić uroczyste posiedzenie MRN, które przemianuje się na MRN miasta wydzielonego. Należy na nim przeprowadzić wybory Prezydenta, Wiceprezydenta i Zarządu Kolegialnego”⁵⁵⁰. Podane przykłady świadczą o rozpoczęciu procesu podporządkowania MRN w Ostrowie – Poznańskiej WRN.

Uroczysty charakter posiedzenia MRN w dniu 23 I 1948 r. podkreślono m. in. przez wysłanie telegramów. Pierwszy zaadresowano do Prezydenta RP Bolesława Bieruta: „MRN miasta wydzielonego w Ostrowie Wielkopolskim zapewnia Cię Obywatelu Prezydencie o swym niezłomnym stanowisku stania na straży praw Demokratycznych Polski Ludowej i głębokim umiłowaniu idei demokratycznej, której wykładnikiem jest polski lud pracujący...”⁵⁵¹. Drugi telegram wysłano do Generalissimusa Józefa Stalina: „MRN miasta wydzielonego na uroczystym posiedzeniu w dniu 23 I 48 r. z okazji oswobodzenia grodu z pod jarzma hitlerowskiego składa Ci w tym pamiętnym dniu, wyrazy szczerego podziękowania za bohaterską postawę żołnierza radzieckiego, który na ostrzach swych bagnatów przyniósł nam wolność”⁵⁵². Ich treść świadczyła o włączeniu samorządu do zadań politycznych i ideologicznych (wierność Prezydentowi RP, sojusz z ZSRR) i odbiegała znacząco od rzeczywistych nastrojów mieszkańców. Nastroje wobec Armii Czerwonej po wyzwoleniu i „postawę żołnierza radzieckiego” można poznać z tajnego raportu sytuacyjnego referatu śledczego MO, przesłanego do komendanta w Poznaniu: „Mimo całkowitego zakończenia wojny i całkowitej kapitulacji Niemiec zbyt wielkiej radości wśród społeczeństwa nie widać. Każdy twierdzi, że wojska sowieckie masowo wywożą bydło, narzędzia rolnicze i inne, i o ile

⁵⁴⁹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 16, protokółarz ..., posiedzenie dn. 23 I 1948.

⁵⁵⁰ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 12, wybór burmistrza, prezydenta i jego zastępców. Telefonogram z dn. 21 I 1948.

⁵⁵¹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 16, protokółarz ..., posiedzenie dn. 23 I 1948.

⁵⁵² Tamże.

w tym kierunku Rząd Polski nie przedsięwzięcie odpowiednich kroków, zostanie nasze państwo zupełnie ogołocone, Majątki ziemskie stoją prawie że przed pełną ruiną z powodu braku bydła, koni itp. Odbieranie bydła z majątków przez wojska sowieckie trwa nadal”⁵⁵³. Z zestawienia dwóch przykładów uwidacznia się polityczne angażowanie samorządu na rzecz umacniania kultu jednostki i potwierdzania układu sojuszniczego z ZSRR. Miało propagandowy wymiar i znacząco odbiegało od rzeczywistych nastrojów jakie panowały wśród mieszkańców po wyzwoleniu⁵⁵⁴.

Kolejnym przykładem z 1948 r., który potwierdził rosnące upolitycznienie organów władzy samorządowej, były przedsięwzięcia podejmowane przez radnych z klubów PPS i PPR, zmierzające do procesu odgórnego zjednoczenia obu partii. Pierwsze sygnały wystąpiły w relacjach prasowych. W wywiadzie udzielonym przez radnego i sekretarza Komitetu Powiatowego PPS Pawła Hyhsa w „Głosie Ostrowa” z 8 IV 1948 r. stwierdził: „W organizacji naszej panuje przekonanie, że sytuacja już dojrzała do stworzenia jednej silnej partii robotniczej w Polsce. Zgodnie z uchwałami CKW PPS w miesiącu kwietniu b. r. odbędzie się we wszystkich 12 gminach i 3 miastach powiatu ostrowskiego cały szereg wspólnych wieców i zebrań poświęconych jedności organicznej”⁵⁵⁵.

Samorząd miasta uczestniczył również w organizowaniu na coraz większą skalę obchodów „Święta Pracy”. Obok pocztów sztandarowych partii robotniczych, maszerowały umundurowane oddziały „Służby Polsce”, pracownicy zakładów miejskich, Związki Zawodowe z kolejarzami, uczniowie i przedstawiciele organizacji społecznych. „Głos Ostrowa” dziennik PPR wydawany przez Zarząd Miasta, zamieszczał hasła pierwszomajowe, wśród których można było dostrzec sygnały zjednoczeniowe: „Niech żyje jednolity front wiodący do jedności organicznej PPR i PPS !” i „Niech żyje zjednoczona Partia Polskiej Klasy Robotniczej! Precz z prawicą socjalistyczną – sojusznikiem imperializmu amerykańskiego!”⁵⁵⁶. W atmosferze zjednoczeniowej na XXXVII posiedzeniu MRN dnia 5 maja przewodniczący Prezydium MRN Tadeusz Karasiński (PPS) rozpoczął obrady od udzielenia głosu przedstawicielom klubów PPS i PPR. Przewodniczący klubu zadeklarował: „w związku z jednością organiczną obydwu nurtów robotniczych tj. PPR i PPS, proponuję w imieniu Klubu Radnych PPS połączenie obydwu klubów w jedną całość, jako Klub Polskiej Klasy Robotniczej. Z uwagi na jedność Klubu jako reprezentacji klasy robotniczej, proszę o

⁵⁵³ APK, Starostwo Powiatowe Ostrow, sygn. 35, sprawozdanie sytuacyjne z życia stronnictw i partii dn. 11 V 1945.

⁵⁵⁴ S. Abramowicz, Młodzieżowe Organizacje Antykomunistyczne w centralnej Polsce w latach 1945 - 1955, Biuletyn IPN, nr 3, 2001, s. 30-43. Od 1948 r. do dekonspiracji w sierpniu 1949 r. na terenie Ostrowa prowadziła działalność opozycyjna organizacja młodzieżowa - Polska Podziemna Organizacja Wojskowa.

⁵⁵⁵ Głos Ostrowa, nr 96 z 8 IV 1948.

⁵⁵⁶ Głos Ostrowa, nr 103 z 15 IV 1948. Hasła pierwszomajowe zatwierdzone zostały przez Komitet Centralny PPR i Centralny Komitet Wykonawczy PPS, oprócz postulatów zjednoczeniowych wzywały do przeprowadzenia radykalnych działań społeczno - gospodarczych, np. „Spekulantów, łapowników do obozów pracy!”, „Więcej sklepów państwowych i spółdzielczych!”.

mieszaną wymianę miejsc radnych PPR i PPS⁵⁵⁷. Oświadczenie zostało przyjęte oklaskami. Równoległe do zmian politycznych, na posiedzeniu rady miejskiej, uwidoczniło się w działalności uchwałodawczej przechodzenie do tematów gospodarki planowej tzw. Państwowego Planu Inwestycyjnego na rok 1949.

Poparcie dla Kongresu Zjednoczeniowego PZPR odbywającego się w Warszawie, znalazło potwierdzenie w telegramie wysłanym przez MRN na XLVI posiedzeniu dn. 17 XII 1948 r. Stwierdzono w nim, że „Jest to akt wielkiej historycznej doniosłości, albowiem naród polski wchodzi w nową epokę, epokę ustroju socjalistycznego, opartego o masy pracującego ludu polskiego. Długie lata sporów ideologicznych rozdierających ruch robotniczy, osłabiające dążenia wszystkich najlepszych Synów Polski – do ustroju sprawiedliwości społecznej – minęły”⁵⁵⁸. Radny Edmund Dudczak z SD złożył oświadczenie: „W tej historycznej chwili zjednoczenia klasy robotniczej, Klub Radnych Str. Dem. zapewnia Kolegów Radnych bratniej PZPR, że inteligencja pracująca i postępowe mieszczaństwo, zgrupowane w szeregach Str. Dem. – odda wszystkie swe siły i całą swą wiedzę na potrzeby Państwa Ludowego i w jednym szeregu z robotnikiem, kroczyć będzie do Polski Socjalistycznej, oraz że pragnie niezmiennie szczerze i rzetelnie współpracować z wszystkimi ogniwami PZPR”⁵⁵⁹. Złożone przed radnego z SD słowa samokrytyki, świadczyły o podporządkowaniu i wyrażały wolę współpracy przedstawicieli trzech klubów, Bloku Stronnictw Demokratycznych (PPR, PPS i SD), w organach władzy samorządowej. Stanowiły zapowiedź dalszych zmian w składzie rady i rosnącej dominacji radnych z PZPR.

Kolejne zmiany przeprowadzono podczas XLVIII posiedzenia MRN dn. 10 lutego 1949 r. Sesji przewodniczył radny senior – Włodzimierz Sieteski. W nowo powołanym Klubie Radnych PZPR wymieniono 7 osób, wprowadzając w większości partyjnych aktywistów. Kooptowany Bronisław Adamus, pełniący funkcję I sekretarza Komitetu Miejskiego PZPR, natychmiast po zaprzysiężeniu zgłosił na stanowisko przewodniczącego MRN Kazimierza Majika (PZPR). Zastępcą został wybrany Leon Karasiewicz (PZPR), natomiast 3 osobowe prezydium tworzyli: Stanisław Morisson (Związki Zawodowe), Bronisław Adamus (PZPR) i Edmund Dudczak (SD). W Prezydium MRN od 1949 r. przewagą głosów dysponowali członkowie PZPR.

Skład rady miejskiej pod względem politycznym w lutym 1949 r. tworzyły następujące kluby i organizacje: PZPR – 17 radnych, SD – 5, SP – 4, Zw. Zaw. – 3, ZMP, Organizacje Społeczne i Zawodowe po 2 radnych; Wojsko Polskie, Obywatelska Liga Kobiet, Związek Właścicieli Nieruchomości, Zrzeszenie Kupców i SL po 1 radnym⁵⁶⁰. Podobnie do składu prezydium również w radzie miejskiej przewagą głosów dysponował klub PZPR. W miesiąc później nastąpiła zmiana na stanowisku prezydenta miasta. W związku z tym, że Władysław

⁵⁵⁷ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 16, protokółarz ..., posiedzenie dn. 5 V 1948.

⁵⁵⁸ Tamże, posiedzenie dn. 17 XII 1948.

⁵⁵⁹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 16, protokółarz ..., posiedzenie dn. 17 XII 1948.

⁵⁶⁰ Tamże, posiedzenie dn. 10 II 1949.

Prętkowski został powołany na stanowisko w Ministerstwie Poczty i Telegrafu w Warszawie. Urząd nie obsadzono do marca 1950 r. Obowiązki zastępcy przejął wiceprezydent Idzi Zemski⁵⁶¹.

W połowie 1949 r. kontynuowano współpracę członków Prezydium MRN, poprzez wybranego delegata Kazimierza Majika, z Prezydium WRN w Poznaniu. W LIII posiedzeniu dnia 9 VII 1949 r. uczestniczyła przewodnicząca WRN Wiktoria Hetmańska (PZPR). Stanowiła symbol zachodzących zmian społecznych. Awansowała, ze stanowiska robotnicy rolnej w majątku Konarzewo na pracownika Poznańskiej Wytwórni Monopolu Tytoniowego a następnie pełniła obowiązki przewodniczącej WRN⁵⁶². W przemówieniu programowym wyznaczyła radzie miejskiej nowe zadania, głównie o charakterze politycznym: „Zdaniem Przewodniczącej WRN musimy pobudzać wśród nas inicjatywę, która potrzebna jest Narodowi do jego rozwoju. Dalej oświadczam, że oszczędzać, to znaczy pilnować wroga klasowego, ulepszać organizację pracy i nie uprawiać często bezplanową i zbyteczną harówkę, musimy zawsze pamiętać, że to nasza Polska, nasze pieniądze, więc należy na każdym odcinku gospodarzyć oszczędnie. (...) Komisje MRN nie pracują należycie i żadna z Komisji nie zdawała sprawozdania, a przecież Rada Narodowa ze swymi Komisjami jest małym Parlamentem, dekretem, ciałem kierującym, uchwalającym. (...) Przewodnicząca WRN ob. Hetmańska apeluje do Rady o jej uaktywnienie i dokooptowanie do Komisji również ludzi z poza Rady”⁵⁶³. Przyjęcie tego propagandowego przemówienia przez radnych oklaskami, świadczyło o coraz silniejszym politycznym oraz ideologicznym ubezwłasnowolnieniu.

Organy władzy samorządowej stały się pośrednim ogniwem dla komitetów partyjnych i poprzez Prezydium WRN realizowały uchwały PZPR. Zmiany personalne po wyborach do Sejmu Ustawodawczego i Kongresie Zjednoczeniowym PZPR zostały ocenione, przez zastępcę przewodniczącego MRN Leona Karasiewicza, jako – selekcja niepowołanych elementów w organizmie rady. Tak „oczyszczona” rada mogła przystąpić do realizacji bieżących zadań politycznych.

Jednym z takich zadań w sierpniu 1949 r. było potępienie polityki Watykanu, w związku z groźbą ekskomuniki, ogłoszoną przez papieża Piusa XII dla katolików którzy wstąpili do partii komunistycznych⁵⁶⁴. Zadanie to miał realizować także samorząd. Jak informowała Gazeta Ostrowska z 6 sierpnia: „odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Miejskiej i Powiatowej Rady Narodowej zwołane w celu możliwości wypowiedzenia się obywateli miasta i powiatu ostrowskiego w sprawie dekretu Kongregacji Watykańskiej o zamierzonej ekskomunie”⁵⁶⁵. W relacji prasowej z 23 sierpnia informując o posiedzeniu plenarnym MRN zaznaczono, że:

⁵⁶¹ Tamże, posiedzenie dn. 20 III 1949.

⁵⁶² Gazeta Ostrowska, nr 198 z 24 VII 1949.

⁵⁶³ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokółarz ..., posiedzenie dn. 9 VII 1949.

⁵⁶⁴ A. Albert (W. Roszkowski), Najnowsza historia Polski 1914 – 1993, t. II. Londyn 1994, s. 158.

⁵⁶⁵ Gazeta Ostrowska, nr 211 z 6 VIII 1949.

„odczytano komunikat o wykonywaniu praktyk religijnych zaznaczając między innymi, że papież usiłuje podważyć nasze prawo do Ziemi Odzyskanych”⁵⁶⁶. W sporze na linii państwo – Kościół, organy administracji państwowej zaangażowały instytucje władzy samorządowej. Uczestnik sesji plenarnej przewodniczący Powiatowego Związku Samopomocy Chłopskiej Franciszek Kowalski, stwierdził: „Grę kleru rzymskiego znamy nie od dziś. Kiedy Hitlerowcy mordowali miliony ludzi w Polsce, gdy równali z ziemią Warszawę, Papież z Rzymu nie znalazł najmniejszego słowa pociechy dla męczonogo narodu. Naszą odpowiedzią na próbę godzenia w nasz ustrój społeczny i naszą odbudowującą się ukochaną ojczyznę, będzie jeszcze większe wzmocnienie sojuszu, sojuszu robotniczo – chłopskiego”⁵⁶⁷. Rada miejska Ostrowa wyraziła poparcie dla oficjalnego stanowiska rządu w tej sprawie. Stanowiło to kolejny dowód podporządkowania rady organom władzy państwowej.

W ramach ideologicznego sojuszu robotników i chłopów, jaki towarzyszył okresowi dyktatury proletariatu, LIX posiedzenie MRN z dnia 7 października 1949 r. odbyło się w świetlicy Związku Zawodowego Kolejarzy II warsztatów PKP, na terenie największego zakładu miasta, który reprezentował środowisko robotników. Posiedzenie to otrzymało nową oprawę jaką stanowiła odśpiewana na wstępie „Międzynarodówka”. Podczas sesji uchwalono plany gospodarcze Gminy Miejskiej na 1950 rok „na odcinku” Ministerstwa Administracji Publicznej, Ministerstwa Oświaty, Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Ministerstwa Leśnictwa⁵⁶⁸. Okres dyktatury proletariatu w przypadku organów władzy samorządowej oznaczał podporządkowanie gospodarki miasta, poszczególnym ministerstwom. Zmiany w gospodarce zakładów samorządowych świadczyły o procesie ubezwłasnowolnienia finansowego. Przykład zachodzących zmian stanowi rezolucja, zatwierdzona przez radę na LXII posiedzeniu plenarnym 24 I 1950 r. Radni docenili znaczenie gospodarki planowej i stwierdzili, że budżet samorządu tworzy część składową całej gospodarki narodowej przed którą stoją niezwykle doniosłe zadania. MRN w Ostrowie realizowała „wytyczne planów na swoim odcinku” jakie przekazywały organy administracji państwowej.

Dyspozycyjność organów władzy samorządowej wobec administracji państwowej wykorzystano również w fazie kształtowania etapu socjalizmu jakim był stalinizm. Przykładem procesu tworzenia kultu jednostki w MRN Ostrowa było uroczyste LXI posiedzenie w dniu 20 XII 1949 r. Odczytanie życiorysu Józefa Stalina przez radnego Leonarda Małeckiego świadczyło o propagandowej oprawie sesji: „przy czym w końcowym przemówieniu dając wyraz uczuciom ożywiającym wszystkich ludzi pracy w Polsce wzniósł okrzyk >>Niech żyje Wielki i niestrudzony Wódz Światowego Obozu Pokoju Tow. Józef Stalin<< Okrzyk ten wszyscy obecni na Sali z dużym entuzjazmem powtórzyli”⁵⁶⁹. Przewodniczący Prezydium odczytał również telegram w imieniu społeczeństwa miasta

⁵⁶⁶ Gazeta Ostrowska, nr 228 z 23 VIII 1949.

⁵⁶⁷ Gazeta Ostrowska, nr 211 z 6 VIII 1949.

⁵⁶⁸ APK Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokółarz ... , posiedzenie dn. 7 X 1949.

⁵⁶⁹ Tamże, posiedzenie dn. 20 XII 1949.

Ostrowa: „Niech idea Twoja będzie drogą przewodnią dla obecnych i przyszłych pokoleń ludzkich, a życie Twoje przykładem braterstwa narodom świata miłującym pokój. Świadomości obowiązków zapewniamy Cię Wodzu Pokoju o naszym niezłomnym przywiązaniu do Ciebie i Twojej idei, na której strażą stać będziemy wiernie, oraz pracować jeszcze raz tak wydatnie dla Polski Ludowej i Socjalizmu całego świata”⁵⁷⁰.

W związku z przypadającą 70 rocznicą urodzin Józefa Stalina, przegłosowana została uchwała dot. zmiany nazw ulic: Rynku na Plac Józefa Stalina i Osiedla Robotniczego na im. Marszałka Konstantego Rokossowskiego. Sesje plenarne miały od tego momentu coraz częściej charakter propagandowy i zapraszano na obrady w charakterze obserwatorów, od 20 do 70 przodowników pracy.

Ostatnie posiedzenie (LXVIII) MRN odbyło się dn. 3 VI 1950 r. Skład polityczny rady miejskiej w pierwszej połowie 1950 r. tworzyły następujące kluby i radni: PZPR – 23 mandaty, SD – 5, SP – 4. ZSL – 2 i nie zrzeszeni – 5⁵⁷¹. Było posiedzeniem sprawozdawczym. Przedstawiono na nim dwa sprawozdania, które charakteryzowały zmiany polityczne i gospodarcze od 1945 r. do 31 V 1950 r.

Pierwsze referował zastępca przewodniczącego Prezydium MRN Leon Karasiewicz (PZPR). Wyszczególnił najważniejsze zadania zrealizowane przez organy władzy samorządowej: tworzenie rad narodowych po II wojnie jako autentycznego ludowładztwa, pomoc finansową samorządu na rzecz odbudowy kraju, zebranie Daniny Narodowej na ziemię zachodnie i przeprowadzenie zbiórki na Odbudowę Warszawy, poparcie samorządu dla głosowania ludowego, krytykę i zwalczanie zbrojnego podziemia niepodległościowego, udział radnych w organizacji wyborów do Sejmu Ustawodawczego, realizację przez radę miejską wytycznych planu 3 – letniego, udział przedstawicieli instytucji samorządowych w „zaostrażającej się walce klasowej” poprzez wykorzystanie propagandy, edukacji i czytelnictwa.

Ważnym referentem był wiceprezydent Idzi Zemski (PZPR). Przedstawił sprawozdanie za okres od 1945 r. do dnia wejścia w życie ustawy z 20 marca 1950 r. Sprawozdanie obejmowało zakres działalności Zarządu Miasta. Charakteryzowało okres minionych 5 lat i wyszczególniało zrealizowane przedsięwzięcia: uruchomienie wszystkich zakładów i urządzeń publicznych, przystąpienie w oświacie do zasady powszechności nauczania w 9 szkołach podstawowych, stworzenie opieki socjalnej nad ubogimi, budowa ogródków działkowych dla klasy robotniczej, inwestycje planu 3 - letniego w gazowni, rzeźni, przy budowie szkoły powszechnej, pierwsze inwestycje od czasu zakończenia II wojny – nadbudowę ratusza, budowę basenu, wybrukowanie ulic, powstanie 2 nowych przedszkoli, Miejskiej Biblioteki Publicznej, rozbudowę i utrzymanie Parku Mickiewicza, Daszyńskiego i Marcinkowskiego. Sprawozdanie prezydenta kończyła konstatacja: „Wielki dorobek dotychczasowy Rad Narodowych, ogromny wzrost świadomości mas, oto są elementy które składają się na ten

⁵⁷⁰ Tamże.

⁵⁷¹ APK Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokółarz ... , posiedzenie dn. 3 VI 1950.

nowy jakościowo stojący przed nami etap rozwoju Rad Narodowych – jako organów jednolitej władzy państwowej”⁵⁷². Była to zapowiedź podporządkowania rad organom administracji terenowej i komitetom partii, w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej.

Na upadek idei samorządu terytorialnego, wzorowanego wg zasad ustrojowych z okresu II Rzeczypospolitej zwrócił uwagę, w prowadzonej na zakończenie sesji dyskusji, przewodniczący Klubu Radnych SP. Przemawiający w imieniu stronnictwa, które przeszło proces łączenia z SD, adwokat Julian Szczygielski stwierdził „posiedzenie ma wyjątkowe i historyczne znaczenie, bowiem kończy się jeden okres a rozpoczyna drugi”⁵⁷³. Na łamach Gazety Ostrowskiej 8 czerwca 1950 r. informowano czytelników o wyborze przez mieszkańców: Kalisza, Ostrowa i powiatów, nowych Prezydów Rad Narodowych. Stanowiły zapowiedź następnego okresu w działalności organów władzy samorządowej w epoce stalinizmu. Od 1950 r. nie przeprowadzono wyborów do rad. Ich miejsce zajęła procedura delegowania radnych przez partie, organizacje społeczne i związki zawodowe. Rozpoczęto proces sowietyzacji Polski. Wyeliminowano zasadę, która stanowi podstawową cechę samorządu terytorialnego tj. demokratycznego wyboru przez mieszkańców gminy.

Lata 1945 - 1950 w działalności samorządu obejmowały restytucję organów uchwałodawczych i wykonawczych miasta Ostrowa Wielkopolskiego po II wojnie i jego stopniowe podporządkowanie (WRN), zbieżne z procesem walki o władzę oraz budową zasad ustroju socjalistycznego w 1950 r. Etap pierwszy rozpoczęły próby tworzenia władzy bez powiązań z Rządem Tymczasowym RP. „Tymczasowy Komitet Miasta Ostrowa i Powiatu” powołany w dniu 23 I 1945 r., został rozwiązany po wkroczeniu do miasta oddziałów Armii Czerwonej. Od 29 I 1945 r. na urząd burmistrza miasta, został wyznaczony socjalista Idzi Zemski. Istotny wpływ na funkcjonowanie organów władzy samorządowej w pierwszych latach po wyzwoleniu, wywierała rywalizacja polityczna między radnymi z klubów PPS, PPR i radnymi PSL. Równolegle do znaczących wydarzeń politycznych dla państwa z tego okresu (walka ze zbrojnym podziemiem, referendum ludowe, wybory do Sejmu Ustawodawczego), wystąpił proces likwidacji oraz unifikacji partii politycznych i organizacji zawodowych oraz społecznych w radzie miejskiej (PPS, PPR, PSL, SP, OM TUR, ZWM, ZMP, SL, Związków Zawodowych, Zrzeszenia Kupców, Związku Właścicieli Nieruchomości, Obywatelskiej Ligi Kobiet, przedstawiciela Wojska Polskiego i niezrzeszonych). W czasie obrad Kongresu Zjednoczeniowego (PZPR) doszło do połączenia klubów PPR i PPS w MRN Ostrowa.

Okres poprzedzający uchwalenie ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej stanowił etap przejściowy na drodze do przejmowania kontroli partyjnej i administracyjnej przez socjalistyczne państwo. Zgodnie z przeprowadzoną w latach 1948 - 1949 przez władze komunistyczne akcją eliminowania, ze składu rad narodowych tzw.

⁵⁷² Tamże, posiedzenie dn. 3 VI 1950.

⁵⁷³ Tamże.

elementu burżuazyjnego, wyłoniono w pełni dyspozycyjne forum rady. W 1950 r. dotychczasowy podział polityczny w MRN został zastąpiony przez dominację radnych z klubu PZPR. W pracach rady uczestniczyli również przedstawiciele dwóch stronnictw (SD, ZSL) i 5 radnych niezrzeszonych. Rada Miasta w okresie 1948 - 1950 spełniała rolę pośrednika w wykonywaniu zadań zleconych, które przekazywała administracja państwowa (wydzielenie miasta z powiatu, poparcie idei zjednoczenia PPR i PPS, konflikt w sprawie Dekretu Kongregacji Watykańskiej, przejawy dyktatury proletariatu i początki stalinizmu). Rywalizacja polityczna radnych MRN obejmowała okres od wkroczenia Armii Czerwonej dn. 23 stycznia 1945 r. do utworzenia władzy ludowej w terenie, zgodnie z ustawą z dn. 20 marca 1950 r., gdzie na rywalizację nie było miejsca. Przedstawiono główne zagadnienia ustrojowo – polityczne oraz zmiany organizacyjne w organach władzy samorządowej Ostrowa w latach 1945 -1950. Szczegółowe zmiany w podziale mandatów w radzie miejskiej ilustruje tabela nr 25.

Tabela nr 25. Podział mandatów Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 – 1950.

Rok	1945		1946		1947	1948		1949		1950	
Miesiąc	II	XII	III	IV	XII	I	XII	I	XII	I	VI
Przewodniczący Prezydium MRN (Nazwa partii)	Stanisław Suda (PPS)		Czesław Bartczak (PPS)		Kazimierz Niespodziany (PPS)	Tadeusz Karasiński (PPS)		Kazimierz Majik (PZPR)		Kazimierz Majik (PZPR)	
Liczba radnych	32		32	36	38	38		40		39	34
PPS	16	14	8	8	7	9	-	-	-	-	-
OM TUR	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-
PZPR	-	-	-	-	-	-	18	17	24	23	20
PPR	9	9	8	8	8	8	-	-	-	-	-
ZWM	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-
SD	-	4	4	4	4	4	5	5	5	5	4
ZMP	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-
SP	-	-	1	1	4	4	4	4	4	4	4
ZSL	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
PSL	-	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-
SL	-	-	1	1	1	1	2	1	-	-	-
Zw. Wł. Nieruchomości	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-

Pow. Rada Zw. Zawodowych	-	-	2	3	3	3	2	3	-	-	-
Zrzeszenie Kupców	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-
Polski Zw. Byłych Więźniów Politycznych	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Związek Nauczycielstwa Polskiego	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
Org. Społeczne	-	-	-	-	2	2	2	2	-	-	-
Org. Zawodowe	-	-	-	-	4	2	2	2	-	-	-
Wojsko Polskie	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-
Obywatelska Liga Kobiet	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Nie zrzeszeni	7	3	4	6	-	-	-	-	-	5	4

Źródło: APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, 16, 17, protokółarz Rady Miejskiej; K. Pawlak, W Polsce Ludowej. Stosunki prawno – ustrojowe i zmiany administracyjne, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, Poznań 1990, s. 362; J. Pietrzak, J. Szulczyk, W Polsce Ludowej, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (Obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125 - lecie jego założenia 1845 - 1970. Pod red. Jakóbczyka W. Wrocław – Warszawa - Kraków 1970, s. 63.

4.3. Działalność gospodarcza samorządu Ostrowa Wielkopolskiego wobec przemian własnościowych w okresie 1945 - 1950.

Po zakończeniu okupacji niemieckiej od stycznia 1945 r. zakłady samorządowe przystąpiły do organizowania działalności w celu zaspokojenia potrzeb na usługi komunalne. Zarząd miejski kontrolował zbudowane wcześniej zakłady: Gazownię, Wodociągi i Kanalizację, Rzeźnię oraz Elektrownię Miejską. Finanse miejskie prowadził z częściowym wykorzystaniem aktywów Komunalnej Kasy Oszczędności miasta Ostrowa. Na pierwszym posiedzeniu MRN w dniu 21 II 1945 r. po wyborze Prezydium ustalono ilość i skład komisji. Były to komisje: Budżetowa, Finansowa, Podatkowa, Opieki Społecznej, Apropowizacyjna, Szkolna, Przemysłu i Handlu, Propagandy Kultury i Sztuki, Miejskich Zakładów przemysłowych, Mieszkaniowa oraz deputacji – budowlanej, rzeźni miejskiej, kanalizacji i leśnej⁵⁷⁴. Samorząd przystąpił do realizacji założeń podatkowych i budżetowych. W 1945 r. stanowiły je udziały w podatkach państwowych: od nieruchomości, od wyrobu i przerobu spirytusu, od wyrobu drożdży, od

⁵⁷⁴ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 21 II 1945.

sprzedaży spirytusu i alkoholu, od psów oraz dodatki od państwowego podatku dochodowego i gruntowego. Uzupełnienie dochodów stanowił podatek miejski od publicznych: zabaw, rozrywek i widowisk. Działania militarne prowadzone do czasu zakończenia II wojny światowej, nakładały na miasto świadczenie obowiązkowych dostaw na rok gospodarczy 1944/1945. Doprowadziły do zmniejszenia własnych dochodów budżetowych. Gminny Komitet Dostaw Zboża i Ziemioplodów na terenie Ostrowa został rozliczony z obowiązkowych dostaw 870 korcy żyta, 15 kr. pszenicy, 91 kr. jęczmienia, 313 kr. owsa, 6 100 kr. kartofli, 120 kr. siana, 150 kr. słomy i 10 kr. łubinu⁵⁷⁵. Intensywna eksploatacja przedsiębiorstw komunalnych przez okupanta, w związku z prowadzoną od 1943 r. wojną totalną i nowe obciążenia finansowe w 1945 r. powodowały proces zadłużania budżetu miejskiego. Pierwszą pożyczkę zarząd miejski zaciągnął 9 VI 1945 r. w Polskim Banku Komunalnym w Łodzi na kwotę 2 940 000 zł., z przeznaczeniem na inwestycje dla Miejskich zakładów Przemysłowych. Fundusze wykorzystano na sfinansowanie: remontu pieca 5 - komorowego w gazowni, budowę 5 studni na wodę pitną, filtrowni w Stacji Pomp i rozbudowę 4 podstacji elektrycznych. Następną pożyczkę, w wysokości 300 000 zł. przeznaczono na dokończenie inwestycji w Rzeźni Miejskiej⁵⁷⁶. Zaciągano również krótkoterminowe pożyczki z Komunalnej Kasy Oszczędności powiatu Ostrowskiego. Np. w dniu 21 VIII 1945 r. w wysokości 350 000 zł. na zakup opału dla 7 szkół powszechnych, gimnazjum żeńskiego i administracji. Zaciąganie kolejnych pożyczek doprowadziło do procesu zadłużania gminy miejskiej i spotkało się ze stanowczą krytyką przedstawicieli administracji państwowej. W piśmie wystosowanym przez Ministra Administracji Publicznej z dnia 5 XII 1945 r. do Zarządu Miasta oświadczono, że: „na podstawie otrzymywanych wiadomości Ministerstwo Administracji Publicznej stwierdziło, że związki samorządowe nie stosują się do tego zarządzenia M. A. Publicznej i zaciągają pożyczki w K.K.O. (...) Tego rodzaju postępowanie ze strony związków samorządowych i niektórych ob. ob. Wojewodów jest niedopuszczalne i w przyszłości nie może mieć miejsca”⁵⁷⁷.

Proces zarządzania zakładami i mieniem komunalnym Ostrowa w II połowie 1945 r., został zakończony w związku ze stopniowym przejmowaniem przedsiębiorstw komunalnych przez państwo. W rezolucji MRN na posiedzeniu 25 IX 1945 r. rozpatrującej zarządzenie Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego - Wydział Przemysłowy z dnia 30 VIII 1945 r., która dotyczyła przejęcia Elektrowni i Gazowni Miejskiej przez Zarząd Państwowy stwierdzano: „MRN uważa wspomniane zarządzenie wobec podstaw prawnych za niesłuszne i wyraża ostry protest przeciw takiemu uszczuplaniu majątku samorządowego Gminy Miejskiej w Ostrowie. MRN uchwala zwrócić się w tym stanie rzeczy do Woj. Rady Narodowej o spowodowanie wycofania nieprawego i krzywdzącego zarządzenia”⁵⁷⁸.

⁵⁷⁵ Tamże, posiedzenie z dn. 12 III 1945.

⁵⁷⁶ Tamże, posiedzenie z dn. 9 VI 1945.

⁵⁷⁷ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 7, okólniki, przepisy i zarządzenia. Pismo z dn. 5 XII 1945.

⁵⁷⁸ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 25 IX 1945.

Zagadnienia związane z przejmowaniem mienia komunalnego, omawiano na kolejnym posiedzeniu MRN w dniu 27 X 1945, w związku z brakiem odpowiedzi ze strony WRN. Podjęta uchwała wykazała determinację radnych w celu ratowania majątku gminy. „Również co do Elektrowni – do czasu ustawowego wyjaśnienia jest ona własnością miasta. MRN włącza elektrownię w ramy ogólnego budżetu tut. Gminy Miejskiej. (...) Gmina Miejska, po pozbawieniu jej udziału w podatkach państwowych, straciła większość dochodów na których obliczała swój budżet. Należy się liczyć z poważnym niedoborem, który w przybliżeniu wyniesie 5 000 000 zł.”⁵⁷⁹.

Eliminacja niezależności finansowej samorządu w sektorze bankowym, znalazła potwierdzenie w procesie likwidacji Komunalnych Kas Oszczędności. W tej sprawie radni, już po częściowych zmianach personalnych w organie władzy uchwałodawczej, nie wnieśli sprzeciwu i w dniu 29 XII 1945 r. przegłosowali uchwałę o wszczęciu postępowania likwidacyjnego KKO miasta, mianując likwidatorem Wandę Ziembiewiczównę. Równocześnie została rozwiązana Komisja KKO miasta. Stan przejściowy trwał do 5 IX 1947 r. w związku z wyborem likwidatorów i ostateczną likwidacją KKO. Proces likwidacyjny stanowił następstwo rozporządzenia Ministra Skarbu z 10 III 1947 roku⁵⁸⁰.

W zestawienia bilansu budżetu za 1945 r. wykazano niedobór na sumę 496 433,81 zł., co stanowiło 5 % całości dochodów. Deficyt wynikał z przejęcia przez gminę miejską dodatkowych zobowiązań. Jednym z nich był udział w akcji przesiedleńczej na tereny „ziem odzyskanych” w okresie od 1945 do 1949 r. Wg informacji przedstawionych w sprawozdaniu z akcji przesiedleńczej na „ziemie odzyskane” z powiatu ostrowskiego, od 1945 r. do końca 1949, przesiedlono 5 237 rodzin (w tym ogółem 6 898 osób). Zasiedlenia obejmowały tereny Ziemi Lubuskiej oraz miasta: Gubin, Zieloną Górę, Piłę, Wschowę, Babimost, Sulęcina i Rzepin, dotyczyły wybranych i zarezerwowanych gospodarstw. Każdy przesiedleńca otrzymywał 10 000 zł. bezzwrotnej zapomogi po osiedleniu, 80 000 zł. pożyczki na zakup krowy, 110 000 zł. pożyczki na zakup konia i 125 000 zł. pożyczki długoterminowej na remont budynków. Pożyczki te były wypłacane przez Powiatową KKO na okres 3 lat⁵⁸¹. Kasa powiatu przejęła kapitał KKO miasta Ostrowa w 1947 r. MRN otrzymała patronat nad Babimostem – miastem i powiatem.

Budżet samorządowy obciążono nowymi zobowiązaniami i uzyskane dochody przekazywano na potrzeby odbudowy państwa. Mieszkańcy Ostrowa partycypowali w kosztach Powszechnej Pożyczki Odbudowy Kraju (zebrano 8 293 500 zł.), przesłano również wpłatę na Komitet Odbudowy Warszawy 394 985 zł., natomiast w grudniu 1946 r. złożyli Daninę Narodową na ziemie zachodnie w wys. 21 944 087 zł. Część dochodów budżetu miejskiego przeznaczono na wykup udziałów w Banku Komunalnym w Poznaniu na kwotę 50 000 zł. Do 21 sierpnia 1945 r. radni współpracowali z Komitetem Niesienia Pomocy dla

⁵⁷⁹ Tamże, posiedzenie z dn. 27 XI 1945.

⁵⁸⁰ Tamże, posiedzenie z dn. 5 IX 1947.

⁵⁸¹ APK, Starostwo Powiatowe w Ostrowie, sygn. 45, sprawozdanie z akcji przesiedleńczej z dn. 15 X 1949.

Poznania⁵⁸². O nowych zobowiązaniach finansowych informowała, lokalna prasa: „W dniu 4 czerwca 1945 r. zorganizował się na terenie naszego miasta Powiatowy Komitet Odbudowy Warszawy. W skład Komitetu Honorowego weszli przedstawiciele władz państwowych i samorządowych, przedstawiciele Komendy Wojskowej oraz liczni reprezentanci miejscowych organizacji politycznych z ob. starostą Sawickim i burmistrzem Zemskim”⁵⁸³.

Ostrów jako ważny węzeł kolejowy leżał w 1945 r. na trasie przejazdu repatriantów. Budżet samorządu pokrywał częściowe koszty jakie wynikały z zakwaterowania i aprowizacji. Wg relacji przewodniczącego MRN S. Sudy: „W miesiącu styczniu, lutym, marcu i kwietniu przez Ostrów przejeżdżały całe masy powracających ludzi z Niemiec, jak również wracali do swych siedzib wysiedleńcy z miast i wsi naszego województwa i innych części kraju. Dla nich więc Wydział Opieki Społecznej uruchomił na dworcu kuchnię, wydając posiłki jak: kawę, chleb i zupę tym którzy pomocy potrzebowali”⁵⁸⁴. Na opiekę nad przesiedleńcami, zwracał uwagę Pełnomocnik Rządu R.P. na Województwo Poznańskie, w piśmie z 26 III 1945 r. skierowanym do burmistrza i starosty: „Należy wykorzystać wszelkie możliwości i środki, stojące do dyspozycji obywateli Starostów, by nie dopuścić do przetrzymywania repatriantów w wagonach, na rampach, placach kolejowych itp. (...) Zaświadczenia i karty ewakuacyjne repatriantów są również podstawą do zameldowania się, jak też uprawniają do korzystania z kart żywnościowych i innych świadczeń, z których korzystają stali mieszkańcy danej miejscowości”⁵⁸⁵. Wg danych Komisji Mieszkaniowej MRN do miasta przybywało ok. 600 osób miesięcznie. Komisja Opieki nad Repatriantami wspólnie z Komisją Opieki Społecznej rozwiązywały problemy aprowizacyjne przesiedleńców. Na łamach Głosu Ostrowskiego informowano: „Zorganizowano dom noclegowy przy dworcu z 850 miejscami do spania, kuchnie ludowe przy ul. Kaliskiej 11, Sądowej 8, wydając dziennie 2000 obiadów”⁵⁸⁶.

Kolejną przyczyną niedoboru budżetowego Ostrowa w 1945 r. było przejęcie części majątku miasta przez wkraczającą Armię Czerwoną. Np. z zarekwirowanych przez Rosjan, z gospodarstwa miejskiego, 75 koni w lutym 1945 r. na akcję siewną, po roku oddano 20. Miasto w 1945 r. było miejscem powtarzających się incydentów związanych z kradzieżą mienia prywatnego, o czym informował Referent Śledczy w Ostrowie, w sprawozdaniu z dnia 30 IV do Komendy Wojewódzkiej MO: „Społeczeństwo polskie odnosi się do władz sowieckich nieprzychylnie, a to z uwagi na gwałty i grabieże, dokonywane przez żołnierzy sowieckich przy wkraczaniu na tutejsze tereny, które nadal się powtarzają. (...) W dniu 27 IV 1945 r. w nocy żołnierze sowieccy wtargnęli do kilku mieszkań polskich w Ostrowie, przy drodze Gorzyckiej plądrowali mieszkania i zabrali obywatelom polskim ubrania itp. Jak stwierdzono, żołnierze ci jechali pociągiem na front i mając postój w Ostrowie, udali się na

⁵⁸² APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 3 VI 1950.

⁵⁸³ Głos Ostrowski, nr 1 z 10 VI 1945.

⁵⁸⁴ S. Suda, Powstanie Władzy Ludowej ..., s. 225.

⁵⁸⁵ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 7, okólniki ..., pismo z dn. 26 III 1945.

⁵⁸⁶ Głos Ostrowski, nr 4 z 27 I 1946.

rabunek”⁵⁸⁷. Zobowiązania materialne Armii Czerwonej wobec budżetu miasta zostały w późniejszym okresie umorzone. O powtarzającym się problemie wynikającym z konfiskaty i zajmowania mienia komunalnego, informowało pismo Ministra administracji Publicznej do Wojewody w Poznaniu z 9 VIII 1948 r., przesłane w formie okólnika do Prezydenta miasta: „Delegatura Rządu R.P. przy Dowództwie Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej zakomunikowała Min. Admin. Publ., że zgłoszenia związków samorządowych o wypłatę należności, powstałych z tytułu usług, świadczonych przez związki samorządowe na rzecz jednostek Armii Radzieckiej, wpływają ze znacznym opóźnieniem, i to niejednokrotnie wtedy, gdy jednostki wojskowe, których należność dotyczy, zostały przeniesione w inne miejsce postoju lub też rozwiązane. Taki stan rzeczy utrudnia bądź uniemożliwia dochodzenie i zlikwidowanie pretensji”⁵⁸⁸.

Wzrastający zakres zadań i obciążeń finansowych wobec budżetu miejskiego stanowiły podstawowy temat posiedzeń 22 komisji, które działały przy MRN na przełomie 1945/1946 r. Były to następujące komisje: Opieki na Repatriantami, Podatkowa, Apropowizacyjna, Badania zbrodni niemieckich, Gminny Komitet Dostaw Zboża i Ziemniaków, Deputacja Rzeźni Miejskiej, Obyczajowa, Kontroli Administracji Państwowej, Miejskich Zakładów Przemysłowych, Kontroli Przedsiębiorstw i Instytucji Publicznych, Przemysłowa, Budżetowa, Kultury i Sztuki, Finansowa, Opieki Społecznej, Mieszkaniowa, Kontrolna dla majątków opuszczonych i porzuconych, Kontrolna dla Urzędu Bezpieczeństwa i MO, spraw volksdeutschów, Kontroli Administracji samorządowej oraz deputacje – budowlana i kanałowo - leśna⁵⁸⁹.

W następstwie procesu przejmowania zakładów oraz majątku samorządowego przez skarb państwa, zakończenia działań wojennych, likwidacji pluralizmu politycznego poprzez dominację klubu radnych z PZPR i niezależności podatkowej gminy miejskiej, ilość Komisji MRN uległa zmniejszeniu z 22 do 13. W 1950 r. działały następujące: Kontroli Społecznej, Finansowo - Budżetowa, Oświatowa, Miejskich Zakładów Przemysłowych, Budowlana, Miejski Komitet Biblioteczny, Przeciwpowodziowa, Lokalowa, Zdrowia, Kwalifikacyjna, Podatku gruntowego, Kontroli cen i Weryfikacyjna⁵⁹⁰.

Zmniejszenie liczby i kompetencji komisji MRN, w latach 1945 - 1950, wynikało pośrednio z przejmowania ich dotychczasowych zadań przez wydziały Komitetu Miejskiego PZPR. Posiedzenia egzekutywy członków partii poprzedzały obrady sesji MRN. Podczas obrad Egzekutywy Komitetu Miejskiego PZPR w Ostrowie w dniu 11 II 1949 r.: „Komisja opracowała zmianę MRN i Zarządu Kolegialnego, jak również brała udział w opracowaniu budżetu miejskiego. Tow. Adamus stawia wniosek aby upoważnić Komisję by przeprowadziła obniżkę diet Prezydium MRN i Komisji do 150 zł. a radnym MRN bez diet, który to wniosek został

⁵⁸⁷ APK, Starostwo Powiatowe Ostrów, sygn.35, sprawozdanie z dn. 30 IV 1945.

⁵⁸⁸ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn.7, okólniki ..., pismo z dn. 9 VIII 1948.

⁵⁸⁹ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 29 XII 1945.

⁵⁹⁰ Tamże, posiedzenie z dn. 24 I 1950.

uchwalony. Zadania Komisji (Egzekutywy) celem przeprowadzenia zmian w poszczególnych Komisjach MRN. Egzekutywa K. M. stawia zadania dla tow. tow. przewodniczących Komisji MRN aby składali sprawozdania na Egzekutywie. (...) Ze względu odbywania się posiedzenia MRN przerwano posiedzenie egzekutywy”⁵⁹¹.

Proces przejmowania majątku samorządowego przez skarb państwa zainicjowany został, likwidacją KKO miasta Ostrowa. Radni wybrali 5 IX 1947 r. likwidatorów i rozwiązali Komisję KKO miasta. Po dwóch latach, na posiedzeniu MRN dnia 6 VIII 1949 r., odczytano do wiadomości radnych pismo przekazane z NBP Biura Komunalnych Kas Oszczędności – Delegatury w Poznaniu, w sprawie likwidacji KKO miasta Ostrowa. Postanowienie Ministerstwa Skarbu z dn. 10 III 1947 r. zostało wykonane, prowadziło do procesu unifikacji i tworzenia NBP⁵⁹².

Kolejnym zakładem samorządowym przejętym przez skarb państwa była elektrownia. Sztandarowa inwestycja miejska z roku 1927, finansowana częściowo z kredytów amerykańskiej spółki Ulen Company New York, stanowiła symbol nowoczesnego Ostrowa w okresie II RP ⁵⁹³. Po zasygnalizowanych wcześniej incydentalnych problemach własnościowych omawianych z Wydziałem Przemysłowym w Poznaniu, na sesjach MRN w II półroczu 1945, w dwa lata później rozpoczęto proces przejmowania majątku. Na posiedzeniu MRN w dniu 9 VI 1947 r., rada w zmienionym w wyniku kooptacji składzie, przegłosowała uchwałę o przekazaniu terenu elektrowni pod budowę stacji rozdzielczej dla Okręgowego Zakładu Energetycznego miasta Kalisza. Z funduszy budżetu, przed rozpoczęciem procedury przejmowania majątku elektrowni, sfinansowano przeprowadzenie niezbędnych remontów silników. Zarząd miasta uzyskał pożyczkę w Komunalnym Banku Kredytowym w Poznaniu na sumę 2 000 000 zł. Po wybudowaniu stacji rozdzielczej w następnym roku budżetowym: „Prezydent miasta zakomunikował, że budżet miasta Ostrowa na rok 1949 zatwierdzony został przez Wydział Wojewódzki. Poza tym podał do wiadomości, że z dniem 6 X 1948 r. Elektrownia Miejska przechodzi na rzecz Zjednoczenia Energetycznego w Łodzi”⁵⁹⁴. W związku z realizowanym przez radę ministrów systemem planowego rozdziału energii elektrycznej, w 1948 r. wszystkie komunalne zakłady energetyczne zostały przekazane w zarząd i eksploatację okręgowym zjednoczeniom energetycznym. 20 lat po wybudowaniu elektrowni miejskiej i po przeprowadzonej modernizacji w 1947 r., majątek gminy Ostrów pozbawiony został kolejnego zakładu komunalnego, który przejęto na rzecz skarbu państwa.

W związku z groźbą utraty przez samorząd miejski dochodowych zakładów komunalnych, MRN na posiedzeniu w dniu 24 IX 1946 r. podjęła uchwałę i postanowiła: „przejąć w administrację miasta, a w przyszłości na własność przedsiębiorstwo poniemieckie pod nazwą

⁵⁹¹ APP, KM PZPR w Ostrowie 1949 r. sygn. 94/III/1, protokół z dn. 11 II 1949.

⁵⁹² APK, Akta miasta Ostrowa, sygn.17, protokółarz ... , posiedzenie z dn. 6 VIII 1949.

⁵⁹³ K. Pawlak, Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje ... , s. 253.

⁵⁹⁴ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn.16, protokółarz ... , posiedzenie z dn. 11 IX 1948.

>Browar Ostrowski<, a będące obecnie pod zarządem państwowym. (...) przez podniesienie jakości i wydajności produkcji uzyska również miasto odpowiednie korzyści materialne”⁵⁹⁵. Próba przejęcia nieruchomości zakończyła się niepowodzeniem. Zgodnie z przepisami ustawy Krajowej Rady Narodowej o nacjonalizacji z 3 I 1946 r. browar Waltera Hirscha został upaństwowiony. Natomiast starania władz samorządowych związane z przejęciem budynków ponemieckich, zgodnie z ustawą o nacjonalizacji, zakończyło się sukcesem. W ten sposób gmina miejska uzyskała następujące nieruchomości i przeznaczyła je na określone cele: Nasarek Karl - bursę szkolną, Gehliek Edmund - ośrodek zdrowia, Schulz Emma - żwirownię miejską, Klintsch Artur - Miejski Przysiółek dla Starców, Sinner Gustaw - Miejskie Przedszkole, Schudobayn Józef - Miejskie Przedszkole, Hirsch Walter, Spiler Fryderyk i in. - na wymianę i odszkodowania dla obywateli Polaków i Osiedle Robotnicze - na mieszkania komunalne⁵⁹⁶. MRN czyniła bezskuteczne starania, o przejęcie w administrację miasta „Drukarni Miejskiej” pod zarządem państwowym, stanowiącą mienie porzucone po Niemcu Alfredzie Hoffmanie.

Reforma rolna stworzyła podstawę prawną do powiększenia majątku gminy miejskiej. Ostrów otoczony był majątkami ziemskimi rodzin: Lipskich, Radziwiłłów, Szembeków, Ponińskich, Brodowskich i in. Część znajdowała się w obrębie granic administracyjnych miasta. Największe powierzchnie ogólne majątków zajmowały: Przygodzice - 9 753,74 ha, Karski - 754,90 ha, Wysocko Wielkie - 677, 45 ha, Zębców - 343,74 ha, Kamienice Stare - 241,23 ha oraz Gorzyce Wielkie - 205,61 ha⁵⁹⁷. W związku z przybyciem Pełnomocnika Rządu do spraw reformy rolnej na powiat ostrowski działacza PPR Andrzeja Madeja, w dniu 15 III 1945 r., na sesji MRN złożony został wniosek: „o nadaniu ziemi Gminie Miejskiej Ostrów na wieczystą własność 36 ha z folwarku Zębców na nowe osiedle podmiejskie i ogródki działkowe; 26,5 ha z folwarku Kamienice Stare przeznaczone na zieleńce i zalesienie”⁵⁹⁸. Również w następnym roku rada podjęła uchwałę o przekazaniu na cele rozbudowy 124,88 ha z byłych dóbr Przygodzice w obrębie dzielnic: Krępa i Zacharzew. Z powodu przejęcia obszarów leśnych przekraczających 25 ha przez państwo, MRN na posiedzeniu 23 XII 1946 r. przegłosowała kolejny wniosek o przyznanie miastu, zabranych przez administrację państwową lasów. Stanowiły leśne rewiry: Lewkowiec i Szczygliczka z przeznaczeniem na podmiejski teren wycieczkowo - wypoczynkowy oraz las Wtórek pod planowaną rozbudowę wodociągów miejskich⁵⁹⁹. Proces przejmowania ziem na rzecz gminy miejskiej wg art. 15 dekretu o reformie rolnej, zakończono po 3 latach starań. Majątek miejski powiększono o obszary: folwarku Kamienice Stare - 26 ha, Zębcowa - 36 ha i gminy Przygodzice - 2 ha. Zmiany własnościowe zostały zatwierdzone uchwałą z dnia 11 IX 1948

⁵⁹⁵ Tamże, posiedzenie z dn. 24 IX 1946.

⁵⁹⁶ Tamże, posiedzenie z dn. 22 III 1948.

⁵⁹⁷ M. Grzęda, Nacjonalizacja przemysłu ostrowskiego w latach 1945 -1949, w: Kształtowanie władzy ludowej..., s. 68.

⁵⁹⁸ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn.15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 21 VIII 1945.

⁵⁹⁹ Tamże, posiedzenie z dn. 23 XII 1946.

roku⁶⁰⁰. Powiększenie własności miejskiej obejmowało obszar rolniczy i lasy w obrębie granicach administracyjnych, wynosił niezmiennie 2 903 ha.

W przypadku zakładów komunalnych gmina miejska podlegała procesowi zmian własnościowych co w konsekwencji ograniczało jej finansową niezależność. Kolejny przykład przekształceń własnościowych stanowiła gazownia miejska. Inwestycja komunalna z 1867 roku stanowiła najstarszy zakład samorządowy, który dostarczał miastu w 1946 r. oprócz gazu (1 460 000 m³), koks (2 266 000 kg), i smołę (99 000 kg). W roku 1948 gmina przystąpiła do rozbudowy sieci miejskiej (w ciągu 5 lat oddano do użytku 600 m. gazociągu). Prace modernizacyjne w gazowni przeprowadzono dzięki środkom, które pochodziły z pożyczki średnioterminowej pozyskanej w Komunalnym Banku Kredytowym w Poznaniu, na sumę 7 100 000 zł. W lutym 1949 r. zmieniono zasady rozliczenia „na skutek ujednolicenia cen gazu w całym kraju, tutejsza gazownia ograniczyła się do mechanicznego przejścia na wyższą taryfę, obliczając należności za konsumpcję gazu według nowej taryfy”⁶⁰¹. Mieszkańcy odczuli zmianę formy własności z gminnej na państwową, poprzez podwyżkę cen gazu. Zakład został włączony w 1950 r. w system dotowanych przez państwo przedsiębiorstw komunalnych obok wodociągów i kanalizacji oraz zakładu oczyszczania miasta⁶⁰².

Ostatnim zakładem komunalnym przejętym przez skarb państwa była rzeźnia miejska. Obiekt powstał z inicjatywy zarządu przed I wojną światową. Proces przejmowania własności gminnej, rozpoczęto w połowie 1946 r. Stanowił następstwo decyzji rady ministrów, która dotyczyła zwiększenia wymiaru podatku obrotowego i dochodowego za Miejskie Zakłady Przemysłowe. Dyrekcja rzeźni wielokrotnie poprzez wnioski składane do MRN i do Ministerstwa Skarbu, zwracała się z prośbą o wstrzymanie podwyżki podatków, do czasu przeprowadzenia niezbędnych napraw. Podwyżka podatków przyspieszała proces likwidacji zakładu. Proponowana skala podatkowa wynosiła: 15 proc. - od badania zwierząt, 61 proc. - za użytkowanie urządzeń w rzeźni, 20 proc. - za użytkowanie chłodni i 4 proc. od używania wagi. Po zastosowaniu domiaru podatkowego, ze strony radnych klubu PZPR nastąpiła fala krytyki i oskarżeń wobec zarządu rzeźni. Na sesji MRN w dniu 9 IV 1949 r.: „zabierali głos radni, którzy w swoich przemówieniach poparli całkowicie wygłoszoną przez ob. Adamusa krytykę odnośnie prowadzenia gospodarki przez kierownictwo Rzeźni Miejskiej (...) gospodarka prowadzona była chaotycznie, a jej żywotne interesy omawiane były nieraz przy kawie i kieliszku”⁶⁰³.

O pogorszeniu sytuacji finansowej, w związku z egzekwowaniem zwiększonych podatków i realizowanym procesem upaństwowienia zakładów komunalnych, informowała „Gazeta Ostrowska” z 21 kwietnia: „Ostatnie 51 posiedzenie MRN w Ostrowie było bardzo ożywione i

⁶⁰⁰ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn.15, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 11 IX 1948.

⁶⁰¹ Tamże, posiedzenie z dn. 16 II 1949.

⁶⁰² E. Kwiecińska - Boczyło, Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX - leciu Polski Ludowej, Rocznik Kaliski, t. XI, 1978, s.150.

⁶⁰³ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 16, protokółarz ..., posiedzenie z dn. 9 IV 1949.

wywołało ogólne zainteresowanie w mieście. Na posiedzeniu tym miała bowiem miejsce generalna krytyka działalności gospodarki miejskiej. Było bardzo dużo głosów krytycznych, które dopatrywały się w tej gospodarce dużo rozrzutności i nieraz nieumiejętności w prowadzeniu poszczególnych dziedzin administracji miejskiej”⁶⁰⁴. W dniu 7 IX 1949 r., na podstawie rozporządzenia rady ministrów i decyzji Centralnego Zarządu Przemysłu Mięsnego, rzeźnia miejska została przejęta przez skarb państwa. Natychmiast wystąpiły trudności w zapewnieniu mieszkańcom regularnych dostaw mięsa. Od momentu zmian własnościowych rzeźni, kwestie problemów aprowizacyjnych często poruszano na posiedzeniach egzekutywy KM PZPR.

Proces przejmowania zakładów komunalnych na rzecz skarbu państwa doprowadził, po pięciu latach, oprócz zmian formy własności i zasad gospodarowania, do podwyżek cen: gazu, prądu, wody oraz pogorszenia jakości zaopatrzenia w mięso, występowały również przerwy w dostawach prądu. Majątek Ostrowa powiększył się na skutek wprowadzonej reformy rolnej o 64 ha obszarów dworskich. Zakłady komunalne, które wypracowany zysk odprowadzały do budżetu miasta, zostały w okresie 1945 - 1950, przejęte przez skarb państwa. W następstwie zmian własnościowych miasto zarządzało 6 dotowanymi przez budżet państwa przedsiębiorstwami: Gazownią, Wodociągami i Kanalizacją, Zakładem Oczyszczania Miasta, Zarządem Nieruchomości i Przedsiębiorstwem Remontowo - Budowlanym. Prowadziło trzy zakłady użyteczności publicznej: Dom Opieki dla Dorosłych, Żłobek Dzienny, Bibliotekę i Czytelnię Miejską⁶⁰⁵.

Miejska Biblioteka Publiczna została otwarta 16 I 1949 r. Księgozbiór liczył 867 książek i 359 czytelników. W pierwszym roku powiększyła zbiory kosztem bibliotek: T.C.L. , Spółdzielni Księgarsko - Papierniczej i Tow. Czytelni Kobiet. Kierownikiem został Jan Szubert. Zadania jakie miała wypełniać powołana placówka kulturalna określił zastępca przewodniczącego MRN Leon Karasiewicz na ostatniej sesji 3 VI 1950 r.: „Biblioteka propaguje biblioteczki ideologiczne by klasie robotniczej dać podwaliny ideologiczne, uzbroić ją w niezwyciężony oręż w walce z reakcją w umocnieniu sprawiedliwości społecznej ...”⁶⁰⁶. Wg danych z katalogu, podstawowy zbiór biblioteki stanowiły powieści - 2 107 sztuk, natomiast literatura marksistowska obejmowała 202 książki.

Ważną inicjatywą jaka miała integrować mieszkańców po okresie niemieckiej okupacji, było rozpoczęcie budowy szkoły powszechnej. Nawiązywała do decyzji podjętej przez niemiecki zarząd miasta, o rozbiórce budowanej od 1939 r. szkoły przy Alei Powstańców Wielkopolskich. Lokalizację przyszłej szkoły na terenie cmentarza ewangelickiego umożliwiła uchwała MRN z września 1946 r. o likwidacji nekropolii. Doczesne szczątki mieszkańców Ostrowa – ewangelików po ekshumacji zostały złożone na cmentarzu przy ul. Grabowskiej. Jak konstatował po latach poeta Wojciech Gawłowski: „Miasto/ chce się uczyć/ od umarłych/

⁶⁰⁴ Gazeta Ostrowska, nr 107 z 21 IV 1949.

⁶⁰⁵ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokółarz ... , posiedzenie z dn. 25 IV 1950.

⁶⁰⁶ Tamże, posiedzenie z dn. 3 VI 1950.

Funduje szkoły/ na obrzeżach/ zniszczonego przez nazistów/ kirkutu/ i zniwelowanym/ po wojnie/ ewangelickim cmentarzu”⁶⁰⁷. Wg relacji Stanisława Augustyniaka na terenie nekropolii przy ul. Ułańskiej/ Raszkowskiej: „Oprócz kaplicy i grobów znajdowały się tam grobowce rodzin zasłużonych dla miasta Ostrowa. Między innymi można tu było spotkać grobowce: Nasarków, Hirschów, Neumannów, Adamków, Schulzów, Kałużnych, Langnerów, Sinnerów”⁶⁰⁸. W początkowej fazie realizacji projekt spotkał się z decyzją odmową z dnia 21 V 1948 r. ze strony Wydziału Odbudowy w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu. Jako oficjalny powód podano „szpecenie ładu architektonicznego w sąsiedztwie bryły kościoła katolickiego”. Dopiero włączenie budowy do Państwowego Planu Inwestycyjnego i przyjęcie patronatu przez utworzone w 1949 r. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, przyspieszyło inwestycję. Prasa miejska informowała: „W 5 rocznicę ogłoszenia Manifestu PKWN odbyła się w Ostrowie uroczystość wmurowania aktu erekcyjnego w budujący się gmach szkoły powszechnej TPD przy ul. Ułańskiej. Budowę szkoły rozpoczęto w lipcu 1947 r., na mocy uchwały MRN z dnia 24 września 1946, (...) szkoła TPD będzie odpowiadać wszystkim wymaganiom najnowocześniejszego budownictwa szkolnego. Powierzchnia jej obejmie 36 tys. m. kw., 24 duże jasne klasy, aulę, piękne sale gimnastyczne, szatnie, gabinety naukowe...”⁶⁰⁹. Inicjatywę samorządu przejął i zrealizował budżet centralny, a obiekt miał służyć planowanej laicyzacji uczniów we wzorcowej szkole TPD.

Od 1949 r., po przejęciu dochodowych zakładów komunalnych przez skarb państwa, rada miejska uchwalała tylko wnioski i zgłaszała poprawki do Państwowego Planu Inwestycyjnego. Podczas sesji 6 VIII 1949 r. przegłosowano: „uchwałę w sprawie gospodarki komunalnej w 6 – cio letnim Planie Rozwoju i Przebudowy Gospodarki Polski dla miasta Ostrowa, w ramach wyznaczonego przez Prezydium W.R.N. rzeczowego podziału nakładów inwestycyjnych, na ogólną sumę 111 850 000 zł”⁶¹⁰. W ten sposób zakończył się okres podmiotowości własnościowej i finansowej gospodarki komunalnej. MRN pozbawiona została własności komunalnej i majątku gminnego. Z wymienionych na początku rozdziału podatków lokalnych do 1949 r. na potrzeby budżetu miejskiego pozostawiono: gruntowy, od nieruchomości, od lokali, od publicznych zabaw rozrywek i widowisk, od psów, hotelowy oraz od plakatów i szyldów. Bilans budżetów rocznych w opisywanym okresie przedstawia tabela nr 26.

Tabela nr 26. Zestawienie dochodów i wydatków budżetu Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 -1949.

⁶⁰⁷ W. Gawłowski, *Zapach gasnącej świecy*, Bydgoszcz 2000, s. 27.

⁶⁰⁸ Relacja Stanisława Augustyniaka, *Cmentarz ewangelicki przy ulicy Ułańskiej*, w: Z. K. Jeżewski red., *Ostrowskie „ELEUSIS” ...*, s. 287.

⁶⁰⁹ *Gazeta Ostrowska*, nr 200 z 26 VII 1949.

⁶¹⁰ APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokółarz ... , posiedzenie z dn. 6 VIII 1949.

Rok	Dochody (zł.)	Wydatki (zł.)	Niedobór/Nadwyżka(zł.)
1945	9355472,06	9851905,87	496433,81 - niedobór
1946	20253535,93	18263528,05	1990007,88 - nadwyżka
1947	66990146,62	67431568,46	441421,84 - niedobór
1948	112884588,92	119750087,36	6852498,44 - niedobór
1949	163221419,60	143364290,36	19857129,24 - nadwyżka

Źródło: APK, Akta miasta Ostrowa, sygn. 17, protokółarz Rady Miejskiej, posiedzenie z dnia 3 VI 1950.

Niedobory w 1945 r. spowodowało przekazanie części zysku z wypracowanych dochodów budżetowych miasta na fundusze odbudowy: stolicy i państwa ze zniszczeń wojennych. Deficyty budżetowe z lat 1947 i 1948 były następstwem przejęcia przez skarb państwa najbardziej dochodowych zakładów gospodarki komunalnej (gazownia i elektrownia miejska). Wejście budżetu miasta w tzw. pułapkę zadłużeniową było konsekwencją wielu trudności charakteryzujących okres przejściowy. Na etapie wdrażanego uprzemysłowienia kraju, inwestycje samorządowe były odsuwane na dalszy plan. Zaniechano ewidencjonowania majątku miasta, co prowadziło do jego częściowej dekapitalizacji. Brak porównawczych danych odnośnie własności komunalnej Ostrowa na lata 1945 - 1950 uzupełnia zestawienie w tabeli nr 27.

Tabela nr 27. Wybrane wielkości zmian gospodarczych Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 -1950.

Wyszczególnienie	Jednostka miary	Stan w 1945 roku	Stan w 1950 roku
Długość sieci wodociągowej	km	33,0	35,5
Długość sieci kanalizacyjnej	km	31,6	31,6
Długość sieci gazowej	km	23,4	24,0
Produkcja gazu	tys. m ³	1628,0	1479,0
Długość ulic ogółem	km	120	120
W tym o nawierzchni ulepszonej	km	13,6	14,2
Ilość budynków	budynek	2428	2483

mieszkalnych			
Ilość mieszkań	mieszkanie	7600	7560
Ilość izb mieszkalnych	pomieszczenie	22120	22382
Ilość ulicznych punktów świetlnych	punkt świetlny	163	210
Powierzchnia ogródków działkowych	ha	15,54	29,33
Ilość szkół podstawowych	szkoła	7	7
Wydatki inwestycyjne	w tys. zł.	brak danych	1547,9
Wydatki bieżące	w tys. zł.	brak danych	5202,0
Ilość łóżek w szpitalach	łóżko	140	145
Liczba przedszkoli	przedszkole	3	3

Źródło: T. Fudała, Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945 - 1967. Osiągnięcia i wyniki działalności, Ostrów Wielkopolski 1968, s. 66 – 69; E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX - Leci u Polski Ludowej (1945 - 1975), Rocznik Kaliski t. XI, 1978, s. 136 - 165.

W latach 1945 - 1950 w zakładach prowadzonych przez gminę miejską nastąpiły przekształcenia własnościowe, które stanowiły następstwo wprowadzanych przez ustawodawcę dekrety. Równocześnie przebiegał proces zmian podatkowych i zasad budżetowych w gospodarce samorządu⁶¹¹. W latach 1945 – 1946 pozostawiono jeszcze dotychczasową formę własności gminy miejskiej, która była zarządzana przez MRN i jej organy. Zachowanie własności komunalnej miało przejściowy charakter i wynikało z wydanych w omawianym okresie 5 dekrety, ustawy i uchwały rządowej, które wprowadzano na bazie przedwojennego ustawodawstwa samorządowego. Wymiana składu osobowego rady i przejęcie kontroli nad procesem uchwałodawczym, przez powstały w grudniu 1948 r. klub radnych PZPR zakończył pierwszy etap zmian. Równocześnie przedstawiciele organów władzy samorządowej zaangażowano do prowadzenia działalności politycznej w okresie referendum i wyborów do Sejmu ustawodawczego.

Działalność MRN w latach 1947 - 1949 przypadła na okres realizacji planu 3 – letniego i doprowadziła do kontynuacji procesu przebudowy struktury własnościowej gminy. Dekret o finansach komunalnych doprowadził do powiązania gospodarki samorządowej z budżetem

⁶¹¹ Dz. U. nr 19, 1946, poz. 118 i 119. Dwa dekry z 20 III 1946 r. o finansach komunalnych i podatkach komunalnych.

państwa i z narodowym planem gospodarczym. Budżet państwa dokonał akumulacji kapitału, poprzez przejęcie w zarząd i eksploatację m.in. zakładów komunalnych. W pierwszej kolejności przejęto przedsiębiorstwa, które przynosiły największe zyski elektrownię, gazownię i rzeźnię⁶¹². Zasobna i solidna Wielkopolska wniosła, również na przykładzie samorządu Ostrowa, wkład w proces integracji ziem odzyskanych i przemieszczania repatriantów. Dekret o reformie bankowej doprowadził do likwidacji samorządowych instytucji kredytowych. System bankowy został zunifikowany przez włączenie KKO miasta do KKO powiatu, a następnie przejęty przez bank państwowy⁶¹³. Hasło odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych, MRN zrealizowała w formie zgłoszonego projektu oświatowego - budowy szkoły powszechnej (do 1950 r. oddano tylko stan surowy). Do niewątpliwych sukcesów władz miejskich należy zaliczyć, odbudowę oświaty i uruchomienie 7 - letnich szkół podstawowych oraz likwidację analfabetyzmu. Staraniem władz samorządowych utworzono Miejską Bibliotekę Publiczną.

Rok 1950 rozpoczął wprowadzenie finansowanej przez budżet państwa i nadzorowanej przez Prezydium W.R.N. w Poznaniu oraz Komitet Miejski PZPR gospodarki komunalnej, zgodnie z wytycznymi Państwowej Komisji Planowania⁶¹⁴. Wprowadzone zmiany zakończyły przejściowy okres, w którym odwoływano się do zasad ustrojowych i gospodarczych z okresu II RP. Ustawodawca zerwał z zasadą gospodarczej podmiotowości i niezależności finansowej zakładów komunalnych. Symbol zmian wprowadzonych w gospodarce komunalnej Ostrowa stanowiła, rozpoczęta w 1948 r. przebudowa ratusza, wg projektu architekta Kazimierza Ulatowskiego z Poznania⁶¹⁵.

Rozdział V: Terenowe organy jednolitej władzy państwowej miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1950 - 1990.

5.1. Funkcjonowanie administracji terytorialnej w okresie zmian ustrojowych w latach 1950 - 1990.

Etap działania organów jednolitej władzy państwowej zainicjowało wprowadzenie ustawy z dnia 20 III 1950 roku⁶¹⁶. Ustawodawca zerwał z kontynuacją przedwojennych zasad prawa samorządowego i administracja utraciła obywatelski „publiczny” charakter na rzecz „państwowego”. Rady narodowe, stanowiły odpowiednik „sowieców rosyjskich” i już od 1944 r. pozbawione zostały czynnika obywatelskiego jakim był demokratyczny wybór. Organy uchwałodawcze samorządu wybierano poprzez kooptację i kierowanie do nich

⁶¹² S. Jankowiak, Wielkopolska w okresie stalinizmu, Poznań 1995, s. 114.

⁶¹³ Dz. U nr 52, 1948, poz. 421. Dekret z 25 X 1948 r. o reformie bankowej.

⁶¹⁴ Dz. U nr 32, 1946, poz. 200. Dekret z 25 X 1945 r. o państwowym planie inwestycyjnym.

⁶¹⁵ A. Rogalanka, Sztuka regionu ostrowskiego, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 611; W. Banach, Ostrów Wielkopolski w dawnej pocztówce (1897 -1939), Ostrów Wielkopolski 1998, s. 11.

⁶¹⁶ Dz. U. nr 14, 1950, poz. 130.

radnych, delegowanych przez rządzącą partię komunistyczną PPR, od grudnia 1948 r. PZPR oraz stronnictwa satelickie⁶¹⁷. Od 1954 r. radnych powoływano w następstwie równych, bezpośrednich, powszechnych wyborów, które przeprowadzono w głosowaniu tajnym. W myśl postanowień ustawy z 1950 r. rada narodowa przestała reprezentować lokalną wspólnotę w ramach sprawowanej władzy uchwałodawczej i wykonawczej, była wyrazicielką interesów władzy państwowej⁶¹⁸. W okresie stalinowskim władze państwowe i rządząca PZPR, wzorując się na modelu radzieckim, doprowadziły do ujednolicenia systemu władzy i administracji w terenie. W Polsce inspiratorami zmian byli przedstawiciele kierownictwa PPR. Wyrażali przekonanie o „burżuazyjnym” charakterze samorządu terytorialnego, który wykazuje małą przydatność i stanowi przeszkodę w systemie gospodarki planowej. Państwo socjalistyczne powinno zastosować nowy model ustroju administracyjnego, z którym rada „sowiety” jako organ władzy państwowej, jednoczy funkcję uchwałodawczą z wykonawczą⁶¹⁹. Ustawa w rzeczywistości wprowadziła jednolitość koncepcji i kierownictwa w organach administracyjnych, gwarantowaną przez członków partii. Znacznie ograniczono rolę organów uchwałodawczych. Zachowano iluzoryczny wpływ obywateli na wykonanie zadań, planowanych przez organy władzy państwowej.

Ustawa zniósła związki samorządu terytorialnego i jego organy: wydziały wojewódzkie, powiatowe, zarządy miejskie oraz gminne. Zlikwidowano urzędy wojewódzkie i starostwa, stanowiska wojewody, starosty, prezydenta, burmistrza i wójta. Powołane rady narodowe przestały pełnić rolę organów władzy samorządowej. Ustawodawca powołał nowy organ wykonawczy i zarządzający - prezydium. Utworzony model władzy administracyjnej, do 1956 r. stanowił jedną z przyczyn patologii stalinowskiego państwa. Kosztem rad narodowych wzrosła rola prezydium.

Wzorowana na Konstytucji ZSRR ustawa zasadnicza PRL z 1952 r. do organów administracji państwowej zaliczała Radę Ministrów, Radę Państwa i rady narodowe. Wzmocniła kierowniczą rolę PZPR w terenowych organach władzy państwowej w ramach współdziałania i współudziału mieszkańców w administrowaniu. Wg art. 37 ustawy zasadniczej, rady kierowały działalnością gospodarczą, społeczną i kulturalną, wiążąc potrzeby terenu z zadaniami ogólnopaństwowymi⁶²⁰. W miejsce dotychczasowych gminnych rad narodowych, ustawa z 25 IX 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi, powołała gromadzkie rady narodowe⁶²¹.

Zmiany polityczne związane z „odwilżą październikową” w 1956 r., doprowadziły do uchwalenia nowej ustawy z dnia 25 I 1958 r. o radach narodowych⁶²². Ustawodawca wprowadził zapis o „wzmocnieniu i usprawnieniu” działalności rady. Sprecyzował zakres kompetencji organów rady i zagwarantował prawo koordynacji działalności nie

⁶¹⁷ J. Starościak, Organizacja administracji terenowej w Polsce, w: Prawo administracyjne, cz. 2, red. M. Jaroszyński, Warszawa 1952, s. 34.

⁶¹⁸ P. Jurek, Samorząd terytorialny w PRL, Czasopismo Prawno - Historyczne, t. 47, 1995, z. 1 - 2, s. 34.

⁶¹⁹ Szerzej o genezie ustawy z 20 III 1950 r., Rada Narodowa, nr 8, 1950, s. 3.

⁶²⁰ Dz. U. nr 33, 1952, poz. 232.

⁶²¹ Dz. U. nr 43, 1954, poz. 191.

⁶²² Dz. U. nr 5, 1958, poz. 16.

podporządkowanym im jednostkom państwowym, spółdzielczym i organizacjom społecznym. Ustawa nadała samodzielność prawną kierownikom poszczególnych wydziałów rady. W wyniku zgłaszanych w 1956 r. postulatów, określono kompetencje kolegialnego prezydium, jako organu wykonawczego i zarządzającego. Wszystkie zmiany obowiązywały nadal w obrębie niezmienionych struktur organizacyjnych. W zakresie budżetu terenowego, dotychczasową formę dotacji zastąpiły udziały w dochodach budżetu centralnego.

Nieznacznie zwiększono samodzielność finansową rad i wprowadzono obowiązek partycypowania gmin w kosztach budowy inwestycji komunalnych. Zgodnie z art. 43, ust. 1 Konstytucji oraz art. 1, ustawy z 25 I 1958 r., uznano rady za organy władzy państwowej oraz podstawowe organy samorządu społecznego. Nadanie radom narodowym terminu organów władzy państwowej, oznaczało że zostały uznane jako terenowe organy administracji rządowej o charakterze przedstawicielskim. Zakładana samodzielność rad została poddana ograniczeniom, które były następstwem monopolu władzy i centralizacji zarządzania gospodarką. Zakłady komunalne podporządkowano systemowi zarządzania centralistycznego. Rady przestały pełnić funkcje właścicielskie, poprzez pozbawienie ich zarządu nad zakładami gospodarki komunalnej. Uprawnienia ekonomiczne rad zostały sprowadzone do uchwalania planu rozwoju społeczno – gospodarczego gminy. Jednocześnie na wyznaczone odgórnie inwestycje, kierowano na potrzeby „gospodarki terenowej” limitowane środki finansowe. Rady nie mogły dowolnie zagospodarować wypracowaną nadwyżkę budżetową. Zasady gospodarki centralnie planowanej w połączeniu z przewodnią rolą PZPR, doprowadziły do marginalizacji ekonomicznej i dyspozycyjności politycznej rad narodowych.

Równocześnie wg zamierzeń ustawodawcy rady miały, jako organy samorządu społecznego, reprezentować mieszkańców danego terenu. Przepisy ustawy nie określiły szczegółowych zadań rady w tym zakresie. To powodowało przejęcie obowiązku przez organy administracji państwowej. Rady narodowe jako przedstawicielstwa mieszkańców utraciły resztki społecznego zaufania i bezwolnie realizowały zadania zlecone odgórnie. Niezależnie od zachodzących procesów marginalizacji rad, mieszkańcy zgłaszali postulaty związane ze wzmocnieniem pozycji komisji i radnego. Zostały uwzględnione w ustawie z 25 VII 1963 r.

Ustawa z 28 VI 1963 r. nadała WRN nowe uprawnienia m.in. prawo do: występowania z wnioskiem o wykonanie inwestycji objętych planem centralnym, opracowania i rozpatrywania projektów, opiniowania inwestycji, występowania z wnioskami dot. tworzenia, łączenia i likwidacji zakładów mających bezpośredni wpływ na gospodarkę rad a nie podlegających radom narodowym. Wymienione przepisy ustawy nie dotyczyły organów uchwałodawczych powiatu, gminy i gromady⁶²³.

W związku z wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego kraju, w 1973 r. zmieniona została struktura organizacyjna organów władzy i administracji państwowej. Celem reform był wzrost „centralizmu partyjno - państwowego”. Ustawa z dnia 29 XI 1972 r.

⁶²³ Dz. U. nr 28, 1963, poz. 164.

o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych, stanowiła podstawy do funkcjonowania organów władzy najniższego stopnia⁶²⁴. W miejsce dotychczasowej gromady i osiedla, powołano gminę jako, nowy mikroregion społeczno – gospodarczy. Gminna rada narodowa pełniła podwójną rolę terenowego organu władzy i samorządu społecznego.

Ustawa z 22 XI 1973 r. o zmianie ustawy o radach narodowych, wprowadziła zasadę rozdziału funkcji organów przedstawicielskich od funkcji organów wykonawczych. Organy wykonawcze administracji państwowej, jakimi były Prezydium Rad Narodowych, utraciły dotychczasową funkcję i spełniały rolę organu nadzorującego pracę rady. Ich miejsce zajęli, pochodzący z mianowania przez organ zwierzchni, wojewodowie, naczelnicy powiatów, naczelnicy miast i gmin, którzy sprawowali jednoosobowe kierownictwo. Zasadę centralizmu i dyspozycyjności podkreślała procedura mianowania. Zgodnie z postanowieniem ustawy: „Wojewodę, prezydenta miasta, naczelnika powiatu, naczelnika miasta stanowiącego powiat i naczelnika dzielnicy w mieście wyłączonym z województwa” powoływał Prezes Rady Ministrów⁶²⁵. Na mocy ustawy rady narodowe zostały „terenowymi organami władzy państwowej i podstawowymi organami samorządu społecznego ludu pracującego miast i wsi”. Stanowiło to nawiązanie do postulowanej idei samorządu społecznego, ogłoszonej jeszcze na XXII Zjeździe KPZR w 1961 roku⁶²⁶. Terenowe organy administracji państwowej zostały podporządkowane podwójnie, własnemu prezydium i prezydium wyższego stopnia. Prezydium WRN podporządkowano Radzie Ministrów.

Równolegle do podziału organów administracyjnych, występowało podporządkowanie odpowiednim komitetom (gminnym, miejskim, wojewódzkim) PZPR. Jednocześnie wprowadzono zasadę łączenia funkcji przewodniczącego Rady Narodowej z funkcją sekretarza partii. Kierownicza rola partii doprowadziła do podporządkowania administracji państwowej przez partijną⁶²⁷. Jednym z następstw reform administracyjnych dekady lat 70 był: „wszechobecny system nomenklatury, czyli >>oficjalna lista mianowań<< stanowił gwarancję, że każde stanowisko – czy to w aparacie partyjnym lub państwowym, czy też w siłach zbrojnych lub organizacjach społecznych, związkach zawodowych i spółdzielniach - będzie sprawował człowiek, którego kandydaturę zaaprobuje partia”⁶²⁸. Sposób powoływania członków miejskich i gminnych Rad Narodowych wpływał na poziom merytoryczny w czasie sesji. Rady nie reprezentowały najważniejszych potrzeb mieszkańców. Gmina pozbawiona osobowości prawnej i mienia komunalnego nie była zainteresowana rozwojem „gospodarki terenowej”. Zgodnie z postanowieniem dekretu z 26 X 1950 r., przedsiębiorstwa komunalne, które wchodziły w zakres podmiotów użyteczności publicznej, nie mogły być nastawione na osiągnięcie zysku⁶²⁹. W dekadzie lat 70. Przeprowadzona została

⁶²⁴ Dz. U. nr 49, 1972, poz. 312.

⁶²⁵ Dz. U. nr 47, 1973, poz. 276.

⁶²⁶ I. Lewandowska - Malec, Ustawodawstwo o radach narodowych w Polsce Ludowej (1944 – 1990) w: Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, red. J. Malec, W. Uruszczyk, Kraków 1999, s. 250.

⁶²⁷ T. Fuks, Samorząd. Rzeczywistość i oczekiwania, Warszawa 1981, s. 84.

⁶²⁸ N. Davies, Boże Igrzysko. Historia Polski, t. 2, Kraków 1992, s. 752.

⁶²⁹ Dekret o przedsiębiorstwach komunalnych. Dz. U. nr 24, poz. 122.

centralizacja zakładów komunalnych. W miejsce dotychczasowych miejskich przedsiębiorstw i zakładów powstały wojewódzkie i rejonowe przedsiębiorstwa gospodarki komunalnej. Rady narodowe utraciły kontrolę nad działalnością zakładów gminnych. Kalkulowane na poziomie zjednoczeń poszczególnych ministerstw koszty świadczenia usług, nie przekładały się na jakość ich świadczenia. W połączeniu z dekapitalizacją infrastruktury komunalnej, wpłynęły na pogorszenie standardu usług.

Charakterystyczna dla całego okresu PRL centralizacja zarządzania, polegająca na przeniesieniu centrum decyzyjnego z przedsiębiorstw na poziom zjednoczeń i odpowiednich ministerstw, doprowadziła do ubezwłasnowolnienia zakładów gospodarki komunalnej. Skarb państwa i budżet centralny, przejęły prawa właścicielskie i zasoby finansowe gmin a następnie planowały oraz wykonywały zadania przy pomocy aparatu administracyjno – gospodarczego. Za wyniki przedsiębiorstw jednoosobowo odpowiadali pochodzący z mianowania dyrektorzy, którzy podlegali jednostkom nadrzędnym. Zakres reform scentralizowanego systemu administracji państwowej był iluzoryczny. Rady narodowe nie uzyskały osobowości prawnej oraz były w pełni zależne i dyspozycyjne wobec organów zwierzchnich.

Ostateczna struktura organizacyjna rad narodowych i terenowych organów administracji w dekadzie lat 70. została ustalona na podstawie ustawy z 28 V 1975 roku⁶³⁰. Ustawa o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, zlikwidowała powiaty i przekazała kompetencje organów powiatowych jednostkom administracji państwowej szczebla podstawowego – gminom. Mniejszą część zadań scedowano organom administracji stopnia wojewódzkiego. Szczegółowe uzasadnienie wprowadzanych zmian, ustawodawca określił w charakterystycznej „nowomowie” na wstępie. „W celu dostosowania podziału administracyjnego do potrzeb przyspieszonego rozwoju społeczno - gospodarczego kraju, stworzenia warunków bardziej sprawnego zarządzania gospodarką narodową oraz funkcjonowania organów władzy i administracji państwowej, a także w celu lepszego zaspokajania rosnących potrzeb społeczeństwa”⁶³¹. Art. 2 ust. 1. powoływał 49 województw w nowych granicach⁶³². Uchwała Rady Państwa z 31 V 1975 r. w sprawie wzorcowego regulaminu rady narodowej charakteryzowała zadania rady narodowej. „Jej organy i radni wykonują swoje zadania w ścisłym współdziałaniu ze społeczeństwem oraz we współpracy z miejscowymi organizacjami, społeczno - politycznymi i samorządowymi”⁶³³. Natomiast postanowienia rozdziału 2, § 13 precyzowały sposób rozpatrywania i rozstrzygania podczas obrad sesji „problemów harmonijnego rozwoju społeczno - gospodarczego terenu” oraz inspirowania i kontrolowania działalności wszystkich jednostek administracji i gospodarki na danym terenie. Dokonany proces centralizacji

⁶³⁰ Dz. U. nr 16, 1975, poz. 91.

⁶³¹ Dz. U. nr 16, 1975, poz. 91.

⁶³² Jedną z przyczyn wprowadzenia podziału administracyjnego były narastające tendencje odśrodkowe poszczególnych województw. Np. Śląsk Edwarda Gierka nazywano „polską Katangą”. N. Davies, Boże Igrzysko. Historia Polski, t. 2, Kraków 1992, s. 753.

⁶³³ Monitor Polski, nr 17, poz. 105.

administracji w ramach dwustopniowego podziału, stanowił przyczynę dalszego osłabienia roli rad narodowych.

Od 1975 r. terenowe organy administracji państwowej obejmowały na poziomie wojewódzkim: wojewodów i prezydentów miast stopnia wojewódzkiego; na poziomie podstawowym: naczelników gmin, naczelników miast i gmin, naczelników miast, prezydentów miast i naczelników dzielnic⁶³⁴.

W okresie strajków sierpniowych, wraz z powstaniem NSZZ „Solidarność” w tle dyskusji o samorządzie pracowniczym podjęto hasło odbudowy samorządu terytorialnego. W ramach Konwersatorium Doświadczenie i Przyszłość powołano zespół złożony z wybitnych administratywistów pod kierunkiem prof. Jerzego Regulskiego. W programie zatwierdzonym na I Zjeździe Krajowym „Solidarności” w Gdańsku w 1981 r., zamieszczony został rozdział pt. „Samorządna Rzeczpospolita”. Tekst końcowy opracowała komisja, którą kierował Bronisław Geremek. Program zakładał odbudowę samorządu terytorialnego i pracowniczego. Wymienione zostały niezbędne przesłanki w celu reaktywowania organów władzy lokalnej: od przeprowadzenia wolnych wyborów do rad narodowych, poprzez zwiększenie uprawnień właścicielskich rad po ograniczenie nadzoru zwierzchnich organów państwa. Proponowano utworzenie izby wyższej parlamentu – Senatu skupiającego przedstawicieli samorządu terytorialnego⁶³⁵.

Wprowadzona dwa dni przed zniesieniem stanu wojennego, ustawa z 20 VII 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego, stanowiła nieudaną próbę połączenia modelu „sowieców” - rad narodowych z ideą samorządu terytorialnego z okresu II RP⁶³⁶. Znamienne słowa wstępu dokładnie oddają jej przejściowy charakter z jednoczesnym zaznaczeniem, że uchwalono ją „W celu utrwalania socjalistycznego ludowładztwa i umacniania terenowych organów władzy i administracji państwowej oraz zapewnienia powszechnego udziału mieszkańców miast i wsi we współrządzeniu i współodpowiedzialności za sprawy kraju, mając na uwadze, że system rad narodowych i samorządu terytorialnego stanowi szczególnie ważną płaszczyznę wszechstronnego współdziałania przewodniej siły politycznej w budowie socjalizmu – Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym, oraz działanie zespolonych w Patriotycznym Ruchu Odrodzenia Narodowego wszystkich sił społecznych i obywateli...”⁶³⁷. Ustawa nie zmieniła dwustopniowego podziału administracyjnego. Wg opinii Zbigniewa Leońskiego dopiero „po noweli z 1988 r. zawierała już wprowadzić pewne elementy rozwiązań samorządowych, pozostaje jednak przy określonych wzorcach systemu radzieckiego (rad, jako organów

⁶³⁴ J. Boć, Z historii samorządu terytorialnego w Polsce, w: Prawo administracyjne, red. J. Boć, Wrocław 2000, s. 178.

⁶³⁵ P.S. Załęski, Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie, Toruń 2012, s. 111-121.

⁶³⁶ Dz. U. nr 41, 1983, poz. 185.

⁶³⁷ Dz. U. nr 26, 1988, poz. 183.

władzy państwowej)”⁶³⁸. Ustawodawca określił rady narodowe jako organy samorządu terytorialnego. W literaturze podkreślano, że oprócz kilku sformułowań ustawa nie dotyczyła samorządu terytorialnego. Nadal nie nadano jednostkom terytorialnym osobowości prawnej, gminy pozbawione były własności komunalnej ani nie posiadały odrębnego zakresu zadań własnych. W tym kontekście do końca istnienia rad narodowych nie przywrócono instytucji samorządu terytorialnego⁶³⁹.

Ustawa z 20 lipca uczyniła kierowników wydziałów w organach władz wojewódzkich i w organach gminy, organem administracji państwowej o właściwości szczególnej. Z kolei wojewodowie (prezydenci) i naczelnicy w gminach uzyskali kompetencje organów administracji państwowej o właściwości ogólnej. Ustawodawca znacznie ograniczył dotychczasowy zakres ich uprawnień, na rzecz organów o właściwości szczególnej. Jak podkreślił Jan Boć, ustawa wprowadziła domniemanie właściwości dla organów władzy gminnej, wzmocniła uprawnienia organów uchwałodawczych w dziedzinie finansów komunalnych, stanowiła zapowiedź bankructwa systemu planowej gospodarki socjalistycznej poprzez dopuszczenie do przejmowania przez gminy przedsiębiorstw scentralizowanych. Natomiast po nowelizacji z 1988 r. przypisała radom narodowym pierwsze uprawnienia, które nadały im prawo do dysponowania majątkiem komunalnym⁶⁴⁰. Ostatnie reformy dot. rad narodowych i samorządu terytorialnego u schyłku okresu PRL wykazywały przejściowy charakter. Władzę terenową nadal nie reprezentowały rady narodowe lecz komitety partyjne. Zmiany wynikające z postanowień noweli 1988 r. nie były w stanie zahamować nadchodzącego procesu transformacji ustrojowej. Funkcjonowanie terenowych organów władzy i administracji państwowej w latach 1950 - 1990 a w konsekwencji zlikwidowanie instytucji samorządu terytorialnego spotkało się z jednoznaczną oceną⁶⁴¹.

W dyskusjach z połowy lat osiemdziesiątych dot. decentralizacji państwa pojawiły się ponownie postulaty odbudowy władzy lokalnej, w oparciu o instytucję samorządu terytorialnego. Omawiano dwa modele restytucji. Pierwszy sprowadzał się do przeprowadzenia transformacji dotychczasowych rad narodowych w organy samorządu terytorialnego. Drugi zrywał z modelem „sowieków” – rad narodowych i zakładał powrót do sprawdzonych wzorców z okresu II RP. Zwolennicy drugiej opcji zakładali wariant dualistycznego modelu z podziałem na terenowe organy administracji rządowej i samorządowej. Dopiero ustawodawstwo z 1990 r. stworzyło podstawy do restytucji

⁶³⁸ Z. Leoński, *Samorząd terytorialny w RP*, Warszawa 2001, s. 4.

⁶³⁹ I. Lewandowska - Malec, *Samorząd terytorialny w Polsce Ludowej. Uwagi po lekturze książki Joanny Olejniczak Wybory do Sejmu i rad narodowych w województwie bydgoskim w okresie tzw. małej stabilizacji (1956-1970)*, Toruń 2010, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, Kraków 2011, s. 140.

⁶⁴⁰ J. Boć, *Z historii samorządu ...*, s. 178.

⁶⁴¹ Por. m.in.: J. Boć, *Z historii samorządu terytorialnego w Polsce*, w: *Prawo administracyjne*, red. J. Boć, Wrocław 2000, s. 174; H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 2001, s. 208 – 209; s. 206; Z. Leoński, *Samorząd terytorialny w RP*, Warszawa 2001, s. 3 - 4; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764 – 1989*, Warszawa 2007, s. 426 – 427; H. Izdebski, *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działania*, Warszawa 2009, s. 76.

samorządu terytorialnego na poziomie gminy a od 1998 r. na szczeblu powiatu i województwa.

5.2. Działalność Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w okresie stalinowskim wobec zmian politycznych i gospodarczych.

W latach 1945 – 1950 obowiązywały jeszcze uregulowania prawne dot. instytucji samorządu terytorialnego, które stanowiły kontynuację ustawodawstwa z czasów II RP. Władze państwowe traktowały je jako przejściowe i o charakterze „taktycznym”. Łatwiej było, nie dysponującej poparciem społecznym partii PPR, przebudować ustrój odnosząc się do znanych przedwojennych rozwiązań. W obawie przed zarzutami opozycji o „sowietyzację” państwa tolerowana była przez komunistów idea samorządu terytorialnego.

Okres „umacniania centralizmu i ograniczenia demokracji” w odniesieniu do zasad funkcjonowania administracji terenowej, rozpoczęła ustawa z 20 III 1950 roku⁶⁴² o jednolitych organach władzy państwowej. Sankcjonowała likwidację samorządu terytorialnego i wprowadziła wzorowany na modelu sowieckim, system rad narodowych. Nosił on znamiona administracji rządowo - partyjnej. Również w odniesieniu do Ostrowa rozpoczął się okres stalinizmu, który okaleczył i zniszczył jedną z instytucjonalnych podstaw społeczeństwa obywatelskiego. Wg opinii Michała Kuleszy, samorząd od tego momentu został pozbawiony podmiotowości prawnej, nie miał uprawnień właścicielskich i co najistotniejsze nie mógł podejmować rozstrzygnięć obejmujących podstawowe sprawy lokalnej zbiorowości⁶⁴³. Tworzył terenowe organy władzy państwowej łączące potrzeby lokalne z interesem ogólnospołecznym. W okresie stalinowskim był odpowiedzialny za

⁶⁴² Dz. U. nr 14, 1950, poz. 130. Ustawa z dnia 20 marca 1950 roku o terenowych organach jednolitej władzy państwowej.

⁶⁴³ M. Kulesza, Niektóre zagadnienia prawne definicji samorządu terytorialnego, Państwo i Prawo, z. 1, 1990, s. 16 i n.

zapewnienie jednolitej linii politycznej (PZPR) i gospodarczej (plan 6 - letni) w całym państwie w czasie zimnej wojny.

W opracowaniu Andrzeja Czyżewskiego dotyczącym miast wielkopolskich w okresie PRL, autor podkreślał znaczenie specjalizacji w określonej produkcji przemysłowej⁶⁴⁴. Szczególnie zaznaczyło się to w Pile i Ostrowie, gdzie dominował przemysł metalowy i maszynowy, skoncentrowany w dużych zakładach. Proces koncentracji niewielkich zakładów produkcyjnych realizowano od chwili wydania ustawy o nacjonalizacji przemysłu. W 1946 r. zarejestrowano w Ostrowie 69 zakładów przemysłowych, które zatrudniały 5054 pracowników⁶⁴⁵. 13 zakładów należało do skarbu państwa, w tym m.in. największa Fabryka Wagon pod nazwą Warsztaty Główne PKP. Pozostałe reprezentowały oprócz przemysłu maszynowego, drzewny, materiałów budowlanych, odzieżowy i spożywczy. Pod przymusowy zarząd państwa przejęto Fabrykę Maszyn Młyńskich Maximowicz, Szejner, Lesiński, spółka jawna. Po nieudanych staraniach właścicieli w procesie reparywizacyjnym ostatecznie została 14 XI 1949 r. upaństwowiona⁶⁴⁶. Ten sam los spotkał tartak P. Dymalskiego, położony przy ul. Starokaliskiej i drukarnię J. Dwornika przy ul. Wrocławskiej. W latach 50. zakończono proces nacjonalizacji większości małych zakładów sektora spożywczego, drzewnego i metalowego. Przekształcenia własnościowe objęły m.in. Młyn Motorowy Wojciecha Mąkólskiego, Młyn „Głapa i Sp.”, Młyn „J. Kaczmarek i Sp.”, cztery wytwórnie wód gazowanych, fabryki musztardy „Słońce” i octu, wytwórnię produktów spożywczych „Ostro - Vite”, zakłady meblarskie Kowalczyka, Brucha i Czajki, wytwórnię części rowerowych E. Morissona i J. Kamińskiego, Wytwórnię Pneumatyków „Herold” Topolana i Kamińskiego, Fabrykę Maszyn Rolniczych przy ul. Raszkowskiej, Fabrykę Wózków Dziecięcych „Kontent” Urbaniaka i firmę „Montan” Karlińskiego. W ten sposób w 1950 r., po połączeniu wytwórni i fabryki części rowerowych z firmami „Herold” i „Kontent”, powstały Zakłady Sprzętu Mechanicznego, trzeci pod względem wielkości zakład przemysłowy miasta⁶⁴⁷. Na skutek proces przekształceń własnościowych w przemyśle, klasa średnia stygmatyzowana w okresie stalinowskim pojęciem „burżuazji”, pozbawiona została podstaw do kontynuowania działalności gospodarczej. Zgodnie z założeniami planu społeczno – gospodarczego, MRN nakreśliła nową funkcję gospodarczo – aktywizującą miasta w odniesieniu do regionu Wielkopolski południowej.

Dodatkowym czynnikiem miastotwórczym w latach 50 - tych XX w. było dogodne położenie w miejscu krzyżowania się ważnych szlaków kolejowych o znaczeniu międzyregionalnym. Ostrowski węzeł kolejowy stanowił siedzibę trzech oddziałów i do

⁶⁴⁴ A. Czyżewski, *Miasta wielkopolskie w Polsce Ludowej. Ekonomiczno - demograficzne podstawy rozwoju w okresie 1946 - 1970*, Warszawa - Poznań 1976, s. 23.

⁶⁴⁵ B. Gruchman, *Rozwój przemysłu Wielkopolski w latach 1919 - 1960*, Poznań 1964.

⁶⁴⁶ W. Banach, J. Cegiętka – Kuroszczyk, *From Arnold ...*, s. 70.

⁶⁴⁷ J. Dolata, *Przemiany społeczno - gospodarcze w okresie powojennym*, w: *Ostrów Wielkopolski dzieje ...*, s. 375 i 376.

1957 r. należał organizacyjnie do Łódzkiej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych⁶⁴⁸. W latach 1950 - 1955 ludność miasta wzrosła z 32,8 tys. do 39,1 tys. Organy administracji państwowej urzeczywistniały gospodarcze i społeczne wyzwania epoki stalinowskiej. Jednolitą „linię” polityczną gwarantowało realizowanie uchwał miejskiej rady narodowej. Z protokołów posiedzeń egzekutywy Komitetu Miejskiego PZPR wyłaniał się mechanizm dominacji komitetów partii nad terenowymi organami władzy po 1950 r. „Tow. sekretarz Adamus przystąpił do szczegółowego scharakteryzowania obowiązków i zadań tow. PZPR, które mają w najbliższym czasie przystąpić do wytężonej pracy nad reorganizacją Rad Narodowych - Kolegialnych Zarządów Miejskich oraz poszczególnych Komisji. Skład osobowy poszczególnych Rad wzgl. Komisji winien reprezentować robotnik o twardym kręgosłupie, aby ten właśnie mógł kontrolować czynniki ustawodawcze, zarządzające wzgl. opiniotwórcze w samorządzie i tak ustawić linię, która by była zgodna z ustrojem Polski socjalistycznej. Utworzone Komisje są zobowiązane trzymać rękę na pulsie życia administracyjnego, spółdzielczego, kult - oświat., zawodowo - przemysłowego, kontroli cen, sygnalizować do Komitetu o ich poczynaniach”⁶⁴⁹.

Również lokalna prasa informowała o zmianach personalnych jakie wystąpiły po oddelegowaniu kandydatów partii i organizacji społecznych do rad narodowych⁶⁵⁰. Gazeta Ostrowska z 8 VI 1950 r. komunikowała, że „Mieszkańcy Kalisza, Ostrowa i powiatów wybrali Prezydium Rad Narodowych. W Ostrowie Wlkp. odbyło się posiedzenie MRN na którym dokonano wyboru Prezydium Rady. Posiedzeniu przewodniczył tow. Stefan Fabiański, który powołał do Prezydium przedstawiciela Komitetu Wojewódzkiego PZPR i Prezydium WRN – tow. Władysława Markiewicza, I sekretarza Kom. Powiatowego i Kom. Miejskiego PZPR – tow. Tadeusza Kowalskiego oraz przodowników pracy tow. tow. Helenę Walczak, Czesława Suskę (...). W głosowaniu tajnym jednomyślnie wybrani zostali: na przewodniczącego Prezydium MRN – tow. Stefan Cajdler, jako zastępcę przewodniczącego – tow. Idzi Zemski, jako sekretarz – ob. Sylwester Walczak. Posiedzenie kończy się wysłaniem depeszy do Prezydenta Rzeczypospolitej – tow. Bieruta oraz potężnym śpiewem Międzynarodówki”⁶⁵¹.

W realiach stalinowskiego okresu zmieniony został zakres tematów posiedzeń rady. Problematyka obejmowała narzucane odgórnie zadania. Jednym z nich była wymiana pieniędzy w 1950 r. Depozyty bankowe przeliczono w proporcjach 100 zł. starych na 3 nowe, a gotówkę w relacji 100 zł. starych na 1 zł. nową. Restrykcyjne przewalutowanie doprowadziło do przejęcia 2/3 zasobów pieniężnych ludności przez skarb państwa i rząd przystąpił do spłacenia obligacji z 1945 r. w zdevaluowanym pieniądzu. Wg protokołu z posiedzenia Prezydium MRN: „dnia 29 X 1950 r. o godz. 5 - tej rano zastępca przew. Prezydium MRN kontaktował się z przewodniczącym Pow. Rady i Szefem Bezpieczeństwa

⁶⁴⁸ B. Jarosz, M. Płóciennik, 130 lat ..., s. 59.

⁶⁴⁹ APP, Komitet Miejski PZPR w Ostrowie, sygn. 94/III/1.

⁶⁵⁰ J. M. Pietrzak, Działalność Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w okresie stalinowskim, Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego, nr 6, 2012, s. 81 - 97.

⁶⁵¹ Gazeta Ostrowska, nr 156 z 8 VI 1950.

celem zorganizowania akcji. O godz. 7 - mej odbyło się przy współudziale aktywu partyjnego posiedzenie PZPR. Tam została wyłoniona Komisja w składzie przew. Prezydium MRN, sekretarza PZPR i szefa Urzędu Bezpieczeństwa. Komisja ta przyjęła na siebie obowiązek należytego przeprowadzenia akcji wymiany na terenie miasta i powiatu. Akcja została przeprowadzona należycie (...) Wymiana pieniędzy rozpoczęła się w dniu 30 października 1950 i trwała do 8 listopada 1950 roku”⁶⁵².

Kolejny przykład dyspozycyjności i ubezwłasnowolnienia rady narodowej wobec miejskiego komitetu partii stanowiła dokumentacja, która dotyczyła stanu przygotowań do corocznego święta państwowego 22 lipca 1953 r. W sprawozdaniu z posiedzenia prezydium MRN na dwa tygodnie przed obchodami wnioskowano, że uzgodniono i jest „zalecana treść okolicznościowego referatu, który ma wygłosić na uroczystej sesji miejskiej jej przewodniczący. Referat winien w oparciu o konkretne materiały i przykłady z terenu wskazywać na: a) osiągnięcia, uzyskane w ciągu 9 - lecia Manifestu PKWN, b) konieczność zwiększenia udziału społeczeństwa w realizacji planu gospodarczego, c) znaczenie jesiennych wyborów do rad dla ożywienia i usprawnienia działania wszystkich rad narodowych (...), d) znaczenie Konstytucji PRL, e) znaczenie sojuszu ze Związkiem Radzieckim...”⁶⁵³.

Oprócz obchodzenia uroczystości i propagandowych świąt państwa socjalistycznego, radni zajmowali się sezonową walką np. ze stonką ziemniaczaną. Informowały o tym sprawozdania z przebiegu przeprowadzonej „akcji stonkowej” na terenie Ostrowa m.in. za okres od 25 maja do 18 lipca 1953, przygotowane przez Wydział Rolnictwa i Leśnictwa przy prezydium MRN. Nie wszyscy rolnicy podchodzili do problemu z należytą starannością m.in. „Przykładem tego postanowienia może być 80 morgowy kułak, z dzielnicy Krępa ob. Matyszkiewicz, który nie troszczył się w pozyskiwaniu tego owadu na swoim polu i likwidacji ogniska znalezionego przypadkowo przez jedną z obywaterek (...). Wyżej wymieniony kułak zlekceważył sobie zagadnienie za co przez Kolegium Orzekające został ukarany grzywną w wysokości 1500 zł.”⁶⁵⁴.

Wybrane przykłady świadczyły o wyraźnej zmianie roli, jaką przeszły rady narodowe w procesie od podmiotowości do przedmiotowości, w kontekście ustawy z 20 III 1950 r. Niezadowolenie społeczne znajdowało ujście w protestach społecznych, które występowały wśród przedstawicieli młodego pokolenia. Młodocianych więźniów politycznych bezprawnie przetrzymywano w siedzibach Urzędu Bezpieczeństwa i aresztu w Ostrowie. Po przesłuchaniu i osądzeniu wysyłano do obozu w Jaworznie. Jeden z transportów sformowano 1 lipca 1953 r., kiedy z więzienia w Ostrowie wywieziono 25 skazanych. Krzysztof Szwagrzyk w pracy „Jaworzno. Historia więzienia dla młodocianych więźniów politycznych 1951 - 1955”, pisał o jednym z niepokornych - Marianie Kowalskim, PS. Czarny. „Członek organizacji

⁶⁵² APK, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie (PMRN), sygn. 313. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 16 XI 1950.

⁶⁵³ APK, PMRN, sygn. 319. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 4 VII 1953.

⁶⁵⁴ Tamże, Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 24 VII 1953.

niepodległościowej >>Przedświt<<, istniejącej w latach 1952 - 53 na terenie Ostrowa Wlkp. Aresztowany w wieku 19 lat. Skazany wyrokiem Wojskowego Sądu w Poznaniu, na sesji wyjazdowej w Ostrowie Wlkp. z dnia 14 VI 1953 r. na 6 lat pozbawienia wolności⁶⁵⁵. Po wyjściu na wolność 22 X 1954 r. poddany został szykanom w dostępie do pracy i nauki.

Terenowe organy administracji państwowej w ramach procesu indoktrynacji młodzieży uczestniczyły w przygotowaniu i realizowaniu przyspieszonych kursów edukacyjnych. Z analizy stanu organizacyjnego szkoły podstawowej dla pracujących, przedstawionej na posiedzeniu prezydium MRN z września 1953, poznajemy hasła „walki klasowej”. „W oczach wyzyskiwaczy imperialistycznych robotnik, chłop i inteligent pracujący – to narzędzie, służące do zdobywania maksymalnego zysku. (...) Zdziczała nienawiść do człowieka pracy, do tego, co buduje on i tworzy zademonstrowali polityczni gangsterzy bez osłonek na męczeńskich polach Korei. My zaś pomni słów naszego genialnego Nauczyciela Towarzysza Stalina, że >>wyszkolenie to broń, której efekt zależy od tego, kto ma ją w ręku<<, dajemy ją robotnikowi i chłopu. (...) Na terenie naszego miasta jest tylko jedna szkoła dla pracujących a mimo wnikliwej rekrutacji przeprowadzonej przez Wydział Oświaty limit 200 uczniów na rok szkolny 1953/54 nie został wykonany”⁶⁵⁶. Stan ostrowskiej oświaty ulegał stopniowym zmianom. W dniu 19 V 1945 r. rozpoczęło działalność Gimnazjum Mechaniczne kolejowe. W 1950 r. na terenie Ostrowa działały 3 przedszkola, 6 szkół podstawowych i dwa licea ogólnokształcące. Od 1952 r. funkcjonowało Liceum Pedagogiczne dla Wychowawczyń Przedszkoli. W 1954 powstało III Liceum Ogólnokształcące, które tworzyło ze szkołą podstawową wzorcową „jedenastolatkę”⁶⁵⁷. Największe zmiany wystąpiły w dekadzie lat 60 i związane były z procesem uprzemysłowienia Ostrowa oraz wzrastającą liczbą jego mieszkańców.

Przykłady działań MRN Ostrowa w okresie stalinowskim potwierdzają tezę o wykonywaniu, przez terenowy organ władzy państwowej, „jednolitej linii” politycznej i gospodarczej. W przypadku działań gospodarczych rada wdrażała założenia planu 6 - letniego, nie licząc się z rolniczo - rzemieślniczą specyfiką regionu.

W okresie II RP w zakres kompetencji gospodarczych Zarządu Miasta wchodziło m.in. prowadzenie nadzoru nad 17 zakładami i instytucjami⁶⁵⁸. Wprowadzenie centralnie sterowanej gospodarki planowej w latach 50. w przedsiębiorstwach gospodarki terenowej, przekreśliło całkowicie ekonomiczną niezależność zakładów komunalnych.

Ustawa z 20 III 1950 r. wprowadziła istotne zmiany w organizacji gospodarki komunalnej. Na skutek przekształcenia rad narodowych w jednolite organy władzy państwowej w terenie,

⁶⁵⁵ K. Szwagrzyk, Jaworzno. Historia więzienia dla młodocianych więźniów politycznych 1951 – 1955, Wrocław 1999, s. 88.

⁶⁵⁶ APK, PMRN, sygn. 319. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 5 IX 1953.

⁶⁵⁷ W. Suszycki, Z dziejów ostrowskiej ..., s. 246 -247.

⁶⁵⁸ MMOW, Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa Wlkp. na rok obrachunkowy 1939/40, s. VI.

dokonano reorganizacji gospodarki terenowej, pozbawiając je podmiotowości prawnej i uprawnień właścicielskich. Również w Ostrowie na posiedzeniu Prezydium MRN, które tworzyli: Stefan Cajdler, Idzi Zemski i Sylwester Walczak w dniu 16 XII 1950 r. uchwalono: „...z dotychczasowych przedsiębiorstw prowadzonych na zasadach rozrachunku gospodarczego pod nazwą Gazownia, Wodociągi i Kanalizacja, zakładów budżetowych pod nazwą Zakład Oczyszczania Miasta, tworzy się w oparciu o art. 1 ust. 2 dekretu z dnia 26 X 1950 o przedsiębiorstwach państwowych, wielozakładowe przedsiębiorstwo państwowe prowadzone na zasadach rozrachunku gospodarczego pod nazwą: Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej”⁶⁵⁹. Powstało ono w wyniku połączenia istniejących zakładów komunalnych. Do zarządzania poszczególnymi sektorami życia w mieście powołało następujące wydziały: Ogólny, Finansów Budżetu i Planu, Oświaty, Kultury, Rolnictwa i Leśnictwa, Budownictwa, Komunikacji, Zdrowia, Pracy i Pomocy Społecznej, Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej i Handlu. Równocześnie MRN wybrała odpowiednie komisje spośród radnych⁶⁶⁰. Struktura organizacyjna wydziałów Prezydium ulegała reorganizacji na skutek zmian demograficznych i gospodarczych jakie zachodziły na terenie miasta. W latach 50 w ramach działalności MPKG wyodrębniono zakład Inkaśa Gazu i Elektryczności, przejęto 2 hotele „Polonia” i „Pod Pocztą”, utworzono Zakład Obsługi Urządzeń Komunalnych (studni publicznych, ulic, placów, mostów, wiaduktów, zieleni miejskiej, cmentarzy i lasów komunalnych)⁶⁶¹.

Proces centralizacji w ramach gospodarki planowej objął również zaopatrzenie mieszkańców w podstawowe artykuły konsumpcyjne. Stanowił schyłkowy okres nazywany „bitwą o handel”. Sztandarowym obiektem architektonicznym i propagandowym był budynek Powszechnego Domu Towarowego otwarty 1 XII 1949 r. Następnie utworzono Miejski Handel Detaliczny Artykułami Przemysłowo - Spożywczymi i Miejski Handel Mięsem. Wg protokołu z posiedzenia Prezydium MRN z 24 VII 1950, wystąpiono z wnioskiem do Ministerstwa Handlu Wewnętrznego o utworzenie przedsiębiorstwa MHD. Radni w następujący sposób uzasadnili konieczność likwidacji handlu prywatnego „...Przedsiębiorstwa MHD są przedsiębiorstwami państwowymi. W ich systemie organizacyjnym powiązane one zostały z lokalnymi władzami państwowymi >>samorządami<<, aby zapewnić tym władzom jak najbardziej zainteresowanym w istnieniu i właściwym funkcjonowaniu tych przedsiębiorstw. Prezydium MRN w Ostrowie jako czynnik najbardziej zbliżony i powiązany z masami pracującymi jest w stanie zapewnić należytą opiekę i z nimi współdziałać”⁶⁶².

Wg preliminarza budżetowego Ostrowa na rok obrachunkowy 1939/40, w mieście działało 240 przedsiębiorstw handlowych, w tym 24 hurtownie i 216 zakładów detalicznych. Po okresie bitwy o handel w 1955 r., na terenie miasta tzw. handel uspołeczniony obejmował 242 placówki natomiast w rękach kupców prywatnych znajdowało się 58 sklepów i 12

⁶⁵⁹ APK, PMRN, sygn. 313. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 16 XII 1950.

⁶⁶⁰ Tamże; APK, PMRN, sygn. 6. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 17 XII 1954.

⁶⁶¹ E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna ..., s. 143.

⁶⁶² APK, PMRN, sygn. 313. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 24 VII 1950.

kiosków⁶⁶³. Zlikwidowano w ten sposób podstawy ekonomiczne i status materialny jednej z grup zawodowych jaka tworzyła klasę średnią. W formie pretekstu wykorzystano motyw walki ze „spekulantami”. Bezwzględny charakter rywalizacji ideologicznej i gospodarczej w okresie stalinowskim, charakteryzuje sprawozdanie przedstawione na sesji MRN z działalności Miejskiego Handlu Mięsem w Ostrowie z 14 VIII 1953 r.: „Tow. Stalin wykazał też, że w społeczeństwie socjalistycznym istnieć musi właściwa temu społeczeństwu odrębna od innych forma wymiany i podziału produktów socjalistycznej pracy. Formą tą jest handel socjalistyczny, nieodłączny element reprodukcji socjalistycznej.(...) Jedną z instytucji powołaną do wykonywania tych zadań jest na terenie miasta Ostrowa Wlkp. przedsiębiorstwo państwowe pod nazwą Miejski Handel Mięsem. MHM utworzony został z dniem 1 I 1953 r. i przejął od poprzednich dystrybutorów 25 sklepów detalicznych. MHD przejął dodatkowo od sektora prywatnego dalsze trzy sklepy likwidując tym samym całkowicie na terenie miasta Ostrowa Wlkp. sektor prywatny w branży mięsno - wędliniarskiej - masarniczej. Na tym więc odcinku zadanie zostało wykonane. Uchwała Rady Ministrów z 3 I 1953 r. jest jednym z ciosów wymierzonych przeciwko spekulacji”⁶⁶⁴.

W następstwie zmian jakie wprowadzono w strukturze własnościowej sektora handlowego, natychmiast wystąpiły „przejściowe trudności w zaopatrzeniu w wyroby mięsne”. O rzeczywistych problemach dowiadujemy się z protokołów posiedzeń egzekutywy KM PZPR gdzie w „... dyskusji na powyższy temat tow. Zemski mówi, że został poinformowany iż spęd (bydła) ostrowski idzie poza powiat, to znaczy na inne tereny a natomiast do Ostrowa zostaje przekazywany spęd z poza powiatu a dokładnie z Konina i spęd ten zazwyczaj przychodzi w terminie późniejszym, co utrudnia terminowy ubój (...) Ponadto wskazuje na fakt, że rozdzielana robotnikom słonina jest tak mocno solona, że świat pracy kupując słoninę płaci za co najmniej 10% soli, gdyż tyle soli odchodzi ze słoniny po strąśnięciu”⁶⁶⁵.

Oprócz handlu również rzemiosło podlegało przemianom własnościowym. Wg danych budżetu z 1938 r. w Ostrowie działało 651 warsztatów rzemieślniczych. Jeszcze po II wojnie liczne małe zakłady znajdowały się w posiadaniu właścicieli prywatnych. Do 1950 r. firmy te poprzez zwiększone domiary podatkowe zlikwidowano lub upaństwowiono. MRN w pełni akceptowała dekrety i ustawodawstwo epoki stalinowskiej. Oprócz znanych dużych zakładów, jakie znalazły się pod przymusowym zarządem państwa należały również średnie przedsiębiorstwa wymienione przez Urząd Wojewódzki w Poznaniu. Upaństwowienie warsztatów rzemieślniczych objęło w Ostrowie m.in.: stolarnię Antoniego Jerzyka ul. Mickiewicza 14, warsztaty ślusarsko - mechaniczne dawniej Kurzeja ul. Kaliska 5, warsztat ślusarsko – mechaniczny Tadeusza Kopki ul. Starotargowa 5, „Herold” montownię rowerów J. Kamińskiego, ul. Wolności 19, stolarnię Wincentego Morrisona, ul. Kaliska 33, zakład

⁶⁶³ Rocznik statystyczny miasta Ostrowa Wlkp. 1971, tab. 8/54, s. 65.

⁶⁶⁴ APK, PMRN, sygn. 319. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 14 VIII 1953.

⁶⁶⁵ APP, KM PZPR, sygn. 94/III/1. Protokół z posiedzenia egzekutywy KM i KP PZPR z 14 X 1949.

pogrzebowy i stolarnię, ul. Kaliska 20, zakład blacharsko - instalacyjny St. Podskarbi, warsztat ślusarsko - kowalski Jan Szpitalniak, ul. Wrocławska 50, naprawa samochodów i motocykli - Sztukowski, ul. Kaliska 45, fabryka mebli Fr. Wciórka, ul. Kaliska 27, warsztaty naprawy rowerów i światła - Wenzel, ul. Wrocławska 14 i warsztat ślusarski, ul. Chłopickiego 51⁶⁶⁶. Były to kolejne przykłady bezmyślnego, nacechowanego ideologicznym przymusem, procesu likwidacji segmentu gospodarki rynkowej i przejmowania własności prywatnej w rzemiośle. Miasto kupców i rzemieślników o dominujących tradycjach endeckich z II RP, w połowie lat 50 – tych XX wieku miało tworzyć ośrodek klasy robotniczej i warstwy inteligencji z dominującą rolą PZPR.

O kluczowej roli struktur partyjnych w radach narodowych czasów kultu jednostki przypominały uchwały Prezydium WRN w Poznaniu. Np. z dn. 5 III 1953 r.: „stwierdza, że niepokojącym objawem jest również słabe upolitycznienie aparatu wykonawczego rad. Tendencje te wskazują, że Prezydium Powiatowe (Miejskie) RN, nie doceniają znaczenia planu jako najwyższego nakazu obowiązującego wszystkich pracowników rad narodowych oraz, że wielu pracownikom brak przekonania co do celowości zadań bojowych stawianych przed radami narodowymi”⁶⁶⁷. W przypadku Ostrowa normalnym trybem prac radnych było zwoływanie egzekutywy przed sesjami MRN lub w jej trakcie. Wg protokołu z posiedzeń KM PZPR: „Komisja (Administracyjna) opracowała zmiany MRN i Zarządu Kolegialnego, jak również brała udział w opracowaniu budżetu miejskiego. (...) Egzekutywa KM stawia zadania dla tow. tow. przewodniczących Komisji MRN aby składali sprawozdania na Egzekutywie. Ze względu odbywania się posiedzenia MRN przerywano posiedzenie egzekutywy”⁶⁶⁸.

W związku z nasilającą się walką klas komitet miejski partii przekazywał radzie nowe zadania. Jednym z ważniejszych, w związku z problemami zaopatrzeniowymi, były obowiązkowe dostawy zboża i ziemniaków. O informacjach z „pola walki” świadczyły telefoniczne meldunki sprawozdawcze przekazywane do Prezydium WRN i komitetów PZPR. Komunikat z 7 XI 1951 r. informował: „...Ostrów – miasto. Plany skupu zboża wykonano 115 %, co stanowi 82,3 % ogólnego planu. Na terenie powiatu prowadzi się nadal wzmożoną akcję uświadamiającą wysyłając w teren aktyw społeczny i Komisje Rodzicielskie, celem wykonania planów w listopadzie w 100%. Chłopom mało i średniorolnym, którzy wykonali plan skupu zboża, ziemniaków, podatek gruntowy oraz Narodową Pożyczkę Sił Polski zostały wręczone na sesji MRN przez ob. Przewodniczącego Prezydium 60 dyplomów uznania”⁶⁶⁹.

Kolejnym problemem z obszaru gospodarki komunalnej, przed jakim postawiono MRN była budowa obiecanych przez radnych PZPR mieszkań. W Ostrowie oddano do 1950 r.

⁶⁶⁶ APP, Urząd Wojewódzki Poznański 1945 - 1950. Wydział przemysłu, upaństwowienie przedsiębiorstw i warsztatów rzemieślniczych w m. Ostrowie.

⁶⁶⁷ APP, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Poznań, sygn. 232/I 200/2. Protokół z posiedzenia Prezydium WRN z 5 III 1953.

⁶⁶⁸ APP, KM PZPR, sygn. 94/III/1. Protokół z posiedzenia egzekutywy KM i KP PZPR z 11 II 1949.

⁶⁶⁹ APP, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Poznań, sygn. 213/I 187. Telefoniczne meldunki sprawozdawcze z 7 XI 1951.

zaledwie 50 nowych mieszkań. Równocześnie stosowano, wprowadzony metodami administracyjnymi, obowiązkowy kwaterunek. Na sesji z 27 IX 1950 r.: „MRN stwierdza, że wprowadzenie na terenie miasta Ostrowa publicznej gospodarki lokalami da możliwość: a) poważnego złagodzenia głodu mieszkaniowego świata pracy przez przekwaterowanie, b) dokwaterowanie poważniejszej liczby pracowników z poza terenu miasta, c) Prezydium MRN – Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, swobodę dysponowania zakwaterowaniem mieszkań na przyszłość ...”⁶⁷⁰.

Większość wskaźników opierała się na założeniach planu centralnego. Nie pomijały one, w okresie zimnej wojny, odzyskiwania surowców wtórnych. Sprawozdania z wykonywania „zadań planowych na odcinku” skupu odpadów użytkowych i złomu obejmowały następujący asortyment: „Szmaty, juta, ścinki, makulatura, kości, tłuczka, butelki, opony, odpady gumy, odpady korka”. Miejski pełnomocnik do spraw surowców wtórnych dumnie informował o wykonaniu planu w każdym towarze o ponad 100%.

Równolegle do wypełnianych przez zakłady gospodarki komunalnej i zleczanych mieszkańcom zadań, które wynikały z założeń gospodarki centralnie planowanej, nie zabrakło miejsca na realizację celów o charakterze propagandowym. Jeden z nich: „Cały naród buduje swoją stolicę”, realizowano na podstawie uchwał rady. Zgodnie z językiem nowomowy, w uchwale Prezydium MRN z 1 VIII 1953 r. stwierdzono: „Zadanie rad narodowych w zorganizowaniu akcji Miesiąca Odbudowy Stolicy - to zmobilizowanie do współpracy szerokiego aktywu wszystkich organizacji społecznych przez zapewnienie opieki i czuwanie nad prawidłowym rozwinięciem bogatej problematyki, aby uczynić z niej potężny oręż o dalszą aktywizację szerokich mas”⁶⁷¹. Ostrów zebrał w skali województwa 93% planowanych składek.

Zmianom gospodarczym i ideologicznym towarzyszyła transformacja polityczna systemu rad. Wspomniana ustawa z 20 III 1950 r. zniósła m. in. związki samorządu terytorialnego, zlikwidowała Zarząd Miasta i wprowadziła Prezydium MRN. Był to organ kolegialny, wybierany przez radę o kompetencjach zarządzająco – wykonawczych. Składał się z przewodniczącego, zastępcy, sekretarza i dwóch członków. Pierwsza w epoce stalinowskiej rada powołana została 3 czerwca 1950 r. i liczyła początkowo 34 członków (maks. 60), delegowanych przez: partie, organizacje społeczne i związki zawodowe. Dopiero kiedy w 1954 r. sejm uchwalił ordynację wyborczą do rad narodowych, w Ostrowie odbyły się pierwsze powszechne „wybory” 5 XII 1954 r. i wyłoniono nową 100 osobową radę. Kadencja początkowo wynosiła trzy lata. Od 1961 r. przedłużono ją na cztery lata i zsynchronizowano termin z kadencją wyborów do sejmu PRL.

Tabela nr 28. Przynależność partyjna radnych MRN Ostrowa Wielkopolskiego w 1950 r.

⁶⁷⁰ APK, PMRN, sygn. 313. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 27 IX 1950.

⁶⁷¹ APK, PMRN, sygn. 319. Protokoły posiedzeń Prezydium MRN z 1 VIII 1953.

Rok powołania	1950
Ilość radnych ogółem	34
PZPR	20
ZSL	2
SD	4
SP	4
Bezpартyjni	4

Źródło: APK, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp., sygn. 1, protokoły sesji MRN z 3 VI 1950.

Powołana w 1950 r. rada zebrała się po raz pierwszy w dużej sali Domu Kultury na sesji w dniu 3 czerwca i liczyła na początku 34 członków. Do PZPR należało 20 radnych, Stronnictwa Demokratycznego – 4, Stronnictwa Pracy – 4, Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego – 2. Cztery osoby były bezpartyjne. Skład osobowy tworzyli z PZPR: Tadeusz Biskup, Stefan Fabiański, Janina Grześkowska, Marian Jędrzejak, Leon Karasiewicz, Kazimierz Majik, Leonard Małecki, Sylwester Michalski, Henryk Nowak, Stefania Nowostawska, Józef Płuciennik, Stanisław Szłapka, Ludwik Tomaszewski, Leonard Wieczorkiewicz, Antoni Wittek, Leon Dolata, Edmund Grajek, dr Stanisław Grzymała, Józef Kamieński i Stefan Stormowski. (część z powołanych reprezentowała do 1948 r. przedwojenny nurt socjalistycznej PPS). Klub SD tworzyli: Edmund Dudczak, Jan Kuśnierczak, Józef Rzekiecki i Włodzimierz Sieteski. SP reprezentowali: Józef Jankowski, Michał Olejnik, Władysław Pniewski oraz adwokat Julian Szczygielski (w tym samym roku SP weszło w skład SD), ZSL – Czesław Kierzek i Franciszek Grzesiek. Bezpartyjni radni to: Stefan Biegalski, Kazimiera Kukuła, Stanisław Morisson i Wanda Niespodziana⁶⁷².

O propagandowym charakterze sesji nowo mianowanej rady, świadczyła zgromadzona na widowni publiczność (800 osób). Przedstawiciel Komitetu Wojewódzkiego PZPR Wł. Markiewicz, w referacie omawiającym zadania jednolitej władzy państwowej: „...nawiązał do ciężącej dotąd na radach narodowych tradycji dawnego burżuazyjnego okresu rodzącego w słabszych ogniwach tendencje do biurokratyzmu. (...) Wskazał na nowe zadania, nowe szerokie atrybuty władzy, nowe uprawnienia ustawowe Rad Narodowych, na rolę przodującą i kierowniczą klasy robotniczej”⁶⁷³. Po przemówieniu „programowym” przedstawiciele wszystkich klubów radnych (PZPR, ZSL, SD, SP): „złożyli deklaracje ścisłej współpracy z mającym być wybranym prezydium MRN i realizacji demokratycznej formy władzy ludowej na terenie miasta”. Atmosferę jaka towarzyszyła obradom pierwszej sesji, przekształconej w wiec, dokumentował fragment wystąpienia I sekretarza KM PZPR w Ostrowie, Tadeusza Kowalskiego: „...partyjna organizacja naszego miasta zrzeszająca w swych szeregach przodujących robotników, chłopów i inteligencję pracującą, dołoży wszelkich wysiłków, by nowe Rady Narodowe wypełniły swój obowiązek wobec mas

⁶⁷² APK, PMRN, sygn. 1. Protokoły sesji MRN z 3 V 1950.

⁶⁷³ Tamże.

pracujących, by stały się organami ludu bezpośrednio sprawującego władzę”⁶⁷⁴. Całość propagandowej oprawy dopełniały burzliwe oklaski oraz skandowanie nazwisk „Stalin” i „Bierut”. W atmosferze wiecu, przedstawiciele organów administracyjnych i partyjnych, wobec zgromadzonej publiczności ogłosili budowę, podobnie jak w całym kraju również w Ostrowie „demokracji wyższego, socjalistycznego typu”. Wydarzenia świadczyły o ostatecznym wyeliminowaniu instytucji samorządu terytorialnego.

Po zgłoszeniu, przez radnego S. Michalskiego, kandydata na przewodniczącego Prezydium MRN, odbyło się zgodne głosowanie. Reprezentantem „ludu pracującego miast i wsi”, wybranym na szefa władzy wykonawczej, został pochodzący z rodziny robotniczej Stefan Cajdler⁶⁷⁵. Robotnicze pochodzenie kandydata na przewodniczącego było szczególnie akcentowane w lojalistycznych przemówieniach, odezwach i telegramach. Jeden z nich, wysłany przez radnych do prezydenta B. Bieruta podkreślał: „Zebrani na uroczystym posiedzeniu MRN w Ostrowie Wlkp. w dniu 3 czerwca 1950 r. witają doniosłą reformę o Radach Narodowych – widzą w niej ogromne osiągnięcia ludu polskiego, któremu ustawa o R.N. zapewnia szeroki udział w rządzeniu i gospodarzeniu państwem. (...) Dołożymy wszelkich starań, by MRN w Ostrowie Wlkp. wypełniła swój obowiązek wobec mas pracujących, by stała się organem ludu bezpośrednio sprawującego władzę, by stała się potężnym czynnikiem prowadzącym pod kierownictwem partii i klasy robotniczej”⁶⁷⁶.

Deklarowane nowe obowiązki wobec mas pracujących, wyrażała „nasilająca się walka klas” jaką stosowano w systemie „dyktatury proletariatu”. Realizowana była również na forum rady. Na sesji w dniu 11 VII 1950 ławnik z klubu PZPR uzasadniał wniosek w sprawie zmiany składu osobowego: „Rola RN między innymi polega również na wyparciu elementów kapitalistycznych i rozwoju sił gospodarczych, społeczno - politycznych Polski Ludowej. Budowanie podstaw socjalizmu w naszym kraju przeprowadza się nieustannie w ostrej walce klasowej z elementami burżuazyjno - kapitalistycznymi. W naszej Radzie dotychczas również tolerowano ludzi, którzy są reprezentantami idei burżuazyjno - kapitalistycznej. Obywatele ci posiadają własny warsztat pracy zatrudniają siły najemne powiększając tym sposobem swój kapitał, co jest przeciwieństwem idei budowania społeczeństwa socjalistycznego. Są to obywatele: Biegalski Stefan kupiec posiadający skład na Placu Stalina (Rynek) zatrudniając siłę najemną a sam natomiast pracuje w przedsiębiorstwie >>Miejski Handel Detaliczny<<

⁶⁷⁴ Tamże.

⁶⁷⁵ Stefan Cajdler urodził się 14 III 1901 r. we wsi Ciachulce w powiecie Tureckim, jako syn kolejarza. W 1914 r. ukończył rosyjską szkołę kolejową i trzyletnie kursy dokształcające. W 1918 r. brał czynny udział w rozbrajaniu Niemców, następnie został powołany do służby wojskowej. W latach 1922-24 pracował jako nadzorca melioracyjny w Brześciu nad Bugiem. Od 1935 r. był zatrudniony w Zarządzie Miejskim w Kaliszu jako poborca podatków. Uczestnik wojny obronnej 1939 r. Po ucieczce z niewoli pracował w okolicach Chełma Lubelskiego jako magazynier. W 1944 r., po wkroczeniu Armii Czerwonej został zaopatrzeniowcem kontyngentów do wojska. Po wyzwoleniu Kalisza, wrócił do miasta w marcu 1945, był Komendantem Służby Kolejowej a od listopada 1945 r. Służby Ochrony Kolei w Ostrowie. APK, PMRN, sygn. 1. Protokoły sesji MRN z 3 VI 1950.

⁶⁷⁶ APK, PMRN, sygn. 1. Protokoły sesji MRN z 3 VI 1950.

przy ul. Armii Czerwonej (ul. Raszkowska). Kuśnierczak Jan posiada przedsiębiorstwo wypieku chleba oraz sklep sprzedaży przy ul. Kościelnej, zatrudniając również siły najemne. Przedstawiając powyższe w imieniu klubu radnych PZPR wnoszę o wykluczenie Obyw. Biegalskiego Stefana i Obyw. Kuśnierczaka Jana jako członków MRN w Ostrowie”⁶⁷⁷. Rada po głosowaniu (siedmiu delegatów wstrzymało się), pozbawiła przedstawicieli „burżuazji” mandatu. Wykluczeni musieli natychmiast opuścić salę obrad.

Samosądy i formy ostracyzmu, przeplatane były w czasie sesji serwilistycznymi aktami oraz uchwałami, wobec narzucanych odgórnie przez WRN tematów priorytetowych. W związku z przypadającą rocznicą państwowego święta PKWN 22 lipca, w przeddzień odbyła się okolicznościowa sesja, na której obradowały wspólnie MRN i PRN. Radni na wstępie przyjęli rezolucję: „...piętnującą i potępiającą bezprawną i grabieżczą napaść imperializmu amerykańskiego na bohaterski naród Korei, przesyłając równocześnie narodowi koreańskiemu, walczącemu o swoją wolność, wyrazy gorącej otuchy i sympatii”⁶⁷⁸. Przewodniczący Prezydium MRN w referacie wymienił założenia 6 – letniego Narodowego Planu Gospodarczego dotyczące miasta. Zakładał on m.in. podwyższenie produkcji gazu z 1 900 000 m³ w 1950 r. do 2 400 000 m³ w 1955 r., budowę 10 studni głębinowych, rozbudowę o 11 km wodociągów i o 13 km sieci gazowej, powiększenie o 9,8 ha pól irygacyjnych, otwarcie szkoły powszechnej przy ul. Armii Czerwonej (ul. Wojska Polskiego), nadbudowę ratusza i otwarcie basenu kąpielowego⁶⁷⁹. Założenia planu nie obejmowały istotnego dla rozwoju miasta: budownictwa mieszkaniowego, handlu, służby zdrowia. Większość środków inwestycyjnych, konsumowała centralna Polska. Wielkopolska płaciła za wykonanie planu wysoką cenę, co doprowadziło do całkowitej stagnacji ekonomicznej a w konsekwencji, pośrednio do protestów w czerwcu 1956 r.

Na zakończenie referatu S. Cajdler, potwierdził zgodność działań gospodarczych nadzorowanych przez radę, z wytycznymi określonymi przez komitet centralny: „...Zgodnie ze słowami Prezydenta Bolesława Bieruta, wygłoszonymi na V plenum KC PZPR, MRN w Ostrowie Wlkp., dochowując wierności ideom: Marksa, Engelsa, Lenina i Stalina nie będzie szczędziła sił dla wykonania planu 6 – letniego, naszego wkładu do sprawy obrony pokoju i pełnego zwycięstwa socjalizmu. Niech żyje nasza wspaniała ojczyzna ! Niech żyje przywódca Narodu Polskiego Prezydent Bolesław Bierut”⁶⁸⁰. Mianowana w 1950 r. rada narodowa była w pełni uzależniona od dotacji z budżetu centralnego, realizowała uchwały komitetów: miejskiego i powiatowego PZPR oraz Prezydium WRN w Poznaniu. Radni wypełniali polityczne i gospodarcze decyzje organów administracji państwowej, uczestniczyli w kulcie jednostki. W ten sposób zniszczona została idea samorządu, którą w epoce stalinowskiej ograniczono do wypełniania zadań, przekazywanych organom jednolitej administracji

⁶⁷⁷ Tamże. Protokoły sesji MRN z 11 VII 1950.

⁶⁷⁸ Tamże. Protokoły sesji MRN z 21 VII 1950.

⁶⁷⁹ T. Fudała, H. Bąkowski, J. Błaszczuk, J. Lis, R. Jastrzębski, J. Leiński, Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945 - 1967. Osiągnięcia i wyniki działalności, Ostrów Wielkopolski 1968, s. 66 - 67.

⁶⁸⁰ Tamże.

państwowej. Zestawienia dochodów (tabela nr 29) i wydatków (tabela nr 30) budżetu miasta Ostrowa Wlkp. w latach 1951 - 1964 przedstawiają ich strukturę.

Tabela nr 29. Zestawienie dochodów budżetu miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1951 – 1964.

Rodzaj dochodów	1951 r.	1955 r.	1956 r.	1958 r.	1962 r.	1964 r.
Ogółem (zł.)	6.749.078	19.095.157	27.676.590	38.788.440	83.751973	88.373606
Podatek obrotowy od przedsiębiorstw gospodarki narodowej zł./%	0 0%	0 0%	0 0%	12.716.337 32,78%	9.599201 11,46%	13.294305 15,04%
Opłaty z zysku przedsiębiorstw gospodarki narodowej (zł.)	828.899 12,28%	4.538717 23,77%	5.356142 19,35%	7.388181 19,05%	19.231403 22,96%	23.001303 26,03%
Wpłaty przedsiębiorstw i jednostek gospodarki narodowej (zł.)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	13.745645 16,41%	13.996487 15,84%
Opłaty przedsiębiorstw jednostek i zakładów świadczących usługi socjalne i kulturalne (zł.)	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	1.106465 1,32%	1.065031 1,21%
Podatki i opłaty z gospodarki nieuspołecznionej (zł.)	1.261010 18,68%	81.770 0,43%	0 0%	6.921556 17,84%	7.897375 9,43%	8.733138 9,88%
Podatki i opłaty od ludności (zł.)	150.879 2,24%	2.660808 13,93%	2.720843 9,82%	5.820466 15,01%	9.250076 11,04%	9.880716 11,18%
Inne dochody (zł.)	1.513294 22,42%	1.315074 6,89%	1.288505 4,66%	2.462754 6,35%	2.024018 2,42%	1.883424 2,13%
Przelewy (zł.)	0 0%	1.212452 6,35%	1.431493 5,17%	2.479146 6,39%	3.272627 3,91%	752 0,00%
Dochody z gospodarki zarządzanej centralnie (zł.)	0 0%	7.164196 37,52%	12.218057 44,15%	0 0%	11.271023 13,46%	5.685064 6,43%
Dotacje dla budżetów terenowych (zł.)	2.994996 44,38%	2.142140 11,22%	4.661550 16,84%	1.000000 2,58%	6.354140 7,59%	10.834890 12,26%

Źródło: APK, PMRN, sygn. 550. Wydawnictwa i informacje. Budżet Ostrowa w Latach 1951 - 1964.

Tabela nr 30.

Zestawienie wydatków budżetu miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1951 – 1964

Rok	1951 r.	1955 r.	1956 r.	1958 r.	1962 r.	1964 r.
Suma wydatków (zł.)	6.749078	17.687344	25.604173	38.788000	70.901891	84.866927
%	100	100	100	100	100	100
Wydatki bieżące (zł.)	3.845265	15.486967	23.030730	29.615559	63.767787	64.078490
%	59,97	87,56	89,94	76,35	89,93	75,50
Wydatki administracyjne (zł.)	1.356594	1.624861	1.763120	2.433002	2.575605	2.602525
%	20,10	9,19	6,88	6,27	3,63	3,09
Wydatki inwestycyjne (zł.)	1.547219	575516	810323	6.739439	4.558499	18.185912
%	22,92	3,25	3,16	11,37	6,42	21,41

Źródło: APK, PMRN, sygn. 550. Wydawnictwa i informacje. Budżet Ostrowa w Latach 1951 - 1964.

Ustawa z 30 III 1950 r. nałożyła na rady narodowe obowiązek uchwalania swoich terenowych planów gospodarczych w ramach narodowego planu gospodarczego. Również budżety terenowe uchwalane były w ramach jednolitego budżetu państwa. Jednocześnie ustalona została kolejność wg której Wojewódzkie Rady Narodowe zobowiązano do uchwalania swoich budżetów po uchwaleniu przez Sejm budżetu państwa i w ramach tego budżetu. Pozostałe rady narodowe mogły pojąć uchwałę budżetową dopiero po uchwaleniu budżetu przez organ wyższego stopnia i w ramach tego budżetu. Jak konstatowano w zestawieniu analitycznym komisji finansów miejskich „w wyniku nadmiernego skupienia na szczeblu centralnym zadań o charakterze lokalnym, z ograniczenia rad zbyt rygorystycznymi przepisami oraz z braku dostatecznych stałych dochodów, w oparciu o które rady mogłyby w sposób bardziej pewny i długofalowy planować rozwój swojej działalności, działalność tą charakteryzowały znaczne niedomagania”⁶⁸¹. Do 1956 r. MRN uchwałała budżet, który wchodził w skład zbiorczego budżetu województwa poznańskiego. Projekt uchwały budżetowej sporządzał Wydział Finansowy w oparciu o dochody i wydatki określone w preliminarzu przez jednostki planujące: Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, Dyрекcję Budowy Osiedli Robotniczych, Wydział Oświaty i Kultury, Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej i Wydział Budżetowo – Gospodarczy.

⁶⁸¹ APK, PMRN, sygn. 550. Wydawnictwa i informacje. Budżet Ostrowa w Latach 1951 - 1964.

W następstwie zmian politycznych w 1956 r. odwrócono kolejność planowania. Od planu budżetu na rok 1957, uchwały go kolejno gromadzkie, miejskie, powiatowe i wojewódzkie rady narodowe. Procedurę uchwalania planu kończyła uchwała Sejmu. Rada Ministrów zakazała poszczególnym ministerstwom przekazywania zadań radom narodowym. Obligatoryjnie pozostawiono 5 wskaźników wiążących rady. Były to: fundusz płac w zakładach gospodarki komunalnej, limit na inwestycje i remonty w budownictwie mieszkaniowym, produkcję cegły w przemyśle terenowym, zakup sprzętu dla zakładów gospodarki komunalnej, ilość łóżek szpitalnych⁶⁸².

W strukturze dochodów budżetu Ostrowa do 1956 r. dużą rolę odgrywały dotacje z Samorządowego Funduszu Wyrównawczego i Wojewódzkiego Związku Samorządowego. Np. w 1951 r. wyniosły 44,38 proc. ogólnych wpływów. Stałym i stabilnym źródłem dochodów były wpływy z podatków opłat, pochodzących z gospodarki nieuspołecznionej. Z chwilą zakończenia okresu „bitwy o handel”, spadły do zera wpływy z opłat i podatków z tego sektora gospodarki. Przywrócone zostały po 1956 r. Dochody budżetu miejskiego w 1958 r., po zmianie procedury uchwalania planu, zamknęły się kwotą ok. 84 mln zł. Podstawowe źródło dochodu stanowiły wpływy z podatku obrotowego i opłaty z zysku od przedsiębiorstw gospodarki narodowej, razem wynosiły 52 proc. Nadal stałe źródło dochodów pochodziło z podatków i opłat pobieranych z gospodarki nieuspołecznionej i od ludności. Razem w 1958 r. wyniosło 33 proc. Po 1956 r. zmalały kwoty dotacji dla budżetu terenowego. Średnio z 24 proc. rocznie w I połowie lat 50 - tych do 7,5 proc. po 1956 r.

Układ wydatków budżetu kształtował się następująco. Co roku wzrastała ogólna kwota wydatków budżetu. Z 6 749 078 zł. w 1951 r. do 84 866 927 zł. w 1964 r. Do 1956 r. na wydatki bieżące przeznaczono średnio 79,1 proc. rocznie. Z tego najwięcej 40 proc. na utrzymanie urządzeń komunalnych, 21 proc. na zdrowie i opiekę społeczną i 13 proc. na szkolnictwo. W okresie 1958 - 1964 środki przeznaczone na wydatki bieżące wzrosły do 81 proc. Niskie kwoty przeznaczano na wydatki inwestycyjne, do 1956 r. średnio wyniosły 9 proc., po 1956 r. 13,06 proc. W odniesieniu do wydatków administracyjnych, które wynosiły średnio 7,91 proc. z ogólnej kwoty wydatków, można określić budżety jako zachowawcze. Pomimo zaleceń kierowanych ze strony Prezydium MRN do przedsiębiorstw o rytmiczne rozliczanie się z budżetem miejskim, nadal nie wywiązywały się z umów. Po 1960 r. ośrodek decydujący o podziale dochodów i wydatków budżetu miasta stanowiło Prezydium. Prezydium przedkładało radzie na sesji roczne sprawozdanie z wykonania budżetu, z załączonym wnioskiem o zatwierdzenie. Lata 1968 - 1975 zostaną omówione w rozdziale następnym w związku z wprowadzonymi planami rozliczeniowymi w cyklu pięcioletnim i na skutek zmian organizacyjnych od 22 VI 1973 r., które wystąpiły po połączeniu miejskiej i powiatowej rady narodowej w jeden organ - Prezydium Powiatowej Rady Narodowej.

⁶⁸² Dz. U. nr 5, 1958, poz. 16.

Początki procesu zmian w organizacji i funkcjonowaniu MRN w schyłkowej fazie stalinizmu, sięgają 1954 r. Na podstawie uchwały Rady Państwa z dnia 30 IX 1954 r.⁶⁸³ o zarządzeniu wyborów do rad narodowych, na 5 XII 1954 r. wyznaczono dzień głosowania. Były to pierwsze po wojnie powszechne, równe, bezpośrednie wybory, które przeprowadzono w głosowaniu tajnym. Wyłoniona w ten sposób rada liczyła 100 radnych, wybranych na 3 letnią kadencję. Wieloosobowy organ kolegialny, jakim było 10 - osobowe Prezydium RM tworzyli: przewodniczący, jego zastępca, sekretarz i siedmiu członków. Obrady pierwszej sesji MRN 17 XII 1954 r. otworzył dr Leonid Chatian, w obecności 620 zaproszonych gości. O obowiązującej wciąż stalinowskiej retoryce świadczył fragment przemówienia inauguracyjnego: „po raz pierwszy w dziejach naszej Ludowej Ojczyzny lud pracujący miast i wsi wziął udział w bezpośrednich wyborach do rad narodowych jako terenowych organów jednolitej władzy państwowej. (...) deklarujemy w poczuciu pełnej odpowiedzialności rozpocząć zaszczytną lecz odpowiedzialną pracę i przystąpić do realizacji wszystkich zadań i wskazań zawartych w programie wyborczym Frontu Narodowego”⁶⁸⁴. Mieszkańcy zostali pozbawieni możliwości politycznego wyboru a ogłoszony wynik wyniósł 99,33 % głosów oddanych na jedyną listę Frontu Narodowego. Również skład Prezydium MRN świadczył o dominacji członków PZPR. Przewodniczącym został Stanisław Chojdak, jego zastępcą Edmund Przewoźniak, sekretarzem Franciszek Przybył (wszyscy z PZPR), spośród 7 członków jedna osoba była bezpartyjna.

Przegląd najważniejszych postulatów monopolistycznego bloku wyborczego świadczył o narastających problemach gospodarczych, w przedostatnim roku propagandowego planu sześcioletniego. Przyspieszona industrializacja omijała Wielkopolskę, powodowała stagnację i spadek stopy życiowej mieszkańców regionu. Program wyborczy dla miasta zakładał rozwój budownictwa mieszkaniowego, uruchomienie stałej komunikacji autobusowej między Zacharzewem, Krępą, ul. Odolanowską i ul. Wrocławską, oświetlenie zaniedbanych dzielnic peryferyjnych, rozbudowę kolejnych ujęć wody, budowę nowej szkoły podstawowej, zwiększenie ilości łóżek szpitalnych do 380 sztuk do końca kadencji, poprawę zaopatrzenia i poszerzenie asortymentu Miejskiego Handlu Detalicznego, wspieranie PGR i Spółdzielni Produkcyjnych na terenie Zębcowa i Krępy⁶⁸⁵. Były to najważniejsze postulaty lokalne. Budżet miasta, uzależniony w przeważającej mierze od udziałów w dochodach z budżetu centralnego i od dotacji wyrównawczych, zaspokajał bieżące potrzeby mieszkańców. Ogólną strukturę dochodów i wydatków budżetu Ostrowa w 1954 r. ilustruje tabela nr 31.

Tabela nr 31. Budżet miasta Ostrowa Wielkopolskiego w 1954 r.

⁶⁸³ Dz. U. nr 45, 1954, poz. 210.

⁶⁸⁴ APK, PMRN, sygn. 6. Protokoły sesji MRN z 17 XII 1954.

⁶⁸⁵ Tamże.

Rodzaj dochodów	Suma (zł)	Suma (%)	Rodzaj wydatków	Suma (zł)	Suma (%)
Dochody łącznie	23965732	100	Wydatki łącznie	24009232	100
W tym własne	9175576	38,28	Wydatki bieżące	19062106	79,39
Udział w budżecie centralnym	7128650	29,74	Wydatki administracyjne	1507582	6,27
Dotacja wyrównawcza	6384447	26,63	Wydatki inwestycyjne	1610605	6,70
Nadwyżka	1211826	5,05	Wydatki pozostałe	1828839	7,64

Źródło: APK, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp., sygn. 6, sprawozdanie z wykonania planu gospodarczego i budżetu miasta Ostrowa za rok 1954, 13 V 1955 r.

Brak podmiotowości finansowej uważany był wśród części radnych za ustrojową konieczność i stanowił powód do dumy. Wspominał o tym m.in. radny Władysław Kościelniak, Przewodniczący Komisji Finansów Budżetu i Planu w referacie: „nasza władza ludowa w 1954 r. wykazała swą troskę również o tereny naszego miasta przeznaczając na cele gospodarcze, oświatowe i kulturalne kwotę 17 mln zł., która do końca 1954 r. zwiększona została do sumy ponad 23 mln”⁶⁸⁶. O marazmie gospodarki komunalnej Ostrowa, świadczy przykład wydatków budżetu miejskiego w wysokości 6,7 proc. z przeznaczeniem na inwestycje. W analizowanym 1954 r. na wydatki administracyjne i bieżące z budżetu miasta przekazano 85,66 proc. środków.

Pierwsze znamiona narastającego kryzysu wystąpiły w 1955 r. W sprawozdaniu z rocznej działalności Prezydium MRN, przewodniczący stwierdził: „Trzeba uczciwie powiedzieć, że rozwój rady – jako organu twórczej inicjatywy i aktywności mieszkańców odbywa się jeszcze zbyt powoli, jakby to chcieli widzieć wyborcy. W wielu jeszcze wypadkach wyborcy słusznie krytykują swoich radnych i z uzasadnioną goryczą mówią, że swoich radnych zobaczą dopiero przy następnych wyborach”⁶⁸⁷. Przypominając główne punkty programu wyborczego sprzed roku S. Chojdak nie ukrywał, że: „Sytuacja mieszkaniowa naszego miasta nie uległa poprawie, a nawet pogorszyła się. W roku bieżącym, jak i w przyszłym nie przewiduje się budowy bloków mieszkalnych. W planie 5 – letnim planuje się budowę 1500 izb mieszkalnych w budownictwie plombowym, a którego początek realizacji rozpocznie się według zapewnień Prezydium WRN w Poznaniu w 1957 r.”. Ślad socjalistycznej samokrytyki pojawił się w interpelacjach radnych: „Niestusznym byłoby twierdzenie, co niestety dość często słyszymy, że MRN w okresie swej rocznej kadencji nie podniosła gospodarki naszego miasta na wyższy poziom. Wykazane powyżej osiągnięcia wynikające z wcielenia w życie

⁶⁸⁶ Tamże, Protokoły sesji MRN z 13 V 1955.

⁶⁸⁷ APK, PMRN, sygn. 6. Protokoły sesji MRN z 16 XII 1955.

wytycznych programu wyborczego rodziły się w wielkim trudzie, gdyż jak wiemy większość z nas radnych nie miała doświadczenia w pracy władzy terenowej”⁶⁸⁸. Wyłonieni w kontrolowanych przez Front Narodu wyborach radni, obserwowali coraz większy rozdziew między ogłaszanymi deklaracjami programowymi a rzeczywistymi nastrojami jakie panowały wśród mieszkańców. Wzrastające na terenie Wielkopolski niezadowolenie społeczne, znalazło ujście w wydarzeniach z dnia 28 czerwca 1956 r.

W Ostrowie nadzwyczajna sesja MRN zwołana została 28 listopada 1956 r. Oprócz 77 radnych 600 osób uczestniczyło dobrowolnie w charakterze obserwatorów. Zebranie poświęcone ocenie dotychczasowej działalności Prezydium MRN w odniesieniu do uchwał podjętych na VIII plenum KC PZPR, trwało 12 godzin. Wg sprawozdania: „olbrzymia większość mówców ustosunkowała się krytycznie do całej działalności prezydium (...) w wyniku dyskusji członkowie prezydium złożyli rezygnację. Przewodniczącego, zastępców i sekretarza odwołano ze stanowisk”⁶⁸⁹. Po pierwszym głosowaniu wybór padł na Romana Sowę ale po głośnych protestach zgromadzonych na sali plenarnej obserwatorów, w ponownych wyborach, na jedyne kandydata Sylwestra Walczaka, zagłosowało 55 radnych. Wyłoniono nowy skład Prezydium w osobach zastępców: Zenona Czerniawskiego i Mariana Gilarskiego oraz sekretarza Alfonsa Rychtera. Jedną z pierwszych uchwał dotyczyła zmiany nazw ulic. Zatwierdzono zgłoszony projekt z 30 października, który dotyczył Placu Stalina (Rynek) i Osiedla Marszałka Konstantego Rokossowskiego (Osiedle Robotnicze), a następnie przy aplauzie publiczności przywrócono stare nazwy ulicom: Armii Czerwonej na Raszkowską i Bohaterów Stalingradu na Polną (Melchiora Wańkowicza). Rzeczywistą ocenę warunków w jakich funkcjonowała miejska rada w okresie stalinizmu, przedstawiono podczas kolejnej sesji. Przewodniczący Prezydium w informacjach dotyczących zadań przyjętych przez MRN w 1956 r., stwierdził: „Poparliśmy prawie jednogłośnie program tow. Gomułki. Za jego pośrednictwem oddaliśmy nasz los w ręce partii i Rządu. Zdaliśmy więc drugi egzamin dojrzałości politycznej. (...) Jako najpilniejszą sprawę uważamy rozładowanie krytycznej sytuacji mieszkaniowej. Projektuje się wybudowanie 10 bloków mieszkalnych przyzakładowych, około 60 domków jednorodzinnych”⁶⁹⁰. Również w dalszej części sprawozdania ujawniono informacje o katastrofalnym stanie nawierzchni ulic, braku decyzji w sprawie budowy nowego szpitala. Na skutek dodatniego przyrostu naturalnego w szkołach brakowało miejsc do nauczania nowych roczników. Nadal nie rozwiązano problemów komunikacji miejskiej. Na pytania radnego Tadeusza Brzozowskiego odnośnie niedostatecznego zaopatrzenia sklepów w podstawowe artykuły, kierownik Wydziału Handlu Prezydium MRN ripostował: „Na przestrzeni ub. roku otrzymaliśmy z rozdzielnika 278 rowerów w tym około 40 damskich. Faktycznie rozprowadzono 517 sztuk. Różnica jaka

⁶⁸⁸ Tamże.

⁶⁸⁹ APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły sesji MRN z 28 XI 1956.

⁶⁹⁰ APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły sesji MRN z 8 II 1957.

wynikła między rozdzielnikiem a realizacją, powstała wskutek otrzymania 239 rowerów poza rozdzielnikiem”⁶⁹¹.

Podobne wyjaśnienia kierownicy wydziałów Prezydium składali jeszcze w sprawie braków zaopatrzenia w masło, ciepłe buty męskie, damskie i dziecięce różnej wielkości, swetry i koszule (dostarczane tylko w jednej numeracji) czy wyroby mięsne. Jedną ze zmian w organizacji posiedzeń rady był obligatoryjny po 1956 r., udział postów. Zwiększenie udziału tzw. aktywu robotniczego w pracach rad, polegało na wprowadzeniu obowiązkowego uczestnictwa w sesji przedstawicieli największych zakładów pracy. Np. na XVI sesji MRN w marcu 1957 r., jaka miała miejsce w sali Domu Kolejarza przy ul. Wolności 2, do 104 zgromadzonych radnych oddelegowano 220 obserwatorów. Na plenarnym posiedzeniu poseł na sejm PRL Leonard Małecki wyliczał radnym braki budżetowe na remonty śródmiejskiej substancji mieszkaniowej, która groziła w konsekwencji katastrofami budowlanymi. Wytykał marnotrawstwo materiałów budowlanych i ich kompletny brak w przypadku budownictwa jednorodzinnego. W obliczu zapaści budowlanej, apelował do Prezydium MRN o zwiększenie inwestycji z funduszu zakładowego. Po raz pierwszy po okresie stalinowskim radni uregulowali sprawy własnościowe Kościoła katolickiego. Podczas posiedzenia XVI sesji rada zatwierdziła przydział gruntu (po nieczynnym lotnisku) pod budowę cmentarza katolickiego dla parafii pw. św. Antoniego⁶⁹².

Całość zmian będących następstwem odwilży październikowej, Prezydium MRN wymieniło w dniu 20 VII 1957 r. Pretekst stanowiła „uroczysta” akademii z okazji 13 rocznicy powstania PKWN. Przewodniczący S. Walczak jako najważniejsze działania wymienił: budowę bloków mieszkalnych przy ul. Kościuszki, Celnej (Głogowska), Prostej, nowe osiedla domów jednorodzinnych w dzielnicach Zacharzew i Krępa, budowę dodatkowego zbiornika gazowego, rozbudowę przemysłu w ramach planu 5 – letniego (Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego, Sklejek, Ostrowskich Zakładów Metalowych, Betoniarni), otwarcie nowej szkoły powszechnej na Zacharzewie i największą inwestycję - szpital miejski w Ostrowie”⁶⁹³. Całość wystąpienia puentowała charakterystyczna nowomowa: „...Pokazało nam to w sposób wyraźny i zrozumiały VIII Plenum KC PZPR, wskazując jednocześnie na drogi wyjścia z impasu, w jakim gospodarka nasza ostatnio się znalazła. Jesteśmy głęboko przekonani i przeświadczeni, że krocząc pod przewodnictwem PZPR po naszej polskiej drodze, osiągniemy rychło cel, który stawiał przed narodem PKWN – socjalizm”⁶⁹⁴. O rzeczywistych problemach gospodarczych miasta i zakładów gospodarki komunalnej informował przedstawiciel Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, Marian Cegielnny. Do najważniejszych postulatów zgłoszonych w okresie wyborczym należały: budowa mieszkań komunalnych, polepszenie warunków nauki w szkołach podstawowych, które pracowały na trzy zmiany, brak oświetlenia ulic w dzielnicach peryferyjnych, brak

⁶⁹¹ Tamże.

⁶⁹² APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły sesji MRN z 29 III 1957.

⁶⁹³ Tamże, Protokoły sesji MRN z 20 VII 1957.

⁶⁹⁴ APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły sesji MRN z 20 VII 1957.

kontaktów radnych z wyborcami, kradzieże rowerów. Pod koniec wystąpienia apelował do radnych „Dajcie nam wody – wołają dzielnice peryferyjne. Posiadamy wodę niezdatną do picia”⁶⁹⁵. W ramach występującego procesu odwilży politycznej, radni poddali krytyce zasady centralnego ustalania dochodów i wydatków budżetu miasta, nadzór zwierzchni Wojewódzkiego Zjednoczenia Przedsiębiorstw Gospodarki Komunalnej w Poznaniu nad miejskimi przedsiębiorstwami i brak samodzielności finansowej rady. Należy dodać, przy analizowaniu skutków odwilży politycznej po 1956 r. w Ostrowie Wlkp., że zmiany objęły również okolicznych rolników. Zwolnieni zostali całkowicie z obowiązkowych dostaw mleka natomiast, rolnicy posiadający do 2 ha ziemi nie musieli obowiązkowo dostarczać zboża. Pozbawiona prawa do decydowania o przeznaczeniu środków budżetowych kosztem Prezydium i ubezwłasnowolniona politycznie MRN, nadal nie była w stanie zrealizować większości postulatów jakie zgłaszali mieszkańcy. Zostały one zaspokojone dopiero w następnym okresie tzw. „małej stabilizacji”.

5.3. Funkcjonowanie Miejskiej Rady Narodowej i Prezydium w okresie „małej stabilizacji” w latach 1956 - 1970.

Dekada lat 60 - tych przeszła do historii jako okres tzw. małej stabilizacji. Na skutek wydarzeń października 1956 nastąpiła zmiana polityczna i złagodzony kurs stalinowski. W przypadku Ostrowa mieszkańcy mówili o tym okresie jako „epoce Gilarskiego”. Po drugich (od przełomu 1956 r.) wyborach do Rad Narodowych 12 II 1958 r., przewodniczącym Prezydium MRN został Marian Gilarski (od 28 XI 1956 pełnił funkcję II zastępcy). Piastował urząd do 1969 r. Zgodnie z uchwaloną przez Sejm ordynacją wyborczą do Rad Narodowych z 1954 r., Rada Państwa zarządzała mocą tej ustawy w latach 1958 i 1961 wybory⁶⁹⁶. Od 1961 r. głosowania odbywały się już co 4 lata (zrównano termin z kadencją Sejmu).

Organ uchwałodawczy liczący w tym czasie 60 radnych, reagował na liczne głosy krytyczne ze strony mieszkańców. Przykładem coraz większego liczenia się ze zdaniem opinii publicznej służył referat M. Gilarskiego, oceniający dotychczasową realizację programu wyborczego Frontu Jedności Narodu oraz postulatów ludności, wygłoszony na XI sesji 19 II 1963 r. „W naszym mieście w czasie kampanii wyborczej (z 1961 r.) odbyło się 37 spotkań społeczeństwa z radnymi ubiegłej kadencji oraz kandydatami na posłów na Sejm PRL, radnych Miejskiej i Wojewódzkiej RN. Spotkania te przyniosły ze strony społeczeństwa 111 postulatów i wniosków, w większości o znaczeniu ogólnie miejskim. Z żądań wyborców, powstał program wyborczy Komitetu FJN”⁶⁹⁷. Do najważniejszych postulatów zgłoszonych

⁶⁹⁵ APK, PMRN, sygn. 9. Protokoły sesji MRN z 12 II 1958.

⁶⁹⁶ Dz. U. nr 5, 1958, poz. 16; Dz. U. nr 28, 1963, poz. 164. Ustawa z 25 VII 1963 r. o zmianie ustawy o radach narodowych.

⁶⁹⁷ APK, PMRN, sygn. 9. Protokoły sesji MRN z 19 II 1963.

na początku dekady rada zaliczyła: budowę hali sportowej przy ul. Polnej (M. Wańkowicza), na tej samej ul. powstanie garmażerii Miejskiego Handlu Mięsem, wzniesienie szkoły 1000 - lecia przy ul. Wł. Majakowskiego (J. Tuwima), wzrost zatrudnienia o 11,1 % w ciągu pięciu lat, inwestycje wodociągowe na ul.: Odolanowskiej, Gorzyckiej, W. Śmigielskiego, J. Bema, budowę sal gimnastycznych przy SP nr 2 i 3, oddanie 147 izb mieszkalnych i „wyżużłowanie” peryferyjnych ulic⁶⁹⁸.

W 60 - osobowej radzie wybranej 16 IV 1961 r. 40 radnych stanowili członkowie PZPR, 7 - Stronnictwa Demokratycznego, 3 - Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, 10 było bezpartyjnych. Zgodnie z regulaminem zatwierdzonym w 1965 r., MRN była wybieranym przez ludność organem władzy państwowej i kierowała na terenie miasta działalnością gospodarczą, społeczną i kulturalną. Należały do niej wszystkie zasadnicze sprawy mające znaczenie dla miasta, a w szczególności problemy w zakresie władzy i administracji państwowej. W przypadku realizowania inicjatyw gospodarczych były one uzależnione od struktury i dochodów budżetu terenowego miasta. W referacie podsumowującym działalność MRN za lata 1961 - 65, przewodniczący podkreślił, że: „Rady Narodowe stały się podstawową instytucją polityczno ustrojową Państwa budującego Socjalizm, w całej rozciągłości uwzględniającą w toku realizacji swych zadań społeczne i polityczne kierunki rozwoju kraju” i dodał „trzeba podkreślić problem prawnej pozycji Frontu Jedności Narodu, który obecnie obok partii i stronnictw politycznych zyskał prawną możliwość współkształtowania kierunku działania rad narodowych”⁶⁹⁹. Zgodnie z zaleceniami KM PZPR, szczególnemu znaczeniu w sprawowaniu władzy przez MRN przypisywano, prowadzenie przez nią współpracy z organizacjami społecznymi: Ligą Kobiet, Związkiem Młodzieży Socjalistycznej, FJN, ZBoWiD, Ligą Obrony Kraju, PTTK i związkami sportowymi⁷⁰⁰.

Do najczęściej poruszanych zagadnień na posiedzeniach sesyjnych w dekadzie lat 60, należały: sporządzenie planu gospodarczego i budżetu miasta, omawianie sprawozdań okresowych jednostek i przedsiębiorstw podległych radzie, wysłuchanie sprawozdań poszczególnych komisji, omówienie działalności komitetów blokowych, wybór ławników do Sądu Powiatowego, podejmowanie uchwał dot. gospodarki komunalnej i analizę stanu bezpieczeństwa. W dokumentach i opracowaniach Prezydium MRN wskazywało na realizowane od 1965 r. inwestycje. W szczególności zaliczano do nich w zakresie gospodarki komunalnej: Park X - lecia PRL, zieleniec przy ul. Głogowskiej, sieć kanalizacyjną przy ul. J. Bema, przebudowę ulic Towarowej, J. Bema, 1 Maja (3 Maja), budownictwo mieszkaniowe rad narodowych. Zostało ono zlokalizowane w trzech większych zespołach, między ulicami: T. Kościuszki i Głogowską na tzw. „Majdanie”, wzdłuż osi ul. Manifestu Lipcowego (I. J. Paderewskiego) oraz między ul. Królowej Jadwigi i M. Konopnickiej⁷⁰¹. Po raz pierwszy w

⁶⁹⁸ Tamże.

⁶⁹⁹ APK, PMRN, sygn. 16. Protokoły sesji MRN z 24 III 1965.

⁷⁰⁰ APP, KM PZPR, sygn. 94/III/34. Protokoły z posiedzeń egzekutywy KM PZPR z 1 III 1961.

⁷⁰¹ Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945 -1967. Osiągnięcia i wyniki działalności, red. T. Fudała, H. Bąkowski, J. Błaszczuk, J. Lis, R. Jastrzębski, J. Leiński. Ostrów Wlkp. 1968, s. 42.

Ostrowie powstały typowe dla socjalizmu bloki mieszkalne wzorowane częściowo na radzieckich „Chruszczowkach” (ślepe kuchnie, atrapy balkonów, mały metraż itp.). Od kwietnia 1959 r. uruchomiono przewozy taksówek osobowych. Natomiast w grudniu powstała pierwsza sieć 4 regularnych linii autobusowych, w ramach utworzonego Zakładu Komunikacji Miejskiej⁷⁰². W kolejnym roku uruchomione zostały usługi taksówek bagażowych. W części oświatowej wymieniano budowę SP nr 7, 9 i 10. W zakresie ochrony zdrowia powstał w 1966 r. nowy gmach szpitala powiatowego⁷⁰³ a w odniesieniu do administracji zrealizowano budowę kompleksu gmachów Urzędu Miasta i Komitetu Miejskiego PZPR na terenie dawnych ogródków jordanowskich, przy al. Powstańców Wielkopolskich⁷⁰⁴. Inwestycje związane były z uzyskaniem przez MRN najwyższych wskaźników w dochodach budżetu z 1965 r. Wysokość budżetu zamykała się w kwocie 107 452 tys. zł. Z tej sumy większość wydatków przeznaczono na finansowanie budowy szpitala, szkół i budynku administracyjnego, określanego przez mieszkańców jako „Prezydium”.

Kiedy w 1955 r. pojawiła się „dobrowolna” instytucja czynów społecznych, MRN część zadań zrealizowała, wykorzystując nową formę aktywizacji mieszkańców. Spośród najważniejszych inwestycji, wykonanych w ramach czynów społecznych w dekadzie lat 60., Prezydium wyróżniło: domy działkowca na terenie Pracowniczych Ogródków Działkowych „Przyroda”, „1 Maja”, „22 Lipca”, basen kąpielowy KS „Ostrovia”, kryty basen pływakki przy III Liceum Ogólnokształcącym, halę sportową KS „Ostrovia” przy ul. Polnej (M. Wańkowicza) oraz sale gimnastyczne przy SP nr 4 i przy Zespole Szkół Zawodowych⁷⁰⁵.

Realizowane inwestycje finansowano ze źródeł budżetu terenowego, który wchodził w skład zbiorczego budżetu województwa poznańskiego. Coroczny budżet uchwalano w praktyce Prezydium i zatwierdzała rada, na podstawie projektu sporządzonego przez Wydział Finansowy. Od realizacji drugiego planu pięcioletniego (1961 - 1965), nastąpił powolny wzrost dochodów budżetu Ostrowa, co przekładało się na wzrost inwestycji w wybranych sektorach gospodarczych. Strukturę i wielkość dochodów budżetu terenowego Ostrowa w latach 1965 - 1975 ilustruje tabela nr 32.

Tabela nr 32. Struktura i wielkość dochodów budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1965 - 1975.

⁷⁰² Zakład Komunikacji Miejskiej dysponował w 1959 r. 8 autobusami, które kursowały na 4 liniach. Znaczny wzrost ilości linii nastąpił w latach 1973 - 1975. Liczba połączeń wynosiła 13 regularnych linii. Od 1975 r. uruchomiono połączenie międzymiastowe, które łączyło Ostrów Wielkopolski z Kaliszem.

⁷⁰³ A. Sukiennicki, Historia szpitalnictwa w Ostrowie Wielkopolskim, w: Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje..., s. 269; zob. A. Sukiennicki, Historia szpitalnictwa w Ostrowie Wielkopolskim 1602 – 2002, Ostrów Wielkopolski 2004.

⁷⁰⁴ Po oddaniu do eksploatacji budynku komitetu partii, działacze PZPR twierdzili, że „w Ostrowie partia zawsze stała za Kościołem”. Oglądając siedzibę MRN i komitetu z perspektywy ratusza, budynki znajdowały się w linii prostej za bryłą kościoła pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika. Zbudowane zostały na terenie należącym do parafii.

⁷⁰⁵ APK, PMRN, sygn. 550. Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945-1967, s. 60 i n.

Rodzaj dochodów budżetowych	Dochody w tys. zł w latach		
	1965	1970	1975
Dochody ogółem	107687	106738	97288
Dochody własne w tym:	79007	93910	79788
Dochody z gospodarki uspołecznionej	56666	67785	16590
Dochody z gosp. nieuspołecznionej	20121	26095	45822
Podatki i opłaty z gosp. nieuspołecznionej	9691	13733	26271
Podatki i opłaty od ludności	10430	12362	19551
Dochody różne	2220	30	17376
Udziały w dochodach budżetu centralnego	13089	4186	-----
Dotacje	15591	6884	15956
Środki z nadwyżek budżetowych	-----	1758	1544

Źródło: E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX - Leci u Polski Ludowej (1945 - 1975), Rocznik Kaliski, t. IX, 1978, s. 138.

Na podstawie danych z lat 1965 - 1975 występował stabilny udział dochodów własnych budżetu i wynosił: w 1965 r. - 73,40 proc., w 1970 r. - 87,98 proc., w 1975 r. - 82, 01 proc. w porównaniu do ogólnej kwoty dochodów. Podstawowym źródłem dochodów własnych budżetu terenowego Ostrowa były: podatek obrotowy i dochodowy od gospodarki uspołecznionej, podatek obrotowy i wpłaty z zysku od przedsiębiorstw podległych MRN. Stanowiły one: w 1965 r. - 71,71 proc., w 1970 r. - 72,18 proc., w 1975 r. - 20,68 proc. dochodów własnych budżetu miasta. Dochody z podatku obrotowego i dochodowego od zakładów gospodarki nieuspołecznionej z podatkami i opłatami od ludności, składały się na: w 1965 r. - 25,47 proc., w 1970 r. - 27,78 proc., w 1975 r. - 57,43 proc. dochodów własnych. Udział w dochodach z budżetu centralnego uzależniony był od inwestycji realizowanych w ramach pięcioletnich planów i kształtował się zróżnicowanym poziomem np. w 1965 r. wynosił 12,15 proc., a w 1970 r. spadł do 3,92 proc. Strukturę i wielkość wydatków budżetu terenowego Ostrowa w latach 1965 - 1975 ilustruje tabela nr 33.

Tabela nr 33. Struktura i wielkość wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1965 - 1975.

Rodzaj wydatków budżetowych	Wielkość wydatków w tys. zł. w latach		
	1965	1970	1975
Wydatki ogółem	107452	105060	97920
W tym:			
Wydatki inwestycyjne	38045	489	8122
Wydatki na remonty kapitałne	-----	18516	19315
Wydatki bieżące ogółem	69407	86055	70483
W tym:			
Przedsiębiorstwa i jednostki gosp. uspołeczniona	22004	12906	18855
W tym:			
Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	19544	10256	8539
Urządzenia socjalne i kulturalne	42203	68684	46324
Szkolnictwo i wychowanie	18996	25859	41743
- szkolnictwo ogólnokształcące	16819	21862	37928
- szkolnictwo zawodowe	2087	6035	3805
-szkolnictwo wyższe	90	96	10
Kultura i sztuka	690	948	2396
Ochrona zdrowia	21044	39668	-----
Świadczenia społeczne	1226	1828	-----
kultura fizyczna i turystyka	247	381	2185
Administracja państwowa	2975	3056	9361
Inna działalność	-----	-----	-----
Środki przekazane do budżetu wojewódzkiego	2225	1409	5943

Źródło: E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX - Leci u Polski Ludowej (1945 - 1975), Rocznik Kaliski, t. IX, 1978, s. 139.

Największą część po stronie wydatków budżetu terenowego Ostrowa w latach 1965 - 1975 stanowiły wydatki bieżące ogółem. Charakteryzowała je tendencja wzrostowa, która wynikała z systematycznego zwiększania zakresu obowiązków nakładanych przez ustawodawcę na miasto. W 1965 r. wydatki na ten cel wynosiły 65,59 proc. ogólnych wydatków budżetowych, w 1970 r. - 81,91 proc., w 1975 r. - 71,98 proc. Największe środki budżetowe w zakresie wydatków bieżących, przeznaczone były na finansowanie działalności urzędów socjalnych i kulturalnych, głównie na oświatę i ochronę zdrowia. W okresie 1951 - 1967 na skutek decentralizacji przekazano do finansowania z budżetu miejskiego szereg placówek, które wcześniej utrzymywał budżet wojewódzki. W Ostrowie oprócz szkół ogólnokształcących, zasadniczej szkoły zawodowej i szkoły specjalnej budżet partycypował w utrzymaniu trzech przedszkoli działających przy: Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli, MPGK i przedszkole „Caritas”. Zwiększona została ilość szkół podstawowych o nowe placówki

nr 7, nr 9 i nr 10. Od 1963 r. MRN pokrywała część wydatków związanych z utrzymaniem Punktu Konsultacyjnego Politechniki Poznańskiej. Koszty związane z utrzymaniem placówek oświatowych, wychowaniem i ochroną zdrowia, pochłaniały większość z całości wydatków na dział o nazwie urządzenia socjalne i kulturalne. Łącznie stanowiły: w 1951 r. - 89,36 proc., w 1960 r. - 92,60 proc., w 1973 r. - 94,40 proc., wydatków na ten dział. W ogólnych wydatkach bieżących budżetu miasta koszty przeznaczone na oświatę i ochronę zdrowia wynosiły: w 1951 r. - 41,6 proc., w 1960 r. - 50,6 proc., w 1973 r. - 76,3 proc. Systematyczny wzrost wydatków budżetowych na ochronę zdrowia, stanowił następstwo przejścia na utrzymanie: szpitala (od 1966 r. w nowej siedzibie), żłobka dzielnicowego, domu małych dzieci, domu opieki dla dorosłych, szpitala przeciwgruźliczego przy ul. 1 Maja, przychodni rejonowej przy ul. J. Bema i regulowania kosztów niezapłaconych faktur za leki dla osób ubezpieczonych⁷⁰⁶.

Kolejne miejsce pod względem wielkości wydatków bieżących budżetu terenowego miasta Ostrowa zajmowały koszty związane z działalnością przedsiębiorstw i jednostek gospodarczych. Ich udział w tym dziale wynosił w 1965 r. - 33,3 proc. i obniżył się do średniej 15 proc. w latach 1970 - 1975. Większość z tych wydatków przeznaczono na prowadzenie działalności zakładów gospodarki komunalnej i mieszkaniowej. Najważniejszy rodzaj wydatków budżetowych, pod względem rozwoju miasta, stanowiły środki przeznaczone na inwestycje i kapitalne remonty. W 1965 r. wydatki na ten dział wynosiły 35,41 proc. ogólnych wydatków budżetowych, w 1970 r. - 18,08 proc., w 1975 r. - 28,02 proc.⁷⁰⁷.

Porównując strukturę oraz wielkość dochodów i wydatków budżetu terenowego, należy skonfrontować dane, z ogólną strukturą nakładów finansowych w sektorze gospodarki uspołecznionej w Ostrowie z tego okresu w tabeli nr 34.

Tabela nr 34. Struktura nakładów na gospodarkę uspołecznioną w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1961 - 1980.

Dział gospodarki narodowej	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	Ogółem (%)
Przemysł (%)	57,0	67,0	60,8	65,1	63,4
Handel (%)	3,1	2,4	3,6	1,5	2,3
Gospodarka komunalna (%)	3,4	5,5	4,9	7,3	6,0
Gospodarka mieszkaniowa (%)	15,3	8,8	13,7	9,6	11,2
Oświata i kultura (%)	3,2	3,6	2,0	1,5	2,1
Ochrona zdrowia (%)	4,1	1,2	2,6	0,1	1,2
Inne działy (%)	13,9	11,5	12,4	14,9	13,8

⁷⁰⁶ Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945 -1967. ..., s. 56 i 57.

⁷⁰⁷ E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna ..., s. 141.

Źródło: W. Maik, W Polsce Ludowej. Dysproporcje w rozwoju gospodarki miejskiej, w: Ostrów Wielkopolski dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki, Poznań 1990, s. 383.

Największą część nakładów w kolejnych okresach pięcioletnich przeznaczono (średnia 63,4 proc.) na modernizację zakładów przemysłowych. Rozwój miasta w latach 1961 - 1980 został powiązany z inwestycjami przemysłowymi, które reprezentowały jeden rodzaj specjalizacji – przemysł elektromaszynowy. Przemysł ten reprezentowały w Ostrowie cztery działy: produkcja środków transportu, przemysł precyzyjny, maszynowy i metalowy. Trzy największe przedsiębiorstwa z tej specjalizacji tj. Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego, Zakłady Automatyki Przemysłowej i Zakłady Sprzętu Mechanicznego „Ursus” zatrudniały 65,5 proc. z ogólnej liczby zatrudnionych w przemyśle⁷⁰⁸. Dziesięciokrotnie mniejsze środki inwestycyjne skierowane na gospodarkę komunalną (średnia 6,0 proc. w latach 1961 - 1980) doprowadziły do jej stopniowej dekapitalizacji. Przedsiębiorstwem zarządzającym gospodarką komunalną Ostrowa było od 1950 r. MPGK. W jego skład w 1965 r. wchodziły: Zakład Wodociągów i Kanalizacji, Zakład Gazowni, Zakład Komunikacji, Zakład Oczyszczania Miasta, Zakład Hoteli, Zakład Pogrzebowy, Zakład Pralniczy, Zakład Obsługi Urzędzeń Komunalnych, Zakład Targowisko i Targowica⁷⁰⁹. Większość wydatków bieżących budżetu terenowego Ostrowa w latach 1965 - 1975 przeznaczonego na finansowanie gospodarki komunalnej i mieszkaniowej, skierowano na trzy zadania. Z ogólnej kwoty wydatków w 1965r. 19 544 tys. zł., na ochronę substancji mieszkaniowej przeznaczono 5 499 tys. zł., na przedsiębiorstwa gospodarki komunalnej i mieszkaniowej 6 546 tys. zł. i na utrzymanie ulic 3 998 tys. zł. Niedobór środków finansowych zgłaszano na posiedzeniach komisji MRN odnośnie oświetlenia ulic, oczyszczania miasta i zieleni miejskiej.

Okres małej stabilizacji w przypadku Ostrowa doprowadził do utrwalenia niekorzystnej struktury nakładów w gospodarce społecznej. Wg danych Woj. Urzędu Statystycznego w Kaliszu w latach 1961 - 1970, środki te wynosiły: na przemysł 62 proc., gospodarkę mieszkaniową 12,1 proc., gospodarkę komunalną 4,6 proc., na handel 2,7 proc.⁷¹⁰. Pomimo postulatów i wniosków zgłaszanych przez mieszkańców w trakcie kampanii wyborczych do Sejmu i rad narodowych o poprawę zaopatrzenia i budowę nowych sklepów: „radni MRN w swych wystąpieniach na sesjach krytycznie ustosunkowali się do prywatnego handlu jak i przedsiębiorstw w wyniku czego na posiedzeniu MRN zatwierdzono plan likwidacji sklepów jak i straganów prowadzonych przez prywatnych właścicieli”⁷¹¹. Protokół z posiedzenia egzekutywy KM PZPR z 29 września 1960 wymieniał 8 zlikwidowanych punktów m.in.: sklepów galanterijnych - Misiaka i Urbaniaka przy ul. Raszkowskiej, obuwniczego - Bąka przy ul. Kościelnej, galanterijnego - Orłowskiego przy ul. Gen. K. Świerczewskiego (ul. Kolejowa) i

⁷⁰⁸ W. Maik, W Polsce Ludowej. Przemysł, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 387.

⁷⁰⁹ Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945 - 1967. ..., s. 40.

⁷¹⁰ APK, PMRN, sygn. 49. Sprawozdanie z osiągnięć MRN Ostrowa Wielkopolskiego za lata 1961- 1964.

⁷¹¹ APP, KM PZPR, sygn. 94/III/33. Protokoły z posiedzeń egzekutywy KM PZPR z 29 IX 1960.

inne⁷¹². W statystycznych sprawozdaniach Prezydiów miejskich i powiatowych rad narodowych przesłanych w 1960 r. do WRN w Poznaniu, na pierwszym miejscu eksponowano cel propagandowy - obchody XV rocznicy wyzwolenia miasta. Dopiero w dalszej kolejności analizowano sytuację ekonomiczną „na odcinku” zaopatrzenia i wykonania planu gospodarczego oraz budżetu.

Niewystarczające nakłady na inwestycje w sektorze handlu (średnia 2,3 proc. w latach 1961 - 1980) i dystrybucja towarów stanowiły najważniejszy temat sprawozdań komisji MRN ds. zaopatrzenia ludności. Przykładowe sprawozdanie z działalności przedsiębiorstwa MHD z tego okresu wymieniało, że: „w niektórych branżach wystąpiły braki w zaopatrzeniu a szczególnie branża włókiennicza, dziewiarska, obuwnicza, odzieżowa. Szczególny brak wystąpił w następujących art.: tkaniny ubraniowe 100 %, elana, tkaniny dekoracyjne, firany, chodniki, dywany, tkaniny jedwabne, ubrań wełnianych oraz z elany, ubranek chłopięcych, ortalionów, swetrów męskich i damskich, rajtuz elastycznych, sprzętu instalacyjnego i elektrycznego, farb olejnych, pokostu, czółenek damskich, trzewików dziecięcych, cegły, cementu, wapna, art. zbrojeniowych”⁷¹³. Pomimo rozbudowy sieci placówek handlowych, mieszkańcy nadal nie mogli zaopatrywać się w dzielnicach peryferyjnych, ze względu na nierównomierne rozmieszczenie punktów sprzedaży. Zmiany ilości sklepów na terenie miasta w latach 1950 - 1985 ilustruje tabela nr 35.

Tabela nr 35. Liczba sklepów w handlu detalicznym w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1950 - 1985.

Rok	Liczba sklepów	Handel społeczniowy. Ilość sklepów	Handel prywatny. Ilość sklepów
1950	219	149	70
1960	252	210	42
1965	269	250	19
1970	294	267	27
1975	298	266	32
1980	295	251	44
1985	359	259	100

Źródło: W. Maik, W Polsce Ludowej. Sieć handlowa, w: Ostrów Wielkopolski dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki, Poznań 1990, s. 400.

Polityczne ubezwłasnowolnienie i bezpośrednią zależność MRN od komitetu miejskiego partii, pokazują przykłady posiedzeń zespołu radnych członków PZPR, które odbywały się na 3 dni przed każdą sesją. Na jednym z zebranych: „Tow. Zb. Nocoń – omawiając zadania radnych PZPR stwierdził, że radny – członek PZPR jeżeli pragnie wystąpić na sesji powinien przed tym

⁷¹² Tamże.

⁷¹³ APK, PMRN, sygn. 18. Protokoły sesji MRN z 26 VII 1967.

uzgodnić zagadnienie, które chce poruszyć z kierownictwem zespołu, dlatego, żeby nie było nieporozumień co do polityki Partii na terenie miasta”⁷¹⁴. W niektórych przypadkach uzgadniano wcześniej porządek obrad i główny temat referatu przedstawionego do dyskusji np. „Jak Prezydium MRN zamierza realizować w 1960 r. uchwały XII plenum KC PZPR ?”. Na posiedzeniu zespołu radnych 26 XI 1960 r., we wnioskach stwierdzono wprost, że: „podobnie jak w Radzie Narodowej tak i w komisjach ton wszelkim poczynaniom nadają członkowie partii. Z całą odpowiedzialnością należy stwierdzić, że radni PZPR rzutowali na wszelkie prace w komisjach. (...) Pamiętamy, że kierownicza rola PZPR wyraża się w stosunku do rad narodowych w wielu aspektach, z których za najważniejsze należy uznać zasadę iż partia w uchwałach swych instancji wytycza kierunki działania terenowych organów władzy i administracji państwowej. Aparat rad narodowych pełnił rolę przedłużenia aparatu instancji partyjnych”⁷¹⁵. W dekadzie lat 60 - tych liczba członków PZPR na terenie miasta i powiatu przekroczyła 6500. Ważnym czynnikiem w budowaniu nowej tożsamości miasta były nadzwyczajne sesje MRN, obchodzone corocznie z okazji wyzwolenia spod „jarzma hitlerowskiego”. Uchwałą prezydium MRN z 23 I 1961 r. listę Honorowych Obywateli Miasta Ostrowa w okresie PRL - u, otwierał komendant wojenny Armii Czerwonej mjr Aleksander Fiecin⁷¹⁶. W czasie nadzwyczajnej sesji przewodniczący przypominał jego życiorys⁷¹⁷. Również uchwały, które MRN podjęła w sprawie zmiany patronów ulic (Wolności na PPR, Pl. Bankowy na Pl. Rewolucji Październikowej w 1967 r.) i szkół (II LO Władysława Reymonta w 1968 r., I LO gen. Aleksandra Zawadzkiego w 1970 r.) miały „utrwać zdobycze socjalistycznej ojczyzny”.

Proces budowy podstaw nowego, zlaicyzowanego społeczeństwa przebiegał z oporami, w świetle omawiania problemów współżycia sąsiedzkiego przez Komitety blokowe. Duże zagrożenie społeczne stanowił, w okresie niedoboru i stagnacji, problem alkoholizmu. Świadczyły o tym częste uchwały MRN w sprawie ograniczenia sprzedaży i podawania napojów alkoholowych. Np. 24 III 1965 r. wprowadzono na terenie miasta zakaz sprzedaży w sieci handlowej napojów zawierających więcej niż 18 proc. alkoholu. Przepis dot. każdej soboty, dni ustawowo wolnych od pracy, w niektóre dni wypłat tj. 1, 10, 15 i 18 każdego miesiąca. Zakazano również sprzedaży na godzinę przed zakończeniem działalności

⁷¹⁴ APK, PMRN, sygn. 252. Posiedzenie zespołu radnych członków PZPR z 4 IV 1958.

⁷¹⁵ Tamże, posiedzenie zespołu radnych członków PZPR z 26 IX 1960.

⁷¹⁶ Mjr gwardii A. Wasiliewicz Fiecin urodził się 30 V 1900 r. w baryszewskim rejonie, obwód ulianowski (przed 1917 r. Symirsko) w rodzinie ślusarza. Pracę zawodową rozpoczął jako uczeń ślusarski. Od 1918 r. członek Komsomołu. W latach 1919 - 21 służył w Armii Czerwonej na frontach wojny domowej. W 1930 r. wstąpił do Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Brał udział w wojnie z Niemcami w 1941 r. jako komisarz pułku. Komendant wojenny Ostrowa w 1945 r. a następnie Skarżyska - Kamiennej. Po powrocie do ZSRR przez 5 lat był zastępcą Przew. Rady Miasta Orenburga (płd. Ural) a następnie kierował Orenburską Fabryką Mebli. APK, PMRN, sygn. 551. Kroniki i monografie.

⁷¹⁷ APK, PMRN, sygn. 551. Kroniki i monografie. 24 rocznica wyzwolenia miasta Ostrowa Wielkopolskiego.

handlowej⁷¹⁸. Można zaryzykować tezę, że w połowie opisywanej dekady w Ostrowie wprowadzono częściową prohibicję.

Wybrana 30 maja 1965 r. MRN liczyła 60 radnych. Pierwsze posiedzenie odbyło się 9 czerwca w auli III LO przy ul. Wojska Polskiego. Przewodniczącym Prezydium został ponownie Marian Gilarski a jego zastępcą Zenon Czerniawski. Wg oficjalnych danych frekwencja wyborcza w mieście wyniosła 98,3 proc., natomiast na kandydatów Frontu Jedności Narodu oddano 96,9 proc. głosów. W radzie zasiadało 33 członków PZPR, 17 bezpartyjnych, 7 z SD i 3 z ZSL⁷¹⁹. Struktura zawodowa odzwierciedlała zachodzące w Ostrowie zmiany gospodarcze i społeczne. Tworzyło ją: 27 robotników, 27 pracowników umysłowych, po 2 rzemieślników, chłopów i rencistów. Propagandowe treści pojawiły się w referacie, który wygłosił przewodniczący Powiatowego Komitetu FJN Leonid Chatian. „Obraz naszego społeczeństwa roku 1965, który wyłania się z tych wyborów – to obraz postępującej konsolidacji, jedności i solidarności wokół węzłowych zagadnień bytu i rozwoju, ujętych jasno i precyzyjnie w programie wyborczym FJN, którego kościec stanowią założenia przyszłej 5 - latki”⁷²⁰. Przemówienie nawiązywało do 5 letniego planu, uchwalonego na IV zjeździe PZPR na lata 1966 - 70, który zakładał dalsze uprzemysłowienie kraju. Program wyborczy FJN, w przypadku Ostrowa podkreślał rozwój przemysłu jako czynnika miastotwórczego, połączenie zmian ze wzrostem zatrudnienia do 1970 r. o 5 tys. osób, intensyfikację wielorodzinnego budownictwa, poprawę zaopatrzenia ludności i otwarcie budowanego szpitala.

Wzrost liczby mieszkańców z 42 579 w 1960 r. do 49 530 osób w 1970 r., był konsekwencją stabilnego przyrostu naturalnego i napływu ludności z zewnątrz. Doprowadził do rozpoczęcia procesu masowego budownictwa mieszkaniowego, realizowanego przez zakłady gospodarki komunalnej i mieszkaniowej Ostrowa. Powiększenia zasobów mieszkaniowych miasta wynikało również z rozpoczętych inwestycji przez spółdzielnie mieszkaniowe, zakłady pracy i osoby prywatne. Wg informacji wydziału planowania przestrzennego przy Prezydium MRN z 1963 r., 29 proc. ogólnego stanu budynków mieszkalnych zostało wybudowanych przed 1918 r., natomiast 46 proc. powstało w latach boomu z lat 1918 - 39. Zatwierdzony w 1963 r. plan zagospodarowania przestrzennego, przewidywał budowę ok. 4000 izb w śródmieściu. Na główną dzielnicę mieszkaniową Ostrowa wyznaczono teren położony między ul.: Marcelego Nowotki (J. Piłsudskiego) – Kaliską – Grabowską – Strzelecką – Komuny Paryskiej. Na wschodnim skraju planowanej dzielnicy, wytyczony został pas rezerwy terenowej dla trasy ruchu ekspresowego omijającego miasto⁷²¹. Realizację planowanej obwodnicy zakładano w dalszej perspektywie.

⁷¹⁸ APK, PMRN, sygn. 16. Protokoły sesji MRN z 24 III 1965.

⁷¹⁹ Tamże, Protokoły sesji MRN z 9 VI 1965.

⁷²⁰ Tamże.

⁷²¹ APK, PMRN, sygn. 550. Wydawnictwa i informacje. Plan perspektywiczny zagospodarowania przestrzennego wykonany przez Pracownię Urbanistyczną Prezydium WRN w Poznaniu i zatwierdzony uchwałą Prezydium WRN dn. 20 XII 1963.

Wg danych wydziału komunikacji systematycznie wzrastała ilość pojazdów. W 1967 r. w Ostrowie zarejestrowanych było 2 324 motocykli i 805 samochodów osobowych⁷²². Trzecie miejsce lokalizacji budownictwa mieszkaniowego wielorodzinnego stanowił teren między ul.: Słowackiego – Konopnickiej – Żeromskiego i Limanowskiego. Wg opracowań statystycznych Komitetu PZPR z 1972 r., na 3 197 oddanych w latach 1960 - 70 mieszkań, 1 146 należało do systemu spółdzielczego, 1 101 do budownictwa jednorodzinne i 168 przypadało na inwestycje przedsiębiorstwa gospodarki komunalnej. Przydziałem tak bardzo oczekiwanego towaru zajmował się Wydział Spraw Lokalowych. Np. w 1966 r. spośród wszystkich typów budownictwa, rozdysponowano 105 mieszkań: 75 pracownikom fizycznym, 20 pracownikom umysłowym i 10 rencistom. Niezależnie od wyborczego hasła FJN o intensyfikacji budownictwa mieszkaniowego, mieszkańcy sami (pomimo olbrzymich trudności zaopatrzeniowych) rozpoczęli proces budownictwa jednorodzinne w rejonie osiedli: Wenecja, Zacharzew i ul.: Odolanowskiej, Rejtana, Nowej Krępy i Staroprzygodzkiej. Ogólne informacje dot. budownictwa mieszkaniowego w Ostrowie w latach 1961 - 1970 przedstawia tabela nr 36.

Tabela nr 36. Mieszkania wybudowane w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1961 – 1970.

Rodzaj obiektów	Lata 1961-1965	%	Lata 1966-1970	%
Mieszkania ogółem (A + B), z tego przypada na:	1738	100	1457	100
A Budownictwo mieszkaniowe uspołecznione, w tym:	1083	62,31	1011	69,39
Spółdzielcze mieszkania	474	---	672	---
Mieszkania rad narodowych	----	---	168	---
Pozostałe mieszkania	----	----	171	---
B Budownictwo mieszkaniowe nie uspołecznione	655	38,26	446	30,61

Źródło: E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX - Leci Polski Ludowej (1945 - 1975), Rocznik Kaliski, t. IX, 1978, s. 166; Miejska Komisja Planowania, Uchwała nr 42/150/76 MRN w Ostrowie Wlkp. W sprawie zatwierdzenia sprawozdania..., s. 5 - 6; Wczoraj, dziś, jutro regionu ostrowskiego, opracowanie statystyczne KP i M PZPR w Ostrowie, Ostrów 1972, s. 43 - 44.

W początkowym etapie budowy bloków wg informacji zawartych w sprawozdaniu Prezydium, na oddawanych średnio rocznie 325 mieszkań, 18,5 % z nich stanowiło zasoby

⁷²² Tamże, s. 67.

administrowane przez władzę terenową⁷²³. Uchwała MRN z 26 sierpnia 1961 r., w związku z narastającymi sytuacjami konfliktowymi, szczegółowo określiła zasady przydziału lokali. Przysługiwały one „osobom zamieszkującym: piwnice, strychy, baraki, komórki, lokatorom z budynków przeznaczonych do rozbiórki, zajmującym pomieszczenia poniżej 5 m² na 1 osobę, ze względu na wykonywane funkcje (służba zdrowia, Milicja Obywatelska, wydział oświaty) gdy dochód miesięczny na 1 członka rodziny nie przekracza 1 500 zł.”⁷²⁴. Problemy związane z przydziałem mieszkań i niedoinwestowana gospodarka komunalna, charakteryzowały początek dekady. Przewodniczący MRN, przy omawianiu problemów przedsiębiorstw gospodarki mieszkaniowej, nawoływał w sprawozdaniach do: „mobilizacji członków naszej POP, działaczy związkowych i gospodarczych (...) partia nasza jest zwarta ideowo i zdyscyplinowana, uzbrojona w uchwały IV Zjazdu”⁷²⁵. Rzeczywiste warunki działania rady narodowej diagnozował jedyny miejski organ prasowy, ukazujący się od 1962 r. „Południowa Wielkopolska”. Zastrzegął, że pomimo rozwoju przemysłu oraz wysokiego przyrostu naturalnego ludzkie: „chcieliby tutaj także mieszkać. W tej chwili nie jest to takie proste. (...) Na zły stan ostrowskich ulic skarżą się przede wszystkim mieszkańcy dzielnic peryferyjnych. Tzw. ulic gruntowych jest w Ostrowie około 100 km. Miasto zaczyna odczuwać wyraźnie brak wody. Sprawą bardzo nagłą jest rozwój budownictwa mieszkaniowego. Ostrów traci wielu dobrych fachowców, ponieważ nie potrafi zapewnić im odpowiednich mieszkań”. Literacki zapis przeobrażeń w Ostrowie dekady lat 60. ubiegłego wieku, przekazała pisarka Jadwiga Żylińska. „Miasto z każdym rokiem się rozrastało. Na peryferiach powstawały nowe osiedla, całe dzielnice bloków mieszkalnych, i niebawem zaczął po mieście kursować autobus. Znikły natomiast dawne lokale, otoczony famą rozpusty Carlton, do którego ponoć raz wstąpił książę Radziwiłł Rudy z panią Suchestow, a pewna podmiejska willa, gdzie miały odbywać się orgie z udziałem gimnazjalistek, dawno zmieniła właściciela i była objęta kwaterunkiem. Ulice, kawiarnie, baseny i boiska opanowała nowa, powojenna młodzież. Długonodzy i jednakowo uczesani chłopcy i dziewczęta, podobni w stylu ubierania i zachowania, po których trudno było poznać socjalne pochodzenie, powoli wypierali dawnych mieszkańców i niezauważalnie formowali najmłodszą warstwę miasta, nadając mu charakter bardziej współczesny, przemysłowo - plebejski”⁷²⁶.

W dekadzie lat 60 - tych MRN odniosła się do organizowanych przez Kościół obchodów tysiąclecia Chrztu Polski. Przedsięwzięcia milenijne, które zainicjował prymas Stefan Wyszyński były dyskredytowane przez działania terenowych organów władzy państwowej, również na przykładzie Ostrowa. Prasa szczegółowo relacjonowała najważniejsze uroczystości państwowe związane z budową szkół. W październiku 1963 r., otwarto kolejną w Wielkopolsce szkołę - pomnik na tysiąclecie państwa polskiego. Koszt budowy SP nr 9 w

⁷²³ APK, PMRN, sygn. 18. Sprawozdanie PMRN Ostrowa Wielkopolskiego o wykonaniu planu gospodarczego i budżetu miasta z 10 X 1967.

⁷²⁴ APK, PMRN, sygn. 49. Sprawozdanie z działalności MRN w Ostrowie Wielkopolskim 1958-1965.

⁷²⁵ Tamże.

⁷²⁶ J. Żylińska, *Miasteczko rodzinne, Ostrów Wielkopolski* 2000, s. 76.

Ostrowie wyniósł 10 mln złotych a patronem został Marcin Kasprzak⁷²⁷. Oprócz środków przekazanych z budżetu państwa duże koszty w inwestycji poniosło społeczeństwo. Wg danych zawartych w sprawozdaniach Społecznego Funduszu Budowy Szkół i Internatów, każdy przeznaczał „dobrowolnie” z wynagrodzenia 53 zł. rocznie.

Ważną rolę w związku z obchodami 1000 – Lecia Państwa Polskiego odegrał Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki, który przygotował w 1966 r. imprezy sportowe i turystyczne. Np. w dniu 1 maja turniej piłki nożnej i mistrzostwa w podnoszeniu ciężarów, w trakcie „Dni Ostrowa” od 1 do 7 maja rajd zwycięstwa, 22 lipca Miting Lekkoatletyczny, 4 września oficjalne obchody 1000 – Lecia połączone z dożynkami, turniej żużlowy i Rajd Chopinowski, w rocznicę rewolucji październikowej turnieje piłki ręcznej i koszykówki⁷²⁸. Nigdy wcześniej radni nie oferowali mieszkańcom tak bogatej oferty sportowej i rekreacyjnej. W lokalnym miesięczniku „Południowa Wielkopolska” nie ukazała się informacja o nawiedzeniu 22 kwietnia 1966 r., w Ostrowie Obrazu Matki Boskiej. Po przejechaniu ulicami: Raszkowską, Rynkiem, Kościelną na plac Obrońców Pokoju (Plac S. Rowińskiego), nastąpiło przyjęcie i powitanie obrazu w parafii pw. św. Stanisława Biskupa z udziałem ok. 10 tys. wiernych. Prasa Poznańska zamieściła lakoniczne informacje dot. koronacji obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem w Skalmierzycach, która odbyła się 4 września 1966 r. z udziałem ks. prymasa Stefa Wyszyńskiego⁷²⁹. Poprzedziły ją uroczystości i nabożeństwo w kościele pw. św. Stanisława Biskupa, w których uczestniczyło oprócz bp. Antoniego Baraniaka, sześciu biskupów sufraganów, przedstawiciele duchowieństwa i 3 tys. wiernych. Z tego powodu ks. dziekan Stanisław Matuszczak został przed uroczystościami wezwany do prezydium MRN, gdzie musiał złożyć szczegółowe wyjaśnienia i zagwarantować, że nie doprowadzi do wyjścia zgromadzonych poza teren kościelny⁷³⁰.

Terenowe organy administracji państwowej czyniły starania na rzecz pomniejszenia znaczenia obchodów tysiąclecia Chrztu Polski. Oprócz wspomnianych szkół – „tysiąclatek” w 1966 r., otwarto szpital miejski na 500 łóżek, przebudowano dworzec PKP, oddano kompleks gmachów Urzędu Miasta i komitetu partii przy al. Powstańców Wielkopolskich,⁷³¹ przy ul. Raszkowskiej w dwudziestą rocznicę istnienia aeroklubu odsłonięto pomnik - samolot z datą 1966 r. W czasie nawiedzenia Obrazu Jasnogórskiego wywieszono w Ostrowie transparent: „Nie zapomnimy, nie przebaczymy”. Przewrotnie nawiązywał do orędzia Episkopatu Polski do biskupów niemieckich, napisanego pod koniec obrad II Soboru Watykańskiego. Konfrontacja między rządem i Kościołem, w okresie obchodów milenijnych, odegrała przełomowe znaczenie i zapoczątkowała proces budowy podstaw niezależnego

⁷²⁷ P. M. Pilarczyk, Ostrów wielkopolski w czasach PRL. Początki nowego ustroju, w: Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje miasta. Red. S. Krakowski. Ostrów Wielkopolski 2009, s. 148 - 149.

⁷²⁸ APK, PMRN, sygn. 18. Protokół z sesji MRN z 22 II 1967.

⁷²⁹ U. Kaczmarek, M. Sobczak, W Polsce Ludowej. Zdrowie, oświata, kultura, w: Ostrów Wielkopolski dzieje..., s. 427.

⁷³⁰ Gazeta Ostrowska, nr 24, z 14 VI 2000.

⁷³¹ E. Kwiecińska – Boczyło, Gospodarka komunalna ..., s.126.

społeczeństwa. Mając dość kłamstw oraz upokorzeń, upomniało się o podstawowe prawa i zakończyło epokę „małej stabilizacji” w grudniu 1970 r.

Na posiedzeniu miejskiej komisji planowania 4 XI 1970 r. dokonano analizy problemów gospodarczych w Ostrowie. Dotychczasowe wskaźniki wykonania planu wyniosły na lata 1969/70 w przypadku największego zakładu - ZNTK 98,6 %, Miejskiego Handlu Detalicznego 94,5% w inwestycjach komunalnych 64 %. Nadal 45,5% ulic posiadało nawierzchnię gruntową. Na oddanych ok. 325 mieszkań 40% zbudowano w systemie indywidualnym⁷³². Pomimo budowy trzech nowych szkół podstawowych, lekcje odbywały się w zatłoczonych klasach na dwie zmiany. Równocześnie zlikwidowane zostały dwie szkoły, z powodu trudności lokalowych. W trakcie posiedzeń komisji handlu MRN wymieniano częste braki zaopatrzenia w art. żywnościowe i art. przemysłowe. Dysproporcje ekonomiczne i nie wykonanie założeń planu pięcioletniego (1966 - 70), zmusiły rząd do ratowania równowagi budżetowej przez podwyżkę cen. Ogłoszona 13 grudnia 1970 r. doprowadziła do protestów robotniczych na Wybrzeżu.

5.4. Działalność Miejskiej Rady Narodowej i Prezydium w okresie budowy „drugiej Polski” w latach 1970 - 1980.

Dekada Edwarda Gierka, oznaczała czas kolejnej modernizacji ustroju socjalistycznego. W połączeniu ze zwiększoną na kredyt konsumpcją, wywarła istotny wpływ na realizowanie zadań przez zakłady gospodarki komunalnej. Dominującym wydarzeniem, które zmieniło warunki działalności rad narodowych była reforma administracyjna wprowadzona 1 czerwca 1975 r. i w jej następstwie likwidacja powiatów. Jeżeli w Ostrowie o latach 1960 - 70 mówiło się jako „epoce Gilarskiego”, to w przypadku następnej dekady nie można jednoznacznie określić osoby, która odegrała podobną rolę. W latach 1963 - 1973 funkcję przewodniczącego Prezydium MRN pełnił Janusz Garbacz. Od 1973 do 1975 r. na skutek połączenia organów wykonawczych i zarządzających MRN i PRN przewodniczącym Prezydium Powiatowej i Miejskiej Rady Narodowej a następnie naczelnikiem Urzędu Miasta i Powiatu został Józef Czubak. Na skutek likwidacji powiatów z dniem 1 VI 1975 r. na urząd prezydenta powołano Lecha Makowskiego i od 22 II 1977 r. Grzegorza Woźnego. Częstym zmianom ulegał również skład i liczebność rady narodowej. Do 1973 r. miejską radę tworzyło 60 radnych, po połączeniu rad: miejskiej i powiatowej w 1973 r. władza ustawodawcza liczyła 120 rajców. W kadencji 1974 – 1978 było 45 deputowanych, po 1978 r. 80 włodarzy a od 1979 na skutek poszerzenia granic Ostrowa 84 radnych⁷³³. Najliczniejszą pulą mandatów w radzie w 1970 r. dysponowali członkowie PZPR (57%), kolejno: bezpartyjni (28%), działacze

⁷³² APK, PMRN, sygn. 724. Aktualne problemy gospodarcze miasta Ostrowa wielkopolskiego na lata 1967-70 i 1971 - 72. Miejska Komisja planowania Gospodarczego z dn. 4 XI 1970.

⁷³³ APK, PMRN, sygn. 29. Protokoły z sesji MRN w Ostrowie Wielkopolskim.

Stronnictwa Demokratycznego SD (12%) i Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego ZSL (3%)⁷³⁴. Proporcje w podziale mandatów po 1978 r. uległy następującym zmianom: PZPR (47%), bezpartyjni (34%), ZSL (11%) i SD (8%).

W latach 1970 - 80 liczba mieszkańców Ostrowa wzrosła z 49,585 do 62,535 osób. Przyczynami tego procesu były: wysoki średni przyrost naturalny ok. 7 procent rocznie, migracja zarobkowa i poszerzenie granic miasta 1 XII 1979 r. o obszar wsi Pruślin, części wsi Gorzyce Wielkie, Karski, Wtórek oraz Zacharzew. Powierzchnia miasta wzrosła z 29 do 42 km²⁷³⁵. Zmiany gospodarcze i społeczne oraz protesty na wybrzeżu w grudniu 1970 r., wymusiły również na terenowych organach władzy przeprowadzenie niezbędnych reform. Radni Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego podczas sesji grudniowej zwracali uwagę na chroniczne braki w zaopatrzeniu art. żywnościowych: „mięsa i jego przetworów, wyrobów czekoladowych, kawy, kakao, masła, śmietany, mąki ziemniaczanej, kaszy” i przemysłowych: „art. dziewiarskich, płaszczy dziecięcych i chłopięcych, obuwia skórzanego, art. sanitarnych, wodno - kanalizacyjnych, sprzętu instalacyjnego i elektrotechnicznego, szkła stołowego”⁷³⁶. Sprawozdanie komisji diagnozowało powód pogorszenia stopy życiowej ludności: „Biorąc pod uwagę całość nakładów, to nakłady na infrastrukturę społeczną (finansowaną przez MRN) pozostają do inwestycji produkcyjnych w stosunku jak 1:8”⁷³⁷. O fiasku realizacji założeń planu pięcioletniego w zakresie infrastruktury społecznej Ostrowa, informował radnych przew. Prezydium MRN Janusz Garbacz, który w sprawozdaniu z wykonania planu gospodarczego i budżetu miasta w 1970 r. podkreślił, że „Jakkolwiek wszyscy zdajemy sobie sprawę, iż rozwój produkcyjnych dziedzin naszego miasta, daleko wyprzedził rozwój dziedzin socjalno - bytowych a więc szczególnie odczuwalnych przez społeczeństwo, to jednak w roku 1970 nie nastąpiły, bo nie mogły w ówczesnych warunkach nastąpić żadne zmiany na lepsze. Niedoinwestowana gospodarka miejska nie może należycie zaspokoić potrzeb ludności. Obecnie po VIII plenum KC PZPR zarysowały się symptomy zmian”⁷³⁸.

Po wydarzeniach grudniowych przedstawiciele organów władzy, uczestniczyli w regularnych spotkaniach z mieszkańcami. Konsultacje społeczne z posłami i radnymi WRN oraz MRN kończyły się formułowaniem wniosków. Po spotkaniu w dniu 25 X 1971 r. z przedstawicielami Okręgowego Komitetu FJN spisano najważniejsze postulaty, które dotyczyły m.in. poziomu obsługi klientów placówek handlowych, skandalicznej jakości pieczywa, budowy łaźni miejskiej, przeniesienia siedziby biblioteki do budynku synagogi, marnotrawstwa przy budowie bloków spółdzielczych, spadku jakości wody pitnej, zaopatrzenia w wodę dzielnic peryferyjnych, punktualności kursów autobusów MPK, niesprawiedliwego rozdziału mieszkań zakładowych, spadającej jakości wyrobów mięsnych i zabudowy pustych działek na Placu 23 stycznia. Na 166 spisanych postulatów, 96 dotyczyło

⁷³⁴ J. Pietrzak, J. Szulczyk, W Polsce Ludowej, w: WSEN, Wrocław – Warszawa - Kraków 1970, s.66.

⁷³⁵ APK, PMRN, sygn. 8. Protokół z 31 I 1980.

⁷³⁶ APK, PMRN, sygn. 724. Aktualne problemy gospodarcze miasta Ostrowa Wlkp. na lata 1969 - 70 i 1971 - 72.

⁷³⁷ Tamże.

⁷³⁸ APK, PMRN, sygn. 25. Protokół z 14 IV 1971.

gospodarki komunalnej i mieszkaniowej, 31 handlu i zaopatrzenia, 17 budownictwa i przydziału mieszkań. W końcowym wniosku stwierdzono „że w gospodarce naszego miasta istnieje szereg pilnych potrzeb wymagających wzmożonego działania. Realizacja wielu spośród nich uzależniona jest od decyzji jednostek wojewódzkich”⁷³⁹.

Wymuszone reformy doprowadziły po grudniu 1970 r. do przekształcenia podstaw prawno - ustrojowych rad narodowych. Zmierzały w kierunku tworzenia modelu podwójnego: jako organów państwowych i społecznych. Pojawiła się również nowa definicja „samorządu” w państwie socjalistycznym. Rady narodowe miały być reprezentacjami grup społecznych, wybieranymi w celu sprawowania funkcji państwowych i administracyjnych. Natomiast: „dla zabezpieczenia rady przed nadmiernymi wpływami organów administracji zawodowej posiada wreszcie określone rozwiązanie polegające na tym, że na przewodniczących rad wybiera się pierwszych sekretarzy odpowiednich instancji PZPR”⁷⁴⁰. Ustawa z 29 listopada 1972 r., o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych precyzowała zasady monopolu PZPR w organach terenowych władzy. Wg uchwały VI zjazdu partii „O dalszy socjalistyczny rozwój PRL”: „Kierownicza rola partii w stosunku do organów przedstawicielskich wszystkich szczebli oraz w stosunku do organów wykonawczych państwa wyraża się w określaniu zasadniczych kierunków działania, pobudzaniu aktywności rad oraz zapewnianiu politycznej zgodności działania rad z uchwałami i wytycznymi partii”⁷⁴¹. Język propagandy sukcesu opisywał kontynuację procesu centralizacji władzy.

W referacie pt.: Zadania MRN i jej organów w 1973 r., w świetle ustaleń krajowej narady aktywu partyjnego i gospodarczego, przew. Prezydium J. Garbacz przedstawił najważniejsze inwestycje miejskie m.in.: budowę szkoły podstawowej nr 11 przy ul. Batorego, zakup pięciu nowych autobusów MZK, wybudowanie 7 km sieci wodociągowej i 5,9 km kanalizacji, przekazanie lokatorom 137 mieszkań, oddanie pawilonu handlowego przy ul. Poznańskiej, przeprowadzenie czynów społecznych z inicjatywy FJN pod hasłem „Mieszkańcy sobie, swemu miastu, Ludowej Ojczyźnie”. Wymienił najważniejsze projekty w zakresie gospodarki komunalnej i mieszkaniowej, które zatwierdzono podczas konferencji „Program działania ostrowskiej organizacji partyjnej na lata 1973 - 74”. Do najistotniejszych perspektywicznych zadań zaliczył: przygotowanie planu budowy drugiego etapu osiedla mieszkaniowego w rejonie ul. Manifestu Lipcowego (I. J. Paderewskiego), nową przepompownię ścieków, internat Liceum Medycznego, bazę remontową Miejskiego Zakładu Komunikacji, utworzenie Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki, oddanie pawilonu neuropsychiatrycznego szpitala miejskiego, budowę zbiornika wodnego Piaski - Szczygliczka, przekształcenie Społecznego Ogniska Muzycznego w Szkołę Muzyczną i doprowadzenie do wydawania >>Roczników Ostrowskich<<”⁷⁴². W trakcie omawiania planu gospodarczego i budżetu przez radnych, I sekretarz KP PZPR Jan Majerczak apelował by kluby i komisje rady „bardziej współdziałały z

⁷³⁹ APK, PMRN, sygn. 277. Spotkania posłów i radnych z wyborcami 1971/1972.

⁷⁴⁰ Z. Leoński, Rady Narodowe i terenowe organy administracji po reformach, Warszawa - Poznań 1976, s. 10.

⁷⁴¹ Uchwała VI Zjazdu PZPR, Materiały i dokumenty, Warszawa 1971, s. 42.

⁷⁴² APK, PMRN, sygn. 29. Protokół z 27 II 1973.

komisjami problemowymi KP PZPR”⁷⁴³. Po VI zjeździe, stosując język nowomowy, realizowano w terenowym organie władzy uchwałodawczej jednolitą „linię partii”.

Przyczyna nierównomiernego rozwoju gospodarczego miasta występowała od lat 60. i polegała na wadliwej strukturze nakładów finansowych. Brak większych inwestycji w zakresie gospodarki komunalnej, stanowił czynnik ograniczający rozwój miasta. Analiza wskaźników finansowych budżetu terenowego Ostrowa za 1973 r. wykazała, że z ogólnej kwoty 168 731 tys. zł. wydatków, na bieżące utrzymanie przeznaczono 73,17 proc. (w tym najwięcej na ochronę zdrowia, szkolnictwo, wychowanie i szkoły ogólnokształcące), na kapitalne remonty przeznaczono 16,29 proc. natomiast wydatki inwestycyjne stanowiły 10 proc. Również przedkładana radzie informacja o realizacji postulatów i wniosków, w związku ze zbliżającym się terminem wyborów w grudniu 1973 r., wyszczególniła sukcesy i porażki inwestycji miejskich. Do pozytywnych przykładów zaliczono: parking strzeżony przy ul. M. Konopnickiej, scenę koncertową w amfiteatrze Parku X - Lecia PRL, oświetlenie ul. Gen. J. Bema i ul. Gorzyckiej, 700 mb chodnika na ul. Wrocławskiej. Jako nie zrealizowane postulaty wymieniono: otwarcie muzeum w Ratuszu, podjazdu od ul. M. Kopernika do wiaduktu odolanowskiego (tzw. Wały Gilarskiego), chodnik na ul. Różanej i pawilon handlowy w rejonie Zębcowa.

W zakresie przestrzegania prawa radni podkreślali wagę działania kolegów karno - administracyjnych od momentu ich powołania w 1951 r. Te społeczne organy rad narodowych rozpatrywały sprawy o popełnienie wykroczeń. Pracę kolegium oceniała co pół roku Komisja Ochrony Porządku i Bezpieczeństwa Publicznego MRN. Największa część wniosków o ukaranie, które kierowała przeważnie MO, dotyczyła art. 28 - 31 prawa o wykroczeniach (czyny chuligańskie), naruszania przepisów drogowych i nieprzestrzegania art. 27 ustawy antyalkoholowej⁷⁴⁴. O narastaniu niekorzystnych zachowań społecznych w Ostrowie świadczyła uchwała w/s zatwierdzenia kompleksowego programu walki z pijaństwem i alkoholizmem, zobowiązująca MRN do: „zlikwidowania pijalni piwa Zagłoba przy ul. Kaliskiej i wprowadzenia w tym lokalu pijalni soków, łącznie z herbatą i kawą oraz piwa ciemnego i grodziskiego”⁷⁴⁵. Pomimo propagandowej retoryki przew. Prezydium, w informacji o stopniu realizacji planu obrotu towarowego w pierwszym półroczu 1973 r. konstatował: „Nie brakowało także innych art. (mleko i przetwory, warzywa, owoce, kawa, art. masowe), rynek w dalszym ciągu odczuwa brak niektórych wyrobów m.in. art. budowlanych, osprzętu elektr., wodno - kanalizacyjnego i co., tkanin wełnianych 100 proc., sztucznych futer, motocykli i motorowerów”⁷⁴⁶.

Pierwszy etap reorganizacji organów władzy terenowej z 1973 r. opierał się na podstawowym założeniu tj. scentralizowaniu i podporządkowaniu organów administracji

⁷⁴³ Tamże.

⁷⁴⁴ Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945 -1967. ..., s. 13.

⁷⁴⁵ APK, PMRN, sygn. 29. Protokół z 27 II 1973.

⁷⁴⁶ APK, PMRN, sygn. 405. Protokół z 26 VI 1973.

najniższego szczebla odpowiadającym im strukturom partyjnym. Doprowadził do głębokiego osłabienia dotychczasowej „zarządzającej” roli rad narodowych. W Ostrowie nadzwyczajna sesja odbyła się 25 IV 1973 r. i trwała 45 min. Na skutek rezygnacji dotychczasowego przew. Prezydium J. Garbacza nową kandydaturę zarekomendował I sekretarz KP PZPR. „Z upoważnienia Egzekutywy KP PZPR i Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Politycznych zgłosił kandydata na zwolnione stanowisko Przew. Prezydium MRN tow. mgr Józefa Czubaka – dotychczasowego sekretarza KP PZPR. Jednocześnie poinformował, że wymieniona kandydatura została uzgodniona z kierownictwem Egzekutywy KW PZPR i Prezydium WRN w Poznaniu”⁷⁴⁷. Obecnych w sali sesyjnej 52 radnych jednogłośnie wybrało elekta. W ten sposób w Ostrowie zrealizowano ideologiczną zasadę „centralizmu demokratycznego”, która polegała na zagwarantowaniu „przewodniej roli PZPR w budowie socjalizmu”, w organach terenowej władzy państwowej.

Zasada „centralizmu demokratycznego” w dekadzie Edwarda Gierka stanowiła jedną z przyczyn wprowadzenia zmian w strukturze organów władzy terenowej. Zapowiedzią reformy administracyjnej z 1 VI 1975 r. była integracja organów wykonawczych na poziomie miasta i powiatu. Wybrany na przewodniczącego prezydium MRN Józef Czubak, pierwsze wspólne obrady Powiatowej i Miejskiej RN zwołał na 22 VI 1973 r. Podczas głosowania, obecnych 102 radnych podjęło uchwały w/s: wyrażenia zgody na połączenie organów wykonawczych i zarządzających, wyboru nowego prezydium, wspólnych obrad i zbiorczego planu gospodarczego oraz budżetu. Dotychczasowy sekretarz KP PZPR Józef Czubak został wybrany, tym razem, na przewodniczącego prezydium Powiatowej i MRN. Jego pierwszym zastępcą został Józef Dykczak. Całość prezydium tworzyli: Władysław Tomczak, Edward Orłowski, Edmund Lekki, Zbigniew Zawidzki i sekretarz Mieczysław Cyba⁷⁴⁸. Oficjalnej wykładni i uzasadnienia zmian dokonał przed wyborem przewodniczący Komitetu Powiatowego Frontu Jedności Narodu Kazimierz Sztukowski. W referacie programowym akcentował ważność decyzji, która miała służyć usprawnieniu administracji i „wzmocnieniu roli rad na skutek uchwał VI zjazdu PZPR”. W charakterystycznym stylu nowomowy, uzasadniał połączenie rad narodowych jako proces: kontynuacji ukształtowania sprawnej, socjalistycznej administracji, podnoszenia jej kwalifikacji oraz poziomu moralno - politycznego. Równocześnie przewodniczący FJN podkreślił znaczenie reform: „Dlatego właśnie z inicjatywy i inspiracji Wojewódzkiej Instancji Partyjnej, decyzją Prezesa R.M. z dnia 30 kwietnia 1973 r. zatwierdzony został projekt eksperymentu na terenie powiatów i miast stanowiących powiaty: Gniezno, Kalisz, Leszno i Ostrów Wlkp., polegający na utworzeniu dla tych miast i powiatów wspólnych prezydiów miejskich i powiatowych rad narodowych”⁷⁴⁹.

⁷⁴⁷ APK, PMRN, sygn. 29. Protokół z 11 IV 1973.

⁷⁴⁸ APK, PMRN, sygn. 29. Protokół ze wspólnej sesji Powiatowej Rady Narodowej i Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 22 VI 1973; Południowa Wielkopolska, nr 11 (133), XI 1973.

⁷⁴⁹ Tamże.

Zapowiedzią kolejnych reform terenowych organów administracji była ustawa o zmianie konstytucji PRL z 22 XI 1973 roku⁷⁵⁰.

Po wyborach, które odbyły się 9 XII 1973 r. zwołano pierwszą sesję nowej Rady Narodowej Miasta i Powiatu ostrowskiego. W dniu 14 grudnia, po otwarciu posiedzenia przez nestora radnych Seweryna Szyszkę, wybrano z rekomendacji Powiatowej Komisji Porozumiewawczej Partii i Stronnictw Politycznych oraz zespołów radnych PZPR, ZSL, SD i bezpartyjnych, członków zarządu. Przewodniczącym Rady Narodowej Miasta i Powiatu został wybrany jednogłośnie w głosowaniu jawnym, dotychczasowy I sekretarz KP PZPR Antoni Buksakowski. Jego zastępcami zostali: II sekretarz KP PZPR - Zdzisław Pluciński, prezes PK ZSL – Stanisław Matczak i przewodniczący PK SD – Edmund Lek⁷⁵¹. Na sesji podjęto również uchwałę o ustanowieniu odznaki honorowej: „Za zasługi dla Ziemi Ostrowskiej”. Po raz pierwszy zostały one wręczone 22 VII 1974 r.

Jeden z ostatnich projektów gospodarczych, jaki zrealizowano w oparciu o dotychczasową strukturę administracyjną, opublikowano w opracowaniu Komisji Planowania Gospodarczego z lipca 1973 r. Szczegółowa informacja o stopniu wykonania „Harmonogramu realizacji przez Prezydium PRN i Prezydium MRN w Ostrowie Wlkp. zadań wynikających z dokumentów VI Zjazdu PZPR”, charakteryzowała najważniejsze przedsięwzięcia. Zaliczono do nich, ze względu na ciągły deficyt wody, budowę nowych ujęć na terenie przedsiębiorstw Zakładów Sprzętu Mechanicznego i Zakładów Automatyki Przemysłowej, przygotowanie i uzbrojenie terenów pod budownictwo jednorodzinne, rozbudowę sieci handlowo - usługowej w ramach Miejskiego Handlu Detalicznego i Wojewódzkiej Spółdzielni Spożywców, doskonalenie systemu wychowania wg dr Heliodora Muszyńskiego (planowano wprowadzenie 10 - letniej szkoły ogólnokształcącej), przygotowanie kadry robotników wykwalifikowanych poprzez organizowanie kursów eksternistycznych na poziomie Szkoły Podstawowej, zapewnienie pełnego zatrudnienia poprzez skierowanie 1922 osób na kursy zawodowe – suwnicowego, dźwigowego, kierowcy wózka, malarza, krawca.

Harmonogram wymieniał również konieczność uzbrojenia terenów pod budownictwo mieszkaniowe w rejonie ul. Komuny Paryskiej, A. Asnyka i Manifestu Lipcowego (I.J. Paderewskiego). Jednocześnie konstatowano że technologia budownictwa wysokiego dla miasta nie została jeszcze ustalona⁷⁵². Dopiero po 1975 r. projekt miał realizować generalny wykonawca – Poznańskie Zjednoczenie Budowlane. Opracowano dokumentację zbiornika retencyjno - rekreacyjnego Piaski - Szczygliczka, zapowiedziano kontynuację budowanej w czynie społecznym hali sportowej KS „Stal”. (Oddana została do użytku 22 lipca 1974 r. w XXX rocznicę PKWN). Duże znaczenie Prezydium Powiatowej i MRN, przypisywało również przedsięwzięciom społeczno - kulturalnym. Kontynuacją VIII Ostrowskich Dni Kultury było

⁷⁵⁰ Dz. U. nr 47, 1973, poz. 275.

⁷⁵¹ Południowa Wielkopolska, nr 1 (135), I 1974.

⁷⁵² Pierwsze bloki 10 – piętrowe zlokalizowano w rejonie ul. Kaliskiej i Grabowskiej. Ze względu na brak stabilności gruntu budowę przerwano. We wnętrzu budynków zachowały się nieczynne szyby wind.

m.in. otwarcie 30 IX 1974 r. piątego w woj. poznańskim Klubu Międzynarodowej Książki i Prasy. Uroczystość połączono z Wojewódzką Inauguracją Roku Kulturalnego⁷⁵³. Zapowiedziano przeprowadzenie konsultacji w sprawie budowy nowego kina. Nadal wdrażano proces „świeckiej laicyzacji”. W ramach budowy społeczeństwa rozwiniętego socjalizmu USC zorganizował: trzy spotkania z 230 parami rodziców, którym wręczono pamiątkowe dokumenty urodzenia i cztery uroczystości nadania imion. Dnia 6 V 1973 r. 120 par obchodziło jubileusz 25 - lecia pożycia małżeńskiego⁷⁵⁴.

Kiedy dnia 1 czerwca 1975 r. zlikwidowano powiaty, Ostrow Wlkp. odzyskał stanowisko prezydenta miasta. Decyzją wojewody kaliskiego na urząd powołany został Lech Makowski. Funkcję wiceprezydenta sprawował Ryszard Małecki. W powstałym województwie kaliskim miasto było siedzibą gminy. Reforma administracyjna w warunkach gospodarki centralnie planowanej wywarła niekorzystny wpływ na rozwój miasta. Nie powstał projektowany w Ostrowie Hotel, w 1977 r. przeniesiono do Kalisza redakcję „Południowej Wielkopolski”, w następnym roku zlikwidowane zostało II Liceum Ogólnokształcące⁷⁵⁵. Po kolejnej reformie terenowych organów władzy, kontynuowano nomenklaturowy model obsadzania stanowisk, dlatego: „prezydenci miast i naczelnicy nie są wybierani, lecz powoływani przez wyższe organy administracji (...) przy opiniotwórczym tylko udziale czynnika społecznego”⁷⁵⁶. Negatywne dla miasta następstwa reformy administracyjnej w wyniku której decydujące środki budżetu terenowego uchwałała WRN w Kaliszu, łagodziła zapowiedź przeprowadzenia kolejnych inwestycji. Uchwała MRN w/s planu społeczno - gospodarczego rozwoju na lata 1976 - 80 wymieniała budowę: wytwórni rur sprężonych „Wielfabet”, nowej hali ZSM „Ursus”, Przedsiębiorstwa Instalacyjno - Montażowego Budownictwa Rolniczego przy ul. Staroprzygodzkiej, elektrociepłowni przy ul. Grunwaldzkiej i Spółdzielczego Domu Handlowego „Megasam”⁷⁵⁷. Realizacja inwestycji doprowadziła do powiększenia deficytu w budżecie terenowym Ostrowa. W podsumowaniu koreferatu komisji gospodarczej z 1977 r. radni wnioskowali, że: „braki kredytów winny być wyeliminowane. Ze względu na to, że nie jest to możliwe do zrealizowania we własnym zakresie, konieczne jest przydzielenie ze strony Wojewódzkiej RN w Kaliszu odpowiednich środków wyrównawczych”⁷⁵⁸.

Załamanie programu budowy „drugiej Polski”, po strajkach i manifestacjach ulicznych w Radomiu i Ursusie z czerwca 1976 r. doprowadziło w pierwszej kolejności do zmian programowych oraz personalnych w organach władzy terenowej. Z początkiem 1977 r. MRN

⁷⁵³ W. Banach, Historia Ostrowa na każdy dzień, Ostrow Wielkopolski 2004, s. 67.

⁷⁵⁴ APK, PMRN, sygn. 405. Protokół z posiedzenia Prezydium Powiatowej i Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 26 VI 1973.

⁷⁵⁵ W. Banach, Ostrow Wielkopolski ..., s.33. Miesięcznik „Południowa Wielkopolska” jako pismo miejskie ukazywał się od 1962 r. Ostrow Wielkopolski, 54 tysięczne miasto z tradycjami prasowymi które sięgały 1851 r. został pozbawiony jedynej gazety.

⁷⁵⁶ Z. Leoński, Rady Narodowe ..., s. 12.

⁷⁵⁷ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 15. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 25 II 1977.

⁷⁵⁸ Tamże.

podjęła uchwałę o przekazaniu niektórych spraw do kompetencji samorządu mieszkańców. Obejmowały one: powołanie społecznych komisji pojednawczych w celu likwidowania sąsiedzkich i osiedlowych sporów, lokalizacji placówek handlowych, rozpatrywania stanu realizacji postulatów wyborczych, rozgrywania konkursów osiedlowych, wyznaczenia placów gier i zabaw dla dzieci oraz sprawy estetyki i ładu⁷⁵⁹. Oficjalne „dopuszczenie czynnika mieszkańców” do opiniowania pracy rady narodowej na poziomie osiedli chwilowo załagodziło narastające niezadowolenie społeczne.

W swoim ostatnim wystąpieniu, ustępujący prezydent Lech Makowski, wymienił jako najważniejsze osiągnięcie pięciolatki (1971 - 75) wzrost zatrudnienia mieszkańców o 5 088 etatów. Podczas sesji w dniu 25 lutego 1977 r., przewodniczący MRN i pierwszy sekretarz KM PZPR Jacek Ratajczak scharakteryzował osiągnięcia kandydata na prezydenta miasta Ostrowa - Grzegorza Woźnego⁷⁶⁰. Pozytywna opinia radnych potwierdzona została przez przewodniczącego MRN: „Nabyte doświadczenie, wykazane zaangażowanie, inicjatywa, wiedza polityczna jak i cechy osobiste stanowią gwarancję, że Ob. Grzegorzowi Woźnemu można powierzyć kierownicze funkcje społeczno - polityczne jak i gospodarcze”⁷⁶¹.

Powołany przez wojewodę kaliskiego i zaopiniowany przez MRN prezydent Grzegorz Woźny na kwietniowej sesji, wymienił przyczyny deficytu w budżecie terenowym. „Mimo tak korzystnych wyników zadań nie wykonały: szkolnictwo ogólnokształcące (76,9 %), kultura i sztuka (37,5%) oraz szkolnictwo zawodowe, wyższe, kult. fizyczna i turystyka, które nie zrealizowały żadnych sum (...) Nie wykonane zostały także ogółem dochody z gospodarki nieuspołecznionej i od ludności, to jest dochody o znaczeniu decydującym dla budżetu, na co głównie rzutowała zaniżona realizacja podatku obrotowego i dochodowego od rzemiosła (81,2 %), podatku od spadku i darowizn (24,6%), oraz pozostałych podatków i opłat (50,8%)”⁷⁶². Przedstawiona uchwała w/s rozpatrzenia sprawozdania z wykonania budżetu za 1976 r., narastające problemy budownictwa mieszkaniowego i wprowadzenie reglamentacji cukru stanowiły zapowiedź końca gierkowskiej dekady.

Ostatnie głosowanie na członków rad w okresie budowy „drugiej Polski” przeprowadzone zostało 5 lutego 1978 r. Wg informacji sekretarza KW PZPR w Kaliszu Cezarego Kowalaka na listę FJN głosowało 99,72 % wyborców, zgodnie z zasadą centralizmu demokratycznego:

⁷⁵⁹ Tamże.

⁷⁶⁰ Jacek Ratajczak zaznaczył, że Grzegorz Woźny urodzony 19 lipca 1946 r. w Pudliszkach, absolwent Politechniki Poznańskiej - Wydział Maszyn Roboczych i Pojazdów w trakcie studiów pełnił funkcje polityczne oraz społeczne. Od 1965 był przewodniczącym koła Związku Młodzieży Socjalistycznej w Zakładach Przemysłu Owocowo Warzywnego w Kotlinie. Wykonywał zadania zastępcy członka Plenum KP PZPR w Jarocinie i członka egzekutywy KG PZPR w Kotlinie. Pracował na stanowisku kierownika Działu Mechaniczno - energetycznego w ZPOW w Kotlinie. Od 1976 r. jako zastępca dyr. ds. technicznych w Oddziale Towarowo - osobowym PKS w Ostrowie Wlkp. Wymienił odznaczenia kandydata m.in.: Brązowy Krzyż zasługi, Srebrne Odznaczenie im. Janka Krasickiego i odznakę za zasługi dla Wielkopolskiej organizacji ZMS.

⁷⁶¹ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 15. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 25 II 1977.

⁷⁶² Tamże, Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 26 IV 1977.

„rangę Rad podniósł fakt, że na przewodniczących rad wybierano pierwszych sekretarzy instancji partyjnych”⁷⁶³. Frekwencja wyniosła 98,1 %. W trakcie kampanii w okresie od 15 do 25 stycznia przeprowadzono 15 spotkań. Ich organizatorami były: Miejski Komitet FJN, komitety osiedlowe oraz zakładowe PZPR. O braku zaufania organów władzy i administracji wobec mieszkańców świadczył podział, zgodnie z uchwałą rady miasta na osiedla, podporządkowany podziałowi Ostrowa na obwody głosowania oraz rejony działania organów Milicji Obywatelskiej. Informacja prezydenta w sprawie postulatów i wniosków jakie zgłoszono w trakcie kampanii, ilustrowała najważniejsze mankamenty gospodarki komunalnej w drugiej połowie dekad. Spośród 156 zagadnień zarejestrowanych w ewidencji, prezydent wymienił m.in.: zwiększający się ruch tranzytowy i konieczność budowy pierwszego etapu obwodnicy w ciągu ulic Głogowska - Wrocławska, zbyt niskie ciśnienie wody w sieci, budowę oczyszczalni ścieków, przedłużający się remont Ratusza, dokończenie budowy kina Kopernik, terminowe oddanie do użytku zbiornika retencyjno - rekreacyjnego Piaski - Szczygliczka, niepunktualne kursy autobusów komunikacji miejskiej, braki w zaopatrzeniu sklepów w pieczywo w godz. popołudniowych, niewystarczającą ilość sklepów w peryferyjnych dzielnicach czy niszczenie parku na Placu 23 stycznia przez Cyganów⁷⁶⁴.

Pierwsze po wyborach posiedzenie MRN dnia 13 II 1978 r. zainaugurowała orkiestra wojskowa, która odegrała hymn państwowy. Po złożeniu ślubowania 80 osobowa rada w głosowaniu jawnym, przyjętym jednomyślnie, wybrała na przewodniczącego - Jacka Ratajczaka, który sprawował funkcje I sekretarza KM partii i członka Egzekutywy KW PZPR⁷⁶⁵. Skład Prezydium MRN uzupełnili zastępcy - Mirosław Graj (PZPR), Janina Krawczyk - Walczak (SD) i członkowie – Józef Szware, Halina Płończak, Jerzy Młoczyński, Marian Gniazdowski i Edward Migaj⁷⁶⁶. Nowo zaprzysiężony członek rady: „w imieniu radnych ZNTK im. Powstańców Wielkopolskich zapewnił, że nie zawiodą mandatu społecznego zaufania. Będą utożsamiali się z programem FJN, ze strategią rozwoju Polski określoną w uchwałach PZPR, będą patrzeć na problemy miasta na szerokim tle ogólnospołecznych zadań”⁷⁶⁷. Prezydent G. Woźny w referacie programowym przedstawił założenia pięcioletniego planu gospodarczego miasta. Zakładał on przygotowanie ok. 2 tys. nowych miejsc pracy w rozbudowywanych zakładach: Wielfabet, Spomasz, ZSM Ursus oraz Przedsiębiorstwie Inżynierii Miejskiej. Omówił okresowy bilans w budownictwie mieszkaniowym. Z projektowanych 2 329 mieszkań, wykonano tylko 24 % a powinno być oddanych 40%. W

⁷⁶³ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 17. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 13 II 1978.

⁷⁶⁴ Tamże.

⁷⁶⁵ Urodził się 23 IV 1947 r. w Poznaniu w rodzinie inteligenckiej, absolwent Wydziału Mechaniczno - Technologicznego Politechniki Poznańskiej, od 1971 r. pracował jako konstruktor w Fabryce „Spomasz”. Był I sekretarzem Komitetu Zakładowego a od 1974 r. pełnił funkcję Sekretarza Propagandy KP PZPR w Ostrowie Wlkp. Po utworzeniu województwa kaliskiego objął stanowisko I sekretarza KM partii i został wybrany członkiem Egzekutywy KW PZPR.

⁷⁶⁶ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 17. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 13 II 1978.

⁷⁶⁷ Tamże.

związku z opóźnieniami w realizacji, zapowiedział opracowanie planów budowy poligonowej wytwórni wielkiej płyty przez Ostrowskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego. Rok 1978 wg założeń miał się zakończyć przekazaniem lokatorom 310 spółdzielczych i 54 zakładowych mieszkań. Równolegle przebiegał proces budownictwa indywidualnego po wydaniu 800 pozwoleń i oddanych do użytku 251 domów jednorodzinnych. Również ZSM Ursus patronowały wybudowaniu 68 domów pracowniczych.

Intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego zależny był od terminowego wykonania infrastruktury komunalnej. Prezydent zapowiedział uruchomienie elektrociepłowni przy ul. Grunwaldzkiej, budowę 6,2 km sieci wodociągowej w rejonie ul. Manifestu Lipcowego (I.J. Paderewskiego), oddanie sztandarowej inwestycji drogowej trasy W - Z w ciągu Al. J. Słowackiego i kolektora sanitarnego wzdłuż ul. Królowej Jadwigi. Przewidywany wzrost liczby mieszkańców (57 000 osób w 1978 r.) o 2,3% rocznie, warunkował proces zmian w polityce oświatowej i społecznej. Zaplanowano budowę przedszkoli przy ul. L. Zamenhofa i ul. A. Asnyka, kompleksu szkolnego Zespołu Szkół Technicznych ZAP przy ul. Poznańskiej, pawilonu handlowego „Megasam”⁷⁶⁸ oraz domu kombatanta. Niekorzystna struktura budżetu miasta wpływała na znikome środki, które można było przeznaczyć na rozpoczęte inwestycje. W budżecie terenowym miasta za 1978 r. na ogólną sumę wydatków 104.827.000 zł. koszty bieżące pochłaniały 89.727.000 zł. (86 %). Natomiast udział dochodów własnych w analizowanym okresie wynosił 55,9%. Pozostałe środki stanowiły kwoty wyrównawcze przyznane przez WRN w Kaliszu, co świadczyło o stałym finansowym uzależnieniu od dotacji z budżetu wojewódzkiego⁷⁶⁹. Na arbitralne decyzje organów administracji państwowej zwrócił uwagę prezydent, który stwierdził, że: „Obok niewątpliwych sukcesów gospodarczych miały również miejsce pewne trudności. Wystąpiły one na odcinku budownictwa mieszkaniowego zarówno spółdzielczego jak i zakładowego. W wyniku powstałych opóźnień w oddawaniu mieszkań zachodzi potrzeba podwojenia efektów budowlanych w najbliższych latach. (...) Na przestrzeni omawianego roku wprowadzone zostały zmiany, głównie przez Wojewodę Kaliskiego”⁷⁷⁰. Strukturę dochodów i wydatków budżetu terenowego miasta w 1979 r. ilustruje tabela nr 37.

Tabela nr 37. Struktura dochodów i wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1979 r.

Rodzaj dochodów	Suma tys. zł.	w %	Rodzaj wydatków	Suma tys. zł.	w %
Dochody ogółem	151.984	100	Wydatki ogółem	151.984	100
Dochody własne	67.685	44,53	Wydatki bieżące	121.434	79,89

⁷⁶⁸ W. Banach, Ostrow Wielkopolski „w pigułce”, Ostrow Wielkopolski 2003, s. 32.

⁷⁶⁹ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 17. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 24 III 1978.

⁷⁷⁰ Tamże.

Udział w dochodach budżetu centralnego	Brak danych	-----	Kapitałne remonty	27.420	18,04
Dotacje z budżetu wojewódzkiego	82.689	54,40	Wydatki inwestycyjne	3.110	2,07
Nadwyżka budżetowa	1.610	1,05			

Źródło: APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 20. Protokoły i uchwały z sesji MRN z 29 IV 1980.

Wybrana na lata 1978/82 rada, przyjęła harmonogram zgodny z zaleceniami gospodarki centralnie planowanej. Plan pracy MRN jako „organu władzy państwowej i podstawowego organu samorządu społecznego” przewidywał 4 sesje plenarne w ciągu roku. Zgodnie z regulaminem radni kontrolowali: pracę podległych jednostek administracyjnych i gospodarkę miasta, funkcjonowanie urzędów komunalnych, rozmieszczenie i działalność handlu, usług i gastronomii, placówki oświatowe, socjalne i kulturalne, wychowanie młodzieży, rozpatrywanie postulatów wyborców, skarg i wniosków oraz realizację uchwał⁷⁷¹. Ograniczoną do minimum rolę rady podkreślała nie tylko ilość 4 sesji rocznie, pozbawienie podmiotowości prawnej ale również brak uprawnień właścicielskich. Tematyka obrad obejmowała: uchwalanie oraz ocenę realizacji planu społeczno - gospodarczego rozwoju miasta i budżetu terenowego, ocenę stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego, wytyczenie kierunków działania w zakresie rozwoju kultury oraz opracowanie planu przestrzennego zagospodarowania miasta. Ostatnie z wymienionych zadań, w wyniku rozporządzenia Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska w sprawie granic niektórych miast w woj. kaliskim, zostało wkrótce zrealizowane. 1 grudnia 1979 r. poszerzono obszar miasta poprzez włączenie wsi Pruślin, części wsi Gorzyce Wielkie, Karski, Wtórek oraz Zacharzew o łącznej powierzchni 1.291 ha. Powierzchnia miasta obejmowała obszar 4. 199 ha⁷⁷². Liczba mieszkańców zwiększyła się o 3 856 osób⁷⁷³. Na skutek powiększenia obszaru miasta, wzrosła liczba radnych do 84⁷⁷⁴. Przewodniczący Komisji Rozwoju Gospodarczego i Gospodarki Miejskiej Józef Szwarz, w wygłoszonym koreferacie przedstawił uzasadnienie: „Poszerzenie granic miasta jest jednym z istotnych elementów realizacji przyjętego przez Biuro Polityczne KC PZPR i Prezydium Rządu z dnia 19 III 1974 r. wstępnego projektu perspektywicznego planu przestrzennego zagospodarowania kraju do 1990 r., przewidującego miasto Ostrów Wlkp. jako ośrodek intensywnego rozwoju o znaczeniu krajowym”⁷⁷⁵.

Na X sesji MRN w dniu 31 I 1980 r. prezydent G. Woźny w obecności przedstawicieli prasy z redakcji „Ziemi Kaliskiej” i „Południowej Wielkopolski” przedstawił: Plan rozwoju społeczno

⁷⁷¹ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 12. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 7 VII 1975. Regulamin Rady.

⁷⁷² W. Maik, W PRL – rozwój struktury przestrzenno - funkcjonalnej, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 428.

⁷⁷³ Tamże, s. 377.

⁷⁷⁴ APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 31 I 1980.

⁷⁷⁵ Tamże.

- gospodarczego miasta w aspekcie sytuacji gospodarczej kraju i Województwa Kaliskiego. Do najważniejszych inwestycji zaliczył budowę handlowych pawilonów samoobsługowych przy ul. M. Konopnickiej i Manifestu Lipcowego (I.J. Paderewskiego), kotłowni przy ul. Grunwaldzkiej, zakończenie trzeciego etapu budowy Al. Słowackiego i przekazanie lokatorom 812 mieszkań (w tym 410 spółdzielczych, 178 zakładowych i 224 prywatnych). Ogólna kwota budżetu wynosiła 131 946 tys. zł. i była niższa o 20 mln zł. od dochodów miasta z roku 1979. Planowane dochody własne stanowiły 51 proc. całej kwoty, 49 proc. pochodziło ze środków wyrównawczych. Na stronę dochodową budżetu składały się podatki i opłaty - 36 proc., podatki od nieruchomości - 10,8 proc i podatki od jednostek budżetowych - 4,2 proc. Największą część wydatków przeznaczono na szkolnictwo - 75,3 proc., na gospodarkę komunalną - 10,5 proc., na administrację - 7,6 proc i pozostałe wydatki - 6,6 procent. Po ocenie założeń planu radni podjęli uchwałę dot. harmonogramu pracy i podziału zadań w 1980 r. Oprócz uchwalenia planu społeczno - gospodarczego miasta i budżetu terenowego, zakładał on m.in. ocenę stanu praworządności przez prokuraturę, sprawozdanie Miejskiego Komitetu Kontroli Społecznej, omówienie stanu realizacji postulatów z 1979 r.,⁷⁷⁶ analizę problemów budownictwa mieszkaniowego i ocenę działalności terenowych organów władzy przez Miejski Komitet FJN⁷⁷⁷.

Wg informacji zbiorczych ze sprawozdań komisji budżetowej MRN, w okresie budowy „drugiej Polski” narastał proces uzależnienia dochodów budżetu terenowego Ostrowa od dotacji wyrównawczych przekazywanych z budżetu WRN. Członkowie Komisji Wniosków i Uchwał informowali radnych na sesji 31 I 1980 r.: „Prezydent Miasta wystąpi do WRN w Kaliszu z wnioskiem o zwiększenie środków na remonty urządzeń komunalnych 70 mln zł., na remonty budynków mieszkalnych 4 mln zł., remont Ratusza 5 mln zł., przydziału nowych autobusów. Do wojewody kaliskiego o dofinansowanie budżetu oświaty o 2 mln zł., remonty szkół 1 mln zł. Poczyni starania o wprowadzenie do planu w przyszłej 5 - latce budowy szkoły podstawowej w rejonie ulic Manifestu Lipcowego - Strzelecka”⁷⁷⁸. Przedstawiając projekt budżetu na 1980 rok, prezydent dodał, że na remonty urządzeń komunalnych przewidywana kwota wynosiła 8 300 000 zł., natomiast w stosunku do potrzeb niezbędną była suma dziesięciokrotnie większa.

Omawiając pogarszające się dane z wykonania planu rozwoju miasta na sesji 29 IV 1980 r., G. Woźny po raz kolejny przedstawił radnym wskaźniki, które ujawniły nadchodzące załamanie gospodarki planowej. Planowych zadań w 1979 r. nie wykonały zakłady: Prefabet 90 proc., ZNTK 95,5 proc., Spółdzielnia Pracy Krawców „1 Maja” 88,9 proc., Chemiczna

⁷⁷⁶ W związku z rozwojem budownictwa indywidualnego podjęto uchwałę o nadaniu nazwy ulicom: Budowlanych, Ciesielska, Górnicza, Jachtowa, Jacka Malczewskiego, Juliana Korsaka, Kamila Baczyńskiego, Kornela Makuszyńskiego, Murarska, Nadbrzeżna, Plażowa, Przy Lesie, Regatowa, Szkutnicza, Uroczysko, Wioślarska, Wodociągi Miejskie, Wilcza i Zbrojarska. Uchwała MRN z 31 I 1980 r.

⁷⁷⁷ APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 31 I 1980.

⁷⁷⁸ Tamże.

Spółdzielnia Pracy 84,0 proc., Spółdzielnia Pracy Przetwórczości 83,4 proc. W gospodarce mieszkaniowej zrealizowano 77,9 proc. planu. Największą oddaną na potrzeby handlu inwestycją było otwarcie w dniu 1 X 1979 r. sklepu „Megasam”. Przyczynami spadku produkcji i narastającego kryzysu wg opinii prezydenta były „zima stulecia” oraz brak surowców. W informacji udzielonej radzie o realizacji wniosków i postulatów jakie mieszkańcy zgłosili w kampanii wyborczej, podano liczbę 27 nie zrealizowanych zadań m.in. budowy przez parafię pw. Św. Antoniego kaplicy przy ul. Batorego i otwarcia Domu Kombatanta. Była to jednocześnie ostatnia sesja MRN przed 2 lipca 1980 r., kiedy w ZSM Ursus przy ul. Wodnej w Ostrowie doszło do pierwszego strajku solidarnościowego. Wkrótce rozpoczął się „polski sierpień”.

Latem 1980 r. w Ostrowie zorganizowane zostały akcje protestacyjne i strajki w trzech zakładach: ZSM Ursus, Zakładach Automatyki Przemysłowej (19 lipca) i ZNTK (23 lipca). Na fali protestów społecznych w całym kraju powstały struktury wolnych związków zawodowych⁷⁷⁹. Miejski Komitet Porozumiewawczy NSZZ „Solidarność” Ostrow Wielkopolski powstał w dniu 8 października. Przewodniczącym został Jacek Hadaś. W odpowiedzi na pismo skierowane do prezydenta miasta G. Woźnego, związkowcy otrzymali lokal przy ul. Świerczewskiego (ul. Kolejowa) i przepustki na teren wszystkich zakładów pracy w regionie⁷⁸⁰.

Pierwsze po sierpniowych strajkach obrady MRN, zwołano 18 XII 1980 r. Przewodniczący rady wyjaśnił „że z uwagi na nierealność tematów zaplanowanych w planie pracy sesji MRN i powstałą sytuację społeczno - gospodarczą w kraju nie odbyły się dwie zaplanowane sesje”⁷⁸¹. Po rezygnacji Jacka Ratajczaka⁷⁸², wybrano nowego przewodniczącego MRN Józefa Szwarcza. Objawem kryzysu gospodarczego był spadek wskaźników produkcji i handlu. W sektorze usług wykonano 69,7 proc. planu. Wg informacji przekazanych przez członków Miejskiej Komisji Planowania w III kwartale 1980 r. „szczególnie odczuwalne były braki materiałów budowlanych jak: cementu, tarcicy, parkietów, mozaiki, wykładzin podłogowych, papy, lepiku, farb suchych olejnych i emulsyjnych...”. W budownictwie mieszkaniowym zrealizowano tylko 31,9 proc. planu. Natomiast „niedobory masy towarowej występowały prawie we wszystkich branżach np. w art. przemysłowych – tkaniny bawełniane, pościelowe, wełny płaszczowe, obuwie jesienne i zimowe, wyroby pończosznice, zmechanizowany sprzęt gospodarstwa domowego, telewizory kolorowe, pralki automatyczne, maszyny do szycia, maglownice, w artykułach spożywczych – wyroby cukiernicze, cukierki, czekolady, musztarda, kakao itp.”⁷⁸³. Radni w interpelacjach oprócz sygnalizowania problemów

⁷⁷⁹R. E. Dabertowa, *Solidarność Wielkopolska 1980 - 1989. Kalendarium* – „Solidarność”, Poznań 1996; G. Schlender, „Solidarność” Wielkopolski Południowej 1980 - 2000, Kalisz 2001, s. 373-376.

⁷⁸⁰Solidarność. Pismo MKZ NSZZ „Solidarność” województwa kaliskiego, nr 1, 1980.

⁷⁸¹APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 18 XII 1980.

⁷⁸²Oficjalnym powodem rezygnacji przewodniczącego MRN Jacka Ratajczaka było objęcie funkcji sekretarza w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Kaliszu.

⁷⁸³APK, PMRN, sygn. 8. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 18 XII 1980.

zaopatrzeniowych mieszkańców, zwrócili uwagę na konieczność rozpoczęcia budowy nowej szkoły w rejonie ul. Manifestu Lipcowego (I. J. Paderewskiego) i wydania zezwolenia na budowę kościoła w okolicy ul. Strzeleckiej⁷⁸⁴.

Kryzys gospodarczy i brak zaufania społecznego powodował częste zmiany personalne w terenowych organach władzy. Na sesji w dniu 9 IV 1981 r. złożył rezygnację zastępca przewodniczącego MRN i przewodniczący Miejskiego Komitetu Kontroli Społecznej Mirosław Graj. Na jego miejsce wybrany został Wojciech Gilarski. Po raz pierwszy w charakterze obserwatora wystąpił przewodniczący Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ Solidarność Jacek Hadaś. Na interpelacje radnych, które dotyczyły niskiego wskaźnika dochodów budżetowych i ujednolicenia systemu kartkowego, wicewojewoda kaliski Antoni Buksakowski odpowiedział, że budżet nigdy w pełni nie będzie pokrywał zapotrzebowania. Reglamentacja stanowi chwilowe zło konieczne natomiast największym problemem do rozwiązania jest kryzys budownictwa mieszkaniowego. Podjęta uchwała budżetowa określiła źródła dochodów miasta na 1981 r.

Tabela nr 38. Struktura dochodów budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1981 r.

Rodzaj dochodów	Suma w tys. zł.	%
Dochody ogółem	163.480	100
Środki wyrównawcze z budżetu WRN w Kaliszu	83.655	51,2
Dochody z podatków od gosp. nie uspołecznionej i od ludności	58.520	35,6
Podatek od nieruchomości z gospodarki uspołecznionej	15.500	9,3
Dochody jednostek budżetowych	5.805	3,5

Źródło: APK, PMRN, sygn. 9. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 9 IV 1981.

Uchwalony budżet opracowany został na podstawie wskaźników, które wynikały z budżetu zbiorczego województwa kaliskiego. Wg opinii radnych z komisji budżetowej „nie zaspokaja on wszystkich najbardziej pilnych potrzeb naszego miasta, dlatego nieodzownym jest czynienie w toku jego wykonania starań na szczeblu wojewódzkim o zwiększenie szeregu pozycji ze środków rezerwowych względnie nadwyżek budżetu WRN w Kaliszu”⁷⁸⁵. Narastający kryzys gospodarczy i społeczny objawiał się kolejnymi akcjami protestacyjnymi np. przeciw decyzjom rządu o zmniejszeniu przydziałów przetworów mięsnych. Z powodu niezrealizowania większości postulatów i wniosków wyborczych z kampanii wyborczej do rad narodowych, podczas sesji w dniu 28 maja, radni przesłali zebrane materiały prezydentowi,

⁷⁸⁴ Podczas sesji nadano kolejnym ulicom nazwy: I. Kraszewskiego, A. F. Modrzewskiego, I. Newerlego, B. Prusa, J. Długosza, J. Iwaszkiewicza, M. Reja, W. Bąka. Uchwała MRN z 18 XII 1980 r.

⁷⁸⁵ APK, PMRN, sygn. 9. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 9 IV 1981.

do ponownego opracowania. W 1981 r. Ostrowo stanowił ważne miejsce tworzenia związków zawodowych na terenie województwa kaliskiego. W czerwcu powstał region Wielkopolska Południowa. Działacze związku uczestniczyli w pracach kilku komisji w regionie. Andrzeja Kornaszewskiego wybrano na zastępcę przewodniczącego Komisji Pracowników Oświaty, Henryk Siciński wszedł w skład komisji ds. reformy administracyjnej województwa kaliskiego⁷⁸⁶. Przed I Krajowym Zjazdem Solidarności na murach dworca kolejowego w Ostrowie pojawiły się napisy „Nie kłamać narodu – umożliwić wypowiedź w radiu i TV działaczom >>Solidarności<< i Przestańcie kłamać – żądamy transmisji w TV ze zjazdu >>Solidarności<<”⁷⁸⁷. Na obrady pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ Solidarność, które rozpoczęły się 5 września w gdańskiej Hali Oliwii, delegowani zostali z Ostrowa: Jerzy Koralewski, dr Henryk Siciński i Leonard Madeyski. Wg opinii agenta Służby Bezpieczeństwa L. Madeyski to pracownik ZNTK „Inteligentny, posiada dar przekonywania, konsekwentnie i uparcie zmierza do obranego przez siebie kierunku działania. Na terenie zakładu dał się poznać jako dobry organizator, jest za współdziałaniem związku z wszystkimi organizacjami społeczno - politycznymi”⁷⁸⁸. Lekarz pediatra H. Siciński, określony przez informatora SB jako „bardzo agresywny w działaniu”, był pomysłodawcą „Posłania do ludzi pracy Europy Wschodniej”⁷⁸⁹.

Na ostatniej przed wprowadzeniem stanu wojennego sesji, prezydent przedstawił poprawioną informację o stanie realizacji postulatów z kampanii wyborczej do MRN i WRN w 1978 r. oraz do Sejmu PRL w 1980 r. Większość spraw dotyczyła poprawy systemu zaopatrzenia i reglamentacji, jakości oddawanych mieszkań w systemie budownictwa spółdzielczego, budowy i oświetlenia ulic oraz przestrzegania punktualnego kursowania autobusów. W ramach realizacji planu społeczno - gospodarczego 1 IX 1981 r. powołana została w Ostrowie Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia. Najważniejszym tematem obrad była ocena stanu przestępczości, ładu i porządku publicznego na terenie miasta. Uczestniczyli w niej Komendant Komendy Wojewódzkiej MO w Kaliszu, Prokurator Rejonowy w Ostrowie Wlkp., Prezes Sądu Rejonowego i Komendant Komendy Miejskiej MO. W przegłosowanym zaleceniu, które skierowano do sądu rejonowego, MRN domagała się zwiększenia szybkości postępowania i skrócenia postępowania między instancyjnego⁷⁹⁰. Stanowiło to zapowiedź nadchodzącej konfrontacji.

⁷⁸⁶ G. Schlender, „Solidarność” Wielkopolski Południowej 1980-2000, Kalisz 2001, s. 8 — 82.

⁷⁸⁷ A. Burkietowicz, Ostrowska „Solidarność” w latach 1980 – 1983 w świetle gazet związkowych i materiałów Służby Bezpieczeństwa. Projekt edukacyjny – Powiatowa Konferencja Historyczna z okazji 30. Rocznicy wprowadzenia stanu wojennego w Polsce, Ostrowo Wielkopolski 2011, s. 18.

⁷⁸⁸ M. Piotrowski, Ludzie Solidarności. Informator o delegatach na I Krajowy Zjazd NSZZ „Solidarność”, Lublin 2002, s. 412, 415.

⁷⁸⁹ G. Schlender, „Solidarność” ..., s. 381; M. Kozłowski, Okoliczności powstania „Posłania do ludzi pracy Europy Wschodniej” w 1981 roku w województwie kaliskim, Kronika Wielkopolski, nr 4, 2005, s. 37. Pomysłodawcą dokumentu był doktor Henryk Siciński, autorem tekstu Bogusław Śliwa, wiceprzewodniczący Zarządu Regionu Wielkopolska Południowa.

⁷⁹⁰ APK, PMRN, sygn. 9. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 14 IX 1981.

Ostatnia w okresie „karnawału z wyrokiem” akcja protestacyjna, której uczestnicy domagali się poprawy zaopatrzenia i przywrócenia społecznej kontroli nad gospodarką, została przeprowadzona w Ostrowie w dniu 28 X 1981 r. W największych zakładach pracy (ZSM, ZAP, ZNTK, PKS) jednogodzinny strajk poparło ok. 95 proc. spośród zatrudnionych pracowników, szkoły zostały oflagowane⁷⁹¹. Podjęto próby odbudowy tożsamości miasta w oparciu o zakazane święta narodowe i niszczone symbole kultu religijnego. Mieszkańcy 11 listopada wzięli udział w obchodach Święta Niepodległości. W dniu 22 listopada biskup pomocniczy poznański Stanisław Napierała poświęcił odbudowany pomnik Najświętszego Serca Jezusowego przy ul. Raszkowskiej⁷⁹².

5.5. Funkcjonowanie Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w okresie stanu wojennego 1981 - 1983.

Stan wojenny wprowadzony wbrew Konstytucji PRL w dniu 13 XII 1981 r. przez Wojskową Radę Ocalenia Narodowego, doprowadził do militaryzacji państwa. W myśl art. 4 ust. 4 nastąpiło czasowe „podporządkowanie wszystkich organów władzy i administracji państwowej, jednostek organizacyjnych gospodarki uspołecznionej oraz organizacji społecznych interesom państwa i narodu”⁷⁹³. Zatwierdzony na posiedzeniu Rady Państwa dekret oprócz wielu zakazów, w tym prawa do strajku, ograniczył prawa obywatelskie i rozpoczął proces delegalizacji NSZZ „Solidarność”.

„nie pamiętam o was.../ przechodzę tędy rano/ odwracam głowę/ w stronę kościoła.../ nie znoszę widoku/ patrzących zza krat”. Taki trop myślowy o internowanych w ostrowskim więzieniu działaczach solidarności zapisał, w tomie „ulica gdzie sprzedają zapałki”, poeta Roman Bąk⁷⁹⁴. Po ogłoszeniu stanu wojennego Areszt Śledczy w Ostrowie Wlkp. przy ul. Obrońców Pokoju (Kardynała M. Ledóchowskiego) został przemianowany na ośrodek odosobnienia dla internowanych. Funkcjonariusze MO i SB przywozili z komisariatu przy ul. Partyzanckiej, działaczy związkowych oraz przedstawicieli odradzających się ruchów społecznych z Południowej Wielkopolski i Ziemi Lubuskiej. W ośrodku znaleźli się m.in. prof. Leszek Nowak, prof. Ryszard Ganowicz, poeta Lech Dymarski, grafik Wojciech Wołyński, dziennikarz sportowy Tomasz Hopfer oraz miejscowi działacze zdelegalizowanej „Solidarności”: Jacek Hadaś, Józef Wróbel, Lech Górski, Aleksander Urban, Stefan Łyszczak i Mariusz Kubiak. Kolejną część opozycjonistów aresztowano, po czym po przesłuchaniach i bezskutecznych namowach do podpisania „lojalki”, wypuszczono do domów m.in. (Tadeusza

⁷⁹¹ Wiadomości Dnia, Serwis Informacyjny. NSZZ Solidarność, nr 63, Kalisz 1981.

⁷⁹² Wiadomości Dnia, nr 70, 1981; P. M. Pilarczyk, Ostrów Wielkopolski w czasach PRL, w: Ostrów Wielkopolski ..., s. 151.

⁷⁹³ Dz. U. nr 29, 1981, poz. 154.

⁷⁹⁴ R. Bąk, Ulica gdzie sprzedają zapałki, Poznań 1985.

Plucińskiego, Jerzego Mintę, Leonarda Madeyskiego)⁷⁹⁵. Dwaj działacze ostrowskich władz związkowych ulegli presji i podpisali oświadczenia popierające wprowadzenie stanu wojennego. Przewodniczący Solidarności w Ostrowie Jacek Hadaś wyraził zgodę na opublikowanie „lojalki”, która ukazała się w „Gazecie Poznańskiej” 28 XII 1981 r. Drugim związkowcem był członek Miejskiej Komisji Porozumiewawczej Mariusz Kubiak⁷⁹⁶. Równocześnie SB prowadziła działania operacyjne w celu rozbicia struktur związkowych od wewnątrz. Wobec represjonowanych przeprowadzała przesłuchania a po nieudanych próbach resocjalizacji od 7 stycznia 1982 r. rozpoczęła wywózkę do Głogowa, gdzie powstał ośrodek dla internowanych obozu pracy przy hucie miedzi. Przedstawiciele duchowieństwa organizowali różne formy pomocy dla internowanych. W dniu 4 III 1982 r. arcybiskup Metropolita Poznański Jerzy Stroba odprawił Mszę św. w świetlicy aresztu i po rozmowach z internowanymi przekazał im paczki⁷⁹⁷. W marcu 42 internowanych przeprowadziło dwutygodniowy strajk głodowy w celu uwolnienia kobiet przetrzymywanych w Gołdapi oraz na znak protestu przeciw łamaniu praw człowieka. Do tego wydarzenia nawiązał prof. Uniwersytetu Harwarda, poeta Stanisław Barańczak w poemacie „Przywracanie porządku”, który skierował do przyjaciela Wojciecha Wołyńskiego słowa: „W., wysyłam przez okazję pędzle,/ chociaż pewnie nie dojdą. Słyszałem, że próbujesz malować/ w Ostrowie, i źle wyglądasz po głodówce”.

Na skutek internowania działacze związkowych i prowadzonych przesłuchań zostały spacyfikowane struktury Solidarności a zakłady przemysłowe zmilitaryzowano. WRON, powołana niezgodnie z Konstytucją PRL, sprawowała władzę w formie dekrétów. Do terenowych organów administracji państwowej, skierowano w charakterze nadzorców – komisarzy wojskowych. W Ostrowie funkcję tę sprawował ppłk Jerzy Owczarek, jemu podlegały wojskowe grupy operacyjne.

Opór społeczeństwa sprowadzony został w pierwszych miesiącach do ratowania mienia związkowego (składek członkowskich, maszyn poligraficznych, sztandarów), udzielania pomocy dla rodzin represjonowanych działaczy, malowania napisów antykomunistycznych czy niszczenia oficjalnych obwieszczeń. Władzę administracyjną sprawował komisarz wojskowy i podległy mu miejski sztab operacyjny. Płk J. Owczarek dysponował rozbudowanym aparatem represji w postaci służb prewencji MO, SB i ORMÓ. Ostrów Wlkp. w okresie stanu wojennego podlegał pod jurysdykcję Sądu Śląskiego Okręgu Wojskowego. W pierwszym miesiącu uwidocznił się wyraźny brak zaufania członków PZPR wobec

⁷⁹⁵ P. M. Pilarczyk, Ostrów Wielkopolski w czasach PRL, w: Ostrów Wielkopolski ..., s. 152.

⁷⁹⁶ J. Mosiński, Wojna polsko - Jaruzelska w Wielkopolsce. Stan wojenny (1981 - 1983) na terenie Kalisza, Konina, Leszna, Piły i Poznania, Kalisz 2006, s. 67 i 68.

⁷⁹⁷ M. Kozłowski, Sytuacja internowanych w Ośrodku Odosobnienia w Ostrowie Wielkopolskim w lutym – marcu 1982 roku, Kronika Wielkopolski, nr 2. 2010, s. 42 i 43.

kierownictwa partii. Miejskie struktury PZPR do kwietnia 1981 r. opuściło dobrowolnie 913 osób, skreślonych zostało ponad 1000. Po 13 grudnia legitymacje oddało 225 członków⁷⁹⁸.

W dniu 18 I 1982 r. w Ostrowie utworzono Obywatelski Komitet Ocalenia Narodowego, zrzeszający przedstawicieli partii oraz stronnictw: PZPR, ZSL i SD. Przewodniczącym został Zbigniew Hajnowski z ZNTK. Współdziałanie z terenowymi organami władzy i administracji zostało zainicjowane 26 III 1982 r. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej przy współudziale I sekretarza KM PZPR Bronisława Kociemby, prezydenta miasta Grzegorza Woźnego i komisarza wojskowego, dokonało oceny sytuacji „społeczno – politycznej na podległym terenie”. Wysłuchano również sprawozdań prokuratora rejonowego Wojciecha Kubiaka, komendanta MO Leszka Szuberta i szefa sztabu ORMOW Władysława Gajewego. Wyznaczono termin, pierwszej w stanie wojennym, sesji MRN na dzień 22 IV 1982 roku⁷⁹⁹. Pochodząca z wyborów od 1978 r. rada liczyła wówczas 84 radnych, spośród których: 39 reprezentowało PZPR, 9 ZSL, 7 SD i 29 było bezpartyjnych. Obowiązki przewodniczącego pełnił (będąc jednocześnie I sekretarzem KM PZPR) Jacek Ratajczak. Po złożeniu rezygnacji w związku z wprowadzeniem stanu wojennego, nowym przewodniczącym został Józef Szwarc. Kadencję MRN przedłużono do 1984 r.

Na zwołanej w kwietniu sesji MRN wyraziła swoje poparcie dla decyzji Rady Państwa z dnia 13 XII 1981 o wprowadzeniu stanu wojennego: „w obliczu zagrożenia niepodległego, socjalistycznego państwa polskiego”. Lojalistyczna uchwała rady została poprzedzona oceną sytuacji społeczno – politycznej na terenie miasta, którą przedstawił ppłk J. Owczarek, stwierdzając m.in., że : „jest ona właściwa, a społeczeństwo w pełni zaaprobowало decyzje WRON”⁸⁰⁰. Jednocześnie prezydent poinformował, że w okresie międzysesyjnym podczas posiedzeń Prezydium MRN przekazywane były przez komisarza bieżące informacje o działaniach Terenowej Grupy Operacyjnej.

Opinia powyższa odbiegała od stanu faktycznego. W ramach kontestacji „nieznani sprawcy” oblewali farbą obelisk ku czci funkcjonariuszy MO i SB przy ul. H. Sienkiewicza. W trakcie pochodu pierwszomajowego grupa młodzieży z I LO przemaszewowała ulicami miasta w żałobnych strojach. Ukazywały się podziemne pisma. Od marca do listopada 1982 r. „Głos z podziemia”, redagowany do momentu aresztowania przez Mieczysława Roszkę i przy współpracy: Narcyzy Pohl, Antoniego Majki, Lecha Górskiego oraz Aleksandra Sokołowskiego. Drugi tytuł reprezentował dwutygodnik Solidarność regionu Południowa Wielkopolska „Bez cenzury”, wydawany od 19 czerwca do grudnia 1982 r. Pismo redagował Marek Cieśliński przy pomocy m.in. Tadeusza Plucińskiego, Tadeusza Zimorskiego, Zbigniewa Zawadzkiego i Marii Kornaszewskiej – Stawik⁸⁰¹. Oprócz nieocenzurowanych informacji z

⁷⁹⁸ S. Mikołajczyk, W Polsce Ludowej. Przemiany w latach 1981 - 1985, w: Ostrów Wielkopolski dzieje ..., s. 368.

⁷⁹⁹ APK, PMRN, sygn. 10. Sprawozdanie z działalności Prezydium MRN w okresie międzysesyjnym z 26 III 1982 r.

⁸⁰⁰ APK, PMRN, sygn. 10. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 22 IV 1982.

⁸⁰¹ W. Banach, Katalog ..., s. 53.

regionu pismo zamieszczało przedruki, zwłaszcza z „Tygodnika Mazowsze”, podtrzymując skutecznie wolę oporu wśród zniewolonego społeczeństwa. W dniu 13 maja 1983 r. w piętnastominutowej przerwie w pracy uczestniczyli przedstawiciele największych przedsiębiorstw: ZAP, ZNTK, Inżynieria i Ostrowskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Ogólnego. Kolejny strajk w którym domagano się podwyżki płac, przeprowadzony został 18 VII 1983 r. w ZNTK⁸⁰².

Jednym z miejsc wyrażanego przez mieszkańców protestu, były świątynie (pw. św. Stanisława Biskupa i pw. św. Antoniego), w których odprawiano nabożeństwa w rocznice wprowadzenia stanu wojennego, Konstytucji 3 Maja, kolejnych rocznic powstania Solidarności i Święta Niepodległości 11 listopada. Np. we Mszy św. odprawionej w 1983 r. w kościele pw. św. Antoniego z okazji rocznicy święta Konstytucji 3 Maja, uczestniczyło 3,5 tysiąca osób⁸⁰³. Spontaniczny ruch obrony praw człowieka i obywatela, doprowadził w 1983 r. z inicjatywy doc. Jerzego Pietrzaka do utworzenia Komitetu Odbudowy Pomnika Kardynała Ledóchowskiego. Przewodniczącym został doc. dr hab. Jerzy Pietrzak a obowiązki wiceprezesów pełnili Maria Buchwald – Rogalka i Lech Wiśniowski. Prezydent miasta wyraził zgodę na przeprowadzenie zbiórki na budowę pomnika, pod warunkiem dostarczania sprawozdań finansowych⁸⁰⁴. Oprócz odbudowy pomnika, drugim celem Komitetu było podtrzymywanie kontaktów w środowisku działaczy oraz sympatyków „Solidarności” i „przekonanie społeczeństwa ostrowskiego o potrzebie i możliwości podjęcia swego rodzaju pracy organicznej”⁸⁰⁵. Fakt odbudowy pomnika (zburzonego w 1939 r. przez niemieckiego okupanta) nawiązywał, przez analogię do sytuacji internowanych w tym samym co arcybiskup areszcie - działaczy związkowych. Był ewenementem społecznym na ogólnopolską skalę, a w prace Komitetu zaangażowanych było wielu członków zdelegalizowanej Solidarności⁸⁰⁶. Odegrał on również istotną rolę w 1989 r. Część z jego inicjatorów wstąpiła w szeregi Komitetu Obywatelskiego, budując zręby społeczeństwa obywatelskiego.

Pomimo wprowadzenia komisarycznego zarządu wojskowego narastał kryzys gospodarczy, który objawiał się m.in. inflacją i powszechną reglamentacją. Pogorszeniu uległy warunki socjalne mieszkańców. Koszty utrzymania wzrosły o 25 proc. Omawiając sytuację społeczno - gospodarczą, prezydent informował radnych, że „poziom produkcji przedsiębiorstw przemysłowych miasta obniżył się o 8 proc., wobec 13 proc. w skali kraju, przy jednoczesnym wzroście funduszu płac o 26,5 proc. i spadku wydajności pracy o 8

⁸⁰² Nasza Solidarność, nr 1 z 31 VII 1983.

⁸⁰³ M. Kozłowski, Województwo kaliskie w świetle telexów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Kalisz 2004, s. 86 i 87.

⁸⁰⁴ <http://www.konkatedra-ostrowwlkp.pl/wydarzenia/2009/25ledochowski.html> (dostęp z 7 IX 2015).

⁸⁰⁵ J. Pietrzak, Wykorzystać szansę wolności Komitety Obywatelskie „Solidarność” i wybory 4 czerwca 1989 r. w województwie kaliskim, Ostrów Wielkopolski 2015, s. 21.

⁸⁰⁶ J. Pietrzak, Kardynał Mieczysław Ledóchowski (1822 - 1902). Życie i Myśl, nr 4, 1985, s. 105 - 115; G. Schlender, „Solidarność” ..., s. 390; Gazeta Ostrowska, nr 39 z 30 IX 2009.

proc.”⁸⁰⁷. Stan wojenny zahamował prace koncepcyjne nad „planem społeczno - gospodarczego rozwoju województwa kaliskiego” na 1982 r. Dopiero po jego uchwaleniu w dniu 2 czerwca przez WRN w Kaliszu, radni opracowali plan dla Ostrowa. Zakładał m.in. zmniejszenie ilości oddanych mieszkań z 604 do 532,⁸⁰⁸ kontynuowanie budowy kina Kopernik i sali gimnastycznej przy I Liceum Ogólnokształcącym, oddanie do eksploatacji kotłowni przy ul. Grunwaldzkiej i dokończenie remontu Ratusza. Członkowie Komisji Rozwoju Gospodarczego i Gospodarki Miejskiej zwracali uwagę na problem najważniejszy, zaopatrzenia w czystą wodę pitną. Oprócz budowy nowych ujęć wody, radni alarmowali, że „30 proc. wody z rzeki Ołobok (rzeki poza klasą czystości) płynącej nad obecnymi ujęciami, infiltrowana jest do wodonośca. Stanowi to wręcz katastrofalną sytuację i może grozić ewentualnymi konsekwencjami wybuchu epidemii”⁸⁰⁹. W tym celu na wspólnym posiedzeniu Prezydium WRN, Prezydiów MRN Kalisza i MRN Ostrowa Wlkp. w dniu 12 V 1982 r. podjęto decyzję o budowie grupowej oczyszczalni ścieków dla Ostrowa Wlkp., Kalisza i Nowych Skalmierzyc.

Doczekała się realizacji postulowana przez radnych sprawa podporządkowania przedsiębiorstw komunalnych terenowym organom władzy. Na podstawie zarządzenia z 25 V 1982 r. Wojewoda Kaliski podzielił dotychczas istniejące Wojewódzkie Przedsiębiorstwo na miejskie, które podlegało bezpośrednio prezydentowi. W Ostrowie z dniem 1 lipca utworzone zostało Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej w skład którego weszło pięć Miejskich Przedsiębiorstw: Komunikacji, Usług Komunalnych, Wodociągów i Kanalizacji, Gospodarki Mieszkaniowej, Ulic i Mostów⁸¹⁰.

Stan dochodów budżetu miasta w drugim roku stanu wojennego uzależniony był od środków wyrównawczych, które pochodziły z budżetu WRN. Na ogólną kwotę planowanych dochodów 369 340 tys. zł., środki wyrównawcze stanowiły 61,3 proc, udziały w podatkach z gospodarki nie uspołecznionej i od ludności 19,1 proc, udziały w podatkach od nieruchomości i gospodarki uspołecznionej 18 proc, wpływy z jednostek budżetowych 1,6 proc⁸¹¹. Najwięcej, 69 proc. z ogólnej kwoty budżetu miasta przeznaczono na szkolnictwo.

Strukturę wydatków budżetu terenowego Ostrowa przedstawia tabela nr 39.

Tabela nr 39. Struktura wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1982 r.

⁸⁰⁷ APK, PMRN, sygn. 10. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 28 VI 1982.

⁸⁰⁸ Z ogólnej liczby 532 mieszkań 105 przyznano żołnierzom służby zawodowej.

⁸⁰⁹ APK, PMRN, sygn. 10. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 31 I 1983.

⁸¹⁰ APK, PMRN, sygn. 10. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 28 VI 1982.

⁸¹¹ Tamże.

Rodzaj wydatków	Suma w tys. zł.	%
Wydatki ogółem	340317	100
Rolnictwo	353	0,1
Gospodarka komunalna	52450	15,41
Szkolnictwo ogólnokształcące	152295	44,75
Szkolnictwo zawodowe	83756	24,6
Szkolnictwo wyższe	777	0,23
Kultura i sztuka	8954	2,63
Świadczenia społeczne	9800	2,88
Kultura fizyczna i sport	2238	0,66
Turystyka i wypoczynek	221	0,06
Różne	554	0,16
Administracja państwowa	19132	5,62
Gospodarka mieszkaniowa	9778	2,87

Źródło: APK, PMRN, sygn. 11. Sprawozdanie z wykonania budżetu terenowego miasta Ostrowa Wielkopolskiego za 1982 r., dn. 21 IV 1983.

Radni z Komisji Rozwoju Gospodarczego w dyskusji nad projektem budżetu na rok 1983, zwracali uwagę na przeznaczenie nadmiernych środków inwestycyjnych na zakłady gospodarki uspołecznionej. Np. nakłady na inwestycje MRN wyniosły 201 mln zł. Z tej kwoty nakłady dla miasta stanowiły 77, 5 mln zł. a na remont kotłowni ZNTK i budowę systemu grzewczego w ZSM „Ursus” przeznaczono 123,5 mln zł. Zarzucano również członkom Prezydium manipulowanie statystykami. Na 313 oddanych w 1983 r. mieszkań, 143 zlokalizowano w Domu Kombatanta. Listę nie zrealizowanych postulatów zamykał przedłużający się od 1978 r. remont Ratusza, który „bulwersuje społeczność miasta i stawia władze miejskie pod pręgierzem opinii”⁸¹².

O problemach zaopatrzeniowych mieszkańców w końcowym okresie stanu wojennego informowały sprawozdania Miejskiego Komitetu Kontroli Społecznej⁸¹³. W akcjach kontrolnych uczestniczyli funkcjonariusze MO, ORMÓ i członkowie Obywatelskiego Komitetu Ocalenia Narodowego. Najważniejsze problemy mieszkańców które rozpatrywał MKKS dotyczyły: dojazdów do pracy, zaopatrzenia w artykuły spożywcze na okres zimy, kontrolę cen, nielegalnej sprzedaży alkoholu, przeglądu substancji mieszkaniowej w ramach akcji „szukamy mieszkań” i „rozprowadzania tłuszczów w zakładach pracy”⁸¹⁴. W 1982 r.

⁸¹² APK, PMRN, sygn. 10. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 31 I 1983.

⁸¹³ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 55. Podsumowanie kadencji Miejskiego Komitetu Kontroli Społecznej w Ostrowie Wielkopolskim od września 1978 do lutego 1984. MKKS powołany został na mocy uchwały MRN 5 IX 1978 r., współpracował z przedstawicielami NIK, prokuratury, MO, ORMÓ, PRON, Komitetów osiedlowych, komisjami MRN. W ramach przeprowadzonych kontroli i podejmowanych postanowień kierowano wnioski do Kolegium Karno – Administracyjnego, wnioski do dyrekcji placówek handlowych i karano mandatami.

⁸¹⁴ Tamże.

targowisko miejskie skontrolowano 551 razy, sklepy spożywcze i przemysłowe 496 razy, samochody dostawcze i zakłady gastronomiczne 56 razy. Ujawniono nielegalną sprzedaż kombinezonów roboczych, papierosów i rodzynek. W następstwie przeprowadzonej 16 września akcji „Rynek” na targu przy ul. Głogowskiej, skierowane zostały wnioski do kolegium karno – administracyjnego za prowadzenie nielegalnego handlu artykułami pochodzenia zagranicznego „zegarkami elektronicznymi, perfumami, kawą naturalną, kakao, smoczkami, spodniami, rajtuzami dziecięcymi, halkami i rajstopami”⁸¹⁵. Najwyższy zasądzony wymiar kary wyniósł rok pozbawienia wolności z zawieszeniem na 3 lata, grzywnę i pozbawienie prawa pracy w handlu na okres 3 lat. Najgroźniejsze zjawisko wg sprawozdawcy, stanowiła spekulacja walutami i bonami. W okresie kryzysu gospodarczego i niedoboru towarów w Ostrowie odradzał się handel, oparty na zasadach wolnorynkowych.

Wzrastający brak społecznego zaufania wymuszał na przedstawicielach terenowych organów władzy partyjnej, wprowadzenie nowych form działania. W 1983 r. powołano w KM PZPR Komisję ds. skarg i interwencji, której przewodniczył Kazimierz Wasilewski. Przeprowadzono kontrolę w największych zakładach Ostrowa i sporządzono rejestr zażaleń, jakie mieszkańcy skierowali do komitetu oraz Urzędu Miejskiego. Przesłano również 28 listów, 4 anonimy i wysłuchano 100 interesantów. Najwięcej skarg dotyczyło przydziału mieszkań zakładowych i komunalnych, spraw zatrudnienia, braków zaopatrzenia, niskiego standardu usług, pogarszających się warunków pracy w oświacie i służbie zdrowia oraz zanieczyszczenia środowiska⁸¹⁶.

5.6. Od Miejskiej Rady Narodowej i Prezydium do Komitetu Obywatelskiego w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1983 - 1989.

Na podstawie uchwały Rady Państwa w dniu 22 VII 1983 r. został zniesiony stan wojenny i rozwiązano WRON⁸¹⁷. Pomimo zahamowania spadku dochodu narodowego w połowie lat 80. ubiegłego wieku, nadal był on niższy o 20 proc. w porównaniu do poziomu z 1979 r. Wskaźnik inflacji w zakresie cen urzędowych wynosił 15 proc. rocznie. Ograniczenie inwestycji nie powstrzymało procesu pogłębiania się deficytu budżetowego⁸¹⁸. Uchwalony na rok 1984 budżet terenowy Ostrowa wyniósł 582 819 000 zł. dochodów, w tym 53 proc. ogólnej kwoty stanowiły dotacje wyrównawcze przekazane przez WRN. Radni upoważnili prezydenta miasta do dokonywania „zmian w planie społeczno – gospodarczym na rok 1984

⁸¹⁵ APK, PMRN, sygn. 23. Protokoły i uchwały z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 21 IV 1983.

⁸¹⁶ APK, Komitet Miejski PZPR w Ostrowie Wlkp., sygn. 18. Protokół z posiedzenia Egzekutywy KM PZPR z 17 XI 1983.

⁸¹⁷ Dz. U. nr 39, 1983, poz. 178.

⁸¹⁸ A. Paczkowski, Pół wieku dziejów Polski, Warszawa 2005, s. 354.

w oparciu o dyrektywy władz centralnych i Wojewody Kaliskiego”⁸¹⁹. W informacji o stanie realizacji planu społeczno – gospodarczego rozwoju miasta, prezydent G. Woźny stwierdził, że wszystkie zakłady przemysłowe i spółdzielnie nie wykonały planu ze względu na „trudności zaopatrzeniowo – kooperacyjne”. W 1983 r. nadal występował spadek wartości produkcji sprzedanej o 14,4 proc. w porównaniu do roku poprzedniego. Na zarejestrowanych w Ostrowie 606 zakładów rzemieślniczych zlikwidowano 98. O 14,1 proc. spadło pogłowie zwierząt hodowlanych. Handel uspołeczniony wykazywał braki w zaopatrzeniu w: sprzęt gospodarstwa domowego, meble, części zamienne do samochodów, sprzęt RTV. W grupie towarów reglamentowanych występowały chwilowe „braki masy mięsnej”⁸²⁰. Okres powszechnego niedoboru towarów sprzyjał narodzinom barterowej wymiany handlowej i akumulacji kapitału w tzw. szarej strefie. Zachodzące zmiany gospodarcze doprowadziły do nasilenia kontroli, które przeprowadzali członkowie MKKS. W ramach walki prowadzonej ze spekulacją, na posiedzeniach egzekutywy KM PZPR pojawiały się opinie, że „należy zwiększyć zainteresowanie osobami nadmiernie bogacącymi się. Zjawisko to wywołuje wiele negatywnych ocen wśród robotników. Należy w tym względzie zwiększyć aktywność Izby Skarbowej. W większym stopniu musi wzrosnąć penetracja grup społecznych, trudniących się spekulacją”⁸²¹.

W zakresie działalności kulturalnej i oświatowej powołane zostały nowe placówki: Salon Sztuki Współczesnej i Miejski Ośrodek Kultury Młodzieży w pomieszczeniach świetlicy browaru⁸²². W ramach obchodzonej 40 rocznicy powstania Ludowego Wojska Polskiego w dniu 12 X 1983 r. odsłonięta została tablica pamięci Powstańców Wielkopolskich, którą ufundowała załoga ZNTK. W 1983 r. po zniesieniu stanu wojennego zrealizowano pierwsze nowatorskie projekty popularnonaukowe i kulturalne. Były świadectwem poszukiwania przez przedstawicieli inteligencji miasta, źródeł tożsamości Ostrowa po traumie związanej ze stanem wojennym. Pierwszą sesję naukową poświęcono postaci Mirosława Ferića w czterdziestą rocznicę śmierci „ostrowskiego asa Dywizjonu 303”. W czasie drugiej sesji przypomniano życie oraz twórczość urodzonego w Ostrowie pisarza i poety Wojciecha Bąka. Na scenie Ostrowskiego Domu Kultury odbyła się w dniu 15 X 1983 r. premiera dramatu W. Bąka „Piłat” w wykonaniu aktorów Teatru Kaliskiego.

Przedostatnie w okresie PRL wybory do MRN Ostrowa Wlkp. odbyły się 17 VI 1984 r. Z 49 373 mieszkańców, którzy objęci byli czynnym prawem wyborczym udział wzięło 80,27 proc. Spośród 180 kandydatów wybrano 80 radnych. Ukształtował się następujący podział mandatów: PZPR - 35, ZSL - 11, SD - 6, Stowarzyszenie PAX - 3 i radni bezpartyjni - 25

⁸¹⁹ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 55. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 31 I 1984.

⁸²⁰ Tamże.

⁸²¹ APK, Komitet Miejski PZPR w Ostrowie Wlkp., sygn. 18. Protokół z posiedzenia Egzekutywy KM PZPR z 6 X 1983.

⁸²² Młodzieżowe Centrum Kultury otwarto 13 III 1984 r.

miejsc⁸²³. Skład społeczny rady stanowiło 45 pracowników umysłowych, 18 robotników, 10 rencistów, 4 rzemieślników i 3 rolników. W obecności prezydenta miasta G. Woźnego i wiceprezydenta Włodzimierza Popławskiego na sesji w dniu 25 czerwca, wybrano nowego przewodniczącego MRN Wojciecha Gilarskiego. W przemówieniu inauguracyjnym I sekretarz KM PZPR Bronisław Kociemba „podkreślił atmosferę jaka towarzyszyła przygotowaniom do wyborów i próbom ich zbojkotowania, podejmowanym przez opozycję polityczną, wspieraną propagandowymi nawoływaniami zachodnich rozgłośni polskojęzycznych”⁸²⁴. Największą rolę w przekazywaniu nieocenzurowanych informacji z kraju odgrywały, słuchane przez mieszkańców audycje Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa.

Jedną z pierwszych uchwał ustanowiła Honorową Księgę Ludzi 40 – lecia PRL i Honorową Księgę Ludzi Zasłużonych dla Miasta Ostrowa Wlkp. Powołano 6 stałych komisji MRN Rozwoju Gospodarczego i Gospodarki Miejskiej; Zaopatrzenia, Rolnictwa i Usług; Oświaty, Kultury i Kultury Fizycznej; Zdrowia, Spraw Socjalnych i ochrony Środowiska; Praworządności i Do spraw Samorządu. Członkowie komisji uczestniczyli w opracowaniu założeń do projektu planu społeczno - gospodarczego rozwoju Ostrowa na 1985 r. Przewidywał on budowę kolektora przerzutowego z Ostrowa Wlkp. do Zbiorowej Oczyszczalni Ścieków w Kościelnej Wsi. Kontynuację budownictwa mieszkaniowego wysokiego w rejonie ul. B. Limanowskiego i ul. Manifestu Lipcowego (I.J. Paderewskiego) oraz jednorodzinne przy ul. K. Makuszyńskiego i ul. K. Baczyńskiego⁸²⁵. Część środków przeznaczono na dokończenie remontu Ratusza⁸²⁶.

Najważniejsze wydarzenie społeczne i religijne dla większości mieszkańców Ostrowa w roku jubileuszu 40 – lecia PRL stanowiło... uroczyste poświęcenie pomnika kardynała Mieczysława Halki – Ledóchowskiego w dniu 30 IX 1984 r. W obecności ks. kardynała Józefa Glempa, metropolity poznańskiego arcybiskupa Jerzego Stroby, biskupów, duchowieństwa, przedstawicieli rodziny Ledóchowskich, władz miejskich i kilku tysięcy mieszkańców, odprawiona została Msza święta⁸²⁷. Odbudowa zniszczonego przez niemieckiego okupanta pomnika, stanowiła duży sukces osób skupionych w Komitecie i wpłynęła na proces konsolidowania środowiska demokratycznej opozycji w Ostrowie Wlkp.

Na wspólnych posiedzeniach Rady Miejskiej PRON i sesjach MRN analizując dotychczasowe nieskuteczne formy działania, w 1984 r. zwracano uwagę na konieczność „odrodzenia moralnego” społeczeństwa. Miała temu służyć współpraca z podmiotami które złożyły akces zbiorowy do PRON w Ostrowie. W mieście działały 23 ogniwa, do których należało 2 187 osób. Funkcję przewodniczącego Rady Miejskiej PRON w Ostrowie Wlkp.

⁸²³ Wagon, nr 14 z 20 VII 1984.

⁸²⁴ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 24. Protokoły, uchwały z 25 VI 1984.

⁸²⁵ Tamże.

⁸²⁶ Wagon, nr 6 z 17 VI 1986. Odrestaurowany budynek oddany został do użytku po trwającym osiem lat remoncie w dniu 3 V 1986 r.

⁸²⁷ G. Schlender, „Solidarność” ..., s. 392.

pełniła Halina Płończak a od 1985 r. Janusz Garbacz. Akces zbiorowy do PRON złożyły: wszystkie (22) Komitety Osiedlowe, Polski Związek Niewidomych – koło miejskie, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce – oddział terenowy, Klub Oficerów Rezerwy przy ZNTK, koło miejskie ZBoWiD, Zarząd Ogródków Działkowych „Przyroda”, Związek Byłych Żołnierzy Zawodowych i Zarząd Miejski Ligi Obrony Kraju⁸²⁸. Na ogólną liczbę 343 członków rad PRON, 196 osób reprezentowało PZPR, 53 - ZSL, 14 - SD i 81 działaczy było bezpartyjnych. Największą grupę społeczną stanowiła inteligencja (143 osoby)⁸²⁹. Rada Miejska PRON i poszczególne ogniwa ruchu, zdaniem członków PZPR miały doprowadzić do demokratyzacji życia społecznego, po uchwalonej przez Sejm PRL w dniu 21 VII 1984 r. drugiej amnestii od czasu zniesienia stanu wojennego⁸³⁰. W ramach współpracy rady narodowej i rady PRON opracowany został program wyborczy, podejmowano interwencje w sprawie przydziału mieszkań i rozbudowy sieci gazowej w dzielnicach peryferyjnych. Powołano Społeczne Komitety Narodowego Czynu Pomocy Szkole. Przy wdrażaniu inwestycji związanych z ochroną środowiska naturalnego postulowano przyspieszenie budowy zbiorowej oczyszczalni ścieków. W sprawozdaniu analitycznym wskazano na zbyt mały udział osób bezpartyjnych i brak aktywności wśród młodych działaczy ZSMP. Nie utworzono klubu dyskusyjnego PRON i nie powołano Komitetu Pokoju. Na podstawie opinii Rady Miejskiej PRON zmieniona została lokalizacja dużego osiedla mieszkaniowego. Planowane pierwotnie w rejonie ul. Strzeleckiej ostatecznie umiejscowiono przy ul. B. Limanowskiego⁸³¹. Realizacja inwestycji doprowadziła do obniżenia kosztów, przy zachowaniu podobnej wielkości osiedla. Jednocześnie zaburzony został ład przestrzenny w dzielnicy domów jednorodzinnych.

Po uchwaleniu przez sejm w 1984 r. ustawy o planowaniu przestrzennym, terenowe organy władzy i administracji zobligowano do opracowania odpowiednich założeń lokalnych⁸³². Zgodnie z wytycznymi przekazanymi z Urzędu Wojewódzkiego obejmowały one perspektywę dziesięcioletnią. Miejskowy plan ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Ostrowa Wlkp. do wiodących funkcji zaliczył przemysłową i usługową. Rolę uzupełniającą pełniła funkcja komunikacyjna. W 1995 r. przewidywaną liczbę mieszkańców oszacowano na 75 tys. Do niezbędnych inwestycji zaliczono budowę dworca PKS i obwodnicy miasta. W dekadzie lat 80. narastała presja inflacyjna. Jej przyczyny wymienił prezydent miasta Jerzy Świątek (powołany w 1985 r.) „Gorzej wypadły przedsiębiorstwa budowlane. Produkcja tych przedsiębiorstw wzrosła zaledwie o 2,4 proc. Niska była też wydajność pracy (1,8 proc.) w porównaniu do wzrostu płac (12,5 proc.)”⁸³³.

Po przeprowadzonych ostatnich wyborach do rad narodowych w dniu 19 VI 1988 r. podczas omawiania oceny stanu i perspektywy urządzeń komunalnych, radni wskazywali na

⁸²⁸ APK, Rada Wojewódzka PRON w Kaliszu, sygn. 43. Ostrów Wlkp. Rada Miejska PRON.

⁸²⁹ Tamże.

⁸³⁰ Dz. U. nr 36, 1984, poz. 192.

⁸³¹ Wagon, nr 3 z 7 II 1987.

⁸³² Dz. U. nr 35, 1984, poz. 185.

⁸³³ Wagon, nr 7 z 11 IV 1987.

nieprawidłowy podział wydatków w budżecie terenowym miasta. Strukturę dochodów i wydatków budżetu Ostrowa przedstawia tabela nr 40. Struktura dochodów i wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1988 r.

Rodzaj dochodów	%	Rodzaj wydatków	%
Dochody własne	79,7	Bieżące wydatki w tym: - oświata i wychowanie - gospodarka komunalna - gospodarka mieszkaniowa - administracja państwowa - kultura i sztuka, ochrona zdrowia, sport, turystyka	67,7 (43,7) (31,2) (13,6) (7,3) (4,4)
Dotacje z budżetu wojewódzkiego	17,3	Wydatki inwestycyjne	20,2
Nadwyżka budżetowa za 1987 rok	3,0	Zakupy inwestycyjne	0,01
		Remonty kapitalne	12,0

Źródło: APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 34. Uchwała z 25 IV 1989 r. zatwierdzenie sprawozdania z wykonania Miejskiego Planu Roczno budżetu miasta za 1988.

W dekadzie lat 80. z każdym rokiem zmniejszano w budżecie miasta udział środków wyrównawczych, które przekazywano z budżetu wojewódzkiego. Z 61,3 proc. w 1982 r. udziały te zmalały do 17,3 proc w 1988 r. Bieżące wydatki budżetu w 1988 r. przeznaczone zostały w 74,9 proc. na utrzymanie placówek oświatowych i działalność zakładów gospodarki komunalnej. Wydatki inwestycyjne w wysokości 20,2 proc. ogólnej kwoty budżetu skierowano na budowę przepompowni przy ul. Gdańskiej i kolektora przerzutowego do Zbiorowej Oczyszczalni Ścieków.

W 1988 r. po wielu latach starań otwarte zostało Muzeum Miasta. W kinie „Roma” 14 X 1988 r. odbyła się premiera filmu „Republika nadziei”, która stanowiła ekranową wersję serialu „Republika Ostrowska”. Współautor scenariusza Kazimierz Radowicz w 1993 r. opublikował powieściową wersję serialu pt. „Noc sylwestrowa”⁸³⁴. Nie zrealizowano postulatu reaktywowania Gazety Ostrowskiej, jako tygodnika społeczno – informacyjnego⁸³⁵. Po raz kolejny przedstawiciele inteligencji próbowali odbudować element tożsamości miasta.

⁸³⁴ W. Banach, Ostrow ... , s. 140 i 141.

⁸³⁵ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 34. Informacja dotycząca realizacji postulatów i wniosków z kampanii wyborczej do rad narodowych z 25 IV 1989.

W 1988 r. ukazało się opracowanie Zenona Dykcika „Republika Ostrowska: Przyczynek do historii powstania wielkopolskiego 1918 - 1919”⁸³⁶.

Podczas omawiania założeń Miejskiego Planu Rocznego na 1989 r. prezydent miasta J. Świątek informował radnych, że „w tym roku miasto musi osiągnąć samowystarczalność budżetową, a ponadto jeszcze odprowadzić do budżetu wojewódzkiego 300 mln złotych”. I dodał, iż „trudno zrozumieć jakimi kryteriami kierowała się Wojewódzka Izba Skarbowa, wyznaczając taki właśnie poziom naszych zobowiązań względem województwa”⁸³⁷. O załamaniu budżetu miasta świadczyły m.in. opóźnienia przy remontach 21 ulic i rozbudowie SP nr 5. Najważniejsze przyczyny spadku wskaźników produkcji w opinii Prezydium stanowiły „Szalejąca inflacja, galopada cen, zmniejszenie się popytu na większość towarów, trudności finansowe niektórych jednostek handlowych spowodowały, że większość przedsiębiorstw z terenu miasta znalazło się w trudnej sytuacji gospodarczej”⁸³⁸.

Kryzys gospodarczy w połączeniu z pogorszeniem nastrojów społecznych i zmianą sytuacji międzynarodowej, doprowadziły do podjęcia w Warszawie, rozmów przy okrągłym stole w dniach od 6 II do 5 IV 1989 roku⁸³⁹. W konsekwencji zawarto umowę między stroną rządową i stroną solidarnościową. Realizację postanowień umowy odnośnie ustroju i wyborów, rozpoczęło uchwalenie ustawy z dnia 7 IV 1989 r. o zmianie Konstytucji PRL⁸⁴⁰. Zarządzenie z dnia 13 IV 1989 roku⁸⁴¹, ogłoszone przez Radę Państwa ustaliło zasady powołania Państwowej Komisji Wyborczej, określiło kalendarz wyborczy i wyznaczyło termin głosowania na dzień 4 VI 1989 r. Po drugiej rejestracji NSZZ Solidarność w dniu 17 IV 1989 r. i wyrażeniu zgody przez Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ Lechu Wałęsie, na przygotowanie list i prowadzenie kampanii, opublikowano program wyborczy. Najważniejszym celem działania przyszłych senatorów i posłów miało być odzyskanie suwerenności przez naród i naprawa państwa. W zakresie ustroju zakładano odbudowę instytucji samorządu lokalnego, wyłonionego w demokratycznych wyborach i oddzielenie go od organów administracji państwowej. Szczegóły określał pkt. 3 poświęcony prawom obywatelskim, który głosił, że „Samorząd lokalny musi być wyłącznym gospodarzem swojego terenu, całkowicie niezależnym od administracji państwowej. Miasta i gminy powinny mieć prawo do łączenia się w związki i być chronione przed ingerencją władz wojewódzkich i centralnych”⁸⁴².

⁸³⁶ K. Ćwiklak, Ostrów – miasto w twórczości pisarzy XX – wiecznych (Wojciech Bąk, Edzard Schaper, Jadwiga Żylińska i Kazimierz Radowicz), Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego, nr 7, 2014, s. 22.

⁸³⁷ Wagon, nr 1 z 7 I 1989.

⁸³⁸ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 35. Informacja wykonania podstawowych wskaźników Miejskiego Planu Rocznego za rok 1989.

⁸³⁹ A. Dudek, Historia polityczna Polski, Kraków 2013, s. 26 -33.

⁸⁴⁰ Dz. U. nr 19, 1989, poz. 101, 102 i 103.

⁸⁴¹ M. P. nr 011, 1989, poz. 86.

⁸⁴² <http://www.szczecin.ap.gov.pl/news/pl/wybory-4-czerwca-1989-roku>, html (dostęp z 12 IX 2015).

Decyzję o odbudowie struktur Solidarności, ostrowscy działacze podjęli w styczniu 1989 r. na spotkaniu opłatkowym Duszpasterstwa Świata Pracy Ostrowa Wielkopolskiego⁸⁴³. Z inicjatywy doc. Jerzego Pietrzaka w dniu 1 IV 1989 r. powołany został Komitet Obywatelski w Ostrowie Wlkp. Nawiązywał pośrednio do tradycji dwóch komitetów, które mieszkańcy wybierali w końcowych fazach pierwszej i drugiej wojny światowej. Członkami założycielami zostali: Witold Baumgart, Bogdan Gibasiewicz, Jerzy Grzegorski (przewodniczący Tymczasowej Miejskiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność w Ostrowie Wlkp.), Zenon Kempieński, Jerzy Koralewski, Aleksandra i Zdzisław Kiersteinowie, Maria Kornaszewska – Stawik, Jerzy Minta, Jadwiga Poradzeńska – Pietrzak, Jerzy Pietrzak, Jerzy Radziszewski, Jerzy Sówka, Antoni Sukiennicki i Józef Wróbel⁸⁴⁴. Miejsce zebrania obserwowali funkcjonariusze SB. Zachowana informacja Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Kaliszu z 4 VI 1989 r., którą podpisał naczelnik Wydziału V, kapitan Bogdan Kiełbasa, świadczyła o słabym rozeznaniu tworzących się struktur Solidarności przez aparat „bezpieki”⁸⁴⁵. Do wyborów czerwcowych, skład Komitetu ulegał dalszym zmianom w wyniku kooptacji⁸⁴⁶. Pierwszy zarząd Komitetu tworzyli, przewodniczący - Jerzy Pietrzak, zastępca przewodniczącego - Jerzy Koralewski i sekretarz Aleksandra Kierstein.

Oficjalna informacja o powołaniu pierwszego Komitetu w województwie kaliskim, została przekazana 10 IV 1989 r. na spotkaniu z prezydentem miasta J. Świątkiem. Przedstawiciele Komitetu w oświadczeniu zakomunikowali „że dn. 1 IV br. zawiązał się Komitet Obywatelski w Ostrowie Wlkp., który uznał się za lokalny odpowiednik Komitetu Obywatelskiego przy Lechu Wałęsie w Warszawie oraz Komitetu Obywatelskiego Województwa Kaliskiego w Kaliszu. Naszym bieżącym zadaniem jest roztoczenie lokalnego patronatu nad kandydatami strony opozycyjno - solidarnościowej w wyborach do Sejmu i Senatu. Jednocześnie zgłaszamy uczestnictwo we wszystkich pracach wyborczych zgodnie z ustaleniami okrągłego stołu”⁸⁴⁷. Trzy dni po spotkaniu z prezydentem miasta, informację o powstaniu Komitetu, podano do publicznej wiadomości. Wykorzystano w tym celu parafialne tablice ogłoszeń. Oprócz prowadzonej kampanii wyborczej, KO wspierał tworzące się w regionie południowej Wielkopolski komitety. Tylko do dnia 2 V 1989 r. doc. J. Pietrzak i J. Koralewski pełnili funkcje przewodniczącego i wiceprzewodniczącego Komitetu Obywatelskiego Województwa Kaliskiego. Rezygnacja związana była z kandydowaniem obu w nadchodzących wyborach w dniu 4 VI 1989 r.

⁸⁴³ Orędownik, nr 1, IX 1989; G. Schlender, „Solidarność”..., s. 392.

⁸⁴⁴ J. Pietrzak, Wykorzystać ..., s. 21.

⁸⁴⁵ Tamże, s. 22.

⁸⁴⁶ Tamże. W pierwszym tygodniu akces do Komitetu zgłosili: Witold Banach, Marek Czemplik, Witosław Gibasiewicz, Cezary Janiszewski, Tadeusz Jankowski, Michał Jarnecki, Andrzej Kornaszewski, Antoni Majka, Michał Matyszkiewicz, Aniela Knapowska – Mikołajczyk, Cezary Nowakowski, Feliks Orzeł, Maria Owczarek, Tadeusz Pluciński, Paweł Rajski, Zbigniew Urbaniak. Następnie zapisali się: Bolesław Długaszewski, Lech Górski, Zdzisław Marcinkowski, Andrzej Pawłowski, Urszula Grześkowiak, Danuta Maj, Ignacy Mruc, Andrzej Szeląg i Andrzej Wardeński.

⁸⁴⁷ Cyt. za: J. Pietrzak, Wykorzystać ..., s. 23. Oświadczenie stanowiło wzór dla pozostałych komitetów w regionie.

Mandaty do parlamentu z Komitetu Obywatelskiego w województwie kaliskim otrzymali kandydaci dysponujący poparciem społecznym. Do Sejmu wybrano: Czesława Kazimierza Kurzajewskiego z Kalisza mandat nr 112 (uzyskał 63 124 głosy, czyli 61,69 %), Józefa Sałatę z Macewa gmina Gołuchów mandat nr 113 (70 551 głosów, 69,20 %), Jerzego Jana Koralewskiego z Ostrowa Wlkp. mandat nr 116 (76 475 głosów, 68,22 %) i Bohdana Pilarskiego z Bolesławca mandat nr 118 (49 722 głosy, 74,49 %). Do Senatu zostali wybrani: Edward Joachim Wende (188 147 głosów, 68,27 %) i Jerzy Kazimierz Pietrzak (167 628 głosów, 60,83 %)⁸⁴⁸. W województwie kaliskim w wyborach do Senatu na ogólną liczbę 332 136 głosujących, 17,02 % (56 550) stanowiły głosy nieważne⁸⁴⁹. W następstwie przeprowadzonej w dniu 18 VI 1989 r. drugiej tury wyborów stronę rządowo - koalicyjną w Sejmie z województwa kaliskiego reprezentowali: Edward Horoszkiewicz z Pleszewa mandat nr 111 (uzyskał 22 447 głosów, czyli 54,6 %), Marian Janicki z Odolanowa mandat nr 114 (30 289 głosów, 48,7 %), Iwona Lubowska z Bielska – Białej mandat nr 436 (22 125 głosów, 35,8 %), Czesław Skowroński z Bógwidze k. Pleszewa mandat nr 435 (18 770 głosów, 46,1 %) wszyscy z PZPR oraz Andrzej Grzyb z Siedlikowa mandat nr 117 (17 170 głosów, 52,4 %) i Tadeusz Sytek z Kotlina mandat nr 115 (28 419 głosów, 45,9 %) oboje reprezentowali ZSL. W drugiej turze, frekwencja wyborcza w okręgu ostrowskim wyniosła 35,4 %. Znikome zainteresowanie głosowaniem wynikało z rezygnacji przez Komitet Obywatelski z umieszczania na liście swoich kandydatów. Przed drugą turą na mocy dekretu Rady Państwa, zmieniona została w trakcie wyborów, w sposób bezprecedensowy ordynacja⁸⁵⁰.

Po zwycięstwie Solidarności w częściowo demokratycznych wyborach z 4 VI 1989 r. członkowie ostrowskiego Komitetu w zmodyfikowanym statucie definiowali swoją działalność jako ruch społeczno – polityczny, który utożsamiał się z „linią i celami działania Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego”⁸⁵¹. Wybrani parlamentarzyści: J. Pietrzak do Senatu i J. Koralewski do Sejmu, zostali zastąpieni w Komitecie przez Cezarego Nowakowskiego – przewodniczącego, Aleksandrę Kierstein i Jerzego Sówkę – wiceprzewodniczących⁸⁵². Najważniejszym zadaniem było przygotowanie programu i dobór kandydatów do wyborów samorządowych. O nastrojach jakie panowały wśród działaczy PZPR po czerwcowych wyborach, informowała uchwała Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kaliszu w której stwierdzono, że „Wyniki wyborów do Sejmu i Senatu niekorzystne dla PZPR i konsekwencje tego faktu wyrwały w świadomości wielu towarzyszy głęboki ślad. Jedni ulegli słabości i

⁸⁴⁸ M. P. nr 21, poz. 149 i poz. 150 z 1989 r. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 czerwca 1989 r. o wynikach głosowania i wynikach wyborów do Sejmu i Senatu PRL przeprowadzonych dnia 4 czerwca 1989 r.; Ziemia Kaliska, nr 23 z 9 VI 1989; G. Schlender, „Solidarność”..., s. 226.

⁸⁴⁹ Ziemia Kaliska, nr 23 z 9 VI 1989.

⁸⁵⁰ Z listy krajowej w pierwszej turze wyborów tylko dwóch kandydatów otrzymało ponad 50 % głosów. Zgodnie z zasadą ordynacji 33 mandaty nie zostały obsadzone. W drugiej turze w województwie kaliskim umiejscowiono cztery mandaty. A. Dudek, Historia..., s. 40 – 42; J. Pietrzak, Wykorzystać..., s. 103 – 106.

⁸⁵¹ G. Schlender, „Solidarność”..., s. 398.

⁸⁵² G. Schlender, NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim w latach 1980 - 1990, Kalisz 2006, s. 306 i 307.

zniechęceniu. Inni, jeszcze nieliczni, wyciągają wnioski nie zamierzając ulegać frustracji podejmują wysiłki reformatorskie”⁸⁵³.

Na skutek zwycięskich wyborów, podczas spotkania w dniu 25 IX 1989 r. przewodniczącego MRN W. Gilarskiego z członkami KO, uzgodniono udział przedstawicieli Komitetu w obradach rady. Pierwsi obserwatorzy uczestniczyli w VIII sesji MRN, która odbyła się 28 września. Widocznym śladem zachodzących zmian było reaktywowanie prasy lokalnej. Pierwszy był „Orędownik Ostrowski”, który ukazał się w październiku 1989 r. Redaktor naczelny, Witold Banach nadał mu charakter pisma niezależnych środowisk społecznych⁸⁵⁴. W dniu 5 XI 1989 r. Wielkopolskie Wydawnictwo Prasowe RSW „Prasa – Książka - Ruch” wydało pierwszy numer Gazety Ostrowskiej. Pismo wznowione zostało po przerwie wydawniczej od 1961 r. Pierwszym redaktorem naczelnym był Krzysztof Pierchlewski. Podczas obrad X sesji MRN dnia 14 XII 1989 r. na wniosek Zespołu Problemowego do spraw nazewnictwa ulic, przegłosowano uchwałę nr X/63/89 w sprawie przywrócenia dawnych nazw, zmiany i nadawania nazw nowopowstałym ulicom i placom w Ostrowie⁸⁵⁵. Zgodnie z wolą wyrażoną przez większość mieszkańców, w pierwszej kolejności przywrócono nazwy: Plac Bankowy (Plac Rewolucji Październikowej) i ul. Wolności (PPR)⁸⁵⁶. Zmiana nazewnictwa rozpoczęła proces odbudowy tożsamości miasta w ostatnim roku działalności terenowych organów władzy i administracji państwowej. Zmiany gospodarcze wprowadzone zostały przez nową radę miasta, po wyborach samorządowych w dniu 27 V 1990 r.

⁸⁵³ APK, Komitet Wojewódzki PZPR, sygn. 69. Protokoły z posiedzeń plenarnych KW, uchwała z 29 IX 1989.

⁸⁵⁴ W. Banach, Katalog ..., s. 33.

⁸⁵⁵ Obserwatorami na sesjach MRN z ramienia Komitetu Obywatelskiego w Ostrowie Wlkp. byli w poszczególnych zespołach: Komisja rozwoju gospodarczego i gospodarki miejskiej – Bogdan Gibasiewicz, Andrzej Kornaszewski, Marian Rak, Jan Grześkowiak, Czesław Kaźmierczak, Jerzy Psikus, Edmund Szulc, Paweł Urbański, Jacek Zieliński; Komisja zaopatrzenia, rolnictwa i usług – Witold Baumgart, Antoni Majka, Marek Ogrodowiak, Aleksander Sokołowski, Andrzej Szelaąg, Józef Wróbel; Komisja ds. Samorządu Terytorialnego – Marian Baura, Henryk Jędrzejak, Halina Rabiega, Jerzy Sówka, Janusz Waliszewski, Zbigniew Zawadzki; Komisja oświaty, kultury i kultury fizycznej – Witold Banach, Zdzisław Kierstein, Andrzej Kornaszewski, Aniela Mikołajczyk, Andrzej Pawłowski, Paweł Rajski; Komisja zdrowia, spraw socjalnych i ekologii – Gabriela Chwalińska, Małgorzata Lis, Jarosław Lisiecki, Krystian Niełacny, Małgorzata Owczarek, Ewa Róg – Świdarska; Komisja praworządności – Marek Czemplik, Michał Matyskiewicz, Cezary Nowakowski, Zbigniew Urbaniak, Feliks Orzeł, Henryk Wróblewski. APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 34. Lista obecności obserwatorów z ramienia Komitetu Obywatelskiego w Ostrowie Wlkp. na X Sesji MRN w Ostrowie Wlkp. w dniu 14 XII 1989.

⁸⁵⁶ APK, MRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 34. Protokół z posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wlkp. z 14 XI I 1989. Zmiany dotyczyły ulic: ks. mjr Fr. Dymarskiego zamiast gen. J. Hallera, J. Hallera – F. Dzierżyńskiego, dr A. Dubiskiego – Młodej Gwardii, W. Wawrzyniaka – Walki Młodych, J. Jurka – W. Wasilewskiej, gen. S. Taczaka – J. Marchlewskiego, Armii Krajowej – Związku Młodzieży Polskiej, gen. W. Andersa – Al. Zawadzkiego. Nazwy nowopowstałych ulic: Harcerska, E. Szczanieckiej, Rąbczyńska, Wołyńska, Poleska, Grodzieńska, Wileńska, Stanisławowska, Podolska, Lwowska, Tarnopolska, bp. A. Lisieckiego, W. Lewandowskiego, A. Niesiołowskiego, A. Bronikowskiego, A. Serbeńskiego, A. Cywińskiego, J. Dwornika. Zespół Problemowy do spraw nazewnictwa ulic tworzyli: Ryszard Małecki, Jerzy Pietrzak, Andrzej Leraczyk, Włodzimierz Grabowski, Tadeusz Raczak, Witold Banach i Zenon Dykik.

Rozdział VI: Samorząd terytorialny w początkach III RP.

6.1. Reaktywowanie samorządu terytorialnego w 1990 roku, zagadnienia prawne.

Po wyborach w 1989 r. kontraktowy parlament przystąpił do prac nad nowelizacją Konstytucji PRL, również w odniesieniu do terenowych organów władzy i administracji. Reaktywowanie samorządu terytorialnego rozpoczęło uchwalenie ustawy z 8 III 1990 r. o zmianie Konstytucji RP⁸⁵⁷. Właściwą organizację samorządu umożliwiły dwie ustawy uchwalone przez Sejm 8 marca. Pierwsza o samorządzie terytorialnym, określiła zasady ustroju, druga opisywała sposób organizacji i przeprowadzenia wyborów⁸⁵⁸. Definiowała władzę samorządową jako ogół mieszkańców gminy, który z mocy prawa tworzy wspólnotę. Zniesione zostały przepisy ustawy z dnia 20 VII 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego⁸⁵⁹. Rozdzielenie uprawnień samorządu terytorialnego od zadań i kompetencji organów terenowej administracji państwowej nastąpiło w wyniku uchwalenia ustawy z 17 V 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych między organy gminy a organy samorządu i administracji rządowej⁸⁶⁰.

Samorząd terytorialny od 1990 r. uzyskał tzw. sankcję konstytucyjną⁸⁶¹. Ważne miejsce dla samorządu terytorialnego w systemie władzy publicznej, wyznaczyła Ustawa Konstytucyjna z 17 X 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym⁸⁶². W myśl postanowień art. 70, ust.1, tzw. Małej Konstytucji samorząd terytorialny stał się „podstawową formą organizacji lokalnego życia publicznego”, natomiast wg art. 70, ust. 4, gmina stanowiła jego podstawową jednostkę. Jednostkom samorządu terytorialnego przyznana została osobowość prawna, przywrócono prawo do posiadania mienia komunalnego oraz zasadę domniemania kompetencji. Ustawa z 17 X 1992 r. wprowadziła rozgraniczenie zadań samorządu na własne i zlecone. Źródło finansowania jednostek samorządu tworzyły dochody własne, dotacje i subwencje. Jednocześnie zastrzeżono, że źródła dochodów w zakresie zadań publicznych są gwarantowane ustawowo. Organom władzy samorządowej zagwarantowano dowolność przy tworzeniu wewnętrznych struktur a mieszkańcom gmin nadano prawo do przeprowadzania referendum lokalnego. Wprowadzono również ograniczenia dotyczące: ustawowego uregulowania spraw zlecania zadań organom administracji rządowej, sposobu przeprowadzenia referendum lokalnego, zasad nadzoru nad działalnością samorządu i sposobu zrzeszania oraz reprezentowania swoich interesów przed organami władzy państwowej⁸⁶³.

⁸⁵⁷ Dz. U. nr 16, 1990, poz. 94.

⁸⁵⁸ Dz. U. nr 16, 1990, poz. 95; Dz. U. nr 16, 1990, poz. 96.

⁸⁵⁹ Dz. U. nr 41, 1983, poz. 185.

⁸⁶⁰ Dz. U. nr 34, 1990, poz. 198 ze zmianami.

⁸⁶¹ H. Izdebski, Samorząd ..., s. 79.

⁸⁶² Dz. U. nr 84, 1992, poz. 426.

⁸⁶³ H. Izdebski, Samorząd ..., s. 80 i 81.

Ratyfikowanie przez RP w dniu 26 IV 1993 r. Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego⁸⁶⁴ doprowadziło do wypracowania modelu legislacyjnego, który gwarantował zgodność przyjmowanych ustaw z Kartą. Postanowienia Karty są tak ogólne, że uwzględniają odrębność instytucji samorządu w każdym państwie włącznie z jego dziedzictwem kulturowym⁸⁶⁵.

Konstytucja RP z 2 IV 1997 r. w rozdziale VII (art. 167 – art. 172) precyzowała zasady ustrojowe dotyczące samorządu terytorialnego⁸⁶⁶. Gmina nadal była podstawową jednostką samorządu, jednocześnie ustawodawca dopuścił możliwość tworzenia innych jednostek samorządu terytorialnego lub regionalnego. Potwierdzona została zasada osobowości prawnej samorządu terytorialnego, prawo własności, inne prawa majątkowe a zwłaszcza samodzielność, która podlegała sądowej ochronie. Zadania własne określone zostały przez ustawodawcę jako zadania zaspokajające potrzeby wspólnoty samorządowej. W przypadku wystąpienia uzasadnionych potrzeb ze strony organów państwa, ustawa dopuszczała zlecenie wykonania innych zadań. Rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między organami administracji samorządowej i administracji rządowej, przekazano sądom administracyjnym. Jednostkom samorządu przyznano prawo do ustalania skali podatków i opłat lokalnych. Radni uzyskali prawo do kształtowania ustroju wewnętrznego organów stanowiących (w granicach obowiązującego prawa), mieszkańcom powierzono prawo do decydowania o sprawach wspólnoty poprzez formę referendum. Konstytucja z 1997 r. w art. 171 wymieniała organa nadzoru państwowego z punktu widzenia legalności - Prezesa Rady Ministrów i wojewodów. W zakresie finansów i budżetu nadzór sprawowały Regionalne Izby Obrachunkowe. Izby opiniowały roczne budżety, emisję obligacji gminnych, kontrolowały również przestrzeganie przez gminy uregulowań prawnych odnośnie zamówień publicznych. Szczegółowe badania zarządzania finansami przeprowadzano raz na cztery lata. Potwierdzone zostało prawo jednostek samorządu terytorialnego do zrzeszania się i akcesji do międzynarodowych zrzeszeń⁸⁶⁷.

W myśl postanowień ustawy o samorządzie terytorialnym z 1990 r. gmina wypełniała swoje zadania, które nie były zastrzeżone dla innych jednostek samorządu. Zadania własne realizowała we własnym imieniu i na swoją odpowiedzialność z wykorzystaniem własnych środków budżetowych. W Ostrowie Wlkp. zadania sprecyzowane zostały w Statucie Miasta, który uchwaliła w dniu 5 XI 1996 r. rada drugiej kadencji. Podstawowym zadaniem własnym gminy było zaspokajanie zbiorowych potrzeb miejskiej wspólnoty samorządowej w zakresie: 1. ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, 2. miejskich dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, 3. wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości oraz

⁸⁶⁴ Dz. U. nr 124, 1994, poz. 607, Europejska Karta Samorządu Terytorialnego.

⁸⁶⁵ L. Kieres, Ocena stopnia zgodności polskich rozwiązań ustrojowo – samorządowych z Europejską Kartą Samorządu Terytorialnego, w: Samorząd terytorialny w Polsce a standardy europejskie, Warszawa 1993, s. 74.

⁸⁶⁶ Dz. U. nr 78, 1997, poz. 483.

⁸⁶⁷ Dz. U. nr 78, 1997, poz. 483. Art. 165 -172.

urządzeń sanitarnych, wysypisk i utylizacji odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą, 4. lokalnego transportu zbiorowego, 5. ochrony zdrowia, 6. pomocy społecznej, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych, 7. komunalnego budownictwa mieszkaniowego, 8. oświaty, w tym szkół podstawowych, przedszkoli i innych placówek oświatowo – wychowawczych, 9. kultury, w tym bibliotek komunalnych i innych placówek upowszechniania kultury, 10. kultury fizycznej, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych, 11. targowisk i hal targowych, 12. zieleni komunalnej i zadrzewień, 13. cmentarzy komunalnych, 14. porządku publicznego i ochrony przeciwpożarowej, 15. utrzymania miejskich obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, 16. zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej”⁸⁶⁸. Zadania określone w Statucie miasta, obejmowały cztery podstawowe kategorie potrzeb mieszkańców w zakresie: infrastruktury technicznej miasta, infrastruktury społecznej, porządku i bezpieczeństwa publicznego, ładu przestrzennego i ekologicznego⁸⁶⁹.

Gmina wypełniała zadania zlecone z zakresu administracji rządowej, uczestniczyła w przeprowadzeniu wyborów i referendum. Zadania administracji rządowej, gmina realizowała na podstawie ustaw lub porozumień z organami tej administracji. Wg postanowienia art. 8, ust. 2a, gmina mogła wykonywać zadania z zakresu obowiązków powiatu i województwa na podstawie porozumienia z organami tych samorządów. Zadania zlecone realizowane były ze środków finansowych kierowanych przez administrację rządową.

Gmina swoje zadanie realizowała poprzez organa stanowiące i wykonawcze. Zgodnie z postanowieniami ustawy z dnia 8 III 1990 r. władzę w gminie sprawowała wspólnota – mieszkańcy. Uczestniczyli oni w wyborach oraz w referendum. Organem stanowiącym i kontrolnym była rada miejska wybierana w głosowaniu: powszechnym, równym, bezpośrednim, tajnym i proporcjonalnym w oparciu o metodę Saint – Laguë, na czteroletnią kadencję. W Ostrowie Wlkp., liczącym powyżej ustawowej granicy 40 tys. mieszkańców, radnych wybierano w wielomandatowych okręgach wyborczych. Czynne prawo wyborcze przysługiwało obywatelom polskim, którzy najpóźniej w dniu wyborów ukończyli 18 lat i stale mieszkali na obszarze działania danej rady. Prawo nie obejmowało osoby, które zostały pozbawione praw publicznych prawomocnym orzeczeniem sądu, które zostały pozbawione praw wyborczych orzeczeniem Trybunału Stanu i osoby ubezwłasnowolnione prawomocnym orzeczeniem sądowym. Bierne prawo obejmowało wszystkich obywateli, którym przysługiwało prawo do wybierania miejscowej rady. Zakaz kandydowania na radnego obejmował osoby karane za przestępstwa umyślne ścigane z oskarżenia publicznego oraz osoby, wobec których zapadł prawomocny wyrok warunkowo umarzający postępowanie karne⁸⁷⁰.

⁸⁶⁸ Rada Miejska Ostrowa Wielkopolskiego. Podstawy prawne. Stan na 1 czerwca 1998. Ostrów Wielkopolski b. r. w., s. 15.

⁸⁶⁹ J. Boć, Prawo ..., s. 184.

⁸⁷⁰ Z. Bukowski, T. Jędrzejewski, P. Rączka, Ustrój samorządu terytorialnego, Toruń 2005, s. 127.

Dla miast które liczyły do 80 000 mieszkańców (w tym Ostrów Wlkp.) radę tworzyło 36 radnych. Właściwości wyłączne rady miasta określał statut, zgodnie z treścią ustawy o samorządzie (art. 18, ust. 2). Ustawa samorządowa z 1990 r. do wyłącznych właściwości rady gminy zastrzegła sprawy: organizacyjne (uchwalenie statutu gminy; określenie zakresu działania jednostek pomocniczych; podejmowanie uchwał w sprawach tworzenia i akcesu do spółek i spółdzielni, ich rozwiązywania; tworzenia, likwidacji, reorganizacji przedsiębiorstw, zakładów i jednostek organizacyjnych; podejmowanie uchwał w sprawie przyjęcia zadań administracji rządowej na drodze porozumienia; przyjęcia uchwał dotyczących współdziałania z innymi gminami); planistyczne (uchwalanie budżetu gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, programu gospodarczego); finansowo – majątkowe (przekazywanie jednostkom pomocniczym składników mienia i środków budżetowych na wykonanie zadań; podejmowanie uchwał w sprawach podatków i opłat w granicach prawa; podejmowanie uchwał w sprawach majątkowych gminy przekraczających zakres zwykłego zarządu; przyjmowanie lub odrzucanie spadków i zapisów; emitowania obligacji i określania zasad ich zbywania oraz nabywania i wykupu przez zarząd; zaciągania długoterminowych pożyczek; ustalania górnej wysokości pożyczek i kredytów krótkoterminowych zaciąganych w roku budżetowym; zobowiązań w przypadku realizacji inwestycji i remontu o wartości przekraczającej granicę, którą ustala corocznie rada gminy; określenie zasad dysponowania udziałami i akcjami przez zarząd gminy; wyposażenie w majątek przedsiębiorstw, zakładów i gminnych jednostek organizacyjnych; określenie wysokości sumy, do której zarząd może samodzielnie podejmować zobowiązania; skierowanie funduszy na współdziałanie z innymi gminami); osobowe – (wybór i odwołanie zarządu gminy, powoływanie i odwoływanie sekretarza oraz skarbnika); kierownicze i kontrolne (określanie kierunków działania zarządu i przyjmowanie sprawozdań z jego działalności; rozpatrzenie sprawozdań z wykonania budżetu; podejmowanie uchwały o udzieleniu/nieudzieleniu absolutorium zarządowi na podstawie sprawozdań); inne – podejmowanie uchwał odnośnie: herbu gminy, nazewnictwa ulic, placów publicznych, wznoszenia pomników i nadawania honorowego obywatelstwa gminy⁸⁷¹.

Na podstawie art. 21, ust. 1., ustawy o samorządzie terytorialnym, rada gminy powoływała stałe i doraźne komisje do określonych zadań. Statut Miasta Ostrowa Wlkp. wymieniał stałe komisje rady: 1. Rewizyjną, 2. Budżetu i Finansów, 3. Ładu Przestrzennego i Gospodarki Gruntami, 4. Polityki Społecznej, 5. Oświaty, Kultury, Kultury Fizycznej i Sportu, 6. Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, 7. Zdrowia i Ochrony Środowisk, 8. Działalności Gospodarczej⁸⁷². Władzę wykonawczą w gminie pełnił wybierany przez radę zarząd. Organ wykonawczy, zgodnie ze statutem miasta tworzyło 7 osób wybranych spośród radnych lub spoza składu rady. W ciągu 6 miesięcy od daty ogłoszenia wyników wyborów przez właściwy organ wyborczy, rada musiała wyłonić członków zarządu. Jego skład tworzyli: wójt, burmistrz (prezydent miasta), który był przewodniczącym zarządu, jego zastępca oraz pięciu członków.

⁸⁷¹ Dz. U. nr 13, 1996, poz. 74. Art. 18; J. Boć, Prawo ..., s. 188.

⁸⁷² Rada Miejska Ostrowa Wielkopolskiego. Podstawy prawne ..., s. 19.

Członkostwa nie można było łączyć z zatrudnieniem w administracji rządowej⁸⁷³. Wójt, burmistrz (prezydent miasta) wybierany był z grona kandydatów zgłoszonych przez radnych. Wybory przeprowadzano przed ustaleniem listy kandydatów na pozostałe stanowiska w zarządzie. Na podstawie Statutu Miasta Ostrowa Wlkp. § 23, prezydentem miasta zostawał kandydat wybrany bezwzględną większością głosów ustawowego składu rady, w głosowaniu tajnym. Prezydentem, którego radni wybierali w analizowanym okresie był Mirosław Kruszyński.

Zgodnie z § 37 Statutu Miasta prezydent: przygotowywał projekty uchwał rady i je realizował, określał sposób ich wykonania, gospodarował mieniem komunalnym, był odpowiedzialny za wykonanie budżetu, zatrudniał i zwalniał kierowników gminnych jednostek organizacyjnych, kierował bieżącymi sprawami miasta, reprezentował miasto na zewnątrz, wydawał przepisy porządkowe, ogłaszał uchwałę budżetową, informował mieszkańców o założeniach projektu budżetu i wykorzystaniu środków budżetowych. Przepisy ustawy o samorządzie z 1990 r. stanowiły, że prezydent był także kierownikiem urzędu miasta, zwierzchnikiem służbowym pracowników urzędu i miejskich jednostek organizacyjnych. Jak zaznaczył J. Regulski to wójt, (burmistrz, prezydent miasta) reprezentował gminę, dysponował jej majątkiem, podejmował ważne decyzje administracyjne, dlatego jego pozycja jako przewodniczącego zarządu została wzmocniona pod względem prawnym⁸⁷⁴. Pierwszą próbę precyzowania roli zarządu i jego przewodniczącego podjęła nowelizacja ustawy o samorządzie terytorialnym z 29 IX 1995 roku⁸⁷⁵.

Zarząd jako organ władzy wykonawczej realizował zadania za pośrednictwem jednostki pomocniczej, którą stanowił urząd gminy (miasta). Wykonując powierzone zadania zarząd podlegał wyłącznie radzie (gminy) miasta, natomiast w przypadku zadań zleconych przez administrację rządową podlegał wojewodzie⁸⁷⁶. Ustawa o samorządzie terytorialnym z 1990 r. w art. 30, określiła podstawowe zadania zarządu. Zostały one sprecyzowane w Statucie Miasta i obejmowały: opracowywanie i przedstawianie radzie wszystkich spraw, o których stanowi rada oraz przygotowanie projektów uchwał w tych sprawach; przedkładanie wniosków o zwołanie sesji rady; wykonywanie uchwał rady; określenie sposobu wykonywania uchwał; określenie planu wykonania budżetu, informowanie mieszkańców miasta o założeniach projektu i wykorzystaniu projektów budżetowych; gospodarowanie mieniem komunalnym; zaciąganie zobowiązań w celu wykonania uchwał rady i swych ustawowych kompetencji, do wysokości ustalonej przez nią; rozstrzyganie o wystąpieniu na drogę sądową w sprawach związanych z gospodarowaniem mieniem komunalnym; podejmowanie uchwał w przedmiocie zaskarżenia do Naczelnego Sądu Administracyjnego rozstrzygnięć nadzorczych, dotyczących uchwał organów miasta; powoływanie komisji

⁸⁷³ Tamże, s. 20.

⁸⁷⁴ J. Regulski, *Samorządna ...*, s. 309.

⁸⁷⁵ Dz. U. nr 124, 1995, poz. 601.

⁸⁷⁶ Rada Miejska Ostrowa Wielkopolskiego. *Podstawy prawne ...*, s. 20.

przetargowej, dokonującej wyboru oferty w postępowaniu o zamówienia publiczne; podejmowanie uchwał w sprawie zatrudnienia i zwalniania kierowników miejskich jednostek organizacyjnych; udzielanie pełnomocnictw do zarządzania miejskimi jednostkami organizacyjnymi, a nadto udzielania zgody na dokonywanie przez kierowników tych jednostek czynności przekraczających zakres pełnomocnictwa; określanie zakresu spraw miasta, których wykonanie prezydent miasta może powierzyć sekretarzowi miasta, do wykonania w jego imieniu; wykonywanie zadań z zakresu administracji rządowej, wynikających z ustaw i porozumień zawartych przez miasto, o ile z przepisów szczególnych nie wynika uprawnienie dla innego organu miasta; opracowywanie projektu Regulaminu Organizacyjnego Urzędu Miejskiego i projektów jego zmian; zatwierdzanie czynności prezydenta miasta podjętych w trybie art. 32 ust. 1 ustawy o samorządzie terytorialnym⁸⁷⁷.

Miasto Ostrów Wlkp. w myśl art. 5. ustawy samorządowej i na podstawie uchwały rady miejskiej nr VI/40/90 z 18 X 1990 r., zostało podzielone na 10 jednostek pomocniczych zwanych osiedlami. Podstawowe zadania osiedla określał Statut Miasta w dziale V. Należały do nich m.in.: prowadzenie gospodarki finansowej w ramach budżetu miasta; gospodarowanie samodzielnie środkami wydzielonymi do jego dyspozycji; przestrzeganie podziału środków wynikającego z planu finansowego osiedla⁸⁷⁸. Organem uchwałodawczym na terenie osiedla była rada osiedla, której członków wybierano w głosowaniu tajnym i bezpośrednim, spośród nieograniczonej liczby kandydatów na zebraniu ogólnym stałych mieszkańców osiedla. Organ wykonawczy – zarząd osiedla tworzyli: przewodniczący, zastępca przewodniczącego i sekretarz. Szczegółowy zakres działań i miejsce jednostki pomocniczej miasta, określiła MRN odrębną uchwałą nr XXXVI / 458 / 98 z dnia 22 I 1989 roku. Nowa rada w dniu 21 XII 1990 r. uchwaliła statut, który określił zasady organizacyjne osiedli⁸⁷⁹.

W reaktywowanej gospodarce wolnorynkowej ważnym czynnikiem, który wpływał na dynamikę przekształceń i osiąganych zysków przez zakłady oraz przedsiębiorstwa komunalne, były dochody miasta. W opisywanym okresie gminy uczestniczyły w redystrybucji 16 – 17 proc. dochodów państwa. Ambitne plany Związku Miast polskich zakładały osiągnięcie docelowo 40 proc. udziału w dochodach państwa dla samorządu gminnego, 30 proc. dla wojewódzkiego i 30 proc. dla państwa. Nie zostały jednak zrealizowane⁸⁸⁰.

Źródła pozyskiwania dochodów gmin w latach 1990 - 1999 określone były przez często zmieniające się ustawy towarzyszące⁸⁸¹. Pierwszą uchwaloną w dniu 14 XII 1990 r. była

⁸⁷⁷ Tamże, s. 21- 22.

⁸⁷⁸ Tamże, s.27.

⁸⁷⁹ Uchwała nr VIII/69/90 z 21 XII 1990 r.

⁸⁸⁰ Urząd Miasta w Ostrowie Wielkopolskim, Protokoły Rady Miejskiej (UMOW, PRM), sprawozdanie Delegata Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego dla Związku Miast Polskich za rok 1995 na sesji z dn. 16 II 1996 r.

⁸⁸¹ Z. Leoński, Samorząd..., s. 15 i 16.

ustawa o dochodach gmin i zasadach ich subwencjonowania oraz o zmianie ustawy o samorządzie terytorialnym.⁸⁸² Ustawa przyjęta przez Sejm 5 I 1991 r. określiła zasady prawa budżetowego.⁸⁸³ Ustawa uchwalona 12 II 1991 regulowała sprawy podatków i opłat lokalnych. Pierwsza ustawa z 14 XII 1990 r. o dochodach gmin, zastąpiona została przez ustawodawcę uchwaloną 10 XII 1993 r. ustawą o finansowaniu gmin⁸⁸⁴. Zasady dotyczące prawa budżetowego i przepisy z 1991 r. zostały zastąpione przez kolejną ustawę z 26 XI 1998 r. o finansach publicznych⁸⁸⁵.

Zmieniana ustawa wskazywała następujące źródła dochodów gminy: 1. Wpływy z ustalanych i pobieranych na podstawie odrębnych ustaw podatków: od nieruchomości, rolnego, leśnego, od środków transportowych, od działalności gospodarczej osób fizycznych, opłacanego w formie karty podatkowej, od spadków i darowizn, od posiadania psów; 2. Wpływy z opłat: skarbowej, eksploatacyjnej, w części określonej w ustawie z dnia 4 II 1994 r. – prawo geologiczne i górnicze, lokalnych, innych, pobieranych na podstawie odrębnych ustaw, o ile te ustawy stanowią, że jest to dochód gminy; 3. Udziały w podatkach stanowiących dochód budżetu państwa, w wysokości: 27,6 proc. wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych, zamieszkałych na terenie gminy (...), 5 proc. wpływów z podatku dochodowego od osób prawnych i jednostek organizacyjnych nie mających osobowości prawnej, posiadających siedzibę na terenie gminy; 4. Subwencja ogólna (która składała się z części: podstawowej, oświatowej, rekompensującej); 5. Dochody uzyskiwane przez jednostki budżetowe gmin oraz wpłaty od zakładów budżetowych i gospodarstw pomocniczych jednostek budżetowych gminy; 6. Dotacje celowe z budżetu państwa na zadania z zakresu administracji rządowej zlecone gminie oraz inne zadania zlecone ustawami; 7. Odsetki od środków finansowych gminy, gromadzonych na rachunkach bankowych; 8. Dochody z majątku gminy.

Dochody gmin mogły stanowić: 1. Dotacje celowe na dofinansowanie zadań własnych gminy; 2. Dotacje celowe na zadania realizowane przez gminę na podstawie porozumień z organami administracji rządowej, lub z innymi jednostkami samorządu terytorialnego; 3. Dotacje celowe z budżetu państwa na usuwanie bezpośrednich zagrożeń dla bezpieczeństwa i porządku publicznego; 4. Dotacje z funduszy celowych; 5. Spadki, zapisy i darowizny; 6. Odsetki od pożyczek udzielanych przez gminę; 7. Opłaty prolongowane oraz odsetki od nieterminowo regulowanych należności, stanowiących dochody gminy; 8. Odsetki i dywidendy od kapitału wniesionego do spółek; 9. Dochody z kar pieniężnych i grzywien, określonych odrębnymi przepisami; 10. Inne dochody należne gminie na podstawie odrębnych przepisów⁸⁸⁶.

⁸⁸² Dz. U. nr 87, 1991, poz. 518 ze zmianami.

⁸⁸³ Dz. U. nr 72, 1993, poz. 344.

⁸⁸⁴ Dz. U. nr 129, 1993, poz. 600.

⁸⁸⁵ Dz. U. nr 155, 1998, poz. 1014.

⁸⁸⁶ Dz. U. nr 150, 1998, poz. 983.

Drugi etap reformy stanowił efekt działań legislacyjnych, wybranego 21 IX 1997 r. Sejmu III kadencji i determinacji rządu koalicyjnego AWS – UW premiera Jerzego Buzka. Reformy obok nowego podziału terytorialnego, powoływały samorząd terytorialny na poziomie powiatu i województwa. Bez zmian pozostały postanowienia ustawy zasadniczej z 1997 r., które zawierały zasady o charakterze ogólnym. Ustawa z dnia 24 VII 1998 r.⁸⁸⁷ o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa i wydane przez Radę Ministrów rozporządzenie wykonawcze 7 VIII 1998 r. w sprawie utworzenia powiatów, doprowadziły do powstania 16 nowych województw, 208 powiatów ziemskich i 64 powiatów grodzkich⁸⁸⁸. Dla miasta Ostrowa Wielkopolskiego, które 1 stycznia 1999 r. po 24 latach powróciło do województwa wielkopolskiego, rozpoczął się kolejny etap odbudowy tożsamości.

W związku z wprowadzeniem nowego podziału terytorialnego uchylono ordynację wyborczą do gmin z 8 III 1990 r. Zastąpiła ją ustawa z 16 VII 1998 r. - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików wojewódzkich⁸⁸⁹. Dla prawidłowego działania tworzonych struktur i organów samorządu terytorialnego oraz wyznaczenia zakresu kompetencji, ustawodawca przygotował trzy ustawy. Ustawę z 5 VI 1998 r. o samorządzie powiatowym⁸⁹⁰, ustawę z 5 VI 1998 r. o samorządzie wojewódzkim⁸⁹¹ i ustawę z 24 VII 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej⁸⁹², określanej jako „ustawa kompetencyjna”. W ten sposób wypracowany w końcu XX wieku model ustrojowy samorządu terytorialnego RP, uwarunkowany był zasadami europejskimi, konstytucyjnymi i statutowymi. Częste nowelizacje ustawy o samorządzie świadczyły o potrzebie dostosowania ustrojowego do zmieniających się uwarunkowań gospodarczych i politycznych. Jednocześnie niektóre z wprowadzonych zmian doprowadziły do petryfikacji interesów partii politycznych⁸⁹³. Tym celom służyła m.in. upartyjniona samorządowa ordynacja wyborcza z 1998 r. wg metody d'Hondta.

Samorząd terytorialny od 1990 r. zajął ważne miejsce w przemianach nie tylko ustrojowych ale również gospodarczych. Odzyskanie przez gminę osobowości prawnej, mienia komunalnego, odrębnej administracji i stabilnych finansów sprawiło, że stała się ona podmiotem gospodarowania na swoim terenie. Rady podejmowały decyzje na własny rachunek i własną odpowiedzialność. Samorząd prowadził działalność gospodarczą w sferze

⁸⁸⁷ Dz. U. nr 96, 1998, poz. 603.

⁸⁸⁸ J. Boć, *Prawo administracyjne ...*, s. 179.

⁸⁸⁹ Dz. U. nr 95, 1998, poz. 602.

⁸⁹⁰ Dz. U. nr 91, 1998, poz. 578 ze zmianami.

⁸⁹¹ Dz. U. nr 91, 1998, poz. 576 ze zmianami.

⁸⁹² Dz. U. nr 106, 1998, poz. 668.

⁸⁹³ <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/03/lipska-sondecka-a.-reforma-ustroju-gminy-w-polsce-na-tle-rozwiazan-niemieckich> (dostęp z 14 IX 2015).

użyteczności publicznej, podejmował decyzje administracyjne oraz wykonywał szereg działań interwencyjnych⁸⁹⁴.

Postanowienia ustawy z 10 V 1990 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych, rozpoczęły proces przejmowania mienia państwowego przez gminy⁸⁹⁵. Pozycja samorządu terytorialnego w sferze gospodarczej została określona w ustawie o gospodarce komunalnej⁸⁹⁶. Pojęcie „gospodarka komunalna” objęło wykonywanie przez gminę zadań własnych. Nastąpiło wobec tego przywrócenie stosowanego w okresie II RP podmiotowego charakteru gospodarki komunalnej. W okresie 1990 – 1999 przebudowa gospodarki zarządzanej przez gminy stanowiła istotne wyzwanie pod ich adresem. Z jednej strony wynikało to z przemian strukturalnych w gospodarce państwa, związanych z terapią szokową premiera Leszka Balcerowicza. Z drugiej strony przebudowa podyktowana była konkretnymi potrzebami lokalnymi, np. w Ostrowie Wlkp. dotyczyła budowy stacji uzdatniania wody i oczyszczalni ścieków. Po upadku modelu gospodarki planowej, samorząd musiał wprowadzić nowy sposób zarządzania mieniem komunalnym. Działania gospodarcze gmin podzielone zostały na: zadania o charakterze użyteczności publicznej oraz działalność podejmowaną w celu podwyższenia dochodów budżetu gminy. Wg A. Ginsberta – Geberta funkcjonowanie gminy polegało na bezpośrednim wykonywaniu określonego rodzaju działań dla zaspokojenia zbiorowych potrzeb społeczeństwa, poprzez dostarczanie dóbr i usług. Gmina miała oprócz tego obowiązek prowadzenia działalności związanej z realizacją zadań publicznych. Wymienione formy działalności gospodarczej: o charakterze użyteczności publicznej i nastawionej na zwiększenie dochodów (czyli działalności czysto komercyjnej), określiły sposoby realizacji tych zadań przez jednostki samorządu terytorialnego⁸⁹⁷.

Termin „użyteczność publiczna” był pojęciem stosowanym w ustawodawstwie II RP oraz w latach 1945 – 1950. Przypisany został do działalności przedsiębiorstw komunalnych, których zadaniem była obsługa techniczna miast np. gazownie, elektrownie itp. W ustawie o samorządzie terytorialnym z 1990 r., przywrócono obowiązek realizacji zadań użyteczności publicznej w ramach zakresu zadań własnych gminy. Podejmowanie przez gminy działalności gospodarczej poza sferą użyteczności publicznej, umożliwiły przepisy ustawy o gospodarce komunalnej. Zwolennicy ustawy uważali, że angażowanie się w działalność dochodową wprowadziło zasady konkurencji dla gmin. Ważnym następstwem, który wynikał z podjęcia działalności dochodowej przez gminę była motywacja do efektywnego gospodarowania jej majątkiem. Dzięki temu gmina zyskała potencjał ekonomiczny i stworzyła korzystne warunki obsługi mieszkańców. Przedsięwzięcia te umożliwiły realizację własnych planów gospodarczych i uniezależnienie się od sektora prywatnego. W Ostrowie Wlkp. pierwszym

⁸⁹⁴ E. Wojciechowski, Samorząd terytorialny w warunkach gospodarki rynkowej, Warszawa 1997, s. 7.

⁸⁹⁵ Dz. U. nr 32, 1990, poz. 191 ze zmianami.

⁸⁹⁶ Dz. U. nr 9, 1997, poz. 43. Ustawa z 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej; Dz. U. nr 106, 1997, poz. 679, nr 121, poz. 770; Dz. U. nr 106, 1998, poz. 668.

⁸⁹⁷ A. Ginsbert – Gebert, Polityka komunalna, Warszawa 1984, s. 37.

efektem działań były inwestycje w infrastrukturze drogowej i wymiana taboru komunikacji miejskiej.

Zgodnie z postanowieniami ustawy z 20 XII 1996 r. gospodarka komunalna prowadzona była w formie zakładów budżetowych lub spółek prawa handlowego. Na podstawie art. 3, ust. 1 ustawy, jednostki samorządu terytorialnego mogły powierzyć realizację zadań „z zakresu gospodarki komunalnej osobom fizycznym, osobom prawnym lub jednostkom organizacyjnym nie posiadającym osobowości prawnej, w drodze umowy na zasadach ogólnych, z zastosowaniem przepisów o zamówieniach publicznych”⁸⁹⁸. Jednostki mogły wykorzystywać inne formy organizacyjne np. fundacje⁸⁹⁹. Formą organizacyjno – prawną działalności gospodarczej jednostek samorządu terytorialnego były spółki kapitałowe i osobowe. Szczególne miejsce w organizowaniu procesu świadczenia usług, zajęły spółki kapitałowe z o. o. i S. A. Tworzone były na podstawie rozporządzeń kodeksu handlowego lub w trybie ustawy o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych z 1990 roku⁹⁰⁰. Istotą tych spółek jako podmiotów gospodarki rynkowej, była maksymalizacja zysku. Ich przydatność zastosowano w takich rodzajach jednostek samorządu, które charakteryzowała wysoka rentowność np. energetyka ciepła. Ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych przyjęła dwie formy przekształcenia przedsiębiorstw komunalnych: prywatyzację kapitałową i prywatyzację likwidacyjną. Pierwsza forma polegała na zbywaniu należących do gminy akcji lub udziałów spółek, powstałych w wyniku komercjalizacji. Druga oznaczała sprzedaż przedsiębiorstwa lub jego części, wniesienie przedsiębiorstwa lub jego części do spółki i oddanie przedsiębiorstwa do odpłatnego korzystania. W przypadku prywatyzacji kapitałowej, pracownicy spółek mogli korzystać z preferencji w postaci prawa do ulgowego nabycia 20 proc. należących do gminy akcji spółki. Ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych z 1990 r. została zastąpiona ustawą o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych w 1996 roku⁹⁰¹. Jej postanowienia zastosowano w przekształceniu przedsiębiorstw komunalnych.

Ponieważ większość przedsiębiorstw komunalnych tworzyły małe i średnie jednostki gospodarcze, korzystne było ich przekształcenie w spółki z o. o. Do założenia takich spółek nie wymagano dużego kapitału założycielskiego, jak w przypadku spółki akcyjnej.

Nową formą organizacyjną w prowadzeniu działalności gospodarczej przez gminę była struktura holdingowa. Po 1989 r. nastąpił rozwój dużych organizacji gospodarczych o strukturze holdingu. Holding miał na celu integrację prawną – gospodarczą kilku podmiotów gospodarczych i polegał na nabyciu przez jeden podmiot określonego udziału kapitałowego

⁸⁹⁸ Dz. U. nr 9, 1997, poz. 43; C. Kosikowski, Komentarz do ustawy o gospodarce komunalnej oraz wzory aktów gminy dotyczące przekształceń przedsiębiorstw komunalnych, Łódź – Zielona Góra 1997.

⁸⁹⁹ Z. Leoński, Samorząd ..., s. 79.

⁹⁰⁰ Dz. U. nr 51, 1990, poz. 298. Ustawa z 13 lipca 1990 r. o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych.

⁹⁰¹ Dz. U. nr 118, 1996, poz. 561 ze zmianami. Ustawa z 30 lipca 1996 r. o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych.

w innych jednostkach gospodarczych. Głównym celem tworzenia holdingu była możliwość wywierania wpływu na działalność powiązanych jednostek⁹⁰².

Rozwiązanie holdingowe stanowiło wyraz centralnej (gminnej) dyspozycji gospodarczej, która bazując na posiadanych kapitałach, operowała kontrolnym pakietem udziałów (akcji) w innej lub wielu innych spółkach typu handlowego. Gmina opierając się na spółce najważniejszej „matce”, zajmowała w strukturze układu pozycję wiodącą. Samorząd terytorialny był reprezentowany we władzach spółki holdingowej i obecny w przedsiębiorstwach wchodzących w skład holdingu. Dwustopniowość zapewniała dużą swobodę i niezależność przedsiębiorstw finansowanych przez holding.

Organa władzy samorządu terytorialnego dysponowały pakietem kontrolnym spółki handlowej i wykonywały swoje prawa majątkowo – nadzorcze tylko w stosunku do spółki podstawowej, a nie wobec przedsiębiorstw, w których ta spółka miała udziały. Spółka bazowa, powiązana kapitałowo i organizacyjnie z innymi, była podmiotem wystarczającym do zarządzania całością systemu holdingowego i decydowania o prawno – organizacyjnym kształcie prowadzenia działalności gospodarczej na terenie gminy⁹⁰³. Podstawę prawną struktury holdingowej stanowiły przepisy prawa handlowego, które tworząc spółkę kapitałową, dopuszczają również inne podmioty gospodarcze, proponując im określony udział w ramach kapitału akcyjnego.

Na system holdingu w dziedzinie usług komunalnych w szerszej formie zdecydował się Zarząd Miasta Ostrowa Wlkp. Przyjęty przez gminę model świadczenia usług komunalnych wzbudził duże zainteresowanie i stanowił wzorzec dla innych miast pragnących przeprowadzić gruntowne zmiany w sposobie zarządzania usługami publicznymi. W Ostrowie Wlkp. holding miejski objął spółki prawa handlowego, w które przekształcono dotychczasowe przedsiębiorstwa komunalne. W czasie przejmowania były w przeważającej mierze niedochodowe i do połowy lat 80. XX wieku otrzymywały środki wyrównawcze z budżetu WRN. Zadania realizowane przez jednostki samorządowe zgrupowane w formie holdingu obejmowały usługi wodociągowo – kanalizacyjne, energetyki ciepłej, oczyszczania i gospodarki odpadami, prowadzenia targowisk i zieleni miejskiej, komunikacji oraz gospodarki mieszkaniowej. Twórcy przekształceń wskazywali na potencjalne korzyści w postaci obniżenia kosztów działalności zgrupowanych jednostek samorządowych i możliwość zdobycia większych środków na inwestycje.

Powstały holding tworzył strukturę organizacyjną, która wprowadziła zasadnicze zmiany w procesie zarządzania usługami komunalnymi i sposobach inwestowania. Wymagało to od nowo wybranych organów władzy samorządowej dużego wysiłku koncepcyjnego i organizacyjnego⁹⁰⁴. Najważniejszym zadaniem dla powołanej formy zarządzania holdingu,

⁹⁰² Por. J. Jacyszyn, Gminny holding, Wspólnota, nr 51 i 52, 1991.

⁹⁰³ Rzeczpospolita, nr 836 z 20 VIII 1996.

⁹⁰⁴ Por. M. Starkowska, Holding w Ostrowie, Wspólnota, nr 6, 1996.

było umiejętne połączenie działalności deficytowej jednostek samorządu z innymi rodzajami działalności, które wypracowały zysk.

Kolejnym zadaniem przekazany do realizacji przez organy samorządu terytorialnego, było przekształcenie własnościowe przedsiębiorstw, które w Ostrowie tworzyły MP GK. Do roku 1990 usługi użyteczności publicznej, które zaspokajały zbiorowe potrzeby gmin, świadczone były przez przedsiębiorstwa komunalne. Odzyskanie przez gminę osobowości prawnej przywróciło kategorię mienia komunalnego. W myśl postanowienia art. 43 ustawy o samorządzie terytorialnym z 8 III 1990 r. mienie komunalne stanowiła „własność i inne prawa majątkowe należące do poszczególnych gmin i ich związków oraz mienie innych gminnych osób prawnych, w tym przedsiębiorstw”. W skład mienia komunalnego włączono majątek przedsiębiorstw komunalnych, które z mocy prawa stały się własnością gminy. Warunkiem niezbędnym rozpoczęcia przekształceń przedsiębiorstw komunalnych, była komunalizacja mienia państwowego przejmowanego przez gminy i towarzyszący temu proces inwentaryzacji. W myśl postanowień ustawy z 10 V 1990 r. - Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych, gminy przejmowały mienie, które stanowiło własność państwa. Przekształcanie przedsiębiorstw komunalnych prowadziło do trudnych wyborów o charakterze społecznym, ekonomicznym i politycznym. Proces ten przeprowadzono w ok. 1700 przedsiębiorstwach przy niesprzyjających uwarunkowaniach pierwszego etapu reformy L. Balcerowicza⁹⁰⁵. Przekształcenia w sektorze przedsiębiorstw komunalnych zrealizowano z dużym opóźnieniem i pozostały na drugim planie, w cieniu procesu prywatyzacji największych przedsiębiorstw państwowych.

W 1991 r. proces tworzenia przedsiębiorstw komunalnych objął ok. 50 proc. jednostek w kraju. Rok później następne 40 proc. jednostek samorządu terytorialnego przekształcono w zakłady budżetowe. W pozostałych podmiotach nie wykorzystano żadnej formy przekształceń⁹⁰⁶. W wypadku likwidacji przedsiębiorstw ich majątek wniesiono do powstających spółek z o.o., które znalazły się pod kontrolą organów władzy samorządowej.

Okres przejściowy dla zmian własnościowych zakończył się w połowie 1997 roku. Ustawa z 20 XII 1996 r. o gospodarce komunalnej wyznaczyła graniczną datę 30 VI 1997 r. jako ostateczny termin do podjęcia decyzji odnośnie formy dotychczasowych przedsiębiorstw komunalnych⁹⁰⁷. Ustawodawca zastrzegł, iż w przypadku braku decyzji o przekształceniu, przedsiębiorstwa z dniem 1 lipca przyjmą formę jednoosobowej spółki gminnej. Proces

⁹⁰⁵ Por. K. Dobrowolski, Organizacyjno prawne bariery przekształceń przedsiębiorstw komunalnych, Wspólnota, nr 6, 1992; <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/informator/npr2/ekspertyzy/usprawnienie%20komunalizacji%20gogacz>. (dostęp z 16 IX 2015).

⁹⁰⁶ J. Czajka, Prawie wszystko o zakładach budżetowych gmin, Wspólnota, nr 43, 1992.

⁹⁰⁷ Dz. U. nr 9, 1996, poz. 43.

przekształceń przedsiębiorstw komunalnych w spółki prawa handlowego umożliwił ich restrukturyzację a część zmusił do pozyskiwania inwestorów⁹⁰⁸.

Kolejnym etapem zmian własnościowych po 2000 r. była prywatyzacja usług komunalnych. Wymieniano trzy przesłanki, które przemawiały za przywróceniem udziału przedsiębiorstw prywatnych w gospodarce komunalnej (gminnej)⁹⁰⁹. Po pierwsze system gospodarki wolnorynkowej zmusił do zwiększenia zasad przedsiębiorczości wśród podmiotów prywatnych. Po drugie wiele gmin, ze względu na skromne rezerwy finansowe, zostało zmuszonych do dopuszczenia kapitału prywatnego. Po trzecie, względy efektywności nakazały wybór przedsiębiorstw prywatnych, do realizacji niektórych zadań publicznych samorządu terytorialnego, w przypadku gdy lepiej i taniej zaspokoili zbiorowe potrzeby mieszkańców. Przekazywanie prawa do wykonania usług podmiotom prywatnym było uzasadnione w przypadku uzyskania większej skuteczności i efektywności⁹¹⁰.

Organy władzy samorządu terytorialnego postawione zostały przed dylematem – kontynuować przekształcenia organizacyjno – prawne w obrębie mienia komunalnego czy zwiększyć zakres jego prywatyzacji? Prywatyzacja nie stanowiła jednorodnego procesu przekształceń. W zakresie wykonawstwa usług komunalnych objęła trzy podstawowe formy: własnościowe przekształcenia jednostek samorządu terytorialnego, prywatyzację usług komunalnych i prywatyzację zarządzania usługami komunalnymi. W przypadku realizacji pierwszej formy, przekształcenia jednostek komunalnych, w celu ich prywatyzacji polegały na procesie przejmowania praw własności majątku przez osoby prywatne. Prywatyzacja w znaczeniu przedmiotowym obejmowała prywatyzację określonej usługi komunalnej np. usuwania odpadów. Zwiększono udział firm prywatnych w podaży usług oferowanych na lokalnym rynku. W przypadku prywatyzacji zarządzania, majątek nadal stanowił własność gminy, natomiast funkcje zarządzania nim powierzano firmie prywatnej⁹¹¹.

Od 1990 r. rozpoczął się proces przejmowania przez jednostki samorządu terytorialnego większej ilości zadań, które realizowała wcześniej administracja rządowa. Wykonywanie zadań własnych i zleconych przez gminy zostało zmodyfikowane w kierunku ich racjonalizacji. Wystąpiły przemiany systemowe w zakresie przekształceń własnościowych. Również gmina miasto Ostrów Wlkp. wypełniała swoje zadania z wykorzystaniem nowych rodzajów jednostek organizacyjnych: jednostek budżetowych, zakładów budżetowych i odrębnych osób prawnych⁹¹². Zmianie uległa rola jednostek samorządu terytorialnego. Wzrosła jakość świadczonych przez nie usług. Istota zmian polegała na stopniowym

⁹⁰⁸ Por. P. Walczak, Przekształcenia przedsiębiorstw komunalnych, Wspólnota, nr 17 i 18, 1995.

⁹⁰⁹ Termin mienie „komunalne” wg ustawy o samorządzie terytorialnym z 8 III 1990 r. został zastąpiony wyrazem „gminne” w nowelizacji z 1998 r. por. Z. Leoński, Samorząd ..., s. 54.

⁹¹⁰ D. Osborne, T. Gaebler, Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną, Warszawa 1995, s. 75 -76.

⁹¹¹ Por. J. Gajda, Prywatyzacja zakładów użyteczności publicznej, Gospodarka Narodowa, nr 2 i 3, 1992.

⁹¹² Memorandum Informacyjne przygotowane w związku z wprowadzeniem do publicznego obrotu papierami wartościowymi drugiej emisji Obligacji Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 1998, s. 27.

wycofywaniu się z bezpośredniej realizacji zadań przez gminę, na rzecz tworzenia warunków do właściwej obsługi jednostek organizacyjnych. Gminy w mniejszym stopniu wykorzystywały pozycję właściciela i wykonawcy usług, bardziej stały się inicjatorem oraz regulatorem przedsięwzięć optymalnych dla mieszkańców. Reaktywowany w 1990 r. samorząd terytorialny stanowił złożony organizm społeczny, techniczny, gospodarczy i przestrzenny. W zakresie działań gospodarczych pełnił funkcje: regulacyjne, stymulacyjne, kreatywne i podziału środków. Łączył w sobie cechy organizmu władzy, dystrybutora środków publicznych, przedsiębiorstwa usługowego, właściciela mienia komunalnego i planisty.

6.2. Warunki działania samorządu miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1990 - 1999.

W okresie 1990 - 1999 liczba mieszkańców miasta wzrosła z 72 000 do ok. 75 000 osób. Ostrów Wlkp. zaliczano do miast średniej wielkości, które były położone w rozwiniętym gospodarczo regionie Południowej Wielkopolski. Miasto stanowiło w 1990 r. z racji swojego potencjału gospodarczego, drugi pod względem wielkości ośrodek przemysłowy w województwie kaliskim. Na ogólną liczbę 72 085 mieszkańców, w zakładach gospodarki uspołecznionej pracowało 35 800 osób. W latach 1989/1990 liczba mieszkańców wzrastała średnio o 900 osób rocznie, z tego na przyrost naturalny przypadało 300 a na ruchy migracyjne 600 osób⁹¹³. Do 1992 r. liczba ludności Ostrowa Wlkp. wzrastała o 670 osób średnio - rocznie, na przyrost naturalny w tym okresie przypadało 224 osób średnio - rocznie. Zmniejszał się przyrost ludności z tytułu migracji do miasta, np. w 1989 r. dodatnie saldo migracji wynosiło 600 osób, w roku 1991 - 430 osób a w roku 1992 zaledwie 276 osób. W kolejnych latach liczba mieszkańców ustabilizowała się⁹¹⁴. Do pracy w Ostrowie Wlkp. dojeżdżało około 12 000 osób. Stanowiło to największe wyzwanie dla rady miejskiej w dziedzinie usług komunalnych oraz mieszkaniowych w latach 1989 - 1990. Strukturę zatrudnienia w zakładach gospodarki uspołecznionej ilustruje tabela nr 41.

Tabela nr 41. Struktura zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej Ostrowa Wielkopolskiego 1989/1990.

⁹¹³ UMOW, PRM, Raport o stanie miasta Ostrowa Wielkopolskiego przygotowany na I Sesję Rady Miejskiej z dn. 27 V 1990 r.

⁹¹⁴ UMOW, PRM, Program gospodarczy miasta Ostrowa Wielkopolskiego na rok 1994 z dn. 30 III 1994 r.

Dział gospodarki narodowej	Udział zatrudnionych w %	
	Rok 1990	Rok 1992
Przemysł	44,8	55
Budownictwo	6,6	7,8
Rolnictwo	1,8	b. d.
Handel	10,0	7,8
Oświata i wychowanie	5,3	b. d.
Zdrowie i opieka społeczna	5,2	b. d.
Transport i łączność	17,0	3,8
W pozostałych działach	9,3	9,8

Źródło: UMOW, PRM, Raport o stanie miasta Ostrowa Wielkopolskiego przygotowany na I Sesję Rady Miejskiej z dn. 27 V 1990; Raport o stanie miasta z 30 III 1994 r.

Największy procentowy udział zatrudnionych przypadła na przemysł środków transportu, elektrotechniczny i maszynowy. W dwóch największych miastach województwa kaliskiego, Kaliszu i Ostrowie Wlkp. mieszkało tylko 25 proc. ogółu ludności, co świadczyło o niskim stopniu urbanizacji regionu. Podstawowe informacje o liczbie mieszkańców przedstawia tabela nr 42.

Tabela nr 42. Liczba mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1992 - 1999.

Rok	1992	1994	1999
1. Powierzchnia w km ²	42,39	42,39	42,39
Liczba mieszkańców ogółem, w tym:	74 405	74 664	74 769
- Kobiety	38 919	38 764	38 886
- Mężczyźni	35 486	35 900	35 883
Gęstość zaludnienia na km ²	1 771	1 778	1 780

Źródło: Rocznik statystyczny województwa kaliskiego, Kalisz 1995; Ostrów Wielkopolski na przełomie wieków, Bydgoszcz b.r.w.

Struktura wiekowa mieszkańców w analizowanym okresie nie uległa większym zmianom. Wg danych Urzędu Miejskiego z 1997 r. udział osób w wieku do 18 lat wynosił 26 proc. ogółu mieszkańców. Osoby w wieku produkcyjnym stanowiły 59 proc. całej populacji mieszkańców⁹¹⁵. W 1999 r. udział osób w wieku przedprodukcyjnym wynosił 25 proc., liczba osób w wieku produkcyjnym wynosiła 62 proc. ogółu mieszkańców⁹¹⁶. Przemiany gospodarcze związane z okresem transformacji ustrojowej doprowadziły do rozwoju, dotychczas zaniedbanych sektorów - handlu i usług. Do 1994 r. wzrosła liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, które działały w ramach systemu Regon. Równocześnie wystąpił wzrost ilości małych zakładów z 2435 w roku 1990 do 5350 w 1996 r. Zmianie uległa struktura własnościowa powstających jednostek. Na koniec okresu działania I kadencji rady miejskiej w Ostrowie Wlkp. w ewidencji działalności gospodarczej Urzędu

⁹¹⁵ Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim, dane z grudnia 1997.

⁹¹⁶ Ostrów Wielkopolski na przełomie wieków, Bydgoszcz b. r. w., s. 17.

Miejskiego, zarejestrowano ok. 4468 podmiotów gospodarczych. Na terenie miasta działało m.in. 240 spółek prawa handlowego, 16 spółdzielni, 4 przedsiębiorstwa państwowe, 7 jednostek organizacyjnych z udziałem kapitału zagranicznego i 3 firmy zagraniczne⁹¹⁷. Dynamikę zmian ilustruje tabela nr 43.

Tabela nr 43. Ilość podmiotów gospodarczych zarejestrowanych i wyrejestrowanych w Urzędzie Miejskim w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1990 -1997.

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Podmioty wyrejestrowane	391	594	601	505	625	733	755	677
Podmioty zarejestrowane	1358	1232	1069	920	1133	1262	1108	1164
Podmioty ogółem	2435	3073	3541	3956	4468	4997	5350	5837

Źródło: UMOW, PRM, Sprawozdanie z działalności Zarządu Miasta i Prezydenta w okresie międzysesyjnym z dn. 27 II 1998 r.

Dane z ewidencji działalności gospodarczej Urzędu miejskiego odzwierciedlają systematyczny wzrost ilości podmiotów w regionie. Proces objął przede wszystkim wymieniony wcześniej sektor handlowo – usługowych. Ilość przedsiębiorstw prywatnych zarejestrowanych na terenie miasta w ramach systemu REGON, zmniejszyła się z 5538 jednostek w 1994 r. do 4747 w roku 1996. W skali całego kraju ich ilość w tym samym okresie uległa zwiększeniu o 13,4 proc⁹¹⁸.

Zmiany gospodarcze i społeczne doprowadziły do przekształceń na rynku pracy. Według danych Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Kaliszu za I kwartał 1989 r. w Ostrowie Wlkp. zarejestrowano ogółem 1 522 osoby poszukujące pracy, z tego 47,3 proc stanowiły kobiety. W tym okresie nie wydano żadnego skierowania do pracy. W pierwszym etapie transformacji systematycznie rosła liczba osób, które poszukiwały pracy. W Rejonowym Biurze Pracy w Ostrowie Wlkp. w lipcu 1992 r. zarejestrowano ogółem 11 423 osoby bezrobotne, w tym 5 944 stanowili mieszkańcy Ostrowa Wlkp. W czwartym kwartale 1997 r. Rejonowy Urząd Pracy obejmował rejestrem 3 908 osób bezrobotnych, w tym 65 proc. stanowiły kobiety. Prawo do zasiłku utraciło 69 proc. zarejestrowanych bezrobotnych. Stopa bezrobocia w 1997 r. w Ostrowie Wlkp. wśród mieszkańców w wieku produkcyjnym była niższa od krajowej (10,5 proc.) i wynosiła 8,9 proc. W województwie kaliskim stopa bezrobocia wynosiła 11,5 proc, natomiast udział osób, które utraciły prawo do zasiłku wynosił 67,8 proc⁹¹⁹. Na podstawie ilości osób poszukujących pracy w Powiatowym Urzędzie Pracy w 1999 r. największą część - 38 proc. stanowili absolwenci szkół zasadniczych, kolejno

⁹¹⁷ UMOW, PRM, Wystąpienie Prezydenta Miasta na ostatniej sesji Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego dn. 26 V 1994.

⁹¹⁸ Środkowoeuropejskie Centrum Ratingu i Analiz S. A. Raport Kredytowy Ostrów Wielkopolski, październik 1997, s. 3.

⁹¹⁹ Memorandum Informacyjne przygotowane w związku z wprowadzeniem do publicznego obrotu papierami wartościowymi drugiej emisji Obligacji Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 1998, s. 36.

30 proc. osoby z wykształceniem średnim zawodowym, 20 proc. osoby z wykształceniem podstawowym, 10 proc. absolwenci liceów ogólnokształcących i 2 proc. osoby z wykształceniem wyższym. Szczegółowe informacje o ilości zarejestrowanych osób bezrobotnych przedstawia tabela nr 44.

Tabela 44. Ilość osób zarejestrowanych bezrobotnych w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1989 - 1999.

Rok/kwartał	1989/I	1995/I	1996/I	1997/I	1998/II	1999/II
Ilość osób zarejestrowanych bezrobotnych.	1522	5622	5833	4946	4020	5001

Źródło: UMOW, PRM, Sprawozdanie z działalności Zarządu Miasta i Prezydenta w okresie międzysesyjnym z dn. 27 II 1998 r.; Memorandum Informacyjne przygotowane w związku z wprowadzeniem do publicznego obrotu papierami wartościowymi drugiej emisji Obligacji Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 1998, s. 36.

Dane ilościowe wskazywały na wzrost liczby osób poszukujących pracy w okresie przekształceń własnościowych w latach 1989 - 1995. Pierwszy raz statystyki odnotowały poprawę na lokalnym rynku pracy w 1998 r. Zmiana była następstwem regulacji prawnych wprowadzonych przez Radę Ministrów. Po wprowadzeniu zasiłku przedemerytalnego osoby uprawnione nie były już wykazywane w rejestrze Powiatowego Urzędu Pracy. Zasiłki dla osób poszukujących pracy nie były wypłacane z budżetu gminy, ale jednostki samorządowe ponosiły koszty dodatkowe w sferze ochrony socjalnej. Dodatkowo po stronie dochodów budżetu zmniejszyły się wpływy z podatków, które stanowiły następstwo spadku koniunktury i popytu. Dlatego ważnym zadaniem dla władz samorządowych Ostrowa Wlkp. od 1990 r. było stworzenie dogodnych warunków dla funkcjonowania istniejących podmiotów gospodarczych i potencjalnych inwestycji gospodarczych. Temu celowi służyły m.in.: przekształcenia w systemie świadczonych usług komunalnych poprzez utworzenie spółek prawa handlowego, podnoszenie jakości i dostępności usług komunalnych przy zachowaniu umiarkowanych cen, przygotowanie terenów dla inwestorów, przebudowanie niesprawnego systemu komunikacyjnego, prywatyzowanie części sektora usług komunalnych i emisja obligacji miasta⁹²⁰.

Ustrojowe umocowanie samorządu terytorialnego i budowa gospodarki wolnorynkowej spowodowały presję ekonomiczną ze strony otoczenia gospodarczego miasta i determinowały planowanie inwestycji przez Zarząd Miasta. W 1997 r. pięć największych przedsiębiorstw Ostrowa Wlkp. było pracodawcą dla 26 proc. pracowników spośród ogółu zatrudnionych. Największe pod względem wielkości zatrudnienia ZNTK S.A. od lipca 1995 r. tworzyły jedno z 28 przedsiębiorstw XV Narodowego Funduszu Inwestycyjnego. W

⁹²⁰ Tamże.

następnym roku w ramach procesu uwłaszczenia pracownicy zostali właścicielami 15 proc. akcji. Prawie 70 proc. dochodów zakładu tworzył zysk z renowacji wagonów towarowych i pasażerskich. Po sprywatyzowaniu powrócono do pierwszej nazwy - Fabryka Wagon. Liczba zatrudnionych zmalała z 8000 osób w latach 1970 - 1980 do około 2000 pracowników w 1999 roku⁹²¹. Na skutek załamania stabilności finansowej i utraty rynku zbytu na wschodzie Europy, zakład eksportował swoje produkty m.in. do: Niemiec, Belgii, Norwegii, Szwecji, Austrii i Francji. Drugą pod względem ilości zatrudnionych (1277 pracowników w 1997 r.) firmą były Zakłady Automatyki Przemysłowej S. A. Specjalnością zakładu było kompleksowe wyposażenie w elementy automatyki przemysłowej: elektrowni, elektrociepłowni, stacji uzdatniania wody i oczyszczalni ścieków. Produkowano także dystrybutory paliw, elektryczne siłowniki i przetworniki, regulatory i roboty przemysłowe.

Kolejnym ważnym przedsiębiorstwem były powstałe w 1950 r. Zakłady Sprzętu Mechanicznego. Na skutek przekształceń przejęte zostały w 1996 r. przez firmę DELPHI Harrison Thermal System, która działała w koncernie General Motors. Była producentem chłodziarek i grzejników wykorzystywanych w przemyśle motoryzacyjnym. W 1997 r. zakład DELPHI AUTOMOTIVE SYSTEMS POLAND Sp. z o.o. zatrudniał 917 pracowników i większą część produkcji przeznaczał na eksport. Czwartym największym przedsiębiorstwem była PKS w Ostrowie Wlkp. Sp. z o. o. liczyła 662 pracowników. Listę najważniejszych pracodawców w mieście zamykały Wielkopolskie Zakłady Sklejek „Sklejka Eko” S.A. W 1991 r. zostały sprywatyzowane jako jedno z pierwszych przedsiębiorstw w województwie kaliskim. Produkowały rocznie około 16 tys. m³ sklejki i zatrudniały 497 osób. Produkt finalny eksportowano do Niemiec, państw Skandynawii i krajów Beneluksu⁹²².

Listę największych pięciu przedsiębiorstw Ostrowa Wlkp. w latach 90. XX wieku uzupełniały kolejne zakłady. Ostrowski oddział Lech Browary Wielkopolski S. A. w 1995 r. wyposażono w nowoczesną warzelnię. Po modernizacji browaru produkcja piwa wzrosła z 210 tys. do 400 tys. hektolitrów rocznie. Poprawiono jakość i wzbogacono asortyment o nowe gatunki piw: Porter, Jeleń, Jubileuszowe, Wojtek i Karmelowe. Zakładem o bogatej tradycji sięgającej 1882 r. była Fabryka Maszyn i Urządzeń Przemysłu Spożywczego „Spomasz” S. A. Przedsiębiorstwo w 1995 r. zostało przekształcone w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa, w roku następnym 60 proc. akcji spółki wniesiono do Narodowych Funduszy Inwestycyjnych⁹²³. Specjalnością zakładu była dostawa maszyn do młynów, piekarni, mleczarni oraz linii do pakowania produktów spożywczych. Oferta firmy w 35 proc. trafiała na eksport. Znaczącą rolę w Ostrowie Wlkp. pełniły zakłady przemysłu spożywczego Zakłady Drobiarskie DROP S.A., które zajmowały się produkcją przetworów i wyrobów z drobiu i pierza. Spółka w 1994 r. zatrudniała ok. 1000 pracowników i posiadała 16 samodzielnych zakładów w województwach: kaliskim i konińskim. Kolejna firma z sektora spożywczego Zakłady Przemysłu Spożywczego „Ostrowin” Sp. z o.o., dostarczała na rynek

⁹²¹ B. Jarosz, M. Płóciennik, 130 lat ..., s. 61.

⁹²² E. Gąsecka – Doroczyńska, Ostrów Wielkopolski, b.m.w., 1996, s. 11.

⁹²³ W. Banach, J. Cegiłka – Kuroszczyk, From Arnold ..., s. 76.

oprócz popularnych win, nalewki i miody pitne. Ostrów Wlkp. zaliczał się do największego po Kaliszu ośrodka przemysłowego, zarówno pod względem wartości produkcji jak i wielkości zatrudnienia. W 1994 r. zatrudnionych w przemyśle na terenie miasta było 11 tys. osób⁹²⁴. Najważniejsze wskaźniki i tendencje zmian w gospodarce miasta w latach transformacji ilustruje tabela nr 45.

Tabela nr 45. Wskaźniki w gospodarce Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1993 -1996.

Rok	1993	1994	1995	1996
Ludność	74397	74664	74612	74724
Zatrudnienie	25592	25497	25899	26133
Przeds. prywatne w systemie REGON	b. d.	5538	4967	474
Przeds. rejestrowane w urzędzie gminy	3956	4468	4997	5350
Dochody budżetowe (PLN)	13415273	25588853	32751024	43737385
Nakłady inwestycyjne w gminie na 1 mieszkańca jako procent średniej krajowej	73 %	72%	45%	b. d.
Produkcja przemysłowa na 1 mieszkańca w gminie jako procent średniej krajowej	71%	81%	82%	88%
Sprzedaż na 1 mieszkańca w woj. Kaliskim jako procent średniej krajowej	79%	88%	93%	88%

Źródło: Środkowoeuropejskie Centrum Ratingu i Analiz S. A. Raport Kredytowy Ostrów Wielkopolski, październik 1997, s. 3.

Sprawną obsługę podmiotom gospodarczym i mieszkańcom zapewniały dwie firmy telekomunikacyjne Telekomunikacja Polska S. A. i Netia Telekom S. A. W 1993 r. uruchomiona została centrala telefoniczna o pojemności 10 tys. numerów. W Ostrowie Wlkp. oprócz towarzystw ubezpieczeniowych, w latach 90. XX wieku odrodziła się sieć banków. Swoje oddziały otworzyły: Bank Polski Kasa Opieki S. A. (1994 r.), Gospodarczy Ban Wielkopolski (1992 r.), Wielkopolski Bank Kredytowy S. A., Invest Bank S. A., Bank Ochrony Środowiska S. A., Bank Śląski S. A. Stanowiły konkurencję dla Powszechnej Kasy Oszczędności BP. Od 1991 r. zainicjowała działalność w Ostrowie Wlkp. Izba Przemysłowo - Handlowa Południowej Wielkopolski, która skupiała w początkowym okresie ponad 80 członków⁹²⁵.

Zarząd Miasta w 1990 r. przystąpił do uregulowania spraw własnościowych przedsiębiorstw, które świadczyły usługi komunalne. Rada w październiku 1990 r. upoważniła prezydenta do podjęcia rozmów z wojewodą kaliskim w sprawie przekazania przedsiębiorstw i jednostek organizacyjnych, które znajdowały się na terenie miasta i dla

⁹²⁴ Rocznik statystyczny województw kaliskiego 1994, Kalisz 1995.

⁹²⁵ E. Gąsecka – Doroczyńska, Ostrów Wielkopolski, b.m.w., 1996, s. 15.

których organem założycielskim był wojewoda. Lista podmiotów obejmowała: Ostrowskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Ogólnego, Ostrowskie Zakłady Przemysłu Spożywczego, Przedsiębiorstwo Budownictwa Rolniczego, Przedsiębiorstwo Budownictwa Inżynierii Miejskiej „Inżynieria”, Wielkopolskie Zakłady Przemysłu Sklejek „Sklejki”, Przedsiębiorstwo Produkcji Betonów „Prefabet”, Ostrowskie Zakłady Drobiarskie, Rejonowe Przedsiębiorstwo Melioracyjne i Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Gospodarki Turystycznej „Prosnawia”⁹²⁶.

Ważnym zadaniem dla Zarządu Miasta w latach 1990 - 1991 było przeprowadzenie inwentaryzacji mienia komunalizowanego. W pierwszym etapie dokonano spisu z podziałem na grunty i tereny, nieruchomości oraz mienie ruchome. W drugim etapie kontynuowano prace inwentaryzacyjne według podziału klasyfikacyjnego, który obejmował sześć grup. Od nieruchomości wchodzących w skład zasobów gruntów państwowych po nieruchomości, które stanowiły mienie gminne⁹²⁷.

Oprócz prac związanych z inwentaryzacją mienia i ustabilizowaniem dochodów budżetowych w okresie inflacji, rada miejska, zarząd i pracownicy samorządowi nadzorowali pracę jednostek gospodarki komunalnej. Pod koniec pierwszej kadencji w 1994 r. wykaz jednostek dla których organem założycielskim był Zarząd Miasta Ostrowa Wlkp. obejmował: Zakład Inwestycji Miejskich, Miejski Zespół Ekonomiczno – Administracyjny, Przedsiębiorstwo Ulic i Mostów „ULMOST” S.A., Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji „WODKAN” S.A., Przedsiębiorstwo Budownictwa Wodnego i Komunalnego „EKOLBUD” S.A., Ostrowski Zakład Ciepłowniczy S.A., Przedsiębiorstwo Remontowo – Budowlane S.A., Zakłady Produkcyjno – Usługowo – Handlowe „ROLMASZ”, Zakład Budżetowy „Targowisko Miejskie”, „Gazeta Ostrowska” Spółka z o.o., Miejski Zakład Oczyszczania, Miejski Zakład Zieleni, Miejski Zakład Komunikacji, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji, Miejski Zakład Gospodarki Mieszkaniowej, Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego, Miejska Biblioteka Publiczna, Ostrowskie Centrum Kultury i Ośrodek Profilaktyki i Terapii Uzależnień. Jednostka budżetowa – Urząd Miejski realizował większość zadań z zakresu administracji publicznej przypisanych miastu lub przejętych w drodze porozumienia⁹²⁸. W celu usprawnienia pracy w 1995 r. uchwalony został Regulamin Organizacyjny Urzędu Miejskiego i dokonano podziału na następujące wydziały: spraw obywatelskich, usług społecznych, kultury i sztuki, rozwoju miasta, finansowy, organizacyjny, miejski inspektorat Obrony Cywilnej i straży miejskiej⁹²⁹.

Otoczenie gospodarcze, warunki społeczne, zmiany własnościowe związane z inwentaryzacją mienia i zarządzanie jednostkami samorządowymi wpływały na oblicze miasta w okresie transformacji. Zarząd i rada w 1994 r., dwa lata przed obligatoryjnym terminem wprowadzenia przepisów ustawy o systemie oświaty, podjęły uchwałę w sprawie przejęcia przez gminę 12 szkół podstawowych i 17 publicznych przedszkoli. O edukacyjnej

⁹²⁶ UMOW, PRM, uchwała nr VI/42/90 z 18 X 1990 r.

⁹²⁷ UMOW, PRM, Informacja o stanie prac Komisji Inwentaryzacyjnej Rady Miejskiej w Ostrowie Wielkopolskim z 25 IX 1991 r.

⁹²⁸ Memorandum Informacyjne ..., s. 28 i 29.

⁹²⁹ UMOW, PRM, Regulamin Organizacyjny Urzędu Miejskiego, uchwała nr /XII/167/95.

randze miasta świadczyła rozbudowana sieć placówek i szkół ponadpodstawowych: cztery licea ogólnokształcące, Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych w Kaliszu, Technikum Kolejowe Ministerstwa Komunikacji, Zespół Szkół Ekonomicznych, Zespół Szkół Medycznych, Zespół Szkół Gastronomicznych, Zespół Szkół Zawodowych nr 1 i nr 2, Zespół Szkół Budowlanych, Zespół Szkół Zawodowych ZNTK, Zespół Szkół Technicznych ZAP, Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia i Delegatura Kuratorium Oświaty⁹³⁰.

Szczególne znaczenie dla rozwoju kultury w mieście miało wsparcie finansowe dla stowarzyszeń społeczno - artystycznych. Pierwszoplanową pozycję zajmowały muzyczne festiwale i cykle koncertowe a zwłaszcza zainicjowany przez Kazimierza Pussaka i Andrzeja Leraczyka Międzynarodowy Festiwal „Chopin w barwach jesieni”, który odbywał się w Pałacu Myśliwskim Książąt Radziwiłłów w Antoninie. Z chwilą odzyskania podmiotowości pojawiły się inicjatywy społeczne które znalazły finansowe wsparcie ze strony samorządowych placówek kultury: Miejskiej Biblioteki Publicznej, Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego i utworzonego w 1994 r. Ostrowskiego Centrum Kultury. Jeden z pierwszych projektów, zainicjowany przez Witolda Banacha w 1991 r. i wydawany przez Muzeum, stanowił cykl edytorski „Biblioteka Ostrowska”⁹³¹. W roku następnym Ostrowskie Centrum Kultury zorganizowało z inicjatywy Wojciecha Czemplika i Radostawa Balickiego ogólnopolski festiwal „Wszystko jest poezją”. Od 1993 r. Oddział Polskiego Związku Chórów i Orkiestr w Ostrowie Wielkopolskim jako współorganizator zainicjował pierwsze edycje: Festiwalu Muzyki Dawnej „Chantarelle Festivalle” i ogólnopolskiego Przeglądu Chórów Nauczycielskich. Dzięki staraniom Jerzego Wojciechowskiego od 1994 r. organizowano cykl koncertów Jazz w Muzeum. Kolejnym projektem muzycznym, który zainicjowało w 1994 r. Jimiway – Towarzystwo Adoracji Blusa i Rocka '70, był „Jimiway blues festiwal”. Cyklicznym przeglądem realizowanym co dwa lata od 1985 r. przez Bożenę i Czesława Wosiów w Galerii Sztuki Współczesnej BWA i Muzeum, było Międzynarodowe Biennale Małej Formy Graficznej i Ekslibrisu. Ostrów w latach 90. XX wieku był miastem chórów i orkiestr. Od 1990 r. w mieście działalność kontynuowały i rozpoczęły liczne stowarzyszenia, związki, organizacje społeczne i kluby sportowe m.in. Kolejowy Klub Sportowy „Ostrovia” 1909 r., Ludowy Zespół Sportowy „Centra” 1946 r. i Klub Sportowy „Stal” 1947 r. Zarząd i rada miejska w ramach

⁹³⁰ Ostrów Wielkopolski, Folder informacyjny – reklamowy, b.r. w. s. 14 -15.

⁹³¹ W. Banach, Ostrów literacki, w: Ostrów Wielkopolski - ilustrowane dzieje miasta. Ostrów Wielkopolski 2009, s. 298; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów Wielkopolski ..., s. 93 i 94. Tytuły Biblioteki Ostrowskiej wydane w latach 1991 – 1999. W 1991 r. Jarosław Iwaszkiewicz, Listy z Ostrowa; Paweł Berkowski, Proste czynności. W 1992 r. Stare Dobre Małżeństwo (Antologia piosenek); Spokojne, ciche miasto szare. (Antologia wierszy o Ostrowie); Edward Serwański, Ostrów Wielkopolski i jego region w okresie II wojny światowej (1939 – 1945); Zenon Dykcik, Republika Ostrowska. W 1993 r. Wojciech Gawłowski, Prowincja zimowego zmierzchu; Kazimierz Radowicz, Noc sylwestrowa; Edzard Schaper, Dzieciątko Jezus z karelskich lasów. W 1994 r. Edmund Stefan Urbański, Od wikingów do Indian; Roman Bąk, Świt. W 1996 r. Witold Banach, Ostrów pod znakiem pegaza; Jerzy Aleksander Splitt, Świt średniowiecznego Ostrowa; Świadectwo obecności, (Antologia poetów ostrowskich). W 1997 r. Wojciech Bąk, W samotności; Gustaw Bojanowski, Tydzień w Antoninie. W 1998 r. Witold Banach, Ostrów Wielkopolski w dawnej pocztówce 1897 – 1939. W 1999 r. Jerzy Ofierski, Szulcer; Witold Banach, Powiat ostrowski w dawnej pocztówce do 1939 roku.

realizowanego zadania - sport i rekreacja, wprowadzili nowy system dotowania imprez sportowych i rekreacyjnych oraz fundusz stypendialny.

O działalności zarządu i rady, mieszkańców na bieżąco informowała lokalna prasa. Oprócz reaktywowanej w 1989 r. Gazety Ostrowskiej (od 1993 r. wydawanej przez sp. z o.o.) ukazywały się: „Orędownik Ostrowski” (1989 - 1991), „Kurier Ostrowski” od 1991 r., „Fakty Ostrowskie” oraz liczne wydawnictwa stowarzyszeń, szkół i parafii⁹³².

W związku z przeprowadzoną przez zarząd i radę komunalizacją mienia, przekształceniami własnościowymi i emisją obligacji, finanse miasta podlegały ocenie ze strony firm audytorskich. W opinii prezydenta Mirosława Kruszyńskiego „Obecność na rynku publicznym powoduje przejrzystość i czytelność gminy, która jest zobligowana do wypełniania obowiązków informacyjnych i, co się z tym wiąże, do informowania o ważnych wydarzeniach w gminie i działaniach podejmowanych przez władze samorządowe”⁹³³. We wrześniu 1997 r., w związku z uchwałą rady o przygotowaniu drugiej emisji obligacji o wartości nominalnej 7,5 mln zł, centrum ratingu CERA opracowało raport kredytowy dla Ostrowa Wlkp.⁹³⁴. Analiza otoczenia gospodarczego dla miasta do pozytywnych cech zaliczyła: dywersyfikację gospodarki w regionie; stabilność dużej części dochodów budżetowych miasta, które pochodziły z podatków płaconych przez małe i średnie podmioty gospodarcze; stabilny udział własnych dochodów w budżecie miasta; dobrze rozwiniętą i stale unowocześnianą infrastrukturę; wysokie kwalifikacje mieszkańców (13 proc. z wyższym wykształceniem) oraz rozbudowaną sieć szkół średnich i zasadniczych.

Do negatywnych cech gospodarczych miasta, które obniżały wiarygodność kredytową zaliczono: brak dużych inwestorów, poza projektowanym centrum dystrybucji paliw dla Petrochemii Płockiej; brak specyficznych lokalnych cech i określonej specjalności; bliskie położenie w promieniu ok. 100 km trzech miast (Wrocławia, Poznania, Łodzi), brak surowców naturalnych i obiektów turystycznych; spadek od roku 1993 ilości prywatnych przedsiębiorstw zarejestrowanych w systemie REGON przy jednoczesnym wzroście małych podmiotów ewidencjonowanych w Urzędzie Miasta⁹³⁵.

Wymogi ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 7 VII 1994 r.⁹³⁶ i opinie ośrodków audytorskich przyspieszyły prace nad opracowaniem przez zarząd i radę „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”. Od połowy 1999 r. Komitet Rozwoju Gospodarczego, przygotował Strategię Rozwoju Gospodarczego Miasta Ostrowa Wielkopolskiego. W trakcie prac określone zostały najważniejsze problemy Ostrowa Wlkp.: rozwój infrastruktury i usług komunalnych, przebudowę układu komunikacyjnego,

⁹³² W. Banach, Katalog ..., s. 20.

⁹³³ Ostrów Wielkopolski na przełomie ..., s. 14.

⁹³⁴ UMOW, PRM, Uchwała nr XXXII/425/97 z 25 IX 1997 r.

⁹³⁵ Środkowoeuropejskie Centrum Ratingu i Analiz S. A. Raport Kredytowy Ostrów Wielkopolski, październik 1997, s. 3 i 4.

⁹³⁶ Dz. U. nr 89, 1994, poz. 415.

kształtowanie zasobów ludzkich, pobudzanie przedsiębiorczości i przyciąganie inwestorów⁹³⁷.

6.3. Kierunki przemian w okresie działalności Rady Miejskiej I kadencji w latach 1990 - 1994.

Rok 1990 stanowił datę przełomową w procesie odbudowy samorządu terytorialnego. W wyniku przedterminowych wyborów do rady miejskiej w dniu 27 maja, po raz pierwszy po II wojnie mieszkańcy Ostrowa Wlkp. wybrali swoich przedstawicieli zgodnie z pięcioprzymiotnikową ordynacją. Zanim do nich doszło, na terenie miasta od czasu wyborów z dnia 4 VI 1989 r. do Sejmu i Senatu, działał Komitet Obywatelski „Solidarność”.

Jego geneza wywodziła się z czasów opozycji lat osiemdziesiątych, którą zainicjowała działalność środowisk związanych m. in. z Kościołem. Już w 1982 r. w pierwszym okresie stanu wojennego, powstał z inicjatywy doc. Jerzego Pietrzaka „Komitet Odbudowy Pomnika Kardynała Ledóchowskiego”⁹³⁸. Członkowie komitetu wywodzili się z ruchu „Solidarność” i stowarzyszeń katolickich: Oaza, Światło – Życie, Ostrowski Klub Katolików i Duszpasterstwo Rodzin⁹³⁹.

Ważną rolę w Komitecie Obywatelskim pełnili działacze zakładowych struktur związkowych NSZZ Solidarność. Pierwsze Komisje Zakładowe powstały w największych zakładach przemysłowych Ostrowa Wlkp., w ZNTK dnia 3 II 1989 r., w ZAP – 6 lutego. Ogólna liczba członków Związku Solidarność, na terenie Ostrowa wynosiła w lipcu 1989 r. 4450 osób, z czego najwięcej związkowców pochodziło z ZNTK (1300)⁹⁴⁰. W przypadku pierwszej rady miejskiej wybranej w 1990 r. w jej składzie dominowali radni, którzy działali

⁹³⁷ M. Zawicki, S. Mazur, J. Bober, Zarządzanie w samorządzie terytorialnym. Najlepsze praktyki, Kraków 2004, s. 221 i 222.

⁹³⁸ Pietrzak Jerzy ur. 16 VII 1942 r. w Nowych Skalmierzycach; ukończył I Liceum Ogólnokształcące w Ostrowie Wlkp. i Uniwersytet Wrocławski, prof. dr hab. w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Członek NSZZ „Solidarność” (od 1980), członek Prymasowskiej Rady Społecznej (1980 – 1984), przewodniczący Komitetu Odbudowy Pomnika Kard. Ledóchowskiego w Ostrowie Wielkopolskim (1982 – 1985), przewodniczący koła Ruchu Kultury Chrześcijańskiej „Odrodzenie” w Ostrowie, pierwszy przewodniczący Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” Województwa Kaliskiego, inicjował powstanie komitetów obywatelskich w Jarocinie, Pleszewie, Krotoszynie i Kępnie oraz Rady Koordynacyjnej Komitetów Obywatelskich Województwa Kaliskiego (1989); senator RP (1989 – 1991), wiceprzewodniczący Senackiej Komisji Konstytucyjnej (współautor senackiego projektu Konstytucji RP); członek senackich komisji: Samorządu Terytorialnego oraz Kultury, Środków Przekazu, Nauki i Edukacji Narodowej, członek Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego; bezpartyjny; dyrektor Gabinetu Marszałka Senatu RP (prof. Augusta Chełkowskiego 1991 – 1993 i prof. Alicji Grześkowiak 1997 – 2001); sekretarz stowarzyszenia „Klub Senatorski” (1991 – 1994). Zajmuje się m.in. historią ustroju politycznego i parlamentaryzmu polskiego oraz dziejami Wielkopolski. W okresie 1978 – 1989 poddawany inwigilacji i rozpracowywany przez funkcjonariuszy Komendy Wojewódzkiej MO w Kaliszu i Rejonowego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Ostrowie Wlkp. J. Pietrzak, Wykorzystać szansę ..., biogram; http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Jerzy_Pietrzak (dostęp z 12 marca 2015).

⁹³⁹ Gazeta Ostrowska, nr 19 z 13 V 1990.

⁹⁴⁰ Orędownik Ostrowski, nr 1 X 1989.

wcześniej w Komitecie Obywatelskim i zostali desygnowani przez załogi największych zakładów przemysłowych.

Trzecią część stanowiły osoby, tworzące grupę autorytetów społecznych: adwokaci, lekarze, nauczyciele, kadra inżynierska i niezależni dziennikarze. Liderzy poszczególnych grup działali wcześniej w różnych organizacjach i stowarzyszeniach m.in. w: Ostrowskim Towarzystwie Kulturalnym, Kolejowym Klubie Sportowym Ostrovia, oddziale PTTK⁹⁴¹. Struktura społeczna Komitetu Obywatelskiego, z którego pochodzili kandydaci na radnych była niejednorodna. Dominowali przedstawiciele inteligencji (nauczyciele, lekarze, pracownicy placówek kulturalnych), oraz kadry inżynieryjno – technicznej z największych zakładów - ZAP i ZNTK. Na liczbę 6500 członków Solidarności w strukturach miejskich w styczniu 1990 r., do rady dostała się nieliczna grupa reprezentująca środowisko robotnicze. Tylko 9 kandydatów na radnych (na ogólną liczbę 36 zgłoszonych przez KO) reprezentowało to środowisko⁹⁴².

W okresie poprzedzającym wybory samorządowe w 1990 r. KO zmonopolizował kształtującą się scenę polityczną. Według opinii I sekretarza Komitetu Miejskiego PZPR Bronisława Kociemby, który jako delegat na ostatni zjazd partii w Warszawie, w styczniu 1990 r., reprezentował aparat partyjny: „Czy nowa partia (SdRP) ma szansę na odzyskanie społecznego zaufania? Pierwszym sprawdzianem tego będą majowe wybory do samorządu terytorialnego. Liczymy na 15 – 20 % mandatów”⁹⁴³. Drugi delegat na XI zjazd PZPR stwierdził: „Teraz czeka nas trudna praca w terenie. (...) Szacujemy, że w nasze szeregi wstąpi 25 – 50 % członków dawnej PZPR”⁹⁴⁴. Według informacji przekazanej w sprawozdaniu końcowym przez Zdzisława Kiersteina, przewodniczącego Społecznej Komisji ds. inwentaryzacji majątku byłej PZPR zaznaczono, że „od października 1989 r. nastąpiła grabież tego majątku, nie wiadomo ile i jaki sprzęt został wywieziony”⁹⁴⁵.

Kryzys gospodarczy i zachowawcza postawa przedstawicieli aparatu partyjnego doprowadziły do sytuacji, w której KO miał przed wyborami decydujący głos przy zgłaszaniu kandydatów na radnych. Jednocześnie dokonywał się proces transformacji PZPR i tworzenia SdRP. W przypadku Ostrowa Wlkp. dominację KO w nadchodzących wyborach ułatwiła kompromitacja terenowych organów władzy, która stanowiła następstwo złego stanu finansów miasta i deficytu budżetowego. Po uchwaleniu Miejskiego Planu Rocznego i budżetu terenowego Ostrowa na 1990 r., radni z Komisji Rozwoju Gospodarczego i Gospodarki Miejskiej stwierdzili, że „budżet miasta na rok 1990 został automatycznie obniżony o 46 proc. w związku z przeznaczeniem prawie połowy budżetu dla budżetu woj. Kaliskiego”⁹⁴⁶. Członek Komisji Kultury i Oświaty zastrzegł, że komisja będzie głosować za

⁹⁴¹ Gazeta Ostrowska, nr 19 z 13 V 1990.

⁹⁴² Orędownik Ostrowski, nr z 1 I 1990.

⁹⁴³ Gazeta Ostrowska, nr 3 z 21 I 1990.

⁹⁴⁴ Tamże, nr 6 z 11 II 1990.

⁹⁴⁵ APK, MRN w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 35. Protokół z 28 II 1990.

⁹⁴⁶ Tamże.

przyjęciem budżetu „mimo prawie całkowitego ubezwłasnowolnienia Rady”. Lokalna prasa w lakoniczny sposób informowała: „na posiedzeniach komisji i prezydium, rozpatrzono materiały z wykonania budżetu i planu rocznego za rok 1989. Z dokumentów tych nietrudno zauważyć jak wielki wpływ na kształtowanie się relacji w budżecie miała ubiegłoroczna , galopująca inflacja. Na sesji WRN w lutym ubiegłego roku uchwalono budżet w wysokości 3,767 mld złotych, a do końca roku wzrósł on o ponad 7,5 mld”⁹⁴⁷. Oddziaływały na ten proces: wprowadzona na mocy ustawy indeksacja płac oraz urynkowienie cen żywności. Deficyt budżetu państwa za 1989 r. wyniósł ponad 8 proc. PKB⁹⁴⁸. Największy kryzys ujawnił się w budownictwie mieszkaniowym. W Ostrowie z 501 mieszkań planowanych w 1989 r. do oddania przez budownictwo społeczne, zrealizowano 400 (75,5 proc.). Na planowanych 140 domków jednorodzinnych ludność ukończyła 71⁹⁴⁹.

Transformacja gospodarcza doprowadziła do zmian społecznych, które ujawniały się m.in. w postaci narastającego bezrobocia. Stanowiły następstwo wdrażanego tzw. Planu Balcerowicza. W dniu 15 I 1990 r. przeprowadzono pierwszą naradę informacyjną dotyczącą osób poszukujących pracy i stworzenia form pomocy społecznej. Inicjatorem narady byli przedstawiciele TMKK „Solidarność”. Uczestniczyli w niej: prezydent Jerzy Świątek, wiceprzewodniczący KO Jerzy Koralewski, dyrektorzy ostrowskich zakładów, przewodniczący rad pracowniczych i związkowcy. Według danych Urzędu Wojewódzkiego w Kaliszu, w kwietniu 1990 r. w Ostrowie Wlkp. było 1701 osób poszukujących pracę. W województwie – 7205 osób, w tym 3258 kobiet⁹⁵⁰.

Część mieszkańców była zdezorientowana w obliczu zachodzących zmian politycznych i przekształceń na rynku pracy. Według relacji, dyrektor Biura Senatorsko – Poselskiego Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, Aleksandry Kierstein: „Do naszego biura przychodzi bardzo dużo osób. Otrzymujemy też liczne telefony. Wynika to prawdopodobnie z błędnego przekonania, że po zwycięstwie wyborczym >>Solidarności<< i utworzeniu rządu premiera Tadeusza Mazowieckiego posłowie i senatorzy OKP posiadli jakąś nieograniczoną władzę. Przychodzą do nas ludzie z najprzeróżniejszymi sprawami”⁹⁵¹.

W czasie zachodzących zmian gospodarczych w mieście, KO podjął decyzję o kontynuowaniu działań, w celu jak najlepszego przygotowania organizacyjnego do przedterminowych wyborów samorządowych. Równocześnie wystąpiły pierwsze spory między stroną związkową Solidarności a KO⁹⁵². Przeprowadzono zmiany we władzach KO. W dniu 11 XII 1989 r. na miejsce dotychczasowego przewodniczącego – senatora Jerzego Pietrzaka i wiceprzewodniczącego – posła Jerzego Koralewskiego, wybrano nowe władze.

⁹⁴⁷ Gazeta Ostrowska, nr 14 z 8 IV 1990.

⁹⁴⁸ A. Dudek, Historia polityczna Polski 1989 - 2012, Kraków 2013, s. 75.

⁹⁴⁹ Tamże.

⁹⁵⁰ Gazeta Ostrowska, nr 18 z 6 V 1990.

⁹⁵¹ Orędownik Ostrowski, nr 3 z 3 XII 1989.

⁹⁵² T. Borkowski, A. Bukowski, Komitety Obywatelskie Powstanie – Rozwój – Upadek? Kraków 1993, s. 154 – 155.

Przewodniczącym został adwokat Cezary Nowakowski⁹⁵³, sekretarzem Andrzej Pawłowski, a skarbnikiem Andrzej Szela⁹⁵⁴.

Aktywizacja działań nastąpiła w styczniu 1990 r. w związku ze spotkaniem przedstawicieli wojewódzkich KO, poświęconym kampanii wyborczej do samorządu. Wszystkie działania wynikały ze zmian politycznych zainicjowanych w styczniu 1990 r., kiedy Lech Wałęsa wydał oświadczenie wzywające do zdecydowanego przyspieszenia terminu wyborów, a dzień później Senat ogłosił wstępne projekty ustaw samorządowych⁹⁵⁵.

Przygotowanie ruchu obywatelskiego do wyborów poprzedzone było szkoleniem przedstawicieli KO województwa kaliskiego. Kursami kierował dr Leszek Tucholski – przewodniczący Rady Koordynacyjnej Komitetów Obywatelskich. Ważne spotkanie odbyło się w Ostrowie Wlkp. 10 marca 1990 r., na którym senator Jerzy Pietrzak przedstawił zebranym uchwalone dwa dni wcześniej przez Sejm ustawy o samorządzie terytorialnym i ordynacji wyborczej. W konferencji polsko – amerykańskiej, która odbyła się 14 marca w Urzędzie Rady Ministrów woj. kaliskie reprezentowali: Piotr Hasiński z Pleszewa i Cezary Nowakowski z Ostrowa⁹⁵⁶. Po odbytych szkoleniach ustalono listę kandydatów na radnych. Przewodniczący KO adwokat Cezary Nowakowski zapewniał: „jesteśmy w stałym kontakcie z wieloma organizacjami – między innymi z samorządem lekarskim i adwokackim, SARP - em oraz oczywiście z NSZZ Solidarność. Planujemy przeprowadzenie swego rodzaju publicznych przesłuchań kandydatów oraz wewnętrznych prawyborów. (...) Członkowie Komitetu jako obserwatorzy uczestniczą w pracach komisji MRN w Ostrowie, bierzemy czynny udział w sesjach Rady. Z naszej inicjatywy została powołana przez prezydenta Jerzego Świąłka komisja, której celem było ustalenie majątku PZPR. Dzięki członkom KO wiele milionów złotych wpłynęło do kasy miasta”⁹⁵⁷.

Równocześnie terenowe organy władzy, nadzorowały prace przygotowawcze do przyspieszonych wyborów. W dniu 6 IV 1990 r. na posiedzeniu Prezydium MRN ustalono, zgodnie z nową ordynacją, podział miasta na sześć wielomandatowych okręgów wyborczych. Z wydzielonych okręgów wybierano 36 radnych. Proponowane zmiany przekazano do Wojewódzkiego Komisarza Wyborczego, załączając wniosek w sprawie składu osobowego Terytorialnej Komisji Wyborczej w Ostrowie. Urzędowe obwieszczenie Wojewódzkiego

⁹⁵³ Cezary Nowakowski ur. w 1952 r. we Włocławku od 1978 r. związany z Ostrowem. Absolwent UAM – wydział Prawa w roku 1973. Po studiach odbył aplikację sędziowską a następnie 3 letnią aplikację adwokacką. W 1978 r. rozpoczął pracę w Zespole Adwokackim w Ostrowie. Od kwietnia 1990 do sierpnia 1991 r. Delegat Pełnomocnika Rządu ds. Reformy Samorządu Terytorialnego w województwie kaliskim. Od 1991r. pełnił funkcję Konsula RP w Hamburgu. Działał w KO w Ostrowie Wielkopolskim – od lata 1989 do sierpnia 1991. Od grudnia 1989 r. był jego przewodniczącym. Po wyborach do samorządu powiatowego w 1998 r. został wybrany członkiem Zarządu i pełnił funkcję przewodniczącego Klubu radnych Unii Wolności. Gazeta Ostrowska nr 4 z 31 I 1993 ; Powiat Ostrowski, Ostrów Wielkopolski 1999, s. 26.

⁹⁵⁴ Orędownik Ostrowski, 1 I 1990.

⁹⁵⁵ T. Borkowski, A. Bukowski, Komitety ..., s. 217 – 218.

⁹⁵⁶ Gazeta Ostrowska, nr 12 z 25 III 1990.

⁹⁵⁷ Orędownik Ostrowski, nr 3 z IV 1990.

Komisarza Wyborczego, Janusza Zawislaka ukazało się 12 kwietnia. Określało ono granice i numery okręgów wyborczych oraz odpowiadające im liczby mandatów. Miasto zostało podzielone zgodnie z wcześniejszymi propozycjami Prezydium MRN i zasadami ordynacji, na sześć następujących okręgów. Pierwszy zajmował centrum miasta, z którego wybierano 8 radnych. Drugi okręg obejmował północną część miasta z osiedlami przy ul. Bąka i ul. Limanowskiego z liczbą 7 mandatów. Trzeci okręg wyznaczono na osiedlu Manifestu Lipcowego (6 mandatów). Czwarty okręg (5 mandatów) obejmował południową stronę miasta od placu Bankowego do ulic: Klasztorna i Południowa. Piąty okręg (5 mandatów) obejmował osiedla: Zacisze i Zachodnie, natomiast okręg szósty (5 mandatów) wyznaczono w południowo – zachodniej części miasta w rejonie Zacharzewa. Pracom Miejskiej Komisji Wyborczej przewodniczył Mieczysław Łuczak, jego zastępcą był Michał Matyskiewicz a sekretarzem Jerzy Bartuzi⁹⁵⁸. Na pierwszym posiedzeniu podjęto uchwałę o podziale miasta na 32 obwody do głosowania. W trakcie codziennych dyżurów w siedzibie Urzędu Miejskiego nadzorowano spis wyborców i przyjmowano listy z kandydatami na radnych.

Przed wyborami odbyła się 26 IV 1990 r. ostatnia sesja MRN, kończyła ona niepełną dwuletnią kadencję i zamykała okres istnienia w mieście systemu rad narodowych jako terenowych organów władzy państwowej. Tworzyły one system władzy administracyjnej pozbawiony podmiotowości prawnej, nie posiadały uprawnień właścicielskich a także kompetencji do podejmowania istotnych rozstrzygnięć dotyczących gospodarki komunalnej. Rady Narodowe były w dużym stopniu odpowiedzialne w państwie socjalistycznym za zabezpieczenie jednolitej wykładni: politycznej i gospodarczej⁹⁵⁹.

W ostatniej sesji MRN uczestniczyli senator J. Pietrzak, poseł J. Koralewski, przedstawiciele komitetów miejskich partii i stronnictw politycznych: Wacław Nowak z SDRP, Andrzej Bojanowski z PSL „Odrodzenie”, Andrzej Figiel z SD, Józef Kondal z Unii Chrześcijańsko – Społecznej oraz dyrektor Biura Senatorsko – Poselskiego OKP A. Kierstein, prezes Ostrowskiego Klubu Katolików Henryk Siciński, członek TMKK Józef Wróbel i obserwatorzy - przedstawiciele KO Solidarność.

Zasadniczą częścią obrad było przedstawienie sprawozdania przez prezydenta miasta Jerzego Świątka i koreferatu przewodniczącego Komisji Rozwoju Gospodarczego i Gospodarki Miejskiej; oba dotyczyły realizacji planu budżetu miasta za 1989 r. Radni w głosowaniu tajnym (65 za, 3 głosy przeciw) udzielili prezydentowi absolutorium. Natomiast według informacji udzielonych przez prezydenta, w sprawie budżetu za pierwszy kwartał 1990 r., miasto znajdowało się w bardzo trudnej sytuacji. Spadek dochodów budżetowych wymusił na władzach miasta zaciągnięcie kredytu na sumę 3,5 mld złotych i obcięcie wydatków na inwestycje oraz kapitalne remonty. Nie zapłacono również za faktury podwykonawcom, na sumę 2 mld zł. Przewodniczący MRN, Wojciech Gilarski omówił także

⁹⁵⁸ Gazeta Ostrowska, nr 17 z 29 IV 1990.

⁹⁵⁹ M. Kulesza, Niektóre zagadnienia prawne definicji samorządu terytorialnego, Państwo i Prawo t. I, 1990, s. 16 – 18.

złą sytuację dotyczącą budowy kolektora i grupowej oczyszczalni ścieków, uzasadniając to brakiem funduszy przekazywanych przez WRN w Kaliszu. Podjęto ważną decyzję w dziale kultury, uchwalając przejęcie przez MRN ostrowskiego Domu Kultury od dotychczasowego zarządcy - ZNTK⁹⁶⁰. Przewodniczący KO Cezary Nowakowski, pełniący funkcję Pełnomocnika Rządu ds. Przekształceń Własnościowych i Strukturalnych w województwie kaliskim, zapoznał radnych z zadaniami pełnomocników w nadchodzącym okresie prywatyzacji, a zwłaszcza przekształceń przemysłu terenowego. Poinformował o zadaniach jakie czekają nową radę m.in. przejęcie mienia komunalnego i przedsiębiorstw WRN, przeprowadzenie spisu inwentarza gminy, przedstawienie przez prezydenta raportu o stanie miasta⁹⁶¹. Radni upoważnili Prezydium MRN do przekazania sztandaru, pieczęci oraz insygniów Przewodniczącego MRN do Muzeum Miasta Ostrowa Wlkp.

Równocześnie rozpoczęła się nietypowa kampania wyborcza. Wynikała z „przyspieszenia” politycznego, skutków uchwalonych równolegle przez Sejm RP ustaw samorządowych oraz powszechnego rozgoryczenia do epoki socjalizmu. W trakcie walki wyborczej stosowano wzniosły styl patriotyczny a dominował w nim ruch KO. Większość kandydatów wyrażała chęć naprawy uwarunkowań politycznych. Natomiast: „gospodarcze, finansowe i budżetowe konsekwencje reformy samorządowej nie były przedmiotem szerszego zainteresowania. W kraju o hierarchicznej, wysoce scentralizowanej strukturze decyzyjnej, zupełnie niedrożnych kanałach przepływu informacji, niewydolnym systemie budżetowym, przestarzałym i nieefektywnym systemie podatkowym oraz zniszczonej lub nieistniejącej infrastrukturze – bardzo mało dyskutowano o związkach zmian ustrojowych z dynamiką zmian ekonomicznych”⁹⁶². W trakcie kampanii czytelnicy lokalnej prasy śledzili informacje o rynku walutowym. Dotkliwym skutkiem transformacji była hiperinflacja. O skali zjawiska świadczył niedostateczny wzrost wynagrodzeń. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w kraju ulegało dynamicznym zmianom. W 1989 r. wynosiło w PLN: 20,68, w rok później 102,96 a w roku denominacji (1995) 690,92 PLN. Do 1999 roku miesięczna płaca wzrosła do 1697,12 PLN⁹⁶³.

Tabela nr 46. Kursy walut w Ostrowie

Wielkopolskim w dniu 26 IV 1990 r. (Złoty sprzed denominacji w 1995 roku.)

Waluta	Bank (zł.)	Kantor ul. Partyzancka (zł.)	Kantor ul. Raszkowska (zł.)	Ulica (zł.)
Dolar USD	9700/9800	9750/9900	9750/9900	9750/9850
Marka DM	5770/5830	5800/5900	5750/5900	5800/5850
Bony towarowe PeKaO	-/-	9550/9700	9550/9750	9550/9700

⁹⁶⁰ Gazeta Ostrowska, nr 18 z 6 V 1990.

⁹⁶¹ APK, MRN w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 35. Protokół z 26 IV 1990.

⁹⁶² Z. Gilowska, Ekonomiczny kontekst rozwoju samorządu terytorialnego, w: Samorząd lokalny podstawą demokracji. Materiały z I Kongresu Samorządu Terytorialnego, Warszawa 16 czerwiec 1993, Poznań 1993, s. 33.

⁹⁶³ Rocznik Statystyczny 1990, s. 222; Rocznik Statystyczny 1992, s. 189; Rocznik Statystyczny 1995, s. 143; Mały Rocznik Statystyczny 2000, s. 156.

Źródło: Gazeta Ostrowska, nr 18 z 6 V 1990 roku⁹⁶⁴.

Jeden z większych wieców przedwyborczych KO zorganizował 6 V 1990 r. w sali posiedzeń MRN. Adwokat Feliks Orzeł, członek Miejskiej Komisji Wyborczej scharakteryzował zasady nowej ordynacji. Natomiast sekretarz Komitetu Andrzej Pawłowski przedstawił program wyborczy Solidarności. We wstępie programu stwierdzano, że po raz pierwszy w powojennej historii kraju nadszedł czas samorządnej Rzeczypospolitej. Odwołano się do wielkopolskiej gospodarności. Do najważniejszych punktów programu wyborczego zaliczono: opracowanie raportu o stanie miasta wskazującego największe zaniedbania, dokonanie zmian struktury organizacyjnej urzędu miasta i likwidację anonimowości, zrównoważenie budżetu, utworzenie lokalnego banku kredytowego dla wspierania przedsiębiorczości, złagodzenie skutków bezrobocia i gospodarczej recesji, przeprowadzenie restrukturyzacji przemysłu terenowego, usuwanie przyczyn zagrożenia ekologicznego, zabezpieczenie i rozwój sfery usług socjalnych do których zaliczono: szkoły, szpitale, placówki kulturalne oraz obiekty sportowe, jednocześnie zapowiadano powołanie lokalnej fundacji wspierającej kulturę⁹⁶⁵. Prezentacji kandydatów na radnych dokonał senator J. Pietrzak, wspólnie z prowadzącym wiec posłem J. Koralewskim. Lista kandydatów na radnych obejmowała 36 nazwisk spośród których 27 osób należało do zakładowych struktur Solidarności i reprezentowało pracowników największych zakładów. KO delegował spośród swoich członków 13 kandydatów. W prezentowanym gronie znalazł się jeden robotnik z wykształceniem podstawowym, trzech kandydatów z wykształceniem technicznym i największa, licząca 32 kandydatów grupa z wykształceniem wyższym. W tej ostatniej kategorii dominowała kadra inżynierska (15 osób), nauczyciele (4 osoby) i po 3 osoby – lekarze oraz prawnicy. Ważnym wyznacznikiem była bezpartyjność wszystkich kandydatów⁹⁶⁶. Robotnicza rewolucja solidarnościowa w Ostrowie Wlkp., została opanowana przez reprezentantów warstw rekrutujących się z dużych zakładów państwowych i instytucji budżetowych. Agitację wyborczą wspierały znane postaci OKP. Na jeden z wieców przedwyborczych zaproszono m.in. przewodniczącego OKP prof. Bronisława Geremka, który nawoływał do budowy ładu demokratycznego opartego na europejskich zasadach ustrojowych.

Pozostałe komitety wyborcze: Społeczny Komitet Wyborczy, (SdRP, ZSMP, Miejskie Porozumienie Związków Zawodowych), Ojczyzna i Demokracja (Stronnictwo Demokratyczne), Unia Chrześcijańska – Społeczna (PAX) i Ostrowski Klub Katolików, nie uzyskały znaczącego poparcia wśród elektoratu, zdominowanego przez zwolenników Solidarności.

⁹⁶⁴ Średnie wynagrodzenie miesięczne wynosiło w 1990 r. 1 029 637 zł.

⁹⁶⁵ Gazeta Ostrowska, nr 20 z 20 V 1990.

⁹⁶⁶ Tamże, nr 19 z 13 V 1990.

Do wyborów w dniu 27 V 1990 r., spośród 51 013 uprawnionych do głosowania w okręgu przystąpiło 46,5 proc. osób. Frekwencja wyborcza w skali kraju wyniosła 42,27 proc.⁹⁶⁷. Zwycięstwo odniósł Komitet Wyborczy „Solidarność”, zdobywając 26 mandatów na 36 miejsc w radzie. Pozostałe mandaty objęły następujące komitety: Społeczny Komitet Wyborczy – 5, Blok Ojczyzna i Demokracja – 3 i po jednym mandacie Unia Chrześcijańska – Społeczna oraz Ostrowski Klub Katolików⁹⁶⁸.

W nowej radzie najliczniejszą grupę stanowili inżynierowie (10 osób), połowa z nich związana była z budownictwem i urbanistyką. Służbę zdrowia reprezentowało sześciu radnych (w tym 4 lekarzy). Wybrano po pięciu nauczycieli i ekonomistów, trzech prawników, jednego oficera Wojska Polskiego (emeryta) i rolnika. Dwóch radnych nie pracowało już zawodowo. W grupie radnych 29 osób posiadało wyższe wykształcenie⁹⁶⁹.

Większość mandatów w radzie miejskiej przejęła, wspierana przez NSZZ Solidarność i KO wykształcona grupa, zatrudniona w przedsiębiorstwach państwowych i jednostkach budżetowych. Rozbity dotychczasowy monopol PZPR i stronnictw sojuszników w radzie, został zastąpiony monolitycznym układem obozu Solidarności. W początkowym okresie po wyborach rada miejska została obdarzona pełnym społecznym zaufaniem⁹⁷⁰.

Skład wybranej demokratycznie, po raz pierwszy po II wojnie rady tworzyli - pierwszy okręg wyborczy: Aleksandra Kierstein, Paweł Rajski, Marian Łakomy, Jan Stempniewicz, Andrzej Rogalka, Małgorzata Myszkowska, Ewaryst Ruf, Zbigniew Szcześniak. Drugi okręg: Andrzej Pawłowski, Marek Czemplik, Jan Grześkowiak, Ewa Matecka, Zofia Kostrzewska, Zdzisław Szyszka i Zenon Kalina. Trzeci okręg wyborczy: Marek Fułek, Witold Banach, Jerzy Psikus, Zbigniew Marciniak, Józef Kondal i Aleksandra Sztukowska. Czwarty okręg: Bogdan Gibasiewicz, Andrzej Dera, Tadeusz Stawik, Lech Paterek, Franciszek Lisiecki. Piąty okręg: Barbara Sukiennicka, Marian Rak, Antoni Majka, Paweł Urbański, Edmund Michalak. Szósty okręg: Paweł Stańczak, Henryk Mikołajczyk, Jerzy Rudowicz, Henryk Siciński, Zbigniew Urbaniak⁹⁷¹. Kolejność nazwisk w poszczególnych okręgach świadczyła o ilości uzyskanych głosów.

Dnia 28 V 1990 r. radni w obecności pełnomocnika rządu ds. reformy samorządowej C. Nowakowskiego odebrali od przewodniczącego Miejskiej Komisji Wyborczej zaświadczenia o wyborze.

Inauguracyjne posiedzenie rady odbyło się 2 VI 1990 r. o godz. 10. w sali sesyjnej przy Alei Powstańców Wielkopolskich nr 14, w obecności 34 radnych. Otwarcia sesji dokonał Michał

⁹⁶⁷ Wybrane zagadnienia z dwudziestoletniej ewolucji samorządu terytorialnego, Opracowania Tematyczne OT - 584, Kancelaria Senatu, red. A. Krasnowolski, Warszawa 2010, s. 4.

⁹⁶⁸ Gazeta Ostrowska, nr 23 z 10 VI 1990.

⁹⁶⁹ Tamże.

⁹⁷⁰ G. Grzelak, Krajowy Sejmik Samorządu Terytorialnego, w: Samorząd lokalny podstawą demokracji, Poznań 1993, s. 9.

⁹⁷¹ Gazeta Ostrowska, nr 23 z 10 VI 1990.

Matyśkiewicz, zastępca przewodniczącego Miejskiej Komisji Wyborczej. Z zaproszonych gości przybyli: parlamentarzyści, pełnomocnik rządu ds. reformy samorządowej, przedstawiciele duchowieństwa, członkowie prezydium MRN poprzedniej kadencji z prezydentem Jerzym Świątkiem. Przybyli również żyjący jeszcze pracownicy przedwojennego zarządu miasta i Lech Rowiński, syn pierwszego po I wojnie światowej burmistrza – Stefana Rowińskiego. Po odśpiewaniu hymnu państwowego przewodnictwo sesji objął radny – senior Tadeusz Stawik. Złożenie ślubowania i wybór przewodniczącego rady oraz delegatów do Sejmiku Wojewódzkiego w Kaliszu stanowiły kolejne punkty porządku obrad⁹⁷².

Klub radnych KO Solidarność zgłosił kandydaturę adwokata Marka Czemplika na stanowisko przewodniczącego rady, który uzyskał w głosowaniu tajnym 33 głosy. Dokonano również wyboru delegatów do Sejmiku Wojewódzkiego. Zostali nimi (wszyscy reprezentowali KO): aplikant sądowy Andrzej Dera, inż. budownictwa Bogdan Gibasiewicz i adwokat Zbigniew Urbaniak. „Następnie głos zabrał pan senator doc. dr Jerzy Pietrzak, który zadedykował nowej Radzie reaktywowanie wolnego samorządu, przypominając jego historię na terenie Wielkopolski od 1919 do 1933 r. cytując słowa pierwszego burmistrza Stefana Rowińskiego”⁹⁷³.

Ważnym punktem obrad pierwszej sesji było przedstawienie tzw. bilansu otwarcia. Obejmował on sprawozdanie prezydenta Jerzego Świątko o stanie budżetu i zakresie mienia, podlegającego przekazaniu gminie. „Budżet miasta po stronie dochodów za 5 miesięcy, według założonego planu powinien wynieść 26.545 mln zł, czyli 41,7 %. Natomiast wpływy są znacznie niższe i wynoszą 13. 598.687.000,- zł, co stanowi 21,3 %. W związku z powyższym mimo nie przekroczenia wydatków, które łącznie wynoszą 15. 683 mln zł. – 24,6 % a wręcz zatrzymania w połowie marca wszystkich remontów kapitałnych i inwestycji, zmuszeni byliśmy zaciągnąć 28 marca kredyt w wysokości 3,5 mld złotych, z czego w miesiącu maju spłaciliśmy 0,5 mld. Aktualne zadłużenie 3 mld kredytu oraz prawie drugie tyle faktur czekających na realizację – czyli łącznie około 6 mld, to około 10 % całego budżetu. (...) Reasumując – sytuacja budżetu miasta jest zła”⁹⁷⁴. Wybrana rada musiała wprowadzić działania naprawcze.

Przedstawiony przez prezydenta raport o stanie miasta, informował również o pogorszeniu wskaźników gospodarczych. W roku 1989 na liczbę 72. 085 mieszkańców, w Ostrowie Wlkp. zatrudnienie w gospodarce wynosiło 35 800 osób. Według danych Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Kaliszu, w I kwartale 1989 r. stopa bezrobocia w Ostrowie Wlkp. wynosiła 4,26 proc. Dane dotyczące infrastruktury technicznej miasta były pozytywne tylko w przypadku sieci gazowej, której długość wzrosła o 48 % w latach 1986 – 1989. Wskaźniki, dotyczące budowy ulic (1,5 km) czy chodników (5,2 km) w latach 1986 – 1989 obrazowały całkowity zastój w zakresie inwestycji komunalnych. Z raportu prezydenta

⁹⁷² Tamże.

⁹⁷³ UMOW, PRM, Protokół z 2 VI 1990.

⁹⁷⁴ Tamże.

wynikało, że finansowanie utrzymania infrastruktury technicznej pochodziło z kredytów PKO zaciągniętych pod zastaw majątku komunalnego, co groziło dalszym zadłużeniem. Na zakończenie raportu prezydent wymienił mankament, który narastał od czasu rozwoju motoryzacji: „Ostrów Wielkopolski charakteryzuje się wadliwym układem funkcjonalno – przestrzennym, gdyż stosunkowo niewielkie i ciasne śródmieście otoczone jest z trzech stron rozległymi terenami przemysłowymi i składowymi”⁹⁷⁵. Raport przedstawiał radnym poziom deficytu budżetowego i zaniedbania w rozwoju infrastruktury miejskiej. Jednocześnie sygnalizował niebezpieczne zjawisko społeczne – bezrobocie (4,26 %), nieznane w gospodarce planowanej centralnie.

Druga sesja Rady Miejskiej odbyła się 9 VI 1990 r., przeprowadzony został wybór nowego prezydenta. Marian Rak w imieniu Obywatelskiego Klubu Radnych „Solidarność” zgłosił kandydaturę Mirosława Kruszyńskiego⁹⁷⁶. Kandydat na prezydenta od 1988 r. pracował jako technolog w ZAP. Drugiego kandydata zgłosił Ostrowski Klub Katolików. Tomasz Koper, 31 letni ekonomista pracował w Spółdzielni Ubezpieczeniowej Westa i nie był związany z żadnym ugrupowaniem politycznym⁹⁷⁷. Radny Zdzisław Szyszka zgłosił jeszcze trzecią kandydaturę, dotychczasowego prezydenta Jerzego Świątko, jednak nominowany nie wyraził zgody.

Po procedurze przesłuchania kandydatów przez radę przeprowadzono tajne głosowanie z udziałem 35 radnych. Mirosław Kruszyński uzyskał 20 głosów, Tomasz Koper 10⁹⁷⁸. „Po ogłoszeniu wyników głosowania głos zabrał Prezydenta Miasta mgr inż. Mirosław Kruszyński, który podziękował za wybór stwierdzając, że mimo wieku 30 lat Rada powierzyła mu tę funkcję, został wybrany w wyborach demokratycznych i sądzi, że jego zastępcy i inne stanowiska będą obsadzone w równie prawidłowy sposób. Miasto jest zaniedbane, ale ma dużą spuściznę kulturalną, jest wiele osób, które chcą pomóc miastu, aby tworzyć trzeba mieć pieniądze ale ma w tym zakresie pewne pomysły”⁹⁷⁹. Wypowiedź ta świadczyła o dużej niepewności związanej z przejmowaniem nie tylko władzy ale również odpowiedzialności za powierzony majątek i dziedzictwo kulturowe miasta. Prezydent po wyborze odebrał

⁹⁷⁵ UMOW, PRM, Protokół z 2 VI 1990.

⁹⁷⁶ Mirosław Kruszyński. Prezydent Miasta Ostrowa Wlkp. w latach 1990 – 1994, 1994 – 1998, 1998- 2002. W latach 1998–2002 był radnym sejmiku wielkopolskiego I kadencji z listy AWS. Urodził się 23.04.1960 r. w Dziarnowie koło Inowrocławia. Żonaty – żona Jolanta, dwie córki – Joanna i Barbara. Szkołę średnią ukończył w Inowrocławiu. Absolwent Politechniki Poznańskiej Wydziału Budowy Maszyn, kierunku Mechanika. W czasie studiów aktywnie działał w NZS, był Skarbnikiem Związku. W roku 1982 został aresztowany za działalność polityczną. W więzieniu spędził 8 miesięcy. Po zakończeniu studiów w 1987 roku, podjął pracę w Ostrowie Wielkopolskim w ZAP. w dziale Głównego Technologa. Działacz NSZZ Solidarność, wybrany na przewodniczącego związku. W dniu 9 VI 1990 r. Rada Miejska Ostrowa Wlkp. powierzyła mu funkcję Prezydenta Miasta Ostrowa Wlkp. Gazeta Ostrowska, nr 24 z 17 VI 1990; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów ..., s. 233.

⁹⁷⁷ Gazeta Ostrowska, nr 24 z 17 VI 1990.

⁹⁷⁸ Tamże.

⁹⁷⁹ UMOW, PRM, Protokół z 9 VI 1990.

gratulacje od pełnomocnika rządu ds. reformy samorządu terytorialnego. Procedurę przejmowania obowiązków zakończyły słowa podziękowania skierowane do ustępującego prezydenta.

Przekazanie funkcji prezydenta miasta odbyło się w następstwie ustawowego wyboru. Ustępujący prezydent mianowany był na urząd przez wojewodę. Była to istotna różnica i oznaczała początek procesu wymiany stanowisk oraz przejście do zapowiadanego przez KO „Solidarność” następnego etapu - rozbicia lokalnej nomenklatury. Na trzeciej sesji w dniu 28 VI 1990 r. , kontynuowano dalsze zmiany personalne. Przeprowadzone były wybory: zastępcy prezydenta, wiceprzewodniczącego RM i członków Zarządu Miasta. Przystąpiono również do zasadniczej uchwały jaką było przyjęcie regulaminu obrad oraz uchwalenie Statutu Gminy Miasta Ostrowa. W dokumentach tych wymienione zostały zadania miasta, wynikające z uchwalonej przez Sejm, w okresie wyborów ustawy z dnia 17 V 1990 r. Dotyczyła ona podziału zadań i kompetencji⁹⁸⁰ oraz ustawy z dnia 10 maja o pracownikach samorządowych⁹⁸¹. Nowe zadania organów władzy samorządowej zostały dostosowane do warunków gospodarki rynkowej, sprecyzowane i przystąpiono do ich realizacji.

Jedynego kandydata na wiceprzewodniczącego rady zgłosiła Aleksandra Kierstein, proponując nauczyciela Andrzeja Pawłowskiego. Uzyskał on poparcie 25 radnych, przeciwko głosowało 8 osób. Natomiast kandydata na stanowisko zastępcy prezydenta rekomendował Mirosław Kruszyński, proponując inż. Andrzeja Wardeńskiego. Zastępcę prezydenta uzyskał poparcie (w głosowaniu tajnym) 26 radnych, przy 7 głosach przeciw⁹⁸². Cechą wspólną obu wybranych, była przynależność do zakładowych struktur Solidarności w miejscach pracy (szkoła, spółdzielnia pracy), oraz aktywna działalność w KO. W czasie obrad wybrano pięcioosobowy zarząd. Poszczególni kandydaci otrzymali następującą ilość głosów: Tadeusz Stawik – 29, Paweł Stańczak - 30, Ewa Matecka – 25, Bogdan Gibasiewicz – 23 i Lech Paterek - 26⁹⁸³. Wybrani członkowie zarządu, byli kandydatami wystawionymi w wyborach samorządowych przez KO. Świadczyło to o monopolizacji władzy przez dotychczasową opozycję zarówno w radzie miejskiej i w zarządzie.

Dnia 30 VI 1990 r. w Kaliszu odbyło się pierwsze posiedzenie Sejmiku Samorządowego Województwa Kaliskiego. Brało w nim udział trzech delegatów z rady miejskiej Ostrowa Wlkp. Jeden z delegatów, adwokat Zbigniew Urbaniak, został wybrany przewodniczącym sejmiku. W głosowaniu tajnym uzyskał poparcie 53 głosów, spośród 63 radnych⁹⁸⁴.

⁹⁸⁰ Dz. U. nr 34, 1990, poz. 198 i nr 43, poz. 253. Ustawa z 17 maja 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw.

⁹⁸¹ Dz. U. nr 32, 1990, poz. 191 ze zm. Ustawa z 10 maja 1990 r. Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych.

⁹⁸² Gazeta Ostrowska, nr 27 z 8 VII 1990.

⁹⁸³ Tamże.

⁹⁸⁴ Gazeta Ostrowska, nr 28 z 15 VII 1990.

Nowy symbol zakończenia procesu ukonstytuowania organów władzy samorządowej, stanowił przyjazd do Ostrowa Wlkp. w dniu 18 XI 1990 r. ks. biskupa Zdzisława Fortuniaka. Po uroczystościach kościelnych, koncelebrowanych przez proboszczów ostrowskich parafii w kościele farnym, biskup został powitany przez prezydenta miasta w budynku Urzędu Miejskiego i dokonał poświęcenia siedziby zarządu i rady miejskiej⁹⁸⁵.

Pierwsza weryfikacja programu wyborczego KO z działalnością uchwałodawczą radnych wystąpiła podczas obrad czwartej sesji, w dniu 25 II 1990 r. Nowy zarząd i rada znalazły się w zmienionej sytuacji prawnej i kompetencyjnej. Zgodnie z ustawą z dnia 17 maja, o rozdziale kompetencji, znaczną ich część zatrzymała administracja rządowa (Urzędy Rejonowe) co doprowadziło do pierwszego ograniczenia źródeł finansowania samorządu. Wobec zmian legislacyjnych, rada opracowała projekt rezolucji skierowanej do Premiera RP Tadeusza Mazowieckiego, Marszałka Sejmu RP Mikołaja Kozakiewicza oraz Marszałka Senatu RP Andrzeja Stelmachowskiego. Stwierdzono w niej, że dotychczasowa forma centralnego planowania i sterowania działalnością gospodarczą spowodowała zmniejszenie i dalsze niszczenie infrastruktury technicznej oraz zasobów mieszkaniowych. Konstatowano dalej: „Mieszkańcy miast i gmin widząc jak wypracowane przez nich środki w przeważającej części zabierane są do budżetu centralnego w postaci podatków i wracają w stopni minimalnym w formie poniżającego przydziału – nie mieli motywacji do gospodarnego działania na swoim terenie”⁹⁸⁶. W końcowej części rezolucji radni proponowali wprowadzenie podziału wpływów z podatków od podmiotów gospodarczych w następujących wielkościach: 30 proc. do dyspozycji budżetu centralnego, 15 proc. do budżetu wojewódzkiego i 55 proc. do budżetu stopnia podstawowego⁹⁸⁷. Dokument świadczył o próbie ratowania pozycji rady jako gospodarza gminy, nie tylko pod względem politycznym ale również gospodarczym. Pozostał bez odpowiedzi częściowo z powodu kolejnego „przyspieszenia”, jakim były wybory na urząd Prezydenta RP⁹⁸⁸. Część radnych uczestniczyła w kampanii wyborczej.

Druga tura wyborów przeprowadzona 9 grudnia, przyniosła w Ostrowie Wlkp. następujące wyniki: Lech Wałęsa uzyskał 22 075 głosów (72,61%), Stanisław Tymiński – 8 329 głosów (27,39%).

⁹⁸⁵ Gazeta Ostrowska, nr 48 z 2 XII 1990.

⁹⁸⁶ UMOW, PRM, Protokół z 25 VII 1990.

⁹⁸⁷ Tamże.

⁹⁸⁸ Pierwsze powszechne wybory na urząd Prezydenta RP, przeprowadzone 25 listopada 1990 r., przyniosły w Ostrowie Wlkp. następujące wyniki: Lech Wałęsa – 11 837 głosów (32,7 %), Tadeusz Mazowiecki – 9 179 głosów (25,35 %), Stanisław Tymiński – 9 123 głosów (25,20 %), Włodzimierz Cimoszewicz – 4 738 głosów (13,09 %), Leszek Moczulski – 787 głosów (2,17 %), Roman Bartoszcze – 538 (1,49 %). W pierwszej turze wyborów głosowały 32 202 osoby, przy frekwencji wynoszącej 69,36 %. W Ostrowie Wlkp. Stanisław Tymiński zdobył zbliżoną ilość 9 000 głosów do głosów oddanych na osobę premiera Tadeusza Mazowieckiego. Gazeta Ostrowska, nr 49 z 9 XII 1990. Dane Obwodowych Komisji Wyborczych.

Frekwencja wyniosła 58,25 proc⁹⁸⁹. Głosy oddane na kandydaturę Stanisława Tymińskiego tłumaczono poparciem ze strony elektoratu, rozgoryczonego wobec skutków przekształceń własnościowych. Do najbardziej sfrustrowanych, należała grupa bezrobotnych. Osiągnęła, według danych Rejonowego Biura Pracy, liczbę 5 888 osób (w tym 3078 kobiet). W zarejestrowanej grupie poszukujących pracy, z wyższym wykształceniem było tylko 90, natomiast z zasadniczym zawodowym 2 741 osób⁹⁹⁰. Stopień dezaprobaty wobec gospodarczych skutków transformacji wśród tej grupy mieszkańców, ujawniły wyniki pierwszych powszechnych wyborów prezydenckich.

Dla radnych wybory stanowiły kolejną lekcję demokracji. Radny Ewaryst Ruf z Klubu KO „Solidarność”, kierował kampanią wyborczą w okręgu. Piastował funkcję przewodniczącego Ostrowskiego Komitetu Wyborczego Lecha Wałęsy. Komitet rozwiązano po wyborach⁹⁹¹.

Wybory stanowiły część przeobrażeń ustrojowych i pośrednio wpływały na działalność organów władzy samorządowej. Świadczyła o tym uchwała rady z dnia 21 XII 1990 r. w sprawie nowego podziału miasta Ostrowa Wlkp. na osiedla⁹⁹². Wyznaczała ona obszar działania organów podstawowych samorządu mieszkańców. Następstwem ustawy, były wybory do rad osiedli, przeprowadzone w końcu stycznia 1991 r. Stare, nie odpowiadające nowej ustawie samorządowej Komitety Osiedlowe, zostały zastąpione przez Rady Osiedli. Utworzono 10 osiedli o następujących nazwach: nr 1 „Śródmieście”, nr 2 „Wenecja”, nr 3 „Krępa”, nr 4 „Spółdzielcze”, nr 5 „Pruślin”, nr 6 „Kamienice Stare”, nr 7 „Zacisze – Zębów”, nr 8 „Odolanowskie”, nr 9 „Nowe Parcele” i nr 10 „Parcele Zacharzewskie”⁹⁹³. Dla mieszkańców oznaczało to potwierdzenie przez radę, występujących już obiegowych nazw dzielnic miasta.

Rada miejska podejmowała inicjatywy dotyczące współpracy na poziomie ponad gminnym. Podczas dziewiątej sesji dnia 15 II 1991 r.: „Rada przy 29 głosach za, 2 przeciwnych i 3 wstrzymujących się wyraziła wolę przystąpienia do Związku Miast polskich”⁹⁹⁴. Przed głosowaniem sekretarz miasta przedstawił argumenty przemawiające za przynależnością do związku, m.in. wspólne rozwiązywanie problemów jakie napotykały młode samorządy, swobodny przepływ informacji, obrona wspólnych interesów oraz konsultacje władz na szczeblu Stowarzyszeń i Związków. Uchwałę popierał prezydent M. Kruszyński, który uczestniczył w pracach Konfederacji Prezydentów Miast Polski. Kierowany przez niego zarząd złożył do rozpatrzenia przez radę miejską, projekty uchwał w celu nawiązania współpracy z

⁹⁸⁹ Gazeta Ostrowska, nr 50 z 16 XII 1990.

⁹⁹⁰ Tamże, nr 14 z 14 IV 1991.

⁹⁹¹ Tamże, nr 1 z 6 I 1991.

⁹⁹² UMOW, PRM, Protokół z 21 XII 1990.

⁹⁹³ Gazeta Ostrowska, nr 1 z 6 I 1991.

⁹⁹⁴ UMOW, PRM, Protokół z 15 II 1991.

Centrum Kształcenia Samorządowego w Poznaniu⁹⁹⁵. Podkreślono w nich, możliwość wymiany doświadczeń, również z zagranicznymi strukturami samorządowymi.

Odrodzenie społeczeństwa obywatelskiego ze wskazaniem na regionalizm, przejawiało się m.in. poprzez wspieranie przez zarząd i radnych stowarzyszenia Unii Wielkopolan. W dniu 18 III 1991 r. w sali sesyjnej Urzędu Miejskiego z udziałem wojewody kaliskiego Mariusza Kubiaka, pełnomocnika rządu ds. reformy samorządu terytorialnego C. Nowakowskiego i senatora J. Pietrzaka odbyło się spotkanie Zarządu Tymczasowego Unii Wielkopolan z mieszkańcami⁹⁹⁶. Na spotkaniu omówiono program działania stowarzyszenia i przedstawiono korzyści wynikające z odnowienia gospodarczych oraz społecznych powiązań między miastami regionu.

Współpraca była niezbędna, i wymuszona przez duże ograniczenie planowanych dochodów. Stan ten wynikał z informacji przedstawionej na XI sesji w dniu 27 marca przez prezydenta w/s uchwalonego budżetu miasta na 1991 r. Wskaźniki dotyczące projektu ustawy budżetowej państwa na 1991 rok, ustalały następującą propozycję wydatków: na szczeblu centralnym 70 proc., wojewódzkim 18 proc. i miejskim oraz gminnym 12 proc. Wobec powyższych projektów podziału budżetu centralnego, Prezydent Miasta Ostrowa Wlkp. mówił: „zakładać zatem można, iż nasz budżet samorządowy dysponuje podobną, a więc 12 % kwotą dochodów realizowanych na terenie naszego miasta”⁹⁹⁷. Planowany w 1990 r. 55 proc. udział samorządu stopnia gminnego w redystrybucji podatków, został ograniczony przez ustawę budżetową na rok 1991 r. do 12 proc.

Równolegle z przekształceniami własnościowymi, tworzeniem zrównoważonego budżetu lokalnego i inwentaryzacją mienia komunalnego, w 1991 r. na pracę zarządu i rady wywarły wpływ kolejne wybory. Były to wybory parlamentarne. Na XV sesji, 27 września rada jednogłośnie podjęła uchwałę o powołaniu na terenie miasta obwodowych komisji wyborczych dla przeprowadzenia wyborów do Sejmu i Senatu RP⁹⁹⁸. Przewodniczący Rady Miejskiej Marek Czemplik, kandydujący do Senatu z ramienia Unii Demokratycznej, w czasie kampanii przedwyborczej odwoływał się do problemów wynikających z ustawodawstwa samorządowego: „Powiedziano tyle o samorządności, a nadal najważniejsze decyzje zapadają w centrali. Musimy zakończyć z tą zależnością. To władze lokalne odpowiadają przed ludźmi i na nie spadają konsekwencje wszelkich zarządzeń. Jesteśmy gospodarzami swej ziemi i dobrze wiemy czego nam potrzeba”⁹⁹⁹. Z ramienia tej samej partii (UD) do Sejmu RP kandydował wiceprzewodniczący rady Andrzej Pawłowski¹⁰⁰⁰.

⁹⁹⁵ Gazeta Ostrowska, nr 51 z 23/30 XII 1990.

⁹⁹⁶ Tamże.

⁹⁹⁷ UMOW, PRM, Protokół z 27 III 1991.

⁹⁹⁸ Tamże, Protokół z 27 IX 1991.

⁹⁹⁹ Gazeta Ostrowska, nr 42 z 27 X 1991.

¹⁰⁰⁰ Wybory do Sejmu z dnia 27 X 1991 r., w okręgu kaliskim zakończyły się zwycięstwem SLD. Blok ten uzyskał 14,6 proc. poparcia. Na drugim miejscu znalazł się PSL – Sojusz Programowy z wynikiem 13,9 proc. Po nich

Po zwycięskich wyborach, przewodniczący Rady Miejskiej scharakteryzował cel działalności w Senacie RP: „zacząć trzeba moim zdaniem od ustawy zasadniczej, od Konstytucji. Dopiero na tym fundamencie – oby jak najlepiej skonstruowanym, będzie można sensownie budować resztę rozwiązań prawnych. Bez jasnego zapisania zasad ustrojowych Rzeczypospolitej trudno się spierać o podział kompetencji pomiędzy administracją rządową, a samorządową”¹⁰⁰¹. Na XVI sesji, 10 XII 1991 r. przed jej otwarciem, radni przekazali gratulacje i życzenia przewodniczącemu Rady Miejskiej i zastępcy z okazji wyboru do parlamentu. W trakcie obrad przewodniczący rady złożył oświadczenie: „iż w związku z wyborem na Senatora RP ma zamiar od 1 stycznia 1992 r. zrezygnować z pracy w Zespole Adwokackim i zająć się pracą w Radzie i Senacie. Przewodniczący oświadczył, że jeśli Rada uzna, iż nie podoła połączyć tych dwóch funkcji i wywiązać się z nałożonych obowiązków, wówczas złoży rezygnację z funkcji Przewodniczącego”¹⁰⁰². Jego zastępca, Andrzej Pawłowski złożył rezygnację i na najbliższej sesji, radni wybrali nową wiceprzewodniczącą Aleksandrę Kierstein z Klubu radnych KO.

Udział radnych z Klubu KO w wyborach do Sejmu i Senatu RP zakończony sukcesem, świadczył o nabyciu politycznych doświadczeń z okresu kształtowania organów władzy samorządowej. Działalność radnych stanowiła lekcję demokracji i dawała podstawy do dalszej pracy politycznej. W ten sposób samorząd częściowo, realizował funkcję tworzenia elity politycznej III RP. Wybory jednocześnie wpłynęły na kształtowanie w okręgu kaliskim mozaiki partii politycznych. Proces ten nie znalazł jeszcze odzwierciedlenia w składzie rady miejskiej, gdzie dominował Klub radnych KO.

Zarząd i rada w okresie wyborów parlamentarnych zmagali się ze społecznymi skutkami przekształceń własnościowych w gospodarce w postaci zbiorowych zwolnień z pracy. Po wyborach samorządowych w 1990 r. wg danych Urzędu Wojewódzkiego, w mieście było 1 701 bezrobotnych osób. W połowie pierwszej kadencji rady w lipcu 1992 r., według informacji prezydenta na XXIII sesji, liczba bezrobotnych wynosiła 4 464 osoby. W odniesieniu do ilości mieszkańców ogółem, wskaźnik bezrobocia stanowił 6 proc. natomiast w stosunku do liczby osób w wieku produkcyjnym – 11 proc. Prezydent miasta bronił się przed zarzutami i tłumaczył, że: „zjawisko bezrobocia nie może być rozpatrywane wyłącznie w układach mikroekonomicznych gdyż zarówno powstanie, pogłębianie się czy zapobieganie bezrobociu, jego stagnacja czy też likwidacja uzależnione są od polityki państwa, od wielu

kolejno: Unia Demokratyczna – 13,2 proc., Porozumienie Ludowe – 8,8 proc., Wyborcza Akcja Katolicka – 7,5 proc., KPN – 5,7 proc. i Solidarność – 5,03 proc. W Sejmie RP okręg reprezentowali m.in.: z SLD Marek Siewiec, redaktor naczelny „Trybuny” z liczbą 11 338 głosów, z PSL – Sojusz Programowy Tadeusz Sytek, prezes Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej „Interkotlin” z poparciem 10 930 głosów i z UD Andrzej Pawłowski – ostrowski nauczyciel z 7 107 głosami. Wybory do Senatu wygrali z okręgu kaliskiego obaj kandydaci UD: Edward Joachim Wende, adwokat z Warszawy (62 274 głosy) i Marek Czemplik, adwokat z Ostrowa Wlkp. (29 265 głosów). Frekwencja w okręgu wyniosła 44,4 proc. Gazeta Ostrowska, nr 44 z 10 XI 1991.

¹⁰⁰¹ Gazeta Ostrowska, nr 45 z 17 XI 1991.

¹⁰⁰² UMOW, PRM, Protokół z 10 XII 1991.

systemów kreowanych przez Rząd i ustanawianych przez Izby Poselskie i Senatorskie”¹⁰⁰³. Jednocześnie przedstawił radzie kilka propozycji zmian wymieniając: preferencje podatkowe (celne, skarbowe, ubezpieczeniowe), tworzenie inkubatorów biznesu, rozpoczęcie robót publicznych i prac interwencyjnych, współpracę z Izbą Przemysłowo – Handlową, udostępnianie linii kredytowych oraz tworzenie lokalnych i tanich źródeł pożyczkowych.

Według uwag przedstawionych przez Komisję Polityki społecznej, dotyczących aktualnych danych o stanie bezrobocia w mieście, zarząd i prezydent prowadziły opieszale działania. Zastrzeżenia wysuwano także pod adresem Rejonowego Biura Pracy, które wg radnych, zajmowało się tylko rejestrowaniem bezrobotnych, terminowym przygotowaniem wypłat zasiłków, sporządzaniem i przysyłaniem sprawozdań statystycznych do władz, rozdzielaniem niewielkiej ilości ofert zatrudnienia oraz traciło czas na konflikty personalne z rozdrażnionymi bezrobotnymi. Członkowie komisji zwracali uwagę na charakterystyczne przesłanki, wynikające ze zmian gospodarczych w państwie. Były to: recesja w przemyśle i rolnictwie po utracie rynku zbytu na wschodzie, chaos polityczny na szczytach władzy, brak spójnego programu gospodarczego, brak samowystarczalności kapitałowej społeczeństwa, podział ideologiczny narodu i rozwarstwienie ekonomiczne oraz tzw. mentalność roszczeniowa pracowników państwowych zakładów. Radni z Komisji Polityki Społecznej wyrazili wątpliwość w skuteczne działanie Rejonowej Rady Zatrudnienia, która powstała z inicjatywy wojewody. W konkluzji wymieniali osoby odpowiedzialne za kreowanie lokalnego rynku pracy: Kierownika Urzędu Rejonowego, Prezydenta Miasta Ostrowa Wlkp., Kierownika wydziału Inicjatyw Gospodarczych Urzędu Miasta, Kierownika Rejonowego Urzędu Pracy oraz szeroko rozumianych pracodawców¹⁰⁰⁴. Wg danych komisji, w 1992 r. największe zakłady w mieście, w związku z grożącymi upadłościami nadal zwalniały pracowników. Np. ZAP S. A. mający 300 pracowników na rotacyjnych przestojach planował zwolnienie dalszych 200 zatrudnionych, a Zakłady „Spomasz” – 50 robotników. Podczas obrad XXV sesji w dniu 9 XI 1992 r. podjęto uchwałę, w sprawie wytycznych do realizowania polityki społecznej w mieście, mającą na celu zahamowanie bezrobocia. W uchwale, zobowiązano Zarząd Miasta do zdecydowanych działań: określenia źródeł finansowania działalności gospodarczej, efektywnego wykorzystania niezagospodarowanych zasobów miasta, ograniczenia doradztwa techniczno – ekonomicznego na rzecz lokalnych firm, udzielenia pomocy w uzyskiwaniu lokali na placówki rzemieślnicze, produkcyjne i usługowe, wprowadzenia ulg w opłatach za dzierżawę, tworzenia inkubatorów biznesu, propagowania prac interwencyjnych oraz prowadzenia robót publicznych¹⁰⁰⁵. O rozmiarze bezrobocia i następstwach społecznych¹⁰⁰⁶ zmian gospodarczych, świadczyła skala działań podjętych w 1992 r. przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. Na 74 241 mieszkańców MOPS objął pomocą 13 550 osób, co stanowiło 18,25% ogółu ludności. Z powierzonych środków na zadania własne najwięcej, bo 3 896 zasiłków

¹⁰⁰³ Tamże, Protokół z 21 VII 1992.

¹⁰⁰⁴ UMOW, PRN, Protokół z 21 VII 1992. Uwagi Komisji Polityki Społecznej.

¹⁰⁰⁵ Tamże, Protokół z dnia 9 XI 1992.

¹⁰⁰⁶ Tamże, Protokół z dnia 23 II 1993.

przeznaczono na dopłaty mieszkaniowe. W pierwszym okresie kadencji lat 1990 – 1994 radni oprócz nadzoru nad procedurą wypłacania zasiłków i udzielania bieżącej pomocy, określili skalę środków przeznaczonych na ograniczenie zjawiska bezrobocia.

Działania władz samorządowych były obserwowane przez coraz większe grupy społeczne, pozbawione pracy i rozgoryczone wobec przebiegu procesu przekształceń własnościowych. W konsekwencji doprowadziły do odbudowy poparcia dla lewicowych partii.

Równolegle do zmian społecznych, narastały problemy związane z regionalizacją państwa i projektami nowego podziału terytorialnego. Pierwsze sygnały pojawiły się w sprawozdaniu delegata na Sejmik Samorządowy Z. Urbaniaka, który odczytał na XXIV sesji rady, 28 IX 1992r. deklarację opracowaną przez przedstawicieli: Sejmików z terenu byłego województwa poznańskiego, Zrzeszenia Wójtów, Burmistrzów i Prezydentów oraz Stowarzyszenia Gmin Regionu Wielkopolski. Sygnatariusze deklarowali: „Pełną współpracę na rzecz integracji gospodarczej, społecznej i kulturowej w ramach Wielkopolski, w oparciu o programy przygotowane dla konkretnych przedsięwzięć”, a także zapewniali, że gminy: „z obszaru Wielkopolski – wystąpią do władz centralnych o przekazanie kompetencji, umożliwiających pełną realizację współdziałania regionalnego”¹⁰⁰⁷. Istotną kwestią dla władz samorządowych Ostrowa Wlkp. było odzyskanie rangi miasta na prawach powiatu grodzkiego. Stanowisko rady, reprezentował delegat na Ogólny Zjazd Związku Miast Polskich. Na zjeździe w dniu 6 II 1993 r. w Baranowie Sandomierskim, delegat zgłosił w imieniu Rady Miasta i Zarządu projekt uchwały w sprawie powiatów grodzkich, w której apelowano m.in. : „ZMP postuluje, ażeby w Ustawie wprowadzającej nowy podział administracyjny kraju, w zapisie artykułu dotyczącego powiatów grodzkich nie ustalać dolnej granicy uprawniającej miasta do ubiegania się o otrzymanie praw powiatu grodzkiego”¹⁰⁰⁸. Ostrów Wlkp. liczący 74 000 mieszkańców nie podlegał wg propozycji rządowej (powyżej 100 000 mieszkańców, wersja pierwsza), pod prawa uprawniające do uzyskania statusu powiatu grodzkiego.

Na XXVII sesji, w dniu 23 II 1993 r. rada wyraziła jednoznaczną opinię w związku z planowaną reformą struktury administracyjnej i uchwaliła: „utworzenie w granicach administracyjnych miasta powiatu grodzkiego Ostrów Wielkopolski, miasta wyłączzonego z powiatu ziemskiego”¹⁰⁰⁹. W uzasadnieniu zaznaczono, że struktura miasta całkowicie spełniała wymogi określone przez Pełnomocnika Rządu ds. Reformy Administracji Publicznej. Wymieniono wszystkie podstawowe, wyspecjalizowane instytucje (Sąd, Prokuratura, Urząd Skarbowy, Rejonowa Komenda Policji, ZUS, instytucje zdrowia, bankowości, geodezji), powoływano się na występowanie tego stanu prawnego w przeszłości.

Po odrzuceniu przez Urząd Rady Ministrów wcześniejszych postulatów zarządu, rada miejska podjęła 16 VII 1993 r. na XXX sesji kolejną rezolucję. Odrzuciła w niej projekt

¹⁰⁰⁷ UMOW, PRM, Protokół z 28 IX 1993.

¹⁰⁰⁸ Tamże, Protokół z 23 II 1993.

¹⁰⁰⁹ Tamże.

reformy, zarzucając rządowi że nie uwzględnił opinii: Sejmiku Samorządowego, Wojewody Kaliskiego oraz rad sąsiednich gmin. Jednocześnie radni zobowiązali Zarząd Miasta, do kontynuowania starań w sprawie utworzenia powiatu – miasta wydzielonego¹⁰¹⁰. Walka o powiat grodzki zakończyła się niepowodzeniem w związku z wyborami parlamentarnymi. Ślad starań przetrwał w apelu skierowanym po wyborach parlamentarnych, przez radnych sejmiku do posłów i senatorów oraz przyszłego rządu RP. Delegat, Bogdan Gibasiewicz na XXXII sesji rady 5 XI 1993 r. poinformował, że Sejmik apelował o: „kontynuowanie reformy administracji publicznej w kierunku ograniczenia zarządzania centralnego na rzecz układu terytorialnego oraz przeprowadzenie reformy województw”¹⁰¹¹. Apel wynikał z obaw co do tempa dalszych reform administracji po wyborach. Związany był z procesem przebudowy układu politycznego na skutek wyborów parlamentarnych z dnia 19 IX 1993 r.

Rada na XXX sesji w dniu 16 VII 1993 r. przegłosowała uchwałę o utworzeniu obwodów do głosowania, w celu przeprowadzenia na obszarze miasta Ostrowa Wlkp. wyborów do Sejmu i Senatu RP¹⁰¹².

Zwycięstwo SLD i PSL w okręgu kaliskim¹⁰¹³ oraz zrównanie głosów elektoratu SLD z głosami UD, Solidarności i KLD w Ostrowie Wlkp. radni tłumaczyli: „Zaledwie cztery lata budujemy system demokratyczny. W roku 1989 zadziało prawo wahadła i obecnie również. Wtedy wybory stały się plebiscytem przeciwko realnemu socjalizmowi, teraz przeciwko społecznym skutkom początków kapitalizmu”¹⁰¹⁴. Brak skutecznych rozwiązań wobec osób poszukujących pracy oraz skutki zmian własnościowych w przemyśle i handlu stanowiły,

¹⁰¹⁰ Gazeta Ostrowska, nr 29 z 25 VII 1993.

¹⁰¹¹ UMOW, PRM, Protokół z 5 XI 1993.

¹⁰¹² Tamże, Protokół z 16 VII 1993.

¹⁰¹³ Wybory w okręgu kaliskim zdecydowanie wygrała odrodzona lewica. SLD otrzymał 64 146 głosów i wprowadził do sejmu trzech posłów: Marka Siwca (19 099 głosów), Renatę Szynalską (9 881 głosów) i Stanisława Czajczyńskiego (5 768 głosów). Drugie miejsce w okręgu zajęło PSL, na które głosowało 63 040 wyborców. Z ramienia PSL posłami zostali: Tadeusz Sytek (18 031 głosów), Józef Gruszka (12 265 głosów) i Andrzej Grzyb (9 738 głosów). Trzecie miejsce zajęła Unia Demokratyczna z poparciem 26 309 głosów. Jedynym posłem tej partii z okręgu został Jerzy Koralewski (11 230 głosów). Czwarte miejsce zajęła Unia Pracy (16 570 głosów). Do Senatu zostali wybrani kandydaci z SLD – Grzegorz Woźny (69 191 głosów) i Stanisław Sikorski (61 182 głosów). Frekwencja ogólna wyniosła 56,6%. W Ostrowie Wlkp., zwyciężył obóz posolidarnościowy (UD, Solidarność, Kongres Liberalno – Demokratyczny) – 34,9 %. Na drugim miejscu był SLD – 31,42 %. Trzecie miejsce zajęła Unia Pracy – 9,37 %. Najwięcej głosów w Ostrowie Wlkp. w wyborach do Sejmu otrzymali Emilia Nawrocka (SLD), Marek Siwiec (SLD), Jerzy Koralewski (UD) i Seweryn Kaczmarek (SLD). W wyborach brali udział także członkowie Rady Miejskiej: Lech Paterek z ramienia Porozumienia Centrum – Zjednoczenie Polskie i Marian Rak z Katolickiego Komitetu Wyborczego „Ojczyzna”. Nie zostali wybrani do parlamentu. W wyborach do Senatu w Ostrowie Wlkp., pierwsze miejsce uzyskał podobnie jak w województwie – Grzegorz Woźny (12 210 głosów). Drugi był Andrzej Krzak (7 847 głosów), trzeci – Jerzy Kiszka (7 166 głosów), czwarty – Stanisław Sikorski (7 138), piąty – Edward Wende (6 151) i szósty – Jerzy Pietrzak (5 639 głosów). Gazeta Ostrowska, nr 39 z 3 X 1993; Gazeta Ostrowska, nr 26 z 3 VII 1994; Gazeta Ostrowska, nr 36 z 12 IX 1994; Gazeta Ostrowska, nr 39 z 3 X 1994.

¹⁰¹⁴ Gazeta Ostrowska, nr 39 z 3 X 1994.

zdaniem działaczy obozu Solidarności przyczyny, które doprowadziły do przegrania wyborów.

Na sesji w dniu 5 XI 1993 r. poseł J. Koralewski zapowiadał kontynuację reform samorządowych przez UD. Stwierdził: „że istnieje zagrożenie tych reform. Są określone siły, które chcą reformy zatrzymać, dlatego wiele zależy od samorządów (...) nie można oddzielać reform wojewódzkich od samorządowych”¹⁰¹⁵. Natomiast senator Grzegorz Woźny z SLD ripostował w wolnych głosach i wnioskach, mówiąc o woli budowy silnego samorządu z dużymi kompetencjami ale również ze środkami finansowymi. Jednocześnie przedstawił stanowisko Rady Ministrów i poinformował radnych, że premier (Waldemar Pawlak), wstrzymał program pilotażowy razem z przygotowanymi projektami ustaw¹⁰¹⁶.

W związku z organizacją drugich wyborów samorządowych, zaproszeni w marcu 1994 r. parlamentarzyści przedstawili radzie wyniki prac komisji sejmowych. Dotyczyły zmienionej ordynacji wyborczej do rad gmin. Nowa ordynacja zakładała m.in. głosowanie indywidualne na kandydatów w gminach do 40 tys. mieszkańców. W przypadku Ostrowa Wlkp., jako gminy liczącej 74 000 mieszkańców, rejestrowano nadal listy komitetów wyborczych¹⁰¹⁷. Wprowadzony został nowy podział miasta na 6 okręgów wyborczych¹⁰¹⁸.

Kończyła się również pierwsza kadencja Sejmiku Samorządowego Województwa Kaliskiego, w którym funkcję Marszałka pełnił, radny z Ostrowa Wlkp. Zbigniew Urbaniak¹⁰¹⁹. W skład Komisji Rewizyjnej Sejmiku wchodził: Henryk Mikołajczyk - przewodniczący i Bogdan Gibasiewicz - radny. Pierwsza kadencja sejmiku z lat 1990 – 1994, według opinii marszałka, charakteryzowała się małą efektywnością. Brak skuteczności wynikał z ograniczenia środków finansowych, które pochodziły z 15 proc. udziału samorządu wojewódzkiego, w redystrybucji podatków¹⁰²⁰.

¹⁰¹⁵ UMOW, PRM, Protokół z 5 XI 1993.

¹⁰¹⁶ Tamże.

¹⁰¹⁷ UMOW, PRM, Protokół z 11 III 1994.

¹⁰¹⁸ Zgodnie z ordynacją wyborczą do rad gmin, Wojewódzki Komisarz Wyborczy w Kaliszu – Janusz Zawiślak, w dniu 5 maja 1994 r., wydał zarządzenie dotyczące podziału miasta Ostrowa na 6 nowych okręgów wyborczych. Okręg I obejmował Śródmieście, II – Wenecję, III – Krępe, Pruślin, Kamienice Stare i część osiedla Spółdzielczego, IV – Osiedle Spółdzielcze, V – Zacisze, Zębców, osiedle Odolanowskie i część Śródmieścia, VI – Nowe Parcele i Parcele Zacharzewskie. Jednocześnie przydzielono do okręgów nową liczbę radnych. Do okręgu I – 7 radnych, II – 5 radnych, III – 5, IV – 7, V – 6 i VI okręgu – 6 radnych. Zasady te nie uległy zasadniczym zmianom w kolejnych wyborach. Gazeta Ostrowska, nr 19 z 15 V 1994.

¹⁰¹⁹ Zbigniew Urbaniak – ur. 8 lutego 1959 r. w Żarach, w rodzinie wywodzącej się spod Ostrowa Wlkp. Od 1971 r. mieszkał w Ostrowie Wlkp. W 1981 r. skończył studia prawnicze w Poznaniu. Odbił aplikacje: radcowską, sędziowską i adwokacką. Od 1990 r. był adwokatem w Ostrowie Wlkp. Od 1989 r. był członkiem KO Solidarność. Od 1990 r. działał jako radny miasta i pełnił jednocześnie funkcję marszałka Sejmiku Samorządowego województwa Kaliskiego. Należał do Unii Demokratycznej. Gazeta Ostrowska, nr 3 z 23 I 1994.

¹⁰²⁰ UMOW, PRM, Protokół z 26 V 1994.

Próbną ocenę, pierwszej kadencji rady miejskiej, pod względem ustrojowo - politycznym, dokonał prezydent miasta M. Kruszyński na ostatniej XXXIX sesji w dniu 26 V 1994 r. Zaznaczył, że była to pierwsza po II wojnie, demokratycznie wybrana władza w Ostrowie Wlkp. która dysponowała społecznym mandatem. Podstawowym zadaniem zarządu i rady miejskiej, było stworzenie czytelnych struktur i zasad funkcjonowania, w ramach tworzonego prawa. Ograniczenie sprawnego działania samorządu w pierwszym etapie reformy, wynikało z realizacji ustawy o podziale zadań i kompetencji między organami gminy a organami administracji rządowej. Prezydent podkreślił w wystąpieniu, brak niezbędnych instrumentów prawnych i finansowych dla tworzącego się samorządu. Niesprzyjającą okolicznością były „tendencje centralistyczne” rejonowych biur administracji rządowej. Przewodniczący zarządu informował: „wykazaliśmy większą racjonalność ekonomiczną niż administracja rządowa. Oszczędności na zadaniach powierzonych nam przez wojewodę wynosiły od 20 do 40 procent”¹⁰²¹.

Wnioski podważone zostały przez parlamentarzystów SLD, w związku ze zbliżającymi się wyborami samorządowymi. Dzień przed ostatnią sesją rady miejskiej I kadencji, 25 V 1994 r. parlamentarzyści SLD z województwa kaliskiego, złożyli doniesienie do Prokuratora wojewódzkiego, na osoby zarządzające Ostrowem Wlkp.¹⁰²². Doniesienie podpisali posłowie na Sejm RP Marek Siwiec i Stanisław Czajczyński oraz senatorowie Grzegorz Woźny i Stanisław Sikorski. Zostało natychmiast ujawnione przez regionalną prasę: „Dziennik Poznański”, „Ziemię Kaliską”, „Gazetę Wyborczą” i „Głos Wielkopolski”. Parlamentarzyści informowali, że otrzymali sygnały od mieszkańców Ostrowa, którzy zostali zaskoczeni dużymi transakcjami dotyczącymi sprzedaży majątku miasta w ostatnim etapie kadencji. Posłowie zwrócili się z prośbą: „o natychmiastowe podjęcie postępowania przygotowawczego w obszarze zawartych, bądź przygotowanych do podpisania umów inwestycyjnych, zleceń, aktów notarialnych, sprzedaży itp., a dotyczących w szczególności firm ostrowskich – EKOLBUD, ULMOST, WODKAN”¹⁰²³. Wymienione w doniesieniu spółki komunalne, zostały na ostatniej sesji I kadencji włączone, zgodnie z uchwałą radnych, w skład tworzonej spółki holdingowej. Zarzuty, zostały ostatecznie wyjaśnione dopiero po wyborach, m. in. przez wojewodę kaliskiego Eugeniusza Małeckiego. W piśmie, skierowanym 29 VI 1994 r. do parlamentarzystów SLD, poinformował o przeprowadzeniu oceny zgodności z prawem uchwał rady miejskiej. Uchwały podjęte w sprawie budowy indywidualnej oczyszczalni ścieków, uznane zostały przez wojewodę za legalne. Deputowani ripostowali w kolejnym oświadczeniu: „Nieprawdą jest, że parlamentarzyści atakują kogokolwiek oraz że czynią to w ramach kampanii wyborczej (...). Chcemy tylko, by w Ostrowie Wielkopolskim największe w historii miasta transakcje – na setki miliardów dolarów – sprawdziła Prokuratura przed ich

¹⁰²¹ UMOW, PRM, Protokół z 26 V 1994.

¹⁰²² Gazeta Ostrowska, nr 22 z 5 VI 1994.

¹⁰²³ Tamże.

zawarciem”¹⁰²⁴. Ton wypowiedzi prasowych świadczył o zbliżającej się kampanii przed wyborami samorządowymi.

6.4. Działalność Rady Miejskiej II kadencji 1994 - 1998.

Drugie wybory do rady miejskiej przeprowadzono 19 VI 1994 r. Największe poparcie uzyskał SLD, zdobywając 12 mandatów w przyszłej radzie (4 920 głosów). Następnymi ugrupowaniami wybranymi do rady były: Komitet wyborczy Unia Obywatelska – 10 mandatów (3 663 głosy), Blok Wyborczy Osiedli – 7 mandatów (3 293 głosy), Zjednoczeni dla Ostrowa – 6 mandatów (2 963 głosy) i Ostrowianie dla Ostrowa – 1 mandat (1 123 głosy). Frekwencja wyborcza wyniosła zaledwie 34,72%¹⁰²⁵.

Oceniając pierwsze wybory samorządowe z 1990 r. jako formę plebiscytu na obóz solidarnościowy uznano, że dopiero wyniki drugich wyborów częściowo ujawniły preferencje elektoratu. Niska frekwencja świadczyła o braku zaufania wobec rady miejskiej oraz niewiary w gospodarcze skutki działań władz samorządowych. W drugich, demokratycznych wyborach samorządowych SLD uzyskał poparcie w okręgu Śródmieście i w największym osiedlu Spółdzielczym, wybudowanym w okresie PRL – u¹⁰²⁶.

Wyniki poparcia uzyskane w wyborach samorządowych były zbieżne z wynikami wyborów parlamentarnych na terenie Ostrowa Wlkp. W wyborach parlamentarnych zwycięski SLD uzyskał 31,42 proc. głosów, natomiast w wyborach samorządowych 27,11 proc. Obóz Solidarności prowadzony przez UD uzyskał w wyborach do parlamentu 34,9 proc. głosów a w wyborach samorządowych (Unia Obywatelska i Zjednoczeni dla Ostrowa) otrzymał 36,52 proc. poparcia¹⁰²⁷.

Wybory samorządowe ujawniły polityczną polaryzację wśród mieszkańców na: zwolenników (Unia Obywatelska, Zjednoczeni dla Ostrowa – 36,52% głosów) i krytyków (SLD – 27,11% głosów) zachodzących przemian społeczno – gospodarczych.

¹⁰²⁴ Gazeta Ostrowska, nr 25 z 26 VI 1994.

¹⁰²⁵ Gazeta Ostrowska, nr 25 z 26 VI 1994.

¹⁰²⁶ Tamże.

¹⁰²⁷ Gazeta Ostrowska, nr 26 z 3 VII 1994.

Obrady pierwszej sesji w dniu 6 VII 1994 r. rozpoczął przewodniczący rady I kadencji Marek Czemplik, który oddał prowadzenie radnemu seniorowi – Feliksowi Orłowi. Rada przystąpiła do wyboru przewodniczącego, którym ponownie został Marek Czemplik z UW. Uzyskał 24 głosy. Drugi kandydat Andrzej Kubicki z SLD zdobył 11 głosów poparcia¹⁰²⁸. Na początku kadencji z klubu SLD wystąpił jako niezależny radny Franciszek Lisiecki.

Podczas inauguracyjnego posiedzenia rady, prezydent miasta zaznaczył w wystąpieniu: „Mam nadzieję, że obecna Rada będzie kontynuatorem dotychczasowej polityki i gospodarki samorządowej, opartej głównie o podstawowe zasady lokalnej demokracji ...”¹⁰²⁹. Symbolem kształtowania tradycji samorządowej, był fakt składania przez radnych ślubowania pod zatwierdzoną flagą miasta¹⁰³⁰.

Na kolejnej II sesji, dnia 13 VII 1994 r., radni wybrali delegatów do Sejmiku Samorządowego: Henryka Mikołajczyka z Unii Obywatelskiej, Tadeusza Racza z Bloku Wyborczego Osiedli i Jerzego Sówkę z bloku Zjednoczeni dla Ostrowa. Radni sprawowali w Sejmiku funkcje: wiceprzewodniczącego prezydium – Tadeusz Raczak, przewodniczącego Komisji Rewizyjnej – Henryk Mikołajczyk i członka Komisji społeczno – gospodarczej oraz Rozwoju Regionalnego – Jerzy Sówka¹⁰³¹.

Najważniejszym punktem posiedzenia II sesji, był wybór prezydenta miasta. Radny Marian Rak zgłosił kandydaturę Mirosława Kruszyńskiego. W wyniku tajnego głosowania, M. Kruszyński uzyskał 25 głosów i został ponownie prezydentem. Na stanowisko zastępcy prezydenta wybrano Aleksandrę Kierstein. W związku z wyborem członków Zarządu Miasta zespół radnych SLD wydał oświadczenie, w którym stwierdzał, że: „w wyniku kunktatorskich poczynań pozostałych ugrupowań reprezentowanych w Radzie oraz nie liczenia się z wolą wyborców, nasze ugrupowanie, które wygrało wybory w mieście zdobywając 1/3 mandatów, nie jest reprezentowane w kierownictwie Rady. Fakt taki uznajemy za zlekceważenie wyborców głosujących na nas w dniu 19 czerwca. Jest to zdarzenie nie mające precedensu w woj. kaliskim. Biorąc powyższe pod uwagę nie zgłaszamy kandydatów na Prezydenta i Zastępcę Prezydenta Miasta Ostrowa Wielkopolskiego – pomimo, że takowych mamy”¹⁰³².

W inauguracyjnym wystąpieniu prezydent M. Kruszyński przedstawił proponowane inicjatywy i wymienił listę najważniejszych przedsięwzięć do zrealizowania w II kadencji: uruchomienie w 1994 r. stacji uzdatniania wody, budowę indywidualnej oczyszczalni

¹⁰²⁸ UMOW, PRM, Protokół z 6 VII 1994.

¹⁰²⁹ Tamże.

¹⁰³⁰ Tworzenie symboli tożsamości gminy przeprowadzano w kilku etapach. Ujednolicenie herbu Ostrowa Wlkp. nastąpiło na podstawie uchwały rady miejskiej z 23 II 1989 r. Barwy miasta w trzech kolorach: czerwonym, niebieskim i żółtym zatwierdzono uchwałą z dnia 5 XI 1993 r. Współczesna pieczęć herbowa miasta Ostrowa Wlkp. wg projektu Piotra Łopatki, przyjęta została uchwałą z dn. 11 III 1994 r. Forma plastyczna flagi, na podstawie projektu Kazimierza Ratajczaka, została zatwierdzona na mocy uchwały z 21 V 1994 r. UMOW, PRM, Protokół z 11 III 1994; Listopadowe Święto Miasta – informator. Ostrów Wielkopolski, listopad 2002.

¹⁰³¹ UMOW, PRM, Protokół z 13 VII 1994.

¹⁰³² Tamże.

ścieków, gospodarowanie odpadami stałymi, budowę dwóch obwodnic miejskich (małej, wokół śródmieścia i większej łączącej osiedla), wspieranie budowy obwodnicy tranzytowej Katowice – Poznań, budowę szkoły podstawowej nr 13, dalszą komunalizację mienia oraz wdrożenie ogólnego planu zagospodarowania miasta i planu szczegółowego śródmieścia¹⁰³³. Nakreślone kierunki rozwoju miasta od 1994 r. realizowano w odniesieniu do zmian prawnych i kolejnych podziałów terytorialnych.

Sygnał nadchodzących zmian administracyjnych stanowiła ankieta rządowa przesłana 8 VIII 1994 r. przez Prezesa Rady Ministrów Waldemara Pawlaka do Przewodniczącego Rady Miejskiej Marka Czemplika. Premier informował, że przeprowadzone wybory samorządowe stały się okazją do podjęcia dyskusji, dotyczącej podziału kompetencji między administracją rządową i samorządową oraz zmian administracyjnych.

Jednocześnie strona rządowa uznawała, że temat ten powinien zostać rozstrzygnięty w toku prac nad nową Konstytucją, w ramach konsultacji z samorządem. „Kierując się tym przekonaniem – pisał Prezes Rady Ministrów – pozwalam sobie przesłać załączone do tego pisma pytania”¹⁰³⁴. Cztery pytania zawarte w ankiecie dotyczyły: sprawy przejęcia nowych zadań od administracji rządowej, określenia siedziby władz rejonów administracji, potwierdzenia lub odrzucenia istnienia obecnego województwa i przynależności miasta, oraz określenia kompetencji przyszłych powiatów. W dniu 14 IX 1994 r. powołana została Komisja Doraźna do opracowania zagadnień podziału kompetencji pomiędzy administracją rządową i samorządową oraz zmian, dotyczących podziału administracyjnego.

W wyniku głosowania podczas następnej sesji, przy 31 głosach za oraz 2 przeciwnych podjęto uchwałę, w sprawie przekazania odpowiedzi premierowi¹⁰³⁵. Przed podjęciem uchwały największą dyskusję wśród radnych wzbudziła sprawa przynależności Ostrowa Wlkp. do przyszłego województwa. We wnioskach stwierdzono, że należy powołać powiaty, województwo kaliskie powinno nadal istnieć, a gminę Ostrów należy pozostawić w granicach tego województwa. Radni podkreślali jednocześnie, że Ostrów w woj. kaliskim będzie drugim miastem co do wielkości, natomiast w woj. wielkopolskim będzie dopiero na czwartym miejscu. Radni z klubu Unii Obywatelskiej, odbierali formę ankiety za sygnał spowolnienia reform samorządowych i postawili wniosek o nie wypełnianie jej treści. W październiku 1994 r. radni opowiedzieli się za utrzymaniem woj. kaliskiego i pozostaniem w jego granicach¹⁰³⁶. Wyrażone stanowisko kolidowało z działalnością radnych I kadencji na rzecz powołania silnego regionu – Wielkopolski. We wrześniu 1994 r. rada wybrała stałych przedstawicieli miasta w stowarzyszeniu Gmin Regionu Wielkopolski (Marka Czemplika, Jerzego Śmigła), delegata do działań w jej imieniu w Związku Miast Polskich (Mariana Raka)

¹⁰³³ Tamże.

¹⁰³⁴ UMOW, PRM, Protokół z 14 IX 1994.

¹⁰³⁵ Tamże, Protokół z 28 X 1994.

¹⁰³⁶ Gazeta Ostrowska, nr 47 z 27 XI 1994.

oraz przedstawiciela w stowarzyszeniu „Wielkopolski Ośrodek Kształcenia i Studiów Samorządowych”¹⁰³⁷.

Ważnym wydarzeniem, które charakteryzowało zagadnienia regionalizmu oraz precyzowało źródła tożsamości lokalnej, było sympozjum naukowe zorganizowane 9 XI 1994 r. w Lewkowie i poświęcone tematowi „Wielkopolskie małe ojczyzny województwa kaliskiego”. Problem badawczy sprowadzono do „odpowiedzi na pytanie, czy możemy traktować cały obszar obecnego województwa kaliskiego jako część Wielkopolski i to ukształtowaną w tej samej tradycji? Które to >>małe ojczyzny<< w województwie kaliskim są wielkopolskie?”¹⁰³⁸. Wystąpienie prof. J. Pietrzaka podkreślało oprócz wyznacznika terytorialnego, rangę etosu Wielkopolski i Wielkopolan. Uczestnicy sympozjum wysłuchali referatów dra Krzysztofa Walczaka – prezesa Kaliskiego TPN i dra Tadeusza Kubiaka – Dyrektora Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej. Sympozjum stanowiło istotny głos w lokalnej dyskusji dot. podziału administracyjnego państwa¹⁰³⁹.

Na sesji w dniu 29 listopada 1994 r. radni, w odpowiedzi na apel skierowany do Rad Gmin przez V Konferencję Prezydentów, Burmistrzów i Wójtów w Poznaniu, poparli tezy uchwały w sprawie konstytucyjnego określenia miejsca samorządu w państwie. Pojawiły się zarzuty, że: „W ostatnim roku (1994) ujawniły się silne tendencje do zaprzestania decentralizacji, a nawet do zniweczenia jej dotychczasowych osiągnięć w gminach. Zapewnienia rządu o zamiarze poszerzenia kompetencji gmin nie budzą naszego zaufania, obawiamy się bowiem, że zostaną one przekazane – jak zwykle dotąd – bez wystarczających do ich wykonania środków finansowych”¹⁰⁴⁰. Akceptacja uchwały Konferencji Prezydentów, potwierdziła postawę rady, na rzecz zwiększenia finansowej niezależności gminy.

W związku z zakończeniem I kadencji rad osiedli, w dniu 24 II 1995 r. rada miejska podjęła dwie uchwały: w sprawie statutu osiedla mieszkańców miasta Ostrowa Wlkp. oraz w sprawie zasad i trybu przeprowadzenia wyborów do rad osiedli¹⁰⁴¹. W dniach od 23 do 31 III 1995 r. przeprowadzono zebrania sprawozdawczo – wyborcze w osiedlach. Po wysłuchaniu sprawozdań ustępujących rad, mieszkańcy wybrali nowe rady osiedli oraz ich przewodniczących. Wyniki wyborów przedstawia tabela nr 47.

Tabela nr 47. Wyniki wyborów do Rad Osiedli II kadencji w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1995 -1999.

¹⁰³⁷ UMOW, PRM, Protokół z 14 IX 1994.

¹⁰³⁸ Gazeta Ostrowska, nr 22 z 4 VI 1995.

¹⁰³⁹ Przegląd Wielkopolski, nr 1 - 2 (29 - 30), 1995.

¹⁰⁴⁰ UMOW, PRM, Protokół z 29 XI 1994.

¹⁰⁴¹ Tamże, Protokół z 24 II 1995.

Rady Osiedli Ostrowa Wielkopolskiego II kadencji w latach 1995 - 1999.			
Numer i nazwa	Liczba mieszkańców w tym (uprawnieni do głosowania)	Skład ilościowy Rady Osiedla	Przewodniczący
1 – „Śródmieście”	22 768 (17 425)	28 osób	Jerzy Cyrski
2 – „Wenecja”	9 030 (6 168)	20 osób	Bohdan Korecki
3 – „Krępa”	4 497 (3 187)	18 osób	Andrzej Kubik
4 – „Spółdzielcze”	15 807 (10 934)	24 osoby	Andrzej Wardeński, Maria Oscenda
5 – „Pruślin”	2 157 (1 509)	15 osób	Sabina Andruszkiewicz
6 – „Kamienice Stare”	1 162 (831)	15 osób	Piotr Konieczny
7 – „Zacisze – Zębców”	3 068 (2 057)	15 osób	Michał Szmał
8 – „Odolanowskie”	2 448 (1 764)	15 osób	Stanisław Duda
9 – „Nowe Parcele”	5 978 (4 325)	18 osób	Eugeniusz Wojciechowski
10 – „Parcele Zacharzewskie”	7 775 (5 646)	20 osób	Alojzy Motylewski

Źródło: Gazeta Ostrowska, nr 14 z 9 IV 1995.

Tematy spotkań sprawozdawczo – wyborczych, obejmowały sprawy poprawy stanu infrastruktury miejskiej: wykonania ulic i chodników, budowy kanalizacji, gazyfikacji itp. Na poziomie funkcjonowania jednostek pomocniczych, nie występowały podziały polityczne. Mieszkańcy dzielnic, solidarnie dopominali się zrealizowania zaplanowanych przez zarząd inwestycji.

Samorząd miejski włączył się w proces tworzenia partnerskich kontaktów z miastami europejskimi. W przypadku Ostrowa Wlkp. było to niemieckie miasto Nordhausen położone w Turynii. Tradycja współpracy sięgała czasów socjalizmu, kiedy w 1978 r. miasta podjęły wymianę kulturalną. Kontakty zainicjowano w związku z organizowaniem Międzynarodowych Spotkań Chóralnych „Przyjaźń”. Od 1992 r. w Ostrowie Wlkp. działało Towarzystwo Polsko – Niemieckie Koło Przyjaciół Nordhausen¹⁰⁴². Po zjednoczeniu Niemiec partnerstwo zostało reaktywowane w 1995 r. W dniu 27 IV 1995 r. przegłosowano uchwałę o podjęciu współpracy z miastem Nordhausen. W treści uchwały nawiązano do podpisanego w czerwcu 1991 r. polsko – niemieckiego „Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy” i podkreślono, że: „Świadomi bolesnej przeszłości naszych narodów a jednocześnie przekonani o konieczności dalszej współpracy i rozwijaniu przyjacielskich

¹⁰⁴² Ostrów Wielkopolski informator, Ostrów Wielkopolski 2001.

kontaktów między naszymi miastami, umowa ta będzie kolejnym etapem pogłębienia istniejących stosunków między Ostrowem Wielkopolskim a Nordhausen”¹⁰⁴³.

Umowa została podpisana 19 V 1995 r. w ostrowskim ratuszu, w sali reprezentacyjnej USC. Nadburmistrz Barbara Rinke i burmistrz Eberhard Linss reprezentowali Nordhausen, w imieniu mieszkańców Ostrowa Wlkp. podpisy pod umową złożyli: przewodniczący rady M. Czemplik i prezydent miasta M. Kruszyński. Świadcami byli członkowie rady miejskiej, zarządu i Koła Przyjaciół Nordhausen¹⁰⁴⁴. Współpraca dotyczyła: kultury i sztuki, gospodarki komunalnej, oświaty i wychowania (w tym wymianę młodzieży), sportu i kultury fizycznej oraz administracji i spraw socjalnych¹⁰⁴⁵. Ostrów Wlkp. włączył się w 1995 r. w proces budowy partnerskich powiązań z miastami Europy Zachodniej. Widział w tym nie tylko korzyści na poziomie międzypaństwowym, zgodne z założeniami polityki zagranicznej III RP, ale wykorzystał je również do realizacji własnych celów np. porównania metod zarządzania zakładami gospodarki komunalnej i prowadzenia szkół.

Drugie, powszechne wybory na urząd Prezydenta RP w 1995 r. poprzedziła wyborcza wizyta urzędującej głowy państwa - Lecha Wałęsy. Prezydent RP skorzystał z zaproszenia na jubileusz 75 rocznicy powstania największego przedsiębiorstwa w Ostrowie Wlkp. – ZNTK. Został przyjęty 23 IX 1995 r. w Ostrowskim Centrum Kultury przez: prezydenta miasta, dowódcę Garnizonu Wojska Polskiego płk dypl. Zbigniewa Wośko oraz przewodniczącego Miejskiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ Solidarność Józefa Wróbla. Jako dary, Prezydentowi RP wręczono: obraz przedstawiający ostrowski ratusz i tom wierszy Wojciecha Bąka „Spokojne, ciche miasto szare”¹⁰⁴⁶. Spotkanie z mieszkańcami w OCK i pracownikami ZNTK podporządkowano regułom kampanii wyborczej¹⁰⁴⁷.

Mieszkańcy Ostrowa Wlkp. dystansowali się wobec politycznej metody „wojny na górze”. Zwycięstwo Aleksandra Kwaśniewskiego, kandydata popieranego przez SLD (41,5 % - I tura, 56,47 % - II tura), świadczyło o stopniowym procesie odbudowy lewicowego elektoratu w Ostrowie Wlkp. Elektorat solidarnościowy, chociaż nie zmniejszył się ilościowo, odczuwał rozgoryczenie do zmian zachodzących w gospodarce a zwłaszcza wobec społecznych skutków transformacji. W roku wyborów prezydenckich, w Ostrowie Wlkp. zarejestrowano, wg danych Rejonowego Biura Pracy – 6 414 bezrobotnych w tym 3 589 kobiet. Najliczniejszą

¹⁰⁴³ UMOW, PRM, Protokół z 27 IV 1995.

¹⁰⁴⁴ Gazeta Ostrowska, nr 21 z 28 V 1995.

¹⁰⁴⁵ UMOW, PRM, Protokół z 27 IV 1995.

¹⁰⁴⁶ Gazeta Ostrowska, nr 39 z 1 X 1995.

¹⁰⁴⁷ Wybory odbyły się 5 listopada 1995 r. W pierwszej turze w Ostrowie Wlkp., na uprawnionych do głosowania 52 419 osób, wzięło udział 39 795, czyli 73,46 %. Aleksander Kwaśniewski wygrał w 29 obwodach na 31 ogółem z liczbą 16 146 głosów (41,15 %). Lech Wałęsa uzyskał 12 017 głosów (30,62 %) i wygrał tylko w 2 obwodach. W drugiej turze wyborów, która odbyła się 19 listopada, w Ostrowie Wlkp. wzięło udział 41 095 mieszkańców (frekwencja wyniosła 75,61 %). Oddano 2 % głosów nieważnych. Wybory wygrał Aleksander Kwaśniewski i uzyskał 22 743 głosy (56,47 %), zwyciężając w 27 obwodach. Lecha Wałęsę mieszkańcy poparli tylko w 4 okręgach, oddając 17 532 głosy (43,53 %). Gazeta Ostrowska, nr 45 z 12 XI 1995; Tamże, nr 47 z 26 XI 1995.

grupę stanowili pracownicy w wieku produkcyjnym – 5 655 osób. Na okres ten przypadł etap dalszego zwalniania z największych państwowych zakładów (1 483 osoby)¹⁰⁴⁸. Pojawiły się nowe źródła konfliktów, które dotyczyły zarządzania lokalami mieszkalnymi. W dniu 16 VII 1995 r. miała miejsce pierwsza eksmisja z mieszkania komunalnego, spowodowana niepłaceniem czynszu. Zaległości rodziny lokatorów wobec Miejskiego Zakładu Gospodarki Mieszkaniowej wynosiły 4 tys. złotych. Na podstawie wyroku Sądu Rejonowego w Ostrowie Wlkp., eksmisję przeprowadzili pracownicy MZGM w towarzystwie 2 funkcjonariuszy Straży Miejskiej¹⁰⁴⁹.

Wprowadzane przeobrażenia własnościowe wpłynęły pośrednio na nikłe zainteresowanie mieszkańców tematem powszechnego uwłaszczenia oraz sposobem wykorzystania państwowego majątku (prywatyzacji). Mieszkańcy widzieli w uwłaszczeniu element walki politycznej a nie receptę na rozwiązanie kryzysu gospodarczo - społecznego. W dniu 18 II 1996 r. odbyło się referendum ogólnokrajowe. W Ostrowie Wlkp. na uprawnionych 54 614 mieszkańców, udział wzięło 18 925 osób – 35 % uprawnionych¹⁰⁵⁰. Z powodu niskiej frekwencji w państwie (32 proc.), wynik referendum nie miał implikacji ustawowych. Mieszkańcy okazali pośrednio wyraz apatii i rozgoryczenia wobec sposobu przeprowadzenia przekształceń własnościowych. Powolny proces zmian uwłaszczeniowych w państwie, został przyspieszony przez radę ministrów, na mocy uchwały z 18 I 1996 r. o przygotowaniu uwłaszczenia mieszkańców. Polegała na rozproszeniu 49 % udziałów akcji miejskiej spółki Holdikom S.A., które stanowiły własność gminy Ostrów Wielkopolski¹⁰⁵¹.

Rada miejska konsultowała zakres przekształceń własnościowych i uwłaszczenia na poziomie gminy, z innymi jednostkami samorządu terytorialnego poprzez ZMP. Na sesji w dniu 16 II 1996 r., delegat rady miejskiej do ZMP Marian Rak w przedstawionym sprawozdaniu ocenił dalszą integrację regionu Wielkopolski. Obszar woj. kaliskiego w ZMP reprezentowało 10 przedstawicieli z Kalisza, Kępna, Koźmina, Krotoszyna, Ostrowa Wlkp., Ostrzeszowa, Pleszewa, Sulmierzyc, Sycowa i Wieruszowa¹⁰⁵². Wprowadzona w tym czasie przez miasto Ostrów Wlkp. I emisja obligacji, była zgodna z 4 pkt. statutu Związku, który mówił o „inspirowaniu i podejmowaniu wspólnych inicjatyw gospodarczych, mających wpływ na rozwój i bogacenie się miast”¹⁰⁵³. Zmiany własnościowe, proces komunalizacji mienia,

¹⁰⁴⁸ Gazeta Ostrowska, nr 5 z 5 II 1995.

¹⁰⁴⁹ Tamże, nr 28 z 16 VII 1995.

¹⁰⁵⁰ Uczestnicy referendum w Ostrowie Wlkp. opowiedzieli się w 95 % za przeprowadzeniem powszechnego uwłaszczenia, w 94 % za zaspokojeniem zobowiązań wobec emerytów i rencistów z prywatyzowanego majątku, w 96 % za zasileniem powszechnych funduszy emerytalnych z części prywatyzowanego majątku i 91 % opowiedziało się za uwzględnieniem w programie uwłaszczeniowym bonów prywatyzacyjnych. Tylko 25 % głosujących opowiedziało się za rozszerzeniem Narodowych Funduszy Inwestycyjnych NFI. Taki sposób odpowiedzi tj. 4 razy TAK , 1 raz NIE, był zbieżny z ówczesną wykładnią związku zawodowego Solidarność. Gazeta Ostrowska, nr 8 z 25 II 1996.

¹⁰⁵¹ UMOW, PRM, Protokół z 12 IX 1996.

¹⁰⁵² UMOW, PRM, Protokół z 16 II 1996.

¹⁰⁵³ Tamże.

planowane inwestycje miejskie i ponowne emisje obligacji powodowały ujawnienie się sporów o charakterze gospodarczym.

Rada miejska, przygotowała i koordynowała prace związane z przeprowadzeniem referendum konstytucyjnego w dniu 25 V 1997 r.¹⁰⁵⁴ „W Ostrowie Wielkopolskim za przyjęciem Konstytucji głosowało 62,51 %, za odrzuceniem 37,4 %. Frekwencja w referendum wyniosła 48,54 %”¹⁰⁵⁵.

Radni II kadencji, w związku z przypadającą 4 VI 1997 r. wizytą Ojca Świętego w diecezji kaliskiej przypomnieli genezę i źródła inspiracji na rzecz budowy niezależności obywatelskiej. Prezydent miasta wręczył papieżowi Janowi Pawłowi II replikę pomnika, kardynała Mieczysława Halki – Ledóchowskiego, odbudowanego w 1984 r. Jednocześnie przypomniano wizytę arcybiskupa – metropolity krakowskiego kard. Karola Wojtyły w 1976 r. w Ostrowie Wlkp. z okazji uroczystości poświęcenia memoratywnej tablicy. Upamiętniała ona uwięzienie kardynała Ledóchowskiego. Pielgrzymka do Kalisza stanowiła pretekst do wręczenia papieżowi darów – symboli. Przewodniczący rady miejskiej M. Czemplik wręczył Ojcu Świętemu insygnia miejskie oraz akt nadania tytułu Honorowego Obywatela Miasta¹⁰⁵⁶. W uzasadnieniu przypomniano, że „jako kardynał w 1976 r. z okazji peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, poświęcił tablicę Kardynała Mieczysława Ledóchowskiego – Prymasa Polski w 100 – lecie jego ofiary więziennej”¹⁰⁵⁷. Popierane przez duchowieństwo środowisko katolików, tworzyło od lat 70. XX wieku niezależny ruch społeczny, z którego pochodziła część radnych.

Przypomnienie źródeł etosu solidarności, wiązało się z przygotowaniem do parlamentarnej kampanii wyborczej. Rada miejska po raz kolejny uczestniczyła w przygotowaniu i koordynowaniu procesu wyborczego. Na posiedzeniu w dniu 12 VIII 1997 r., ustalono granice i numery obwodów oraz siedziby obwodowych komisji wyborczych. W uchwale rady przyjęto, w celu uporządkowania przepisów wyborczych zasadę, że granice obwodów nie powinny kolidować z granicami osiedli w mieście. Zgodnie z uchwałą o tworzeniu 34 obwodów, 4 z nich stanowiły obwody zamknięte (Areszt Śledczy, Szpital Miejski, Szpital Zakaźny i Dom Kombatanta)¹⁰⁵⁸.

Wybory parlamentarne z 21 IX 1997 r. przyniosły zwycięstwo SLD, zarówno w Ostrowie Wlkp. i w woj. kaliskim. Przy frekwencji, wynoszącej 57,8 %, w głosowaniu do Sejmu RP w

¹⁰⁵⁴ Dz. U. nr 31, 1997, poz. 174.

¹⁰⁵⁵ Gazeta Ostrowska, nr 21 z 1 VI 1997.

¹⁰⁵⁶ Gazeta Ostrowska, nr 23 z 15 VI 1997; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów ..., s. 206 - 214. Uchwałą rady miejskiej od 5 XI 1993 r. przyznawano tytuł Honorowego Obywatela Miasta Ostrowa Wielkopolskiego. Rada nawiązała do tradycji sięgającej 5 X 1844 r., kiedy Honorowe Obywatelstwo Miasta otrzymał Wojciech Lipski. Od 1993 r. do końca II kadencji Honorowe Obywatelstwo Miasta Ostrowa otrzymali: Edward Serwański, ks. Józef Warszawski, Ignacy Moś, Marta Grzesiek, Marian Grześczyk, Anna Rogalanka, Maria Wikariakowa, Jan Paweł II, Jerzy Ofierski i Kazimierz Radowicz.

¹⁰⁵⁷ UMOW, PRM, Protokół z 30 IV 1997.

¹⁰⁵⁸ UMOW, PRM, Protokół z 12 VIII 1997.

obwodach miasta Ostrowa Wlkp., SLD uzyskało 37,1 proc., AWS - 30,0 proc, UW - 15,3 proc., UP - 6,3 procent¹⁰⁵⁹. Pozostałe partie i komitety wyborcze otrzymały wynik poniżej progu 5 procent¹⁰⁶⁰. Wybrani senatorzy kandydujący z Ostrowa Wlkp. podkreślali w kampanii wyborczej m.in. wolę współpracy z przedstawicielami samorządu.

Wybory do parlamentu i powstanie koalicji AWS – UW, doprowadziły do zmian personalnych w organach administracji. W dniu 19 II 1998 r. premier Jerzy Buzek powołał wojewodę kaliskiego Józefa Rogackiego. Nowy wojewoda wydał pozwolenie wodno – ściekowe Przedsiębiorstwu Wodociągów i Kanalizacji WODKAN, na budowę oczyszczalni dla Ostrowa Wlkp. Decyzja, kończyła trwającą od 7 lat „batalię władz samorządowych o prawo do budowy własnej oczyszczalni”¹⁰⁶¹. Jednocześnie przyśpieszono prace sejmowe nad zakończeniem II etapu reformy samorządowej i nowym podziałem terytorialnym kraju. W kontekście prowadzonych prac legislacyjnych, w oświadczeniu z 27 II 1998 r. radny Klubu Unii Obywatelskiej Henryk Mikołajczyk, zapewnił o wypracowaniu ostatecznego stanowiska. Podkreślano w nim, że Ostrów Wlkp. zawsze był historycznie, kulturowo, społecznie i gospodarczo związany z regionem wielkopolskim. Ostatecznie 28 głosami za, przy 5 wstrzymujących się: „Rada Miejska Ostrowa Wielkopolskiego, jako reprezentant wspólnoty samorządowej oświadcza, że wyraża zdecydowaną wolę usytuowania miasta Ostrów Wielkopolski w granicach projektowanego utworzenia Regionu Wielkopolskiego”¹⁰⁶².

Niezależnie od występujących sporów w czasie obrad rady miejskiej II kadencji, radni byli zgodni w kwestii sprawnej organizacji świadczenia usług komunalnych i przekształceń własnościowych mienia komunalnego. Najważniejsze uchwały podatkowe, budżetowe i odnośnie emisji obligacji, były zatwierdzane również przez politycznych oponentów¹⁰⁶³. Uznanie dla zmian, zostało potwierdzone przez Sejm RP II kadencji. W dniu 27 V 1998 r., w Sali sesyjnej Urzędu Miejskiego w Ostrowie Wlkp., obradowało wyjazdowe posiedzenie Sejmowej Komisji Skarbu Państwa, Uwłaszczenia i Prywatyzacji. Było to pierwsze w dziejach miasta, posiedzenie przedstawicieli centralnych organów władzy ustawodawczej. Dotyczyło zapoznania parlamentarzystów z modelem zarządzania gminą, działalnością gospodarki komunalnej oraz przygotowaniem procesu uwłaszczenia mieszkańców. Poseł Tomasz Wójcik, przewodniczący Komisji sejmowej wnioskował: „by sposób myślenia i koncepcje rozwiązań z Ostrowa przenieść do innych ośrodków (...) ostrowski model przekształceń własnościowych

¹⁰⁵⁹ W wyniku wyborów do Sejmu RP 3 mandaty otrzymał SLD (Seweryn Kaczmarek, Grzegorz Woźny, Renata Szynalska), 2 mandaty AWS (Andrzej Wojtyła, Grzegorz Tomczak), 1 mandat PLS (Józef Gruszka), 1 mandat UW (Jerzy Koralewski). W głosowaniu do Senatu RP w Ostrowie Wlkp., największe poparcie uzyskali: Andrzej Krzak (AWS) – 12 823 głosy (23,4 %), Genowefa Ferenc (SLD) – 10 939 głosów (19,9 %). W wyborach do Senatu RP w skali województwa, wygrała Genowefa Ferenc (31,49 %), przed Andrzejem Krzakiem (31,15 %) głosów. Gazeta Ostrowska, nr 44 z 9 XI 1997; Gazeta Ostrowska, nr 93 z 5 X 1997.

¹⁰⁶⁰ Gazeta Ostrowska, nr 39 z 5 X 1997.

¹⁰⁶¹ Gazeta Ostrowska, nr 8 z 1 III 1998.

¹⁰⁶² UMOW, PRM, Protokół z 27 II 1998.

¹⁰⁶³ Por. szerzej P. Domarecki, Firma zwana miastem, Prawo i Gospodarka, nr 4 z 21 I 1998.

sprawdził się. Nie ma więc podstaw, by sądzić, iż nie ma on szans w innych gminach”¹⁰⁶⁴. Pozytywne opinie o skutecznym działaniu zarządu i rady miejskiej wykorzystane zostały przy okazji prezentacji programu w nadchodzącej kampanii wyborczej¹⁰⁶⁵.

Na ostatniej sesji rady miejskiej II kadencji przed wyborami, w dniu 17 VI 1998 r., podjęto uchwały w 30 sprawach. Zatwierdzono wykaz inwestycji na 1998 r. m.in. budowę dróg i chodników, budowę sali gimnastycznej w SP nr 5 i obwodnicy miejskiej. W wystąpieniu końcowym prezydent podkreślił, że: „Dzięki racjonalnemu wykorzystaniu rynku kapitałowego Ostrów Wielkopolski znajduje się na 13 miejscu pod względem środków przeznaczonych na inwestycje, na około 2 500 gmin polskich. Środki z budżetu miasta kierowano w II kadencji głównie na inwestycje związane z poprawą infrastruktury technicznej miasta oraz poprawę bazy oświatowej i sportowej”¹⁰⁶⁶. Sprawozdania z działalności międzysesyjnej przedstawili przewodniczący komisji stałych.

Tabela nr 48. Wykaz komisji stałych Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego II kadencji.

Imię i nazwisko przewodniczących Komisji RM	Nazwa Komisji RM
Marian Grzesiak	Komisja Budżetu i Finansów.
Zdzisława Szyszka	Komisja Działalności Gospodarczej.
Tadeusz Puchalski	Komisja Zdrowia i odnowy, ochrony środowiska.
Jerzy Sówka	Komisja Polityki Społecznej.
Feliks Orzeł	Komisja Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego.
Edward Szperzyński	Komisja Ładu Przestrzennego i Gospodarki Gruntami.
Andrzej Kornaszewski	Komisja Oświaty, Kultury, Kultury fizycznej i Sportu.
Marian Rak	Komisja Rewizyjna
Antoni Sukiennicki	Komisja d. s. Nazewnictwa Ulic i Kultuwowania Tradycji Lokalnych.
Marian Rak	Komisja Inwentaryzacyjna.

UMOW, PRM, Protokół z 17 VI 1998.

Przewodniczący rady miejskiej M. Czemplik zwrócił uwagę: „Nie chciałbym, zamykając obrady dzisiejszej sesji, aby pozostało wrażenie, że coś się skończyło w demokracji, również w tej lokalnej, bowiem nigdy nic się nie kończy, zmieniają się składy Rad, jedni odchodzą, by na ich miejsce mogli przyjść nowi przedstawiciele mieszkańców, ale idea, wielka idea samorządności pozostaje”¹⁰⁶⁷. Odwołania do tradycji wielkopolskiej solidności oraz

¹⁰⁶⁴ Gazeta Ostrowska, nr 22 z 7 VI 1998.

¹⁰⁶⁵ Tygodnik AWS, nr 16 z IV 2000.

¹⁰⁶⁶ UMOW, PRM, Protokół z 17 VI 1998.

¹⁰⁶⁷ Tamże.

praworządności, dominowały w wystąpieniach radnych i stanowiły zapowiedź kolejnej kampanii wyborczej.

O przygotowaniach do wyborów samorządowych III kadencji w dniu 11 X 1998 r., informował poseł Seweryn Kaczmarek, przewodniczący Sztabu Wyborczego SLD. W sześciu okręgach wyborczych lewica zgłosiła 35 kandydatów. Po wyrażeniu pisemnej zgody na kandydowanie, wpłacili określoną kwotę na fundusz wyborczy i zbierali od 50 do 150 podpisów na listach wspierających oraz podpisali zobowiązanie, że będą współpracować w Klubie Radnych Lewicy¹⁰⁶⁸. W wyborach samorządowych w 1998 r., SLD wystawił, wspólną listę z partiami i organizacjami: PPS, Forum Demokratów; związkami zawodowymi: ZNP, ZZ Pracowników Wielkopolskich Zakładów Sklejek, ZZ Pracowników ZOZ, Międzyzakładowy ZZ Metalowców ZAP S.A., ZZ Pracowników Kolei Oddział Zasilania Elektromagnetycznego, Samorządny Niezależny ZZ Pracowników Społem, NSZZ Pracowników Zakładów Urządzeń Technicznych CAR - LIFT, ZZ Pracowników Kolei Stacji PKP Ostrów, ZZ Metalowców Spomasz S.A., NSZZ Pracowników PPKS, Terenową organizacją Rencistów i Emerytów przy ZNTK S.A. i Regionalnym Stowarzyszeniem na Rzecz Osób Niepełnosprawnych¹⁰⁶⁹. Zwolennicy partii rekrutowali się również spośród pracowników zwolnionych z największych przedsiębiorstw w Ostrowie Wlkp.

Program wyborczy SLD głosił alternatywną koncepcję wobec dotychczasowych metod zarządzania gospodarką miasta. Zakładał m.in. zmniejszenie stopy bezrobocia przez pozyskanie nowych inwestorów, ograniczenie podwyżek cen usług komunalnych a zwłaszcza opłat za wodę, ciepło, komunikację miejską i zakończenie najważniejszej inwestycji - oczyszczalni ścieków¹⁰⁷⁰.

AWS, w kampanii wyborczej zgłosił 60 kandydatów do rady miejskiej. Program wyborczy zakładał kontynuację rozwoju lokalnego, wymieniał przy tym dotychczasowe osiągnięcia, m.in. budowę ulic i dróg do 12 km rocznie, komunalne wysypisko i podejmowane starania na rzecz indywidualnej oczyszczalni ścieków, realizację dotychczasowego modelu zarządzania, ograniczenie bezrobocia w II kadencji z 6 402 osób w 1994 r., do 3 604 w 1998 r. Rozwój oferty szkolnictwa wyższego, przez tworzenie ośrodków zamiejscowych uczelni i budowę hal sportowych przy szkołach podstawowych. Klamrą spinającą założenia programu wyborczego było wsparcie na: tradycjach narodowych, społecznej nauce Kościoła i wielkopolskiej gospodarności¹⁰⁷¹. Program stanowił kompromis między pragmatyzmem i przemijającym etosem solidarności.

¹⁰⁶⁸ Gazeta Ostrowska, nr 26 z 5 VII 1998.

¹⁰⁶⁹ Tamże.

¹⁰⁷⁰ Gazeta Ostrowska, nr 26 z 5 VII 1998.

¹⁰⁷¹ Tamże; Kurier Ostrowski, nr 75 z 1 X 1998.

Kolejnym pretendentem w wyborach do rady miejskiej był Komitet Wyborczy Unii Wolności, który zgłosił 71 kandydatów¹⁰⁷². Dominowali wśród nich: przedsiębiorcy, lekarze, ekonomiści, inżynierowie, nauczyciele i dziennikarze. W programie wyborczym UW akcentowała m.in.: usprawnienie ruchu samochodowego w śródmieściu, oddanie do użytku oczyszczalni ścieków, działanie wspólne z dyрекcją Dróg Publicznych w Warszawie przy budowie „dużej obwodnicy miejskiej”.

Nowy komitet wyborczy w 1998 r., tworzył Blok wyborczy Federacji Ostrowskich Organizacji Gospodarczych, sportowych i społecznych. Zrzeszał kandydatów do rady miejskiej, na bazie wspólnego programu gospodarczego w którym krytykowano nadmierne upartyjnienie rady. W jego skład wchodziły: Cech Rzemiosł Różnych, Ostrowskie Zrzeszenie Handlu i Usług, Spółdzielczość, Stowarzyszenie „Samorządność” Wielkopolski Południowej, Organizacje Sportowe, Światowy Związek Żołnierzy AK, Klub Biznesmena, Zrzeszenie Prywatnego Transportu, Zrzeszenie Właścicieli i Zarządców Domów¹⁰⁷³. Również następny komitet wyborczy deklarował brak powiązań z partiami i startował pod nazwą: Blok Wyborczy Osiedli. Reprezentowała go grupa byłych radnych, którzy wchodzili w skład Rad Osiedli. W dniu 27 VI 1998 r., przedstawiciele PSL, Unii Pracy, Krajowej Partii Emerytów i Rencistów podpisali porozumienie wyborcze – Przymierze Społeczne. Głównym celem programowym Przymierza Społecznego było tworzenie nowych miejsc pracy i rozwój rodzinnej przedsiębiorczości, przy pełnym wykorzystaniu krajowej produkcji rolniczej¹⁰⁷⁴.

W dniu głosowania 11 X 1998 r. lokale wyborcze czynne były, zgodnie z nową ordynacją od godz. 6.00 do 20.00. Proces głosowania sprawiał wyborcom kłopoty, ze względu na trzy rodzaje kart. Białe karty, zawierały listy z nazwiskami kandydatów do rady miejskiej, żółte do rady powiatu i niebieskie do sejmiku wojewódzkiego. Dodatkowe utrudnienie stwarzały odmienne numeracje poszczególnych komitetów wyborczych na każdej liście. Frekwencja w Ostrowie Wlkp. wyniosła 43,57 %¹⁰⁷⁵.

W dniu 11 X 1998 r., mieszkańcy po raz pierwszy od 1975 r. wybrali swoich przedstawicieli nie tylko do rady miejskiej ale również powiatowej. Radni sejmiku z okręgu V – południowego, stanowili reprezentantów województwa wielkopolskiego w zmienionych granicach.

Wybory samorządowe w Ostrowie Wlkp. wygrał SLD i uzyskał 16 miejsc w radzie, kandydaci AWS otrzymali 13 mandatów, komitet UW – 4 i Blok Wyborczy Osiedli – 3 miejsca¹⁰⁷⁶. Pomimo wygranych wyborów, SLD nie uzyskał większości w radzie miejskiej¹⁰⁷⁷. W następstwie negocjacji przedstawicieli sztabów wyborczych do rady powiatu: AWS, UW i

¹⁰⁷² Kurier Ostrowski, nr 75 z 1 X 1998.

¹⁰⁷³ Kurier Ostrowski, nr 75 z 1 X 1998.

¹⁰⁷⁴ Tamże.

¹⁰⁷⁵ Kurier Ostrowski, nr 77 z 8 X 1998.

¹⁰⁷⁶ Gazeta Ostrowska, nr 41 z 18 X 1998.

¹⁰⁷⁷ Ziemia Kaliska, nr 83 z 16 X 1998.

Przymierza Społecznego, w dniu 19 X 1998 r. podpisano umowę koalicyjną. Sankcjonowała ona porozumienie w kwestiach programowych oraz personalnych¹⁰⁷⁸.

Jeden z warunków umowy zakładał utworzenie podobnej koalicji centrowo - prawicowej w radzie miejskiej. Radny Zbysław Jeżewski z BWO uzasadniał „Uznaliśmy, że nasze ostateczne zdanie zapadnie, gdy ukształtowana zostanie władza w powiecie. Te ugrupowania, które obejmą władzę w powiecie, otrzymają nasze głosy. Czynimy tak dlatego, że po doświadczeniach minionej kadencji wiemy, ile spraw można by załatwić, gdyby była zbieżność interesów na szczeblu miejskim i wojewódzkim”¹⁰⁷⁹. Na skutek podpisanego porozumienia, w radzie miasta utworzono koalicję rządzącą: AWS, UW, i Blok Wyborczy Osiedli, która dysponowała 20 głosami.

Po wyborach samorządowych, dotychczasowy prezydent miasta M. Kruszyński, został ponownie wybrany na trzecią kadencję 1998 – 2002. Otrzymał 19 głosów. Kandydata Klubu Radnych Lewicy, Wiesława Szpakowskiego poparło 16 radnych. Na stanowisko zastępcy prezydenta rada miejska wybrała Michała Szmaja z Bloku Wyborczego Osiedli. Dokonano również wyboru przewodniczącego rady. W głosowaniu tajnym, z poparciem 19 głosów, została nią Aleksandra Kierstein (AWS). Drugi kandydat Zbysław Jeżewski uzyskał 17 głosów. Wiceprzewodniczącym rady został M. Czemplik (UW), który uzyskał 19 głosów. Kandydat klubu SLD Wojciech Gilarski, otrzymał 17 głosów¹⁰⁸⁰. O narastającym procesie upolitycznienia organów uchwałodawczych i zarządzających samorządu świadczył skład Zarządu Miasta, który tworzyło 4 przedstawicieli AWS, 2 – Bloku Wyborczego Osiedli i 1 – UW¹⁰⁸¹.

Nową Radę Powiatu Ostrowskiego wybrano z 11 okręgów wyborczych,¹⁰⁸² które obejmowały reaktywowany w dniu 1 I 1999 r., powiat ostrowski. Powiat składał się z 8 jednostek administracyjnych: Miasto Ostrów Wielkopolski; Gminy miejsko – wiejskie: Nowe Skalmierzyce, Odolanów, Raszków; gminy wiejskie: Ostrów Wielkopolski, Przygodzice, Sieroszewice i Sośnie¹⁰⁸³. Administracja powiatu przejęła zarządzanie szkołami ponadpodstawowymi, szkołą specjalną, dwoma szpitalami i 12 jednostkami administracyjnymi¹⁰⁸⁴.

¹⁰⁷⁸ Gazeta Ostrowska, nr 42 z 25 X 1998.

¹⁰⁷⁹ Tamże.

¹⁰⁸⁰ Gazeta Ostrowska, nr 45 z 15 XI 1998; Ziemia Kaliska, nr 85 z 23 X 1998.

¹⁰⁸¹ Informator. Ostrów Wielkopolski na przełomie wieków, Bydgoszcz b. r. w., s. 30; Gazeta Ostrowska, nr 46 z 22 XI 1998.

¹⁰⁸² Poszczególne okręgi wyborcze: 1 – Śródmieście, 2 – Wenecja, Krępa, Pruślin, 3 – Osiedle Spółdzielcze, 4 – Kamienice, Zębców, Odolanowskie, Nowe Parcele, 5 – Parcele Zacharzewskie, 6 – Gmina Nowe Skalmierzyce, 7 – Odolanów, 8 – Gmina Ostrów Wielkopolski, 9 – Przygodzice, 10 – Raszków i 11 – Sieroszewice. Kurier Ostrowski, nr 77 z 8 X 1998.

¹⁰⁸³ Powiat Ostrowski, Ostrów Wielkopolski 1999, s. 4.

¹⁰⁸⁴ Jednostki administracyjne przejęte pod zarząd powiatu od 1 I 1999 r.: Komenda Powiatowa Policji, Komenda Powiatowa Straży Pożarnej, Powiatowy Inspektorat Weterynaryjny, Powiatowy Inspektorat Nadzoru Budowlanego, Powiatowa stacja Sanitarno – Epidemiologiczna, Młodzieżowy Dom Kultury, Poradnia Psychologiczno – Pedagogiczna, Bursa Szkolna, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Dom Pomocy Społecznej

Mieszkańcy miasta i powiatu, głosowali do rady powiatu w 3 okręgach ze wskazaniem na SLD (Ostrów Śródmieście, Nowe Skalmierzyce i Gmina Ostrów). W przypadku śródmieścia, elektorat pokrywał się z poparciem udzielanym w wyborach do rady miejskiej. W okręgach: Odolanów i Sieroszewice zwyciężył AWS. Tylko w jednym okręgu – Raszków zwyciężyło Przymierze Społeczne. Blok wyborczy FOOGSIS nie zdobył żadnego mandatu. UW uzyskała poparcie tylko na terenie Ostrowa Wlkp.

Pierwsze posiedzenie rady powiatu odbyło się 10 XI 1998 r. Liczący 55 radnych organ uchwałodawczy dokonał wyboru starosty. Został nim Andrzej Dera (AWS), który uzyskał 31 głosów. Jego rywalem był Włodzimierz Jędrzejak (SLD). Wicestarostą wybrano Piotra Walkowskiego (PSL). Przewodniczącym rady powiatu, z poparciem 45 głosów, został Michał Wilczura (PSL), wiceprzewodniczącymi Jarosław Lisiecki (AWS) i Paweł Rajski (UW). Zgodnie z postanowieniami umowy koalicyjnej wybrano zarząd. Jego przewodniczącym i dwóch członków (Andrzej Finke, Henryk Walczak), reprezentowali AWS, wiceprzewodniczącym Piotr Walkowski i członek zarządu Roman Lis - PSL, Cezary Nowakowski - UW¹⁰⁸⁵.

W następstwie wyborów samorządowych, Radę Powiatu Ostrowskiego I kadencji zdominowała rządząca koalicja centrowo - prawicowa w składzie: Klub Radnych AWS – 20 osób, Klub Radnych PSL – 7 osób, Klub Radnych UW – 5 osób. Opozycję tworzył Klub Radnych SLD, liczący 23 osoby. W wyborach samorządowych do Sejmiku Województwa Wielkopolskiego w okręgu V, który obejmował powiaty: ostrowski, kępiński, krotoszyński i ostrzeszowski, wybrano kandydatów reprezentujących trzy najsilniejsze partie: SLD, AWS i PSL (Przymierze Społeczne).

Tabela nr 49. Lista radnych I kadencji Sejmiku Województwa Wielkopolskiego wybranych z okręgu V.

Nazwa partii / Komitetu	Imię i nazwisko kandydata	Liczba głosów
SLD	Grzegorz Woźny	17 287
	Ryszard Przybylski	5 884
	Czesław Płocienniczak	3 957
AWS	Mirosław Kruszyński	14 550
	Antoni Puchała	3 231
Przymierze Społeczne	Józef Gruszka	11 339

Źródło: Ziemia Kaliska, nr 85 z 23 X 1998; Kurier Ostrowski, nr 81 z 22 X 1998.

Wybory na poziomie samorządu wojewódzkiego w V okręgu, wykazały duże poparcie mieszkańców Ostrowa Wlkp. i powiatu dla SLD. Ilość oddanych głosów, świadczyła o

dla Dorosłych, Dom Pomocy Społecznej dla Dorosłych „Psary”, Powiatowy Zarząd Dróg. Powiat Ostrowski, Ostrów Wielkopolski 1999, s. 27.

¹⁰⁸⁵ Gazeta Ostrowska, nr 45 z 15 XI 1998; Powiat Ostrowski, Ostrów Wielkopolski 1999, s. 24.

wygranej partyjnych liderów z dwóch przeciwnych ugrupowań politycznych, których utożsamiano z działalnością na rzecz miasta: byłego prezydenta i posła G. Woźnego oraz pełniącego urząd prezydenta Ostrowa Wlkp. M. Kruszyńskiego.

W dniu 11 X 1998 r., zamknięty został proces reaktywowania samorządu terytorialnego na trzech poziomach: gminy, powiatu i województwa. Stan przejściowy trwał od przedterminowych wyborów do rady miejskiej w dniu 27 V 1990 r., do 1 I 1999 r., kiedy wprowadzono zmiany na mocy ustawy z dnia 5 VI 1998 r., o samorządzie powiatowym, o samorządzie wojewódzkim i administracji rządowej w województwie¹⁰⁸⁶.

W latach 1990 – 1999, zarząd i rada miejska Ostrowa Wlkp. poprzez przygotowanie i nadzorowanie prawidłowego przebiegu głosowań, uczestniczyli w procesie przemian gospodarczo - społecznych. Mieszkańcy 10 razy brali udział w wyborach i 2 razy w referendach. Głosowania wyłoniły liderów przemian i stanowiły naukę demokracji. Ich wyniki odzwierciedlały zachodzące przemiany społeczne i gospodarcze.

Wybory ukazały preferencje wyborcze mieszkańców Ostrowa Wlkp., z podziałem na zwolenników komitetów lewicowych w śródmieściu i osiedlu Spółdzielczym oraz sympatyków komitetów prawicowych w dzielnicach Wenecja i Parcele Zacharzewskie. Działalność w organach władzy samorządowej stanowiła początek politycznej aktywności dla przyszłych parlamentarzystów, senatorów i dyplomatów. Wyłoniła liderów przemian w okresie odbudowy instytucji samorządowych. Duża liczba głosowań, wpłynęła na spadek frekwencji w wyborach samorządowych z 46,5 proc. w 1990 r. do 34,72 proc. w roku 1994. Uległa zwiększeniu w 1998 r. do 43,57 proc. Zniechęcenie części elektoratu objawiło się zmianą preferencji wyborczych. Proces zmian ilustrują tabele 50 – 52.

Tabela nr 50. Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1990 - 1994.

Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego I kadencji w latach 1990 – 1994.	
Nazwa komitetu wyborczego	Liczba mandatów
Komitet Wyborczy „Solidarność”	26
Społeczny Komitet Wyborczy (SdRP, ZSMP, MPZZ)	5
„Ojczyzna i Demokracja”	3
Unia Chrześcijańsko - Społeczna	1
Ostrowski Klub Katolików	1

Źródło: UMOW, PRM, Protokół z 2 VI 1990; Gazeta Ostrowska, nr 23 z 10 VI 1990.

¹⁰⁸⁶ Dz. U. nr 91, 1998, poz. 578 ze zmianami; Dz. U. nr 91, 1998, poz. 576 ze zmianami; Dz. U. nr 106, 1998, poz. 668; J. Boć, Prawo administracyjne ..., s. 179.

Tabela nr 51. Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1994 - 1998.

Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego II kadencji w latach 1994 – 1998.	
Nazwa komitetu wyborczego	Liczba mandatów
Sojusz Lewicy Demokratycznej	11
Komitet Wyborczy Unia Obywatelska	10
Komitet Wyborczy Osiedli	7
Zjednoczeni dla Ostrowa	6
Ostrowianie dla Ostrowa	1
Niezależny radny (SLD)	1

Źródło: UMOW, PRM, Protokół z 6 VII 1994; Gazeta Ostrowska, nr 25 z 26 VI 1994; Memorandum informacyjne II emisji obligacji Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 1998, s. 24.

Tabela nr 52. Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1998 - 2002.

Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego III kadencji w latach 1998 – 2002.	
Nazwa klubu rady miejskiej	Liczba mandatów
Klub Radnych Lewicy SLD	16
Klub Radnych AWS	13
Unia Wolności	4
Blok Wyborczy Osiedli	3

Źródło: UMOW, PRM, Protokół z 3 XI 1998; Gazeta Ostrowska, nr 41 z 18 X 1998.

W pierwszej radzie miejskiej wybranej w 1990 r. pionierami zmian byli członkowie Klubu radnych „Solidarność”, wyniesieni na fali protestów społecznych. Po czterech latach, wystąpił wyrównany układ głosów w radzie między klubami SLD, Unii Obywatelskiej i Komitetami Wyborczymi dla Ostrowa. W trzeciej kadencji w 1998 r., pomimo wygranych wyborów klub SLD stanowił silną opozycję wobec koalicji AWS, UW i Bloku Wyborczego Osiedli.

W związku z procesem zmian własnościowych w gospodarce komunalnej, zarząd i radę miejską poddawano krytycznej ocenie, zwłaszcza po utworzeniu w 1996 r. spółki Holdikom S.A.. Z drugiej strony odnotowano sukces, dzięki wprowadzeniu w latach 1990 – 1999

nowatorskiego zarządzania, stabilnej i zdywersyfikowanej gospodarki komunalnej, zwiększeniu udziału dochodów własnych w budżecie oraz intensywnej rozbudowie infrastruktury.

Jednocześnie występowały ciągle zagrożenia: słaby wzrost gospodarczy, niestabilny rynek pracy, niepewna pozycja konkurencyjna, niskie dochody z budżetu w przeliczeniu na mieszkańca, niepewny wpływ wprowadzonej reformy administracji oraz samorządu powiatowego i wojewódzkiego¹⁰⁸⁷. Od czasu pierwszej kadencji organa władz samorządowych uzyskały dużą samodzielność decyzyjną, którą ograniczały skromne środki budżetowe. Stan budżetu zmieniła emisja pierwszych komunalnych obligacji Ostrowa Wlkp. w 1996 r. Wybierana przez mieszkańców rada i pośrednio zarząd z prezydentem przyczynili się do stabilizacji politycznej i gospodarczej po upadku komunizmu. Napis na odnowionych secesyjnych witrażach przepompowni ścieków z 1909 r., nadal był aktualny: „Der Städte Wohlfahrt – Des Landes Segen” (Dobrobyt miast – błogostawieństwem kraju)¹⁰⁸⁸. Zarząd miasta oferował gotowy model zarządzania, pozostałym gminom w państwie.

Od czasu uchwalenia rezolucji z 25 VII 1990 r., skierowanej do premiera Tadeusza Mazowieckiego, w związku z uszczupleniem źródeł finansowania samorządu terytorialnego, do dnia 27 V 1998 r., kiedy odbyło się posiedzenie Sejmowej Komisji Skarbu Państwa w ostrowskim urzędzie miejskim – minęło osiem lat. Skończył się pionierski okres formułowania rezolucji i petycji. W 1998 r., posłowie przyjechali po naukę, do Wielkopolski – kolebki pracy organicznej i obserwowali sprawne zarządzanie gminą na przykładzie Ostrowa Wlkp.

6.5. Zmiany w gospodarce samorządowej po wyborach do Rady Miejskiej w 1990 r.

Po zwycięskich wyborach samorządowych z 27 V 1990 r. na pierwszej sesji rady miejskiej odchodzący prezydent J. Świątek przedstawił raport o stanie miasta. Radni zostali poinformowani o 10 proc. zadłużeniu budżetu Ostrowa Wlkp., zakresie mienia podlegającego przekazaniu gminie i wzrastającej stopie bezrobocia, która w I kwartale 1989 r. wynosiła 4,26 procent¹⁰⁸⁹. Pół roku po objęciu urzędu przez prezydenta, w

¹⁰⁸⁷ Środkowoeuropejskie Centrum Ratingu i Analiz S.S., Raport kredytowy, Ostrów Wielkopolski, październik 1997.

¹⁰⁸⁸ Gazeta Ostrowska, nr 4 z 30 I 1994.

¹⁰⁸⁹ UMOW, PRM, Protokół z 2 VI 1990.

wywiadzie udzielonym dla Gazety Ostrowskiej, M. Kruszyński informował mieszkańców o przebiegu procesu budowy nowego porządku prawnego i instytucjonalnego. Rozpoczęto od zmian w urzędzie miejskim, który przestał pełnić rolę organu administracji państwowej a stał się instytucją administracji samorządowej. Równocześnie przystąpiono do inwentaryzacji majątku gminy i prywatyzacji przedsiębiorstw, dla których prezydent stanowił organ założycielski. Prezydent zaznaczył, że „sytuacja finansowa jest bardzo niekorzystna. Nasze zobowiązania wobec wierzycieli sięgają 8 mld złotych; musimy także odprowadzić do budżetu centralnego ok. 7 mld (...) mamy do czynienia z gwałtownym spadkiem dochodów miasta, co wiąże się z trudną sytuacją całej gospodarki. Ponadto teraz spływają do nas rachunki z tytułu realizacji zadań podjętych jeszcze w pierwszym półroczu, gdy decyzje podejmowały inne władze”¹⁰⁹⁰. Wszystkie wymienione czynniki doprowadziły do zwiększenia deficytu budżetowego, który pod koniec 1990 r. wzrósł do sumy 12 mld zł., co stanowiło ok. ¼ całego budżetu miasta¹⁰⁹¹. Planowane dochody za 1990 r. zrealizowano w 74,3 proc., natomiast wydatki w 71,3 proc. Główną przyczynę stanowiły: spadek produkcji przemysłowej i niższe od planowanych wpływy z udziału w podatkach od podmiotów prywatnych. W obawie przed zwiększeniem deficytu budżetowego, rada miejska udzieliła zarządowi absolutorium za 1990 r. Uznano, że wykonanie budżetu zgodnie z planem, przekraczało jego możliwości finansowe¹⁰⁹².

Duże wyzwanie dla zarządu i rady stanowiło przekształcenie przedsiębiorstw gospodarki komunalnej w spółki prawa handlowego. Warunkiem podstawowym była komunalizacja mienia przejmowanego przez gminy i towarzysząca jej inwentaryzacja. Zainicjowany przez radę miejską proces przemian własnościowych napotykał na sprzeciw przedstawicieli organów administracji rządowej. W okólniku przesłanym przez wojewodę do gmin, pt. „Uwagi Urzędu Wojewódzkiego dotyczące współdziałania z samorządem terytorialnym w wybranych dziedzinach działalności”, zaznaczono, że „w przypadku występowania z wnioskiem o komunalizację gruntów stanowiących własność skarbu państwa, wojewoda stoi na stanowisku ochrony interesów skarbu państwa”. Przyczynę konfliktu stanowiło również określenie stopnia przydatności przekazywanego majątku do realizacji statutowych zadań gminy. W rezolucji, którą skierowano do wojewody kaliskiego w 1991 r. radni domagali się wyrażenia zgody na przejęcie części zadań od organów administracji rządowej. Wymieniali przykłady odmownych decyzji m.in. w sprawie przekazania pałacu Lipskich w Lewkowie, budowy grupowej oczyszczalni ścieków i przekazania wybranych zakładów przemysłu terenowego¹⁰⁹³.

Prowadzone w 1991 r. przez Komisję Inwentaryzacyjną prace zostały podzielone tematycznie i obejmowały: grunty i tereny, mieszkania, infrastrukturę techniczną i usługi. Opisy i bilanse objęły wytypowane przez prezydenta miasta obiekty komunalizowane:

¹⁰⁹⁰ Gazeta Ostrowska, nr 51 z 23/30 XII 1990.

¹⁰⁹¹ Tamże, nr 43, z 27 XII 1992.

¹⁰⁹² Tamże, nr 13 z 7 IV 1991.

¹⁰⁹³ Gazeta Ostrowska, nr 27 z 14 VII 1991.

Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Mieszkaniowej, Przedsiębiorstwo Remontowo - Budowlane, Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji, Przedsiębiorstwo Ulic i Mostów, Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne, Państwowy Ośrodek Maszynowy, Przedsiębiorstwo Przemysłu Terenowego, Miejskie Przedsiębiorstwo Usług Komunalnych, Miejskie Przedsiębiorstwo Handlowe, Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji, Urząd Miejski wraz z wszystkimi podległymi jednostkami¹⁰⁹⁴. Na podstawie uchwały Rady Ministrów z dnia 9 VII 1990 r. zinwentaryzowane grunty i tereny podzielone zostały na sześć grup¹⁰⁹⁵. I stanowiły nieruchomości wchodzące w skład zasobów gruntów państwowych. II – nieruchomości zabudowane domami wielo mieszkaniowymi. III – nieruchomości należące do przedsiębiorstw państwowych, dla których organem założycielskim był terenowy organ administracji państwowej stopnia podstawowego. IV – nieruchomości będące w zarządzie zakładów i innych jednostek organizacyjnych nie będących przedsiębiorstwami państwowymi, podporządkowanymi radom narodowym. V – nieruchomości lub ich części oddane w użytkowanie wieczyste, lub użytkowanie osobom prawnym, osobom fizycznym i organizacjom społecznym. VI – nieruchomości stanowiące mienie gminy¹⁰⁹⁶. W Ostrowie Wlkp. najwięcej pozycji - 2066 wykazano w grupie V co stanowiło zapowiedź długich procesów reprivatyzacyjnych.

Na podstawie informacji przekazanych przez przewodniczącą Komisji Inwentaryzacyjnej Rady Miejskiej w Ostrowie Wlkp. Mariana Raka, w styczniu 1993 r. stan prac był zaawansowany. W zasobie gruntów miejskich Urząd Wojewódzki wydał decyzje dla 17 spraw, co stanowiło 30 proc. w odniesieniu do ogólnej liczby. W przypadku nieruchomości zabudowanych domami mieszkalnymi, uporządkowano sprawy własnościowe w ok. 40 proc. Również w grupie nieruchomości należących do przedsiębiorstw państwowych, których organem założycielskim był prezydent miasta, stan komunalizacji wyniósł ok. 40 proc. Prasa lokalna na bieżąco informowała o przebiegu procesu przekształceń własnościowych „Skomunalizowano już ROLMASZ S.A., Miejski Zakład Komunikacyjny, Przedsiębiorstwo Remontowo - Budowlane S.A., Przedsiębiorstwo Ulic i Mostów oraz EKOLBUD. W grupie nieruchomości będących w zarządzie zakładów i innych jednostek organizacyjnych, które nie są przedsiębiorstwami państwowymi sprawy załatwiono w 10 proc. Skomunalizowano już Przedszkole nr 15, przekazane od PKP Przedszkole Kolejowe, Ratusz oraz w zakresie gruntów Spółdzielnię KOMBUD. Nieruchomości oddane w wieczyste użytkowanie Komisja załatwiła w 60 proc., natomiast nieruchomości stanowiące mienie gminne w 55 proc. Sprawy nieruchomości przejmowanych w sposób fakultatywny załatwiono w 70 procentach”¹⁰⁹⁷.

W związku z procesem przekształceń własnościowych przystąpiono do uregulowania praw własnościowych Kościołów i związków wyznaniowych. Od 1991 r. pastor Parafii Ewangelicko

¹⁰⁹⁴ UMOW, PRM, Protokół z 27 IX 1991. Informacja o stanie prac Komisji Inwentaryzacyjnej Rady Miejskiej w Ostrowie Wielkopolskim.

¹⁰⁹⁵ M.P. nr 30, 1990, poz. 235.

¹⁰⁹⁶ UMOW, PRM, Protokół z 27 IX 1991.

¹⁰⁹⁷ Gazeta Ostrowska, nr 3 z 24 I 1993.

- Augsburgskiej w Kaliszu prowadził działania, zmierzające do odzyskania budynku przy ul. Kaliskiej 1. Decyzją zarządu z 7 XII 1994 r. sprawę skierowano do Komisji Regulacyjnej Urzędu Rady Ministrów¹⁰⁹⁸. W 1994 r. zarząd został zobowiązany przez radę do zawarcia ugody, z parafią pw. św. Stanisława Biskupa i pw. św. Antoniego, dotyczącej nieruchomości. Porozumienie objęło tereny, które zostały skonfiskowane Kościołowi mocą ustawy z 20 III 1950 r. o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki¹⁰⁹⁹. W Ostrowie Wlkp. zabrano 83,68 ha., z tego ok. 70 ha. przekazano w dzierżawę rolnikom. Do lipca 1994 r. ze skarbu państwa, Kościół odzyskał 19,17 ha., do rozliczenia pozostało 52 ha. Zarząd miasta zapowiedział zwrot 14 ha. natomiast rada wyraziła zgodę na zamianę gruntów miejskich na kościelne. W ten sposób nieruchomość przy ul. 3 Maja, została przekazana jako zamiennik bezpłatnie pod budowę kaplic i kościołów w dzielnicy Zębców oraz przy ul. Okólnej/Różanej i powiększenie cmentarza przy ul. Limanowskiego¹¹⁰⁰. W dniu 25 IX 1997 r. rada miejska pozytywnie zaopiniowała projekt utworzenia publicznej szkoły podstawowej, którą prowadziło Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki Siostry Salezjanki, Inspektorii Wrocławskiej¹¹⁰¹.

Uchwała rady miejskiej z dnia 29 IV 1991 r. w sprawie nabycia przez gminę Ostrow Wlkp. jednostek organizacyjnych jako mienia komunalnego, rozpoczęła proces przekształceń własnościowych¹¹⁰². Przekształcanie przedsiębiorstw komunalnych w Ostrowie Wlkp. przeprowadzono w następującej kolejności. W 1991 r. zaopatrzenie w ciepło, realizowane przez Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej w Kaliszu, zostało przekazane do Ostrowskiego Zakładu Ciepłowniczego S.A. W rok później zaopatrzenie w wodę i odbiór ścieków, od Miejskiego Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji, przejęła spółka akcyjna „Wodkan”. W 1994 r. nastąpiło przekazanie zadań z trzech przedsiębiorstw komunalnych zajmujących się: gospodarką odpadami stałymi, usługami mieszkaniowymi i utrzymaniem zieleni miejskiej do odpowiednich spółek. Kolejno były to: Zakład Oczyszczania i Gospodarki Odpadami Sp. z o.o., Miejski Zakład Gospodarki Mieszkaniowej Sp. z o.o. i Miejski Zakład Zieleni Sp. z o.o. W 1995 r. transport publiczny przejął Miejski Zakład Komunikacji Sp. z o.o. W tym samym roku targowiska miejskie, od Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Społem” przeszły w zarząd Sp. z o.o. Targowiska Miejskie. Oprócz tego wyodrębniono jednostki budżetowe: Urząd Miejski, szkoły, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Ośrodek Profilaktyki i Terapii Uzależnień. Kolejną grupę jednostek organizacyjnych stanowiły zakłady budżetowe: przedszkola, żłobki, Zarząd Dróg i Zieleni, Ostrowskie Centrum Kultury, Muzeum Miasta i Miejska Biblioteka Publiczna¹¹⁰³. Zarząd Miasta II kadencji postawił na tworzenie nowej formy organizacyjno - prawnej, zamieniając dotychczasowe przedsiębiorstwa komunalne w

¹⁰⁹⁸ Tamże, nr 50 z 18 XII 1994.

¹⁰⁹⁹ Dz. U. nr 9, 1950, poz. 87.

¹¹⁰⁰ Gazeta Ostrowska, nr 27 z 10 VII 1993.

¹¹⁰¹ UMOW, PRM, Protokół z 25 IX 1997.

¹¹⁰² Tamże, Protokół z 29 IV 1994.

¹¹⁰³ Gazeta Ostrowska, nr 45 z 17 XI 1991. W dniu 16 IX 1991 r. powołano Straż Miejską. Służbę pełniło pięciu strażników, docelowo 15. Strażnicy mieli prawo do karania mandatami i kierowania wniosków o ukaranie do kolegium do spraw wykroczeń.

spółki kapitałowe lub osobowe oraz jednostki i zakłady budżetowe¹¹⁰⁴. Proces przekształceń własnościowych i zadania jednostek organizacyjnych ilustruje tabela nr 53.

Tabela nr 53. Wykaz i zadania jednostek organizacyjnych gminy Ostrów Wielkopolski w latach 1990 - 1998.

Zadania	Rodzaj jednostki wykonującej zadanie		
	W pierwszym roku podjęcia zadania	W 1997 roku.	Data przekazania zadania do spółki
Administracja publiczna w zakresie zadań własnych i zleconych obejmująca między innymi: Ewidencję ludności Ewidencję działalności gospodarczej Planowanie przestrzenne, gospodarkę gruntami i nieruchomościami Ochronę środowiska Prowadzenie akt stanu cywilnego Utrzymanie porządku i bezpieczeństwa w mieście Obronę cywilną	Jednostka budżetowa – Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim (Urząd obsługuje wykonywanie prawie wszystkich zadań z zakresu administracji publicznej przypisanych miastu lub przyjętych w drodze porozumienia).		
Prowadzenie szkół podstawowych	Jednostki budżetowe – szkoły podstawowe (obsługę administracyjno - finansową szkół prowadzi prywatna spółka cywilna lub szkoła samodzielnie).		
Prowadzenie przedszkoli i żłobka	Zakłady budżetowe – przedszkola i żłobek (obsługę administracyjno – finansową prowadził Miejski Zakład Ekonomiczno – Administracyjny)	Zakłady budżetowe – przedszkola i żłobek (obsługę administracyjno – finansową prowadzi spółka HOLDIKOM SA)	Lipiec 1997
Zaopatrzenie w ciepło	Wojewódzkie Przedsiębiorstwo	Spółka akcyjna – Ostrowski Zakład	Wrzesień 1991

¹¹⁰⁴ UMOW, PRM, Protokół z 29 IV 1991; Memorandum informacyjne ..., s. 28 i 29.

	Energetyki Ciepłej Oddział w Ostrowie Wielkopolskim	Ciepłowniczy S.A.	
Miejski transport publiczny	Przedsiębiorstwo komunalne – Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne	Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością – Miejski Zakład Komunikacji Sp. Z o.o.	Listopad 1995
Zaopatrzenie w wodę i odbiór ścieków	Przedsiębiorstwo komunalne – Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji	Spółka akcyjna – „Wodkan” – Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji SA	Kwiecień 1992
Usługi mieszkaniowe, gospodarka zasobem mieszkaniowym oraz zasobem lokali użytkowych	Przedsiębiorstwo komunalne – Miejski Zakład Gospodarki Mieszkaniowej	Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością – Miejski Zakład Gospodarki Mieszkaniowej Sp. Z o.o.	Grudzień 1994
Gospodarka odpadami stałymi	Przedsiębiorstwo komunalne – Miejskie	Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Lipiec 1944
	Przedsiębiorstwo Usług Komunalnych	Zakład Oczyszczania i Gospodarki Odpadami „ MZO” Sp. Z o.o.	
Utrzymanie zieleni miejskiej	Przedsiębiorstwo komunalne – Miejskie Przedsiębiorstwo Usług Komunalnych	Spółka z o.o. Miejski Zakład Zieleni	Sierpień 1994
Targowiska miejskie i hale targowe	Powszechna Spółdzielnia Spożywców PSS „Społem”	Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością – Targowiska Miejskie Sp. Z o.o.	Grudzień 1995
Utrzymanie dróg, ulic, placów i mostów i zieleni miejskiej	Jednostka budżetowa – Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim	Zakład budżetowy – Zarząd Dróg i Zieleni gospodaruje środkami budżetowymi przeznaczonymi na ten cel	
Opieka społeczna i dodatki mieszkaniowe	Jednostka budżetowa – Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej wykonuje zadania w tym zakresie finansowane bezpośrednio z budżetu		
Profilaktyka uzależnień	Jednostka budżetowa – Ośrodek Profilaktyki i Terapii Uzależnień		

Prowadzenie publicznych bibliotek	Instytucja kultury – Miejska Biblioteka Publiczna	Instytucje kultury posiadające osobowość prawną, prowadzące gospodarkę finansową na zasadach określonych dla zakładów budżetowych – Ostrowskie Centrum Kultury, Muzeum Miasta, Miejska Biblioteka Publiczna	
Prowadzenie Muzeum Miasta	Instytucja kultury – Muzeum Miasta		
Prowadzenie Ostrowskiego Centrum Kultury	Instytucja kultury – Ostrowski Dom Kultury Młodzieżowe Centrum Kultury		
Sport i rekreacja	Zakład budżetowy – Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji		

Źródło: Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim; Memorandum informacyjne II emisji obligacji gminnych Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 1998, s. 28 - 29.

Nowatorskie rozwiązania zastosowane w okresie przekształceń jednostek gospodarki komunalnej umożliwiły pozyskanie kapitału. Wiceprzewodnicząca rady A. Kierstein informowała mieszkańców o pionierskim charakterze zmian: „Samorząd Ostrowa wyszedł z założenia, że gmina winna zajmować się właściwym organizowaniem świadczeń komunalnych nie wykonując ich samodzielnie. Ta właściwa organizacja to wprowadzenie nowoczesnych metod zarządzania usługami komunalnymi. Już w 1991 r. rozpoczęliśmy zmianę form organizacyjno – prawnych zakładów świadczących usługi komunalne. (...) Zakłady świadczące te usługi zostały przekształcone w spółki prawa handlowego, akcyjne bądź z ograniczoną odpowiedzialnością. Od momentu przekształcenia wszystkie notują wzrost rynkowej wartości i efektywności. Znacznie też poprawiła się jakość usług komunalnych, wszystkie spółki intensywnie inwestują z własnych środków i kredytów bez udziału budżetu miejskiego”¹¹⁰⁵.

Zarząd Miasta w pierwszej kadencji podejmował szereg działań celem wyjścia z kryzysu gospodarczego i społecznego. Projekty budżetu miasta miały charakter proinwestycyjny. Określone zostały źródła finansowania działalności gospodarczej zakładów, dla których organem założycielskim była gmina. W celu przeprowadzenia analizy rynku pracy i wskazania kierunków rozwoju Ostrowa Wlkp. ogłoszono przetarg na opracowanie „Strategii Rozwoju Miasta”. Zarząd podjął działania na rzecz udzielenia pomocy zakładom rzemieślniczym i usługowym poprzez pozyskanie lokali i wprowadzenie ulg w dzierżawach¹¹⁰⁶. Poprawa stanu środowiska naturalnego określała najważniejszy cel działania zarządu. Stacja uzdatniania wody stanowiła pierwszy wymierny skutek wprowadzonych zmian. Inwestor bezpośredni

¹¹⁰⁵ Ostrów Wielkopolski na przełomie wieków, Bydgoszcz, b. r. w., s. 10.

¹¹⁰⁶ Gazeta Ostrowska, nr 13 z 4 IV 1993. Oświadczenie zarządu o budowie stacji uzdatniania wody.

„WODKAN” S.A. na potrzeby mieszkańców uruchomił obiekt w 1994 r. Zastosowano w nim unikatową technologię opartą na projekcie racjonalizatorskim pt. „Metoda uzdatniania wody dla miasta Ostrowa Wielkopolskiego”. Jak tłumaczył współautor patentu Jerzy Psikus: „Istota projektu polegała, na dwustopniowej filtracji (wody) przy wykorzystaniu złóż braunsztynowych. (...) Badając różne odmiany braunsztynu zdobywanego z ogromnym trudem ustaliliśmy, że najlepsza jest odmiana >>moanda<< z Gabonu. Wstępne wyniki badań przeszły nasze oczekiwania – braunsztyn redukował mangan do zera! Po zakończeniu prac badawczych w skali półtechnicznej i rozpropagowaniu naszego projektu w Polsce, metoda uzdatniania wody braunsztynem została zastosowana i zdaje egzamin w wielu wodociągach w kraju”¹¹⁰⁷. Nowa stacja uzdatniania wody miała trzykrotnie większą wydajność od dotychczasowej. Po rozruchu mechanicznym i technologicznym, od stycznia 1995 r. mieszkańcy Ostrowa Wlkp. korzystali z czystej wody, pozbawionej związków żelaza, manganu i azotu amonowego.

Budowa indywidualnej oczyszczalni ścieków stanowiła równoległą inwestycję, która miała służyć poprawieniu jakości wody. Na mocy uchwały rady miejskiej z dnia 15 III 1991 r. podjęto decyzję o budowie indywidualnej oczyszczalni ścieków. Odstąpiono od realizacji Grupowej Oczyszczalni Ścieków dla Kalisza, Ostrowa Wlkp. i Nowych Skalmierzyc, nadzorowanej od 1986 r. przez Spółkę Wodno - Ściekową „Prosna” w Kaliszu. Przeprowadzone na wniosek rady miejskiej ekspertyzy, wskazywały na duże koszty eksploatacyjne wynikające z konieczności tłoczenia ścieków kolektorem przernutowym do miejsca przyszłej inwestycji – wsi Kuchary koło Gołuchowa. Podczas walnego zgromadzenia udziałowców spółki „Prosna” 29 I 1993 r. do spółki przystąpił samorząd kaliski. Przedstawiciel rady ostrowskiej podtrzymał stanowisko zawarte w uchwale z 15 III 1991 r. W konsekwencji udziałowcy zadecydowali o podziale spółki na dwie Spółki Wodno - Ściekowe w Kaliszu i w Ostrowie Wielkopolskim¹¹⁰⁸. Kolejnym krokiem było wystąpienie w maju 1995 r. prezydenta M. Kruszyńskiego do wojewody kaliskiego, o wydanie pozwolenia wodno - prawnego na rozpoczęcie inwestycji. Po odmownych decyzjach wojewody i ministra, w marcu 1995 r. zarząd miasta wniósł skargę do NSA. W pozwie zaznaczono „analiza uzasadnień organów obu instancji prowadzi do wniosku, iż rzeczywistym motywem ich wydania było uczynienie miasta Ostrowa Wielkopolskiego więźniem spółki >>Prosna<< w zakresie budowy oczyszczalni ścieków i ich odprowadzania. Stanowisko takie narusza gwarantowaną zarówno przez ustawodawstwo konstytucyjne, jak i zwykłe, samodzielność samorządu terytorialnego”¹¹⁰⁹. Na mocy postanowienia z dnia 8 I 1996 r. NSA uznał zarzuty zarządu Ostrowa Wlkp. za zasadne i uchylił wcześniejsze decyzje ministra i wojewody. W dniu 19 II 1998 r. powołany przez premiera Jerzego Buzka wojewoda kaliski Józef Rogacki, wydał

¹¹⁰⁷ Tamże, nr 8 z 27 II 1994. Projekt racjonalizatorski pt. „Metoda uzdatniania wody dla miasta Ostrowa Wielkopolskiego”, którego autorami byli Jerzy Psikus i Zbigniew Tapert został zgłoszony 3 VII 1980 r.

¹¹⁰⁸ UMOW, PRM, Protokół z 23 II 1993. Sprawozdanie z Walnego Zgromadzenia udziałowców Spółki Wodno - Ściekowej „Prosna”.

¹¹⁰⁹ Gazeta Ostrowska, nr 3 z 21 I 1996.

pozwolenie wodno – prawne Przedsiębiorstwu Wodociągów i Kanalizacji „WODKAN” na budowę oczyszczalni dla Ostrowa i Raszkowa¹¹¹⁰. Indywidualną oczyszczalnię ścieków w Rąbczynie wybudowano w latach 1998 - 2002¹¹¹¹. Wyeliminowano zagrożenie zanieczyszczenia ujęć wody dla Ostrowa Wlkp. i poprawiono stan czystości rzeki Ołobok.

Zarząd miasta w czasie II kadencji, w celu przyspieszenia procesów inwestycyjnych, zwłaszcza w zaniedbanej infrastrukturze drogowej, korzystał z możliwości jakie oferował rynek kapitałowy. Brak środków niezbędnych do zrealizowania postulatów, zgłaszanych przez mieszkańców, zdecydował o emisji obligacji komunalnych Ostrowa Wlkp. Po reaktywowaniu samorządu terytorialnego, pierwsze obligacje komunalne w 1993 r. wyemitowały: Płock (sprzedano tylko 40 proc.) i dzielnica Mokotów w Warszawie. Dopiero wejście w życie ustawy o obligacjach w czerwcu 1995 r. umożliwiło postanie rynku obligacji komunalnych. Prekursorami skutecznych emisji obligacji w 1996 r. były miasta Gdynia i Ostrów Wielkopolski¹¹¹². Realizacja trzech pierwszych emisji miała podobny charakter. W pierwszej kolejności obligacje sprzedawano w ofercie niepublicznej, po sfinalizowaniu sprzedaży wdrażano procedurę związaną z wprowadzeniem obligacji do wtórnego obrotu na rynku publicznym. Na sesji rady w dniu 28 IX 1995 r. 28 głosami za, przy 1 wstrzymującym się, podjęto uchwałę o emisji 750 000 obligacji o wartości nominalnej 10 zł. na łączną kwotę 7,5 mln zł. Przewodniczący rady miejskiej podkreślał, że uzyskane środki zostaną przeznaczone na unowocześnienie infrastruktury drogowej¹¹¹³. Jednocześnie upoważniono zarząd do zawarcia umów gwarancyjnych i wyboru odpowiedniego zabezpieczenia. Oprocentowanie emisji oparto na stopie zmiennej zrelacjonowanej do oprocentowania: 52 tygodniowych bonów skarbowych, pięcioletnich obligacji Skarbu Państwa i kredytu refinansowego NBP. Wysokość emisji oraz termin jej wykupu uwzględniał możliwości budżetowe miasta w perspektywie pięciu lat i sytuację na rynku finansowym. Planowany wykup obligacji w ciągu czterech lat pozwolił na utrzymanie poziomu zadłużenia miasta poniżej 15 proc. planowanych dochodów budżetu¹¹¹⁴. W dniu 28 II 1996 r. skład orzekający Regionalnej Izby Obrachunkowej w Poznaniu wydał pozytywną opinię o zamiarze emisji obligacji przez miasto Ostrów Wielkopolski¹¹¹⁵. Procedura przetargowa wyłoniła agenta emisji ostrowskich obligacji – Centrum Operacji Kapitałowych Banku Handlowego w Warszawie S.A. Bank zgłosił propozycję nabycia obligacji w ofercie niepublicznej dla ok. 300 inwestorów. Pierwszy etap sprzedaży zakończono 29 III 1996 r. W dniu 22 XI 1996 r. prezydent Ostrowa Wlkp. M. Kruszyński i zastępca prezydenta A. Kierstein „w Centrum Operacji Kapitałowych w Warszawie złożyli podpisy pod memorandum informacyjnym oraz wnioskiem do Komisji papierów Wartościowych o dopuszczenie obligacji miasta Ostrowa

¹¹¹⁰ Tamże, nr 8 z 1 III 1998.

¹¹¹¹ A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów ..., s. 122 -125.

¹¹¹² T. Juszczyńska, Zdolność kredytowa gmin w opiniach regionalnych izb obrachunkowych, *Finanse Komunalne* nr 6, 1997, s. 31.

¹¹¹³ UMOW, PRM, Protokół z 28 IX 1995.

¹¹¹⁴ Tamże; *Gazeta Ostrowska*, nr 43 z 29 X 1995.

¹¹¹⁵ *Gazeta Ostrowska*, nr 11 z 17 III 1996. Uchwała nr 1/OB/96 z dnia 28 II 1996.

Wlkp. do obrotu publicznego na rynku pozagiełdowym”¹¹¹⁶. Wprowadzenie papierów wartościowych miasta do obiegu publicznego nastąpiło 21 III 1997 r., i obligacje trafiły na Centralną Tabelę Ofert (CTO) w Warszawie. Wprowadzenie obligacji na rynek publiczny poprzedzone zostało opublikowaniem Memorandum Informacyjnego dla Ostrowa Wlkp. i potwierdzało pionierski charakter projektu. Stanowił model dla innych miast i gmin w Polsce, które zdecydowały się na podobne rozwiązanie. Zarząd i rada miejska Ostrowa Wlkp. II kadencji, zainicjowały powstanie rynku obligacji komunalnych. W 1997 r. w skali kraju debiutowało już 27 emitentów a ich udział w rynku pozaskarbowych papierów dłużnych wynosił 8,7 proc¹¹¹⁷. Uzyskane środki przeznaczono na budowę 23,5 km nowych dróg i modernizację 12,6 km ulic. Przeprowadzono również zmianę organizacji ruchu w śródmieściu, zgodnie z opracowanym „Studium komunikacyjnym dla centrum miasta Ostrowa Wielkopolskiego”¹¹¹⁸.

Wprowadzenie obligacji na rynek publiczny oprócz charakteru marketingowego miało też wzmocnić pozycję przetargową w rozmowach zarządu miasta z przedstawicielami instytucji finansowych. Jak informowała rzecznik prasowy prezydenta Jolanta Szperzyńska: „Założenia, które poczyniliśmy na początku okazały się słuszne. Znalazły one swoje potwierdzenie w warunkach uzgodnionych z agentem dla drugiej i trzeciej emisji. Mimo wydłużenia terminu zapadalności i kwoty emisji prawie trzy razy większej niż w dwóch pierwszych emisjach obligacji ostrowskich, uzyskaliśmy niższe oprocentowanie a także marżę na obsługę emisji. Dzięki temu gmina uzyskała większe możliwości inwestycyjne przy korzystniejszym rozłożeniu w czasie obciążeń finansowych”¹¹¹⁹. Wpływ obrotu publicznego na koszty pozyskania kapitału z trzech pierwszych obligacji ostrowskich ilustruje tabela nr 54.

Tabela nr 54. Wpływ obrotu publicznego na koszty pozyskania kapitału trzech emisji obligacji Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1997 -1999.

Nr emisji i rok	Debiut na rynku publicznym CTO (miesiąc/rok)	Wielkość (mln zł)	Zapadalność (lata)	Oprocentowanie (Bony Skarbowe)
I emisja 1996	III/1997	7,5	4	52BS+1,32
II emisja 1997	VIII/1998	7,5	7	52BS+1,15
III emisja 1999	III/2000	20,0	10	52BS+1,09

Źródło: UMOW, PRM, Protokół z 28 IX 1995; Gazeta Ostrowska, nr 16 z 26 IV 1998.

¹¹¹⁶ Tamże, nr 48 z 1 XII 1996.

¹¹¹⁷ M. Jastrzębska, Zarządzanie długiem jednostek samorządu terytorialnego, Warszawa 2009, s. 200.

¹¹¹⁸ Gazeta Ostrowska, nr 31 z 4 VIII 1996.

¹¹¹⁹ Informacje uzyskane od Rzecznika prasowego Prezydenta Miasta Ostrowa Wielkopolskiego – Jolanty Szperzyńskiej w związku z debiutem 10 III 2000 r. trzeciej emisji obligacji Ostrowa Wielkopolskiego na rynku publicznym, Centralnej Tabeli Ofert CTO.

O zaletach wykorzystywania rynku kapitałowego, jako dodatkowego źródła pozyskiwania funduszy na potrzeby jednostek gospodarki komunalnej, przekonywał prezydent M. Kruszyński: „Doświadczenia Ostrowa Wielkopolskiego – jedynej gminy na rynku publicznym wskazują, że audyt towarzyszący upublicznieniu obligacji posiada wartość wykraczającą poza emisję, której towarzyszy. Przegląd rachunkowości gminy przez niezależnych audytorów racjonalizuje gospodarkę finansową, struktury organizacyjne, sferę podatkową. Ponadto jest to niezależna ocena prowadzenia przez miasto jego finansów. Na potrzeby drugiej emisji Komitet Ratingowy Środkowoeuropejskiego Centrum Ratingu i Analiz CERA S.A. dokonał oceny wiarygodności kredytowej miasta i przyznał w dniu 16 X 1997 r. wysoką notę A -, uznając za najsilniejszą stronę miasta dobre zarządzanie, stabilną i zdywersyfikowaną gospodarkę, duży udział dochodów własnych w budżecie oraz intensywną budowę infrastruktury. Środki z budżetu miasta są kierowane głównie na inwestycje związane z poprawą infrastruktury technicznej miasta oraz poprawą bazy oświatowej i sportowej”¹¹²⁰.

Kolejny etap zmian struktur organizacyjno – prawnych w zarządzaniu miastem, stanowił projekt holdingu. Wprowadzony został zgodnie z przyjętą przez zarząd zasadą pomocniczości. W dniu 26 V 1994 r. rada miejska 23 głosami, podjęła uchwałę w sprawie utworzenia holdingowej spółki akcyjnej o nazwie HOLDIKOM w Ostrowie Wlkp. Objęła ona akcje i udziały spółek samorządowych według stanu z 31 VIII 1994 roku¹¹²¹. Zakończenie procesu przekształceń jednostek organizacyjnych miasta i powstanie niezależnych osób prawnych, które wykonywały usługi komunalne, umożliwiło powołanie w lipcu 1996 r. spółki akcyjnej HOLDIKOM S.A. Do „spółki matki” miasto wniosło akcje i udziały sześciu podmiotów komunalnych: Ostrowskiego Zakładu Ciepłowniczego S.A., Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji WODKAN S.A., i spółek z o.o.: Miejskiego Zakładu Komunikacji sp. z o.o., Miejskiego Zakładu Gospodarki Mieszkaniowej MZGM sp. z o.o., Zakładu Oczyszczania i Gospodarki Odpadami MZO sp. z o.o. oraz Targowiska Miejskie Sp. z o.o.¹¹²². W dwa lata później udziały do spółki wniósł Miejski Zakład Zieleni sp. z o.o.

HOLDIKOM S.A. zarządzał kapitałem własnym i spółek, dysponował większymi od miasta środkami finansowymi. Spółki córki przystąpiły do realizacji oczekiwanych przez mieszkańców inwestycji. OZC S.A. utworzony 12 IX 1991 r., kilka razy podwyższał kapitał akcyjny. Emitowane akcje pokrywał gotówką pochodzącą z podziału zysku i aportem w postaci powstającej sieci ciepłowniczej. Od 1997 r. zakład przy produkcji ciepła wykorzystywał węgiel, gaz ziemny i olej opałowy, w zależności od korzystnych, sezonowych cen paliw. We wrześniu 1997 r. Komisja Papierów Wartościowych dopuściła 817.420 akcji spółki do regulowanego pozagiełdowego wtórnego obrotu. Od 2 XII 1997 r. akcje spółki były notowane na CTO. Dalszą modernizację ciepłowni umożliwił grant uzyskany w grudniu 1997 r. z Banku Światowego w wysokości 3,2 mln dolarów, który przeznaczono na budowę

¹¹²⁰ Gazeta Ostrowska, nr 16 z 26 IV 1998.

¹¹²¹ UMOW, PRM, Protokół z 26 V 1994.

¹¹²² Tamże, Protokół z 18 I 1996.

turbiny gazowej do skojarzonego wytwarzania ciepła i energii elektrycznej. W myśl postanowień ustawy o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw, w lipcu 1997 r. rada miejska podjęła działania w celu przekazania nieodpłatnego pakietu akcji pracownikom spółki¹¹²³. Celem spółki oprócz produkcji energii cieplnej i elektrycznej oraz obsługi miejskiego systemu ciepłowniczego, było ograniczenie emisji pyłów i gazów z kotłowni lokalnych oraz indywidualnych pieców. Pod koniec trzeciej kadencji OZC S.A. obsługiwał 43 km sieci, która dostarczała energię ciepłą o mocy 122,5 MW. Z jej usług korzystało ok. 30 tys. mieszkańców, podłączono 1235 obiektów i 463 mieszkania w budynkach wielorodzinnych¹¹²⁴.

Spółka WODKAN S.A. w marcu 1992 r. dysponowała kapitałem akcyjnym w wysokości 200 tys. zł. Do końca pierwszej kadencji sieć wodociągowa rozdzielcza i magistralna została powiększona o 24,5 km, kanalizacja sanitarna o 13,6 km, kanalizacja deszczowa o 11 km¹¹²⁵. Najważniejszą inwestycją była oddana w 1995 r. stacja uzdatniania wody, którą sfinansowano ze środków własnych i kredytów. Od lipca 1995 r. zarząd spółki wdrożył rozwiązanie, które polegało na podwyższaniu kapitału poprzez emisję niepubliczną akcji w powiązaniu z systemem opłat adiacenckich. W październiku 1997 r. spółka WODKAN S.A. otrzymała zgodę Komisji Papierów Wartościowych na dopuszczenie akcji do obrotu publicznego i debiutu na CTO. Uprawnieni pracownicy, zgodnie z prawem do nieodpłatnego nabycia akcji, otrzymali 105.357 sztuk (15 proc.)¹¹²⁶. W 1998 r. spółka przystąpiła do budowy oczyszczalni ścieków w Rąbczynie. Po ukończeniu inwestycji obsługiwała: 11,5 tys. klientów, 376,7 km sieci wodociągowej i 195,8 sieci kanalizacji sanitarnej.

Prezydent i zarząd miasta wychodzili z założenia, że sfera usług komunalnych powinna stanowić współwłasność mieszkańców. W tym celu uchwalony został w dniu 25 IX 1997 r. przez radę miejską, projekt uwłaszczenia mieszkańców akcjami spółki HOLDIKOM S.A. Zakładał ofertę niepubliczną zbycia do 49 proc. akcji spółki. Skierowano ją do następujących podmiotów: stowarzyszeń, spółdzielni, sp. z o.o., Spółek Akcyjnych w których członkami, udziałowcami byli wyłącznie mieszkańcy Ostrowa Wlkp. w liczbie nie większej niż 300 osób w danym podmiocie¹¹²⁷. Mieszkańcy zameldowani na pobyt stały, którzy urodzili się do 30 VI 1997 r., uzyskiwali prawo do nabycia 33 spośród 2.487.651 sztuk akcji¹¹²⁸. W projekcie uczestniczyło kilka podmiotów: Miejsko - Gminne Stowarzyszenie Uwłaszczeniowe, Stowarzyszenie Budowy i Rozwoju Salezjańskiego, Centrum Edukacyjno - sportowe, Osiedlowe Stowarzyszenie „Krępanie”, Stowarzyszenie „Promocja Rozwoju Dziecka i Rodziny” i Stowarzyszenie „Zacharzew 2000”. Stowarzyszenia przejęły tylko 1,24 proc. z

¹¹²³ Gazeta Ostrowska, nr 16 z 26 IV 1998.

¹¹²⁴ Ostrów Wielkopolski 2002, informator b.r.w., s. 4.

¹¹²⁵ UMOW, PRM, Protokół z 26 V 1994.

¹¹²⁶ Memorandum informacyjne ..., s. 49.

¹¹²⁷ Gazeta Ostrowska, nr 33 z 23 VIII 1998.

¹¹²⁸ UMOW, PRM, Protokół z 25 IX 1997.

oferowanych akcji¹¹²⁹. Wobec fiaska projektu spółka HOLDIKOM S.A. rozpoczęła proces wykupu akcji.

Kolejne spółki holdingu realizowały inwestycje, które poprawiły jakość usług komunalnych. Zakład Oczyszczania i Gospodarki Odpadami sp. z o.o. w styczniu 1997 r. zakończył budowę składowiska odpadów komunalnych o pojemności 315 tys. m³ i zabezpieczył potrzeby miasta na 20 lat. Spółka przystąpiła do zmiany formy prawnej i planowała ulokowanie swoich akcji na rynku publicznym. O skali zmian w gospodarce komunalnej, informował w sprawozdaniu z działalności zarządu za okres drugiej kadencji, prezydent M. Kruszyński: „Otwarcie nowego wysypiska, (...) wprowadzenie obligacji Ostrowa Wielkopolskiego do obrotu publicznego i notowanie na CTO, dopuszczenie oraz pierwsze notowanie akcji ostrowskiego Zakładu Ciepłowniczego w obrocie publicznym na CTO, dopuszczenie akcji Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji do obrotu na rynku publicznym, inwestycje Miejskiego Zakładu Komunikacji, który z własnych środków oraz z kredytu komercyjnego zakupił cztery autobusy MAN, uzyskanie wysokiej oceny wiarygodności kredytowej miasta, (...) podjęcie decyzji o uwłaszczeniu mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego, darowizna z Banku Światowego w wys. 3,2 mln dolarów na wybudowanie turbiny gazowej do wytwarzania energii elektrycznej wreszcie przełom w przeciągającej się walce samorządu ostrowskiego o samo decydowanie w sprawie budowy oczyszczalni ścieków, który zaowocował wydaniem na początku roku pozwolenia wodno prawnego dla Ostrowa Wielkopolskiego. W roku 1997 oddano do użytku nowoczesną halę sportową w szkole podstawowej nr 10. (...) Można z całą odpowiedzialnością powiedzieć, że był to rok przełomu, który potwierdził zasadność zmian zachodzących w gospodarce komunalnej miasta od roku 1990”¹¹³⁰. W Ostrowie Wlkp. pojawili się pierwsi strategiczni inwestorzy, spółka Delphi Thermal Harrison System kupiła ZSM. W kwietniu 1997 r. otwarto sklep wielko powierzchniowy niemieckiej firmy REWE¹¹³¹. Klub radnych SLD złożył interpelację w obronie lokalnych organizacji gospodarczych i kupieckich. Przeciwno budowie supermarketu 29 sierpnia 1996 r. protestowali przedstawiciele handlu i rzemiosła¹¹³². W dniu 28 V 1997 r. rada miejska podjęła uchwałę w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W rejonie ul. Węglowej/ Górniczej powstała baza paliw „Petrochemia Płock” S.A., wraz z niezbędną infrastrukturą do magazynowania, dystrybucji transportu i usług¹¹³³.

Analiza budżetu miasta oparta została na danych statystycznych przed i po 1995 r. Do 1995 roku struktura budżetu w części dochodowej, zdominowana była przez wpływy z

¹¹²⁹ A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów ..., s. 107 -108.

¹¹³⁰ UMOW, PRM, Protokół z 28 IV 1998.

¹¹³¹ Nie, nr 19, 2000. Tabloid w charakterystycznym stylu dezawuował gospodarcze projekty zarządu miasta „Sukcesy >>ostrowskiej samorządności<< w wykonaniu AWS są powszechnie znane. Przejedzony kredyt, 81 mln zadłużenia z tytułu emisji obligacji, ponad 20-procentowe bezrobocie, wciąż kurczący się rynek pracy. (...) Na razie ze strategicznych inwestycji Ostrów doczekał się 11 kościołów i 11 stacji benzynowych”.

¹¹³² UMOW, PRM, Protokół z 12 IX 1996.

¹¹³³ Tamże, Protokół z 28 V 1997.

dochodów od osób fizycznych w wysokości ok. 80 proc. ogólnej sumy. W części wydatków najwięcej z budżetu miasta przeznaczano na dwa działy: gospodarkę komunalną ok. 39 proc. oraz oświatę i wychowanie średnio 18 proc. ogólnej sumy. Po 1995 r. w związku z pozyskaniem przez zarząd nowych źródeł finansowania inwestycji miejskich, konstruowano i realizowano tzw. budżet zadaniowy. Jego istotą było wybranie spośród wielu, najważniejszych zadań w danym roku. Tworzono hierarchię potrzeb, które wymagały natychmiastowego rozwiązania. Do tak ustalonych zadań gromadzono środki ze wskazaniem źródeł ich pozyskania¹¹³⁴. W związku z przejęciem 1 I 1994 r. zadań związanych z prowadzeniem i zarządzaniem szkołami podstawowymi, dochody budżetu zostały podwyższone o kwotę subwencji oświatowej. Oparta została na wzorze w którym występowało kilka zmiennych m.in. procentowa ilość nauczycieli z wyższym wykształceniem w stosunku do wszystkich nauczycieli, ilość dzieci uczęszczających do szkoły i liczba oddziałów szkolnych. Symbolem nadchodzącej stabilizacji waluty, była denominacja złotego i towarzysząca jej od 1 I 1995 r. wymiana jednostek pieniężnych w relacji 1 nowy złoty do 10 000 starych złotych¹¹³⁵.

Poszczególne składniki dochodów budżetu tworzyły: dochody pochodzące z podatków i opłat w tym najważniejszy podatek od nieruchomości, udziały w podatkach stanowiących dochód budżetu państwa w tym 15 proc. udział w podatku dochodowym od osób fizycznych i 5 proc. udział w podatku dochodowym od osób prawnych, subwencja ogólna, subwencja szkolna, dotacja celowa na zadania zlecone ustawowo, dochody z majątku gminy i pozostałe dochody. Najważniejszą pozycję w wydatkach stanowiły działy: gospodarka komunalna i oświata. Możliwość kształtowania samodzielnej polityki przez radę miejską w zakresie dochodów własnych, wyrażała się przez ustalanie stawek w podatkach: od nieruchomości, rolnym, od posiadania psów, od środków transportowych oraz określaniu stawek opłaty targowej, stosowaniu zwolnień w podatkach lokalnych i wpływie na ustalanie ceny nieruchomości sprzedawanych przez zarząd¹¹³⁶. Zestawienie dochodów i wydatków budżetu Ostrowa Wlkp. w latach 1992 - 1993, zawiera tabela nr 55.

Tabela nr 55. Struktura dochodów i wydatków budżetu Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1992 i 1993.

Dochody	Rok 1992 Suma (zł.)	%	Rok 1993 Suma(zł.)	%
Budownictwo	-----		150 000 000	0,1
Rolnictwo	-----		200 000	0,0
Transport	312 000 000	0,4	2 020 000 000	1,7
Handel wewnętrzny	509 000	0,0	-----	

¹¹³⁴ Tamże, Protokół z 30 IV 1996 r. Informacja prezydenta dotycząca wykonania budżetu miasta za 1995 r.

¹¹³⁵ Dz. U. nr 84 z 1994, poz. 386. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. o denominacji złotego.

¹¹³⁶ Memorandum informacyjne ..., s. 37; Gazeta Ostrowska, nr 9 z 6 III 1994, nr 10 z 13 III 1994.

Gospodarka komunalna	121 084 000	0,1	-----	
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi kom.	380 000 000	0,5	411 000 000	0,3
Oświata i wychowanie	331 921 000	0,4	-----	
Kultur i sztuka	33 000	0,0	30 000 000	
Ochrona zdrowia	54 992	0,07	-----	
Opieka społeczna	222 500 000	0,3	-----	
Kultura fizyczna i sport	13 000	0,0	-----	
Dochody od osób fizycznych	68 065 000 000	83,1	96 020 000 000	79,0
Administracja Państwowa i Sam.	1 000 000 000	1,2	1 120 000 000	0,9
Finanse	350 000 000	0,4	350 000 000	0,3
Różne rozliczenia	24 042 586 000	13,6	21 392 000 000	17,7
Ogółem	81 926 592 000	100	121 493 460 000	100
Wydatki				
Rolnictwo	260 000	0,0	400 000	0,0
Transport	6 369 000 000	7,2	10 770 000 000	8,9
Gospodarka komunalna	35 076 643 000	39,4	47 797 100 00	39,3
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi kom.	7 027 000 000	7,9	7 074 820 000	5,8
Oświata i wychowanie	17 991 000 000	20,2	21 170 000 000	17,4
Kultura i sztuka	4 442 000 000	5,0	6 041 000 000	5,0
Ochrona zdrowia	2 599 000 000	3,0	2 913 140 000	2,4
Opieka społeczna	4 500 000 000	5,0	8 000 000 000	6,6
Kultura fizyczna i sport	750 000 000	0,9	1 403 000 000	1,1
Turystyka i wypoczynek	36 000 000	0,0	45 000 000	0,0
Różna działalność	416 450 000	0,5	580 000 000	0,5
Adm. Państw. i samorządowa	9 827 200 000	11,0	14 954 000 000	12,4
Różne rozliczenia			745 000 000	0,6
Ogółem	89 073 553 000	100	121 495 460 000	100

Źródło: UMOW, PRM, Protokół z 21 XII 1992. Załącznik do uchwały budżetowej.

Składniki cząstkowe budżetów za lata 1992 i 1993 podlegały ciągłym korektom w następstwie procesu inflacji. Roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych (CPI) wynosiły odpowiednio w 1992 r. 43 proc. i w 1993 r. 35,3 proc. W porównaniu do wskaźnika CPI z 1990 r., w wysokości 585, 58 proc. systematycznie spadały i wpływały stabilizująco na planowanie budżetu miasta¹¹³⁷.

W związku z uchwalaniem po 1995 r. budżetu zadaniowego, zarząd zastosował nowe źródła finansowania inwestycji. Oprócz dochodów miasta, korzystano ze źródeł zewnętrznych w postaci dotacji i subwencji oraz rynku kapitałowego. Poszczególne segmenty rynku kapitałowego tworzyły: rynek kredytów i pożyczek, rynek papierów wartościowych a

¹¹³⁷ Roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w latach 1950 – 2014, stat.gov.pl (dostęp 2014 – 08 – 29).

zwłaszcza obligacji, rynek akcji i udziałów, rynek lokat i oszczędności¹¹³⁸. Zestawienie dochodów budżetu zadaniowego Ostrowa Wlkp. w latach 1995 - 1997 zawiera tabela nr 56.

Tabela nr 56. Dochody budżetu Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1995 – 1997.

DOCHODY	1995 wykonanie w zł	%	1996 wykonanie w zł	%	1997 wykonanie w zł	%
Podatki i opłaty lokalne	10499384	32,06	13344058	30,51	16074497	30,25
Podatek rolny	27629		39979		41775	
Podatek od nieruchomości	8145157		10093601		12123163	
Podatek od środków transportowych	1337018		1792838		2438390	
Karta podatkowa	595926		809533		782415	
Opłata targowa i pod. od psów	241414		416642		471832	
Podatek od spadków i darowizn	105445		191396		214795	
Inne	46795		69		2127	
Opłata skarbowa	1694389	5,17	2650727	6,06	3037156	5,71
Pozostałe dochody	2011585	6,14	3103163	7,09	3572361	6,72
Rolnictwo	-		-		-	
Transport	169798		173656		166236	
W zakresie gospodarki komunalnej	516123		186547		33428	
W zakresie gospodarki mieszkaniowej	604673		819863		1598513	
Oświata i wychowanie	0		0		46078	
Kultura i sztuka	205		0		0	
Opieka społeczna	100879		117565		155957	
Ochrona zdrowia	332		753		3728	
Różne	3453		10068		12287	
Odsetki karne (od należności)	311564		265596		486117	
W zakresie administracji państwowej i samorządowej	236698		278649		699801	
Bezpieczeństwo publiczne	0		0		20827	
Finanse	67860		1250466		349389	
Dochody własne Gminy razem	14205358	43,37	19097948	43,67	22684014	42,68

¹¹³⁸ E. Tegler, Gmina na rynku kapitałowym, Finanse Komunalne 1997, nr 6.

Udziały w podatku dochodowym	6190200	18,9	7902823	18,07	10766862	20,26
Udział w pod. doch. od os. fizycznych	5889869		7499196		9981401	
Udział w pod. doch. od os. prawnych	300331		403627		795461	
Subwencje i dotacje	12355466	37,73	16736614	38,27	19686495	37,24
Subwencja ogólna	843746		733854		595541	
Subwencja oświatowa	8839700		11686773		13905813	
Dotacja celowa	2672020		4315987		5185141	
Subwencja drogowa	0		0		0	
DOCHODY RAZEM (bez nadwyżek za lata poprzednie)	32751024	100	43737385	100	53147371	100

Źródło: Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim; Memorandum informacyjne II emisji obligacji gminnych Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrow Wielkopolski 1998, s. 39.

Największy udział w dochodach ogółem w latach 1995 - 1997 stanowiły dochody własne, które wyniosły średnio 43,24 proc., w tym podatek od nieruchomości i od środków transportowych. Zaległości np. w roku 1997 z tytułu podatku od nieruchomości od osób prawnych wyniosły 1. 153.241,35 zł i wynikały z zaległości płatniczych zakładów będących w upadłości. Dużą rolę w części dochodowej spełniały subwencje i dotacje w wysokości średnio 37,74 rocznie budżetu ogółem. Subwencję ogólną Ostrow Wlkp. otrzymywał proporcjonalnie do przeliczonej liczby mieszkańców wg wzoru $54\ 000 + 120 \text{ proc. liczby mieszkańców powyżej } 50\ 000$. Wykazywała ona tendencję malejącą ze względu na zmniejszenie dochodów budżetu państwa¹¹³⁹. Ważną rolę spełniała wzrastająca corocznie subwencja oświatowa w wysokości ok. 26 proc. budżetu ogółem, która zapewniała utrzymanie szkół podstawowych. W budżecie miasta od 1998 r. pojawiła się subwencja drogowa, jako rekompensata dla gminy za utracone dochody z podatku od środków transportowych. Trzecią część dochodów ogółem stanowił udział w podatku dochodowym od osób fizycznych i prawnych, wynosił średnio w analizowanym okresie 19,07 proc. budżetu. Oprócz opłaty skarbowej stabilne źródło dochodów tworzyły pozostałe dochody własne. Składały się na nie dochody uzyskane ze sprzedaży działek, z działalności finansowej np. sprzedaży akcji, z wpłaty zakładów budżetowych z tytułu ponadnormatywnych środków obrotowych, z dzierżawy lokali i z tytułu mandatów karnych egzekwowanych przez straż miejską¹¹⁴⁰.

Zestawienie strony wydatkowej budżetu Ostrowa Wlkp. w latach 1995 - 1997 ilustruje tabela nr 57.

Tabela nr 57. Wydatki budżetu Ostrowa Wielkopolskiego za lata 1995 - 1997.

¹¹³⁹ Memorandum informacyjne ..., s. 41- 44; UMOW, PRM, Protokół z 28 IV 1998.

¹¹⁴⁰ Tamże, s. 41.

Dział Klasyfikacji budżetowej	1995 wykonanie w zł	%	1996 wykonanie w zł	%	1997 wykonanie w zł	%
Rolnictwo	0	0	0	0	0	0
Transport	841168	2,52	494902	1,01	0	0
Handel wewnętrzny	139334	0,42	0	0	0	0
Gospodarka komunalna	6139864	18,36	5849920	11,98	6145420	10,14
Gospodarka mieszkaniowa	205749	0,62	318436	0,65	446554	0,74
Oświata i wychowanie	12315547	36,83	16916122	34,65	20108036	33,19
Kultura i sztuka	851147	2,55	1054549	2,16	1375094	2,27
Ochrona zdrowia	357345	1,07	718807	1,47	799740	1,32
Opieka społeczna	2221390	6,64	2766270	5,66	3345507	5,52
Kultura fizyczna i sport	601848	1,81	730619	1,50	762242	1,26
Turystyka i wypoczynek	0	0	0	0	12411	0,02
Działalność różna	3892265	11,64	11470190	23,49	15753455	26,00
Administracja samorządowa	3255044	9,73	4442006	9,10	5630877	9,29
Bezpieczeństwo publiczne	8500	0,03	270582	0,55	324097	0,53
Finanse	288134	0,86	253497	0,52	1784439	2,95
Różne rozliczenia	0	0	0	0	0	0
WYDATKI RAZEM	33436996	100	48820944	100	60580443	100

Źródło: Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim; Memorandum informacyjne II emisji obligacji gminnych Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrow Wielkopolski 1998, s. 46 - 48.

Pierwsza emisja obligacji miejskich w 1996 r. pozwoliła na skierowanie środków budżetowych na inwestycje związane z poprawą infrastruktury technicznej Ostrowa Wlkp. oraz unowocześnienie bazy oświatowej (Szkoła Podstawowa nr 13), kulturalnej (Biblioteka Publiczna im. Stefana Rowińskiego) i sportowej (hala sportowa przy Szkole Podstawowej nr 10). Wykorzystanie przez zarząd miasta zewnętrznego źródła dochodów, jaki stworzył rynek papierów wartościowych, doprowadziło do zmiany struktury wydatków budżetowych. Intensywny wzrost wydatków między 1996 i 1995 r. o 46 proc. stanowił skutek inwestycji drogowych. W kolejnym roku wydatki inwestycyjne zwiększono o 24 proc. W 1998 r. zwiększeniu uległy wydatki bieżące, spowodowane spłatą odsetek od I i II emisji obligacji, wykupieniem 10 proc. obligacji wyemitowanych w 1996 r., wzrostem inflacji w wysokości 11 proc. i wzrostem płac o 13 proc.

W latach 1995 - 1997 największy udział w wydatkach miały: oświata i wychowanie, działalność różna w skład której wchodziło bieżące utrzymanie dróg, oświetlenie ulic,

utrzymanie zieleni i inwestycje drogowe ze środków pozyskanych z obligacji, gospodarka komunalna, administracja rządowa i samorządowa oraz opieka społeczna. W wydatkach ogółem budżetu z 1997 r., 32,2 proc. stanowiły wydatki inwestycyjne i majątkowe (udziały w spółkach), w roku 1995 - 23,2 proc., w roku 1996 - 32,3 proc. Na wydatki bieżące w 1997 r. z budżetu przeznaczono 67,8 proc., w roku 1995 - 76,8 proc. i w roku 1996 - 67,7 procent¹¹⁴¹.

W Ostrowie Wlkp. dużą część zadań w sektorze gospodarki komunalnej realizowały tworzone od 1991 r. spółki prawa handlowego. Świadczone przez nie usługi obejmowały: zaopatrzenie w wodę i odprowadzanie ścieków, dostarczanie ciepła, miejski transport publiczny, oczyszczanie miasta oraz inne zadania z zakresu gospodarki komunalnej. Wydatki budżetu miasta nie obejmowały finansowania kosztów bieżących jednostek gospodarki komunalnej i części wydatków inwestycyjnych. Powstałe spółki OZC S.A. i WODKAN S.A. partycypowały częściowo w kosztach inwestycji i finansowały je środkami, które pochodziły z wypracowanego zysku. W 1997 r. zwiększono w ramach środków przeznaczonych na gospodarkę komunalną kapitał zakładowy spółki MZO sp. z o.o. oraz kapitał akcyjny spółki WODKAN S.A. Miejski Zakład Gospodarki Mieszkaniowej sp. z o.o., właściciel i zarządca lokali mieszkalnych i użytkowych nie otrzymywał zasilenia z budżetu miasta. Natomiast z działu opieki społecznej, budżet w 1997 r. przeznaczył 1.438,5 tys. zł. na wypłatę dodatków mieszkaniowych. Z tej kwoty udział miasta wyniósł 58,2 proc., pozostałe środki stanowiła dotacja celowa przyznana przez wojewodę¹¹⁴².

Największe wydatki budżetowe od przejęcia szkół podstawowych w dniu 1 I 1994 r., przeznaczono na zadania oświatowe. W 1997 r. do 12 szkół podstawowych w Ostrowie Wlkp. uczęszczało 9702 uczniów i zatrudnionych było 585 nauczycieli. Na potrzeby szkół budżet miasta, oprócz subwencji oświatowej, przeznaczał w latach 1995 - 1997, 34,89 proc. z ogólnej kwoty wydatków. Badania demograficzne wskazywały na stopniowy spadek liczby dzieci w wieku szkolnym. Samorząd w 1997 r. prowadził 17 przedszkoli i 2 oddziały przedszkolne „zerowe”. Uczęszczało do nich około 75 proc. wszystkich uprawnionych dzieci.

Wydatki z działu opieki społecznej, oprócz środków skierowanych na wypłatę dodatków mieszkaniowych, przeznaczone były na funkcjonowanie Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej oraz Ośrodka Profilaktyki i Terapii Uzależnień. W latach 1991 - 1995 działał Dom Dziennego Pobytu przy Polskim Czerwony Krzyżu. W 1997 r. zasiłkami, które wypłacano w ramach zadań własnych i zleconych, objęto 2.799 rodzin¹¹⁴³.

Finansowanie działalności rady miejskiej, urzędu miasta oraz kontynuowanie procesu komunalizacji utrzymywano z działu budżetu - administracja samorządowa. W 1997 r. wydatki te stanowiły 9,29 proc. ogólnej kwoty budżetu. Oprócz kosztów wynikających z

¹¹⁴¹ UMOW, PRM, Protokół z 28 IV 1998. Sprawozdanie z działalności Zarządu Miasta i Prezydenta w okresie międzysesyjnym za okres II kadencji Rady Miejskiej do 31 XII 1997.

¹¹⁴² Memorandum informacyjne ..., s. 51.

¹¹⁴³ UMOW, PRM, Protokół z 28 II 1990; A. Franc, M. Kowalczyk, Ostrów ..., s. 94 i 95.

utrzymania urzędu i organów władzy samorządowej, część środków przeznaczono na sfinansowanie rad osiedli i na składkę kierowaną do Sejmiku Samorządowego. Informacje o strukturze wydatków budżetowych Ostrowa Wlkp. w latach 1995 - 1997 przedstawia tabela nr 58.

Tabela nr 58. Struktura wydatków budżetu Ostrowa Wielkopolskiego za lata 1995 -1997.

Rodzaj wydatku	1995 Wykonany w zł	%	1996 Wykonany w zł	%	1997 Wykonany w zł	%
Inwestycyjne	5203065	15,56	12342181	25,28	16244278	26,81
Udziały w spółkach	2546805	7,62	3121969	6,39	3263736	5,39
Spłata odsetek kred.	288134	0,86	253497	0,52	1784439	2,95
Zadania zlecone	2319661	6,94	3535044	7,24	4092571	6,76
Rzeczowe	13831816	41,37	17755082	36,37	20705425	34,19
Osobowe	9247515	27,66	11813171	24,20	14489994	23,92
Razem	33436996	100	48820944	100	60580443	100

Źródło: Memorandum informacyjne II emisji obligacji gminnych Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 1998, s. 45.

Inicjator nowatorskich przedsięwzięć w gospodarce komunalnej, prezydent M. Kruszyński w wystąpieniu podczas ostatniej sesji rady miejskiej I kadencji stwierdził: „Dokonania nasze świadczą o wielkim potencjale tkwiącym w decentralizacji państwa, która uaktywnia przedstawicieli wspólnot lokalnych, a także samych obywateli kontrolujących funkcjonowanie wybieranych demokratycznie władz”¹¹⁴⁴. Zastępca prezydenta w okresie II kadencji A. Kierstein, po latach scharakteryzowała proces odbudowy podmiotowości przez radę miejską, następującymi słowami: „pierwsza nasza kadencja była romantyczna. Wówczas tworzyliśmy prawo samorządowe i wszystkiego się uczyliśmy. Przecież wtedy odradzał się samorząd. Druga kadencja była już pozytywistyczna. Tworzyliśmy i przekształcaliśmy spółki oraz wprowadzaliśmy obligacje. Później nastąpiła już normalność”¹¹⁴⁵. Przewodniczący zarządu podkreślał, że miejsce Ostrowa Wielkopolskiego było i jest w Wielkopolsce, w tym zawsze silnym gospodarczo regionie, a to zobowiązuje.

¹¹⁴⁴ UMOW, PRM, Protokół z 26 V 1994.

¹¹⁴⁵ Gazeta Ostrowska, nr 22 z 2 VI 2010.

Zakończenie

W zaprezentowanej pracy, przedstawiono bogatą tradycję władzy samorządowej w okresie II i III RP. Scharakteryzowana została organizacja oraz funkcjonowanie gminy miasta Ostrów Wielkopolski w okresie 80. lat, z uwzględnieniem działalności miejskiej rady narodowej jako terenowego organu administracji państwowej. Dokonano również analizy administracji terytorialnej w Ostrowie Wlkp. w okresie niemieckiej okupacji w latach 1939 - 1945.

Poszukiwanie źródeł tożsamości rady miejskiej polegało na przedstawieniu genezy i wyszczególnieniu czynników, które determinowały powstanie instytucji samorządu „nowoczesnego”. Jego idea narodziła się pod wpływem rewolucji francuskiej. Zgodnie ze współczesnymi kryteriami, źródła władzy municypalnej sięgały postanowień ordynacji miejskiej z 18 IV 1791 r., które odnośnie miast królewskich kodyfikowała Konstytucja 3 maja z 1791 r. Ustawa zasadnicza nie zniósła jednak reliktywów ustroju feudalnego. Kolejne zbiory praw samorządowych oparte zostały na wzorach francuskich, nadanych przez Napoleona I na mocy dekretu z 23 II 1809 r. Po zakończeniu wojen napoleońskich, Konstytucja Królestwa Polskiego z 27 XI 1815 r. zniósła dotychczasowy ustrój. Część z polskich praw municypalnych można było odnaleźć w ustroju gminy wiejskiej na terenie Wolnego Miasta Krakowa. Scharakteryzowano powstanie na ziemiach polskich w trzech zaborach odrębnych form samorządu, jako następstwo przeobrażeń tych monarchii w konstytucyjne państwa prawne. W pełni ukształtowany samorząd terytorialny powstał w wyniku nadania ustawodawstwa przez dwa państwa zaborcze, Prusy i Austrię, po okresie Wiosny Ludów.

Problem badawczy pracy wymagał ukazania genezy oraz zakresu kompetencji organów uchwałodawczych i wykonawczych samorządu pruskiego. Karl von Stein i Karl August von Hardenberg zastosowali w swoich reformach zasadę równorzędności organów władzy, która w połączeniu z pruskim porządkiem prawnym gwarantowała rozwój miast. Swoistym symbolem nadchodzącej rewolucji mieszczańskiej był zbudowany w 1828 r. ostrowski ratusz, fundacji ks. Antoniego Radziwiłła. Nowelizacja ustawy z 17 III 1831 r. o zrewidowanym porządku miejskim i edykt z 13 V 1833 r. zmieniły status prawny Ostrowa, który dwa lata później przestał być własnością rodu Radziwiłłów. Szczegółowe omówienie ustawy miejskiej z 30 V 1853 r. wynikało z długiego okresu jej funkcjonowania. Niezależnie od przepisów rozporządzenia Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z 11 II 1919 r., które zrywało z ciągłością stanowienia prawa stworzonego przez pruskiego zaborcę, nadal stosowano wybrane prawa pruskiej ordynacji miejskiej i elementy ustrojowe modelu badeńskiego. Na przykładzie działalności rady miasta i magistratu Ostrowa Wlkp. wykazano, że organizacja władz miejskich przetrwała z drobnymi zmianami do 1933 r., kiedy wprowadzono postanowienia ustawy scaleniowej.

Ze względu na ramy chronologiczne pracy, należało podjąć temat politycznej dyskryminacji społeczności polskiej, w samorządzie działającym w epoce drugiego cesarstwa. Jednocześnie przedstawiono najważniejsze czynniki miastotwórcze w okresie przemiany

Ostrowa z ośrodka rzemieślniczego w przemysłowo - handlowy. Po utworzeniu w 1845 r. Królewskiego Gimnazjum Katolickiego i równoczesnym powstaniu rynku drukarni, księgarni oraz prasy, drugie znaczące wydarzenie stanowiło otwarcie w 1875 r. linii kolejowej z Poznania do Kluczborka. Rozbudowa infrastruktury gospodarczej miasta od 1901 r. przebiegała bez udziału Polaków w ostrowskiej radzie miasta i magistracie. Ukazana została transformacja społeczno - gospodarcza miasta do 1914 r., która determinowała działalność samorządu Ostrowa Wlkp. w okresie II RP.

Przedstawiając proces odrodzenia samorządu na ziemiach byłego pruskiego zaboru należy podkreślić znaczenie Komitetu Obywatelskiego, kierowanego przez Wojciecha Lipskiego, który od września 1918 r. organizował struktury przyszłej władzy lokalnej. Wydarzenia określone umownym terminem „Republika Ostrowska” miały charakter przejściowy, natomiast ważną rolę w pokojowym procesie przejmowania władzy stanowiło powołanie w grudniu 1918 r. przy radzie miejskiej pierwszych Polaków w charakterze obserwatorów. Do lutego 1919 r. kiedy decyzją Komisariatu NRL rozwiązano rady miejskie, stosowano z praktycznych względów prawo wprowadzone przez zaborcę. Przeprowadzone po miesiącu pierwsze wybory do rady miejskiej nie ujawniły podziałów na stronnictwa polityczne i przybrały formę antyniemieckiego plebiscytu. Nowym tematem, który został przedstawiony w pracy było opisanie przyczyn i przebiegu demonstracji antyżydowskiej w lipcu 1921 r. Stanowiła ona pokłosie fali strajków i protestów przeciwko podwyżkom cen żywności w kilku miastach Wielkopolski. Udowodniono na przykładzie Ostrowa Wlkp., że funkcjonowanie samorządu stanowiło istotny czynnik w procesie zagospodarowania odzyskanej niepodległości z dwóch powodów. Pierwszy stanowił następstwo pracy organicznej powstałej w trudnych warunkach polityki germanizacyjnej, drugi wynikał z najdłuższego stażu działania instytucji samorządowych na ziemiach polskich byłej dzielnicy pruskiej. Miasto dawało nowemu państwu drobnomieszczaństwo, które tworzyło warstwę społeczną niezależną ekonomicznie, z konserwatywno – katolicką świadomością. Ostrów Wlkp. podobnie jak Wielkopolska wniósł do wyzwolonego państwa sprawdzony model władzy municypalnej. Od drugiej kadencji rozpoczął się, z przerwą w latach 1933 - 1938, okres największych wpływów politycznych endecji, zarówno wśród mieszkańców i w instytucjach samorządowych. Zmiana stopnia poparcia dla partii działających w radzie miejskiej, wiązała się w pierwszym przypadku z budową w latach 1920 - 1922 Fabryki Wagon i zwiększeniem elektoratu PPS. W drugim przypadku, po przewrocie majowym większością głosów w radzie dysponowali przedstawiciele, pochodzący z partii obozu rządowego - BBWR i OZN.

Opisana działalność gospodarcza Magistratu i rady pośrednio przyczyniła się do podniesienia rangi Ostrowa Wlkp., jako drugiego po Poznaniu ośrodka przemysłowego w Wielkopolsce. Wykazana została wzrastająca funkcja miasta w zakresie społecznym, oświatowym i kulturalnym. Przy analizowaniu gospodarki komunalnej Ostrowa Wlkp. w okresie II RP, dokonano podziału na cztery fazy. W pierwszej, ważną rolę odegrał Stefan Rowiński, pierwszy burmistrz po odzyskaniu suwerenności. Zabezpieczono majątek komunalny przejęty po Niemcach, chroniono go za pomocą wojska w czasie powstania

wielkopolskiego i w okresie strajków. Procesowi repolonizacji w administracji i oświacie, towarzyszyły oznaki niechęci wobec przybyszów z pozostałych dzielnic a zwłaszcza z Małopolski (Galicji). Druga faza zmian gospodarczych, które wprowadził burmistrz Stanisław Musielak, stanowiła okres wzrostu wydatków związanych z inwestycjami w oświacie i kontynuacją budowy Fabryki Wagon oraz elektrowni miejskiej. Przystąpiono do opracowania programu rozwoju przestrzennego pod nadzorem Komitetu Rozbudowy Miasta. W trzeciej fazie – kryzysowej, wymienione zostały przykłady działań Magistratu w celu łagodzenia ekonomicznych i społecznych następstw recesji. Skutki wielkiego kryzysu gospodarczego w powiązaniu z niegospodarnością Magistratu doprowadziły do odwołania burmistrza. Pełniącym obowiązki został Józef Jondro. Czwarta faza działalności gospodarki komunalnej związana była z ożywieniem ekonomicznym w II RP, gdzie przystąpiono do budowy COP - u. Podkreślono znaczenie dla miasta roku 1934. W związku z powiększeniem obszaru, samorząd wprowadził zasady gospodarki przestrzennej w przyłączonych dzielnicach. Planowane inwestycje związane z budową nowej szkoły powszechnej i połączeń drogowych, świadczyły o wychodzeniu budżetu miasta z okresu stagnacji. Na przykładzie działalności samorządu Ostrowa Wlkp. w II RP, wskazano na duży stopień zorganizowania mieszkańców w ponad 130 stowarzyszeniach. Tylko w 1928 r. wydawano 11 czasopism, w tym 5 dzienników. Ujawniony kapitał społeczny dodawał kolorytu miastu, prowincjonalnemu w znaczeniu terytorialnym lecz nie mentalnym. W okresie dwudziestolecia liczba mieszkańców uległa podwojeniu. Ostrów Wlkp. był miastem ludzi młodych i dumnych z odzyskanej niepodległości. W dotychczasowych opracowaniach powtarzano informację o dynamice rozwoju miasta w okresie II RP, porównywalnej do Gdyni. W pracy przedstawiono stabilny rozwój miasta, zwracając uwagę na odziedziczony po zaborcy potencjał infrastruktury komunalnej, zagrożenia zewnętrzne wynikające z kryzysu gospodarczego 1929 r. i planów budowy COP - u, kosztem ograniczenia inwestycji w Wielkopolsce.

Funkcjonowanie systemu okupacyjnego w Kraju Warty oparto na administracji niemieckiej, której zasady szczegółowo opracowano pod względem ustrojowym. Niemieccy przedstawiciele terenowych organów administracji, popierali propagandową tezę o powrocie po 20 latach przerwy, do zarządzania Wielkopolską. Scharakteryzowany został proces zniszczenia podstaw instytucjonalnych aparatu państwowego II RP i zastępowania go zarządem wojskowym, od 1940 r. administracją III Rzeszy. Dokładna charakterystyka metod władzy, które wprowadził namiestnik i przywódca partyjny Arthur Greiser, miała wykazać często pomijane, istotne różnice w polityce okupacyjnej między ziemiami polskimi wcielonymi do Rzeszy Niemieckiej a Generalnym Gubernatorstwem. Działanie administracji lokalnej na ziemiach wcielonych, miało pozorować funkcjonowanie autentycznego samorządu. W Ostrowie Wlkp. okupant zastosował metody polityki Gleichschaltung i przystąpił do unifikacji społeczeństwa. Wykazano zbrodnicze metody zastosowane przy współudziale niemieckiego Zarządu Miasta na przykładzie: wywłaszczania, wysiedlania, eksterminacji, kierowania do więzień, obozów koncentracyjnych i pracy przymusowej. Przedstawione wykazy ilościowe strat dokumentowały śmierć osób szczególnie zasłużonych dla narodu i państwa, przedstawicieli klasy średniej, inteligencji, duchowieństwa i młodzieży

– absolwentów gimnazjów. Nie pominięto listy osób, które zginęły walcząc w szeregach Polskich Sił Zbrojnych i jako ofiary zbrodni w Katyniu oraz innych miejsc ludobójstwa na wschodzie.

Wskazano jakimi metodami przedstawiciele administracji Kraju Warty próbowali stworzyć z Reichsdeutschów, Umsiedlerów i Volksdeutschów „naród panów”. Wymienione zostały czynniki, które wpłynęły na wzrost osadnictwa Niemców m.in. wyrugowania, wysiedlania do Generalnego Gubernatorstwa i osadnictwo kolonistów z międzymorza bałtycko - czarnomorskiego. Nie zbadana część rozdziału, dotyczyła niemieckich prac projektowych i budowlanych, jakie realizowano w Ostrowie Wlkp. w latach 1940 - 1943. Obejmowały plany przebudowy urbanistycznej i założenia nowego śródmieścia w dzielnicy Krępa. Równocześnie okupant w ramach realizacji planu Otto, przystąpił do rozbudowy ostrowskiego węzła kolejowego. Przebudowa torowisk zmieniła układ komunikacyjny miasta. Przy realizowaniu inwestycji wykorzystywano więźniów z obozu pracy a po jego likwidacji robotników skierowanych z urzędu pracy. Wszystkie przedsięwzięcia nie równoważyły strat materialnych i osobowych jakie ponosili mieszkańcy. W pierwszej egzekucji zakładników z 14 XII 1939 r., zamordowano również przedstawicieli ostrowskiego samorządu.

Dokonując charakterystyki systemu okupacyjnego w Kraju Warty, trzeba podkreślić w jak trudnych warunkach od 1940 r. prowadziła działalność Delegatura Rządu Polskiego dla Ziem Zachodnich w Poznaniu. Oprócz prac studyjnych związanych z odtworzeniem administracji państwowej i samorządowej organizowała tajne szkolnictwo oraz służby informacyjne. Przygotowanie kadr przyszłej administracji i oświaty, stanowiło ważny czynnik w procesie przejmowania władzy cywilnej z chwilą zakończenia okupacji. W okresie walk o wyzwolenie miasta spod okupacji niemieckiej w styczniu 1945 r., przez sześć dni, obowiązki burmistrza pełnił przewodniczący Komitetu Obywatelskiego – Henryk Serwa. Usunięcie go przez sowieckiego wojennego komendanta miasta, nie mogło przysłonić znaczenia działalności niepodległościowej Delegatury Rządu i próby odbudowy instytucji samorządu. Równocześnie konspiracyjna struktura władz administracyjnych odegrała, wspólnie z oddziałami AK, ważną rolę w chwili przejmowania, od uciekających Niemców przedsiębiorstw i zakładów miejskich. W Ostrowie Wlkp. dzięki temu, uratowano przed zniszczeniem m.in. gazownię i wodociąg. W dniu 29 I 1945 r. przerwano działalność przedstawicieli administracji samorządowej, którzy dysponowali poparciem mieszkańców Ostrowa Wlkp. i zostali desygnowani przez Delegaturę Rządu.

Okres 1945 - 1950 stanowił kolejny nie zbadany temat w historii ostrowskiego samorządu. Zastosowany termin „samorząd” uznany został jako próba restytucji organów uchwałodawczych i wykonawczych miasta Ostrowa Wlkp. po II wojnie. Z chwilą wyznaczenia 29 I 1945 r. przez sowieckiego komendanta miasta nowego burmistrza, rozpoczął się okres rywalizacji przedstawicieli klubów PPS i PPR w radzie. Przedstawiono okoliczności, które towarzyszyły próbom odbudowy instytucji samorządu - walki ze zbrojnym podziemiem niepodległościowym, referendum ludowe i wybory do Sejmu Ustawodawczego. Przykłady

eliminowania ze składu rady narodowej przedstawicieli warstwy drobnomieszczańskiej, udokumentowały proces podporządkowania instytucjom państwa, terenowych organów władzy. Rada miasta w latach 1945 - 1950 wypełniała rolę pośrednika w wykonywaniu zadań zleconych, przekazywanych przez przedstawicieli administracji państwowej. Jednocześnie w zakładach prowadzonych przez gminę miejską, wprowadzono przekształcenia własnościowe wraz z towarzyszącymi zmianami podatkowymi oraz budżetowymi. W latach 1945 - 1946 pozostawiono dotychczasową formę własności komunalnej, która równolegle do wydawanych dekretów funkcjonowała w oparciu o ustawodawstwo samorządowe II RP. Wykazano, że w okresie realizacji planu 3 – letniego nastąpił proces powiązania gospodarki komunalnej z budżetem państwa i z narodowym planem gospodarczym. Na przykładzie zakładów komunalnych Ostrowa Wlkp., dokonano charakterystyki i opisano proces przejmowania w zarząd i eksploatację przez skarb państwa przedsiębiorstw, które przynosiły największe zyski – elektrowni, gazowni i rzeźni. Dekret o reformie bankowej doprowadził do włączenia Komunalnej Kasy Oszczędności miasta do KKO powiatu i w następstwie do przejęcia przez bank państwowy. Cezurą końcową był rok 1950, w którym wprowadzono zgodny ze wskaźnikami Państwowej Komisji Planowania i finansowany przez budżet państwa model gospodarki komunalnej.

Charakterystyka działalności miejskiej rady od 1950 r. przedstawia funkcjonowanie jednolitych organów władzy państwowej. Organa władzy samorządowej zostały zastąpione przez administrację rządowo – partyjną co w połączeniu z okresem stalinizmu, doprowadziło do zniszczenia jednej z najważniejszych instytucjonalnych podstaw społeczeństwa obywatelskiego. Wprowadzane jednocześnie zmiany własnościowe w przemyśle i rzemiośle stanowiły powód gospodarczego i politycznego wykluczenia klasy średniej. Podane w pracy przykłady nacjonalizacji zakładów sektora spożywczego, drzewnego i metalowego w Ostrowie Wlkp. w okresie stalinowskim, potwierdziły tezę o wykonywaniu przez miejską radę „jednolitej linii” politycznej i gospodarczej. Wprowadzenie zasad centralnie sterowanej gospodarki planowej do 17 przedsiębiorstw gospodarki terenowej w Ostrowie Wlkp., zniwelowało dotychczasową ekonomiczną podmiotowość zakładów komunalnych. Proces centralizacji handlu zakończono powołaniem Miejskiego Handlu Detalicznego a sztandarowy obiekt z okresu bitwy o handel stanowił budynek Powszechnego Domu Towarowego. W odniesieniu do zadań gospodarczych, rada wcielała założenia planu 6 – letniego i nie uwzględniała rolniczo - rzemieślniczej specyfiki regionu. Przedstawiona została zależność między zmianami własnościowymi w przedsiębiorstwach gospodarki terenowej i transformacją polityczną systemu rad. Powołanie w 1950 r. pierwszej w okresie stalinowskim rady, świadczyło nie tylko o łamaniu podstawowych zasad demokracji, było zapowiedzią nasilającej się „walki klas”. Wykazano, że powołana rada narodowa była uzależniona od dotacji budżetowych, realizowała uchwały komitetów miejskiego i powiatowego partii oraz Prezydium WRN w Poznaniu. Nadchodzący kryzys polityczny 1956 r. poprzedzał przegląd postulatów gospodarczych, jakie zgłaszali mieszkańcy Ostrowa Wlkp. na spotkaniach z kandydatami Frontu Narodowego. Przedstawione w pracy braki znaczących inwestycji, zachowawczy budżet miasta uzależniony od udziałów w dochodach z budżetu centralnego i

od dotacji wyrównawczej, doprowadziły do spadku stopy życiowej mieszkańców nie tylko Ostrowa Wlkp. ale również Wielkopolski. Zapowiedzią zmian w gospodarce komunalnej były plany z 1957 r., które objęły budowę bloków mieszkalnych, osiedli domów jednorodzinnych, szpitala miejskiego i rozbudowę zakładów przemysłowych w ramach planu 5 – letniego.

Dekada lat 60 – tych, wyodrębniona została jako okres tzw. „małej stabilizacji”. Scharakteryzowano „epokę Gilarskiego” - od nazwiska przewodniczącego Prezydium MRN, przez pryzmat realizacji projektów, zgłaszanych w programie wyborczym Frontu Jedności Narodu. Dopiero od 1960 r. rozpoczęły się większe inwestycje w zakresie gospodarki komunalnej, budownictwa mieszkaniowego rad narodowych, funkcjonowania komunikacji autobusowej, od 1962 r. ukazywał się miesięcznik „Południowa Wielkopolska”. Realizacja drugiej pięciolatki w latach 1961 - 1965, oznaczała systematyczny wzrost dochodów budżetu Ostrowa Wlkp. i przekładała się na nowe inwestycje w infrastrukturze miasta. Podkreślono, że największą część nakładów inwestycyjnych (63,4 proc.) w Ostrowie Wlkp. w latach 1960 - 1980 przeznaczono na rozbudowę zakładów przemysłu elektromaszynowego. Na potrzeby gospodarki komunalnej przekazano dziesięciokrotnie mniejsze środki inwestycyjne (6,0 proc.). Również niekorzystna struktura nakładów w gospodarce uspołecznionej doprowadziła do dekapitalizacji przedsiębiorstw komunalnych i ciągłych problemów zaopatrzeniowych. Przedstawiony został przebieg swoistej rywalizacji o „rząd dusz”, w kontekście organizowanych przez Kościół obchodów jubileuszu tysiąclecia Chrztu Polski. Przedsięwzięcia milenijne prymasa Stefana Wyszyńskiego i związane z nimi nawiedzenie w Ostrowie Wlkp. Obrazu Matki Boskiej 22 IV 1966 r., miały przysłonić imprezy sportowe oraz turystyczne, przygotowane przez Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki. Terenowe organy administracji państwowej uczestniczyły w działaniach deprecjonujących uroczystości kościelne. W ramach obchodów 1000 – Lecia Państwa Polskiego w Ostrowie Wlkp. oprócz szkół „tysiąclatek”, powstał szpital miejski, przebudowano dworzec PKP, oddano zespół budynków Urzędu Miasta i komitetu partii, odsłonięto pomnik – samolot. Budowa obiektów miała służyć nowej, najmłodszej warstwie społecznej miasta, która wg pisarki Jadwigi Żylińskiej zmieniała je w przemysłowo – plebejski ośrodek.

W dekadzie Edwarda Gierka, w następstwie przeprowadzonych reform administracyjnych, uległa zmianie działalność MRN i Prezydium. Zgodnie z postanowieniami ustawy z 1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych rozpoczęto proces centralizacji władzy, który miał zagwarantować „przewodnią rolę PZPR w budowie socjalizmu”. Na stanowiska przewodniczących rad wybierano pierwszych sekretarzy odpowiednich komitetów partii. W Ostrowie Wlkp. pierwszym kandydatem wybranym z rekomendacji I sekretarza KP PZPR na stanowisko Przew. Prezydium MRN, został Józef Czubak. Przewodniczącym Rady Narodowej Miasta i Powiatu został dotychczasowy I sekretarz KP PZPR Antoni Buksakowski. Najważniejszym wydarzeniem, które wpłynęło na działalność rady narodowej była reforma administracyjna z dnia 1 VI 1975 r. i likwidacja powiatów. Ostrów Wlkp. otrzymał status gminy, którą kierował powoływany przez wojewodę prezydent. Zakłady komunalne funkcjonowały w systemie gospodarki nakazowo –

rozdzielczej. Wykazano, że pomimo rozpoczętych inwestycji mieszkaniowych związanych z budową drugiego etapu osiedla w rejonie ul. Manifestu Lipcowego (I. J. Paderewskiego), nadal nie zmieniono wadliwej struktury nakładów finansowych. Brak inwestycji w zakładach gospodarki komunalnej oraz infrastrukturze miejskiej, stanowił główną przyczynę blokującą rozwój miasta. Negatywne następstwo reformy administracyjnej dla Ostrowa Wlkp. wynikało z ograniczonego przydziału środków, pochodzących z budżetu terenowego WRN. Uchwała MRN odnośnie planu społeczno - gospodarczego rozwoju na lata 1976 - 1980 na pierwszym miejscu wymieniała rozbudowę zakładów przemysłowych, dopiero w dalszej kolejności inwestycje infrastrukturalne: elektrociepłownię i dom handlowy „Megasam”. Nakłady poniesione na realizację projektów doprowadziły do zwiększenia deficytu w budżecie terenowym Ostrowa Wlkp. Do najważniejszych osiągnięć pięciolatki (1971 - 75) zaliczono wzrost zatrudnienia mieszkańców o 5 088 etatów. Symptomami załamania programu budowy „drugiej Polski”, w Ostrowie Wlkp. były: nie zrealizowany budżet za 1976 r., narastające problemy budownictwa mieszkaniowego i wprowadzenie reglamentacji cukru. Podczas głosowania do MRN w 1978 r. zwrócono uwagę na najważniejsze mankamenty gospodarki komunalnej w drugiej połowie dekady. Miejski Komitet FJN razem z komitetami osiedlowymi i zakładowymi PZPR zebrał ok. 150 postulatów oraz wniosków mieszkańców. Informacja prezydenta odnośnie toku ich rozpatrzenia i realizacji, świadczyła o próbie rozwiązania narastających problemów gospodarki mieszkaniowej i komunalnej. Intensywnemu rozwojowi budownictwa mieszkaniowego nie towarzyszył rozwój infrastruktury komunalnej. Osiedla pozbawione sklepów, przychodni i szkół tworzyły „betonowe pustynie”. Analiza budżetu terenowego miasta wykazała jego niewłaściwą strukturę, na ogólną sumę wydatków koszty bieżące pochłaniały ok. 80 proc. Wybrana na lata 1978/82 rada, nadal realizowała plan rozwoju miasta zgodny z zaleceniami gospodarki centralnie planowanej. Pogarszające się dane z wykonania planu przedstawiał na sesji w kwietniu 1980 r. prezydent Grzegorz Woźny, były zapowiedzią nadchodzącego załamania gospodarki planowej.

Okres historii określany terminem „karnawału z wyrokiem”, można ocenić jako pierwszą, nieskuteczną próbę odbudowy podstaw społeczeństwa obywatelskiego w okresie PRL. W Ostrowie Wlkp. od 19 VII 1980 r. organizowano akcje protestacyjne i strajki w trzech największych zakładach: ZSM Ursus, ZAP i ZNTK. Kryzys gospodarczy i brak zaufania wśród mieszkańców, stanowiły przyczynę zmian personalnych w terenowych organach władzy. Od kwietnia 1981 r. na sesjach MRN, w charakterze obserwatorów występowali przedstawiciele Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ Solidarność. Dzięki temu mieszkańców informowano o narastającym kryzysie budownictwa mieszkaniowego, niskich wskaźnikach dochodów budżetowych i zasadach reglamentacji. Na skutek nie zrealizowanych w większości postulatów i wniosków z kampanii wyborczej do rad narodowych, podczas sesji majowej 1981 r. radni przesłali prezydentowi zebrane materiały do ponownego opracowania. Podkreślona została rola przywódców strajkowych z Ostrowa Wlkp. w procesie tworzenia związków zawodowych i kształtowania regionu Wielkopolska Południowa na terenie województwa kaliskiego. Jeden z trzech delegatów regionu na I Krajowy Zjazd

Solidarności lekarz Henryk Siciński, był pomysłodawcą „Pośłania do ludzi pracy Europy Wschodniej”. Zrzeszeni w strukturach związkowych działacze stanowili po 1990 r. podstawę składu osobowego, demokratycznie wyłonionej rady miejskiej. Podjęte w okresie „karnawału Solidarności” próby odbudowy tożsamości miasta, w oparciu o obchody zakazanych świąt narodowych i odnowienia symboli kultu religijnego, zakończył „wyrok” w dniu 13 XII 1981 r.

Funkcjonowanie terenowych organów administracji państwowej w okresie stanu wojennego podlegało kontroli ze strony nadzorców – komisarzy wojskowych. W Ostrowie Wlkp. funkcję tę sprawował ppłk Jerzy Owczarek, któremu podporządkowano wojskowe grupy operacyjne. Przedstawiony został proces przejmowania władzy cywilnej od powołania w dniu 18 I 1982 r. Obywatelskiego Komitetu Ocalenia Narodowego, który zrzeszał przedstawicieli partii: PZPR, ZSL i SD. Współdziałanie z terenowymi organami władzy i administracji zainicjowano w marcu, kiedy członkowie Prezydium MRN przy współudziale I sekretarza KM PZPR, prezydenta miasta i komisarza wojskowego, ocenili sytuację społeczno – polityczną. Jedynym przedstawicielem władzy, który zrezygnował z funkcji w związku z wprowadzeniem stanu wojennego był Jacek Ratajczak, przewodniczący MRN. Lojalistyczna postawa radnych znalazła potwierdzenie podczas kwietniowej sesji, kiedy MRN wyraziła poparcie dla decyzji Rady Państwa o wprowadzeniu stanu wojennego w związku z zagrożeniem „niepodległości i ustroju socjalistycznego”. W okresie międzysesyjnym podczas posiedzeń Prezydium MRN, komisarz przekazywał bieżące informacje o działaniach Terenowej Grupy Operacyjnej. Scharakteryzowano działania kontestujące wprowadzenie stanu wojennego i wojskowego zarządu komisarycznego w Ostrowie Wlkp. Spośród wielu form protestu m.in. wydawania podziemnej prasy, narodził się ruch obrony praw obywatelskich. W 1983 r. z inicjatywy doc. Jerzego Pietrzaka utworzono Komitet Odbudowy Pomnika Kardynała Ledóchowskiego. Oprócz odbudowy pomnika, drugim celem Komitetu było utrzymanie kontaktów w środowisku przedstawicieli zdelegalizowanej „Solidarności” i wola tworzenia konstruktywnej opozycji. Część z jego założycieli, w 1989 r. zasiła szeregi Komitetu Obywatelskiego w Ostrowie Wlkp. Wojskowy zarząd komisaryczny nie rozwiązał najważniejszych problemów gospodarczych, również zaopatrzeniowych. Wykorzystane w pracy fragmenty sprawozdań Miejskiego Komitetu Kontroli Społecznej, świadczyły o pogarszającym się stanie gospodarki Ostrowa Wlkp. i wynikających stąd problemach mieszkańców. Do pozytywnych decyzji radnych należy uznać podjęcie uchwały w sprawie budowy oczyszczalni ścieków, w związku z grożącym wybuchem epidemii.

W rok po zniesieniu stanu wojennego i rozwiązaniu WRON, przeprowadzono wybory do MRN. Potwierdziły dotychczasowy układ polityczny w radzie, jaki tworzyli przedstawiciele: PZPR, ZSL, SD, Stowarzyszenia PAX i radni bezpartyjni. Przypomniane uroczystości z dnia 30 IX 1984 r. związane z poświęceniem pomnika kardynała Mieczysława Halki – Ledóchowskiego, stanowiły ważne wydarzenie nie tylko religijne ale również społeczne. W obecności ks. kardynała, przedstawicieli duchowieństwa, władz administracyjnych i kilku tysięcy mieszkańców, odprawiona została Msza św. Tłumy Ostrowian aprobowały starania osób skupionych w Komitecie odbudowy pomnika.

W 1984 r. na wspólnych posiedzeniach Rady Miejskiej PRON i sesjach MRN analizując dotychczasowe nieskuteczne formy działania, zwracano uwagę na konieczność „odrodzenia moralnego” społeczeństwa. Zdaniem działaczy PZPR Rada Miejska PRON miała doprowadzić do demokratyzacji życia społecznego, zwłaszcza po uchwaleniu przez Sejm PRL, kolejnej amnestii. Przed ostatnimi wyborami do MRN w 1988 r. w ramach współpracy rady narodowej i rady PRON opracowano program, w którym gwarantowano sprawny przydział mieszkań, rozbudowę infrastruktury komunalnej, przyspieszenie budowy zbiorowej oczyszczalni. Przykładem działań, które miały integrować mieszkańców było powołanie Społecznych Komitetów Narodowego Czynu Pomocy Szkole. Równocześnie narastała presja inflacyjna, występowały braki zaopatrzeniowe i panowała hiperinflacja. W dekadzie lat 80. w budżecie miasta corocznie zmniejszano udział środków wyrównawczych, przekazywanych z budżetu WRN. Z 61,3 proc. w 1982 r. udziały zmalały do 17,3 proc w 1988 r. Wg informacji prezydenta Jerzego Świąłka w 1989 r. Ostrów Wlkp. musiał po odprowadzeniu części środków do budżetu wojewódzkiego, osiągnąć samowystarczalność budżetową.

Pierwsze po II wojnie wolne wybory samorządowe poprzedzało powstanie 1 IV 1989 r. z inicjatywy doc. Jerzego Pietrzaka i działalność Komitetu Obywatelskiego w Ostrowie Wlkp. Jego genezę i program przedstawiono w celu ukazania procesu odbudowy podstaw społeczeństwa obywatelskiego i głoszonych wartości. Komitet od 10 kwietnia sprawował patronat nad kandydatami strony solidarnościowej w wyborach parlamentarnych. Ważnym zadaniem było udzielanie wsparcia dla powstających komitetów z regionu południowej Wielkopolski. Wygrane wybory z 4 VI 1989 r. doprowadziły do sprecyzowania programu Komitetu, który wzorowano na założeniach OKP. Od września 1989 r. w obradach MRN i WRN uczestniczyli, w charakterze obserwatorów wyznaczeni członkowie KO. Jedną z pierwszych inicjatyw było powołanie przez prezydenta Jerzego Świąłka komisji majątkowej po PZPR. Na ostatniej kwietniowej sesji MRN doszło do odwrócenia politycznych ról. Przedstawiciel opozycji - przewodniczący KO Cezary Nowakowski w charakterze Pełnomocnika Rządu zapoznał przedstawicieli administracji państwowej – radnych, z ustawowymi zmianami i wyzwaniem, jakie czekały nową radę miejską. Wybory z 27 V 1990 r. stanowiły jeden z etapów przejmowania władzy w radzie miejskiej przez przedstawicieli KO. Analiza procesu reaktywowania samorządu terytorialnego została przeprowadzona od wyborów do rady miejskiej w dniu 27 V 1990 r. do 1 I 1999 r., i wejścia w życie postanowień ustawy: o samorządzie powiatowym, o samorządzie wojewódzkim, o administracji rządowej w województwie.

Działalność rady miejskiej I i II kadencji została scharakteryzowana w kontekście przemian politycznych i gospodarczych określanych mianem transformacji. Polityczne zmiany wprowadzane przez radnych KO „Solidarność” rozpoczęto od ustawowego wyboru prezydenta miasta 9 VI 1990 r. Ustąpienie prezydenta, mianowanego na urząd przez wojewodę, zakończyło okres terenowych organów władzy i administracji oraz związany z nim system nomenklaturowy. Powołanie zarządu w zmienionych przez ustawodawcę warunkach prawnie – ustrojowych, przyspieszyło proces zmian w gospodarce komunalnej. Kilka razy

podkreślono znaczenie jakie miało przyznanie samorządom osobowości prawnej, prawa do posiadania mienia komunalnego i przyznanie zasady domniemania kompetencji. Prezydent Mirosław Kruszyński i zarząd, dysponując poparciem większości radnych I kadencji, zainicjowali etap odzyskiwania przez gminę – miasto Ostrów Wlkp. podmiotowości politycznej, prawnej i gospodarczej. W pierwszej kolejności przystąpiono do przekształcenia przedsiębiorstw gospodarki komunalnej w spółki prawa handlowego. Jednocześnie przeprowadzona została komunalizacja mienia przejmowanego przez gminę - miasto Ostrów Wlkp. wraz z towarzyszącą jej inwentaryzacją. Przekształcenia własnościowe napotykały na opór pracowników zagrożonych utratą zatrudnienia i na sprzeciw przedstawicieli organów administracji rządowej. Rady I i II kadencji przystąpiły również do uregulowania praw własnościowych Kościołów i związków wyznaniowych. Proces zmian jednostek gospodarki samorządowej kontynuował Zarząd miasta II kadencji, który inicjował tworzenie nowej formy organizacyjno - prawnej. Dotychczasowe przedsiębiorstwa komunalne zamienione zostały w spółki kapitałowe lub osobowe oraz jednostki i zakłady budżetowe. Pierwszym wymiernym skutkiem wprowadzonych zmian była budowa stacji uzdatniania wody. Przekształcenia własnościowe warunkowały proces pozyskiwania nowych źródeł finansowania i przyspieszenia inwestycji miejskich, zwłaszcza w zaniedbanej infrastrukturze drogowej.

Zarząd miasta II kadencji wykorzystał możliwości oferowane przez rynek kapitałowy. Samorząd Ostrowa Wlkp. od 1996 r. obok władz Gdyni, uznawano w III RP za prekursorów skutecznej emisji obligacji miejskich. Pierwsze emisje przeprowadzono kolejno w latach 1996, 1997, 1999. Najpierw obligacje zbywano w ofercie niepublicznej, po zakończeniu sprzedaży wprowadzano je do wtórnego obrotu na rynku publicznym. Nową formę organizacyjno – prawną w zarządzaniu miastem stanowił holding. Utworzona spółka akcyjna HOLDIKOM w Ostrowie Wlkp. objęła akcje i udziały spółek samorządowych według stanu z sierpnia 1994 r. Dopiero zakończenie procesu przekształceń jednostek organizacyjnych Ostrowa Wlkp. i powstanie niezależnych osób prawnych, które wykonywały usługi komunalne, umożliwiło powołanie w 1996 r. spółki akcyjnej HOLDIKOM S.A. Miasto wniosło do spółki akcje i udziały sześciu podmiotów gospodarki komunalnej. Zdecydowanymi przeciwnikami tworzenia pierwszej w kraju gminnej grupy kapitałowej byli radni opozycji, którzy wskazywali na ograniczenia procesów decyzyjnych w spółkach komunalnych. Do porażek pierwszego okresu przekształceń własnościowych należy zaliczyć uchwalony w 1997 r. projekt uwłaszczenia mieszkańców akcjami spółki HOLDIKOM S.A. Prezydent przekonywał, że sfera usług komunalnych powinna stanowić współwłasność mieszkańców Ostrowa. Wobec nikłego zainteresowania ze strony wyznaczonych podmiotów i mieszkańców, spółka wykupiła akcje.

Analizę dochodów i wydatków gminy miejskiej przeprowadzono oddzielnie do każdego okresu. W poszczególnych etapach działania zakładów gospodarki komunalnej występowały odmienne założenia budżetowe i rodzaje podatków. Po przekształceniach własnościowych od 1990 r. wydatki budżetu miasta nie obejmowały finansowania kosztów bieżących jednostek gospodarki komunalnej i części wydatków inwestycyjnych. Od 1994 r. miasto

przejęło prowadzenie placówek oświatowych i przyznawana subwencja zmieniła strukturę budżetu. W związku z uchwalaniem po 1995 r. budżetu zadaniowego, zarząd zastosował nowe źródła dochodów i korzystał z oferty rynku kapitałowego. Uzyskane środki skierowano na inwestycje związane z infrastrukturą miasta, przebudową układu komunikacyjnego i remonty ulic, budową oczyszczalni ścieków, zakupem autobusów, modernizacją obiektów oświatowych, kulturalnych i sportowych. Konsekwencją przekształceń było pojawienie się zewnętrznych inwestorów „Petrochemia Płock” S.A. i spółki Delphi Thermal Harrison System. Miały tworzyć nowe czynniki rozwoju miasta, w związku ze spadkiem zatrudnienia w ZNTK i węźle kolejowym. Celem budżetów zadaniowych po 1995 r. oprócz zaspokojenia potrzeb mieszkańców, było inwestowanie w te działy, które zwiększały konkurencyjność miasta.

Scharakteryzowany proces odzyskiwania podmiotowości przez mieszkańców Ostrowa Wlkp. przebiegał w trzech etapach. Każdy rozpoczynał się tworzeniem Komitetu Obywatelskiego. W 1918 r. pod przewodnictwem ziemianina Wojciecha Lipskiego z Lewkowa, w 1945 r. kierowanego przez kupca Henryka Serwę, w 1989 r. z inspiracji pracownika naukowego Instytutu Historii Uniwersytetu Wrocławskiego doc. Jerzego Pietrzaka. W sposób symboliczny, przedstawiciele trzech warstw społecznych: ziemiaństwa, mieszczaństwa i inteligencji upominali się o prawo do wolności.

Pierwszy KO przekształcił się w Powiatową Radę Ludową, która na kontrolera pruskiego burmistrza desygnowała Stefana Rowińskiego, komisarycznego burmistrza Ostrowa Wlkp. w 1919 r. Jako radny i ławnik stanowił wzór samorządowca w okresie II RP, który przyczynił się do lokalizacji Fabryki Wagon. Drugi KO utworzony po wyzwoleniu Ostrowa Wlkp. w 1945 r., jako pierwsza władza lokalna z przewodniczącym H. Serwą, został po sześciu dniach unieważniony, decyzją wojennego komendanta miasta mjr A. W. Fieczina. Reaktywowany samorząd funkcjonował w okrojonej formie do 1950 r. kiedy został zastąpiony terenowymi organami władzy i administracji państwowej, wzorowanymi na modelu sowietów. Z listy osób powoływanych na stanowiska kierownicze w organach administracji terenowej w czasie PRL, indagowani mieszkańcy wymieniali nazwisko Mariana Gilarskiego. Przewodniczący Prezydium MRN w okresie „małej stabilizacji” doprowadził do realizacji ważnych dla miasta inwestycji z zakresu gospodarki komunalnej. Trzeci KO tworzył podstawy organizacyjne i prawne zmierzające do restytucji samorządu terytorialnego. Po etapie zwycięskich wyborów parlamentarnych z 4 VI 1989 r., skoncentrował działania na próbie odbudowy podstaw społeczeństwa obywatelskiego. Po wyborach samorządowych 27 V 1990 r. rekomendowany przez KO „Solidarność” prezydent Mirosław Kruszyński, rozpoczął pionierski okres transformacji gospodarczej i finansowej w Ostrowie Wlkp.

Zaprojektowana i wprowadzona w 1994 r. trójkolorowa flaga miasta stanowiła jeden z elementów odbudowanej tożsamości Ostrowa Wlkp. Opisane próby tworzenia podmiotowości przez mieszkańców w trzech epokach II RP, PRL i III RP, ukazały wolę dążenia do samoorganizowania i ponoszenia odpowiedzialności za losy małej ojczyzny. Wraz z nieustannymi przeobrażeniami społeczno – gospodarczymi w latach 1919 - 1999, mieszkańcy

Ostrowa Wlkp. poszukiwali źródeł swojego obywatelstwa. Od wyborów z 1990 r. po romantycznym czasie pierwszej kadencji, w drugiej nastąpił pragmatyczny okres pracy u podstaw w warunkach przekształceń własnościowych. Trzecią kadencję zdominowała działalność technokratów i rywalizacja partyjna.

W XX wieku od czasu zburzenia pomnika cesarza Wilhelma I Hohenzollerna w 1919 r. do odbudowy pomnika kardynała Mieczysława Ledóchowskiego w 1984 r., mieszkańcy Ostrowa Wlkp. przeszli długą drogę, od wyzwolenia do wolności, od głosowania do wyborów i od odzyskiwania świadomości swej polskości do budowy podstaw społeczeństwa obywatelskiego.

Aneksy

Nr 1. Obiekty i inwestycje związane z działalnością samorządu Ostrowa Wlkp. w II RP.

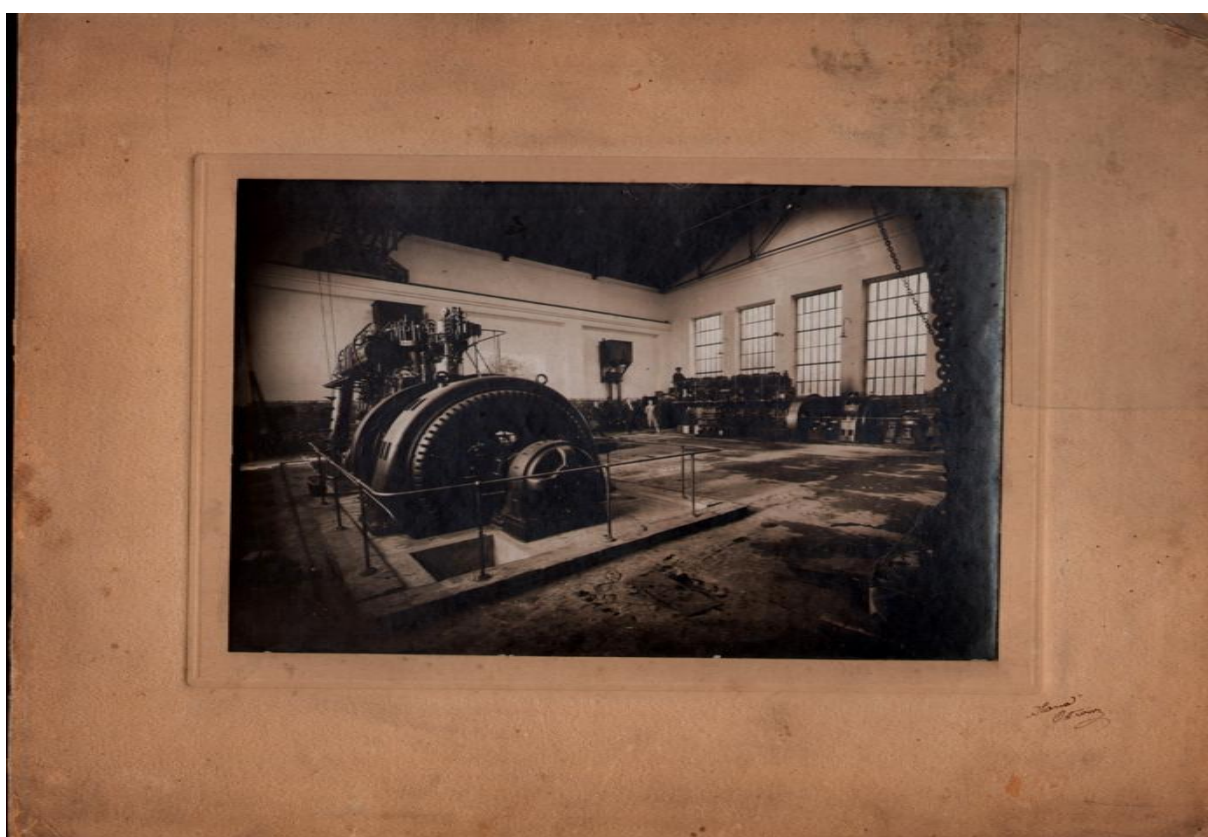
Ratusz, siedziba władz miejskich w okresie II RP. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 00019.

Fabryka „Wagon” w trakcie budowy 1920 -1922. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 00922.

Szkoła Powszechna im. Ewarysta Estkowskiego z 1926 r. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 02589 - 04.

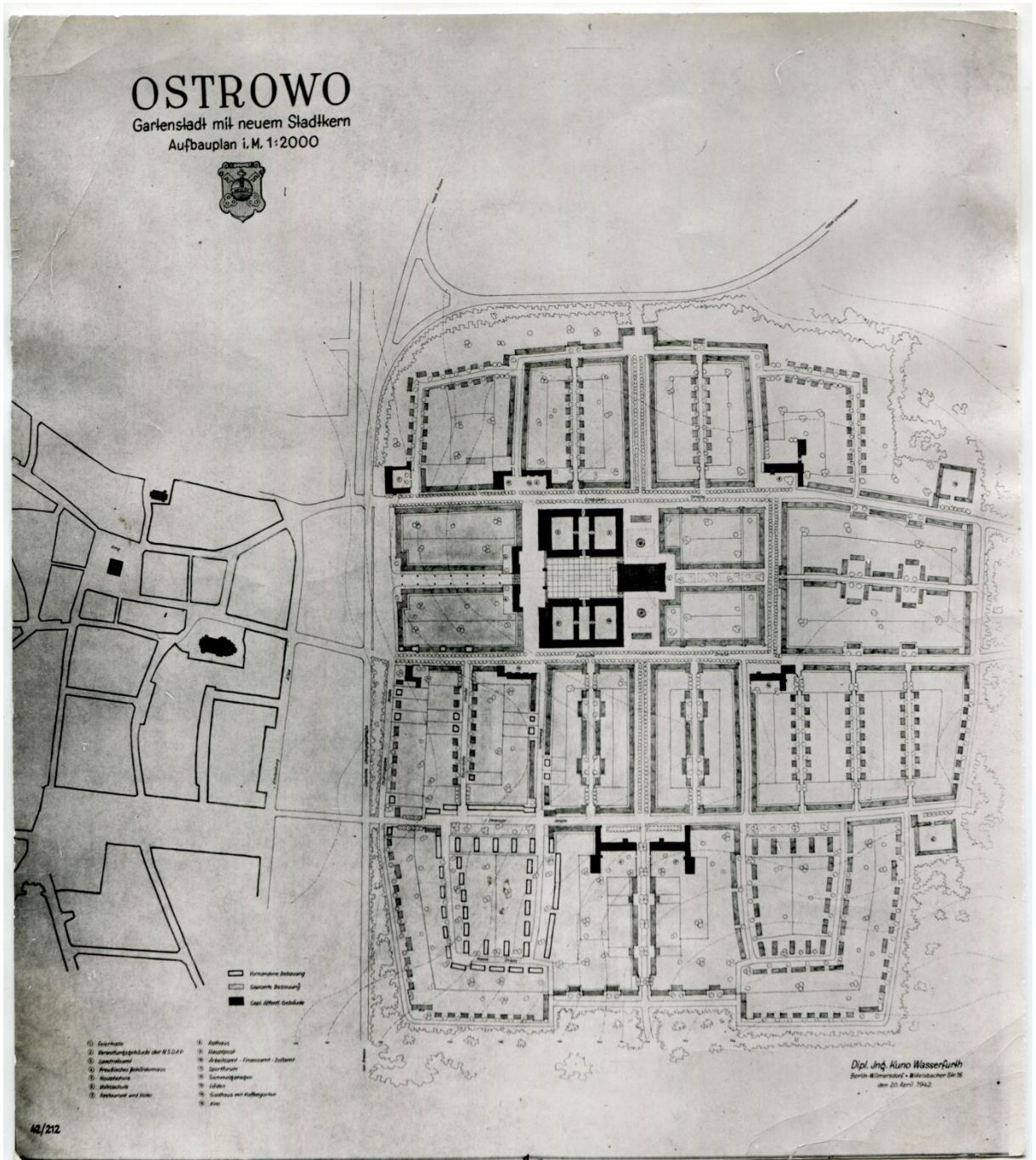

Turbina elektrowni miejskiej ok. 1929 r. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 05030.

Basen miejski na Szczygliczce z 1934 r. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 02156.

Nr 2. Niemieckie plany przebudowy układu urbanistycznego Ostrowa Wlkp. w okresie okupacji.

Plan budowy nowego śródmieścia Ostrowa w dzielnicy Krępa z 20 IV 1942 r. Ze zbiorów MMOW.

Plan miasta Ostrowa z 1941 r. Ze zbiorów MMOW, Fotografie i plany urbanistyczne z lat 1940 – 1943, nr inwentarza 314 – 338.

Fragment wystawy prezentującej projekty urbanistyczne Ostrowa z 1942 r. Aufbau der Stadt Ostrowo, Wartheland 1939 – 1942, b. r. w. Ze zbiorów MMOW.

Kirkut przy alei Słowackiego, zdjęcie z 1939. Ze zbiorów MMOW.

Niszczenie w 1939 r. cmentarza żydowskiego przy alei Słowackiego (Nordallee). Ze zbiorów MMOW.

Skwer powstały po wyburzeniu dzielnicy żydowskiej - Plac 23 stycznia (Fleischmarkt). Strona północna. Ze zbiorów MMOW.

Plac 23 stycznia (Fleischmarkt). Strona południowa. Ze zbiorów MMOW.

Pierwsze bloki mieszkalne w dzielnicy Krępa (Osiedle Robotnicze). Ze zbiorów MMOW.

Nowe osiedle mieszkaniowe dla niemieckich urzędników w dzielnicy Krępa (Osiedle Robotnicze). Ze zbiorów MMOW.

Budowa w ramach planu Otto mostu kolejowego przy ul. Parkowej (Schleswig Straße). Ze zbiorów MMOW.

Nr 3. Liczba mieszkańców i struktura wieku ludności Ostrowa Wlkp. w okresie PRL.

Tabela nr 59. Liczba ludności i gęstość zaludnienia w Ostrowie Wlkp. w latach 1946 – 1985.

Lata	Liczba ludności		Gęstość zaludnienia (liczba osób na km ²)
	ogółem	w tym mężczyźni	
1946	30 808	-----	1059
1950	32 782	15 036	1121
1955	38 711	18 217	1331
1960	45 579	20 032	1463
1965	46 056	21 893	1586
1970	49 585	23 280	1704
1978	56 329	25 490	1909
1980	62 525	28 956	1489
1985	68 431	32 522	1629
Zmiany w latach 1946 – 1985	37 623		570

Źródło: Ludność i zasoby mieszkaniowe w latach 1946 – 1974 wg podziału administracyjnego kraju z 1 czerwca 1975 r. GUS, Warszawa 1976; Rocznik statystyczny miasta Ostrowa Wlkp. 1971; W Maik, W Polsce Ludowej. Zagadnienia ludnościowe, w: Ostrów Wielkopolski dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki. Poznań 1990, s. 378; Rocznik statystyczny województwa kaliskiego, Kalisz 1986; APK, PMRN w Ostrowie Wlkp., sygn. 8. Wskaźniki do planu społeczno – gospodarczego rozwoju miasta na 1980 rok.

Tabela nr 60. Struktura wieku ludności Ostrowa Wlkp. w latach 1960 – 1985.

Lata	Odsetek procentowy ludności w wieku:		
	0 – 17 lat	18 – 59 lat	60 lat i więcej
1960 A	37,0	51,6	11,4
1960 B	40,0	50,4	9,6
1960 C	34,3	52,6	13,1
1970 A	30,0	55,1	14,9
1970 B	31,8	55,6	12,6
1970 C	28,3	54,7	17,0
1978 A	27,3	58,1	14,6
1978 B	25,8	57,4	16,8
1978 C	29,1	58,7	12,2
1985 A	29,3	55,7	15,0
1985 B	31,1	56,8	12,1
1985 C	27,7	54,8	17,5

A – ogółem. B – mężczyźni. C – kobiety.

Źródło: W Maik, W Polsce Ludowej. Zagadnienia ludnościowe, w: Ostrów Wielkopolski dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki. Poznań 1990, s. 381.

Nr 4. Wybrane inwestycje terenowych organów władzy i administracji państwowej oraz samorządu terytorialnego.

Szpital miejski w Ostrowie Wlkp. z 1966 r. Pocztówka ze zbiorów MMOW, nr inwentarza p - 483 – 22.

Ogródek ruchu drogowego przy Szkole Podstawowej nr 9 tzw. tysiąclatce. Na drugim planie osiedle mieszkaniowe przy ul. Manifestu Lipcowego (I. J. Paderewskiego). Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza p -312 – 4.

Przebudowany w latach 1964 – 1966 dworzec kolejowy w Ostrowie Wlkp. Pocztówka ze zbiorów własnych autora.

Budynek Komitetu Powiatowego i Miejskiego PZPR w Ostrowie Wlkp. z 1966 r. Pocztówka z 1979 r. ze zbiorów MMOW, nr inwentarza p – 483 – 23.

Przebudowa układu komunikacyjnego wokół śródmieścia w latach 1978 - 80. Skrzyżowanie ulic: Wojska Polskiego – Raszkowska. Folder informacyjny z 1985 r. ze zbiorów MMOW.

Makieta Zespołu Szkół Technicznych, kompleksu zbudowanego w latach 1978 – 1985. Ze zbiorów biblioteki szkolnej ZST w Ostrowie Wlkp.

Stacja uzdatniania wody Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji S.A. w Ostrowie Wlkp. oddana do eksploatacji w 1994 r. Źródło: http://wodkan.com.pl/?page_id=1020.

Budynek Biblioteki Publicznej im. Stefana Rowińskiego w Ostrowie Wlkp. wzniesiony w latach 1998 – 2001. Fotografia ze zbiorów własnych autora.

Oczyszczalnia ścieków w Rąbczynie koło Ostrowa Wlkp. wybudowana w latach 1998 – 2002. Źródło: http://wodkan.com.pl/?page_id=1027 (dostęp z 28 stycznia 2016).

Budynek Urzędu Miejskiego w Ostrowie Wlkp. w 2014 r. Fotografia ze zbiorów własnych autora.

Przebudowa systemu komunikacyjnego i rewitalizacja zabytkowego układu urbanistycznego śródmieścia. Fotografia z 2013 r.

Źródło:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Zabytki_Ostrowa_Wielkopolskiego#/media/File:Ostr%C3%B3w-.jpg (dostęp z 29 stycznia 2016).

Nr 5. Referat wygłoszony przez prof. dra hab. Jerzego Pietrzaka na VII uroczystej sesji Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w dniu 27 maja 2015 r.

Jerzy Pietrzak – emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego, historyk, regionalista wielkopolski, były parlamentarzysta, inicjator powstania komitetów obywatelskich, założyciel i pierwszy przewodniczący Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” w Ostrowie Wlkp., senator RP (1989 - 1991) m.in. członek Komisji Samorządu Terytorialnego, przyczynił się do restytucji instytucji samorządu terytorialnego w Ostrowie Wlkp. i w województwie kaliskim.

Droga do pierwszych wolnych i demokratycznych wyborów samorządowych w 1990 roku.

Mija 25 lat od pierwszych wolnych wyborów samorządowych w Polsce. Rocznicą jest okazją do przypomnienia dziejów samorządu terytorialnego w Polsce, także w Ostrowie Wielkopolskim, i drogi, jaką wiodła do wspomnianych wyborów.

Polska wprawdzie ma własną i dawną tradycję samorządową, mianowicie samorządu ziemskiego i miejskiego, ale samorząd ten miał charakter stanowy (wojewódzki i ziemski – szlachecki, municypalny – mieszczański), a przede wszystkim proces rozwoju tego samorządu w kierunku nowoczesnym został przerwany, gdyż byt państwa polskiego został unicestwiony przez zaborców na przeszło sto lat.

Ustrój Polski Odrodzonej, stosownie do Konstytucji marcowej z 1921 roku, miał być oparty na zasadzie „szerokiego samorządu terytorialnego”. Polska wszakże odziedziczyła struktury samorządu terytorialnego ukształtowane w państwach zaborczych i to w różny sposób. Najbardziej rozwinięty był samorząd w byłym zaborze pruskim, a więc w Poznańskim i na Pomorzu (istniał na szczeblu gmin, powiatu i województw), słabiej w byłym zaborze austriackim (tylko do szczebla powiatu), najsłabiej w byłym zaborze rosyjskim (istniał tylko w gminach wiejskich i miejskich).

W odrodzonej Polsce samorząd miejski w województwie poznańskim opierał się więc na ustawach pruskich z 1808, 1853 i 1883 roku (pierwsza z tych ustaw, dzieło ministra Karla von Steina, stała się podwaliną nowoczesnego samorządu miejskiego w Europie!). W miastach organem uchwałodawczym była rada miejska wybierana przez mieszkańców miasta. Od 1919 roku prawo wyborcze mieli wszyscy mieszkańcy, którzy ukończyli 20 rok życia i mieszkali w mieście od 6 I 1919 roku (w czasach pruskich prawo to dotyczyło tylko tych, którzy mieli prawo miejskie, tj. mieszkańców od ukończenia 24 lat i spełniających szereg warunków majątku: zatrudnienia i płacenia podatków).

Rada miejska w Ostrowie składała się z 24 rajców (a nie radnych!) wybieranych początkowo tak jak za czasów pruskich na 6 lat, od 1921 roku – na 4 lata. Co dwa lata ustępowała jedna trzecia rajców. Rada co roku wybierała ze swego grona przewodniczącego

radę, jego zastępcę, sekretarza i zastępcę sekretarza (prezydium rady). Organem wykonawczym i zarządzającym w mieście był kolegiálny magistrat (zarząd). W Ostrowie składał się z 6 członków: burmistrza, zastępcy burmistrza i czterech ławników, nazywanych także radcami. Wszystkich członków magistratu wybierała rada miejska: burmistrza na 12 lat, wiceburmistrza i ławników na 6 lat (co roku ustępowała połowa ławników). Członkowie rady miejskiej nie mogli być członkami magistratu.

Za czasów pruskich, od początku XX wieku we władzach Ostrowa nie było Polaków. Dopiero 10 XII 1918 roku w ostrowskim magistracie ustanowiono polskich kontrolerów. Byli to: Ludwik Begale, Walenty Mierzejewski, Jan Nowicki i Stefan Rowiński (ten ostatni miał powierzona szczególnie kontrolę burmistrza). Komisariat Naczelnej Rady Ludowej rozwiązał radę samorządu terytorialnego 11 II 1919 roku (Polacy uzyskali w niej 15 mandatów, przewodniczącym rady został Ignacy Taczak – brat generała, dowódcy powstania wielkopolskiego), ale już w 1921 roku minister byłej Dzielnicy Pruskiej zarządził kolejne, przedterminowe wybory w 1921 roku. Burmistrzami miasta Ostrowa Wielkopolskiego byli kolejno: Stefan Rowiński (1919 - 1920), Stanisław Musielak (1920 - 1928), jako p.o. Józef Jondro (1928 - 1930), Wacław Cegiełka (1930 - 1939).

Dopiero w 1933 roku częściowo ujednolicono ustrój samorządowy w Polsce. Osłabiono wówczas funkcje organów uchwałodawczych, wzmocniono władzę organów wykonawczych i zarządzających. Rada miejska w Ostrowie nadal składała się z 24 członków zwanych już nie rajcami, lecz radnymi. Skrócono kadencję rady do 5 lat, zniesiono częściowe odnawianie składu rady. Przewodniczącym rady był z urzędu burmistrz. Magistrat stał się Zarządem Miejskim, w skład którego wchodził burmistrz, wiceburmistrz i trzech ławników (radców). Na czele zarządu stał burmistrz, wybierany przez radę miejską na 10 lat (na tyleż lat wybierany był także wiceburmistrz). Zarząd tylko w niektórych przypadkach działał kolegialnie, przeważnie działał jednoosobowo przez burmistrza. Zmieniono prawo wyborcze, m.in. prawo wybierania przysługiwało od ukończenia 24 roku życia. Pierwsze wybory pod rządami nowej ustawy odbyły się 26 XI 1933 roku, a ostatnie przed wojną – 15 XII 1938 roku. Podczas II wojny światowej prowadzone przez władze polskie na obczyźnie prace nad reformą ustrojową powojennej Polski przewidywały m.in. poszerzenie kompetencji samorządów lokalnych (ustawa z 1933 roku ograniczyła bowiem uprawnienia samorządu i uzależniła od władzy państwowej). Równoległe władze Polski Podziemnej (Delegatura Rządu) desygnowały burmistrzów z zadaniem zorganizowania władz lokalnych po wojnie na okres przejściowy. W ramach tych działań desygnowany był także burmistrz miasta Ostrowa Wielkopolskiego, którym został Henryk Serwa. 24 I 1945 roku został wybrany przewodniczącym Tymczasowego Komitetu Miasta Ostrowa i Powiatu. Przewodniczący Komitetu został usunięty przez sowieckiego komendanta miasta 29 I 1945 roku i zastąpiony przez burmistrza – socjalistę Idziego Zemskiego.

Komuniści, którzy zaczęli przejmować władzę w Polsce od 1944 roku, początkowo zapatrzeni byli we wzory radzieckie i zamierzali wprowadzić system tzw. jednolitej władzy

państwowej w formie rad narodowych. Gdy jednak w Manifeście PKWN zadeklarowali, że do czasu uchylenia nowej konstytucji będą obowiązywać podstawowe założenia Konstytucji marcowej, wówczas zdecydowali się na przywrócenie samorządu terytorialnego, stanowiąc, że rady narodowe stają się organami uchwałodawczymi samorządu terytorialnego i przywraca się organy wykonawcze tegoż samorządu (dekrety PKWN z 11 IX 1944 i 23 XI 1944 roku).

Przywrócony formalnie samorząd terytorialny nie miał jednak istotnego mandatu wyborczego. Rady narodowe nie pochodziły bowiem z wyborów, ale z desygnacji i kooptacji politycznej. Były przedstawicielstwem organizacji i zrzeszeń tzw. demokratyczno – niepodległościowych. Także wybór organów wykonawczych i zarządzających miał faktycznie charakter desygnacji partyjno – politycznej. W Ostrowie Miejska Rada Narodowa odbyła pierwsze posiedzenie 21 II 1945 roku. Rada liczyła od 32 do 36 członków. Burmistrz jednak przestał być przewodniczącym rady, powrócono do corocznego wyboru przewodniczącego, jego zastępcy, sekretarza i jego zastępcy. W 1948 roku w związku z wyłączeniem miasta Ostrowa z powiatu utworzono urząd prezydenta miasta (w miejsce burmistrza). Pierwszym prezydentem Ostrowa został Władysław Prętkowski. Był nim do 1950 roku.

W tymże roku w ramach stalinizacji Polski samorząd terytorialny nawet w ułomnej, powojennej formie został zlikwidowany. Na wzór radziecki wprowadzono zasadę tzw. jednolitej władzy państwowej także w odniesieniu do organów terenowych. Dokonano tej „reformy”, jak napisano w ustawie, „w celu pogłębienia demokratyzacji Polski Ludowej przez jeszcze pełniejszy udział mas pracujących w rządzeniu Państwem i skupienie w radach narodowych pełni władzy ludowej w terenie [...] w celu dalszego umocnienia Państwa Ludowego i przyspieszenia budowy socjalizmu w Polsce”. Istotę owej reformy ujawnił ówczesny sekretarz KC Aleksander Zawadzki w artykule wydrukowanym w „Nowych Drogach”. Napisał, że „rady narodowe mają być dźwignią, transmisją partii do mas, a partia ma kierować i nieustannie ulepszać kierownictwo rad narodowych”. W rezultacie prawie wszystkie decyzje podejmowane przez tzw. terenowe organy jednolitej władzy państwowej były ustalane w komitetach PZPR. W ten sposób realizowano idee „socjalistycznej demokracji”.

Idea odrodzenia w Polsce autentycznego samorządu terytorialnego pojawiła się z powstaniem NSZZ „Solidarność” jakby w odezwie na hasła zaprowadzenia samorządu pracowniczego. Pierwsze tezy dotyczące przywrócenia samorządu terytorialnego sformułował w 1980 roku społeczny zespół naukowy działający w ramach Konwersatorium Doświadczenie i Przyszłość. Zespołem kierował prof. Jerzy Regulski, którego potem nazwano „ojcem polskiego samorządu terytorialnego”. Dalsze prace studyjne prowadzono w kilku ośrodkach naukowych. Bardzo istotne było umieszczenie postulatu przywrócenia samorządu terytorialnego w programie uchwalonym na I Zjeździe Krajowym „Solidarności” w Gdańsku w 1981 roku. W rozdziale tego programu zatytułowanym „Samorządna Rzeczpospolita” przywrócenie samorządu potraktowano jako istotny element reformy życia publicznego w

Polsce. Żądano wolnych wyborów do rad narodowych, przyznania organom samorządu uprawnień do decydowania o całokształcie spraw lokalnych, ograniczenia nadzoru państwa nad samorządem tylko do przestrzegania prawa. Zapowiedziano opracowanie projektu ustawy o samorządach terytorialnych.

Realizację tych planów zahamowało wprowadzenie stanu wojennego. Niemniej idea odrodzenia samorządu terytorialnego wydawała się na tyle atrakcyjna, że władze postanowiły ją wykorzystać w ramach tzw. demokratyzacji życia publicznego. W 1983 roku uchwalono Ustawę o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego. Określono w niej rady narodowe jako równoczesne organy władzy państwowej i samorządu terytorialnego, co było prawnym absurdem! (już w 1976 roku dokonując nowelizacji Konstytucji, określono rady narodowe nie tylko jako terenowe organy władzy państwowej, ale i podstawowe organy „samorządu społecznego ludu pracującego miast i wsi”). Ustawę w 1983 roku uchwalono mimo sprzeciwu ekspertów i prymasa Stefana Wyszyńskiego. Samorząd terytorialny – w wydaniu tej ustawy – był mistyfikacją, bo m.in. nie wprowadzono mienia komunalnego, a wybory samorządowe pozostały niedemokratyczne i niepluralistyczne.

W 1989 roku kwestia samorządu terytorialnego w Polsce stała się tematem obrad przy Okrągłym Stole. W tym celu powołano specjalną grupę roboczą ds. samorządu terytorialnego. Grupie współprzewodniczyli ze strony rządowo - koalicyjnej Wojciech Sokolewicz, ze strony solidarnościowo - opozycyjnej Jerzy Reguński. Strona solidarnościowa była dobrze przygotowana do rozmów, gdyż w ramach Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” (powstał w końcu 1988 roku) działała komisja ds. samorządu terytorialnego na czele z Jerzym Reguńskim. Początkowo zdawało się, że w sprawach samorządu terytorialnego obie strony dojdą do porozumienia. Strona rządowa zmieniła jednak zdanie i rozpoczęły się spory. Rozmowy skończyły się sporządzeniem protokołu rozbieżności. Strona solidarnościowa domagała się zniesienia tzw. terenowych organów jednolitej władzy państwowej i wprowadzenia organów samorządu terytorialnego, natomiast strona rządowa upierała się, aby rady narodowe pozostały organami zarówno samorządu, jak i władzy państwowej, przynajmniej w okresie przejściowym. „Solidarność” chciała zaprowadzenia samorządu tylko na szczeblu podstawowym, tj. gmin wsi i miast, natomiast rząd uważał, że samorząd należy zaprowadzić również w województwach. „Solidarność” domagała się skrócenia kadencji funkcjonujących rad (choć zostały one wybrane w 1988 roku) i rychłego przeprowadzenia wolnych wyborów do nowych rad, rząd twierdził, iż nie jest zasadne skrócenie kadencji rad, zgodził się jednak, aby w okresie między wyborami do Sejmu a przyszłymi wyborami do samorządu terytorialnego zapewnić możliwość uczestniczenia w pracach rad narodowych przedstawicielom nowo utworzonych stowarzyszeń, tj. komitetów obywatelskich (mogliby oni zgłaszać wnioski i wyrażać opinie na forum rad narodowych).

W programie wyborczym Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” opracowanym w związku z wyborami do Sejmu i Senatu w 1989 roku sprawa samorządu terytorialnego

została postawiona wśród najważniejszych zadań. Stwierdzono, że odtworzenie autentycznego samorządu miast i gmin stanowi ważny krok ku demokracji; samorząd musi być wyłącznym gospodarzem swojego terenu, całkowicie oddzielnym od administracji państwowej, a rady muszą zostać wybrane w wolnych i demokratycznych wyborach.

Walne zwycięstwo „Solidarności” w wyborach czerwcowych umożliwiło przystąpienie do realizacji tych planów. Przywrócenie samorządu terytorialnego w Polsce wymagało uchwalenia całego pakietu ustaw. Ponieważ kilku entuzjastów przywrócenia samorządu, uczestników rozmów przy Okrągłym Stole, wybrano senatorami, m. in. prof. Regulskiego, prace nad reformą zdecydowano skoncentrować w Senacie, w której to izbie „Solidarność” zdobyła prawie wszystkie mandaty (99 miejsc na 100) i to gwarantowało, że przynajmniej w tej fazie prac toczyć się one będą bez przeszkód natury politycznej. Sama decyzja o rozpoczęciu w Senacie wspomnianych prac była odważna, bo odczuwano ogromną presję społeczną, aby w pierwszym rządzie zająć się problemami gospodarczymi. Dla wielu problem samorządu wydawał się drugoplanowy. Podjęcie takiej decyzji było przede wszystkim zasługą zabiegów przewodniczącego senackiej Komisji Samorządu Terytorialnego prof. Regulskiego i poparcie ich przez marszałka Senatu prof. Andrzeja Stelmachowskiego (w składzie komisji było kilku senatorów z Wielkopolski: Kazimierz Brzeziński, Roman Ganowicz, Ireneusz Niewiarowski, Jerzy Pietrzak). Komisja korzystała z pomocy wielu ekspertów, na czele z doc. Michałem Kuleszą (dużą rolę odgrywała także prof. Teresa Rabska z UAM).

Zaczęto od zorganizowania debaty samorządowej. Już 19 VII 1989 roku rozdano senatorom komisji projekt założeń ustroju prawnego samorządu terytorialnego (opracowany przez prezydium senackiej Komisji Samorządu Terytorialnego). W opracowaniu tym silnie podkreślano, że samorządy muszą być samodzielnymi jednostkami odrębnymi od administracji państwowej i organy samorządowe muszą być wybierane w sposób wolny i demokratyczny. Nadto dobitnie zaznaczono: „Żadne partie polityczne nie mogą w sposób władczy ingerować w działalność samorządu. Ich programy polityczne będą reprezentowane jedynie przez ich członków, którzy zostaną wybrani radnymi w demokratycznych wyborach”. 29 VII 1989 roku odbyła się debata w Senacie. Była bardzo żywa, zabrano w niej głos kilkunastu senatorów (m.in. Jerzy Pietrzak, który apelował, aby w pracach samorządowych wykorzystać doświadczenia samorządu w województwach zachodnich z okresu II Rzeczypospolitej). Debata zakończona została podjęciem uchwały przygotowanej przez Regulskiego, przyjęto ją jednogłośnie. Senat wyraził w niej przekonanie o konieczności przywrócenia autentycznego samorządu miast i wsi jako niezbędnego elementu przebudowy polityczno-prawnego ustroju państwa oraz stwierdził, że wchłonięcie samorządu przez terenowe organy władzy państwowej spowodowało ubezwłasnowolnienie jednostek i społeczności lokalnych, całkowite uzależnienie ich od przedstawicieli władzy państwowej oraz sparaliżowało aktywność społeczną i spowodowało przerost lokalnej administracji. Senat zobowiązał Komisję Samorządu Terytorialnego do przygotowania i przeprowadzenia pakietu ustaw, które umożliwiają przyspieszenie terminu wyborów do rad miast i wsi.

Istotnym elementem przywrócenia samorządu było powstanie rządu Tadeusza Mazowieckiego i jego osobiste poparcie dla reformy. Mazowiecki w exposé sejmowym (wygłoszonym 24 VIII 1989 roku) potwierdził konieczność dokonania reformy samorządowej. W wyniku rozmowy Mazowieckiego i Regulskiego doszło do uzgodnień prac, ich podziału między Senatem a rządem oraz utworzenia urzędu pełnomocnika rządu ds. reformy samorządu terytorialnego, którym został Regulski. Postanowiono przyspieszyć prace legislacyjne, a także – pod presją społeczną – wybory do rad, bo na prowincji „rzeczywistość skrzeczy”. Rozpisano ankietę dotyczącą kształtu samorządu terytorialnego, adresowaną m.in. do rad narodowych. Wśród nadesłanych odpowiedzi była odpowiedź Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wielkopolskim podpisana przez przewodniczącego rady Wojciecha Gilarskiego.

Stosownie do uzgodnień z rządem Senat miał przygotować podstawowe ustawy, tj. ustawę o samorządzie terytorialnym, ordynację wyborczą do samorządu terytorialnego, ustawę o pracownikach komunalnych oraz stosowną nowelizację Konstytucji, rząd natomiast – ustawę kompetencyjną i ustawę wprowadzającą samorząd terytorialny. Był to ogrom pracy. W Senacie przygotowaniem ustaw zajęła się Komisja Samorządu Terytorialnego (po przejściu senatora Regulskiego do rządu przewodnictwo komisji przejął Jerzy Stępień). Komisja już 30 XII 1989 roku opracowała pierwszy projekt ustawy o samorządzie terytorialnym. Przewidywał on m.in., że radzie miejskiej przewodniczyć będzie z urzędu burmistrz; zarząd będzie kolegialny, wybierany przez radę spośród swoich członków; rada może powołać dyrektora zarządu miasta, który będzie prowadził sprawy komunalne w imieniu burmistrza w zakresie ustalonym przez zarząd; kadencje rady i zarządu, w tym burmistrza, miały trwać 6 lat (potem zmieniono na 4 lata); burmistrz miał być wybierany spośród członków rady, potem uznano, że może być wybrany spoza rady (nie przeszedł wniosek senatora Jerzego Pietrzaka, aby tak jak przed wojną wszyscy członkowie zarządu pochodzili spoza rady). Pierwszy projekt ordynacji wyborczej do organów przedstawicielskich samorządu terytorialnego, tj. rad wiejskich i miejskich, był gotów nawet kilka dni wcześniej, bo 27 XII 1989 roku. Prawo wyborcze czynne przysługiwać miało mieszkańcom od ukończenia 18 roku życia. Projekt ordynacji przewidywał wybory w okręgach kilkumandatowych. Wybory miały być większościowe, wyborca miał jeden głos, z otrzymanych kart z listami kandydatów wybierał jedną i zaznaczał na niej swego kandydata (inne karty powinien zniszczyć). Mandaty radnych zdobyliby kandydaci, którzy uzyskali kolejną największą liczbę głosów.

Senat uchwalił inicjatywę ustawodawczą już 19 I 1990 roku. Dotyczyła ona czterech wspomnianych ustaw. W zasadzie utrzymano przepisy zawarte w projektach ustaw przedstawionych przez Komisję Samorządu Terytorialnego. Utrzymano więc charakter kolegialny zarządu, ale wypowiedziano się przeciw pomysłowi, aby burmistrz stał na czele rady, a dyrektor zarządu „zarządzał” gminą (z czego senator Stępień nie był zadowolony), w ordynacji wyborczej opowiedziano się za systemem większościowym, odrzucono pomysł wyborów proporcjonalnych obliczanych metodą d'Hondta.

W Sejmie pierwsze czytanie projektów ustaw wniesionych przez Senat odbyło się już 25 i 26 I 1990 roku. Przeprowadzenie ich nie było łatwe, bo Obywatelski Klub Parlamentarny nie miał w Sejmie większości. Już w pierwszym czytaniu posłowie, głównie z PZPR, zgłosili szereg zastrzeżeń, w tym dotyczących zasad ordynacji wyborczej, chociaż nikt nie kwestionował potrzeby przywrócenia samorządu terytorialnego (w debacie m.in. zabrał głos poseł Marian Janicki, wyrażając obawę dyskryminowania w samorządach ludzi tzw. nomenklatury i stanowczo odrzucił projekt wyborów większościowych). Ostatecznie zgodzono się, że projekty ustaw zostaną skierowane do prac w Komisji Nadzwyczajnej, której skład został uzgodniony przez Konwent Seniorów Sejmu (jak powiedział marszałek Sejmu Mikołaj Kozakiewicz, starannie dobierano członków komisji z posłów - prawników). Z ramienia OKP nad pracami sejmowymi miał czuwać poseł Walerian Pańko. Komisja Nadzwyczajna wyniki swych prac przedstawiła Sejmowi już 8 III 1990 roku. W dyskusji zabrało głos prawie stu posłów, po czym Sejm uchwalił pakiet ustaw samorządowych, dokonując w nich szeregu zmian. Istotna była zamiana w ordynacji wyborczej, w której wybory większościowe zastąpiono w miastach i gminach liczących powyżej 40 tysięcy mieszkańców wyborami proporcjonalnymi w oparciu o metodę Saint-Laguë. Metoda ta preferowała mniejsze ugrupowania w przeciwieństwie do metody d'Hondta preferującej ugrupowania większe.

Senat rozpatrzył ustawy uchwalone przez Sejm 16 III 1990 roku. Mimo że dopatrzył się w ustawach „wiele błędów, wiele nieścisłości”, z których najpoważniejszym było zlikwidowanie Krajowego Związku Gmin, zdecydowano się nie wносить do ustaw żadnych zmian, ponieważ znacznie by to opóźniło reformę władz lokalnych.

W parze z pracami legislacyjnymi zrealizowano ustalenia Okrągłego Stołu dotyczące włączenia w pracę rad obserwatorów spoza rady. Obserwatorów tych desygnowały komitety obywatelskie. Komitet Obywatelski w Ostrowie zdołał nie tylko obsadzić fachowymi siłami wszystkie komisje Miejskiej Rady Narodowej, ale skierować obserwatorów do Wojewódzkiej Rady Narodowej. Pełnomocnik rządu ds. reformy samorządu terytorialnego powołał swoich delegatów w poszczególnych województwach, aby pomagali we wdrożeniu reformy samorządowej. Delegatem w województwie kaliskim został Cezary Nowakowski. Ostrów odegrał ważną rolę w przygotowaniach do wprowadzenia reformy samorządowej w województwie kaliskim.

Wybory do nowych rad samorządowych odbyły się 27 V 1990 roku. Wybrano 2383 rady oraz 51 987 radnych! W Ostrowie Wielkopolskim rada miejska liczyła 36 radnych. Pierwszy raz od 1945 roku radnych wybrano w sposób wolny i demokratyczny¹¹⁴⁶.

¹¹⁴⁶ J. Pietrzak, Droga do pierwszych wolnych i demokratycznych wyborów samorządowych w 1990 roku, w: Program VII Uroczystej Sesji Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 2015, s. 11 – 19.

Bibliografia

I. Źródła

1. Źródła archiwalne

A. Archiwum Państwowe w Kaliszu

Akta miasta Ostrowa (1932 -1950)

Akta Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowie Wielkopolskim (1950 - 1974)

Komunalna Kasa Oszczędności miasta Ostrowa Wielkopolskiego (1928 -1950)

Komunalna Kasa Oszczędności powiatu ostrowskiego (1945 – 1951)

Komisje wyborcze do rad narodowych miasta Ostrowa Wielkopolskiego (1954 -1969)

Komitet Miejski PZPR w Ostrowie Wielkopolskim (1975 -1986)

Landratsamt Ostrowo (1939 -1945)

Materiały propagandowe z kampanii wyborczych (1933 -1995)

Miejska Rada Narodowa w Ostrowie Wielkopolskim (1973 -1990)

Powiatowa Rada Narodowa (1945 -1950)

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (1950 -1974)

Rada Wojewódzka Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego w Kaliszu

Sąd Okręgowy Ostrów (1945 -1950)

Starostwo Powiatowe Ostrów (1919 -1939, 1945 -1950)

Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim (1975 -1989)

Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Kaliszu

Wydział Powiatowy Ostrów

B. Archiwum Państwowe w Poznaniu

Landratura Ostrów (1942 – 1943)

Landratura Ostrów 1944

Komitet Miejski PPR (1946-1948)

Komitet Miejski PZPR w Ostrowie Wielkopolskim (1949 -1960)

Komitety Powiatowe PPR województwa poznańskiego (1946 – 1948)

Naczelne Prezydium Prowincji Poznańskiej

Namiestnik Rzeszy w Okręgu „Kraj Warty” w Poznaniu (1939 -1945)

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Poznań (1950 -1956)

Reichsstatthalter im Warthegau

Urząd Wojewódzki Poznański (1919 - 1939)

Urząd Wojewódzki Poznański (1945 - 1950)

Wojewódzkie komisje wyborcze do rad narodowych (1954 – 1961)

C. Instytut Zachodni w Poznaniu

I. Z. Dok, I -900. Akta Zarządu Miejskiego miasta Ostrowa (1939 - 1945)

I. Z. Dok. I – 911. Karta des Kreises Ostrowo 1940

I.Z. Dok. I -120. Wysiedlania Polaków i Żydów (1939 - 1944)

I. Z. Dok. I -537, 544. Administracja niemiecka

I.Z. Dok. I -908, 909. Materiały niemieckie

I.Z. Dok. V –403. Materiały ostrowskie. Zespół I.

D. Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego

Aufbau der Stadt Ostrowo, Wartheland 1939 – 1942, b. r. wyd.

Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28.

Preliminarz Budżetowy Miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38.

Preliminarz Budżetowy Miasta Ostrowa /Wlkp./ na rok obrachunkowy 1939/1940.

E. Urząd Miasta Ostrowa Wielkopolskiego. Biuro Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego.

Protokoły Rady Miejskiej (1990 - 1999).

2. Źródła drukowane

Adressbuch der Stadt Ostrowo 1906, 1912.

Bachor W., Kalisz 1990 – 2005. 15 lat samorządu terytorialnego. Wybrane dokumenty źródłowe dokonywanej transformacji ustrojowej, Kalisz 2005.

Bürger-Buch der Stadt Ostrowo, Ostrowo 1904, 1910.

Dobra majątności ostrowskiej i przygodzickiej w aktach i instrukcjach XVIII wieku, wyd. W. Kieremkamp, Ostrów Wielkopolski 2013.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego. T. I, Warszawa 1816.

Dzienniki Praw Księstwa Warszawskiego, Warszawa 1810.

Dziennik Praw Państwa Polskiego, Warszawa 1918, 1919.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1921.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 1944, 1948, 1950

Geschäftsordnung für die Stadtverwaltung Ostrowo (Wartheland) 1941.

Konstytucja i podstawowe akty ustrojowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, oprac. F. Siemieński, W. Skrzydło, J. Ziemiński, Warszawa 1978.

Konstytucje Rzeczypospolitej Polskiej, powszechna skarga konstytucyjna w prawie polskim, wzór powszechnej skargi konstytucyjnej, ustawa o Trybunale Konstytucyjnym, inne akty prawne. Wprowadzenie i opracowanie wzoru skargi L. Falandysz, Warszawa 1998.

Kowecki J., Konstytucja 3 Maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół, Warszawa 1983.

Książka adresowa miasta Ostrowa 1927 - 1928.

Książka adresowa miasta Ostrowa opracowana według źródeł urzędowych. Oprac. J. Jondro, Ostrów 1938.

Łuczak C., Dyskryminacja Polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej. Wybór źródeł, Poznań 1966.

Materiały z I Kongresu Samorządu Terytorialnego. Warszawa 16 czerwiec 1993, Poznań 1993.

Memorandum Informacyjne przygotowane w związku z wprowadzeniem do publicznego obrotu papierami wartościowymi drugiej emisji Obligacji Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 1998.

Program VII uroczystej sesji Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego, Ostrów Wielkopolski 2015.

Rada Miejska Ostrowa Wielkopolskiego. Podstawy prawne. Stan na 1 czerwca 1998, Ostrów Wielkopolski b. r. w.

Robakowski K., Materiały źródłowe do historii Polski Ludowej, Poznań 1982.

Samorząd terytorialny. Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. Tekst – komentarz - przypisy dodatkowe, oprac. S. Iwanowski, Warszawa 1933.

Środkowoeuropejskie Centrum Ratingu i Analiz S. A. Raport Kredytowy Ostrów Wielkopolski, październik 1997.

Strategia Rozwoju Województwa Wielkopolskiego do 2020 roku, Poznań 2005.

Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej, Poznań 1919.

Wąsicki J., Opisy miast polskich 1793 - 1794. T. II., Poznań 1962.

Wybory 1989. Dokumenty strony solidarnościowo – opozycyjnej. T. 2. Regiony. Red. I. Słodkowska, Warszawa 2011.

Szwed R., Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych, Częstochowa 2000.

Zbiór ustaw do zadań samorządu terytorialnego z lat 1920 - 1989. Wstęp i komentarze G. Jabłońska, Gdańsk 1999.

3. Wydawnictwa statystyczne

Mały Rocznik Statystyczny 1939, 2000.

Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania, ludność, stosunki zawodowe. Województwo poznańskie, Warszawa 1928.

Podwiński S., Tabelaryczne zestawienie wewnętrznej organizacji samorządu terytorialnego w Polsce, Warszawa 1931.

Powszechny sumaryczny spis ludności z 14 II 1946 r., Warszawa 1947.

Rocznik Statystyczny 1990, 1992, 1995.

Rocznik statystyczny miasta Ostrowa Wlkp. 1971.

Rocznik statystyczny Powiatu Ostrów Wielkopolski 1971. Ostrów Wlkp. 1972.

Rocznik statystyczny województwa kaliskiego 1986. Kalisz 1986.

Rocznik statystyczny województwa kaliskiego 1989. Kalisz 1989.

Rocznik statystyczny województwa kaliskiego 1994. Kalisz 1995.

Statystyka miast i osiedli 1945 – 1965. Warszawa 1967.

4. Prasa

„Amtsblatt des Landrats in Ostrowo” 1940

„Biuletyn IPN” 2001

„Biuletyn Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi – Instytut Pamięci Narodowej” 1998

„Czasopismo Prawno - Historyczne” 1995

„Dzieje Najnowsze” 1973, 1976

„Dziennik Ostrowski” 1933, 1936

„Fakty Ostrowskie” 2015

„Finanse Komunalne” 1997

„Gazeta Ostrowska” 1919, 1949, 1950, 1961, 1990, 1989, 1993, 1994, 1998, 1999, 2010, 2011, 2013

„Gazeta Zachodnia” 1929

„Głos Ostrowa” 1948

„Głos Ostrowski” 1945, 1946

„Głos Wielkopolski Południowej” 1928

„Goniec Narodowy” 1925

„Gospodarka Narodowa” 1992

„Karpacki Przegląd Naukowy” 2013

„Karta” 1993

„Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2011
 „Kreisblatt des Kreises Ostrowo” 1939, 1944
 „Kronika Miasta Poznania” 1929, 1990, 1999
 „Kronika Wielkopolski” 1990, 1992, 1995, 2005
 „Kurier Ostrowski” 1991, 1998
 „Kwartalnik Historyczny” 1976
 „Nasza Solidarność” 1983
 „Nie” 1996, 2000
 „Nowy Promień” 2012, 2013

 „Ostrowoer Heimat - Zeitung” 1928-1939
 „Orędownik Ostrowski” 1921, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1931, 1933, 1934, 1938, 1939, 1989, 1990
 „Orędownik Urzędowy” 1924
 „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004
 „Państwo i Prawo” 1990, 1998
 „Południowa Wielkopolska” 1966, 1973, 1974
 „Posener Tageblatt” 1921
 „Postęp” 1989
 „Prawda” 1925
 „Prawo i Gospodarka” 1998
 „Przegląd Historyczny” 1979
 „Przegląd Poranny” 1926
 „Przegląd Wielkopolski” 1995
 „Przegląd Zachodni” 1959, 1969
 „Rada Narodowa” 1950
 „Refleksje o edukacji” 2013

„Res Publica” 1988

„Rocznik Kaliski” 1978, 1979, 2007

„Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2010, 2015

„Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego” 2006, 2008/09, 2012, 2014

„Rzeczpospolita” 1996, 2000

„Samorząd Terytorialny” 1991, 1992

„Solidarność” Pismo MKZ NSZZ „Solidarność” województwa Kaliskiego 1980

„Studia Iudaica Ostroviensia – Ostrowskie Studia Judaistyczne” 2007, 2009

„Tygodnik AWS” 2000

„Tygodnik dla powiatu Ostrowskiego” 1919

„Wagon” 1984, 1986, 1987, 1989

„Wiadomości Dnia”. Serwis Informacyjny NSZZ „Solidarność”, Kalisz 1981

„Wola Ludu” 1946

„Wspólnota” 1991, 1992, 1995, 1996, 1999

„Ziemia Kaliska” 1989, 1998

5. Relacje, wspomnienia, pamiętniki

Bąk W., Miasto mego dzieciństwa, Ostrów Wielkopolski 2007.

Iwaszkiewicz J., Listy z Ostrowa, Ostrów Wielkopolski 1991.

Käding O., Pommerenke A., Heimatbuch für den Kreis Ostrowo / Provinz Posen mit angrenzenden Kreisen Kalisch und Kempen, Kirchlengern 1983.

Kochański W., Z zagadnień integracji Wielkopolan i przybyszów z innych dzielnic w latach dwudziestolecia, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.

Luty R., Władysław Komorowski. Żołnierz trzech wojen, Poznań 2014.

Niesobski E., Pfeiferówna J., *Dziennik harcerza i „Szarotki” (1939 – 1945)*. Przygotował do druku, wstępem i komentarzem opatrzył Andrzej Drzycimski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986.

Pamiętnik Jubileuszowy wydany z okazji 90 – lecia istnienia Stowarzyszenia Ochotniczej Straży Pożarnej w Ostrowie Wielkopolskim, Ostrów Wielkopolski 1957.

Rhode A., *Ostrowoer Erinnerungen. Wspomnienia ostrowskie*. Opracowanie J. Biernaczyk, przekład R. Dziergwa, Ostrów Wielkopolski 2008.

Rutz Friedrich, *Z kroniki parafii ewangelickiej w Nowych Skalmierzycach 1916-1919. Schyłek pierwszej wojny światowej i odzyskanie niepodległości przez państwo polskie we wspomnieniach niemieckiego pastora*. Opracowanie J. Biernaczyk, tłumaczenie R. Dziergwa, Ostrów Wielkopolski 2011.

Szepietowski K., *W II Rzeczypospolitej*, w: *Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.

Wieliczka Z., *Od Prosny po Rawicz. Wspomnienia z powstania wielkopolskiego 1918 – 1919*, Poznań 1931.

Wieliczka Z., *Prawda a legendy powstania wielkopolskiego 1918 – 1919*, Kurytyba 1961.

Żylińska J., *Dom którego nie ma*, Warszawa 1967.

II Literatura

Ajnenkiel A., *Administracja w Polsce. Rys historyczny*, Warszawa 1975.

Ajnenkiel A., *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975.

Ajnenkiel A.: *Polskie konstytucje*, Warszawa 1982.

Albert A. (W. Roszkowski), *Najnowsza historia Polski 1914 – 1993*, t. 1, Londyn 1994.

Apostoł Wielkiej Dobroci. Sługa Boży ksiądz Kazimierz Rolewski, red. A. Franc, M. Juda – Mieloch, Renata Kania – Weis, A. Kraska, A. Mąka, Ostrów Wielkopolski 2014.

Banach W., Cegiełka – Kuroszczyk J., *From Arnold to FP SPOMAX S.A. 125 years of the company In Ostrów Wielkopolski. Od Arnolda do FP SPOMAX S.A. 125 lat firmy w Ostrowie Wielkopolskim*, Ostrów wielkopolski 2007.

Banach W., *Historia kołem się toczy*, w: *Ostrów Wielkopolski na przełomie wieków*, Bydgoszcz b. r. w.

Banach W., *Historia Ostrowa Wielkopolskiego na każdy dzień*, Ostrów Wielkopolski 2004.

Banach W., Katalog prasy ostrowskiej 1852 - 1989 od początku istnienia do „czwartej ostrowskiej”, Ostrów Wielkopolski 2011.

Banach W., Ostrowska Nostalgia, Ostrów Wielkopolski 2011.

Banach W., Ostrów Wielkopolski w dawnej pocztówce (1897 - 1939), Ostrów Wielkopolski 1998.

Banach W., Kowalska B., Zbrodnie w Winiarach. Obywatele Ziemi Ostrowskiej zamordowani w dniu 14 grudnia 1939, Ostrów Wielkopolski 2006.

Banasiewicz M., Polityka naukowa i oświatowa hitlerowskich Niemiec na ziemiach Polskich wcielonych do III Rzeszy w okresie okupacji 1939-1945, Poznań 1980.

Baran E., II wojna w Raszkowie (1939 – 1945), w: Raszków na przestrzeni wieków, red. G. Kucharski i J. Bartczak, Raszków 2010.

Bardach J., Historia państwa i prawa polskiego, Warszawa 1985.

Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2003.

Bąk R., Ulica gdzie sprzedają zapałki, Poznań 1985.

Bessert M., Aus der Vergangenheit der Staadt Ostrowo, Ostrowo 1914.

Bieniarzówna J., Małecki J., M., Dzieje Krakowa, t. 3. Kraków w latach 1796 – 1918, Kraków 1994.

Biernaczyk J., Słownik biograficzny Żydów ostrowskich. Jews of Ostrów The Biographical Dictionary, Ostrów Wielkopolski 2012.

Biernaczyk J., Społeczność niemiecka Ostrowa w XVIII – XX w., w: Księga pamięci. Non omnis moriar, t. 10, Ostrów Wielkopolski 2003.

Biernaczyk J., Społeczność niemiecka i żydowska Ostrowa w XVIII – XX w., w: Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje miasta, red. S. Krakowski, Ostrów Wielkopolski 2009.

Bigo T., Samorząd terytorialny w nowej konstytucji, Lwów 1936.

Boć J., Prawo administracyjne, Wrocław 2000.

Bogucka M., Samsonowicz H., Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986.

Borkowski T., Bukowski A., Komitety Obywatelskie. Powstanie – Rozwój – Upadek? Kraków 1993.

Brandt H., Przyczynek do historii miasta Ostrowa w czasach Prus Południowych, w: Po niemiecku o Ostrowie. Antologia tekstów historycznych i literackich z XIX i XX wieku, Ostrów Wielkopolski b. r. w.

Budrosz W., Źródła archiwalne do dziejów regionu ostrowskiego, Rocznik Kaliski, t. 12, 1979.

Bukowski Z., Jędrzejewski T., Rączka P., Ustrój samorządu terytorialnego, Toruń 2005.

Burkietowicz A., Ostrowska „Solidarność” w latach 1980 – 1983 w świetle gazet związkowych i materiałów Służby Bezpieczeństwa, w: Projekt edukacyjny – Powiatowa Konferencja Historyczna z okazji 30. Rocznicy wprowadzenia stanu wojennego w Polsce, Ostrów Wielkopolski 2011.

Choniawko A., Stosunki polityczne w Wielkopolsce 1945 -1950, Poznań 1980.

Chwalba A., Historia Polski, 1795 – 1918, Kraków 2001.

Cichocki R., Podemski K., Miasto w świadomości swoich mieszkańców, Poznań 1999.

Czasz S., Na marginesie rządowego projektu ustawy o gminie miejskiej, Kronika Miasta Poznania, nr 11, 1929.

Czubiński A., Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa (1944 - 1989), Poznań 1992.

Czubiński A., Historia powszechna XX wieku, Poznań 2003.

Czubiński A., Makowski E., Klasowy ruch robotniczy w Wielkopolsce w okresie II Rzeczypospolitej, t. I: Lata 1918 – 1922, Poznań 1963.

Czubiński A., Grot Z., Miśkiewicz B., Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919, Warszawa – Poznań 1978.

Czubiński A., Wielkopolska w latach 1918 – 1939, Poznań 2000.

Czubiński A., Zbrodnie hitlerowskie na Ziemi kaliskiej w latach 1939 – 1945, Kalisz 1979.

Czubiński A., Szymankiewicz Z., Konspiracja wielkopolska. Zarys dziejów, Poznań 1988.

Czyżewski A., Miasta wielkopolskie w Polsce Ludowej. Ekonomiczno – demograficzne podstawy rozwoju w okresie 1946 – 1970, Warszawa – Poznań 1976.

Ćwiklak K., Ostrów – miasto w twórczości pisarzy XX – wiecznych (Wojciech Bąk, Edzard Schaper, Jadwiga Żylińska i Kazimierz Radowicz), Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego, nr 7, 2014.

Dabertowa R. E., Solidarność Wielkopolska 1980-1989. Kalendarium – „Solidarność”, Poznań 1996.

Dalbor W., Nowy Ustrój Samorządu w Województwach Poznańskim i Pomorskim, Poznań 1933.

Davies N., Boże Igrzysko. Historia Polski, t. 2, Kraków 1992.

Dembski K., Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno – ustrojowe, Poznań 1972.

Demel Cz., Krawulski J., Rzepa K., Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937, Warszawa – Poznań 1980.

Dorobek i perspektywy rozwoju województwa kaliskiego, red. J. Babiak, Kalisz 1979.

Drozdowski M. M., Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej, w: Polska Odrodzona, Warszawa 1982.

Dudek A., Historia polityczna Polski 1989 – 2012, Kraków 2013.

Dykcik Z., Republika Ostrowska. Przyczynek do historii Powstania Wielkopolskiego 1918 - 1919, Ostrów Wielkopolski 1992. Wyd. II.

Dykcik Z., Udział ostrowian i odolanowian w Powstaniu Wielkopolskim 1918 -1919, w: Udział społeczeństwa Ziemi kaliskiej w Powstaniu Wielkopolskim 1918 - 1919, red. A. Czubiński, Kalisz 1978.

Dwa dwudziestolecia. Geopolityka. Państwo. Społeczeństwo, red. P. Hauser, W. Mazurczak, Poznań 2010.

Dzieje Zbąszynia, red. K. Rzepa, Poznań 2014.

Dziergwa R., Dziedzictwo wielokulturowego pogranicza a tożsamość. Obraz południowych rubieży Wielkopolski w literaturze polskiej i niemieckojęzycznej XIX i XX wieku, Ostrzeszów - Poznań 2015.

Eisler J., Zarys dziejów politycznych Polski 1944 – 1989, Warszawa 1992.

Franc A., Kowalczyk M., Ostrów Wielkopolski zarys dziejów samorządu miasta, Ostrów Wielkopolski 2010.

Fuks T., Samorząd. Rzeczywistość i oczekiwania, Warszawa 1981.

Galeria portretów I Liceum Ogólnokształcącego w Ostrowie Wielkopolskim, red. M. Lewicki, Ostrów Wielkopolski 2015, wyd. II.

Gawłowski W., Zapach gasnącej świecy, Bydgoszcz 2000.

Gilowska Z., Ekonomiczny kontekst rozwoju samorządu terytorialnego, w: Samorząd lokalny podstawą demokracji. Materiały z I Kongresu Samorządu Terytorialnego, Warszawa 16 czerwiec 1993, Poznań 1993.

Ginsbert A., Gospodarka Komunalna, Warszawa 1959.

Ginsbert – Gebert A., Polityka komunalna, Warszawa 1984.

Górski G., Administracja Polski Podziemnej w latach 1939 – 1945, Toruń 1995.

Grabowski W., Polska Tajna Administracja Cywilna 1940 – 1945, Warszawa 2003.

Grodziski S., De republica ordinanda. Uwagi nad rozwojem form podziału administracyjnego w Polsce, Państwo i Prawo t. 8, 1998.

Gulczyński A., Władze miasta Poznania w okresie międzywojennym, Kronika Miasta Poznania, t. I, 1999.

Grzelak G., Krajowy Sejmik Samorządu Terytorialnego, w: Samorząd lokalny podstawą demokracji, Poznań 1993.

Grzybowski K., Galicja 1848 - 1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii, Kraków – Wrocław - Warszawa 1959.

Handke W., Wielkopolska niezłomna. Żołnierze WSGO „Warta” 1945 – 1946, Warszawa 2014.

Heliasz A., Polityczne aspekty samorządu terytorialnego w Drugiej Rzeczypospolitej, Kwartalnik Historyczny, LXXXIII, 1976.

Heliasz A., Ustrój samorządu miejskiego w Galicji i w b. zaborze pruskim u progu II Rzeczypospolitej, Dzieje Najnowsze, r. V, 1973.

Holzer J., Solidarność 1980-1981. Geneza i historia, Warszawa 1990.

Izdebski H., Kulesza M., Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne, Warszawa 1999.

Izdebski H., Historia administracji, Warszawa 1980.

Izdebski H., Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działania, Warszawa 2009.

Jakubek E., Ostrowski ośrodek Armii Krajowej, Ostrów Wielkopolski 2005.

Jankowiak S., Wielkopolska w okresie stalinizmu (1948 – 1950), Poznań 1995.

Janku Z., Przenikanie państwa do samorządu terytorialnego w okresie międzywojennym i po wyzwoleniu, Kronika Wielkopolski, t. 3 (56), 1990.

Janowicz Z., Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939 - 1945, Poznań 1951.

Jarnecki M., Przygotowania III Rzeszy do wojny w świetle raportów Straży Granicznej na odcinku ostrowskim, Rocznik Kaliski, t. 33, 2007.

Jarosz B., Płóciennik M., 130 lat kolei w Ostrowie, Ostrów Wielkopolski 2005.

Jaroszyński M., Samorząd terytorialny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy, Warszawa 1923.

Jastrzębska M., Zarządzanie długiem jednostek samorządu terytorialnego, Warszawa 2009.

Jaworski R., „Swoj do swego” Studium o kształtowaniu się zmysłu gospodarności Wielkopolan 1871 – 1914, Poznań 1998.

Jeżewski Z., K., Ostrowskie „ELEUSIS” 1939 - 1945, Ostrów Wielkopolski 2007.

Jóźwiak Z., Włodzimierz Lewandowski (1894 – 1940) badacz wojennych losów powstania, w: Ku prawdzie. Historycy Powstania Wielkopolskiego w pamięci następców, red. Z. Jóźwiak, B. Polak, M. Polak, Kościan – Leszno 2015.

Jurek P., Samorząd terytorialny w PRL, Czasopismo Prawno - Historyczne, t. 47, z. 1 - 2, 1995.

Kasznica S., Polskie prawo administracyjne, Poznań 1946.

Kieniewicz S., Historia Polski 1795 – 1918, Warszawa 1980.

Kieres L., Ocena stopnia zgodności polskich rozwiązań ustrojowo – samorządowych z Europejską Kartą Samorządu Terytorialnego, w: Samorząd terytorialny w Polsce a standardy europejskie, Warszawa 1993.

Koroński A., Ustrój komunalny miast, Warszawa 1917.

Kosikowski C., Komentarz do ustawy o gospodarce komunalnej oraz wzory aktów gminy dotyczące przekształceń przedsiębiorstw komunalnych, Łódź – Zielona Góra 1997.

Kostrzewski M., „Stary Cmentarz” w Ostrowie Wielkopolskim, Ostrów Wielkopolski 1982.

Kotłowski T., Cyryl Ratajski (1875 – 1942), Kronika Wielkopolski, t. 2 (55), 1990.

Kotłowski T., Zjednoczenie Zawodowe Polskie, Poznań 1977.

Kotłowski T., Niemcy 1890 - 1945. Dzieje państwa i społeczeństwa, Kraków 2008.

Kowalczyk M., Geneza i pierwsze półwiecze powiatu ostrowskiego (1887 - 1939). Zarys dziejów ustrojowo – politycznych, Ostrów Wielkopolski 2012.

Kowalczyk M., Zburzona codzienność 1914 – 1918. Powiat ostrowski i jego mieszkańcy podczas I wojny światowej, Ostrów Wielkopolski 2015.

Kozłowski J., Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1918, Poznań 2006.

Kozłowski M., Odbudowa „Solidarności” kaliskiej i wybory parlamentarne 1989 roku, Kalisz 2014.

Kozłowski M., Okoliczności powstania „Pośłania do ludzi pracy Europy Wschodniej” w 1981 roku w województwie kaliskim, Kronika Wielkopolski, nr 4, 2005.

Kozłowski M., Województwo kaliskie w świetle telexów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Kalisz 2004.

Krasowski K., Krzymkowski M., Sikorska-Dzięgielewska K., Walachowicz J., Historia ustroju państwa, Poznań 1994.

Kuciński J., Kształtowanie się PZPR – owskiej koncepcji rad narodowych jako terenowych organów jednolitej władzy państwowej, Przegląd Historyczny, t. LXX, z. 2, 1979.

Kulesza M., Niektóre zagadnienia prawne definicji samorządu terytorialnego, Państwo i Prawo, t. 1, 1990.

Kumaniecki K. W., Ustrój władz samorządowych na ziemiach polskich w zarysie, Warszawa - Kraków 1922.

Kutrzeba S., Historia ustroju Polski w zarysie, t. IV. Po rozbiorach, Lwów 1917.

Kwiecińska – Boczyło E., Gospodarka komunalna i mieszkaniowa Ostrowa Wielkopolskiego w XXX - Leci Polski Ludowej (1945 - 1975), Rocznik Kaliski t. XI, 1978.

Landau Z., Tomaszewski J., Zarys historii gospodarczej Polski 1918 – 1939, Warszawa 1981.

Leoński Z., Rady Narodowe i terenowe organy administracji po reformach, Warszawa - Poznań 1976.

Leoński Z.: Samorząd terytorialny w RP, Warszawa 2001.

Leoński Z., System organizacji i funkcjonowania terenowych organów przedstawicielskich i organów administracji państwowej PRL, Warszawa – Poznań 1989.

Lewandowska - Malec I., Ustawodawstwo o radach narodowych w Polsce Ludowej (1944 – 1990) w: Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof.

Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999.

Lewicki W., Samorząd gminny w Galicji i dzieje jego reformy: na podstawie źródeł urzędowych, Lwów 1888.

Lipowicz I., Tradycje i przyszłość samorządu terytorialnego w świetle nauki prawa administracyjnego, w: Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Janowi Bociowi, red. Jerzy Supernat, Wrocław 2009.

Lisiak H., Narodowa demokracja w Wielkopolsce w latach 1918 – 1939, Poznań 2006.

Ludwiczak A., Szymańska Z., Dzieje Związku Zawodowego Kolarzy w Ostrowie Wielkopolskim, w: Kształtowanie się władzy ludowej w Ostrowie w latach 1945 – 1949. Red. T. Kaczmarek, Ostrów Wielkopolski 1974.

Luft E. D., Ostrowo's Jews under the 1833 Decree Naturalizing the Jews of the Grand Duchy of Posen and the Man Behind the Decree – Żydzi ostrowscy w świetle Dekretu o Naturalizacji w Wielkim Księstwie Poznańskim z roku 1833. Człowiek w obliczu Dekretu, Studia Judaica Ostroviensia – Ostrowskie Studia Judaistyczne, t. 2, 2009.

Łuczak A., Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918 - 1939, Warszawa 1973.

Łuczak A., Utracone decorum. Grabież dóbr kultury z majątków ziemiaństwa polskiego w Wielkopolsce w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939 - 1945, Warszawa – Poznań 2011.

Łuczak C., Dzień po dniu w okupowanej Wielkopolsce i Ziemi Łódzkiej (Kraj Warty), Poznań 1993.

Łuczak C., Kraj Warty 1939 - 1945. Studium historyczno-gospodarcze okupacji hitlerowskiej, Poznań 1972.

Macyra R., Rola mniejszości niemieckiej w gospodarce pasa granicznego w zachodniej Wielkopolsce 1918 – 1939, Kronika Miasta Poznania, t. 2, 1990.

Macyra R., Rola mniejszości niemieckiej w gospodarce pasa granicznego w zachodniej Wielkopolsce 1918 – 1939, Kronika Wielkopolski nr 2, 1990.

Makowski E., Kształtowanie się stosunków społeczno - politycznych w Wielkopolsce w latach 1926 - 1939, Warszawa - Poznań 1979.

Makowski E., Od Socjaldemokracji do „Solidarności”. Organizacje robotnicze w Wielkopolsce w XIX i XX wieku (do roku 1990), Poznań 1991.

Malkowski J., O rodzie Brodowskich herbu Łada i majątku Psary w powiecie ostrowskim, Ostrów Wielkopolski 2015.

Marczewski J., Hitlerowska polityka wysiedleńcza w tzw. okręgu Warty, Przegląd Zachodni nr 2, 1969.

Matuszczak H., W okresie okupacji hitlerowskiej, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.

Miasto Ostrów Wielkopolski w latach 1945 -1967. Osiągnięcia i wyniki działalności, red. T. Fudała, H. Bąkowski, J. Błaszczak, J. Lis, R. Jastrzębski, J. Leiński, Ostrów Wlkp. 1968.

Mikołajczyk R., Polerowicz R., Pieniądz zastępczy w Ostrowie Wielkopolskim i powiecie ostrowskim do 1939 roku, Ostrów Wielkopolski 1994.

Mordwiłko J., Ewolucja prawa wyborczego i wyborów do samorządu terytorialnego w latach 1990 – 2000, w: 10 lat demokratycznego prawa wyborczego Rzeczypospolitej Polskiej (1990 –2000), red. F. Rymarz, Warszawa 2000.

Morta K., Społeczność żydowska Ostrowa Wielkopolskiego. Zarys historii ostrowskiego kahału, w: Lokalna społeczność żydowska, red. K. Morta, Ostrów Wielkopolski – Wrocław 2015.

Mosiński J., Wojna polsko - Jaruzelska w Wielkopolsce. Stan wojenny (1981 - 1983) na terenie Kalisza, Konina, Leszna, Piły i Poznania, Kalisz 2006.

Nawrocki S., Hitlerowski aparat do zwalczania ruchu oporu na ziemiach wcielonych do Rzeszy na przykładzie Kraju Warty, Przegląd Zachodni, nr 3, 1988.

Nawrocki S., Hitlerowska okupacja Wielkopolski w okresie zarządu wojskowego (wrzesień - październik 1939), Poznań 1966.

Nawrocki S., Wielkopolska w okresie zarządu wojskowego, w: Zbrodnie Wehrmachtu w Wielkopolsce w okresie zarządu wojskowego (1 września - 25 października 1939), Kalisz 1986.

Niełacni J., K., Ostrowska Ściana Pamięci Narodowej na kościele św. Antoniego Padewskiego w Ostrowie Wielkopolskim, Ostrów Wielkopolski 2015.

Niełacny K., Maśliński M., Ostrowska księga pamięci. Ostrów Wielkopolski 2012.

Niepokorni 1945-1956. Materiał zebrał i opracował Jurand Piotrowski na podstawie dokumentów byłych Sądów Wojskowych. Związek Więźniów Politycznych i Represjonowanych Okresu Stalinowskiego, Kalisz 2000.

Niesobski H., Walki żołnierzy Armii Krajowej w styczniu 1945 roku w Ostrowie Wielkopolskim, Kronika Wielkopolski, t. 1 (72), 1995.

Okulewicz P., Obóz sanacyjny w województwie poznańskim w latach 1926 – 1935, Poznań 2014.

Olejniczak M., Bedeker ostrowski, Ostrów Wielkopolski 2004.

Oleniczak - Szałowska E., Stahl M., Samorząd terytorialny - podstawowe zagadnienia, Warszawa 1994.

Osborne D., Gaebler T., Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną, Warszawa 1995.

Osekowski C., Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce, Warszawa 2000.

Ostrów Edzarda Schapera w 90 rocznicę urodzin pisarza, red. W. Banach, Ostrów Wielkopolski 1998.

Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, red. S. Nawrocki, Poznań 1990.

Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje miasta, red. S. Krakowski, Ostrów Wielkopolski 2009.

Ostrów Wielkopolski na przełomie wieków. Bydgoszcz, b.r.w.

Pacanowska R., Samorząd powiatowy w Wielkopolsce w latach 1918 – 1939, Poznań 2006.

Pacyna S., W II Rzeczypospolitej, w: Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.

Paczkowski A., Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982, Kraków 2002.

Paczkowski A., Pół wieku dziejów Polski, Warszawa 2005.

Pajewski J., Odbudowa państwa polskiego 1914 – 1918, Warszawa 1985.

Paluszkiewicz M., Szews J., Słownik biograficzny członków tajnych towarzystw gimnazjalnych w Wielkim Księstwie Poznańskim 1850 - 1918, Poznań 2000.

Panejko J., Geneza i podstawy samorządu europejskiego, Skład Główny w Księgarni Św. Wojciecha, Wilno 1934.

Pawlak K., Polska odrodzona, w: Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu, Poznań 1990.

Pełtakowski A., Jan Jerzy Przebendowski podskarbi wielki koronny i dobrodziej ostrowski. Szkic biograficzny, Kraków – Ostrów Wielkopolski 2014.

Pest C., Kardynał Edmund Dalbor (1869 – 1926) – pierwszy Prymas Polski Odrodzonej, Poznań 2004.

Piasecki A. K., Władza w samorządzie terytorialnym III RP. Teoria i praktyka kadencji 1990 - 2002, Zielona Góra 2002.

Piekara A., Samorządność. Samorząd. Rozwój, Warszawa 2000.

Piekara A., Niewiadomski Z., Samorząd terytorialny i rozwój lokalny, Warszawa 1996.

Pietrzak J., Gibasiewicz A., Dziedzice, Dwory, Pałace Właściciele dóbr rycerskich w powiecie ostrowskim wielkopolskim 1795 – 1945, Poznań – Ostrów Wielkopolski 2013.

Pietrzak J., Cegiełka Wacław, w: Wielkopolski Słownik Biograficzny, Warszawa - Poznań 1981.

Pietrzak J., O reprezentację byłego zaboru pruskiego w Sejmie Ustawodawczym w 1919 r., Dzieje Najnowsze, z. 4, 1976.

Pietrzak J., Rowiński Stefan, w: Wielkopolski Słownik Biograficzny, Warszawa - Poznań. 1981.

Pietrzak J., Wykorzystać szansę wolności Komitety Obywatelskie „Solidarność” i wybory 4 czerwca 1989 r. w województwie kaliskim, Ostrów Wielkopolski 2015.

Pietrzak J. M., Działalność Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w okresie stalinowskim, Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego, nr 6, 2012.

Pietrzak J. M., Samorząd miejski Ostrowa Wielkopolskiego w okresie II Rzeczypospolitej (lata 1918 - 1920), Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego, nr 1, 2006.

Pietrzak J. M., „Wpisani w Ostrów Wielkopolski – wybitne postacie w dziejach miasta”, wystawa plenerowa – Rynek październik – grudzień 2012, Ostrów Wielkopolski 2012.

Pietrzak J. M., W II Rzeczypospolitej, w: Ostrów Wielkopolski - ilustrowane dzieje miasta, Ostrów Wielkopolski 2009.

Piotrowski M., Ludzie Solidarności. Informator o delegatach na I Krajowy Zjazd NSZZ „Solidarność”, Lublin 2002.

Pokładecki J., Samorząd terytorialny w warunkach transformacji systemu politycznego w Polsce, Poznań 1996.

Polak B., Zjednoczenie Armii Wielkopolskiej z Wojskiem Polskim w 1919 r., w: Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919 (artykuły i przyczynki), Kościan 1975.

Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919 - 1939. Słownik biograficzny, t. 1 i n. red. M. Smogorzewska, Warszawa 1998.

Powiat Ostrowski, Ostrów Wielkopolski 1999.

Prawo administracyjne, cz. 2, red. M. Jaroszyński, Warszawa 1952.

Ptak A., Rywalizacja polityczna w samorządach lokalnych. Studium wybranych gmin, Poznań – Kalisz 2011.

Regulski J., Kulesza M., Droga do samorządu. Od pierwszych koncepcji do inicjatywy Senatu (1981 - 1989), Warszawa 2009.

Regulski J., Samorządna Polska, Warszawa 2005.

Regulski J., Samorząd III RP. Koncepcje i realizacja, Warszawa 2000.

Rospenk M., Krótki zarys dziejów miasta Ostrowa, Ostrów 1928.

Rutowska M., Eksterminacja inteligencji wielkopolskiej w latach II wojny światowej w: Ausserordliche Befriedungsaktion 1940. Akcja AB na ziemiach polskich, Warszawa 1992.

Rzepeccy T., K., Sejm i Senat 1922 – 1927, Poznań 1923.

Rzepeccy T., K., Sejm i Senat 1928-1933. Podręcznik dla wyborców, zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach i województwach. Podobizny senatorów i posłów sejmowych oraz mapy poglądowe, Poznań 1928.

Samorząd Ostrowa Wielkopolskiego. Słownik biograficzny 1990 – 2015, red. A. Franc, Ostrów Wielkopolski 2015.

Schlender G., NSZZ „Solidarność” w województwie kaliskim w latach 1980 – 1990, Kalisz 2006.

Schlender G., „Solidarność” Wielkopolski Południowej 1980 - 2000. Zarys dziejów, Kalisz 2001.

Serwański E., Myśl zachodnia w działalności politycznej Wielkopolan w okresie okupacji hitlerowskiej, w: Polska myśl zachodnia w Poznaniu i Wielkopolsce. Jej rozwój i realizacja w wiekach XIX i XX, red. A. Kwilecki, Poznań 1980.

Serwański E., Ostrów Wielkopolski i jego region w okresie II wojny światowej (1939 - 1945), Poznań 1992.

Serwański E., Wielkopolska w cieniu swastyki, Warszawa 1972.

Serwański E., Z dziejów wielkopolskiej konspiracji 1939 – 1945, Poznań 1999.

Sikorski R., Ustrój i zakres działania władz samorządowych. Samorząd miejski. Streszczenie wykładów, wygłoszonych przez dra R. Sikorskiego w opracowaniu N. Smoszyńskiej i S. Buczyńskiego, Warszawa 1925.

Służba Bezpieczeństwa i Milicja Obywatelska w walce o ład i bezpieczeństwo na ziemi kaliskiej, red. C. Mojsiewicz, Kalisz 1984.

Staryszak J., Prawo nadzoru nad administracją samorządową w Polsce, Warszawa 1931.

- Strachanowski P., Samorząd miasta Inowrocławia 1918 – 1939, Inowrocław 2000.
- Sukiennicki A., Historia szpitalnictwa w Ostrowie Wielkopolskim, w: Ostrów Wielkopolski - ilustrowane dzieje miasta, Ostrów Wielkopolski 2009.
- Suszycki W., Z dziejów ostrowskiej oświaty, w: Ostrów Wielkopolski - ilustrowane dzieje miasta, Ostrów Wielkopolski 2009.
- Szewczyk H., Zakres działania Województwa Śląskiego jako jednostki autonomiczno - samorządowej. Samorząd Terytorialny nr 6, 199.
- Sziling J., Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939 - 1945, Poznań 1970.
- Szulczyk J., Ostrów Wielkopolski. Hitlerowski obóz pracy przymusowej dla Polaków, Poznań 1971.
- Szwagrzyk K., Jaworzno. Historia więzienia dla młodocianych więźniów politycznych 1951 – 1955, Wrocław 1999.
- Topolski J., Metodologia historii, Warszawa 1968.
- Traczyk W., Historia gminy żydowskiej w Ostrowie Wielkopolskim (część 1 – wiek XVIII), Studia Iudaica Ostroviensia, t. 1, 2007.
- Trzeciakowski L., Pod pruskim zaborem 1850 – 1918, Warszawa 1973.
- Trzeciakowski L., Polacy i Niemcy w samorządzie miejskim w Wielkim Księstwie Poznańskim, Kronika Wielkopolski, t. 3 (56), 1990.
- Trzeciakowski L., Wielkie Księstwo Poznańskie w ostatnich latach panowania pruskiego, w: Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919, Poznań 1968.
- Ura C., Samorząd terytorialny w Polsce Ludowej 1944 - 1950, Warszawa 1972.
- Urbanowicz M., Dzieje miasta Ostrowa Wielkopolskiego oraz informator gospodarczy, Ostrów Wielkopolski 1947.
- Wajs J., Od Hirscha do Lecha, Ostrów Wielkopolski 2005.
- Wakar W., Zagadnienie samorządu w Rzeczypospolitej Odzyskanej, Warszawa 1925.
- Walczak M., Nauczyciele wielkopolscy w latach wojny i okupacji (1939 – 1945), Poznań 1974.
- Wąsicki J., Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793 - 1806. (Studium historyczno - prawne), Wrocław 1957.
- Wąsicki J., Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815 - 1848. (Studium historyczno - prawne), Warszawa - Poznań 1980.

Waszak S., Liczba Niemców w Polsce w latach 1931 - 1959, Przegląd Zachodni nr 6, 1959.

Wieczorkiewicz P., Historia Polityczna Polski 1939 – 1945, Poznań 2014.

Wielkopolski Słownik Biograficzny, Warszawa - Poznań 1981.

Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (Obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125 - lecie jego założenia 1845 - 1970, red. W. Jakóbczyk, Wrocław – Warszawa - Kraków 1970.

Wieliczka Z., Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918 – 1919, Poznań 1932.

Wilk - Woś Z., Wychowawczy obóz pracy w Ostrowie Wielkopolskim (1942 - 1944), Biuletyn Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi – Instytut Pamięci Narodowej, t. VI, Łódź 1998.

Witkowski W., Historia administracji w Polsce 1764 – 1989, Warszawa 2007.

Władza lokalna w procesie transformacji systemowej, red. J. Babiak, A. Ptak, Kalisz - Poznań 2010.

Wojciechowski E., Samorząd terytorialny w warunkach gospodarki rynkowej, Warszawa 1997.

Wojciechowski E., Zarządzanie w samorządzie terytorialnym, Warszawa 2003.

Wolff – Powęska A., A bliźniego swego... Kościoły w Niemczech wobec „problemu żydowskiego”, Poznań 2003.

Woźniak M., Okręg Poznański Armii Krajowej w końcowej fazie okupacji (1943 - 1945), Poznań 1995.

Wójcik S., Samorząd terytorialny w Polsce XX w., Lublin 1999.

Wybrane zagadnienia z dwudziestoletniej ewolucji samorządu terytorialnego, Opracowania Tematyczne OT - 584, Kancelaria Senatu, red. A. Krasnowolski, Warszawa 2010.

Wysocka B., Regionalizm wielkopolski w II Rzeczypospolitej 1919 – 1939, Poznań 1981.

Zasada J., Referendum w województwie poznańskim 30 VI 1946, Poznań 1971.

Załęski P. S., Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie, Toruń 2012.

Zawadzki A. W., Finanse samorządu terytorialnego w latach 1918 – 1939, Warszawa 1971.

Zawicki M., Mazur S., Bober J., Zarządzanie w samorządzie terytorialnym, Najlepsze praktyki. Kraków 2004.

Zgodziński B., Południowa Wielkopolska Kępno – Ostrzeszów – Ostrów Wielkopolski – Krotoszyn – Rawicz, Poznań 1973.

Zierhofferowie Z. i K., Nazwy miast Wielkopolski, Poznań 1987.

Zwierzykowski M., Samorząd sejmikowy województwa poznańskiego i kaliskiego w latach 1696 – 1732, Poznań 2010.

Żenczykowski T., Polska lubelska 1944, Wrocław 1989.

Żydzi w Wielkopolsce na przestrzeni dziejów, red. J. Topolski, K. Modelski, Poznań 1999.

Żylińska J., Miasteczko rodzinne, Ostrów Wielkopolski 2000.

III Internet

www.archiwa.gov.pl

www.biblioteka-ostrow.pl

www.encyklopedia-solidarnosci.pl

www.fundusze-strukturalne.gov.pl

www.konkatedra-ostrowwlkp.pl

www.karta.org.pl

www.lukow.pl

www.mmow.pl

www.otnostrow.org.pl

www.powiat-ostrowski.pl

www.rp.pl

www.sejm.gov.pl

www.szczecin.ap.gov.pl

www.sztetl.org.pl

www.umostrow.pl

www.verfassungen.de/de/de33-45/gemeindeordnung35.htm

Spis tabel

1. Wprowadzenie nowego ustroju miejskiego w Wielkim Księstwie Poznańskim.....	s.19 - 20
2. Rady miejskie wg ordynacji miejskiej z 1853r.....	s.22
3. Ławnicy wg ordynacji miejskiej z 1853 r.....	s.23
4. Zmiany wyznaniowe mieszkańców Ostrowa w latach 1871 – 1914.....	s.25
5. Zmiany ludnościowe i wyznaniowe mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1914 – 1936.....	s.39
6. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1921 i 1925....	s.61
7. Wyniki wyborów do Sejmiku powiatu ostrowskiego w latach 1921 i 1925.....	s.62
8. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w 1929 r.....	s.66
9. Wyniki wyborów do Sejmiku powiatu ostrowskiego w latach 1925 i 1929.....	s.67
10. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1929 i 1933....	s.74
11. Podział mandatów w wyborach do Rad miejskich w Wielkopolsce w 1933 r.....	s.75
12. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w 1938 r.....	s.83
13. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1919 - 1938....	s.84
14. Struktura własnościowa terenów miejskich w granicach administracyjnych w 1931 r., (miasta liczące 10 - 20 tys. mieszkańców).....	s.91
15. Budżet administracyjny miasta Ostrowa Wlkp. na rok 1927/28.....	s.92 - 93
16. Preliminarz budżetowy miasta Ostrowa /Wlkp./ za rok 1937/38.....	s.96 - 97
17. Pożyczki długoterminowe Ostrowa Wielkopolskiego w 1927 i 1938 r.....	s.98
18. Ruch budowlany w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1935-1938.....	s.103
19. Bezrobotni zarejestrowani w Państwowym Urzędzie Pośrednictwa Pracy w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1938-1939.....	s.108
20. Szacunkowe zatrudnienie urzędników w Kraju Warty w 1941 r.....	s.118
21. Zmiany narodowościowe w powiecie ostrowskim w latach 1939 - 1944.....	s.126
22. Ogólna liczba strat mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1939-1945.....	s.127
23. Dane statystyczne osób wysiedlonych w Kraju Warty w latach 1941/1942.....	s.131
24. Zmiany narodowościowe w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1939-1944.....	s.133

25. Podział mandatów Miejskiej Rady Narodowej Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 – 1950.....	s.163 - 164
26. Zestawienie dochodów i wydatków budżetu Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 - 1949.....	s.174
27. Wybrane wielkości zmian gospodarczych Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1945 - 1950.....	s.174 - 175
28. Przynależność partyjna radnych MRN Ostrowa Wielkopolskiego w 1950 r.....	s.192
29. Zestawienie dochodów budżetu miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1951 – 1964.....	s.195
30. Zestawienie wydatków budżetu Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1951 – 1964.....	s.196
31. Budżet miasta Ostrowa Wielkopolskiego w 1954 r.....	s.199
32. Struktura i wielkość dochodów budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1965 -1975.....	s.205
33. Struktura i wielkość wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1965 - 1975.....	s.206
34. Struktura nakładów na gospodarkę uspołecznioną w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1961-1980.....	s.207
35. Liczba sklepów w handlu detalicznym w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1950-1985.....	s.209
36. Mieszkania wybudowane w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1961 – 1970.....	s.212
37. Struktura dochodów i wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1979 r.....	s.224 - 225
38. Struktura dochodów budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1981 r.....	s.228
39. Struktura wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1982 r.....	s.235
40. Struktura dochodów i wydatków budżetu terenowego Ostrowa Wielkopolskiego w 1988 r.....	s.240
41. Struktura zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej Ostrowa Wielkopolskiego 1989/1990.....	s.259
42. Liczba mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1992 - 1999.....	s.259

43. Ilość podmiotów gospodarczych zarejestrowanych i wyrejestrowanych w Urzędzie Miejskim w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1990 -1997.....	s.260
44. Ilość osób zarejestrowanych bezrobotnych w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1989 - 1999.....	s.261
45. Wskaźniki w gospodarce Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1993 -1996.....	s.263
46. Kursy walut w Ostrowie Wielkopolskim w dniu 26 IV 1990 r.....	s.272
47. Wyniki wyborów do Rad Osiedli II kadencji w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1995 - 1999.....	s.291
48. Wykaz komisji stałych Rady Miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego II Kadencji.....	s.296
49. Lista radnych I kadencji Sejmiku Województwa Wielkopolskiego wybranych z okręgu V.....	s.300
50. Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1990 -1994...	s.301
51. Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1994 -1998...	s.302
52. Podział mandatów w Radzie Miasta Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1998-2002....	s.302
53. Wykaz i zadania jednostek organizacyjnych gminy Ostrów Wielkopolski w latach 1990 - 1998.....	s.307 - 309
54. Wpływ obrotu publicznego na koszty pozyskania kapitału trzech emisji obligacji Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1997 -1999.....	s.312
55. Struktura dochodów i wydatków budżetu Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1992 i 1993.....	s.316 - 317
56. Dochody budżetu Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1995 – 1997.....	s.318 - 319
57. Wydatki budżetu Ostrowa Wielkopolskiego za lata 1995- 1997.....	s.320
58. Struktura wydatków budżetu Ostrowa Wielkopolskiego za lata 1995 do 1997.....	s.322
59. Liczba ludności i gęstość zaludnienia w Ostrowie Wlkp. w latach 1946 – 1985.....	s.344
60. Struktura wieku ludności Ostrowa Wlkp. w latach 1960 – 1985.....	s.344

Spis ilustracji

Ratusz, siedziba władz miejskich w okresie II RP. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 00019.....	s.335
Fabryka „Wagon” w trakcie budowy 1920 -1922. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 00922.....	s.335
Szkoła Powszechna im. Ewarysta Estkowskiego z 1927 r. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 02589 - 04.....	s.336
Turbina elektrowni miejskiej ok. 1929 r. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 05030.....	s.336
Basen miejski w Szczygliczce z 1934 r. Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza 02156.....	s.337
Plan budowy nowego śródmieścia Ostrowa w dzielnicy Krępa z 20 IV 1942 r. Ze zbiorów MMOW.....	s.338
Plan miasta Ostrowa z 1941 r. Ze zbiorów MMOW, Fotografie i plany urbanistyczne z lat 1940 – 1943, nr inwentarza 314 – 338.....	s.339
Fragment wystawy prezentującej projekty urbanistyczne Ostrowa z 1942 r. Aufbau der Stadt Ostrowo, Wartheland 1939 – 1942, b. r. w. Ze zbiorów MMOW.....	s.340
Kirkut przy alei Słowackiego, zdjęcie z 1939. Ze zbiorów MMOW.....	s.340
Niszczenie w 1939 r. cmentarza żydowskiego przy alei Słowackiego (Nordallee). Ze zbiorów MMOW.....	s.341
Skwer powstały po wyburzeniu dzielnicy żydowskiej - Plac 23 stycznia (Fleischmarkt). Strona północna. Ze zbiorów MMOW.....	s.341
Plac 23 stycznia (Fleischmarkt). Strona południowa. Ze zbiorów MMOW.....	s.342
Pierwsze bloki mieszkalne w dzielnicy Krępa (Osiedle Robotnicze). Ze zbiorów MMOW...s.342	
Nowe osiedle mieszkaniowe dla niemieckich urzędników w dzielnicy Krępa (Osiedle Robotnicze). Ze zbiorów MMOW.....	s.343
Budowa w ramach planu Otto mostu kolejowego przy ul. Parkowej (Schleswig Straße). Ze zbiorów MMOW.....	s.343
Szpital miejski w Ostrowie Wlkp. z 1966 r. Poczтівka ze zbiorów MMOW, nr inwentarza p 483 – 22.....	s.345
Ogródek ruchu drogowego przy Szkole Podstawowej nr 9 tzw. tysiąclatce. Na drugim planie osiedle mieszkaniowe przy ul. Manifestu Lipcowego (I. J. Paderewskiego). Ze zbiorów MMOW, nr inwentarza P -312 – 4.....	s.345

Przebudowany w latach 1964 – 1966 dworzec kolejowy w Ostrowie Wlkp. Pocztówka ze zbiorów własnych autora.....	s.346
Budynek Komitetu Powiatowego i Miejskiego PZPR w Ostrowie Wlkp. z 1966 r. Pocztówka z 1979 r. ze zbiorów MMOW, nr inwentarza p – 483 – 23.....	s.346
Przebudowa układu komunikacyjnego wokół śródmieścia w latach 1978 - 80. Skrzyżowanie ulic: Wojska Polskiego – Raszkowska. Folder informacyjny z 1985 r. ze zbiorów MMOW.....	s.347
Makieta Zespołu Szkół Technicznych, kompleksu zbudowanego w latach 1978 – 1985. Ze zbiorów biblioteki szkolnej ZST w Ostrowie Wlkp.....	s.348
Stacja uzdatniania wody Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji S.A. w Ostrowie Wlkp. oddana do eksploatacji w 1994 r. Źródło: http://wodkan.com.pl/?page_id=1020	s.348
Budynek Biblioteki Publicznej im. Stefana Rowińskiego w Ostrowie Wlkp. wzniesiony w latach 1998 – 2001. Fotografia ze zbiorów własnych autora.....	s.349
Oczyszczalnia ścieków w Rąbczynie koło Ostrowa Wlkp. wybudowana w latach 1998 – 2002. Źródło: http://wodkan.com.pl/?page_id=1027 (dostęp z 28 stycznia 2016).....	s.349
Budynek Urzędu Miejskiego w Ostrowie Wlkp. w 2014 r. Fotografia ze zbiorów własnych autora.....	s.350
Przebudowa systemu komunikacyjnego i rewitalizacja zabytkowego układu urbanistycznego śródmieścia. Fotografia z 2013 r.	
Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zabytki_Ostrowa_Wielkopolskiego#/media/File:Ostr%C3%B3w-.jpg (dostęp z 29 stycznia 2016).....	s.350

Wykaz skrótów

APK – Archiwum Państwowe w Kaliszu

APP – Archiwum Państwowe w Poznaniu

BB Pracy Gospodarczej – Bezpartyjny Blok Pracy Gospodarczej

BBWR - Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem

b. d. – brak danych

b. r. w. – brak roku wydania

Ch N S R – Chrześcijaństwo – Narodowe Stronnictwo Rolnicze

CPI – Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych

CTO - Centralna Tabela Ofert

DGO - Deutsche Gemeindeordnung (Niemiecka Ustawa Gminna)

Dz. PPP - Dziennik Praw Państwa Polskiego

Dz. U. R. P.-Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

FJN - Front Jedności Narodu

FON - Fundusz Obrony Narodowej

FOOGSIS - Federacja Ostrowskich Organizacji Gospodarczych, sportowych i społecznych

IPN – Instytut Pamięci Narodowej

IZ – Instytut Zachodni Poznań

KKO – Komunalna Kasa Oszczędności

KO – Komitet Obywatelski

KZZ - Klasowe Związki Zawodowe

MMOW - Muzeum Miasta Ostrowa Wielkopolskiego

MP – Monitor Polski

MPGK - Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej

MPZZ – Miejskie Porozumienie Związków Zawodowych

MRN – Miejska Rada Narodowa

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników)

NBG -Narodowy Blok Gospodarczy

NLN - Niemiecka Lista Narodowa

NN - nieznany

NPR - Narodowa Partia Robotnicza

NRL - Naczelna Rada Ludowa

OKON - Obywatelski Komitet Ocalenia Narodowego

OKP – Obywatelski Klub Parlamentarny

OM TUR - Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego

OWP - Obóz Wielkiej Polski

OZN - Obóz Zjednoczenia Narodowego

PLN – Polski nowy złoty od 1995 r.

PMRN - Prezydium Miejskiej Rady Narodowej

POW –Polska Organizacja Wojskowa

PP i MRN – Prezydium Powiatowej i Miejskiej Rady Narodowej

PSB – Polski Słownik Biograficzny

PTTK – Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze

p. p. - pułk piechoty

RP- Rzeczpospolita Polska

SdRP – Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej

SND - Stronnictwo Narodowo – Demokratyczne

TMKK - Tymczasowa Miejska Komisja Koordynacyjna NSZZ Solidarność

TU NRL- Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej

UMOW, PRM - Urząd Miasta w Ostrowie Wielkopolskim. Protokoły Rady Miejskiej

WSB - Wielkopolski Słownik Biograficzny

WSEN - Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej

ZBoWiD – Związek Bojowników o Wolność i Demokrację

ZMP - Związek Miast Polskich

ZNTK – Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego

ZWM – Związek Walki Młodych

ZZP – Zjednoczenie Zawodowe Polskie

ZZZ – Związek Związków Zawodowych